Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

ІНСТЫТУТ ГІСТОРЫІ НАН БЕЛАРУСІ

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ»

КАФЕДРА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

ЗАХОДНІ РЭГІЁН БЕЛАРУСІ ВАЧЫМА ГІСТОРЫКАЎ І КРАЯЗНАЎЦАЎ

Зборнік навуковых артыкулаў

Гродна 2006

УДК 340
ББК 67
З-38

Рэдакцыйная калегія:
Каваленя А. А., дырэктар Інстытута гісторыі НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар;
Крэнь І. П., заг. кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы, кандыдат гістарычных навук, прафесар (адк. рэд.);
Навіцкі У.І., нам. дырэктара Інстытута гісторыі НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар (адк. рэд.);
Белазаровіч В.А., нам. дэкана па навук. працы гістарычнага факультэта ГрДУ імя Я.Купалы, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (адк. рэд.);
Коўкель І.І., нам. заг. кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы, кандыдат гістарычных навук, прафесар;
Сташкевіч М.С., навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі, доктар гістарычнх навук, прафесар;
Сорціна І.В., нам. заг. кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы па навук. працы, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі;
Сілава С.У., кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы;
Ярмусік Э.С., кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы.

Рэцэнзенты: доктар гістарычных навук, прафесар *А.М. Нечухрын;*
доктар гістарычных навук, прафесар *А.М. Лютый.*

Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў : зборнік навук. артыкулаў / Гродз. дзярж. ун-т; рэдкалегія: І.П. Крэнь, У.І. Навіцкі, В.А. Белазаровіч (адк. рэдактары) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2006. – 422 с.
З-38

ISBN 985-417-834-X

Надрукаваны навуковыя артыкулы, прысвечаныя заходняму рэгіёну Беларусі, яго гістарычнаму развіццю, эканамічным і этнаканфесіянальным пераўтварэнням, шматграннасці культурнага працэсу ў ім.

Навуковыя артыкулы будуць карыснымі для навукоўцаў, выкладчыкаў, аспірантаў, магістрантаў і студэнтаў ВНУ, настаўнікаў гісторыі агульнаадукацыйных школ, ліцэяў, гімназій, спецыяльных навучальных устаноў, шырокага кола чытачоў і аматараў гісторыі роднага краю.

УДК 340
ББК 67

ISBN 985-417-834-X

© ГрДУ ім. Я.Купалы, 2006

УСТУПНАЕ СЛОВА СУСТАРШЫНІ АРГКАМІТЭТА КАНФЕРЭНЦЫІ ПРАФЕСАРА І.П. КРЭНЯ

Вельмі шаноўны прэзідыум!

Шаноўныя ўдзельнікі прэзідыума!

Глыбокапаважаныя прысутныя!

Дазвольце сардэчна прывітаць вас ад імя і па даручэнні арганізацыйнага камітэта. Скажу шчыра, мне вельмі прыемна бачыць усіх вас на старжытнай гродзенскай зямлі, у нашай Гародні, ва універсітэце – на канферэнцыі, прысвечанай даследаванню праблем гістарычнага, эканамічнага, этнаканфесіянальнага і шматграннага культурнага развіцця заходняга рэгіёна Беларусі.

Рэгіён гэты адметны як сваёй роллю ў развіцці беларускай дзяржаўнасці, у эканамічным развіцці, сваёй поліканфесійнасцю, так і сваім укладам у інтэграцыйныя працэсы паміж Заходняй і Усходняй Еўропай, перспектывамі развіцця і, самае галоўнае і істотнае, – людзьмі, іх жыццёвым і творчым шляхам, які пачынаўся на гэтай зямлі і звязаны з ёю.

Улічваючы, што храналагічныя рамкі канферэнцыі, згодна з праграмай, акрэсліваюцца ад глыбокай старажытнасці і да сённяшніх дзён, што ў ёй знайшлося месца для археолагаў, этнографаў, гісторыкаў, культуролагаў, сацыёлагаў, палітолагаў, што ў ёй прымаюць удзел як знакамітыя навукоўцы з Рэспублікі Беларусь і замежжа, так і маладыя гісторыкі, будучае нашай гістарычнай навукі – аспіранты, магістранты, студэнты, усё ж асноўная ўвага надаецца XIX – XX стагоддзям. Гэта ў многім звязана з тым, што на кафедры гісторыі Беларусі, іншых кафедрах нашага гістарычнага факультэта распрацоўваюцца дзяржбюджэтныя фінансуемыя тэмы менавіта па заходняму рэгіёну Беларусі ў гэтыя стагоддзі, рыхтуюць і абараняюць кандыдацкія дысертацыі, ужо не гаворачы пра магістарскія дысертацыі.

І мне асабліва прыемна падкрэсліць, што свае даследаванні, у тым ліку як па фундаментальнай, так і па прыкладной, рэгіянальнай тэматыцы мы праводзілі сумесна ці ў садружнасці з нашым флагманам гістарычнай навукі – Інстытутам гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі. І гэтая канферэнцыя не з'яўляецца выключэннем.

Матэрыялы дадзенай канферэнцыі будуць апублікаваны асобным навуковым зборнікам у самым хуткім часе.

І апошняе. Наша канферэнцыя разлічана на адзін дзень. Пленарнае пасяджэнне працягнецца да першай гадзіны. З 13 да 14 гадзін будзе зроблены перапынак на абед у кафэ «Світанак», а з 14 да 18 гадзін пройдзе праца ў секцыях. У 18.00 падвядзем вынікі нашай працы.

Напрыканцы свайго ўступнага слова я хачу шчыра падзякаваць прысутным на канферэнцыі кіраўнікам універсітэта і аблвыканкама, падзякаваць усім вам за ўвагу, аб'явіць канферэнцыю адкрытай і прадаставіць слова ўдзельнікам пленарнага пасяджэння. Яго пачне доктар гістарычных навук, прафесар Уладзімір Фёдаравіч Ладысеў.

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

У.Ф. Ладысеў, БДУ, г.Мінск

СТАНАЎЛЕННЕ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ Ў XX СТАГОДДЗІ (метадалагічны аспект)

Працэс станаўлення беларускай дзяржаўнасці напачатку XX стагоддзя праходзіў надзвычай складана. Гэта было звязана як з запазненнем працэсу фарміравання беларускай нацыі, так і з геапалітыкай яе суседзяў, у першую чаргу Расіі і Польшчы. Дзяржаваўтваральная дзейнасць беларускіх палітычных партый і арганізацый, а затым абвяшчэнне БНР паставілі пытанне беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці ў парадак дня палітычнага жыцця Беларусі. Але станаўленне рэальнай беларускай дзяржаўнасці звязана з утварэннем Савецкай сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь. Прычым гэты працэс праходзіў не менш складана і драматычна, чым станаўленне БНР.

На наш погляд, у беларускай гістарыяграфіі ўстанавіўся некалькі спрошчаны падыход да праблемы стварэння беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове, які не ўлічвае асаблівасцяў палітыкі ўрада РСФСР да нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва ў заходнім нацыянальным рэгіёне былой Расійскай імперыі. Ён быў прадыктаваны як бягучымі, кан'юнктурнымі палітычнымі меркаваннямі, так і доўгатэрміновымі перспектыўнымі эканамічнымі і палітычнымі задачамі.

Неабходна адзначыць, што ўладныя структуры РСФСР на працягу лета–восені 1918 года не ішлі далей пазіцыі абласніцтва ў вырашэнні нацыянальнага пытання. Так, адміністрацыйная камісія УЦВК РСФСР прапанавала на тэрыторыі былой царскай Расіі ліквідаваць усялякі нацыянальны падзел і стварыць, акрамя Маскоўскай, яшчэ тры вобласці (камуны): Заходнюю, Паўночную і Уральскую. Заходнюю вобласць меркавалася стварыць у складзе Смаленскай, Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Чарнігаўскай, Віленскай і Ковенскай губерняў з абласным цэнтрам у Мінску. Такой пазіцыі прытрымліваліся кіраўнікі Паўночна-Заходняга абкама РКП(б) і Аблвыкамзаха на чале с А.Ф.Мясніковым, М.І.Калмановічам і іншымі, што знаходзіліся ў Смаленску.

Таму прынятыя канферэнцыяй беларускіх секцый РКП(б) рашэнні (адбылася 21–23 снежня 1918 г. у Маскве) аб неабходнасці стварэння Часо-

вага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі і скліканні усебеларускага з'езда камуністаў з мэтай арганізацыі нацыянальнага партыйнага цэнтра фактычна паставілі ЦК РКП(б) перад неабходнасцю вырашыць праблему беларускай дзяржаўнасці. 24 снежня праблема дзяржаўнасці Беларусі была разгледжана ЦК РКП(б).

На сённяшні дзень застаецца адкрытым пытанне, на якім узроўні прымалася рашэнне ў Цэнтральным камітэце РКП(б). Аўтары «Гісторыі Беларусі«, ч. II, Мн., 1998 г. (пад рэдакцыяй прафесараў Новіка Я.К. і Марцуля Г.С.) сцвярджаюць аб адбыўшымся 24 снежня 1918 г. Пленуме ЦК РКП(б). Але дакументальнага пацвярджэння аб пасяджэнні ЦК РКП(б) не выяўлена. Хутчэй за ўсё старшыня Наркамнаца РСФСР І.Сталін у сваёй размове па тэлефоне з А.Мясніковым 25 снежня, спасылаючыся на рашэнне ЦК, выконваў асабістае ўказанне У.Леніна па беларускім пытанні, якое было прынята шляхам апытання членаў ЦК па тэлефоне, як тады нярэдка практыкавалася.

На адбыўшыхся сустрэчах 25 снежня І.Сталіна з З.Жылуновічам, І.Дылам і іншымі адказнымі супрацоўнікамі Белнацкама і Беларускіх секцый РКП(б), а 27 снежня з А.Мясніковым і М.Калмановічам, былі вызначаны паўнамоцтвы і склад будучага ўрада, акрэслена тэрыторыя рэспублікі ў складзе 5-ці губерняў (Гродзенскай, Мінскай, Магілёўскай, Віцебскай і Смаленскай).

У сувязі з тым, што ў парадку дня VI-й Паўночна-Заходняй абласной канферэнцыі РКП(б), якая пачала работу 30 снежня ў Смаленску, пытанне аб дзяржаўнасці Беларусі не значылася, у даклад А.Мяснікова па пытанні «Бягучы момант» быў уключаны пункт «Беларуская Савецкая Рэспубліка». Ён змяшчаў прапанову «абвясціць Заходнюю Камуну самастойнай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікай». У якасці аргумента вылучаўся міжнародны фактар «замкнуць ланцуг самавызначаўшыхся ўтварэнняў» [1, с. 13]. Дэлегаты пагадзіліся з такой прапановай і без абмеркавання аднагалосна прынялі яе пры пяці ўстрымаўшыхся. Лагічней было б лічыць дату нараджэння рэспублікі 30 снежня, а не 1 студзеня – дзень абнародавання Маніфеста. У пастанове аб тэрыторыі рэспублікі асноўным ядром яе лічыліся Мінская, Смаленская, Магілёўская, Віцебская і Гродзенская губерні з прылеглымі да іх мясцовасцямі суседніх губерняў, населеных пераважна беларусамі.

Аднак і пасля гэтага пытанне аб беларускай дзяржаўнасці не было знята з парадку дня, а набывала ўсё больш драматычны характар.

І.Сталін, які неаднаразова асабіста ўладжваў узнікаўшыя канфлікты, у прыватнасці, 31 снежня і 1 студзеня 1919 г. паміж А.Мясніковым, З.Жылуновічам і іх прыхільнікамі па складу фарміраваўшагася тады Часовага ўрада Беларусі, меў намер прыехаць у Мінск, але быў вымушаны адмовіцца ад гэтага плана. 2 студзеня 1919 года ён тэлеграфуе Мяснікову і Калмановічу, што адкладвае сваю паездку ў Мінск на 10 дзён, бо па прапанове ЦК РКП(б) спешна выязджае на Усходні фронт у сувязі са склаў-

шайся там крытычнай сітуацыяй. «Праз 10 дзён, – маўляе далей Сталін, – буду ў Вас, вядзіце сябе спакойна і не біцеся, а то будзе дрэнна» [2, с. 1].

Парада была не выпадковая, бо немнагаслоўны Сталін ведаў больш, чым казаў. Прычым Сталін затрымаўся на фронце не на дзесяць, а больш чым на дваццаць дзён.

Менавіта у гэты адрэзак часу адбыліся падзеі, якія карэнным чынам паўплывалі на станаўленне дзяржаўнасці Беларусі. 16 студзеня 1919 года Пленум ЦК РКП(б) прыняў адмоўнае для беларускай дзяржаўнасці рашэнне: забраць у толькі што створанай Беларускай рэспублікі Віцебскую, Магілёўскую і Смаленскую губерні і ўключыць іх у склад РСФСР, пакідаючы ў складзе Беларусі Мінскую і Гродзенскую. Я.Свярдлоў уласнаручна дапісаў пункт 7 пастановы пленума, які прадпісваў вынесці на з'езд Саветаў Беларусі рашэнне аб аб'яднанні апошніх з Літвой [3, с. 1].

У беларускай гістарыяграфіі існуе спрошчаны погляд, што гэтае рашэнне было прадыктавана прычынамі знешнепалітычнага характару, наступленнем войскаў Польшчы. Аднак наступленне польскіх войскаў пачалося пазней, 14 лютага 1919 года. Да апошняга часу беларускія гісторыкі не ведалі аб існаванні дакументаў Асобай нарады, па пытанні ўтварэння Беларускай рэспублікі, якія акцэнтуюць увагу даследчыкаў на прычыны ўнутрыпалітычнага і эканамічнага характару.

Асобая нарада была створана ў адпаведнасці з пастановай УЦВК ад 23 снежня 1918 г. пры Народным камісарыяце дзяржкантролю Расійскай Федэрацыі ў сувязі з утварэннем Латвійскай, Эстонскай і Літоўскай савецкіх рэспублік і прызнання іх незалежнасці.

У адрозненне ад прыбалтыйскіх рэспублік утварэнне беларускай дзяржаўнасці выклікала адмоўную рэакцыю ўдзельнікаў нарады як з пункту гледжання яе аб'ектыўнай абумоўленасці, так і фінансава-эканамічных адносін. Так, на пасяджэннях нарады ад 4 і 14 студзеня 1919 г. у выніку абмеркавання беларускага пытання яго ўдзельнікі прыйшлі да высновы, што «для ўтварэння незалежнай ад Расіі Беларусі асноў не маецца» [4, с. 21].

Матэрыялы нарады з'явіліся своеасаблівым тэарэтычным падмуркам для прыняцця вышэй прыведзенага рашэння Пленума ЦК РКП(б). Яно было прадыктавана ў першую чаргу прычынамі ўнутрыпалітычнага, эканамічнага характару. Ва ўмовах пачаўшайся грамадзянскай вайны, пераходу да палітыкі харчраскладкі асноўнай праблемай для Савецкай улады была харчовая. Выпадзенне з гаспадарчага разліку трох губерняў – Смаленскай, Віцебскай і Магілёўскай – стварала цяжкасці для функцыянавання традыцыйна склаўшыхся гаспадарчых сувязяў заходніх губерняў з Цэнтрам.

Для правядзення ў жыццё рашэння пленума ў Беларусь камандзіраваўся ўпаўнаважаны ЦК РКП(б) Ад.Іофе, які планаваўся на пасаду старшыні ЦВК ЛітБела.

Супраць штучнага дзялення этнічнай Беларусі пратэставалі не толькі група З.Жылуновіча, але А.Мяснікоў і яго прыхільнікі. Аб гэтым свед-

чыць пратакол пасяджэння Цэнтральнага бюро КП(б)Б ад 22 студзеня, на якім прысутнічаў Іофе. Усе 8 членаў Бюро адхілілі прапанову Іофе аб падзеле тэрыторыі рэспублікі і вырашылі звярнуцца ў ЦК РКП(б) з просьбай перарашыць пытанне аб усходніх губернях Беларусі [5, с. 20-21].

Таму Іофе ў вядомым пісьме Свярдлову ад 28 студзеня адзначыў, што абедзве групы нікуды не вартыя. Беларусы, ці група Жылуновіча, – нацыяналісты, а Мяснікоў і яго прыхільнікі, хаця і не нацыяналісты, але сепаратысты яшчэ горшай маркі. І раіў разагнаць іх, паслаць на працу куды-небудзь далей ад Беларусі.

Аднак ідэя дзяржаўнасці Беларусі знаходзіла ўсё большую колькасць сваіх прыхільнікаў і сярод савецка-партыйнага актыву былой Паўночна-Заходняй вобласці. Гэтыя настроі яскрава выявіліся на адбыўшайся ў канцы студзеня 1919 года Мінскай губернскай партыйнай канферэнцыі. У прынятай рэзалюцыі канферэнцыі за подпісамі членаў Бюро І.Рэйнгольда, Р.Найдзенкава і В.Кнорына выказваўся недавер прадстаўніку ЦК РКП(б) Іофе, змяшчалася патрабаванне адзыву яго з Беларусі. Сур'ёзныя папрокі ў адміністрыраванні былі зроблены і ў адрас Свярдлова.

Такая пазіцыя савецка-партыйнага кіраўніцтва Беларускай рэспублікі выклікала сур'ёзны непакой у ЦК РКП(б). Урэгуляванне канфлікту было ўскладзена на Сталіна, які ад імя Цэнтральнага камітэта РКП(б) адобрыў дзейнасць Іофе ў Беларусі і патрабаваў ад членаў Цэнтральнага бюро КП(б)Б, падпісаўшых рэзалюцыю, перагледзець свае пазіцыі. У той жа час у тэлефонаграме савецкаму ўраду Літвы ён паведамляў, што на кандыдатуры Іофе на пасаду старшыні ЦВК ЛітБела «не настойваем, няхай будзе Ціхоўскі».

Невыпадкова, што ў працы І-га Усебеларускага з'езда Саветаў 2–3 лютага 1919 года прыняў непасрэдна ўдзел Свярдлоў. З'езд Саветаў прадубліраваў прынятае раней у Маскве рашэнне аб утварэнні Літоўска-Беларускай савецкай Рэспублікі. А 27 лютага 1919 года ў Вільні на аб'яднаным пасяджэнні ЦВК Літоўскай і Беларускай ССР было прынята рашэнне аб аб'яднанні рэспублік Літвы і Беларусі.

З утварэннем гэтай штучнай дзяржаўнасці як бы здымалася з павесткі дня пытанне аб правамернасці далучэння этнічных беларускіх зямель да РСФСР.

У склад новага ўрада ЛітБела З. Жылуновіч не ўвайшоі, бо ў пачатку лютага быў накіраваны на журналісцкую працу ў Харкаў. А.Мяснікоў у маі 1919 года быў камандзіраваны на ўсходні фронт у рангу камандуючага Паволжскім фронтам. Яшчэ трагічней склаўся лёс Рыгора Паўлавіча Найдзенкава, які на І-м Усебеларускім з'ездзе Саветаў быі абраны членам ЦВК БССР і яго Прэзідыўма, а ў сакавіку – членам ЦК КП(б)ЛіБ. У маі 1919 года паводле пастановы ЦВК ЛітБела ён быў арыштаваны Вярхоўным рэвалюцыйным трыбуналам ЦВК ЛітБела па абвінавачванні ў тым, што выдаваў сябе за члена РСДРП з 1906 года, а адказныя пасады у Заходняй вобласці выкарыстоўваў для сваёй выгады. Таму і быў расстраляны.

Такі сумны вынік першапачатковага этапа стварэння беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове. Тагачаснаму савецка-партыйнаму актыву Беларусі быў дадзены прадметны ўрок пралетарскага інтэрнацыяналізму. Ён наклаў свой адмоўны адбітак на пазіцыю кіраўнікоў Мінскага губрэўкама ў ліпені 1920 года, калі ў другі раз вырашалася пытанне аб абвяшчэнні ССРБ і яе тэрыторыі.

Пасля вызвалення 11 ліпеня 1920 года Мінска, а затым большай часткі тэрыторыі Беларусі ад польскіх войскаў склаліся аб'ектыўныя прадпасылкі для аднаўлення беларускай дзяржаўнасці. Аднак праблема дзяржаўнасці Беларусі для кіраўніцтва Савецкакй Расіі і на гэты раз была падпарадкована ваенна-палітычнай мэце. Аб гэтым сведчыць падпісаны ў Маскве 12 ліпеня 1920 г. мірны дагавор паміж Літвой і РСФСР. Згодна з дагаворам частка этнічнай беларускай тэрыторыі з гарадамі Гродна, Шчучын, Ашмяны, Смаргонь, а таксама Віленскі край з Вільняй былі прызнаны часткай Літвы. Дагавор гарантаваў нейтралітэт Літвы ў ходзе савецка-польскай вайны, бяспеку правага фланга войскаў Заходняга фронту ў яго наступленні на Варшаву.

Для падрыхтоўкі дэкларацыі аб абвяшчэнні ў другі раз беларускай дзяржаўнасці, што атрымала таксама скажонае асвятленне ў беларускай гістарыяграфіі, была створана камісія. У яе склад увайшлі 4 прадстаўнікі ад БПС-Р (Я.Белькевіч, П.Берднік, У.Мамонька і М.Пашковіч), 2 ад КП(б) ЛіБ (А.Чарвякоі і В.Кнорын), ад БКА – У.Ігнатоўскі, ад Бунда – А.Вайнштэйн. Ужо на першым сходзе камісіі выявілася, што галоўным разыходжаннем БПС-Р з пазіцыяй камуністаў было пытанне аб межах Беларусі. Прадстаўнікі БПС-Р настойвалі, каб у акце абвяшчэння незалежнасці Беларусі быў ясна акрэслены прынцып этнічнага самавызначэння. Аднак прадстаўнік камуністаў В.Кнорын адказаў, што яны «не могуць дапусціць, каб Смаленская, Магілёўская і Віцебская губерні адыйшлі да Беларусі, таму што жывуць там рускія людзі і што там няма беларусаў» [6, с. 14-15]. Прадстаўнікі БПС-Р афіцыйна заявілі, што пад такой Дэкларацыяй аб абвяшчэнні незалежнасці ССРБ сваіх подпісаў не паставяць, а таксама адмовіліся ўвайсці ў склад Часовага рэвалюцыйнага камітэта.

ЦК КП(б)ЛіБ выказаўся за разрыў адносін з беларускімі эсэрамі. Далейшая гістарычная рэчаіснасць паказала шкоднасць такой палітычнай лініі. Ва ўмовах, калі пачаліся перагаворы ў Рызе паміж расійскай і польскай дэлегацыямі аб умовах прэлімінарнага мірнага дагавору, патрэбна была лінія на аб'яднанне палітычных сіл, якія адстойвалі тэрытарыяльную цэласнасць Беларусі.

Таму не выпадкова, беларуская нацыя і яе этнічная тэрыторыя пасля заключэння 18 сакавіка 1921 г. Рыжскага дагавору аказалася раздзеленай на доўгі час на тры часткі. Як суверэнная дзяржава Беларуская рэспубліка існавала пасля другога абвяшчэння ў межах толькі 6 паветаў былой Мінскай губерні (Бабруйскі, Барысаўскі, Ігуменскі, Мазырскі, часткова Мінскі і Слуцкі). Яе плошча складала 52,4 тыс. км^2, а насельніцтва 1.544.000 чалавек.

Такім чынам, працэс станаўлення дзяржаўнасці Беларусі быў надзвычай складаны і супярэчлівы, абумоўлены прычынамі геапалітычнага і эканамічнага характару. Цэнтральную ролю ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці адыграла імкненне кіраўніцтва Савецкай Расіі стварыць на заходніх рубяжах своеасаблівы бар'ер з нацыянальных савецкіх рэспублік, а таксама актыўныя дзяржаваўтваральныя дзеянні беларускіх нацыянал-камуністаў З.Жылуновіча, А.Чарвякова, У. Ігнатоўскага і інш.

Літаратура і крыніцы

1. Пратакол I з'езда Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі. – Менск, 1934.

2. Расійскі дзяржаўны архіў сацыяльна-палітычнай гісторыі (РДАСПГ). Ф. 3. Воп. 1. Спр. 4671.

3. РДАСПГ. Ф. 17. Воп. 2. Спр. 8.

4. Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДАРФ). Ф. 4390. Вып. 2. Спр.61.

5. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 4. Воп. 1. Спр.1.

6. Бюлетэнь загранічнай групы Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. – 1926. – №5.

А.А.Кавaленя, Інстытут гісторыі НАНБ, г.Мінск

МОЛАДЗЬ ЗАХОДНІХ АБЛАСЦЕЙ БЕЛАРУСІ НАПЯРЭДАДНІ І Ў ПАЧАТКУ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Пытанні дзейнасці моладзі на акупіраванай тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны даволі шырока прадстаўлены ў айчыннай гістарыяграфіі [1]. Шмат цікавых і раней невядомых фактаў аб дзейнасці маладых патрыётаў утрымліваюць выдадзеныя кнігі «Памяць» [2]. Напрыклад, у артыкуле «Юныя партызаны Слонімшчыны», які апублікаваны ў гісторыка-дакументальнай хроніцы Слонімскага раёна, распавядаецца аб актыўным удзеле ў барацьбе з германскімі захопнікамі многіх юных патрыётаў: Надзеі Антонік, Жэні Баранавец, Вані Дабрыяна, Колі Дабрыяна, Васі Крайняга і іншых [3]. Матэрыял «Паўтарыў подзвіг Матросава», што змешчаны ў гісторыка-дакументальнай хроніцы Мастоўскага раёна, асвятляе гераічны ўчынак маладога партызана атрада «Кастрычнік» партызанскай брыгады «Першамайская» Міхаіла Белуша. На баявым рахунку юнага патрыёта было ўжо 8 спушчаных пад адхон варожых эшалонаў. У баявой аперацыі, пры разгроме ваенна-паліцэйскага гарнізона ў вёсцы Купіск Навагрудскага раёна, ён накрыў сабой агнявую кропку ворага [4].

З прац, выдадзеных у апошні час, варта назваць гістарычны нарыс, які падрыхтавала Анна Афанасьеўна Грабёнкіна [5]. Станоўчым з'яўля-

ецца тое, што ў глыбокім і факталагічна насычаным даследаванні асвятляецца дзейнасць соцень патрыётаў, раскрываецца масавы патрыятызм юных герояў. Па сутнасці аўтар упершыню ў рэгіянальнай гістарыяграфіі імкнецца паказаць прычыны няўдач і трагедыі моладзі Брэста і яго аколіц у барацьбе з вопытным і жорсткім ворагам.

У прадстаўленым артыкуле намі асвятляюцца толькі некаторыя тэндэнцыі развіцця маладзёжнага руху ў заходніх рэгіёнах Беларусі напярэдадні і ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Зробленыя ацэнкі і высновы яскрава сведчаць аб неабходнасці паглыбленага вывучэння многіх пытанняў дзейнасці беларускіх юнакоў і дзяўчат у пераломны, гераічны і трагічны перыяд айчыннай гісторыі. Частка праблем аўтарам разгледжана ў пастановачным плане і патрабуе спецыяльнага навукова-тэарэтычнага асэнсавання.

Аналіз апублікаванай літаратуры і архіўных дакументаў сведчыць, што ўжо летам 1941 г. на захопленай германскімі войскамі тэрыторыі Беларусі атрымаў распаўсюджанне стыхійны рух моладзі супраць акупантаў. У шэрагу гарадоў і пасёлкаў, на чыгуначных станцыях па ініцыятыве маладых патрыётаў сталі ўзнікаць падпольныя арганізацыі і групы. Нашы даследаванні дазваляюць сцвярджаць, што стыхійны ўздым меў больш шырокі размах, асабліва ў першыя месяцы, у заходніх абласцях Беларусі. Дадзены феномен можна растлумачыць некалькімі абставінамі. Па-першае, тэрыторыя заходніх абласцей была акупіравана германскай арміяй празмерна імкліва. Загадзя перабудаваць работу ЛКСМБ, перавесці дзейнасць арганізацый на нелегальныя ўмовы ў большасці заходніх рэгіёнаў, за выключэннем шэрагу арганізацый Пінскай вобласці, аказалася немагчымым. Вызначальным, на наш погляд, было тое, што значная частка мясцовай моладзі заходніх абласцей мела некаторы вопыт дзейнасці ў нелегальных умовах супраць польскага акупацыйнага рэжыму, што з'явілася найважнейшым маральна-палітычным фактарам разгортвання антыгерманскага супраціўлення ў пачатку вайны. Многія маладыя патрыёты не разгубіліся, абапіраючыся на вопыт барацьбы з польскімі акупантамі, самаахвярна ўключыліся ў барацьбу з жорстскім і вопытным ворагам.

Ужо з чэрвеня 1941 г. у Брэсцкай вобласці ўзніклі першыя падпольныя камсамольска-маладзёжныя арганізацыі і групы. Напрыклад, з першых дзён вайны яны дзейнічалі ў Брэсце і былі створаны з вучняў старшых класаў школ горада. Арганізацыя ў хуткім часе была раскрыта, а яе члены знішчаны [6]. Аднак у жніўні 1941 г. на змену загінуўшым патрыётам прыйшлі новыя юныя мсціўцы. Падполле ўзначаліў У. А. Несцярэнка. Актыўнымі ўдзельнікамі былі Г. А. Аржанава, М. А. Жыгімонт, В. Н. Лупейка, Б. М. Пікус, Л. В. Папова ды інш [7].

Актыўны ўдзельнік падпольнай барацьбы ў Заходняй Беларусі былы член КСМЗБ Я. І. Гардзей, выступіў арганізатарам моладзі ў вёсцы Заполле Ружанскага раёна Брэсцкай вобласці. Узначальваемая ім «Баявая ленінская група» ў жніўні аб'ядноўвала 18 юнакоў і дзяўчат [8]. У вёсках Бярэзніца, Загалічы і Бойкі на Ружаншчыне падпольную арганізацыю

стварыў камсамолец А. М. Дурэйка. З канца чэрвеня на шлях барацьбы з ворагам уступілі юныя патрыёты вёскі Блудзень Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Былы сакратар школьнай камсамольскай ячэйкі Сяргей Руціч разам са сваімі школьнымі сябрамі Васілём Барушкам, Сяргеем Барушкам і іншымі на першым падпольным сходзе 24 чэрвеня прынеслі клятву адданасці сябрам і Радзіме і выканалі яе да канца [9].

Актыўнае супраціўленне моладзі разгортвалася на тэрыторыі Баранавіцкай вобласці. Былыя студэнты Навагрудскага педвучылішча Іван Мацко, Уладзімір Калеснік, Канстанцін Балабановіч сумесна з сябрамі з вёсак Пагарэлкі, Сіняўская Слабада Мірскага раёна стварылі летам 1941 г. дзве маладзёжныя арганізацыі, якія сваім уплывам ахапілі многіх юнакоў і дзяўчат навакольных вёсак [10].

Падпольныя антыфашысцкія групы моладзі на тэрыторыі Шчучынскага раёна ўзніклі ў пасёлку Астрына, вёсках Алішкаўцы, Наргашы, Філіпаўцы, Рыбакі, Матылі і інш. Найбольш вядомым арганізатарам і актыўным ўдзельнікам камсамольскага падполля на тэрыторыі раёна быў Мікалай Слатвінскі – былы студэнт Гродзенскага педагагічнага вучылішча і сакратар камсамольскай арганізацыі. Першапачаткова ў яго групу ўваходзілі П.Жукоўскі, М.Ленінградскі, пасля В.Крывец, Я.Тарашчык, М.Корпусаў і іншыя маладыя патрыёты. Яны ўстанавілі сувязі і ўзаемадзеянне з партызанамі, забяспечвалі іх прадуктамі харчавання, зброяй і боепрыпасамі, вялі агентурную разведку, распаўсюджвалі сярод насельніцтва лістоўкі, выкрывалі хлусню фашысцкай прапаганды. У маі 1942 г. члены групы вымушаны былі перабрацца ў лес да партызан [11].

Непрымірымая барацьба разгортвалася на Вілейшчыне. Не паспеўшыя ўліцца дабравольцамі ў рады Чырвонай Арміі Г.Лысенак, М.Лысенак, Дз.Кухальскі, М.Каршакоў, С.Дзіковіч, І.Генко, Ф.Мурзёнак, М.Цітовіч, Э.Кухальскі, А.Міхасёнак склалі ядро разгалінаванай падпольнай маладзёжнай арганізацыі «За Радзіму». Пачынаючы з ліпеня, патрыёты ахапілі сваім уплывам моладзь вёсак Пятровічы, Алешкі, Васюкі, Жданы, Ляскова, Цяплыя, Пагорныя Чаромушкі і іншых населеных пунктаў Пастаўскага, Шаркаўшчынскага і Дунілавіцкага раёнаў [12]. На падставе архіўных і апублікаваных крыніц намі ўстаноўлена, што ў першыя месяцы Вялікай Айчыннай вайны ў заходніх раёнах рэспублікі стыхійна ўзнікла не менш чым 110 маладзёжных падпольных арганізацый і груп [13].

На фоне складанай ваенна-аператыўнай абстаноўкі, якая склалася на Беларусі ў пачатковы перыяд вайны, шырокага патрыятычнага ўздыму беларускай моладзі ў гэты час мелі месца і тэндэнцыі ідэйна-палітычнага размежавання грамадства, у тым ліку і ў маладзёжным асяроддзі. Аб'ектыўны і крытычны аналіз архіўных дакументаў, літаратурных крыніц канца 80-90-х гг. дае падставу сцвярджаць, што думка, якая ўстанавілася ў айчыннай гістарыяграфіі аб ідэйна-палітычным адзінстве беларускага народа ў пачатку вайны, не адпавядае рэчаіснасці. Зразумела, што ідэалагічная перакананасць грамадства ў значнай ступені вызначалася існаваўшай у СССР сацыяльна-палітычнай сістэмай. Аднак нельга не ўлічваць факт,

што рэальныя падзеі аказвалі значны ўплыў на паводзіны людзей, мянялі іх ранейшыя погляды. Факталагічныя матэрыялы сведчаць, што толькі мужная ды ідэйна перакананая частка людзей змагла захаваць і адстойваць свае пазіцыі, нават ва ўмовах жорсткага акупацыйнага рэжыму.

Безумоўна, што светапогляд большасці людзей, асабліва ў пачатку вайны, датэрмінаваўся тымі працэсамі, якія адбываліся на Беларусі ў перадваенны час. Зразумела, што на патрыятычны настрой моладзі Заходняй Беларусі безумоўна аказалі падзеі 1938-1939 гг. Так, неабгрунтаваны роспуск Выканкамам Камінтэрна Камуністычнай партыі Польшчы прывёў да спынення дзейнасці КПЗБ і КСМЗБ, выклікаў не толькі неразуменне, але разгубленасць і нават падазронасць да некаторых кіраўнікоў маладзёжнага руху Заходняй Беларусі. Як бачыцца, абвінавачванне ў тым, што ў рады кіруючых структур КПЗБ і КСМЗБ пранікла вялікая колькасць варожай агентуры, на доўгі час устанавіла недавер да многіх маладзёжных лідэраў КСМЗБ. Пацвярджэннем гэтаму з'яўляецца факт таго, што нават пасля ўз'яднання ў 1939 г. беларускіх тэрыторый, у заходнія вобласці Беларусі было накіравана 6200 камсамольскіх актывістаў з усходніх рэгіёнаў Беларусі і нават Расіі. Менавіта ім было даверана арганізоўваць работу сярод моладзі, ажыццяўляць разбудову камсамольскіх арганізацый. Сярод іх былі таленавітыя і ідэйна-перакананыя маладыя патрыёты Кірыла Мазураў, Фёдар Рома, Вольга Сысоева ды шмат іншых [14]. Аднак многія новыя лідэры моладзі былі незнаёмы з мясцовымі актывістамі, традыцыямі і склаўшыміся ўзаемаадносінамі ў асяроддзі моладзі падчас барацьбы супраць польскіх акупантаў, што не дазваляла ім быць сапраўднымі арганізатарамі, эфектыўна задзейнічаць мясцовых юнакоў і дзяўчат, асабліва польскай нацыянальнасці, у наладжванні маладзёжнага жыцця. Да гэтага неабходна дадаць, што нават вопыт работы камсамольцаў-дабравольцаў Заходняй Беларусі, якія складалі баявое ядро інтэрнацыянальнай брыгады імя Яраслава Дамброўскага і змагаліся ў свой час у Іспаніі, выкарыстоўваўся слаба.

Пры аналізе і ацэнцы стану дзейнасці моладзі ў заходніх рэгіёнах Беларусі нельга не ўлічваць і той факт, што светапогляд часткі юнакоў і дзяўчат у перадваенныя гады фарміраваўся пад уздзеяннем нацыянальна-адраджэнскай плыні. Найбольшае распаўсюджанне нацыянальна-незалежніцкія ідэі атрымалі тут у студэнцкім асяроддзі. У прыватнасці, да 1939 г. пэўны ўплыў аказвала дзейнасць Беларускага народнага аб'яднання (БНА). Ідэі незалежнасці і суверэнітэту прапагандаваліся маладзёжнымі часопісамі «25 сакавіка» і «Шлях моладзі» [15].

Дакументальныя крыніцы сведчаць, што яскравых і адметна-радыкальных нацыяналістычных тэндэнцый у маладзёжных колах заходніх абласцей не адзначалася, за выключэннем некаторых польскіх маладзёжных арганізацый. Зразумела, што пасля падзей, якія адбыліся ў верасні 1939 г., сітуацыя змянілася. Моладзь, якая кіравалася нацыянальна-незалежніцкімі ўяўленнямі, што паступова трансфарміраваліся з наіўна-спрошчаных да авантурна-радыкальных, была ў значнай ступені ўнутрана пад-

рыхтавана да супрацоўніцтва з замежнымі палітычнымі сіламі, арыентуючыся на іх дапамогу ў рэалізацыі пастаўленай мэты. Вопыт сведчыць, што некаторыя нацыянальныя лідэры з апазіцыйных Савецкай уладзе сіл, у тым ліку і з маладзёжнага асяроддзя, сталі схіляцца да думкі, што толькі вайна і германская армія змогуць прынесці рэальную незалежнасць Беларусі. Вось як уяўлялася гэта будучаму фюрэру беларускай моладзі М.Ганько: «Для нас, беларусаў, сучасная вайна не была нечаканай, мы верылі, што вайна павінна прынесці. Бо толькі вайна можа паправіць нашу крыўду» [16].

Зразумела, што дакладна вызначыць, якая частка падрастаючага пакалення падзяляла дадзеныя радыкальныя ідэі, сёння складана, ды і проста немагчыма. Як бачыцца, прыхільнікаў такога рацыянальнага падыходу ў вырашэнні пытання нацыянальнай незалежнасці Беларусі было невялікае кола не толькі ў маладзёжным асяроддзі, але наогул у беларускім грамадстве, калі не браць пад увагу вузкае кола радыкальна настроеных нацыяналістычных лідэраў.

Аналіз шырокага пласту архіўных матэрыялаў і апублікаванай літаратуры дазваляе сцвярджаць, што ў перадваенны час і ў пачатку вайны большая частка моладзі знаходзілася пад уплывам камуністычных ідэй. Яны з'яўляліся вызначальнымі, шырока распаўсюджанымі і найбольш уплывовымі сярод моладзі. На фарміраванне светапогляду падрастаючага пакалення Заходняй Беларусі аказаў значны ўплыў КСМЗБ, камуністычны падпольны маладзёжны друк. Дастаткова сказаць, што ў заходніх абласцях да верасня 1939 г. выдавалася 8 падпольных газет: «Малады змагар», «Пад сцягам камсамола», «Малады будаўнік», «Казематавец», «Комс фон», «Дэр юнгер кемпфер», «Сцяг піянера», «Малады камуніст» [17]. Разам з тым нельга не ўлічваць грамадска-палітычную сітуацыю, якая склалася ў пачатку вайны, асабліва ў заходніх рэгіёнах Беларусі, і ў некаторай ступені знаходзілася пад уплывам польскага нацыяналістычнага падпольнага руху Супраціўлення, які інспіраваўся і накіроўваўся эміграцыйным урадам Польшчы.

Факт уз'яднання заходніх этнічна-беларускіх тэрыторый з БССР у верасні 1939 г. неадназначна быў успрыняты прадстаўнікамі розных палітычных плыняў. Простыя беларускія людзі, камуністычна настроеная частка грамадства з вялікім уздымам сустрэлі гэту акцыю. «Ніякім зводкам, рэляцыям, больш познім сведчанням гісторыкаў не пад сілу перадаць той энтузіязм і радасць, з якімі працоўныя Заходняй Беларусі віталі Чырвоную Армію», – сведчыў удзельнік вераснёўскіх падзей 1939 г. Максім Танк [18].

Прапольскі настроеныя грамадзяне, асабліва польскай нацыянальнасці, адмоўна адрэагавалі на дадзеную падзею. Сітуацыю ўскладняла палітыка недаверу, падазронасці і рэпрэсій, якую праводзілі кіруючыя колы СССР у адносінах да часткі насельніцтва, якая негатыўна ставіліся да Савецкай улады. Аб'ектыўныя і суб'ектыўныя акалічнасці прывялі да развіцця на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі польскага нацыяналістычнага падполля.

Беларускі гісторык Я.Сямашка зазначае, што, нягледзячы на прынятыя меры з боку беларускага кіраўніцтва, нацэленыя на пазітыўнае вырашэнне польскага пытання і нават прымяненне рэпрэсіўных мер да актыўных удзельнікаў польскага падполля (толькі да ліпеня 1940 г. у Заходняй Беларусі былі арыштаваны 8815 членаў польскага падполля), яно не знікала. Наадварот, практычна ўся тэрыторыя Заходняй Беларусі была пакрыта глыбока заканспіраванай падпольнай сеткай польскага нацыяналістычнага Супраціўлення, прычым ячэйкі існавалі не толькі ў гарадах, але і ў мястэчках, вёсках [18, с. 36].

Безумоўна, гэты антысавецкі і антыбеларускі рух меў пэўную падтрымку ў некаторай часткі насельніцтва Заходняй Беларусі. Важна ўлічыць, што ў заходніх абласцях пражывала да аднаго мільёна палякаў, якія ў большасці адмоўна ставіліся да Савецкай улады. Сведчаннем таму з'явіліся выбары ў Народны Сход Заходняй Беларусі, на якіх, паводле афіцыйных звестак, выказаліся супраць кандыдатаў у дэпутаты і не прынялі ўдзел у галасаванні каля 400 тысяч чалавек.

Нагадаем, што некаторую частку антысавецкіх сіл складала моладзь. Так, актыўны ўдзельнік польскага падполля ў Гродне Зянон Унгар адзначаў, што «пасля падзення ачагоў змагання з бальшавікамі, многія прадстаўнікі моладзі, выхаванай на традыцыях паўстанняў на паўночна-ўсходніх землях, уцяклі ў лясы, стыхійна стварылі атрады супраціўлення» [18, с. 16]. Шэсць камендантаў Беластока, назначаныя польскім кіраўніцтвам Саюза ўзброенай барацьбы (СУБ), былі 22 – 29-гадовага ўзросту [19].

Прадстаўлены матэрыял пераканаўча сведчыць аб неадназначных працэсах, якія мелі месца ў асяроддзі моладзі заходніх абласцей Беларусі. Ход ваенных падзей паказаў, што большасць беларускай моладзі актыўна ўключылася ў барацьбу з ворагам у радах партызан і падпольшчыкаў. Разам з тым на тэрыторыі заходніх абласцей некаторая частка юнакоў і дзяўчат уступіла ў рады Саюза беларускай моладзі і Саюза татарскай моладзі.

Літаратура і крыніцы

1. Больш падрабязны аналіз гістарыяграфіі, якая асвятляе пытанні дзейнасці беларускай моладзі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, глядзі: Каваленя А.А. Моладзь Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны / Беларусь ў гады Вялікай Айчыннай вайны. – Мн. 1999. – С. 123-162; Каваленя А.А. Прагерманскія саюзы моладзі на Беларусі 1941 – 1944. Вытокі. Структура. Дзейнасць. – Мн., 1999. – С.6-23.

2. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Ганцавіцкага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Белта, 1999; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Жабінкаўскага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Ураджай, 1999; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Івацэвіцкага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Белта, 1997; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Брэсцкага р-на. – Мн.: Белта, 1998; Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Баранавічаў і Баранавіцкага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Белта, 2000; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Камянецкага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Ураджай, 1997; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Пінска Брэсцкай

вобл. – Мн.: Белта, 1998; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Лунінецкага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Беларусь, 1995; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Гродна. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 1999; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Шчучынскага р-на Гродзенскай вобласці. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 2001; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Белта, 2002; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Столінскага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Белта, 2003; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Ляхавіцкага р-на Брэсцкай вобл. – Мн.: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1989; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Брэста. – Кн.1 – Мн.: Белта, 1997; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Брэста. – Кн.2 – Мн.: Белта, 2001; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Дзятлаўскага р-на Гродзенскай вобл. – Мн.: Універсітэцкае, 1997; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Свіслацкага р-на Гродзенскай вобл. – Мн.: Беларусь, 2004; Память: Ист. – докум. хроника Берёзовского р-на Брестской обл. – Мн.: Белорусская Советская Энциклопедия, 1987; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Гродзенскага р-на – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 1993; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Мастоўскага р-на Гродзенскай вобл. – Мн.: Паліграфафармленне, 2002; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Смаргонскага р-на Гродзенскай вобл. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 2004; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Іўеўскага р-на Гродзенскай вобл. – Мн.: Белта, 2002; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Бераставіцкага р-на Гродзенскай вобл. – Мн.: Белта, 1999; Памяць: Гіст.-дакум хроніка Слонімскага р-на Гродзенскай вобл. – Мн.: – Белта, 2004.

3. Памяць: Гіст. – дакум. хроніка Слонімскага р-на Гродзенскай вобл. – С.315-319.

4. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мастоўскага раёна Гродзенскай вобласці. С. 206 – 207.

5. Гребенкина А.А. Брест непокренный. Антифашистское подполье г. Бреста и Брестского района в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1944). – Мн., 2005.

6. Буг в огне. – Мн., 1977. – С. 331-332; Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне. – С. 94; Гребенкина А.А. Брест непокоренный. Антифашистское подполье г. Бреста и Брестского района в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1944). – С.155.

7. Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне... – С. 94.

8. Годы комсомольские: Воспоминания. – Мн., 1988. – С. 63 – 77.

9. Рутич С. П. Навеки юные. – Мн., 1980. – С. 31-39.

10. Крамко Я. І. Атрад «Камсамольскі». – С. 18; Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне... – С. 365.

11. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Шчучынскага раёна Гродзенскай вобл. – С. 209.

12. Климов И., Граков Н. Партизаны Вилейщины. – Мн., 1970. – С. 4–95.

13. Каваленя А. А. Арганізацыйная структура камсамольска-маладзёжнага падполля на акупіраванай тэрыторыі Беларусі (1941-1942 гг.) // Беларусь у гады другой сусветнай вайны: Урокі гісторыі і сучаснасць. – Мн., 1995. – С. 206.

14. Очерки истории Ленинского комсомола Белоруссии. – Мн., 1975. – С. 258.

15. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. – Мн., 1993. – С. 28.

16. Жумарь С. В. Оккупационная периодическая печать на территории Белоруссии в годы Великой Отечественной войны. – Мн., 1996. – С. 88.

17. Зелинский П. И., Ракевич Н. А. Печать КПЗБ в борьбе за свободу. – Мн., 1977. – С. 9.

18. Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусі.– Мн. 1994. – С. 8.

19. Ермолович В. И., Жумарь С. В. Огнем и мечом. – Мн.1994 – С. 14.

У.І. Навіцкі, Інстытут гісторыі НАНБ, г. Мінск

ДЗЯРЖАЎНАЯ ПАЛІТЫКА ДА РЫМСКА-КАТАЛІЦКАЙ ЦАРКВЫ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1945 – 1955 гг.)

Першыя пасляваенныя гады азнаменаваліся паляпшэннем адносін дзяржавы з Рускай праваслаўнай царквой (РПЦ), чаго не назіралася ў адносінах з іншымі канфесіямі. Патрыятычная дзейнасць РПЦ у гады вайны, збор і адлічэнне сродкаў на абарону краіны адгукнуліся ўдзячнасцю Сталіна. Ён санкцыянаваў правядзенне ў Маскве Памеснага сабора, які пачаў работу 31 студзеня 1945 г. Набіралі дынаміку кантакты паміж атачэннем Сталіна і абраным на саборы Патрыярхам Маскоўскім і ўсёй Русі Алексіем І. Такая палітыка знаходзіла ўвасабленне ў дзейнасці новай дзяржаўнай структуры – Савета па справах Рускай Праваслаўнай Царквы пры СМ СССР, створанай 14 верасня 1943 г. [1]. Савет узначаліў 45-гадовы палкоўнік КДБ Г.Карпаў. Ён хутка ўстанавіў даверлівыя адносіны з Патрыярхіяй, што давала карысць абодвум бакам. Аб станоўчай пасярэдніцкай ролі паміж дзяржавай і Патрыярхам РПЦ сведчыла тое, што на гэтай пасадзе Г.Карпаў знаходзіўся да 1961 г. Савет ажыццяўляў дзейнасць праз інстытут прадстаўнікоў на месцах: Упаўнаважанага савета па справах РПЦ пры СНК СССР па БССР і ўпаўнаважанага пры аблвыканкамах.

Большай жорсткасцю, чым да РПЦ, адзначалася палітыка дзяржавы да іншых канфесій, і ў першую чаргу да рымска-каталіцкай. Яе ажыццяўляў Савет па справах рэлігійных культаў пры СМ СССР, утвораны 29 мая 1944 г. Такія структуры разгарнулі дзейнасць на рэспубліканскім і абласных узроўнях. Галоўнай іх задачай з'яўлялася закрыццё каталіцкіх абшчын ва ўсходніх рэгіёнах БССР, разгарнуўшых дзейнасць падчас фашысцкай акупацыі. З гэтай мэтай пачалі ажыццяўляцца «зачысткі» ксяндзоў, праводзіўшых душапастарскую дзейнасць на акупаванай тэрыторыі. Пасля арышту служыцеляў культу закрываліся храмы.

Палітыка наступлення на каталіцкую царкву разгарнулася ў Заходняй Беларусі. У другі раз у руках органаў дзяржаўнай бяспекі апынуўся былы ўдзельнік судовага працэсу над каталіцкімі святарамі ў Мінску ў 1922 г. генеральны вікарый Пінскага дыяцэзу Я.Васілеўскі, арыштаваны 22 ліпеня 1945 г. На гэты раз лёс святара аказаўся трагічным. У сакавіку 1947 г., пасля двух гадоў знаходжання ў следчым ізалятары Мінска, яго прыгаварылі да 10 гадоў пазбаўлення волі. Праз год у лагеры Казачанск Краснаярскага края закончыўся жыццёвы шлях ксяндза. Некалькі раней быў арыштаваны настаяцель Пружанскага касцёла будучы кардынал К.Свёнтак. Пасля арышта касцёл быў закрыты.

Уціску падвяргаліся святары, якія выступалі супраць падпісання тыпавых дагавораў аб перадачы касцёлаў і прадметаў культу ў бестэрміновае і бясплатнае карыстанне. Кампанія нацыяналізацыі каталіцкіх хра-

маў і маёмасці пачалася ў студзені 1947 г. За рэдкім выключэннем служыцелі культу выступілі супраць гэтай акцыі, адкрыта заяўляючы аб тым, што касцёлы ў СССР належаць не савецкай дзяржаве, а папе рымскаму. Тым, хто не ішоў на рэгістрацыю, забаранялі праводзіць службы, апячатвалі касцёлы. Пад моцным уціскам супраціўленне было зломлена. З 272 прыходаў, якія дзейнічалі ў БССР, прайшлі перарагістрацыю 234. На верасень 1949 г. працягваў супраціўленне толькі ксёндз Хмелявец з вёскі Канстанцінава Свірскага раёна [2].

Улады БССР накіроўвалі намаганні на забарону правядзення касёламі рэлігійнага навучання дзяцей, што не забаранялася Масквой. Пасля нядзельнай службы у кожным касцёле Гродзенскай вобласці праводзіліся заняткі з дзецьмі, дзе прысутнічалі ад 45 да 60 чалавек. Агульная колькасць ахопленых навучаннем падлеткаў складала больш за 8 тыс. 23 ліпеня 1947 г. ЦК КП(б)Б накіраваў на імя Сталіна і галоўнага партыйнага ідэолага А.Жданава ліст аб фактах антысавецкай дзейнасці каталіцкага духавенства ў заходніх абласцях. Адзначалася, што касёлы «хочуць узяць пад свой уплыў дзяцей і моладзь як непасярэдна, так і праз бацькоў і тых настаўнікаў, якія выхаваны ў духу польскага нацыяналізму і рэлігійнай ідэалогіі» [3]. Падвяргаўся крытыцы Савет па справах рэлігійных культаў пры СМ СССР, які дазволіў праводзіць рэлігійнае выхаванне. Кіраўніцтва рэспублікі прасіла Маскву даць устаноўку органам МДБ «узмацніць рэпрэсіўныя меры ў адносінах да той часткі рымска-каталіцкага духавенства, якая вядзе актыўную работу супраць Савецкай улады» [3; арк. 45].

У 1948 г., рэагуючы на просьбу Мінска, Масква забараніла правядзенне рэлігійнага выхавання дзяцей. У адказ служыцелі культу накіроўвалі намаганні на пашырэнне культурна-масавай работы сярод моладзі. У той год у 10 касцёлах Ваўкавыскага дэканата працавалі харавыя гурткі, у якіх прымалі ўдзел не толькі юнакі і дзяўчаты раённага цэнтра, але і вясковая моладзь.

З мэтай зніжэння ўплыву ксяндзоў улады садзейнічалі выезду каталіцкіх святароў у час перасялення польскага насельніцтва ў Польшчу. 19 лістапада 1947 г. у дакладзе кіраўніцтву ў Маскве ўпаўнаважаны па справах культаў К.Уласевіч тлумачыў праведзеную палітыку: «Мы пастараліся як мага больш адправіць ксяндзоў у Польшчу» [1; воп. 4, спр. 19, арк. 15]. У суседнюю дзяржаву выехалі 306 прадстаўнікоў каталіцкага культу. «Астатнія 246 ксяндзоў, а таксама многія іншыя служачыя культу засталіся на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі, – паведамляў у ліпені 1947 г. у Маскву М.Гусараў, – адмовіліся ад выезду ў Польшчу, матывуючы гэта наяўнасцю вернікаў у прыходах. У сапраўднасці, як высветлілася з агентурных матэрыялаў і размоў супрацоўнікаў Міністэрства замежных спраў БССР з упаўнаважанымі польскага ўрада, астаўшыяся ў заходніх абласцях БССР ксяндзы маюць прамую забарону Папы Рымскага выязджаць з тэрыторыі Беларусі» [3; спр. 543, арк. 27].

На справе абставіны складваліся не па сцэнарыю забароны выезда з боку папы, а жаданне працаваць з вернікамі застаўляла каталіцкіх святароў заставацца ў сваіх прыходах. Аб гэтым заявіў адмовіўшыся ад ад'езду ксёндз нясвіжскага прыхода Каласоўскі: «Я не ведаю, што мяне чакае ў Польшчы. Па меншай меры, я тут маю зарабак. Я ні ў якія палітычныя справы не ўмешваюся, і мне здаецца, пакуль будуць вернікі, мне дазволяць праводзіць службы, і я буду жыць нядрэнна» [1; спр. 19, арк. 494]. Так атрымалася на справе. Да 1989 г. – канца свайго зямнога жыцця ў дастатку – ксёндз працягваў службу ў нясвіжскім касцёле Божага цела, выхоўваючы пакаленні вернікаў на каталіцкіх традыцыях.

Халодная вайна, застаўшаяся значная частка каталіцкага духавенства ў Заходняй Беларусі і Украіне ўзмацнялі канфрантацыю паміж Масквой і Ватыканам. Напружанню адносін садзейнічала апублікаванне 13 ліпеня 1949 г. дэкрэта папы Пія XII аб адлучэнні ад РКЦ усіх каталікоўкамуністаў і спачуваючых ім [4]. Веруючым забаранялася ўступаць у кампартыю альбо падтрымліваць яе, выдаваць, распаўсюджваць і чытаць камуністычную літаратуру. Партыйная прапаганда рэспублікі заклятым ворагам лічыла каталіцкае духавенства. Узмацненню канфрантацыі садзейнічала пачаўшаяся калектывізацыя сельскай гаспадаркі. Нежаданне сялян абагульняць з цяжкасцю набыты інвентар і жывёлу звязвалася з «падрыўной» дзейнасцю касцёлаў. 23 студзеня 1949 г. у справаздачным дакладзе на Гродненскай абласной партыйнай канферэнцыі першы сакратар АК КП(б)Б С.Прытыцкі падкрэсліваў, што каталіцкае духавенства «вядзе шалёную барацьбу супраць мерапрыемстваў нашай партыі і савецкага ўрада... Амаль усе ксяндзы, якія пражываюць у нашай вобласці, звязаны з нацыяналістычным падполлем, з'яўляюцца ўдзельнікамі і арганізатарамі банд і са зброяй у руках выступаюць супраць Савецкай улады» [5]. Але канкрэтных прыкладаў у дакладзе не прыводзілася. Прычынай з'яўлялася не парушэнне сакрэтнасці аператыўнай абстаноўкі, а іх адсутнасць. Не былі яны названы і ў выступленні кіраўніка МДБ Л.Цанавы як члена бюро ЦК КП(б)Б, прымаўшага ўдзел у канферэнцыі. Такая версія супярэчыла ранейшай інфармацыі, накіраванай Гродзенскім абкамам партыі ў Маскву. «Маюць месца факты, калі асобныя кіраўнікі раёнаў (Шчучын, Воранава, Зэльва), знаходзячыся ў сёлах і вёсках, збліжаюцца з ксяндзамі і святарамі, – адзначалася ў інфармацыі, – затрымліваюцца ў іх і нават выпіваюць з імі» [4; воп. 8, спр. 721, арк. 4]. Прыведзеныя факты супярэчылі прапагандзе, якая агучвалася на абласной партыйнай канферэнцыі, сведчылі аб тым, што жыццё на месцах было больш шматгранным. У адносінах паміж мясцовымі кіраўнікамі і служыцелямі культу мелі месца такія каштоўнасці, як таварыства, духоўнасць, патрэбнасць сустрэчы, дзе падчас камандзіроўкі можна засцерагчыся ад усялякіх непрадбачных здарэнняў.

Між тым пачатак калектывізацыі азнаменаваўся масавымі арыштамі ксяндзоў. У 1949 г. на Гродзеншчыне былі арыштаваны настаяцелі прыходаў Лунна – М.Радзішэўскі, Тракелі – М.Шалкевіч, Сапоцкін – І.Нава-

садка, на Полаччыне – І.Грабоўскі з Параф'янава, П.Барташэвіч з Парплішчаў, А.Куява з Язно і інш. Не ўдалося застацца на свабодзе віднаму дзеячу РКЦ А.Станкевічу, арыштаванаму 13 красавіка 1949 г. у Вільні. Яго зямное жыццё абарвалося ў снежні таго ж года ў Тайшэтлагу [6].

Улады не ўтрымаліся ад арышту «лаяльнага» настаяцеля Параф'янаўскага касцёла І.Завістоўскага, асуджанага Полацкім абласным судом на 10 гадоў пазбаўлення волі. 8 ліпеня 1954 г. па рашэнню Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР ён датэрмінова быў вызвалены ў сувязі з хадайніцтвам сястры асуджанага. Яна прыводзіла факты дапамогі ксяндза разведчыкам партызанскай брыгады прадастаўленнем звестак аб дыслакацыі нямецкіх часцей [7]. Калі ў 1946 г. у Гродзенскай вобласці налічвалася 75 ксяндзоў, у 1948 – 58, у 1949 – 56, у 1950 – 46, то ў 1952 – толькі 24. Агульная колькасць святароў у БССР скарацілася з 225 у 1946 г. да 111 на 1 студзеня 1950 г. Аб тым, што арыштаваныя каталіцкія святары не мелі дачынення да нацыяналістычнага падполля, а тым больш да дзейнасці бандфарміраванняў, сведчыў той факт, што пазней яны былі рэабілітаваны як незаслужана пакараныя.

Каб апраўдаць рэпрэсіўную палітыку да рымска-каталіцкай царквы, Масква патрабавала пацвярджэння з месц антысавецкай дзейнасці каталіцкага духавенства. Але факты гаварылі аб адваротным. Фінансавы аддзел Воранаўскага райвыканкама па праву мог залічыць у свой актыў настаяцеля касцёла раённага цэнтра Коўзу, які сваімі дзеяннямі дапамагаў папаўняць мясцовы бюджэт. Калі да святара звярталіся вернікі з асабістай просьбай, ён першапачаткова цікавіўся станам уплаты падаткаў. Калі ўстанаўлівалася нядоімка, вызначаўся тэрмін яе пагашэння і толькі пасля гэтага вырашаліся асабістыя пытанні. У пачатку 1950 г. нягледзячы на тое, што ў сваіх пропаведзях настаяцель мядзведзічскага касцёла Ляхавіцкага раёна В.Піянтоўскі расказваў вернікам «аб перавагах калгасаў перад адзіналічнымі гаспадаркамі»,ён быў арыштаваны па абвінавачванню ў тым, што ў мясцовы калгас не жадалі ўступаць сяляне-каталікі, якія быццам знаходзіліся пад уплывам ксяндза [2; с. 215].

У 1954 г. у БССР пачала складвацца новая сітуацыя, звязаная з вяртаннем асуджаных каталіцкіх служыцеляў культу. Да пачатку 1956 г. у рэспубліку прыбылі 60 ксяндзоў, з іх 32 – у Гродзенскую вобласць. Мясцовыя партыйныя і савецкія органы крайне неахвотна давалі дазвол на іх рэгістрацыю, матывуючы непажаданай актывізацыяй дзейнасці рэлігійных суполак. І сапраўды, там, дзе пачыналі працу ксяндзы, якія вярнуліся з лагераў, ажывала рэлігійнае жыццё: расла колькасць заяў з просьбай зарэгістраваць святароў, узмацняўся збор грашовых ахвяраванняў. Даючы дазвол на рамонт непрыгоднага для эксплуатацыі касцёла ў вёсцы Новыя Васілішкі Шчучынскага раёна, у сувязі з вялікімі фінансавымі затратамі мясцовыя ўлады не спадзяваліся на хуткае заканчэнне работ. Аднак на працягу месяца касцёл быў адрамантаваны і пачалася барацьба вернікаў за адкрыццё суполкі.

З вялікім непакоем адзначалі ўдзельнікі пленума Гродзенскага абкама партыі, абмеркаваўшага пытанне «Аб рабоце абласнога аддзялення таварыства па распаўсюджванню палітычных і навуковых ведаў і задачах партыйных арганізацый вобласці», змену рэлігійнай сітуацыі з прыбыццём у вобласць вызваленых ксяндзоў. У выхадныя дні ў касцёлах, дзе святары прыступілі да службы, збіраліся ад 3 да 8 тыс. чалавек. Вернікі звярталіся са скаргамі ў найвышэйшыя інстанцыі аб нежаданні ўлад на месцах рэгістраваць рэлігійныя суполкі, прадстаўляць месца службы ксяндзам. Першы сакратар АК КПБ Ф.Баранаў звярнуўся да выступаўшага ў спрэчках упаўнаважанага па справах рэлігій М.Саласянкова з пытаннем: «Што можна супрацьпаставіць ксяндзам рэальнае?» «Адзінае збаўленне ад іх, – адказаў упаўнаважаны, – гэта не прапісваць на жыхарства ў вобласці» [5; спр. 10, арк. 79]. Таму на месцах усё рабілі для таго, каб пазбавіць прапіскі святароў і, такім чынам, не адкрываць касцёлы.

Між тым вернікі актывізавалі барацьбу за права на свабоду веравызнання, пасылаючы ў Мінск і Маскву лісты з патрабаваннем змяніць становішча. Актыўнасцю вызначалася насельніцтва тых мясцін, дзе на працягу дзесяцігоддзяў віравала рэлігійнае жыццё. Справа набыла такую вастрыню, што старшыня Савета па справах рэлігійных культаў пры Савеце Міністраў СССР І.Палянскі накіраваў у ЦК КПСС ліст з прапановай пашырэння колькасці касцёлаў на Беларусі. Ставілася пытанне аб мэтазгоднасці адкрыцця храмаў ва ўсходніх абласцях рэспублікі, стварэння ў Мінску каталіцкага цэнтра з епіскапам. Прапанову падтрымаў упаўнаважаны Савета па справах рэлігійных культаў пры Савеце Міністраў БССР К.Уласевіч.

Па традыцыі тых часоў гэты ліст быў накіраваны на разгляд у ЦК КПБ. Яго абмеркаванне адбылося ў лістападзе 1955 г. на бюро ЦК. Трэба адзначыць, што ідэалагічныя службы ЦК КПБ не адыйшлі ад панаваўшых стэрэатыпаў мыслення. Яны не бачылі парушэння правоў вернікаў. Больш таго, І.Палянскаму рабіліся папрокі ў няведанні рэчаіснасці. На думку беларускіх ідэолагаў, працуючы ў Маскве, ён нават сфальсіфікаваў некаторыя факты. Калі такія прэтэнзіі прад'яўляліся да высокага маскоўскага кіраўніка, то да мясцовага – знайшлі больш жорсткія. На бюро ЦК КПБ была зроблена заява аб тым, што К.Уласевіч палітычна адсталы чалавек, які стаіць на яўна памылковых пазіцыях. Па словах сакратара ЦК КПБ па ідэалогіі Ц.Гарбунова, «ён рабіў уціск на мясцовыя савецкія органы аб адкрыцці касцёлаў, не бачыў, што прайдзісветы, авантурысты фабрыкавалі дакументы аб адкрыцці касцёлаў, і не дапамагаў партыйным і савецкім органам правільна вырашаць гэта пытанне» [3; воп. 2, спр. 237, арк. 304]. З такімі абвінавачваннямі К.Уласевіч быў зняты з работы, а разам з ім зняты з абмеркавання прапановы аб пашырэнні каталіцкіх суполак ва ўсходніх рэгіёнах БССР. Такімі складанымі былі адносіны дзяржавы да РКЦ у пасляваенны перыяд. Яны не палепшыліся і ў наступныя гады.

Літаратура і крыніцы

1. Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (далей – ДАРФ). Ф. 6991. Воп. 2. Спр. 1. Арк. 2.
2. Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.) – Мн., 1998. – С. 248.
3. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). Ф. 4. Воп. 29. Спр. 544. Арк. 41.
4. Расійскі дзяржаўны архіў сацыяльна-палітычнай гісторыі (далей – РДАСПГ). Ф. 17. Воп. 132. Спр. 285. Арк. 15.
5. Гродненскі абласны дзяржаўны архіў грамадскіх арганізацый. Ф. 1. Воп. 35. Спр. 15. Арк. 29.
6. Гарбінскі Ю. Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. – Мінск–Мюнхен, 1999. – С. 184.
7. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. Ф. 1479. Воп. 1. Спр. 11. Арк. 33.

Д.В. Карев, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА БЕЛАРУСИ В ИСТОРИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ XVI – XX вв.

В исторической и экономической литературе Советской Беларуси до 90-х годов XX в. региональным исследованиям придавалось второстепенное значение. Однако с началом периода суверенизации эта проблематика значительно актуализировалась. Большое развитие получили не только теории региональной экономики, но и теории регионоведения. Последнее обстоятельство было вызвано не только общенаучными, но и геополитическими, геоэкономическими реалиями конца XX ст. – глобализацией и возрастанием роли регионов в интеграционных процессах на пространстве ЕС. Этот интерес к региональной проблематике в современных гуманитарных исследованиях вполне закономерное явление сегодняшнего дня, если учесть современные социальные процессы и институциональные изменения в мире.

В странах с переходной экономикой, к которым относится и Беларусь, повышенный интерес к региональной проблематике вызван также обострением региональных проблем на этапе коренной социально-экономической, политической и социокультурной «составляющих» ее развития. К сожалению, осознание этих проблем на уровне необходимости введения их в круг не только исследовательского, но и вузовского учебного процесса явно отстает от «социального заказа» эпохи. К тому же на сегодняшний день не преодолен методологический разрыв в уровне понимания роли предшествующей исторической традиции в развитии региона между историками и экономистами. Исследование проблемы региона часто ведется представителями этих наук двумя непересекающимися,

«параллельными фронтами». Для понимания социальной сущности феномена регионального развития следует обратиться к его содержанию, во многом определяемому предшествующей исторической традицией. Это положение особенно актуально для выявления специфики крупных макрорегионов Беларуси, где роль и влияние предшествующего социально-политического и социокультурного контекста были определяющими. К последним с полным основанием относится и западнобелорусский регион. К сожалению, как нами отмечалось ранее, многие ракурсы его специфики, определяемые историей, до сегодняшнего дня не стали предметом детального историко-экономического анализа, а знание этой специфики крайне слабо включается в модель развития региона, в практику региональной экономической политики [1].

Одна из таких неизученных проблем, определяемых спецификой исторического развития региона, – проблема эволюции историко-экономической мысли Беларуси XVI – XX вв. отражающей специфику социально-экономического развития западнобелорусского региона в эпоху нового и новейшего времени. Изучение ее позволяет понять не только особенности протекания объективных социально-экономических процессов в жизни региона, но и роль субъективного фактора – значение управленческих и интеллектуальных элит в создании сегодняшнего «образа» региона.

Первый вопрос, который может возникнуть у читателя и слушателя – почему именно XVI – XX века выбраны в качестве исследовательской «площадки» для изучения данной проблемы? На наш взгляд, в рамках этих пяти столетий закладываются и формируются те две основных модели управления, которые главным образом определяют тенденции развития территории государств в Европе нового и новейшего времени (децентрализованная) и жесткая централизованная модель управления региона «из Центра», которая в основных своих элементах сохраняется и до сегодняшнего дня. Для XVI – XVIII веков в история региона (в период 1 Речи Посполитой) доминировала сословно-корпоративная, децентрализованная модель управления. В периоды Российской империи, II Речи Посполитой, СССР и суверенной Республики Беларусь можно выделить пять основных этапов в эволюции системы управления западно-белорусского региона:

1) первая половина Х1Х в.;
2) 60-е годы Х1Х в. – 1917 г.;
3) 1921 – 1939 гг.;
4) 1944 – 1991 гг;
5) 90-е годы XX – нач. XXI в.

Мы не включаем в эту схему периоды военных лихолетий и оккупаций края зарубежными государствами, которые оказали очень значительное, но кратковременное, «ситуативное» воздействие на состояние экономических и человеческих ресурсов региона (война 1812 г., война 1914–1918 гг. и гражданская война 1918 – 1921 гг.; вторая мировая война 1939 – 1945 гг.).

Все эти особенности социально-экономического развития региона и традиций его управления на протяжении пяти столетий с разной степенью интеллектуальной рефлексии осмыслялись в историко-экономической мысли элиты региона и Беларуси XVI – XX вв.

Изучая особенности социально-экономического развития Западной Беларуси XVI – XX вв., исследователи неоднократно отмечали, что в этом регионе в силу особенностей исторического развития быстрее, чем на Востоке Беларуси, формировались товарно-денежные отношения и рынок, закладывались основы перехода к более прогрессивной системе рыночных общественных отношений, как в аграрном, так и в промышленном секторах экономики (реформы: аграрная при Сигизмунде Августе в XVI в.; А.Тизенгауза в Гродно инвентарная реформа гр. П.Д.Киселева в западных губерниях; особый режим проведения реформы 1861 г. в Западной Беларуси и др.).

Эта специфика региона была закреплена в ходе социально-экономического развития Западной Беларуси в составе II Речи Посполитой в межвоенный период, где в целом в отличие от территорий, входящих в БССР, сохранились традиции развития экономической системы рыночного типа.

Поздняя и не столь катастрофичная, как на Востоке республики, советизация и «коллективизация» крестьянства региона (в конце 40-х – нач. 50-х гг. XX в.) позволила сохранить экономическую психологию и менталитет хозяина у значительной части населения края. Коренная институциональная перестройка экономической инфраструктуры региона и образа жизни населения (в направлении урбанизации и индустриализации) произошла только в 60-е – 90-е гг. XX в., что породило немало проблем после распада Советского Союза и поиска своего нового места под «экономическим солнцем» в системе новых геополитических и геоэкономических реалий. При всех сложностях перестройки переходного периода западная часть Беларуси (в особенности Гродненская область), как отмечают исследователи, тяготеет к западной модели экономических и социальных отношений. Восточная же часть Беларуси так же объективно и закономерно ориентируется на Россию. Начало XXI века, обозначив для жителей западнобелорусского региона новые вызовы, вместе с тем предоставляет и новые перспективы для позитивной реализации своего будущего в пространстве единой «европы регионов». Проблема европейской интеграции сегодня неразрывно связана со все возрастающими процессами регионализации. Одной из целей современного регионализма в Европе является этническое пробуждение, возвращение к корням, строительство «маленьких отчизн», но не для замыкания в своей региональной «скорлупе», а для более успешной продажи своей «эксклюзивности» в рамках системы мирового разделения труда и преодоления государственных границ через реанимацию органичных ландшафтно и цивилизационно близких еврорегионов [2].

Информация об особенностях развития западнобелорусского региона, наработанная поколениями исследователей XVI – XX вв., поможет

более пристально и конкретно выделить перспективные точки «развития будущего» во взаимоотношениях народов белорусско-польско–литовско-украинского пограничья.

Начало научной традиции изучения региона было заложено в начале XIX в. Включение западнобелорусских земель в состав Российской империи вследствие третьего раздела Речи Посполитой предопределило начало нового этапа в истории этого пограничного макрорегиона. Это историческое событие оказало мощное, но противоречивое влияние на его социально-экономическое, общественно-политическое и культурное развитие. Оно открыло новую полосу в существовании белорусской культуры и ее составной части – гуманитарных наук (история, экономика, право). Началась их постепенная переплавка в «тигле» российской государственности и культуры.

Громадное значение гуманитарных наук, особенно истории, как средства сохранения «социальной памяти» народа, воспитания молодого поколения отчетливо осознавалось в первой половине XIX в. По представлениям полонизированной шляхетской интеллигенции края, история, «отечествоведение» должны были служить борьбе за сохранение национальной культуры, ее традиций и своеобразия. Поэтому интеллигенция Западной Беларуси и Литвы (в лице различных ее социальных групп – магнатов, шляхты, части мещанства) оказалась очень восприимчивой к исторической проблематике в целом и историко-экономическим исследованиям края, в частности. На первый план выходила проблема интегративного описания и изучения источников по социально-экономической и культурной истории ВКЛ, исследования региона в историко-статистическом, топографическом и хозяйственно-бытовом отношении.

В частности, в этот период была заложена традиция историко-экономического изучения белорусского феодального города, белорусской шляхты и белорусского крестьянства. Она была заложена представителями и питомцами Виленского университета в I трети XIX в. В изучении истории своего края (и, в частности, города) ученые и воспитанники университета нередко выступали в роли первопроходцев. И.Лелевель, И.Онацевич, И.Ярошевич, И.Данилович, И.Лобойко в своих лекционных курсах и совместной со студентами исследовательской работе значительное внимание уделяли «местным», региональным сюжетам исторического прошлого Великого княжества Литовского. К изучению истории белорусского городского населения особенный интерес проявлял И.Н.Лобойко. Под его руководством студенты университета составили описание более 80 сел, местечек и городов Западной Белоруссии. Он был одним из ревностных поборников в организации археографических экспедиций на территории края, собиравших здесь письменные источники по истории населенных пунктов.

В 30-е – нач. 60-х гг. XIX в. наиболее значительный вклад в исследование исторического прошлого городского и сельского населения Западной Белоруссии внесли сотрудники губернских статистических комите-

тов западных губерний России (Т.Нарбут, А.Киркор, И.Крашевский, братья Е. и К.Тышкевичи, В Сырокомля и др.). Возникшие во второй половине 30-х гг. XIX в. губернские статистические комитеты одной из главных задач своей деятельности считали необходимость сбора информации о прошлом и настоящем хозяйства, населения и историко-бытовых особенностей отдельных местностей Белоруссии и Литвы. Сотрудники этих учреждений определяли программы издаваемых с 1838 г. при губернских правлениях «Губернских ведомостей», а с конца 40-х гг. XIX в. – «Памятных книжек губерний». В неофициальных их частях нередко публиковались историко-краеведческие заметки, очерки, исторические документы по истории белорусских сел и местечек. В формирование источниковой базы по истории белорусских населенных пунктов в 50-е – нач. 60-х гг. XIX в. немалый вклад внесли офицеры генерального штаба, создавшие ряд ценных описаний белорусских губерний (Виленской – А.Корева, Гродненской – П.О. Бобровский, Минской – И. Зеленский). Опыт офицеров-генштабистов в описании губерний Белоруссии опирался на вышедшую в 1855 г. работу генерал-майора М.О. Без-Корниловича «Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии с присовокуплением и других сведений к ней же относящихся».

И в 60-е – 90-е гг. XIX в. ведущим жанром в историко-экономических исследованиях города и деревни западнобелорусского региона оставался жанр историко-статистического и историко-бытового описания, популяризации и массовому распространению которого немало содействовали ведущие краеведы западных губерний России (А.Сементовский, А.Сапунов, Н.Е.Романов, А.Киркор, М.А.Дмитриев, Е.Ф.Орловский, К.Д.Плавский и др.). С активным участием этих исследователей, которые трудились чаще всего под эгидой губернских статистических комитетов или Северо-Западного отдела Русского Географического Общества (1867–1915), проводились описания территорий, входящих в состав волостей и уездов белорусских губерний, составлялись их топографические планы. Появление подобных работ, дававших историко-географическое, экономическое и историко-статистическое описание белорусских сельских и городских населенных пунктов, было делом для исторической науки чрезвычайно полезным во многих отношениях. Фиксировались объекты и явления, многие из которых быстро исчезали с лица земли и памяти поколений, собиралась порой уникальная историко-экономическая информация, создавалась источниковая база по исторической географии региона и истории его экономического развития.

Качественно новый период в изучении истории белорусских городов и деревень был связан с появлением в белорусской историографии эпохи капитализма работ М.О.Кояловича и М.В.Довнар-Запольского. В этих исследованиях проблема прошлого и настоящего белорусской деревни, белорусского города (в западнобелорусском регионе в частности – Д.К.), их места в истории края приобрела автономный «статус», стала рассматриваться с историко-теоретических позиций. В трактовке исто-

рии белорусского крестьянства и мещанства на первый план явно выходили конфессиональные и политические аспекты проблемы. Основа же их – эволюция социально- экономических отношений в белорусской феодальной деревне и городе не рассматривалась Кояловичем даже в постановочном плане.

М.В.Довнар-Запольский, крупнейший представитель демократического направления в белорусской историографии к XIX – нач.XX вв., в своем толковании исторического прошлого белорусской феодальной деревни и белорусского феодального города, которые он в значительной мере рассматривал на материалах западнобелорусского региона, испытывал явное влияние идей экономического материализма. Это позволило ему углубить изучение проблемы за счет анализа социально-экономических факторов в истории Белоруссии. Среди ключевых проблем ее исторического прошлого, в качестве самостоятельных предметов исследования он выделил: 1) белорусскую сельскую общину XVI – XIX вв.; 2) экономику белорусского города; 3) историю финансов и управления экономикой ВКЛ. Он показал их историческую эволюцию в процессе развития феодализма и генезиса капитализма на белорусских землях ВКЛ и Российской империи и их роль в истории белорусского этноса.

Под влиянием работ М.О.Кояловича, М.В.Довнар-Запольского и их учеников к началу XX в. значительно расширились горизонты исторического видения белорусской историографии, изменилось содержание объекта и предмета исследований. Историческая наука, интересовавшаяся в первой половине XIX в. преимущественно историей политической и конфессиональной, обратила свое внимание на историю народного хозяйства, социальных отношений, крестьянства города и отдельных регионов Беларуси. Нельзя не отметить того, что новое видение старых проблем белорусского «прошлого и настоящего» к началу XX в. основывалось на новых методологических основаниях – позитивизме и экономическом материализме. Развитие историко-экономического направления в краеведении западнобелорусского региона к началу XX в. находилось под влиянием этих новых методологических установок.

Изучение особенностей Западной Беларуси в составе II Речи Посполитой являлось одним из наиболее важных направлений исторической науки и экономической мысли Беларуси на протяжении 20 – 90-х гг. XX в. На разработку проблем социально-экономического, политического и культурного развития западнобелорусского региона значительный отпечаток накладывали изменения в общественно-политической ситуации в стране, внимание к этим проблемам советских и партийных органов, стремившихся направить их разработку в русло решаемых ими управленческих и идеологических задач. В 20-е – 30-е гг. XX в. в БССР были созданы специальные научно-исследовательские учреждения, которые изучали и анализировали ситуацию в западной части Беларуси (с 1926 г. – Комиссия по изучению Западной Белоруссии; с 1931 г. – Западный сектор Института истории партии при ЦК КП(б)Б. Эти учреждения проделали

значительную работу по изучению и освещению в печати вопросов истории революционного и национально-освободительного движения в Западной Беларуси, исследованию особенности социально-политической и экономической специфики региона. Аналогичная исследовательская работа проводилась на территории Западной Беларуси Виленским белорусским историко-этнографическим музеем им. И.Луцкевича, Белорусским научным товариществом при Виленском университете и Белорусским институтом хозяйства и культуры. Эта же проблематика продолжала разрабатываться в историко-экономической мысли Беларуси послевоенного периода (50-е – 90-е годы XX в: работы Глинской Т.Ю., Мацко А.Н., Палуяна В.А, Ладысева В.Ф., Бригадина П.И., Михнюка В.Н., Креня И.П, Ковкеля И.И. и др.). Нельзя не отметить, что работы, посвященные социально-экономическим вопросам развития западнобелорусского региона, занимают в общем массиве исторической информации, посвященной Западной Беларуси сравнительно небольшое место. К тому же большая часть историков, рассматривавших эти проблемы, как правило, не владела навыками профессионального экономического анализа. В работах белорусских экономистов второй половине XX в. историко-экономические ракурсы развития региона не получили достойного освещения. Экономический анализ ситуации в регионе практически начинался с «чистого листа», так, как будто предшествующая традиция в развитии региона не оказывала никакого влияния на его нынешнее состояние. Вывод, который вытекает из этой ненормальной ситуации, очевиден – необходимо при создании сегодняшней модели регионального развития синтезно совместить оба этих подхода (историко-генетический и методы экономического анализа). Их совмещение позволит выработать более адекватную и корректную модель сегодняшней ситуации в западнобелорусском регионе и наметить пути решения его проблем с помощью наиболее эффективных управленческих решений.

К тому же решение проблем, которые сегодня стоят перед Республикой Беларусь (формирование реального суверенитета, социально-рыночной экономики, эффективной государственной идеологии), невозможно без глубокого культурологического и экономического осмысления всех особенностей отечественного культурного наследия, специфики развития общественной мысли Беларуси в период нового времени. Мысль есть тот главный содержательный генератор, который не только осмысляет, анализирует прошлое и настоящее, но и проектирует социальное будущее.

Актуальность этой проблематики обусловлена возрастающей ролью гуманитарных знаний, как основного рычага, определяющего тип социальной конструкции настоящего и будущего.

В становлении идеологии белорусской нации и белорусской государственности историко-экономическая мысль играла и играет очень важную историческую роль – роль формирования базовых ценностей «интеллектуального инструментария» белорусского общества. Поэтому очень важно проследить и проанализировать те факторы белорусской культуры

и политической реальности, которые влияли на формирование специфики белорусской экономической мысли. При этом очень важно показать взаимосвязи и механизмы взаимодействия специфики исторического и экономического мышления белорусов с основными элементами социально-экономического, политического и социокультурного контекста развития белорусского общества. Для реализации этих целей необходимы системное обоснование существующего эмпирического материала и теоретическое его осмысление.

К сожалению, в истории белорусской и зарубежной общественной мысли на сегодняшний день не существует специальных исследований, посвященных системному анализу проблемы генезиса и развития историко-экономической мысли Беларуси периода нового и новейшего времени. И это несмотря на то, что в 60-е годы XX- нач. XXI в. белорусскими историографами, культурологами, экономистами издан ряд работ по истории экономической и исторической мысли Беларуси, которые большей частью затрагивали вопросы отдельных исторических периодов в развитии данного направления (работы Д.В.Карева, С.А.Подокшина, Г.Я.Голенченко, Э.К.Дорошевича, Т.И.Адамович, В.Н.Бусько, В.М.Конона, Н.Н.Улащика, В.В.Чепко, А.М.Лютого, И.И.Лущицкого, К.И.Шабуни, З.В.Шебеко, З.Б.Абезгауза, З.Ю.Копыского, Л.П.Липинского, М.О.Бича, Х.Ю.Бейлькина, Н.И.Мохнач, А.Н.Киштымова, Т.И.Адамович, А.Ф.Самусика, В.И.Голубовича и др.). Некоторые базовые аспекты данной проблемы и ее роли в становлении белорусской идеологии, культуры и науки рассматривались в публикациях автора данной статьи.

Целью предполагаемого исследования в данном направлении, на наш взгляд, должно быть комплексное системное изучение базовых ценностей историко-экономической мысли Беларуси в ее генезисе и функционировании в рамках социокультурного контекста развития Беларуси и Восточной Европы нового и новейшего времени.

Цель эта может быть конкретизирована и реализована через решение следующих задач:

1) анализ научной литературы (белорусской, польской, русской, украинской, англо-американской). Определить основные специфические акценты в развитии историко-экономической мысли Беларуси, данные отечественной и зарубежной историографией проблемы;

2) разработку методологических подходов исследования базовых ценностей историко-экономической мысли Беларуси, определение основных понятий и терминов;

3) определение состояния и характера источниковой базы проблемы на предмет ее полноты и репрезентативности;

4) исследование наиболее характерных, специфических черт, выделение основных этапов развития историко-экономической мысли Беларуси изучаемого периода (как в общебелорусском так и региональных контекстах);

5) анализ взаимодействия историко-экономической мысли Беларуси с экономической мыслью наиболее близких славянских народов в восточно-европейском социокультурном контексте;

6) определение специфики влияния историко-экономической мысли на процесс формирования идеологии белорусского общества и гуманитарных наук в Беларуси;

7) определение возможных прогнозов воздействия историко-экономической мысли Беларуси на процессы формирования и принятия управленческих решений властными структурами в новое и новейшее временя.

В качестве гипотезы мы руководствуемся положением о том, что для историко-экономической мысли Беларуси нового и новейшего времени были свойственны свои ценностные доминанты, которые отличают ее от развития экономической мысли национальных культур соседних народов. Эти особенности прежде всего определялись спецификой развития социокультурного контекста Беларуси XVI – XX вв. и «качеством» ее интеллектуальной и управленческой элиты (в том числе и региональной).

Исследование данной проблемы имеет не только теоретическое, но и важное прикладное, конкретно-практическое значение. Думается, что поставленные вопросы, представляют интерес: для проработки конкретной политики в сфере государственной идеологии Республики Беларусь, развития культуры гуманитарного мышления, народного образования и воспитания у молодого поколения чувств патриотизма и гордости за свое богатое культурное наследие. Непосредственное значение результаты исследования могут иметь для улучшения качества содержания учебного процесса в вузах Республики Беларусь, в период, когда необходимость модернизации учебных программ и курсов по истории отечественной культуры и науки становится особенно актуальной.

Не может не обращать на себя внимания тот факт, что, как правило, в XVI – XX вв. фокусирование основных проявлений историко-экономической мысли (как в сфере научного, так и в сфере практического, управленческого знания) было связано с крупнейшими реформами в сфере социально-экономической жизни ВКЛ и Беларуси (волочная помера в эпоху Сигизмунда Августа; реформы И.Хрептовича и А.Тизенгауза, реформы А.Д.Киселева и отмены крепостного права 1861 г.; реформы П.А.Столыпина и др.). Вероятно этот критерий может быть положен в основу периодизации развития историко-экономической мысли нового и новейшего времени. Влияние «зарубежного фактора» (школ западно-европейской экономической мысли: меркантилизма; физиократов; английской классической поллитэкономии; немецкой исторической школы; марксизма и др.) было существенным, но не главным обстоятельством в этом процессе.

Из этого положения напрашивается и вывод практического характера – современный жанр краеведческого исследования должен стремиться если не к максимальной интегративности изучения прошлого своей малой родины, то по крайней мере в обязательному включению (кроме исторической) трех обязательных «составляющих» этого прошлого: экономической, экологической и управленческой.

Литература и источники

1. Карев Д.В. Исторические традиции и формирование этнокультурных связей народов еврорегиона «Неман» (XXX вв.) // Еврорегион «Неман»: вопросы разития: Сборник информационных материалов. – Гродно, 1999. – С.37-41; Карев Д.В. Проблемы эффективности еврорегиона «Неман» в контексте расширения Европейского Союза // Расширение Европейского Союза и Беларусь: в поиске новой политики. – Мн.: Белфакс, 2003. – С. 24-26.; Карев Д.В. Особенности социально-экономического развития западно-белорусского региона в историко-экономической мысли Беларуси Х1Х – ХХ в. // Проблемы экономического развития региона: Материалы международной научно-практической конференции. Ч. 1. – Гродно: ГрГУ, 2004. – С.89-97.

2. Региональная экономика: проблемы и перспективы: Материалы международной межвузовской научной конференции. – Гродно, ГрГУ, 1998; Региональная экономическая политика: Материалы международной научно-практической конференции. 24-25 мая 2001 г. – Гродно: ГрГУ, 2001; Экономическое образование в университете: пути повышения качества: Материалы международной научно-методической конференции. 16-17 мая 2002 г. – Гродно: ГрГУ, 2002; Конкурентоспособность региона: состояние, проблемы, перспективы. Материалы международной научно-практической конференции 28-29 апреля 2005 г. – Гродно, 2005.

С.А. Габрусевіч, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ПРАФЕСАР ІГНАТ АНАЦЭВІЧ – ПАЧЫНАЛЬНІК АЙЧЫННАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

З якога часу пачынаецца сістэматычнае навуковае вывучэнне гісторыі Беларусі? У савецкія часы пачатак айчыннай гістарыяграфіі выводзілі з другой паловы XIX ст. Аднак ужо напачатку 90-х гадоў з'явіліся шэраг публікацый, аўтары якіх звязвалі зараджэнне айчыннай гістарыяграфіі з інтэлектуальнай дзейнасцю прафесароў Віленскага універсітэта М.Баброўскага, І.Даніловіча, І.Анацэвіча, І.Ярашэвіча, гісторыка і археолага Т.Нарбута. «Станаўленне нацыянальнай гістарыяграфічнай канцэпцыі звязана, – адзначаў М.Біч, – з зараджэннем і развіццём беларускай нацыянальнай ідэі і нацыянальнага руху. Да ліку першых прафесійных гісторыкаў, якія заклалі падмурак нацыянальнай канцэпцыі сваёй Радзімы, адносіліся прафесары Віленскага універсітэта М.Баброўскі, І.Даніловіч, І.Анацэвіч, І.Ярашэвіч, Т.Нарбут. На фарміраванне яе станоўча ўплывалі даследаванні па этнаграфіі Беларусі і фальклору беларусаў» [1, с.16].

Годам раней у артыкуле «Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі» А.Латышонак менавіта з гэтымі імёнамі звязаў вытокі беларускай нацыянальнай свядомасці. Ён пісаў: «Працэс станаўлення сучаснай беларускай нацыі прынята называць «адраджэннем», а вытокі беларускай нацыяналь-

най думкі бачацца пры гэтым у творчасці Чачота, Баршчэўскага, Рыпінскага, Дуніна-Марцінкевіча. Але былі ў іх і папярэднікі» [2, с.9].

Хто былі гэтыя папярэднікі? «Яшчэ на пачатку XIX ст. знайшліся людзі, – гаворыць А.Латышонак, – якія здолелі нацыянальна вызначыць Беларусь. Былі гэта Міхайла Баброўскі, Ігнат Даніловіч ды іншыя прафесары Віленскага універсітэта...» [2, с.9].

Падсумоўваючы вынік даследавання, А.Латышонак сфармуляваў тры тэзы, якія для тагачаснага чытача не маглі быць бясспрэчнымі. І гэта зразумела, паколькі беларускі чытач у той час амаль нічога не ведаў ні пра жыццё, ні тым больш пра навуковую дзейнасць гэтых людзей. «Першае: дзве суседнія паловы XVIII і XIX стст. звязаны паміж сабою так непарыўна, што пра ніякае «адраджэнне» толькі ў XIX ст. гаварыць немагчыма. Калі нават не фальшывае самое паняцце «адраджэнне», дык фальшывая яго перыядызацыя і несапраўдныя яго героі. Другое: уласна беларускую нацыянальную ідэю стварылі не шляхецкія паэты і рэвалюцыянеры, а гістарычна адукаваныя спакойныя паповічы... Трэцяе: як Галіччына для Украіны, «Малая Літва» для Літвы, так і пруская Беласточчына для Беларусі адыграла выключную ролю ў станаўленні нацыянальнай свядомасці...» [2, с.14].

Да ліку гістарычна адукаваных спакойных паповічаў належыў прафесар Ігнат Анацэвіч. Ён нарадзіўся 25 жніўня 1780 года ў вёсцы Малая Бераставіца на Гродзеншчыне. Дата нараджэння І.Анацэвіча дакладна ўстанаўліваецца па аўтабіяграфіі, складзенай ім у 1828 годзе для савета Віленскага універсітэта.

Ігнат паходзіў з сям'і уніяцкага святара. Бацька Сымон быў настаяцелем Малабераставіцкай царквы. Гэта быў чалавек суровы, але ў найвышэйшай ступені справядлівы, спартанскай маралі. Звестак аб маці Ігната няма. У сям'і было трое сыноў: Міхаіл, Антон і Ігнат – і традыцыя пастарскага служэння. Прадбачачы, што царкоўная унія будзе знішчана, прыходскае уніяцкае духавенства пасля 1772 г. стала хрысціць сваіх дзяцей па лацінскаму абраду, пакідаючы аднаго толькі сына, звычайна старэйшага, у грэчаскім абрадзе. Ігнат Анацэвіч быў ахрышчаны па лацінскаму абраду.

Сацыяльнае паходжанне І.Анацэвіча, без сумневу, паўплывала на ягонае стаўленне да вучобы і працы. «Бедныя святарскія сыны, клеймаваныя мянушкай «паповічаў», – піша А.Латышонак, – добра разумелі, што толькі поспехам у навуцы змогуць дабіцца прызнання з боку панічоў і настаўнікаў» [1, с.11].

Аналізуючы дзейнасць выпускнікоў Віленскага універсітэта, якія выявілі сябе ў грамадстве, знаўца яго гісторыі прафесар Людвік Іваноўскі прыйшоў да наступнай высновы. Землеўладальніцкая шляхта, чыіх сыноў шмат вучылася ва універсітэце, дала Вільні мала вучоных, гэтак жа, як і саслоўе мяшчан і сялян. Затое былі яшчэ два саслоўі, якія пастаўлялі універсітэту знакамітых прафесараў. Былі гэта дробная шляхта і уніяцкае духавенства. Як сведчаць рапарты візітатараў школ, менавіта «паповічы»

былі ў іх самымі здольнымі і працавітымі вучнямі. Не могучы разлічваць на чыюсьці падтрымку, яны імкнуліся выбіцца на больш высокія прыступкі сацыяльнай лесвіцы толькі з дапамогай навукі. Балазе эпоха Асветніцтва ім такую магчымасць давала. «Паповічы» вылучаліся ў сярэдніх школах, выбіваліся на высокія пасады ў Віленскім універсітэце, а што самае галоўнае, – гаворыць Л.Іваноўскі, – прафесарскае прызванне лічылі сваім. Такімі былі прафесары Міхаіл Баброўскі, Ігнат Даніловіч, Платон Сасноўскі, Міхаіл Гамаліцкі, Ігнат Анацэвіч, а таксама Антон Марціноўскі.

Першыя веды малаберастaвіцкі «паповіч» набываў дома. У 9-гадовым узросце яго аддалі ў Ваўкавыскае вучылішча. Там ён паспяхова навучаўся сем гадоў (1789–1796). Па выніках 1792/93 навучальнага года атрымаў узнагароду. Прозвішча Ігната Анацэвіча лічыцца ў спісе вучняў гэтай навучальнай установы за 1796 г., аднак што яна сабой уяўляла, сёння мы звестак не маем.

Наступным крокам у навуку была акруговая школа ў Гродне – тады павятовым цэнтры Слонімскай губерні. У гэтай установе прагны да навук Ігнат навучаўся ў 1796–1797 навучальным годзе. Указам Паўла I Гродзенская акруговая школа была зачынена, і на яе базе 29 верасня 1797 г. адкрылі павятовае вучылішча, якім апекаваліся дамініканцы. Вось чаму ў літаратуры памылкова ўказваецца, што Ігнат Анацэвіч вучыўся ў Гродзенскім павятовым вучылішчы.

Далейшыя жыццёвыя шляхі павялі Ігната на Беласточчыну, якая незадоўга да таго стала Нова-Усходняй Прусіяй. Новую правінцыю сваёй дзяржавы з такой назвай стварыла Прусія на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, якая па трэцяму падзелу увайшла ў яе склад. На чале правінцыі быў пастаўлены міністр – маёр кавалерыі Фрыдэрык Леапольд барон фон Шротэр. Ён выконваў тут функцыі намесніка прускага караля Фрыдрыха II.

Для падрыхтоўкі новых педагагічных кадраў, якія бачыліся галоўным рухавіком рэформы адукацыі, міністр заснаваў пры мясцовай гімназіі ў Элку настаўніцкую семінарыю. Ігнат Анацэвіч стаў на два гады (1801–1802 г.) семінарыстам у навучальнай установе, якая рыхтавала педагогаў для Усходняй Прусіі, Беластоцкай і Плоцкай абласцей.

Методыка навучання ў Элку была эфектыўнай і энергічнай. Ахвочыя да навук семінарысты ўжо праз год гаварылі і пісалі па-нямецку, разумелі лекцыі на нямецкай мове. Настаўніцкая семінарыя таксама дала Ігнату грунтоўныя веды па лацінскай мове. Але галоўнымі прадметамі былі педагогіка і дыдактыка. Тут шліфаваліся яго педагагічныя здольнасці. Тут жа ён далучаўся да таямніц гісторыі.

Сусед Ігната па пакоі і сябар М.Стоц, успамінаючы пра яго, пісаў, што гэты высокага росту, плячысты, надзвычайнай сілы семінарыст, які гаварыў хутка і, здавалася, нібы шапялявіў, найбольш прыкладаўся да гісторыі. Пабеленыя сцены і дзверы іх пакою ён спісаў гістарычнымі фактамі і храналагічнымі табліцамі. «Гледзячы на яго, – адзначае М.Стоц, – і ў мяне з'явілася ахвота цалкам аддацца гісторыі» [3, с.114].

Праз год вучобы абодва сябры атрымалі ўзнагароду, якую прыслаў ім з Берліна міністр Шротэр. Дарэчы, дзякуючы Шротэру І.Анацэвіч атрымаў каралеўскую стыпендыю на двухгадовае навучанне ў Кёнігсбергскім універсітэце.

Сёння дакладна вядома, што ў Кёнігсберг І.Анацэвіч прыехаў у ліпені 1802 г. (хоць у літаратуры звычайна называецца 1803 г.). Здольнасці і руплівасць І.Анацэвіча былі высока ацэнены кёнігсбергскай прафесурай, што дазволіла прадоўжыць каралеўскую стыпендыю яшчэ на два гады.

Такім чынам, у 1802–1806 гадах І.Анацэвіч вывучаў педагогіку, права, фінансы, палітычную эканомію, дыпламатыю, фізіку, хімію ў Кёнігсбергскім універсітэце. Асабліва зацікавіўся, выйшаўшы на крыніцы, якіх тут знаходзілася шмат, гісторыяй Прусіі і Літвы. Па заканчэнні універсітэта ён атрымаў пасаду выкладчыка польскай мовы, пачаткаў рускай мовы, а пазней – яшчэ і пасаду афіцыйнага перакладчыка прускага караля. Аднак у 1809 годзе І.Анацэвіч пакінуў Кёнігсберг.

Сёння невядома прычына, што заставіла перспектыўнага выкладчыка і вучонага І.Анацэвіча пасля сямігадовага прабывання ў Кёнігсбергу, які адкрыў дзверы ў навуковы свет і «высокія» кабінеты, пакінуць горад назаўсёды. Можна толькі меркаваць, што гэтая прычына была грунтоўнай, бо і сам Кёнігсберг, і яго універсітэт шмат што значылі для нядаўняга «паповіча».

Каля года (1809–1810 г.) І.Анацэвіч жыў ў маёнтку М.П.Румянцава ў Гомелі, які прыняў яго гасцінна, а галоўнае, адкрыў свае багатыя зборы для навуковых пошукаў. Сам госць сваю працу ў знакамітай бібліятэцы акрэсліў наступным чанам: «Шукаў гістарычныя звесткі пра розныя правінцыі, якія належаць Расійскай дзяржаве, важныя звесткі, што датычаць літоўскай гісторыі, зрабіў значныя поспехі ў расійскай мове» [4, а.78].

1 верасня 1810 г. прагны да ведаў педагог і даследчык быў залічаны на «маральнае аддзяленне» (юрыдычны факультэт) Віленскага універсітэта. Тады яму было 30 гадоў. Слухаў курсы гісторыі, права, палітычнай эканоміі, а таксама астраноміі, фізікі, хіміі. Праз год вучобы, 24 верасня 1811 г., пасля здачы спецыяльнага экзамену атрымаў у выніку тайнага галасавання сямнаццацю галасамі «за» пры адным «супраць» званне магістра філасофіі. Было таксама аднадушна прызнана, што ён мае вялікія веды па ўсеагульнай гісторыі і асабліва па гісторыі народаў і ў гэтай сферы можа працаваць.

Улічыўшы грунтоўную падрыхтоўку новага магістра, савет Віленскага універсітэта даручыў яму выкладанне на публічных курсах для дзяржаўных служачых усеагульную гісторыю, права і палітэканомію. Першыя ж выступленні выявілі ў І.Анацэвічы здольнага і красамоўнага лектара. Гэта быў добры пачатак потым так трагічна завершанай яго працы ва універсітэце.

У 1813 г. магістр І.Анацэвіч атрымаў запрашэнне на пасаду настаўніка Беластоцкай гімназіі. У гімназіі Ігнат Анацэвіч выкладаў старажытныя мовы і літаратуру, потым французскую мову. У 1816 г. атрымаў і сваю

любімую ўсеагульную гісторыю, а таксама права і нямецкую мову, а праз год – прызначэнне на пасаду памочніка дырэктара гімназіі.

Беласток пачатку XIX ст. быў глухой правінцыяй. Адрэзаны ад навуковых асяродкаў, вучоны адчуваў сябе адзінока і сумаваў: не было патрэбнай навуковай літаратуры, захопленых навукай людзей, не хапала нават падручнікаў. Праўда, і сам ён, заняты настаўніцкай, а потым яшчэ і адміністрацыйнай працай, не мог нават і марыць пра навуковыя даследаванні – не было вольнага часу.

Але аднойчы яму вельмі пашанцавала. Падчас паездкі ў Вільню, хутчэй за ўсё па службовых справах, пазнаёміўся з незвычайным чалавекам, вучоным, намеснікам прафесара кафедры ўсеагульнай гісторыі Іаяхімам Лялевелем. Паміж імі завязалася перапіска, якая доўжылася 15 гадоў, аж да выезду І.Лялевеля ў эміграцыю. Сёння яна з'яўляецца цікавай гістарычнай крыніцай не толькі для вывучэння іх біяграфій, але і інтэлектуальнага руху эпохі, станаўлення гістарычнай навукі.

У рукапісным аддзеле бібліятэкі Вільнюскага універсітэта захоўваецца ліст І.Лялевеля, пісаны 13 чэрвеня 1816 г. да Ігната Анацэвіча ў Беласток – ці не адзін з першых у іх ліставанні. Ліст прасякнуты пачуццём павагі да беластоцкага калегі, добразычлівасці да яго, шчырага сяброўства. Не падлягае ніякаму сумненню: Лялевель бачыў у І.Анацэвічы гісторыка-прафесіянала, раўнага сабе, і імкнуўся да супрацоўніцтва з ім.

Восенню 1818 года Савет Віленскага універсітэта прызначае Ігната Анацэвіча на пасаду намесніка прафесара. Праца ў найстаражытнейшым з усходнееўрапейскіх універсітэтаў адкрывала перад гісторыкам шырокія гарызонты для навуковай і педагагічнай дзейнасці. Гэтыя магчымасці ён паспяхова выкарыстоўваў.

«Сапраўднай красой аддзялення палітычных навук быў тады Жэгота Анацэвіч, адзін з найбольш сімпатычных і заслужаных віленскіх прафесараў», – пісаў яго біёграф і даследчык гісторыі Віленскага універсітэта Людвік Яноўскі. Прыбыўшы ў Вільню (1818 г.), стаў адным са слупоў гуманітарных навук, якія стаялі нязменна ніжэй за дакладныя [навукі], і толькі спробамі і талентам плеяды, якая складалася з Даніловіча, Алдакоўскага, Галухоўскага, Анацэвіча, з Лялевелем на чале, учынілі раўнамерны стан навуковасці ў Вільні» [5, с.99]. На працягу трох гадоў, ад 20 верасня 1818 г. па 1821 г., І.Анацэвіч чытаў ва універсітэце курс усеагульнай гісторыі.

Першага сакавіка 1821 года ў выніку конкурсу І.Анацэвіч страціў кафедру і курс усеагульнай гісторыі. Савет універсітэта даручыў яму чытанне курсаў расійскай статыстыкі і дыпламатыі.

28 чэрвеня 1827 г. савет універсітэта сакрэтным галасаваннем 14-цю галасамі з 15-ці абраў І.Анацэвіча экстраардынарным прафесарам. Двума тыднямі раней І.Анацэвіч за выслугу гадоў атрымаў чын калежскага асэсара, ды якога быў прадстаўлены яшчэ ў 1819 г.

Аднак праз кароткі час І.Анацэвіча спасцігла катастрофа. Восенню 1827 года ва універсітэце была выкрыта тайная студэнцкая арганізацыя

«Патрыёты Айчыны». На допытах студэнты паказалі, што да стварэння арганізацыі іх падштурхнулі лекцыі І.Анацэвіча.

17 лютага прафесара арыштавалі ва ўласнай хаце, канфіскавалі ўсе паперы. Сярод канфіскаваных папер былі гістарычныя працы даследчыка, «абуральныя вершы і іншыя паперы заганнага зместу», перапіска, у тым ліку з канцлерам М.П.Румянцавым, і інш.

2 красавіка 1828 года адбылося пасяджэнне Савета універсітэта. Пратакол захоўваецца ў Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Вільнюсе. Звычайны запіс у кнізе пасяджэнняў універсітэцкага савета. Незвычайны выракам: «Такога чалавека нельга цярпець ва універсітэцкім саслоўі. Каб яго ўчынак як прыклад не зрабіў спакусы ў вучнёўскай моладзі і не расстройваў парадку, з такімі цяжкасцямі і намаганнямі заведзенага...». Да атрымання санкцыі куратара і правіцеля заходніх губерняў вялікага князя Канстанціна лічыць, што І.Анацэвіч знаходзіцца пад судом [6, а.12].

14 мая паліцыя ўварвалася да яго ў хату і, не даўшы часу ўпакаваць самыя патрэбныя рэчы, а тым больш уладкаваць незавершаныя справы, схапіла і пад канвоем вывезла з Вільні. 16 мая яго даставілі ў Гродна. Гродзенскі губернатар рапартаваў тады ў Вільню аб прыняцці выгнанніка ў сваё ведамства: «Магістр філасофіі Віленскага універсітэта Анацэвіч для ўсялення на радзіме дастаўлены» [7, а.12].

17 мая ссыльнага прывезлі ў Малую Бераставіцу – цэнтр уніяцкага прыхода, у якім настаяцелем быў родны брат Ігната Міхаіл, і здалі «пад строгі паліцэйскі нагляд крынскага ключвойта». Адлучацца з месца пасялення было забаронена. Услед прыслалі з універсітэта жалаванне – 42 рублі 31 капейку серабром [7, а.4-6].

Судовы працэс над прафесарам І.Анацэвічам закончыўся 21 лютага 1836 г. Ігнат Анацэвіч ужо другі год жыў у Пецярбургу.

Атрымаўшы вырак Сената, які вызваліў яго ад суда і следства, на радзіму ён ужо не вярнуўся. Разлічваць на атрыманне там працы не прыходзілася. Найлепшае, чаго мог чакаць, – гэта жыццё на міласэрным, але чужым хлебе беднага святара Міхаіла ў Малой Бераставіцы. Вяртацца ў Вільню, пазбаўленую універсітэта, не мела сэнсу. Пецярбург жа прываблівaў сталічнымі архівамі і бібліятэкамі – добрым месцам для навуковай працы. Спадзяваўся таксама з дапамогай сваіх сувязяў у навуковым свеце атрымаць тут якуюсьці пасаду.

Дзякуючы пратэкцыі пецярбургскіх сяброў, пазбаўлены сродкаў існавання прафесар атрымаў пасаду ў толькі што створанай Археаграфічнай камісіі з акладам 1500 рублёў асігнацыямі (400 сярэбраных рублёў у год). Сярод членаў гэтай камісіі І.Анацэвіч вылучаўся як найбольш актыўны і падрыхтаваны навуковец.

З 1834 г. Ігнат Анацэвіч, паралельна з працай у Археаграфічнай камісіі, выконваў абавязкі памочніка бібліятэкара Румянцаўскага музея. Пасля смерці колішняга Ігнатавага апекуна Мікалая Пятровіча Румянцава (1754 –1826 г.) яго унікальная калекцыя: кнігі, рукапісы, творы мас-

тацтва, нумізматычныя калекцыі, археалагічныя і этнаграфічныя матэрыялы – была перавезена з Гомеля ў Пецярбург і на яе аснове ў 1831 г. заснаваны Румянцаўскі музей.

18 лютага 1845 г. у 10 гадзін раніцы Ігната Анацэвіча не стала. Да апошняга моманту ён захоўваў свядомасць. Сціплае пахаванне яго адбылося на Смаленскіх могілках 20 лютага.

Аб'ектыўна ацаніць прафесара Ігната Анацэвіча як гісторыка і яго ўклад у беларускую гістарычную навуку, на наш погляд, немагчыма без адказу на два пытанні. Па-першае, наколькі грунтоўна ён даследаваў гісторыю сваёй Айчыны? Па-другое, што зроблена ім у гэтым накірунку?

Даследчыкі спадчыны вучонага галоўнай яго заслугай лічаць шматгадовую працу над гісторыяй Літвы. У чытача, незнаёмага з яго працамі, можа скласціся ўражанне, што ён даследаваў гісторыю Літвы ў сучасным разуменні. І тады залічэнне Ігната Анацэвіча да першых прафесійных айчынных гісторыкаў, як гэта робіць Міхась Біч, можа здацца грубай нацяжкай. Але нацяжкі тут няма.

Працуючы над гісторыяй Літвы, прафесар І.Анацэвіч меў на ўвазе Літву ў гістарычным разуменні, а менавіта Вялікае княства Літоўскае, эканамічным, культурным і ў значнай ступені палітычным ядром якога былі беларускія землі. За доказам гэтага няма патрэбы хадзіць далёка. Адным з першых раздзелаў яго працы «Погляд на гісторыю Вялікага княства Літоўскага» з'яўляецца невялікі, але вельмі красамоўны раздзел «Межы краю». У ім гаворыцца: «Сёння да ліку літоўскіх губерняў адносяцца толькі Віленская і Гродзенская. Літва ж гістарычная мела межы ад Дзвіны, Дона, Волгі і Днястра аж да Балтыйскага мора» [8, с.8]. Вось над гісторыяй гэтай Літвы, адной з самых значных у XIII – XV ст. дзяржаў Еўропы, якая ляжала на памежжы усходне- і заходнееўрапейскай цывілізацый, і працаваў амаль усё жыццё Ігнат Анацэвіч.

Ідэя стварыць капітальную працу па гісторыі Вялікага княства Літоўскага, а гэта значыць, па гісторыі беларускага і літоўскага народаў, хутчэй за ўсё ўзнікла ў І.Анацэвіча ў 1818 – 1921 гадах, калі ён быў прафесарам кафедры ўсеагульнай гісторыі. «Пакуль не будзе дакладнай і грунтоўна распрацаванай гісторыі паасобных народаў, – заяўляў І.Анацэвіч, – думаць пра дасканалую ўсеагульную гісторыю немагчыма» [9, с.270]. Кожны народ, на яго думку, павінен разумець адметнасць гістарычнага шляху сваіх продкаў і сваю адметнасць «у лабірынце іншых народаў».

Менавіта ў гэтыя гады прафесар І.Анацэвіч увёў у навучальную праграму курса ўсеагульнай гісторыі важную навацыю. Гісторыя Вялікага княства Літоўскага разглядалася да яго ў курсе ўсеагульнай гісторыі, які чытаўся 4 гадзіны ў тыдзень, і гублялася ў моры інфармацыі. Па ўласнай ініцыятыве і бескарысліва Ігнат Анацэвіч распрацаваў асобны курс айчыннай гісторыі і чытаў яго па паўтары гадзіны ў тыдзень. Гэта быў першы спецыяльны універсітэцкі курс, прысвечаны мінуламу беларускага і літоўскага народаў. Варта адзначыць, што І.Лялевель насцярожана ставіўся да такога роду лекцый. Такое ж стаўленне да курса гісторыі беларускага

народа характэрныя і для кіраўніцтва Віленскага універсітэта гэтых гадоў. У архіве захаваліся звесткі, якія сведчаць, што адміністрацыя універсітэта часта не давала для чытання гэтага курса аўдыторый, і прафесару І.Анацэвічу прыходзілася чытаць яго студэнтам на карыдоры. Такім чынам, прафесар І.Анацэвіч быў у поўным сэнсе гэтага слова піянерам у распрацоўцы курса гісторыі беларускага і літоўскага народаў.

І.Анацэвіч распрацаваў сваю класіфікацыю крыніц па гісторыі ВКЛ ад старажытнасці да 1569 г., выдзеліўшы наступныя іх групы: міжнародныя трактаты, Метрыка ВКЛ і Кароны, судовыя акты і акты капітул, «Хроніка...» Мацея Стрыйкоўскага, «Гісторыя Літвы» Войцеха Каяловіча, трактат Міхалона Літвіна «Аб норавах татар, ліцвінаў і маскавітаў», Галіцка-валынскі летапіс 2-й паловы XIII ст., тайны архіў крыжакоў. Важнымі гісторык лічыў таксама «нямыя помнікі», да якіх адносіў руіны замкаў, пахаванні, рэшткі адзення і зброі, урочышчы (напрыклад, гара Міндоўга пад Навагрудкам), народныя песні. Вучоны даў характарыстыку гэтых груп крыніц.

І.Анацэвіч даў перыядызацыю гісторыі Літвы ад першага ўпамінання гэтай назвы ў 1009 г. да 1569 г. Ён падзяліў яе на наступныя пяць перыядаў:

1009 – 1183 гады – міфічная гісторыя, якая пачынаецца ад першага летапіснага ўпамінання Літвы.

1183 – 1240 гады – няпэўная гісторыя: ад нападаў Літвы на рускія краіны, а менавіта Пскоў і Ноўгарад, да панавання Міндоўга.

1240 – 1386 гады – больш пэўная гісторыя. Змест першай паловы гэтай эпохі складаюць «вялікія клопаты ад крыжакоў». У другой палове, ад панавання Гедыміна, Літва набірае моц і сілу. Гэта эпоха доўжыцца да часоў увядзення Ягайлам хрысціянскай веры.

1386 – 1447 гады – Літва, пераадолеўшы раздробленасць, знаходзіцца на вяршыні магутнасці.

1447 – 1569 гады – пераход пад уладу Польшчы. Пасля Люблінскага сейма «асобная гісторыя Літвы завяршаецца», і яна «ўліваецца ў гісторыю Польшчы» [10, с.7-8].

У сваіх працах прафесар І.Анацэвіч стварыў цэласную арыгінальную навуковую карціну гісторыі ВКЛ ад старажытнасці да канца XVI ст. Некаторыя элементы распрацаванай ім канцэпцыі пазнейшая беларуская і літоўская гістарыяграфія паклала ў аснову ўласнага бачання далюблінскай гісторыі сваёй краіны і народа. Працай ва універсітэце і навуковымі публікацыямі вучоны рабіў беларускую і літоўскую гісторыю набыткам многіх людзей. Ён быў першым, хто ўздымаў іх гістарычную культуру. Уведзены ім у навуковае абарачэнне фактычны матэрыял стаў хрэстаматыйным і сёння ўваходзіць у падручнікі гісторыі. «Найвялікшы ў нас знаўца літоўскай гісторыі, які ў яе разуменні мог узняцца над голымі фактамі, ахапіць яе цалкам у сувязі з дзейнасцю іншых народаў і падвергнуць суровай крытыцы яе сумнення нормы», – канстатаваў выдаўца пецярбургскага «Rocznika Literackiego» [10, старонка без нумарацыі].

Французскі гісторык Агюстэн Ц'еры сцвярджаў у 1822 годзе, што менавіта гісторыя накладзе свой адбітак на XIX стагоддзе і дасць яму сваё імя, як філасофія дала сваё імя стагоддзю XVIII. Прафесар І.Анацэвіч быў адным з першых беларусаў, якія XIX стагоддзе рабілі стагоддзем гістарычнай навукі ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе.

Напярэдадні важнага і адказнага этапу свайго этнагенезу – этапу складвання ў нацыі – беларусы і літоўцы дзякуючы руплівай працы прафесара І.Анацэвіча былі недалёкія ад таго, каб займець уласную раннюю нацыянальную гісторыю, убачыць сваё месца на еўрапейскай сцэне. Абставіны не далі яму магчымасці завяршыць сваю працу. Час быў упушчаны, змянялася грамадска-палітычная сітуацыя. Беларуская гістарыяграфія, якая толькі пачала падаваць свой голас, была зацiснутая паміж больш моцнай расійскай і польскай гістарыяграфіяй. Гэта паспеў адчуць і сам гісторык, які 30 студзеня 1839 г. пісаў з Пецярбурга Адаму Йохеру пра «вельмі неспрыяльныя часы», калі набірае сілу тэндэнцыя забараніць друкаванне твораў, «якія дазваляюць пазнаць веліч працы і здольнасць нашых продкаў».

Літаратура і крыніцы

1. Біч М. Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь. // Беларускі гістарычны часопіс. – Мінск. – 1993. – №1.

2. Латышонак А. Народзіна беларускай нацыянальнай ідэі // Спадчына. – 1999. – №1.

3. Stoc M. Kilka slyw o szkolach Polskich za Pruss poludniowych // Orkdownik naukowy. – 1845. – № 13.

4. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу. Ф. 1151. Воп. 2. – 1835 г. Спр. 52. Арк.58.

5. Janowski L. W promeniach Wilno i Krzemenca. – Wilno, 1923.

6. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф.721. Воп. 1. Спр. 1195. Арк. 11 адв. – 12

7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне. Ф.1. Воп. 3. Спр. 186. Арк. 2.

8. Onacewicz Ï. Rzut oka dzieje Wielkiego Ksikstwa Litewskiego // Pamiktnik Naukowo-Literacki (Wilno). – 1849. – T. 1.

9. Onacewicz Ï. Uwagi nad historia powszechna // Magazyn Powszechny. – 1840. – № 12.

10. Onacewicz Ï. Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy // Rocznik Literacki. – 1846. – T.3.

В. Кушнер, галоўны рэдактар «Беларускага гістарычнага часопіса», г. Мінск

БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА: ДАСЯГНЕННІ І НОВЫЯ МІФЫ

У гэтых нататках аўтар не мае на мэце зрабіць якісьці ўсеабдымны аналіз развіцця беларускай гістарычнай навукі пасля абвяшчэння незалежнасці Рэспублікі Беларусь, бо зрабіць такі аналіз надзвычай складана, ды і будзе ён вельмі суб'ектыўным. Таму выкажу некаторыя меркаванні, падставай для якіх з'яўляецца знаёмства з найбольш значнымі навуковымі і навукова-метадычнымі працамі беларускіх гісторыкаў і краязнаўцаў, а таксама падручнікамі і дапаможнікамі па гісторыі для вучняў агульнаадукацыйных навучальных устаноў і ВНУ.

Развал СССР і стварэнне незалежных дзяржаў спрыяла таму, што гістарычная навука перастала быць монацэнтрычнай, калі кірункі навуковых даследаванняў, тэматыка акадэмічных і універсітэцкіх даследаванняў, доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый зацвярджалася ў Маскве. Новыя палітычныя, ідэалагічныя і адукацыйныя задачы, якія паўсталі ў сувязі з распадам адзінай дзяржавы і адмаўленнем ад адзінай метадалогіі – марксізма-ленінізма, знікненнем ідэалагічнага ціску з боку кіраўніцтва КПСС–КПБ прывялі да пэўнай разгубленасці сярод выкладчыкаў грамадскіх дысцыплін ВНУ і настаўнікаў і разам з тым вымусілі кіраўнікоў Акадэміі навук, Міністэрства адукацыі і навукі звярнуцца да навукоўцаў і выкладчыкаў ВНУ з прапановай аб стварэнні «Нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь». Творчы калектыў узначаліў таленавіты вучоны і змагар за беларускае Адраджэнне, доктар гістарычных навук, намеснік дырэктара Інстытута гісторыі АН Беларусі па навуковай рабоце Міхась Восіпавіч Біч (1937 – 1999). Былі вызначаны найважнейшыя прынцыпы нацыянальнай канцэпцыі:

· дэпартызацыя і дэідэалагізацыя гістарыяграфіі як галоўная перадумова яе навуковасці;

· гістарычныя, агульначалавечыя і нацыянальна-дзяржаўныя каштоўнасці як крытэрый ісціны і ацэнкі гістарычных падзей, фактаў, дзеячаў;

· плюралістычная метадалогія, якая грунтуецца на творчым засваенні розных тэорый сусветна-гістарычнага працэсу, найперш – на спалучэнні цывілізацыйнага і інфармацыйнага падыходаў;

· разуменне айчыннай гісторыі як арганічнай часткі еўрапейскай і сусветнай гісторыі;

· параўнальны гістарычны падыход з выяўленнем спецыфічнага і агульнага ў сусветнай, рэгіянальнай і айчыннай гісторыі;

· адлюстраванне ў навуковых даследаваннях і, па магчымасці, у навучальных дапаможніках дыскусійных праблем, асноўных канцэпцый і інш.

У выніку шматлікіх і вострых дыскусій, якія вяліся на навуковых канферэнцыях з удзелам расійскіх, украінскіх, польскіх, літоўскіх гісторыкаў, на старонках такіх беларускіх грамадска-палітычных і літаратурных выданняў як часопісы «Спадчына», «Маладосць», «Полымя», а з 1993 г. новастварэных «Беларускага гістарычнага часопіса» і «Беларускай мінуўшчыны», былі вызначаны галоўныя праблемы і тэмы айчыннай гісторыі, якія ў савецкай гістарыяграфіі асвятляліся часта тэндэнцыйна, таму неабходна было прынцыпова перагледзець іх на аснове новых метадалагічных падыходаў і фактаў, выяўленых у раней засакрэчаных фондах партыйных і дзяржаўных архіваў.

Адной з такіх праблем, якая і сёння мае вялікую навуковую і палітычную значнасць, з'яўляецца праблема паходжання беларускага этнасу. Пры вывучэнні яе доўгія гады бясспрэчным з'яўляўся дагматычны тэзіс аб утварэнні ў IX–XII стагоддзях адзінай старажытнарускай народнасці, якая з'яўляецца «калыскай трох братніх народаў – рускага, украінскага і беларускага». Пры гэтым яшчэ з дарэвалюцыйных часоў рускаму народу адводзілася роля старэйшага брата. Падчас навуковых дыскусій было прызнана неабходным з новых метадалагічных падыходаў разглядаць гісторыю Полацкага, Тураўскага, Менскага і іншых самастойных княстваў IX – XIII ст. на тэрыторыі Беларусі, якія паклалі пачатак гісторыі беларускай дзяржаўнасці.

Утварэнне Вялікага княства Літоўскага, на думку многіх беларускіх навукоўцаў – гэта працэс складвання беларуска-літоўскай (літоўска-беларускай) дзяржавы, вызначальная роля ў якой належала менавіта насельнікам беларускіх зямель. Гэта была поліэтнічная і поліэлігійная дзяржава, якая на аснове добраахвотнасці (пры першаступенным імкненні шляхты ВКЛ) аб'ядналася ў 1569 годзе з Каралеўствам Польскім у канфедэратыўную дзяржаву Рэч Паспалітую. Расійскія, польскія, літоўскія даследчыкі маюць свае пункты гледжання па гэтай праблеме, аднак амаль усіх іх аб'ядноўвае намаганне прынізіць ролю беларусаў у гісторыі ВКЛ і Рэчы Паспалітай. На аснове як ранейшых, так і новых міфаў яны імкнуцца даказаць, што Беларусь у сваёй палітыцы павінна арыентавацца менавіта на іх краіны.

Беларускімі даследчыкамі былі прааналізаваны вынікі і вызначаны новыя кірункі даследаванняў па гісторыі Беларусі ў складзе Расійскай імперыі і гісторыі Беларусі савецкага перыяду. Менавіта з новых метадалагічных падыходаў у 1993 г. пачалося выданне першай нацыянальнай «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» (т.1–6, Мн., 1993–2003), а ў 1996 г. выйшаў першы том «Беларускай энцыклапедыі» (т.1–18, Мн., 1996–2004). Сёння ўжо пабачыў свет і першы том «Энцыклапедыі ВКЛ».

Былі ўнесены істотныя змены ў шматтомнае серыйнае выданне энцыклапедычнага характару гісторыка-дакументальных хронік раёнаў і гарадоў Беларусі «Памяць». Выданне хронік пачалося ў 1985 г. выдавецтвам «Беларуская энцыклапедыя імя П.Броўкі», завершана ў 2005 г., вый-

шла 146 кніг. Такой унікальнай серыі, як «Памяць», не мае ніводная дзяржава былога СССР.

Можна пагадзіцца з многімі крытычнымі заўвагамі ў адрас гэтых энцыклапедычных выданняў, але галоўная іх каштоўнасць у тым, што упершыню створаны унікальныя, менавіта беларускія нацыянальныя энцыклапедычныя выданні, у нашу гісторыю вернуты тысячы забытых імёнаў, ушанавана памяць дзесяткаў тысяч беларусаў, якія загінулі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, разглядаемай у кантэксце другой сусветнай вайны, іншых войнах і ўзброеных канфліктах. Надзвычай важным з'яўляецца і тое, што да вывучэння і напісання гісторыі роднай зямлі, свайго народа прычыніліся многія тысячы людзей з усіх куткоў нашай Радзімы, а таксама навукоўцы іншых краін і беларусы, якія воляй лёсу апынуліся за межамі сваёй Бацькаўшчыны.

У выніку палітычных змен, якія адбыліся пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі, сталі больш даступнымі навуковыя даследаванні прадстаўнікоў беларускай эміграцыі, якія жывуць у ЗША, Канадзе, Вялікабрытаніі і беларускай дыяспары ў краінах былога СССР. Важную ролю ў пашырэнні навуковых і грамадскіх кантактаў адыгралі грамадскія аб'яднанні «Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына», заснаванае 6 сакавіка 1990 г. у Мінску і Міжнародная асацыяцыя беларусістаў (створана 25 мая 1991 г.). На жаль, у апошнія гады дзейнасць гэтых аб'яднанняў значна звузілася па многіх прычынах. У 1991 і 1994 гг. выйшлі з друку тры выпускі артыкулаў, дакументаў і ўспамінаў пад назвай «З гісторыяй на «Вы», у 1991 і 1993 гг. два выпускі зборніка «Скарыніч». У 1993 г. для даследавання і папулярызацыі гісторыі беларусаў у Беластоку (Польшча) было створана Беларускае гістарычнае таварыства, якое выдае «Bielaruskie zeszyty historyczne» («Беларускія гістарычныя сшыткі»). На старонках гэтага выдання выступаюць навукоўцы і краязнаўцы Рэспублікі Беларусь.

У 1993–1994 гг. у Беларусі выйшлі з друку працы польскага даследчыка Ю.Туронка «Беларусь пад нямецкай акупацыяй» (Мн., 1993), Я.Найдзюка і І.Касяка «Беларусь учора і сёння» (Мн., 1993), А.Калубовіча «Крокі гісторыі» (Мн., 1993) і «На крыжовай дарозе» (Мн., 1994), В.Кіпеля «Беларусы ў ЗША» (Мн., 1993), успаміны і дыялогі «На суд гісторыі» (Мн., 1994) і інш. Сведчаннем збліжэння з беларускай эміграцыяй стала абранне М.Кандрацюка віцэ-прэзідэнтам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, А.Цеханавецкага – яе ганаровым членам, М.Белямука, стваральніка і выдаўца часопіса «Полацак» у Кліўлендзе (ЗША) у 1990-я гады – ганаровым членам Інстытута гісторыі НАН Беларусі, В.Кіпеля, дырэктара Беларускага Інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Йорку – ганаровым доктарам Гродзенскага універсітэта імя Янкі Купалы, а вядомага гісторыка і палітычнага дзеяча Я.Запрудніка – ганаровым доктарам БДУ.

Значную цікавасць выклікалі працы беларускіх даследчыкаў Б.Сачанкі «Беларуская эміграцыя» (2 выд., Мн., 1991), Л.Прančака «Беларуская Амерыка» (Мн., 1994), артыкулы А.Мальдзіса, А.Ліса, Г.Сяргеевай, В.Кушнера і іншых даследчыкаў, змешчаныя ў часопісах «Спадчына»,

«Беларускі гістарычны часопіс», «Беларуская мінуўшчына», «Беларускі гістарычны агляд», «Кантакты і дыялогі» і іншых выданнях, у цэнтральных і рэгіянальных газетах.

На жаль, у гэты час на старонках спачатку перыядычнага друку, а потым і ў афіцыйных дакументах укараніўся міфалагічны падзел на краіны «блізкага» і «далёкага» замежжа. У аснову яго быў узяты палітычны прынцып: так, беларусы, якія жывуць у ФРГ, ці Францыі, – гэта беларусы далёкага замежжа, а ў Казахстане, ці Сібіры, – гэта ўжо беларусы блізкага замежжа. Зусім неясна, да якога замежжа трэба аднесці Польшчу, Літву, Латвію.

Рэзкая змена палітычных і навуковых арыенціраў у пачатку 1990-х гадоў наклала свой адбітак і на абагульняльныя працы. Першай такой працай у беларускай, ужо нацыянальнай, гістарыяграфіі навейшага часу можна назваць «Нарысы гісторыі Беларусі» ў дзвюх частках (Мн., 1994–1995). Яны былі падрыхтаваны калектывам навукоўцаў Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі пад кіраўніцтвам дырэктара Інстытута гісторыі М.Касцюка і выйшлі пад яго рэдакцыяй. У нарысах на аснове выкарыстання новых археалагічных і архіўных матэрыялаў, статыстычных і іншых крыніц, манаграфічных прац беларускіх і замежных даследчыкаў падаецца гісторыя Беларусі ад старажытных часоў да прыняцця Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь у 1994 годзе.

Аўтары нарысаў імкнуліся пераасэнсаваць праблемы этнагенезу, станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці, міжнацыянальных і міжканфесійных адносін, узаемадачыненняў з суседнімі краінамі і народамі, ранейшыя погляды на праблемы нацыянальна-вызваленчай і класавай барацьбы, кіруючай ролі Камуністычнай партыі і камуністычнай ідэалогіі ў развіцці беларускага грамадства. Аналізуюцца маладаследаваныя ў той час праблемы таталітарнай сістэмы, стварэння, ліквідацыі і аднаўлення шматпартыйнай палітычнай сістэмы, праблемы беларускай дыяспары. Называюцца многія новыя імёны беларускіх дзеячаў мінулых эпох і савецкага перыяду, раней безпадстаўна забытыя ў нашай гісторыі.

Нарысы выклікалі вострую крытыку навукоўцаў і палітыкаў, якія засталіся на ранейшых метадалагічных пазіцыях, або мелі іншыя падставы быць незадаволенымі выхадам гэтай працы. Нарысы па гісторыі Беларусі сталі першым вучэбным дапаможнікам, рэкамендаваным Міністэрствам адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь для студэнтаў ВНУ.

У 1998 г. таксама ў якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў ВНУ была выдадзена «Гісторыя Беларусі» ў дзвюх частках пад рэдакцыяй Я.Новіка і Г.Марцуля. Дапаможнік меў іншую ад «Нарысаў» структуру падачы матэрыялаў, значна больш увагі надавалася аналізу розных падыходаў і канцэпцый у асвятленні гісторыі Беларусі, пытанням знешняй палітыкі, культуры, міжнацыянальных і міжканфесійных адносін. Больш глыбока асвятляюцца праблемы сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ва ўмовах правядзення рыначных рэформ, крызіс аднапартыйнай савецкай сістэмы, узнікненне і дзейнасць палітычных партый і палітычнай апазіцыі ў

Рэспубліцы Беларусь. У кожнай главе ёсць грунтоўныя вывады і спіс рэкамендаванай літаратуры.

У 1998 г. выйшла з друку і праца навукоўцаў і выкладчыкаў Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта І.Коўкеля і Э.Ярмусіка «История Беларуси с древнейших времен до нашего времени». У 1998 – 2005 гг. выйшлі 8 выданняў гэтай працы, яна атрымала высокую ацэнку выкладчыкаў не толькі ВНУ рэспублікі, але і вядомасць у Расійскай Федэрацыі і Польшчы.

Да сказанага патрэбна дадаць, што ў 2001 годзе гродзенскімі гісторыкамі падрыхтаваны і выдадзены з грыфам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь вучэбны дапаможнік «Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917» для студэнтаў гістарычных факультэтаў ВНУ рэспублікі. Акрамя названых вышэй аўтараў, у яго падрыхтоўцы прынялі ўдзел В.Белазаровіч, І.Крэнь, Н.Паўлючэнка і іншыя. Вучэбны дапаможнік выйшаў у свет пад рэдакцыяй прафесараў І.П.Крэня і І.І.Коўкеля. Зараз рыхтуецца яго другое выданне.

Новым словам у выкладанні айчыннай гісторыі ў ВНУ рэспублікі з'явілася падрыхтоўка і выданне гродзенскімі і мінскімі гісторыкамі курса лекцый па гісторыі Беларусі ў двух частках. Частка першая ахоплівае перыяд са старажытных часоў да канца XVIII ст. (кіраўнік аўтарскага калектыва прафесар І.П.Крэнь, а частка другая – XIX – XX ст. (кіраўнік аўтарскага калектыва прафесар П.І.Брыгадзін).

Пасля абвяшчэння незалежнасці Рэспублікі Беларусь у асабліва цяжкім становішчы апынуліся вучні і настаўнікі агульнаадукацыйных навучальных устаноў. У 1991 г. творчым калектывам пад кіраўніцтвам М.Біча была распрацавана і 30 лістапада гэтага года апублікавана ў «Настаўніцкай газеце» «Канцэпцыя гістарычнай адукацыі ў сярэдняй школе». Ставілася задача стварэння нацыянальнай школы і нацыянальнага зместу адукацыі, як асновы нацыянальна-культурнага адраджэння беларускага этнасу. На аснове рэкамендацый навукоўцаў Вярхоўны савет прыняў новую дзяржаўную сімволіку – бела–чырвона–белы сцяг і герб «Пагоня».

Міністэрства адукацыі і навукі пад кіраўніцтвам М.Дзямчука, а затым В.Гайсёнка прыкладала вялікія намаганні па стварэнні новых базавых праграм і вучэбных дапаможнікаў па айчыннай гісторыі. Аўтару гэтых радкоў у той час давялося працаваць начальнікам аддзела грамадскіх навук Міністэрства, удзельнічаць у рэфармаванні гістарычнай адукацыі, і можна з адказнасцю сказаць, што толькі дзякуючы самаадданасці і патрыятызму беларускіх навукоўцаў, многія з якіх самі працавалі ў агульнаадукацыйнай школе, удалося вырашыць гэтую надзвычай складаную задачу. Ужо ў 1993 г. былі выдадзены вучэбныя дапаможнікі Г.Штыхава і У.Пляшэвіча для 5–6-га класаў, П.Лойкі для 7-га класа, М.Біча для 8-га, У.Сідарцова і В.Фаміна для 9-га класа. Гэта быў першы, а таму і самы цяжкі крок у стварэнні беларускіх нацыянальных падручнікаў. З сённяшняга пункту гледжання іх нельга назваць бездакорнымі, але, думаецца мне, сваю станоўчую ролю яны адыгралі.

Даволі плённымі для беларускай гістарычнай навукі і гістарычнай адукацыі былі першыя пяць гадоў XXI стагоддзя. Навукоўцы Інстытута гісторыі НАН Беларусі і некаторых ВНУ завяршылі працу «Археалогія Беларусі» (т.1–4. Мн., 1997–2001), прадаўжаецца выданне «Гісторыі Беларусі» ў 6-ці тамах. Даследчыкі ваеннай гісторыі ў 2004–2005 гг., калі адзначалася 60-годдзе вызвалення Беларусі і 60-годдзе заканчэння Вялікай Айчыннай і другой сусветнай войнаў, выдалі такія працы, як «Беларусь в годы Великой Отечественной войны: уроки истории и современность. Материалы международной конференции, посвященной 60-й годовщине освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков. Минск, 29–30 июня 2004 г.» (Мн., 2004); «Беларусь в годы Великой Отечественной войны» (Мн., 2005); «Беларусь напярэдадні і ў гады Вялікай Айчыннай вайны», «Вялікай Перамозе ў Вялікай вайне – 60» (Гродна, 2005). Вынікам шматгадовай карпатлівай і настойлівай працы беларускага навукоўца Б.Далгатовіча стала даследаванне «Военачальники земли белорусской. Энциклопедический справочник» (Мн., 2005). Заслугоўваюць увагі, але разам з тым патрабуюць крытычнага асэнсавання такія працы, як «Армия Победы против вермахта» (М. – Мн., 2005); Бешанов В.В. «Танковый погром 1941 года (Куда исчезли 28 тысяч советских танков)» (Мн., 2005); яго ж «Десять сталинских ударов» (М. – Мн., 2005); Шуньков В.Н. «Вермахт» (Мн., 2004) і інш.

Важнае адукацыйнае і выхаваўчае значэнне мае вывучэнне гісторыі Другой сусветнай вайны ва ўсіх тыпах навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь. Шматгадовы вопыт выкладання айчыннай гісторыі ў ВНУ, сустрэчы з настаўнікамі, метадыстамі, прыём экзаменаў і залікаў у студэнтаў дазваляе аўтару гэтага артыкула зрабіць вывад, што вельмі многія студэнты і вучні слаба ведаюць асноўныя падзеі Вялікай Айчыннай вайны, не могуць назваць даты вызвалення сваіх гарадоў, абласных і раённых цэнтраў ад акупантаў, расказаць пра тых Герояў Савецкага Саюза, военачальнікаў, удзельнікаў партызанскага руху, чые імёны носяць вуліцы, дзе яны жывуць, нават аб такіх як Г.Жукаў, К.Ракасоўскі, М.Гастэла, П.Машэраў, П.Панамарэнка, В.Казлоў і інш.

Таму ўвядзенне курса па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ва ўсіх тыпах навучальных устаноў у 2003/2004 навучальным годзе з'яўляецца неабходным, мае вялікае выхаваўчае значэнне. Створаны вучэбныя дапаможнікі: «Вялікая Айчынная вайна савецкага народа у кантэксце Другой сусветнай вайны» (пад рэд. А.Кавалені, М.Сташкевіча) (Мн., 2004); «Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны)» (пад рэд. Ю.Бохана, В.Кушнера) (Мн., 2005); Мяснікоў А. «Вялікая Айчынная вайна» (Мн., 2005) і інш. У 2006 годзе пабачыць свет і слоўнік-даведнік «Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны)», падрыхтаваны аўтарамі-складальнікамі А. Каваленяй, М. Красновай, У. Лемяшонкам.

Таму вельмі важна не пераўтварыць вывучэнне гісторыі Вялікай Айчыннай вайны ў чарговую «юбілейную кампанію». Зняцце гэтага кур-

са з вучэбнай праграмы будзе вялікай ідэалагічнай памылкай. У той жа час неабходна адмовіцца ад старых і не ствараць новыя міфы ў асвятленні гісторыі Вялікай Айчыннай і другой сусветнай войнаў. Даследчыкі павінны акцэнтаваць увагу не толькі на рашаючых бітвах, іх выніках і значэнні для Перамогі, на гераізме народа ў вайне – безумоўна, гэты кірунак будзе заставацца галоўным – але і на вялікіх цяжкасцях, у пераадоленні якіх набывала моц Чырвоная Армія, здабывалася перамога ў тых ці іншых бітвах, развіваўся шырокі партызанскі і антыфашысцкі рух. Трэба разумець, што многія ранейшыя формы патрыятычнага выхавання (сустрэчы з ветэранамі, паходы па месцах былых баёў і інш.) цяпер даюць вельмі невялікі вынік, асабліва ў старшых класах і сярод студэнцкай моладзі. Найбольш актуальнымі для моладзі з'яўляюцца вострыя пытанні: Чаму і па якіх рэальных, а не міфалагічных, прычынах СССР фактычна паказаўся непадрыхтаваным да вайны? Чаму цана Перамогі была такой вялізарнай? Як ваявалі савецкія палкаводцы – колькасцю ці ўменнем? Чаму подзвігі абаронцаў Брэсцкай крэпасці замоўчваліся на працягу 20 гадоў? На ўсе гэтыя і іншыя пытанні неабходна даваць праўдзівыя адказы.

Адной з асаблівасцей развіцця беларускай гістарычнай навукі пасля абвяшчэння незалежнасці з'яўляецца павышэнне ролі рэгіянальных навуковых школ. Калі раней бясспрэчнымі лідэрамі з'яўляліся Інстытут гісторыі НАН Беларусі, гістарычныя факультэты Беларускага дзяржаўнага універсітэта і Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя М.Танка, то цяпер можна гаварыць пра значныя поспехі, якія маюць даследчыкі гісторыі Віцебскага, Гродзенскага, Гомельскага, Магілёўскага універсітэтаў, краязнаўцы гэтых рэгіёнаў.

Вельмі значнымі, на наш погляд, з'яўляюцца дасягненні гродзенскай гістарычнай школы, ядро якой складаюць выкладчыкі кафедры гісторыі Беларусі Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта. Заснавальнікам яе па праву можна лічыць прафесараў Якава Навумавіча Мараша і Барыса Маркавіча Фіха. Першы з верасня 1946 г. працаваў у Гродзенскім педагагічным інстытуце (з 1978 г. Гродзенскі універсітэт). Яму выпаў складаны асабісты і навуковы лёс, але менавіта грунтоўная праца Я.Мараша «Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви», яго доктарская дысертацыя па гэтай праблеме (абаронена ў 1973 г.), манаграфічныя работы «Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569–1795)» (Мн., 1971); «Очерки истории экспансии католической церкви в Белорусии XVIII в.» (Мн., 1974); «Политика Ватикана и католической церкви в Западной Белоруссии (1918–1939)» (Мн., 1983) заклалі аснову самай моцнай у СССР навуковай школы па вывучэнню гісторыі і палітыкі каталіцызму на землях Усходняй Еўропы і, у прыватнасці, беларускіх землях. У цесным кантакце з прафесарамі Б.М.Фіхам і Я.Марашам працаваў і адзін з іх вучняў, выпускнік Гродзенскага педагагічнага інстытута Іван Платонавіч Крэнь, які ў 1959 – 1967 гг. быў дырэктарам шэрагу школ у Радунскім і Воранаўскім раёнах, затым старшым выклад-

чыкам, дацэнтам, з 1990 г. загадчыкам кафедры гісторыі. З 1995 г. прафесар І.Крэнь стаў дэканам факультэта гісторыі і культуры універсітэта. Дзякуючы яго намаганням як загадчыка кафедры, а затым дэкана значна ўмацаваліся сувязі з Беларускім дзяржаўным музеем гісторыі рэлігіі, Гродзенскім гісторыка-археалагічным музеям, архіўнымі ўстановамі, дзяржаўнымі органамі і грамадскімі арганізацыямі. Рэгулярнымі сталі сувязі з навуковымі ўстановамі Польшчы, перш за усё Беластока. Значна пашырылася тэматыка навуковых даследаванняў. Вялікім поспехам гродзенскіх навукоўцаў стала правядзенне шэрагу міжнародных, рэспубліканскіх і рэгіянальных навуковых канферэнцый і выданне іх матэрыялаў, гісторыка-культурнай серыі «Наш радавод» (кн. 1–7, Гродна, 1990–1996), рэдактарам-складальнікам якой з'яўляецца прафесар Дз.Караў. Паспяхова абаранілі доктарскія дысертацыі А.Краўцэвіч, С.Куль-Сяльверстава, С.Марозава, В.Швед.

З 2001 г. гістарычны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта ўзначальвае доктар гістарычных навук, прафесар А.Нечухрын. На факультэце працуюць 8 дактароў і прафесараў, 38 кандыдатаў навук, дацэнтаў. Асноўнымі кірункамі навуковых даследаванняў з'яўляюцца гісторыя Заходняй Беларусі і, у прыватнасці гісторыя каталіцкага касцёла і ўніяцкай царквы, дзейнасць Арміі Краёвай, гісторыя Гродзеншчыны, метадалогія гісторыі, крыніцазнаўства. Супрацоўнікі факультэта, перш за ўсё кафедры гісторыі Беларусі, прымалі актыўны ўдзел у стварэнні гісторыка-дакументальных кніг «Памяць» Гродзенскай вобласці. Цяпер археолагі універсітэта інтэнсіўна даследуюць зону рэканструкцыі Аўгустоўскага канала. Вядзецца вялікая праца па стварэнню вучэбных дапаможнікаў для ВНУ і навучальных устаноў, якія даюць агульную і спецыяльную сярэднюю адукацыю. Гродзенская гістарычная школа мае грунтоўныя напрацоўкі, вялікі вопыт, высокакваліфікаваныя кадры і добрыя перспектывы далейшай работы.

Хацелася б акцэнтаваць увагу на такой актуальнай праблеме, як пераемнасць і стабільнасць. Цяпер вельмі важна не ламаць праграмы курсаў па гісторыі Беларусі і ўсеагульнай гісторыі ў ВНУ і сярэдніх навучальных установах, а ўдасканальваць іх змест і выдаваць новыя вучэбныя дапаможнікі з улікам ужо назапашанага вопыту. Вывучэнне гісторыі Беларусі ў кантэксце сусветнай і, перш за ўсё, еўрапейскай цывілізацыі ў цеснай сувязі з гісторыяй бліжэйшых суседзяў спрыяе глыбокаму ўсведамленню агульнасці лёсу ўсіх народаў, якія стагоддзямі пражываюць на беларускіх землях, усебаковаму асэнсаванню інтэрнацыянальнай сутнасці беларускай культуры, вытокаў талерантнасці і калектывізму як рыс беларускага нацыянальнага характару.

Варта звярнуць увагу і на вывучэнне праблем, якія сёння з'яўляюцца надзвычай актуальнымі і трактаванне якіх ужо набывае міфалагічны характар. Адна з такіх праблем – фактычна двуадзіная праблема нацыянальнай дзяржаўнасці і дзяржаўнай ідэалогіі. Навукоўцы і палітыкі многіх

краін звяртаюць увагу на тое, што у працэсе эканамічнай глабалізацыі, нягледзячы на тое, што дзяржаўныя межы становяцца ўсё больш празрыстымі, ствараюцца розныя эканамічныя і палітычныя аб'яднанні, наднацыянальныя органы, адбываецца значнае ўзмацненне нацыяналізму. На гэтай глебе абвастраюцца міжэтнічныя і міжканфесійныя канфлікты, прыкладаў чаму вельмі шмат. Так, пасля тэрарыстычных актаў 11 верасня 2001 г. прэзідэнт ЗША Дж.Буш узвёў прынцып «Амерыка перш за ўсё» ў ранг новай дзяржаўнай ідэалогіі. У КНР адбыліся бурныя маніфестацыі пратэсту з нагоды выхаду ў Японіі новых школьных падручнікаў, у якіх абяляюцца злачынствы японскіх мілітарыстаў у Кітаі падчас другой сусветнай вайны.

Варта звярнуць увагу і на тое, што сёння ў значнай ступені міфалагізуецца і тэзіс пра «брацкае славянскае адзінства». Разам з тым відавочна, што ўсё выразней абазначаюцца контуры рускай нацыянальнай ідэі – захаванне і ўмацаванне Расіі як вялікай, федэратыўнай, магутнай эканамічнай, палітычнай і ваеннай дзяржавы, аднаго з важнейшых цэнтраў сусветнай цывілізацыі. Таму невыпадкова, што адной з праблем, якая выклікае цікавасць з боку студэнтаў і вучняў і адначасова цяжкасці для выкладчыкаў у яе тлумачэнні – гэта праблема стварэння саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі і перспектыў беларускай дзяржаўнасці.

На сустрэчах кіраўнікоў Беларусі і Расіі самага высокага рангу пастаянна сцвярджаецца, што працэс будаўніцтва саюзнай дзяржавы «ўвайшоў у сваю рашаючую фазу». Створаны Пастаянны камітэт саюзнай дзяржавы, зацвярджаецца бюджэт, ёсць шэраг камісій у рамках Парламенцкага сходу Саюза, сярод якіх і камісія па падрыхтоўцы канстытуцыйнага акта. Неаднаразова ў Беларусі і Расіі праводзіліся навуковыя, навукова-практычныя канферэнцыі, круглыя сталы і тэлемасты з удзелам вядомых палітыкаў, вучоных, юрыстаў Беларусі, Расіі і іншых краін, напісаны манаграфічныя даследаванні, абараняюцца доктарскія і кандыдацкія дысертацыі, выходзяць саюзныя перыядычныя выданні. Заяўляецца, што за 10 гадоў пройдзены вялікі шлях ад супольнасці Беларусі і Расіі да дагавора аб стварэнні Саюзнай дзяржавы, аднак пакуль дакладна не вызначаны асноўныя прынцыпы будаўніцтва і формы гэтай саюзнай дзяржавы.

На думку кіраўніцтва Расійскай Федэрацыі, у аснову яе стварэння павінны быць пакладзены прынцып Еўрапейскага саюза: увядзенне адзінай грашовай сістэмы, свабоднае перамяшчэнне грамадзян і іх працаўладкаванне, узгадненне заканадаўчых актаў, каардынацыя знешняй і абарончай палітыкі і інш.

У якасці «пробнага шара» ў некаторых расійскіх СМІ і нават выступленні дэпутатаў Дзяржаўнай Думы закідваецца ідэя ўключэння Беларусі ў склад Расійскай Федэрацыі са статусам яшчэ адной федэральнай акругі, на чале якой будзе беларус, або некалькіх губерняў. Кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь адстойвае прынцып дзяржаўнай незалежнасці, права нашай краіны самастойна вызначаць сваю эканамічную, фінансавую, знешнюю палітыку.

Сёння ўжо відавочна, што Садружнасць Незалежных Дзяржаў (СНД) фактычна перажывае глыбокі крызіс, усё большае значэнне набывае Еўрапейска-азіяцкая эканамічная супольнасць. Таму многія праблемы саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі, якія яшчэ пяць, ці, нават, тры гады таму разглядаліся і прапагандаваліся як хутка вырашальныя, цяпер набываюць больш складаны характар. Студэнты і настаўнікі ставяць канкрэтныя пытанні: якім будзе будучы саюз Беларусі і Расіі: саюзам дзвюх раўнапраўных дзяржаў, федэрацыяй, або канфедэрацыяй? Ад адказу на гэтае пытанне залежыць і адказ на пытанне пра дзяржаўную ідэалогію і яе асновы – ці гэта будуць нацыянальныя інтарэсы, ці прынцыпы славянскага адзінства, альбо прынцыпы інтэрнацыяналізму.

Калі беларускія навукоўцы і палітыкі не будуць даваць праўдзівыя адказы на гэтыя і многія іншыя вострыя і супярэчлівыя пытанні, то зноў паўтарыцца сітуацыя, калі наша гісторыя пісалася ў іншых краінах і з пазіцый іх інтарэсаў.

Таму вельмі важнае значэнне мае стварэнне беларускай нацыянальнай гістарычнай школы і рэгіянальных навуковых школ, распрацоўка нацыянальнай канцэпцыі гістарычнай навукі і гістарычнай адукацыі. Неабходна ісці па шляху аб'ектыўнага вывучэння і прапаганды гісторыі, а не міфалагізаваць яе пад уплывам тых ці іншых палітычных падзей.

А.М. Літвін, Інстытут гісторыі НАНБ, г. Мінск

ЗАХОДНІ РЭГІЁН Ў АДЛЮСТРАВАННІ ДАКУМЕНТАЎ БЕЛАРУСКАЙ АКРУГІ УНУТРАНЫХ ВОЙСКАЎ НКУС СССР (красавік 1944 – чэрвень 1946 гг.)

1. Мэтай дадзенага выступлення з'яўляецца прыцягнене ўвагі даследчыкаў да дакументальных крыніц часцей і злучэнняў Инсвойскаў НКУС СССР, якія дыслакаваліся і выконвалі баявыя задачы на тэрыторыі Беларусі ў 1944 – 1946 гг. Да апошняга часу гэтыя матэрыялы былі на сакрэтным захоўванні і з'яўляліся фактычна незапатрабаванымі даследчыкамі ваеннага і пасляваеннага часу. Масіў гэтых дакументаў знаходзіцца на захаванні ў Расійскім дзяржаўным ваенным архіве (РДВА – РГВА), былы Расійскі дзяржаўны архіў Савецкай Арміі (РДАСА – РГАСА) ў г.Маскве, вуліца адмірала Макарава, 29.

2. Гісторыя войскаў НКУС СССР – гэта асобная старонка гісторыі нашай былой дзяржавы. Аб дзейнасці гэтых дзяржаўных структур, якія прызваны выконваць спецыфічныя функцыі па ахове бяспекі і правапарадку, у літаратуры і грамадскай свядомасці маюцца розныя ацэнкі, пры-

чым часам рэзка палярныя. Нагадаем, што напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны ў склад войск НКУС СССР уваходзілі: Унутраныя войскі НКУС СССР (злучэнні і часці аператыўнага прызначэння), Канвойныя войскі НКУС СССР, Пагранічныя войскі НКУС СССР, Чыгуначныя войскі НКУС СССР, Войскі НКУС па ахове асабліва важных аб'ектаў, войскі Урадавай (ВЧ) сувязі. Усяго ў войсках НКУС СССР налічвалася 173,9 тыс. чалавек, у тым ліку аператыўныя войскі – 41,9 тыс., па ахове чыгуначных дарог – 63,7 тыс., па ахове асабліва важных прадпрыемстваў прамысловасці – 29,3 тыс., канвойныя войскі – 38,2 тыс. чалавек [1]. Падчас вайны адбываліся пэўныя змены ў структуры, колькасным складзе і падпарадкаванасці войскаў НКУС, таму, улічваючы абмежаваныя памеры артыкула, гаворка ў ім будзе ісці толькі аб дакументах і матэрыялах Унутраных войскаў НКУС СССР.

Афіцыйная назва ўнутраныя войскі з'явілася 4 студзеня 1942 г., калі загадам НКУС СССР № 0053 войскі аператыўнага прызначэння былі пераіменаваны ва ўнутраныя войскі, а Упраўленне аператыўных войскаў НКУС СССР было пераіменавана ва Упраўленне УВ НКУС СССР. У мэтах узмацнення кіраўніцтва аховай тылу Дзеючай Чырвонай Арміі ў красавіку 1942 г. Упраўленне УВ НКУС СССР было перафарміравана ў Галоўнае упраўленне Унутраных войскаў па ахове тыла Дзеючай Чырвонай Арміі.

Падчас Вялікай Айчыннай вайны УВ НКУС СССР складаліся з дывізій, асобных стралковых брыгад і асобных палкоў (мотастралковых, стралковых і кавалерыйскіх) Да пачатку 1942 г. Унутраныя войскі НКУС СССР налічвалі: 7 мотастралковых і 5 стралковых дывізій, 1 артылерыйскую брыгаду, 3 мотастралковых і 3 стралковых палкі, 1 асобны стралковы батальон, 1 асобную стралковую роту, 8 вайсковых вучылішчаў і школ. Штатная колькасць войскаў складала 151779 чалавек [2].

3. Храналагічныя рамкі дадзенага артыкула ахопліваюць перыяд з вясны 1944 г., калі Чырвоная Армія на поўдні Беларусі вызваліла першыя раёны Заходняй Украіны і частку тэрыторыі Заходняй Беларусі. Для барацьбы з бандытызмам у заходніх абласцях УССР, БССР, а таксама ў Прыбалтыйскіх рэспубліках былі створаны ўпраўленні Украінскай, Беларускай і Прыбалтыйскай акругаў унутраных войскаў. У пачатку красавіка 1944 г. была ўтворана Беларуская акруга ўнутраных войскаў НКУС СССР.

Упраўленне УВ НКУС СССР Беларускай акругі было сфарміравана 30 красавіка 1944 года ў Гомелі, у адпаведнасці з загадам НКУС СССР № 00390 ад 5 красавіка 1944 г. На ўпраўленне акругі ускладаліся каардынацыя і аб'яднанне кіраўніцтва баявой і службова-аператыўнай дзейнасці войскаў акругі. Галоўнай задачай унутранных войскаў і упраўлення акругі былі ліквідацыя бандытызму і агентуры нямецкай разведкі ў Беларусі, забеспячэнне парадку тыла часцей Чырвонай Арміі. Начальнікамі упраўлення войскамі акругі былі: генерал-маёр Кісялеў Васіль Іванавіч (5.04.1944 – 12.07.1945 г.) і генерал-лейтэнант Марчэнкаў (12.07.1945 –

06.1946 г.), а начальнікамі штаба палкоўнікі – Клокаў Прохар Васільевіч (12.04.1944 – 19.12.1944 г.) і Лявіцкі Васіль Мітрафанавіч (14.02.1945 – 06.1946 г). Першапачаткова ў склад акругі ўвайшлі: упраўленне акругі, 6-я стралковая дывізія УВ НКУС СССР (камандзір дывізіі палкоўнік Малікаў Мікалай Цімафеевіч), 7-я мотастралковая дывізія УВ НКУС СССР (камандзір – палкоўнік Серыкаў Дзмітрый Емельянавіч) і 287-ы стралковы полк УВ НКУС СССР (камандзір – падпалкоўнік Кузняцоў Андрэй Іванавіч.) [1]. У канцы ліпеня 1944 г. у склад акругі ўвайшла таксама 10-я стралковая дывізія УВ НКУС СССР (камандзір – палкоўнік Шыраеў Рыгор Міхайлавіч)

6-я стралковая дывізія УВ НКУС СССР была сфарміравана ў студзені 1942 г. у г. Калініне ў адпаведнасці з загадам НКУС СССР № 0021 ад 5.01.1942 г. Дывізія выконвала задачы па нясенню гарнізоннай службы ў вызваленых ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў гарадах, барацьбе з варожымі дэсантамі, бандыцкімі і дыверсійнымі групамі і аднаўленні «рэвалюцыйнага» парадку на вызваленай тэрыторыі. Да красавіка 1944 г. знаходзілася пад непасрэдным кіраўніцтвам Галоўнага упраўлення УВ НКУС СССР, а з 5.04.1944 г. (загад № 00390 ад 5.04.1944 г.) увайшла ў падпарадкаванне Начальніка упраўлення унутраных войскаў Беларускай акругі. У ліпені 1944 г. Упраўленне і часці дывізіі былі перадыслакаваны на тэрыторыю Беларусі, дзе прымалі актыўны ўдзел у ліквідацыі бандытызму на тэрыторыі Магілёўскай, суседняй Смаленскай, Мінскай і Вілейскай абласцей. У кастрычніку 1944 г. у яе склад уваходзілі: упраўленне дывізіі, 135 (падпалкоўнік Харчанка), 136 (падпалкоўнік Чувакоў), 139 і 262 стралковыя палкі. На тэрыторыі Беларусі часці дывізіі дыслакаваліся да яе расфарміравання ў кастрычніку 1945 г. (Загад НКУС СССР № 001164 ад 4.10.1945 г.)

7-я мотастралковая дывізія войск НКУС СССР была сфарміравана ў студзені 1942 г. у г. Туле. Як і 6-я стралковая дывізія да красавіка 1944 г. непасрэдна падпарадкоўвалася ГУ УВ НКУС, а затым Начальніку Упраўлення ўнутраных войскаў Беларускай акругі. З 15 лютага 1942 г. па 15 лістапада 1944 г. дывізія ўваходзіла ў склад Дзеючай Чырвонай арміі і з 15.02.1942 г. па 22.04.1944 г. несла службу па ахове тыла Заходняга, а з 23.04.1944 г. па 15.11.44 г. і 2-га Беларускага фронта. Выконваючы ўскладзеныя на яе абавязкі, дывізія прайшла шлях ад Тулы да Пінска.

З пачатку 1944 года часці дывізіі дыслакаваліся на тэрыторыі Беларусі і выконвалі задачы па ахове важных аб'ектаў і ліквідацыі бандфарміраванняў на тэрыторыі Гомельскай, Палескай, Пінскай, часткі Мінскай, Брэсцкай і Баранавіцкай абласцей. Аб тым, як выкарыстоўваліся часці 7-й мсд і 287 сп напярэдадні аперацыі «Баграціён», бачна з наступнага дакумента штаба Беларускай акругі ўнутраных войскаў НКУС ад 16 чэрвеня 1944 г.:

УТВЕРЖДАЮ

НАРКОМ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ БССР КОМИССАР ГОС. БЕЗОПАСНОСТИ
/БЕЛЬЧЕНКО/
16 июня 1944 года.

НАЧАЛЬНИК ВНУТРЕННИХ ВОЙСК НКВД БЕЛОРУССКОГО ОКРУГА ГЕНЕРАЛ-МАЙОР
/КИСЕЛЕВ/
16 июня 1944 года.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ
О ПЕРЕДИСЛОКАЦИИ ЧАСТЕЙ 7 МОТО-СТРЕЛКОВОЙ ДИВИЗИИ И 287 СП ВНУТРЕННИХ ВОЙСК БЕЛОРУССКОГО ОКРУГА.

В целях повышения результативности борьбы и последующего изъятия враждебных элементов в ряде районов БССР, наведения жесткого революционного порядка, предупреждения и пресечения возможной диверсионной и террористической деятельности со стороны ставленников и пособников немецкой разведки в районах действия тылов фронта, приближения частей 7 МСД и 287 СП к районам предстоящего продвижения частей КА и наведения на территории этих районов после освобождения их от немецких оккупантов – соответствующего порядка в духе требований приказа НКВД СССР № 0021 от 5.01.1942 г. и инструкции Начальникам гарнизонов ВВ НКВД, считать необходимым и своевременным произвести следующую передислокацию частей 7 МСД и подразделений 287 СП:

264 СП

Один стрелковый батальон – ЧЕЧЕРСК (6050)

Один стрелковый батальон – БУДА-КОШЕЛЕВСКАЯ (4030)

Штаб полка, спецподразделения и один стрелковый батальон – временно ГОМЕЛЬ (1060).

287 СП

Один стрелковый батальон – РОСЛАВЛЬ (8090)

Штаб полка, спецподразделения и два стрелковых батальона – ГОМЕЛЬ (1060)

12 СП

Штаб полка, спецподразделения и один стрелковый батальон – МОЗЫРЬ (7050)

Один стрелковый батальон – КАЛИНКОВИЧИ (5080)

Один стрелковый батальон – ЕЛЬСК и Ельский район (4040)

ПРИМЕЧАНИЕ: – При штабе полка иметь в полной готовности 6 автомашин, рассчитанных для выброски по оперативным соображениям и обстановки в районы боевой оперативно-служебной деятельности подразделений полка подвижного резерва в количестве 100 человек.

265 СП

Штаб полка, спецподразделения и один стрелковый батальон – ХОЙНИКИ (5000)

Один стрелковый батальон – БРАГИН (4010)

Один стрелковый батальон – МУХОЕДЫ (1060), ДЕРНОВИЧИ (2080), ДОВЛЯДЫ (1090), штаб батальона в ДОВЛЯДЫ.

32 МСП

Штаб полка, спецподразделения и один стрелковый батальон – КЛИНЦЫ (4040)

Два стрелковых батальона, один из них выводится из района действий по ликвидации бандгрупп «УПА» – РЕЧИЦА (0020)

НАЧАЛЬНИК ШТАБА ВВ НКВД ВО
ПОЛКОВНИК /КЛОКОВ/
НАЧАЛЬНИК 1-го ОТДЕЛА ШТАБА ВВ НКВД ВО
МАЙОР /РЕБРОВ/ [2]

У кастрычніку 1944 г. у склад дывізіі ўваходзілі: упраўленне дывізіі (штаб размяшчаўся ў г.Пінске, камандзір палкоўнік Серыкаў); 12 сп (г.Пінск, падпалкоўнік Бардзін. Батальёны палка: 1-ы (Іванава, капітан Барышнікаў), 2-і (Целеханы, ст.лейтэнант Курачка), 3-і (Драгічын, капітан Ланухін); 264 сп (Лунінец, маёр Капасоўскі. Батальёны: 1-ы (Давыд-Гарадок, капітан Палуян), 2-і (Столін, капітан Папугаеў), 3-і (Ганцавічы, капітан Круць); 265 сп (Брэст, маёр Курдзюкоў. Батальёны: 1-ы (Маларыта, капітан Ганчароў, 2-і Дывін, капітан Цітаранка); 284 сп (Баранавічы, маёр Крынкін. Батальёны: 1-ы (Навагрудак, маёр Беляеў, 2-і (Стоўбцы, капітан Лагер), 3-і (Ляхавічы, ст.лейтэнант Сумцоў), 6 стралковая рота (Івянец, лейтэнант Шалатонаў) [3]. У кастрычніку 1945 года 7 мсд была перафарміравана ў 7 стралковую дывізію ў складзе 12, 265 і 284 стралковых палкоў [3]. З 25 чэрвеня 1946 г. упраўленне дывізіі знаходзілася ў Мінску.

У якасці прыклада інфармацыі, якая маецца ў матэрыялах фондаў дывізіі, прывядзем звесткі з аператыўнай зводкі №23 штаба 7-й стралковай дывізіі начальніку УВ Беларускай акругі за перыяд з 25 верасня 1944 па 10 кастрычніка 1944 г.:

Начальнику ВВ Белорусского округа
Оперсводка № 23
за период с 25.09 по 10.10.1944 г. штадив 7 г. Новогрудок
Карта 200.000-42

Обстановка

а) Обстановка на участках гарнизонов частей и подразделений дивизии за отчетные 15 дней характеризовалась нижеследующими данными:

По гарнизонам 12 сп /Пинская область/

...По данным Столинского РО НКВД в районе Ситиц /6070/, 30 км восточнее Пинск, скрывается группа дезертиров КА до 10 человек и одиночки бандиты.

2.10.1944 г. для поиска и задержания дезертиров и одиночек бандитов в район Ситиц от 3 /батальона/ 12 сп была выслана 7 ср численнос-

тью 60 человек под командой командира роты лейтенанта Садильникова. В результате 3-х дневной работы задержано 3 бандита одиночки и 9 дезертиров КА.

По данным местных жителей в районе Отвержичей (6090), 5 км северо-восточнее Столин, скрывается группа дезертиров до 20 человек.

3.10.44 г.для поиска и задержания дезертиров вышеуказанный район от 3/12 сп была выслана 9 ср численностью 30 человек под руководством командира роты лейтенанта Толоконникова. В результате проведенной работы задержано 10 дезертиров КА.

По данным Давид-Городокского РО НКВД в районе х.Колбики (5020), Храпунь (3030) оперирует вооруженная банда «УПА» численностью до 300 человек.

5.10.44 г.для уточнения данных в вышеуказанный район была выслана разведка в составе 9 ср численностью 100 человек под руководством адъютанта батальона мл.лейтенанта Витько, который 6.10.44 г.из района Мочула /6020/ донес, что данные подтведились – банда численностью до 1000 человек.

6.10.44 г. для ликвидации банды в указанный район было выброшено 3 сб и две стрелковые роты 12 сп во главе с командиром полка подполковником Бардиным и начальником УНКВД Пинской области подполковником г/б Одинцовым. Агентурно-войсковой разведкой пребывание банды на территории Давид-Городокского района подтверждалось. По непроверенным данным, эта банда из указанного района ушла на территорию Украины. В связи с неясностью обстановки, агентурная и войсковая разведка продолжается. Для уточнения данных обстановки в район действия подразделений 264 сп и 12 сп направлен начальник штаба дивизии подполковник Евдокимов.(ф.38675.оп.1.д.14.л.384)

По гарнизонам 264 сп /Гомельская,Полесская, Могилевская области/

По гарнизонам 264 сп: Гомель, Могилев, Бобруйск, Жлобин – за истекшие 15 дней бандпроявлений и бандформирований, а также террористических актов со стороны бандгрупп и прочего преступного элемента незафиксировано.

По поступившим данным в Полесское УНКВД, на территории Туровского и Лельчицкого районов Полесской области, отмечены мелкие бандгруппы из числа местных жителей, уклоняющиеся от службы в КА и бывших ставленников врага. Главари банд, вооружение и численность не установлены.

Для выявления состава формирующихся мелких банд групп, главарей, вооружения и мест их укрытия, Полесским УНКВД проводится агентурная разработка.

С целью очищения Туровского и Лельчицкого районов Полесской области от скрывающихся дезертиров КА,уклоняющихся от призыва и воинского учета, одиночек бандитов, ликвидации мелких бандгрупп и прочего преступного элемента, 8.10.44 г. в указанные районы от 1/264

сп выслана опергруппа в составе 130 человек, усиленная 2-мя расчетами 50 мм минометов и станковых пульвзводом под командованием капитана Соколова. Оперативное руководство возглавляет зам.нач.Полесского УНКВД подполковник г\б Лисовский. В район операции 8.10.44 г. выехал командир 264 сп полковник Ижик. Операция намечена на 12.10.44 г. Результат доложу дополнительно.

По гарнизонам 32 мсп и 265 сп \Барановичская область\.Для очищения Ивьевского, Юратишского, Новогрудского и Любчанского районов Барановичской области от белопольских банд, одиночек бандитов, дезертиров Красной Армии, уклоняющихся от призыва и воинского учета, в период с 25-го сентября по 10 октября 1944 г. подразделения 32 мсп, 265 сп, 1/12 сп и роты автоматчиков 264 сп в количестве 1671 человек участвовали в массовой войсковой операции. Результаты операции приводятся в разделе 11 и 111 настоящей оперсводки. В связи с проведением ряда оперативно-войсковых мероприятий в северных районах Барановичской области, отмечены случаи добровольной сдачи и явки с повинной участников белопольских банд.\Так например: 9.10.44.г.в Юратишское РО НКВД и РВК добровольно явилось 50 человек участников белопольских банд.

Значительно сократилось число уклоняющихся от призыва в КА, являвшихся базой пополнения белопольских банд.

По состоянию на 8.9.44 г., т.е. к началу операции скрывалось от воинского учета и призыва в КА – 8781 чел., по состоянию на 8.10.44 г. указанного элемента скрывается – 1282 челов. Состояние призыва на 10.10.44 г. удовлетворительное. Кроме того, по всем районам первый план госпоставок выполняется удовлетворительно.

К концу отчетного периода на учета ОББ НКВД БССР состоят белопольские бандгруппы, указанные в оперсводке № 22. По линии органов НКВД продолжается агентурная разработка банд на предмет уточнения места нахождения и ликвидации их.

б/ Авиация противника в районах дислокации гарнизонов активности не проявляла.

За период с 25.09.44 г. по 10 октября 1944 г. в результате оперативных чекистско-войсковых мероприятий:

Ликвидировано: 20 бандгрупп, общей численностью 202 человека.

В том числе: убито – 16 чел.

Ранено – 3 чел.

Пленено – 65 чел.

Добровольно сдалось – 118 человек.

Ликвидировано бандодиночек- 15 чел.

В том числе: убито – 3 чел.

Ранено – 2 чел.

Пленено – 10 чел [4].

Несумненную цікавасць прадстаўляюць матэрыялы фонда камандавання Беларускай акругі ўнутраных войскаў. Сярод іх у першую чаргу

неабходна выдзеліць розныя дырэктыўныя ўстаноўкі аб службовых задачах, арыенціроўкі аб сітуацыі на тэрыторыі заходніх абласцей, справаздачныя матэрыялы, апісанні вайсковых аперацый і г.д. Па звестках НКУС, на тэрыторыі БССР дзейнічала каля 300 банд, шмат агентаў праціўніка і яго пасобнікаў. Толькі ў 1944 г. на тэрыторыі Беларусі былі зарэгістраваны 574 бандыцкія праяўленні, 222 тэрарыстычныя акты, 11 дыверсій і 75 іншых цяжкіх злачынстваў. Галоўная небяспека зыходзіла ад дзейнасці польскага і ўкраінскага нацыяналістычнага падполля. Іх дзейнасць была пад пільнай увагай органаў НКУС і камандавання Беларускай акругі ўнутраных войскаў.

У якасці прыклада прывядзем арыенціроўку ад 9 верасня 1944 года ўпраўлення Беларускай акругі камандзірам часцей і злучэнняў аб антысавецкіх фарміраваннях, якія дзейнічалі на тэрыторыі БССР:

г. Лида 9 сентября 1944 г.

На территории западных областей Белорусской ССР оперируют националистические повстанческие белопольские бандформирования «ПОВ», представляющие собой войсковые формирования – батальоны (легионы) и бандгруппы, формируемые из местного польского населения.

Польские националистические бандповстанческие формирования, именующие себя «Польская подпольная армия», как видно из документов разгромленных штабов и показаний арестованных, созданы в 1939 году преимущественно из кадрового состава бывшей польской армии и контрреволюционных антисоветских элементов, активно ведущих борьбу против Советской власти.

«ПОВ» действует по директивам «Эмигрантского польского правительства в Лондоне».

В период немецкой оккупации, как установлено следствием, польские к/р националистические бандформирования по заданию командования и разведорганов немецкой армии вели активную борьбу против партизан и участвовали в карательных экспедициях.

С начала июньского (1944г.) наступления войск КА белопольские легионы по заданию своего командования сосредоточились в районе Вильнюса, имея целью воспрепятствовать освобождению города Вильнюс частями Красной Армии.

После освобождения частями КА гор. Вильнюс и успешного продвижения вперёд командованию белопольских легионов командованием КА было предложено объединиться с польской армией, возглавляемой генералом Берлингом, для совместных действий в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками по освобождению Польши.

Ввиду отказа от совместных действий белопольские легионы были разоружены, однако часть из них успела скрыться и сосредоточиться в лесах Гродненской, Русской, Налибокской пущ, Барановичской области и Литовской ССР.

Часть участников легионов по заданию своего командования была отпущена по домам с задачей организовать бандитско-повстанческие

группы из числа местного польского населения для активных действий против Советской власти.

Основные задачи белопольских к/р-повстанческих и бандитских формирований:

а) Активная борьба против Советской власти.

б) Призыв к противодействию и неповиновению всего польского населения мероприятиям Советской власти в западных областях Белорусской ССР.

в) Распространение гнусной клеветы по адресу Советского правительства и Красной Армии, проведение антисоветской пропаганды среди польского населения.

г) Организация террористических актов против представителей партии и Советской власти, органов НКВД, НКГБ и военнослужащих КА.

д) Срыв мобилизации мужского населения западных областей БССР в КА и поставки конского поголовья для нужд Красной Армии.

е) Совершение диверсионных актов на железнодорожных путях, автогужмагистралях и организация нападений на проходящие транспорты КА.

Структура белопольских бандформирований:

а) Отряд от 50 до 100 человек во главе с офицером, иногда именуется батальоном. Отряды объединены и имеют своё командование, именующее себя «соединение батальонов», которое в свою очередь подчинено комендатуре Виленского округа «Краевой армии обороны» или «Польской подпольной армии», возглавляемой якобы генералом под кличкой «БОР».

Отряды делятся на дружины (отделения) во главе с «дружиновым».

б) каждому участнику банд- повстанческих отрядов после принятия им присяги-подписки, в том числе и руководящему составу, присваивается кличка.

в) Форма одежды- установленная для польской армии, значительная часть- в гражданской одежде.

Капральский и унтер-офицерский состав знаков отличия не носит, а именуется по званию и кличке.

г) Белопольские бандформирования имеют штабы, снабжены печатями, пишущими машинками, радиоприёмниками, издают к/р листовки, воззвания, небольшие газеты и сводки радиосообщений.

д) Вооружение: миномёты, станковые и ручные пулемёты, автоматы, винтовки, гранаты – немецкого и частично отечественных образцов. Белопольские бандформирования расположены в основном в лесных массивах, а в отдельных случаях в небольших населённых пунктах.

В местах расположения имеют оборонительные сооружения, выставляют круговое охранение, ведут постоянное наблюдение за местностью из отдельных зданий, выставляют наблюдателей на деревьях и ведут непрерывную разведку на себя.

Районы расположения как в лесу, так и в населённых пунктах блокируют, никого из местных жителей нет выпускают, а всех появляющихся задерживают.

По имеющимся указаниям командования захваченных скрытно уничтожают либо держат под охраной до смены места стоянки.

Отряды располагают широко разветвлённой сетью осведомителей и особенно используют для этих целей женщин и подростков (пастухов).

Связь с вышестоящими штабами осуществляется через связных, преимущественно женщин.

Пополнение бандформирований производится за счёт местного польского населения путём вызова по повестке через связных, бывших участников легионов, доверенных лиц и проявивших себя в антисоветской деятельности, а также за счёт привлечения в банды призывного контингента, уклоняющихся от призыва в КА.

Пополнение в отряды в большинстве своём приходит с оружием, либо добывают его за счёт разоружения отдельных военнослужащих КА и нападений на проезжающие машины с вооружением и боеприпасами.

За последнее время в западных районах Пинской и Брестской областей БССР отмечено появление банд «УПА»(«Украинская Повстанческая Армия»).

Из добытых данных, установлена связь и взаимодействие белопольских формирований с бандами «УПА».

За последнее время в ряде регионов Барановичской и Брестской областей БССР отмечены активные проявления белопольских и украинских националистических банд.

Имели место ряд нападений на населённые пункты, на транспорты КА, заготовителей частей КА, отдельных военнослужащих.

Отмечены случаи совершения террористических актов над представителями партийных и советских органов, офицерским составом КА, НКВД, НКГБ и партизанами.

Совершён ряд диверсионных актов на железной дороге. В отдельные населённые пункты бандиты не допускают представителей районных организаций и разгоняют местные органы Советской власти.

В ряде регионов сорвана мобилизация призывного контингента.

Имеют место нападения на конвоируемых и освобождение задержанных. Нередко бандиты разгоняют собранных на призывные пункты путём организации различного рода провокаций.

Бандиты распространяют в населённых пунктах к/р листовки- воззвания к польскому населению.

За время с 18 по 31 августа 1944г. частями 7-й МСД и 10 СД ВВ НКВД проведено пять операций по ликвидации белопольских и украинских бандформирований. В результате чего убито 247, захвачено 34 бандита со значительным количеством вооружения, среди которого имеются 82 и 50 мм миномёты, станковые и ручные пулемёты и автоматы.

Характерным в проведённых боевых столкновениях с белопольскими бандами является:

1. Бандиты производят нападения из засад в различное время суток, часто меняя своё место расположения.

2. Для своего расположения банды используют часто места бывших партизанских баз.

3. Пользуясь поддержкой местного польского населения, скрываются в населённых пунктах под видом местных жителей.

4. Имея налаженную разводку и пользуясь осведомительной сетью из местного населения, бандиты своевременно информируются о передвижении наших войсковых нарядов и нередко вовремя уходят от преследования наших РНГ и ОГ.

5. Бандиты нападают и вступают в бой с небольшими подразделениями наших войск, а встреч с крупными оперативными группами избегают, уходя в лесные массивы.

6. Дислокация месторасположения банд, особенно штабов, усиленно охраняется полевыми видами нарядов, подступы к ним усиливаются огневыми точками (станковые и ручные пулемёты, автоматы).

Опыт проведённых войсковых операций и начавшаяся операция 8.9. 1944 г. войсками НКВД Округа против белопольских банд показали, что кроме общих требований, предъявляемых к подготовке и проведению подобных операций, командиры всех степеней обязаны:

1. Умело, быстро и скрытно продвигаться и сосредотачиваться в районах проводимой операции, избегать движения через населённые пункты и основные дороги с интенсивным движением.

2. Правильно организовать тактическое окружение банды, умело закладывать засады на вероятных путях отхода или прорыва банды.

3. Иметь резервы для подкрепления отдельных РПГ, преследования и уничтожения прорвавшихся бандитов.

4. Умело применять прицельный, залповый огонь всех видов оружия, и в особенности пулемёты и гранаты.

5. Вести активную войсковую разведку, а в ходе боя вести разведку и наблюдение за полем боя.

6. Изучать и знать особенности рельефа местности и правильно выбирать маршрут движения.

7. Умело использовать проводников из числа партизан, действовавших в данных регионах (за их действиями следить).

8. Тщательно фильтровать и обыскивать всех задерживаемых, оказавшихся в районе операции (в лесу, на поле, в сараях и прочих укрытиях), передвигающихся вне дорог и по дорогам, идущим в район проводимой операции.

9. Во время проведения операции и боевых столкновений все лица, появляющиеся вблизи района операции, независимо от документов и при-

чин подлежат задержанию до окончания операции и (должны) подвергаться тщательной проверке.

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. С настоящей ориентировкой о действиях белопольских бандформирований ознакомить весь офицерский состав.

2. При проведении операций изучать характерные действия – методы белопольских банд и их пособников, отражая это в представляемых описаниях и знакомить с ними офицерский состав частей и подразделений.

3. Тщательно изучать документы, захваченные в бою и при задержании бандитов.

Копии документов, наиболее заслуживающих внимания и представляющих интерес, представлять в штаб Округа вместе с описанием операций.

Начальник внутренних войск НКВД Белорусского Округа
Генерал-майор (Киселёв)
Зам.начальника штаба ВВ НКВД БО
Подполковник (Ребров)

Отпечат.5 экз.
Экз.№ 1- в дело
Экз.№ 2-5,6,7,10 СД
И ГУВВ НКВД СССР [5].

У справах акругі маюцца розныя ўказанні па баявой і аператыўнаслужбовай дзейнасці, неабходнасці павышэння пільнасці пры падрыхтоўцы і правядзенні аперацый супраць бандытаў, аб недапушчэнні страт асабовага складу войскаў, у сувязі з адсутнасцю мер самазахавання ў раёнах правядзення аперацый. Вось адзін з іх:

Г.Лида 25 ноября 1944 г.

ВСЕМ КОМАНДИРАМ ЧАСТЕЙ И СОЕДИНЕНИЙ ВВ НКВД БО

Только командиру 7 мсд полковнику т. Серикову.
Гор. Пинск

Части и подразделения Внутренних войск НКВД Белорусского округа в борьбе с Белопольскими бандформированиями приобрели серьезный опыт и успешно решают боевые задачи.

Однако до сих пор некоторые части несут потери в личном составе, что связано с потерей бдительности, отсутствия мер самосохранения, разведки и боевой готовности при движениях войсковых групп и подразделений в районах проведения операций.

Командование и офицерский состав частей и подразделений не организовали решительной борьбы по предупреждению потерь личного состава при обстоятельствах изложенных ниже сего:

1. 7.09.1944 г. группа красноармейцев 3/32 мсп в количестве 8 чел. под командой сержанта ЕГОРОВА с заготовленными в районах продуктами питания возвращалась к месту дислокации батальона. В районе между УРЦИШКИ (8010) и ДРОБИШКИ (8010) была обстреляна из засады бандитами. В результате огневого налета три ранено, два красноармейца пропало без вести, убито две лошади, а обоз с продуктами питания захвачен бандой. Остальным трем бойцам удалось скрыться и возвратиться в подразделение.

2. 26.10.1944 г. РПГ 1 ср. 264 сп под командой мл. лейтенанта МИШЕЛЕВА остановилась на отдых в д. КРАСНОСЕЛКИ (1080) Лельчицкого района. В результате пренебрежения мерами самоохранения мл. лейтенант МИШЕЛЕВ убит бандитами.

3. 5.11.1944 г. группа красноармейцев-связных от 6 ср. 265 сп следовавшая из Малорыта в Кобрин, остановилась на отдых в д. Осса (5020) Брестской области. Вследствие отсутствия самоохранения, невыполнения элементарных требований боевой готовности банда окружила дом, обстреляла его, а затем подожгла и безнаказанно скрылась. Рядовой СТЕРЖНИК, получив несколько пулевых ранений, 8.11.1944 г. в госпитале умер.

4. 10.11.1944 г. РПГ от 4 ср. 135 сп под командой ст. лейтенанта КУЗНЕЦОВА после выполнения служебно-оперативной задачи, возвращалась к месту дислокации роты. В районе д. Токажишки (9030) Воложинского района РПГ была внезапно обстреляна бандой. Убит сержант ПРУДНОВ и ранен один красноармеец. Банда скрылась.

5. 12.11.1944 г. в районе д. Колодное (5060) Пинской области секретом РПГ 9 ср. 12 сп убит командир этой же роты лейтенант ТОЛОКОННИКОВ.

Гибель ТОЛОКОННИКОВА явилась следствием некачественного инструктажа служебного наряда произведенного самим же лейтенантом ТОЛОКОННИКОВЫМ.

6. В ночь с 6 на 7.11.1944 г. для ликвидации банды, неустановленной численности, оперировавшей в районе д. Цигане Барановичской области начальником милиции Ляховичского района была выслана группа из работников милиции и стрелков истребительного батальона в количестве 22 человек под командой ст. лейтенанта ПРОТАСОВА, одновременно начальником опер. участка подполковником г/б. АЛЕКСЕЕВЫМ в соседнее село с. Цигане в Смолевичи для прически последнего выслал РПГ от 2 ср. 284 сп в составе 25 чел. под командой лейтенанта ЯРЕЦ. ПРОТАСОВ и ЯРЕЦ об этом не знали.

В результате отсутствия общего плана операции, взаимодействия, опознавательных знаков и сигналов. Между группами произошла перестрелка, убито три милиционера и ранен красноармеец 2 ср. 284 сп.

7. 19.11.1944 г. в 19.00 отделение 4 ср. 12 сп в составе 8 чел. под командой сержанта ХУТОРСКОГО, возвращаясь из разведки, в районе Клясувце (6090) Янувского района Пинской области, было внезапно из

засады обстреляно бандой. Ранено два красноармейца. Банда безнаказанно скрылась.

Анализом обстоятельств, при которых произошли потери личного состава, установлено, что командиры подразделений и старшие нарядов при выполнении поставленных задач не организуют мер самоохранения в движении и на отдыхе. Оружие на привалах, отдыхе в населенных пунктах содержится в местах и положениях, которые не обеспечивают немедленной его готовности к действию.

Задачи ставятся общо не конкретно, действующие группы не ориентируются об особенностях оперативной обстановки.

Дисциплина на марше и соблюдение боевых порядков при подходе к району операций, или прохождении опасных мест: кустарника, опушек лесных массивов, характерных складок местности, отдельных строений и прочих мест, которые используются бандами для организации засад – не соблюдается.

Мерами маскировки и скрытности – пренебрегают.

Из районов операций войсковые группы возвращаются к месту дислокации по старым маршрутам.

<u>П Р И К А З Ы В А Ю:</u>

1. Потребовать от командиров частей, подразделений и всего офицерского состава недопущения потерь, связанных с отсутствием мер самоохранения, разведки, бдительности и боевой готовности личного состава выполняющего боевую задачу.

2. При высылке войсковых групп подразделений для выполнения боевых задач:

а) конкретно и четко ставить боевые задачи,

б) информировать командиров высылаемых групп об оперативной обстановке района действий,

в) проверить наличие, подготовку и готовность к действию оружия и боеприпасов,

г) проверять знание офицеров и их умение строить боевые порядки в различных условиях обстановки и местности,

д) рядом летучек устанавливать способность офицерского состава к отражению внезапных нападений банд по карте той местности, на которой им придется выполнять боевую задачу,

е) указывать и прорабатывать с командирами подразделений маршруты движений их групп, пункты остановок и порядок самоохранения,

ж) избирать обратные маршруты движения, обеспечения их тщательной разведкой, охранением и соблюдением строжайшего режима боевых порядков. Как правило, при прохождении опасных мест – рассредоточиваться.

3. При подготовке подразделений к выполнению боевой задачи производить качественный подбор сержантского состава из числа способных, смелых, решительных и инициативных людей, могущих решать

поставленную задачу в самых сложных условиях оперативной обстановки.

4. При внезапных обстрелах и налетах банд на наши группы, во всех случаях производить преследование их до полного уничтожения или захвата.

5. Офицерский состав пренебрегающий мерами самоохранения, разведки, допускающий низкую боевую готовность своих подразделений – строго наказывать вплоть до снижения в должности или предания суду ВТ.

6. Обратить серьезное внимание на отработку всем личным составом предложенной тематики о действиях наших войск в ночных условиях.

7. Получение настоящего подтвердить. Ваши мероприятия донести мне в г. Лида к 30.11.44 г.

п.п. НАЧАЛЬНИК ВНУТРЕННИХ ВОЙСК НКВД БО
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР (КИСЕЛЕВ)
П.П. ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА ШТАБА ВВ НКВД БО
ПОДПОЛКОВНИК (РЕБРОВ)
Верно: НАЧАЛЬНИК 1 ОТДЕЛЕНИЯ ОПЕР. ОТДЕЛА
ВВ НКВД БО МАЙОР (ПЯТАКОВ) [6].

10-я стралковая дывізія войск НКУС СССР была сфарміравана ў верасні 1942 г. на базе 41-й дывізіі войск НКУС загадам камандуючага Закаўказскім фронтам і атрымала назву Сухумская. Дывізія брала актыўны ўдзел у абароне Паўночнага Каўказа, у баявых дзеяннях на Кубані. У сакавіку 1944 г. дывізія ў поўным складзе была перадыслакавана на тэрыторыю Ровенскай вобласці УССР. 13 красавіка 1944 г. загадам НКУС СССР №00425 перайменавана ў 10-ю сд УВ НКУС СССР. З 24 ліпеня 1944 г. дывізія перадыслакавалася на тэрыторыю Пінскай, Баранавіцкай і Гродзенскай абласцей для выканання задач па барацьбе з бандфарміраваннямі і забяспячэнню парадку і ўвайшла ў падпарадкаванне Начальніка ўпраўлення ўнутраных войскаў Беларускай акругі (Загад НКУС СССР № 00994 ад 12.8.1944 г.). У кастрычніку 1944 г. у склад дывізіі ўваходзілі: 34 мсп, 267, 273 і 284 сп [4]. Штаб дывізіі знаходзіўся ў Ашмянах. У студзені – сакавіку 1945 г. у склад дывізіі ўваходзіў 105 пагранічны полк (Гродна). У сакавіку 1945 г. са складу дывізіі быў выведзены і перададзены ў склад 63 сд УВ НКУС 273 сп, а ў ліпені 267 сп, які быў перададзены 62 сд УВ НКУС СССР. Летам 1945 г. у склад дывізіі быў уключаны 135 сп 6-й сд, а восенню 1945 г. у сувязі з расфарміраваннем 6 сд 262-гі і 287-й сп (загад НКУС СССР № 001160 ад 4.10.1945 г.), 135-ы сп быў расфарміраваны.

18 чэрвеня 1946 года ў адпаведнасці з загадам МУС СССР № 00568 10-я сд (34 мсп,262 і 287 сп) была расфарміравана.

287 стралковы полк УВ НКУС ССС (ад яго вядзе сваю гісторыю сучасная знакамітая вайсковая часць 3214) пачаў свой баявы шлях летам

1942 г.на Варонежскім фронце. З 5 красавіка 1944 г. ён у складзе ўнутраных войскаў Беларускай акругі, а з кастрычніка 1945 г. – у складзе 10-й сд, а затым, пасля яе расфарміравання, у складзе 7-й сд.

4. Як бачым, у дакументах і матэрыялах фондаў Начальніка Упраўлення ўнутраных войскаў Беларускай акругі (ф. 38656), дывізій (6-й сд – ф. 38674; 7 сд – ф. 38675; 10 сд – ф. 38665; 287 сп – ф. 38675, якія ўваходзілі ў склад акругі, захоўваецца найбагацейшы матэрыял, які дазваляе з дакладнасцю амаль да аднаго дня прасачыць жыццё і дзейнасць унутраных войскаў на тэрыторыі Беларусі з пачатку 1944 г. і да сярэдзіны 1946 г., а па сутнасці, і да сярэдзіны 50-х гадоў XX стагоддзя. Акрамя таго, у архіве захоўваюцца дакументы і матэрыялы 43-й (былой 37-й) канвойнай дывізіі – ф. 41019, часці якой дыслакаваліся на тэрыторыі Беларусі, а таксама рэшта дакументаў 58-й і 63–й стралковых дывізій УВ НКУС (ф. 38681, ф. 38686), якія ўцалелі падчас пажару ў будынку архіва былога Галоўнага упраўлення УВ МУС СССР у 1946 г.

58-я сд (камандзір – гвардыі генерал-маёр Падаляка Мікалай Пятровіч) (372, 373, 374-ы стралковыя палкі) была сфарміравана ў студзені лютым 1945 года ў г.Слоніме. Цікава, што радавым і афіцэрскім складам дывізія камплектавалася з ліку прадстаўнікоў часцей Чырвонай Арміі, што выпісаліся са шпіталяў пасля раненняў і якія на 90 % лічыліся «ограниченно годнымі к строевой службе». Толькі сярод сяржанцкага складу было 25 % былых радавых войскаў НКУС СССР. Тым не менш, 6 лютага 1945 г. на дывізію была ўскладзена задача па ліквідацыі бандфарміраванняў на тэрыторыі Баранавіцкай вобласці. У гэты дзень тры палкі (2800 чалавек) бралі ўдзел у чэкістска-вайскавой аперацыі па ліквідацыі астаткаў разгромленага ў снежні 1944 г. злучэння «Поўдзень» польскай Арміі Краёвай, якое ўзначальваў паручнік Ч.Зайянчкоўскі (Рагнер) [7]. На момант вызвалення Беларусі фарміраванне «Рагнера» налічвала каля 600 чалавек і праводзіла актыўныя дыверсійна-тэрарыстычныя дзеянні ў тыле Чырвонай Арміі. У ноч на 5 верасня 1944 г. легіянеры ўзарвалі чыгуначнае палатно каля г.Ліда, а праз дзень – паравоз непасрэдна на станцыі Ліда [5]. Сам «Рагнер» 3 снежня 1944 г. загінуў у баі каля хутара Ярэмічы Лідскага раёна. Аднак асобныя фарміраванні і групы працягвалі барацьбу. З мэтай іх канчатковай ліквідацыі была распрацавана спецыяльная чэкісцска-вайсковая аперацыя з удзелам 58 сд. Поспеху аперацыі садзейнічала тое, што ў канцы снежня 1944 г. на тэрыторыі Баранавіцкай вобласці была створана спецыяльная аператыўна-чэкісцкая група НКУС-НКДБ БССР у колькасці 120 чалавек, якая была легендзіравана пад атрад Арміі Краёвай з мэтай выяўлення асобных антысавецкіх груп і атрадаў і іх далейшага вынішчэння.

Камандаваў спецатрадам Шыхаў. З'яўленне атрада ў Ліпічанскай пушчы было сустрэта насцярожана. Таму Шыхаў ў пачатку 1945 г. інсцэніраваў напад на гарнізон 267 палка ўнутраных войскаў НКУС, які знаходзіўся ў в.Лоскі Казлоўшчынскага раёна. На другі дзень начальнік гарнізона накіраваў у Слонім падводы з быццам бы раненымі падчас нападу

салдатамі. Пасля гэтага Шыхаву ўдалося ўстанавіць кантакты з кіраўнікамі атрадаў АК, якімі камандавалі А.Васілеўскі і І.Герус. Атрады налічвалі каля 200 чалавек, сярод якіх было 15 нямецкіх салдат-акружэнцаў. У студзені-лютым 1945 г. адбыліся тры сустрэчы з кіраўніцтвам акаўцаў, на якіх па прапанове Васілеўскага абмяркоўваліся планы па падрыхтоўцы аперацыі па разгрому раённага цэнтра і захопу раённага кіраўніцтва [6]. Раніцай 6 лютага 1945 г. тры палкі 58 сд, захоўваючы строгую сакрэтнасць, выступілі з Слоніма і пад выглядам адпраўкі на фронт высунуліся ў вызначаныя раёны і акружылі населеныя пункты вакол Ліпічанскай пушчы, перакрыўшы ўсе выхады ў лес. У гэты ж самы час, пры чарговай сустрэчы з Герусам і Васілеўскім, апергрупа Шыхава арыштавала іх і яшчэ 9 удзельнікаў нелегальных груп. 8 лютага сумеснымі намаганнямі атрада Шыхава і салдат 58 дывізіі асноўныя сілы акаўскіх фарміравань ў былі разбіты. Падчас баявых дзеянняў 34 акаўцы былі забіты і 111 арыштаваны. Былі узяты трафеі: 59 вінтовак, 9 аўтаматаў, 13 пісталетаў, 6 ручных куляметаў, пашкоджаная радыёстанцыя, шмат боепрыпасаў [7]. У канцы лютага дывізія перадыслакавалася на тэрыторыю Германі, дзе выконвала задачы па ахове тыла фронта.

У студзені – лютым 1945 г. у г. Беластоку была таксама сфарміравана 63-я сд УВ НКУС СССР па ахове тыла і дзеючых камунікацый 2-га Беларускага фронта (32, 108, 273 стр. палкі). Камандзіры дывізіі: палкоўнік Ігнатаў Яўген Фёдаравіч (19.01.1945 – 6.03.1946); палкоўнік, затым генерал-маёр Бабінцаў Іван Арцёмавіч (сакавік – снежань 1946). Фарміраванне дывізіі закончылася 28 лютага 1945 г. і часці дывізіі прыступілі да выканання задача аператыўна-службовай дзейнасці па ахове тыла Дзеючай Арміі на участках 2-й Ударнай, 3, 5, 49, 50-й і 5-й танкавай армій 2-га Беларускага фронта. Акрамя задач па ачыстцы тыла фронта ад варожых элементаў, часці дывізіі выконвалі шэраг іншых задач: ахова месцаў зняволення, ахова, канваіраванне і перавозка ваеннапалонных і г.д [8].

У фондзе Галоўнага упраўлення Унутраных войскаў НКУС (МУС, МДБ) СССР (ф.36650) захоўваюцца вельмі карысныя дакументы і матэрыялы штабоў і паліторганаў, якія даюць уяўленне аб структуры, кадравым складзе, баявой і палітыка–выхаваўчай дзейнасці часцей і злучэнняў, аператыўныя і справаздачныя матэрыялы, апісанні баявых аперацый, схемы, баявыя данясенні, разнастайныя матэрыялы аб варожых бандфарміраваннях, адносінах да іх насельніцтва і г.д.

Як бачна з даведкі, якая была падрыхтавана 16 сакавіка 1946 г. для даклада на нарадзе ў ГУ УВ НКУС начальніку штаба войск Беларускай акругі В.М.Лявіцкаму, па стану на 1 кастрычніка 1945 г. на тэрыторыі пераважна заходніх абласцей (Баранавіцкая, Брэсцкая, Полацкая, Пінская, Маладзечанская і Гродзенская) Беларусі на ўліку знаходзілася 37 банд, агульнай колькасцю да 300 чалавек і контррэвалюцыйнага падполля да 1200 чалавек. Па дадзеных на 15.03.1946 г., на ўліку знаходзілася 15 банд (178 бандытаў) і да 1 тысячы чалавек контррэвалюцыйнага падполля [8]. У даведцы адзначалася, што асаблівай увагі заслугоўвае Гродзенская воб-

ласць, якая найбольш *«поражена бандитизмом и контрреволюционным подпольем»* [9]. З дакумента бачна, што ў першыя дні пасля вызвалення на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі ў розных бандфарміраваннях знаходзілася да 50 тысяч чалавек і да 45 тысяч *«остатков бродячих вооруженных немцев»*. Для барацьбы з імі актыўна выкарыстоўвалася 350 тысячная армія беларускіх партызан, якія *«были использованы на массовые прочески лесов и болот, при этом партизаны совместно с войсками ликвидировали основную массу банд в 1944 году»*. З даведкі бачна, што з ліку партызан было ўзята каля 10 тысяч чалавек, амаль палова складу войск акругі, з якіх пасля сумеснай барацьбы з бандамі на працягу двух месяцаў *«было отсеяно около 5 тысяч человек, оставшиеся партизаны потребовали много работы над собой. В этом была основа пополнения войск 1944 г. мобилизация местных сил на ликвидацию банд в период слабости органов НКВД. В этом заслуга округа, командиров соединений и частей»*. У канцы 1944 – пачатку 1945 войскі акругі атрымале папаўненне ў колькасці 3364 чалавек з ліку прызыўнікоў 1927 г. нараджэння і 1359 чалавек з часцей Чырвонай Арміі *«раненые и ограниченно-годные»* [10]. Усяго за 1945 г. у войскі акругі прыбыло 5226, а выбыла 16132 чал. У даведцы названы беззваротныя страты, якія панеслі войскі акругі за справаздачны перыяд. Усяго загінула 518 чалавек, з іх толькі 202 склалі баявыя страты [11].

У сувязі з выкананнем ускладзеных на акругу задач загадам НКУС СССР №00568 ад 18 чэрвеня 1946 г. яна была расфарміравана [9]. Барацьба з бандытызмам, падтрыманне парадку на тэрыторыі БССР ускладалася на 7-ю стралковую дывізію ўнутраных войскаў МУС-КДБ СССР. Гэтыя задачы ваеннаслужачыя ўнутраных войскаў выконвалі да сярэдзіны 50-х гадоў XX стагоддзя.

Літаратура і крыніцы

1. РДВА. Ф.38656.Воп.1.Спр..14.Л.335
2. РДВА..Ф.38650.Воп.1. Л.1-2
3. РДВА. Ф.38675. Воп.1.Спр.12. Л.244, Спр.19. Л.239
4. РДВА. Ф.38675. Воп.1.Спр.12. Л.245.
5. Валаханович И.А.Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944-1953 гг. Мн., 2002. – С.74
6. Тамсама.
7. Тамсама. – С.75.
8. РДВА.Ф. 38656. Воп. 1. Спр. 70. Л. 70.
9. Тамсама.
10. Тамсама.
11. Тамсама. Л.71

Г.В. Корзенко, Институт истории НАНБ, г. Мінск

СОСТОЯНИЕ И ПОДГОТОВКА КАДРОВ ИСТОРИКОВ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Научные и научно-педагогические кадры высшей квалификации играют важную роль в развитии любого государства. При этом необходимо учитывать как количественные, так и качественные их параметры. Общеизвестно и другое, что цивилизованность общества, мировоззренческо-культурные и морально-этические параметры сознания людей определяются, прежде всего, уровнем развития гуманитарных наук, среди которых приоритетное значение имеет историческая наука. В Беларуси сложилась цельная система подготовки кадров историков, что способствовало увеличению количества специалистов высшей квалификации, улучшению их структуры. Общая их численность в 1988 г. составила 1059 человек, в том числе 62 доктора и 602 кандидата наук [1].

Первая половина 90-х годов XX в. стала для отечественной науки периодом преодоления кризисного состояния, в котором оказалась вся научно-техническая сфера. Многократное падение бюджетных ассигнований на первоначальном этапе суверенизации Беларуси и экономических преобразований привело фактически к «выпадению» науки из числа стратегических государственных приоритетов. Количество исследователей по отраслям наук (без совместителей) в республике уменьшилось с 65571 чел. на начало 1991 г. до 19707 чел. в 2000 г., т.е. в 3,2 раза [2]. На конец 2002 г. в белорусской науке осталось только около 28,6 % того кадрового потенциала, которым она располагала к началу 90-х годов [3]. Общее количество специалистов, занимавшихся исследованием в области истории за этот период, сократилось более чем в два раза – с 406 до 181 чел. При этом количество женщин-исследователей среди историков уменьшилось с 204 до 67 чел., т.е. почти в три раза. Число докторов наук за этот период не изменилось, а численность кандидатов исторических наук, напротив, сократилась более чем в два раза – со 189 до 77 чел. (количество женщин среди них уменьшилось с 73 до 26 чел., т.е. почти в 3 раза). Наиболее значительных масштабов уменьшение численности историков пришлось на 1992 г. и с 1996 по 2000 гг.

Так, в Институте истории НАНБ общее количество сотрудников (без совместителей) с 1991 по 2004 гг. сократилось со 168 до 115 чел., а количество научных работников – со 116 до 103 чел., число кандидатов исторических наук – с 69 до 49 чел. Число научных работников без степени возросло с 32 до 40 чел. В результате ежегодных сокращений в Институте искусствоведения, этнографии и фольклора НАНБ численность сотрудников уменьшилась со 127 до 96 чел., в том числе кандидатов исторических наук –с 24 до 10 чел. Аналогичная тенденция была характерна и для научно-педагогических кадров высших учебных заведений системы Ми-

нистерства образования Республики Беларусь. С 1 января 1995 по 1 января 2001 г., например, общее число докторов исторических наук здесь сократилось с 35 до 24 чел., а кандидатов – с 267 до 246 чел. При этом отметим, что основной состав профессорско-преподавательских работников, имевших ученые степени, был сосредоточен в вузах системы Министерства образования Республики Беларусь.

Научные учреждения покидали не только ученые-пенсионеры, но и специалисты молодого и среднего возраста. Шел перелив квалифицированных кадров из Национальной Академии наук в высшую школу, что серьезно оголило многие отделы Института истории, а следовательно, ограничило разработку перспективных направлений науки. Это объяснялось прежде всего низким уровнем зарплаты и, как следствие, падением престижности научного труда. Часть историков эмигрировала в Россию, Польшу, США, Канаду.

Особую тревогу вызывала возрастная составляющая исторического базиса республики. В 2004 г. более трети исследователей перешагнули пятидесятилетний рубеж, включая 80 % докторов и 25 % кандидатов наук. Особенно критично выглядела возрастная структура докторов наук, среди которых доля возрастной группы моложе 40 лет составляла менее 0,5 %. И напротив, почти две трети докторов имели возраст 60 лет и старше. Часть из них отошла от творческой деятельности и находилась на заслуженном отдыхе, другая продолжала по мере возможности трудиться [4]. В Институте истории НАНБ на 1 января 1995 г. средний возраст докторов исторических наук составлял 61 год, кандидатов наук – 47 лет, а на 1 января 2005 г. соответственно равнялся 66 годам и 47 годам. Интенсивное старение кадров историков происходило и в высших учебных заведениях Республики Беларусь. Этот процесс нарушил оптимальные пропорции исследователей молодого, среднего и старшего возрастов в научных коллективах, крайне негативно отразился на процессе воспроизводства научных кадров, и, в конечном счете, серьезно осложнил нормальное функционирование научной системы. На кадровом состоянии исторической науки отрицательно сказались и ряд других факторов (перелив части профессиональных ученых в мелкий и средний бизнес, уход в политику, конфронтация историков «старшего поколения» и «молодых реформаторов», корпоративность и клановость, протягивание «своих» людей на соответствующие должности и т.д.).

Основным источником обновления и улучшения кадрового состава специалистов высшей квалификации историков продолжала оставаться аспирантура, которая функционировала в системе НАНБ (Институт истории, Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. К.Крапивы) и с 1999 г. при Белорусском научно-исследовательском институте документоведения и архивного дела [5], а также при высших учебных заведениях (БГУ, БГПУ им. М.Танка, Брестском государственном университете). Правда, в первой половине 90-х годов в условиях экономической и социальной нестабильности снизился прием в аспирантуру

по специальностям исторического профиля. Однако, начиная с 1996 г., число аспирантов неуклонно увеличивалось. Если в 1996 г. в аспирантуру был принят 51 человек, то в 2000 г. – 71. Общая численность аспирантов по историческим специальностям в 2004 г. составила 244 человека. Примерно такая же ситуация наблюдалась с приемом в аспирантуру при Институте истории НАНБ, где с 1996 г. начинается рост числа аспирантов, который привел не только к увеличению их количества, а изменению соотношения между численным составом аспирантов с отрывом и без отрыва от производства. Если с 1991 г. по 1995 год с отрывом от производства было принято в аспирантуру 12 человек и без отрыва от производства – 14 человек, то с 1996 по 2000 год эти цифры составили 29 и 15, а с 2001 по 2004 год – 22 и 8 человек соответственно.

Значительная часть вузовских аспирантов в 90-е годы обучалась без отрыва от производства: из 335 человек 216 занимались с отрывом от производства и 139 – без отрыва. По состоянию на 1 января 2005 г. в вузах и научных организациях Министерства образования РБ (8 учреждений) проходили подготовку 193 аспиранта, 102 соискателя ученой степени кандидата наук и 6 докторантов. Наибольшее число аспирантов обучалось в БГУ (48 %), БГПУ (24 %) и Гродненском государственном университете (13 %). И хотя «заполненность» аспирантуры была высока, этими цифрами нельзя обольщаться. Рост численности ежегодного приема в аспирантуру и выпуск из нее только лишь в какой-то мере влияли на ротацию кадров, эффективность их подготовки и улучшение качественного состава исторической науки.

С целью привлечения творческой молодежи к научной работе был принят ряд правительственных мер. С 1994 г. законодательно закреплялось освобождение аспирантов, обучавшихся в аспирантуре с отрывом от производства в НИИ и вузах, от службы в Вооруженных Силах на период учебы в ней. В 1999 г. право на отсрочку от службы в армии дано и выпускникам вузов, рекомендованным в аспирантуру по итогам учебы, до завершения сдачи вступительных экзаменов [6]. Немаловажное значение для создания благоприятных условий для подготовки научной смены имело решение об учреждении 100 ежегодных специальных стипендий Правительства Республики Беларусь, а также решение Мингорисполкома от 04.01.1997 г. о разрешении Академии наук приглашать на работу в 1997-1998 гг. ежегодно 30, а с 1998 г. – 70 иногородних молодых специалистов из числа выпускников докторантуры, аспирантуры и вузов с пропиской в ведомственные общежития. В 2000 г. впервые были утверждены гранты для финансовой поддержки диссертационных исследований, выполняемых аспирантами, докторантами и соискателями НАН Беларуси. При этом преследовалась цель привлечения талантливой молодежи в сферу науки, стимулирования ее научной деятельности, повышения эффективности подготовки кадров высшей научной квалификации.

Несмотря на принимаемые меры, показатель эффективности республиканской аспирантуры был низким. Анализ выпуска аспирантов в

эти годы показал, что оканчивали обучение с защитой диссертаций в срок в среднем от 4 до 5 %. По историческим специальностям этот показатель был также низким. В ведущем историческом центре республики – Институте истории НАН Беларуси из общего количества выпущенных аспирантов – 79 в срок защитили в 1991 – 2004 гг. только 6 человек. При этом в 1991 – 1993, 1995, 1997 – 1999, 2002 – 2004 гг. ни один из ее выпускников не представил кандидатской диссертации. Несколько выше показатель эффективности аспирантуры был в высших учебных заведениях Министерства образования Республики Беларусь. Здесь из 185 человек, окончивших аспирантуру по историческим специальностям с 1994 по 2000 год, защитили диссертации 27 человек. Выпуск из аспирантуры Минобразования РБ в 2004 г. составил 50 человек, в том числе 7 (14 %) – с защитой диссертации в срок завершения обучения. Таким образом, большинство аспирантов завершали свои исследования, находясь на практической работе.

В чем же основные причины такого низкого показателя эффективности деятельности аспирантуры исторического профиля? Выделим прежде всего слабое качество вузовской подготовки. У многих аспирантов первого года обучения не было сданных кандидатских экзаменов, отсутствовали заделы по теме диссертационных исследований, отсутствовали навыки научно-исследовательской работы, не определены мотивации аспиранта к успешному завершению аспирантуры. Во-вторых, в научных и вузовских коллективах не были созданы оптимальные социальные, материально-технические, информационные условия для плодотворной работы над диссертационными исследованиями. И как следствие, государственные сроки защиты кандидатских диссертаций становились в большинстве случаев нереальными. В-третьих, среди причин продолжавшегося падения показателя эффективности аспирантуры все большее место начинали занимать низкая мотивированность аспирантов на защиту диссертации в установленный период. Это вызвано прежде всего отсутствием реальных перспектив научной карьеры и весомых материальных стимулов к защите.

Не отличалась от аспирантуры высокими показателями эффективности и докторантура. В срок до одного года после ее окончания защитили докторские диссертации по историческим специальностям только 10 % соискателей, до двух лет – 30 %, до 3-х лет – 30 %, до 4-х лет – 10 %, до 5 лет – 20 %. В научных учреждениях Беларуси показатель эффективности докторантуры был крайне низким. Из 15 человек, принятых в докторантуру вузов Министерства образования РБ, только один защитил докторскую диссертацию в 90-х годах. Затягивание сроков защиты докторских диссертаций до 5 лет, а кандидатских – до 10 лет негативно отражалось не только на возрастном составе научных и научно-педагогических кадров, но и вело к тому, что устаревала актуальность и значимость тематики исследований.

Ныне действующая национальная система аттестации научных и научно-педагогических кадров сформировалась на протяжении 90-х годов. Созданная нормативно-правовая база, да и вся система аттестации в целом, прошла апробацию в реальных жизненных условиях [7]. Высшая аттестационная комиссия Республики Беларусь осуществляла во многом специфическую и весьма значимую государственную функцию по оценке интеллектуально-творческого уровня соискателей ученых степеней и ученых званий и их реального вклада в развитие науки, производства, образования и культуры. Созданная национальная система аттестации представляла разветвленную сеть советов по защите диссертаций, экспертных советов, института рецензентов и т.д. В настоящее время действуют утвержденные ВАКом РБ новые программы для сдающих кандидатские экзамены. Осуществляется большая и важная работа по анализу тематики диссертаций, направленная на ее актуализацию. Говоря об общей направленности проведенных мероприятий, следует отметить, что они сводятся к повышению требований к соискателям ученых степеней и званий, их трудам, а также к повышению качества экспертизы работ на всех этапах аттестации: начиная с рекомендаций к защите и заканчивая экспертизой кандидатских и докторских диссертаций в Высшей аттестационной комиссии.

Ученые степени по специальности история присваивали 6 диссертационных советов при пяти организациях. При Институте истории НАНБ действовал Совет по отечественной истории, археологии, историографии, источниковедению и методам исторического исследования; Институте искусствоведения, этнографии и фольклора им. К.Крапивы НАНБ этнографии, этнологии и антропологии; Белорусском государственном университете – два Совета по отечественной истории, всеобщей истории, историографии, источниковедению и методам исторического исследования и истории международных отношений и внешней политики; Белорусском государственном педагогическом университете им. М.Танка Совет по отечественной истории; Гродненском государственном университете им.Я.Купалы – теории и истории культуры. В них были защищены 60 докторских и 272 кандидатские диссертации. В том числе 7 докторских и 17 кандидатских исследований защищены в научных центрах и вузах России, Украины, Германии. В диссертационных Советах Беларуси в свою очередь защитили 2 докторские и 20 кандидатских диссертаций граждане России, Молдовы, Украины, Нигерии, Иордании, Китая, ряда арабских государств. В целом на 4,5 защиты кандидатских диссертаций приходилась 1 защита докторской. Таким образом, начала формироваться новая творческая когорта исследователей. Ее основу составили молодые ученые, которые в кандидатских и докторских диссертациях, монографиях и научных статьях использовали открывшиеся возможности доступа к закрытым архивным материалам. На их основе значительно расширилась тематика исторических исследований, сделаны новые важные выводы и обобщения. В итоге они обогатили наши представления о многих ранее

не изучавшихся сторонах и процессах, событиях и явлениях многовековой истории белорусского народа и предшествовавших ему исторических общностей. Эти работы, несмотря на отдельные необъективно-голословные штампы в угоду «новым падыходам», содержат конкретный, научно выверенный материал, обогащающий отечественную историческую науку.

Процесс увеличения численности квалифицированного ядра исторической науки в республике шел крайне неравномерно. Общее количество защит значительно уступало аналогичным показателям за предыдущие десятилетия. Подчеркнем, что за 1986 – 1995 гг. в Беларуси были защищены 57 докторских и 240 кандидатских диссертаций (в эти цифры включены диссертации, которые касаются тематики истории Беларуси за ее пределами), что составило одну третью докторских и одну пятую кандидатских от общего количества защищенных. Таким образом, в обозначенное десятилетие ежегодно защищались в среднем 5 – 6 докторских и 24 кандидатских диссертаций по историческим наукам [8]. С 1996 по 2000 гг. были защищены всего 19 докторских и 88 кандидатских диссертаций, что говорит о резком сокращении кадров историков высшей квалификации – как по докторам, так и по кандидатам наук. И это несмотря на то, что в эти годы в республике требования к диссертационным исследованиям были снижены. И только в 2001 2003 гг. негативная кривая начала выпрямляться защищены 23 докторские и 90 кандидатских диссертаций.

Обратимся к статистике защит диссертаций по советам. Всего за период с 1991 по 2003 гг. в БГУ защищены 25 докторских и 135 кандидатских диссертаций, Институте истории НАНБ – 23 и 76; БГПУ им. М.Танка – 6 и 38; Институте искусствоведения, этнографии и фольклора НАНБ – 2 и 13; БелНИИДАДе – 6 кандидатских диссертаций [9]. Дифференциация по специальностям показывает, что за соответствующие годы по отечественной истории защищены 21 докторская и 104 кандидатские диссертации; всеобщей истории 8 и 33; археологии 5 кандидатских диссертаций; историографии, источниковедению и методам исторических исследований – 2 и 16; истории общественных движений и политических партий – 1 и 3; истории международных отношений и внешней политики – 1 и 3; этнографии, этнологии и антропологии соответственно – 2 и 8 и т. д. Большинство диссертаций было защищено по проблемам отечественной истории, что в определенной степени закономерно. Значительно меньше диссертаций подготовлено по всеобщей истории, истории внешней политики и истории международных отношений, археологии, историографии, источниковедению и методам исторических исследований и др.

Решение актуальных проблем современной исторической науки предъявляет серьезные требования к уровню подготовки кадров высшей квалификации. Это в свою очередь диктует необходимость повышения качества докторских и кандидатских диссертаций по историческим дисциплинам. От значимости полученных результатов в исследованиях по

истории во многом зависит общий уровень культуры всего общества. Без глубокого и объективного осмысления исторического опыта прошлого нельзя эффективно решать современные проблемы, успешно двигаться по пути прогресса.

Советы по защитам успешно работали над повышением качества диссертационных исследований. Многие диссертации выполнены на высоком научном уровне, с привлечением широкой источниковедческой базы, отмечены важными теоретическими обобщениями, высокой степенью опубликованности полученных результатов. К ним следует отнести, например, докторские диссертации С.Е.Рассадина, Н.М.Забавского, О.Н.Левко; кандидатские работы М.А.Анисяева, С.Ф.Шимуковича, О.В.Перзашкевича, М.К.Соколовой и др. [10]

Сравнительный анализ распределения по отраслям наук диссертаций, защищенных в Республике Беларусь показывает, что их численность по историческим наукам, составила всего лишь 4 %, в том числе 3,9 % кандидатских диссертаций и 4 % докторских диссертаций. В числе безусловных лидеров являлись науки, имевшие большую базовую численность (технические, физико-математические, медицинские). Что касается гуманитарных отраслей знания, то количество утвержденных ВАКом диссертаций по историческим специальностям уступало экономическим, филологическим, педагогическим и юридическим.

Средний возраст кадрового пополнения историков составил: доктора –около 48 лет и кандидата наук 33 года, защитивших диссертации в Институте истории НАНБ. При этом из 23 докторов наук на время защиты 3 (Ю.М.Бохан, И.А.Марзалюк, В.Е.Снапковский) были в возрасте до 40 лет, 13 – от 40 до 50 лет (В.А.Ананич, В.П.Ксензов, И.В.Чаквин, Д.В.Карев, Г.В.Корзенко, З.В.Шибеко, А.В.Шарков, А.М.Литвин, А.К.Кравцевич, С.В.Снапковская, А.А.Горбатский, С.В.Морозова, А.Ф.Смоленчук) и 7 старше 50 лет. (Г.А.Кохановский, И.П.Корзун, Э.Г.Иоффе, Е.Г.Калечиц, Г.Я.Галенченко, О.Н.Левко, В.И.Шадыро). Среди защитивших докторские диссертации были 4 женщины (С.В.Снапковская, Е.Г.Калечиц, О.Н.Левко, С.В.Морозова). Важной тенденцией, которая отчетливо проявилась в кадровом пополнении исследователей, явилось увеличение количества соискателей, защитивших докторские диссертации до 50 лет [11]. Возраст соискателей ученой степени доктора наук и кандидата наук в БГПУ был несколько выше, чем в Институте истории и составлял для доктора наук 49 лет, а кандидата наук – 35 лет [12]. Для сравнения отметим, что в 1987 г. в научно-исследовательских и высших учебных заведениях республики работало только 10 докторов исторических наук до 50 лет [13].

Имеющийся потенциал кадров историков обеспечивает развитие исследовательской работы в Беларуси, реализацию назревших задач. Но кризисные явления 90-х годов в равной степени затронули кадровую сферу. На 1 января 2001 г. исследовательской и научно-педагогической работой в области истории было занято 1,2 тыс. человек, из них около 120 докторов и более 700 кандидатов наук. В целом с 1992 по 2003 гг. общая

численность профессорско-преподавательских работников государственных высших учебных заведений, имевших ученую степень доктора наук по исторической отрасли увеличилась с 31 до 71 человек, т.е. в 2 раза. По кандидатам наук эта динамика оказалась другой. Она изменилась с 351 до 383 человек, т.е. всего на 35 человек [14]. Однако в высших учебных заведениях, в том числе коммерческих, исследовательских институтах, государственных структурах работали около 48 докторов пенсионного возраста и более 400 кандидатов.

Главная причина сложившейся ситуации в исторической науке, на наш взгляд, в том, что в последнее десятилетие минувшего столетия не было целенаправленной и систематической подготовки докторских кадров. Все шло самотеком и написание диссертации оставалось личным делом соискателя. В формировании кадрового корпуса исторической науки отсутствовала целенаправленная государственная политика, когда подготовка кадров велась без учета горизонтов развития исторической науки. В аспирантуре молодые ученые писали диссертации, исходя из потребностей кафедр в специалистах соответствующего профиля, для чтения определенных лекционных курсов и проведения семинарских занятий. А кадры ученых это прежде всего направление исследований, это высококвалифицированный профессорско-преподавательский корпус вузов и научных кадров академических институтов, и, в конечном счете, это историческое сознание белорусского народа, суверенного и независимого государства. Выбираемые и утверждаемые учеными советами темы докторских и кандидатских диссертаций не всегда соответствовали современным мировым тенденциям, не учитывали потребности государства и общества в исследовании той или иной научной проблемы. Для нужд республики недостаточно ведется подготовка кадров по таким направлениям, как методология исторической науки, источниковедение и историография, социально-экономическим проблемам современного общества, геополитическим и цивилизационным процессам, разработке новых моделей и концепций исторического развития и т. д. Существующая специализация зачастую приводит к тому, что готовится много узких специалистов, которые не всегда способны к широким историческим обобщениям.

Современным требованиям должна соответствовать и стратегия формирования кадровой политики. Для придания этому процессу динамичного характера необходимы организационные и финансовые меры. Новая кадровая политика должна включать высокую профессиональную компетентность кадров, их творческую активность и ответственность, применение современных технологий.

Литература и источники

1. Корзенко Г.В. Научная интеллигенция Беларуси в 1944 – 1990 гг. (подготовка, рост, структура). – Мн., 1995. – С. 69-71.

2. Материалы Министерства статистики и анализа Республики Беларусь за 1990, 2000 гг.

3. Артюхин М., Дмитрук П. Проблемы сохранения, развития кадрового потенциала научно-технической сферы Республики Беларусь // Наука и инновации. – 2003. – № 3 – 4. – С.27.

4. XX век: актуальные проблемы исторической науки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 70-летию исторического факультета БГУ. Минск. 15-16 апреля 2004 г. – Мн., 2004. – С. 157.

5. Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. – Мн., 2001. – С. 12.

6. Атэстацыя. – 2002. – №7. – С. 14.

7. Шаршунов В.А., Морозевич А.Н., Гулько Н.В. Национальной системе аттестации ученых и педагогов в Республике Беларусь – 10 лет. // Атэстацыя. – 2002. – № 7. – С.13.

8. Міхнюк У. З кандыдацкай дысертацыяй у навуку ўваходзяць, а з доктарскай – выходзяць // Беларуская думка. – 2000. – № 3. – С. 102.

9. Подсчитано по.: Летапісу друку Рэспублікі Беларусь за 1991 – 2003 гг.

10. Сташкевич Н.С. О качестве диссертаций по историческим дисциплинам // Атэстацыя. – 2001. – № 2. – С. 94.

11. Материалы Совета по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора исторических наук при Институте истории НАНБ за 1991 – 2003 гг.

12. Подсчитано по материалам Совета по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора исторических наук при БГПУ за 1994 – 2003 гг.

13. Михнюк В.Н., Петриков П.Т. Историческая наука Белорусской ССР. 80-е годы. – Мн., 1987. – С. 13.

14. Наука и инновации в Республике Беларусь 2003: Стат. сб. – Мн., 2004. – С. 33 – 34.

ВЫСТУПЛЕННІ Ў СЕКЦЫЯХ

В.А. Белозорович, ГрГУ имени Я.Купалы, г. Гродно

АГРАРНОЕ РАЗВИТИЕ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА БЕЛАРУСИ В СЕРЕДИНЕ 40 – 90-е гг. XX ст.

Фашистская оккупация серьезно ослабила материально-техническую базу сельского хозяйства западных областей Беларуси: было уничтожено 117 тыс. жилых домов, 2356 животноводческих помещений, 618 зернохранилищ, 88 овощехранилищ, 623 магазина, 14 электростанций. У крестьян отобрали и вывезли в Германию 31997 голов крупного рогатого скота, 27502 лошадей, 18722 голов свиней, 32056 овец и коз [1, с.82].

Несмотря на трудное послевоенное время крестьяне западных областей Беларуси сдавали хлеб в фонд Красной Армии. Жители Брестской области собрали 500 тыс. пудов зерна и картофеля [2, л.13 об.]. В 1945 г. осуществлялась заготовка сельскохозяйственной продукции в фонд победы советского парода над фашистской Германией. Колхозы Гродненской области сдали 57 тыс. пудов зерна, а Пружанского и Малоритского районов Брестской области – 54 тыс. пудов.

Партийные организации, сосредоточив главное внимание на решении текущих хозяйственных мероприятий, пустили на самотек задачу коллективизации сельского хозяйства. Историческая достоверность требует признать, что количество восстановленных колхозов в западных областях было невелико: в 1944 г. – 37, 1945 – 112, 1946 – 116, 1947 – 128, 1948 – 215 [3, с. 81].

Коллективные хозяйства ощущали острую нехватку инвентаря, семян, удобрений, что затрудняло восстановление аграрного сектора. Неудовлетворительный характер носила организация труда. У работников сельхозартелей отсутствовали экономические стимулы к труду, ведь оплата носила опосредованную форму трудодней. Они стали нормой контроля, что напоминало барщину. В Гродненской области выплаты на один трудодень за 1945 – 1947 гг. в среднем составили: зерна – 2,5 кг, картофеля – 2 кг, денег – 97 коп. Средние показатели по республике были ещё ниже.

Эффективность колхозов и совхозов продолжала оставаться низкой, о чём свидетельствует урожайность основных выращиваемых культур. В 1946 г. урожайность (по сравнению с 1945 г.) озимой ржи уменьшилась с

6,5 до 3,6 ц/га, озимой пшеницы – с 7,7 до 3,6 ц/га. В Брестской области в 1947 г. собрали зерновых в среднем 5,7 ц/га, а картофеля – 104,3 [4, л.60]. Во многом столь низкий показатель обусловливался недостаточным уровнем агротехнической обработки полей, истощением почвы, отсутствием специалистов и техники, недостатком минеральных и органических удобрений, что было напрямую связано со слабым развитием общественного животноводства. Сказалась и несовершенная организация труда, низкая трудовая и исполнительская дисциплина. Особенно негативно на развитии деревни сказалась засуха 1946 года.

В феврале 1949 г. состоялся XIX съезд КП(б)Б. Он поставил задачу – «улучшить работу по организационно-хозяйственному укреплению вновь созданных колхозов и по пропаганде среди крестьян бедняков и середняков преимуществ колхозного строя». Начинается массовое производственное кооперирование деревни под строгим контролем государства и со многими атрибутами 30-х годов. Если на январь 1949 г. было коллективизировано 6,8 % единоличных хозяйств, то в конце года – 39,9 %. В Докшицком, Давид-Городокском, Вилейском, Жабинковском, Мядельском, Глубокском и других районах колхозы уже объединяли от 50 до 80 % крестьянских дворов [5, с.222].

Партийные органы постоянно подстегивали темпы коллективизации. В конце сентября 1949 г. состоялся пленум ЦК КП(б)Б, на котором был рассмотрен вопрос «О состоянии и дальнейших задачах колхозного строительства в западных областях БССР». Пленум констатировал, что в ряде районов Брестской, Гродненской и Молодечненской областей ослаблен процесс создания колхозов [6, с.302]. Пленум отметил успехи в колхозном строительстве и одновременно указал, что в ряде районов (Дивинском, Малоритском, Березовском Брестской области, Радунском, Сопоцкинском Гродненской области, Ивьевском, Поставском, Свирском Молодечненской области) партийные организации ослабили массово-политическую работу по созданию колхозов.

После пленума наблюдается форсирование темпов коллективизации, сопровождаемое нарушением принципа добровольности. Например, при проведении коллективизации в д. Беневичи, Кирьяновцы, Мотевичи, Огородники Лидского района Гродненской области работники райкома партии, райисполкома, прокуратуры незаконно изымали у единоличников имущество, брали их под стражу, сажали в камеру предварительного заключения. Было совершено убийство крестьянина В.Бурноса [7, л.38].

В 1950 г. следуют меры по укрупнению колхозов, что сопровождается новым и значительным уменьшением индивидуальных наделов крестьян. Официально было объявлено, что «мелкие колхозы не могут эффективно укоренять новую технику и технологию». Само объединение, как очередная кампания, проводилось в спешке. В западных областях Беларуси к концу 1952 г. число объединенных колхозов составило 2776 [8, с.11].

Чтобы ускорить процесс коллективизации, в январе 1950 г. было принято постановление ЦК КП(б)Б «О создании политотделов при МТС в Барановичской, Брестской, Гродненской, Молодечненской, Пинской, Полоцкой (западные районы) областях». Уже к октябрю 1951 г. имелось 123 политотдела. В результате их деятельности количество колхозных партийных организаций увеличилось в 8 раз.

До конца 1950 г. в западных областях Беларуси насчитывалось 6054 колхоза, которые объединяли 83,7 % крестьянских дворов и 85 % посевных площадей [5, с.223]. Гипертрофированное представление о трудностях не давало возможности руководству партии связать сложности коллективизации с ущербностью данной политики. В 1953 г. (после укрупнения) здесь было создано 2701 колхоз, 43 совхоза, которые объединяли 520,9 тыс. крестьянских дворов.

Новое политическое руководство во главе с первым секретарём ЦК КПСС Н.С.Хрущёвым сделало решительный шаг вперёд к потребностям крестьянства. Впервые на Сентябрьском (1953 г.) Пленуме ЦК КПСС было заявлено об отставании сельского хозяйства от темпов развития других отраслей народного хозяйства и определены причины данного положения. Однако колхозно-совхозная модель аграрного производства считалась единственно правильной, и плюрализм в формах организации труда на земле не предусматривался. Поэтому предложенные меры предусматривали увеличение закупочных и заготовительных цен, объёма капиталовложений в сельское хозяйство из государственного бюджета. С 1954 г. снижались нормы обязательных поставок с приусадебных хозяйств колхозников, а с самих колхозов списывались недоимки. Фактически это был переход к новой модели аграрного развития, основанной на промышленном опыте XIX века. Её сущность заключалась в принципе – эффективность сельского хозяйства зависит от размера капиталовложений [9, с.422].

Новые подходы к развитию аграрного производства стали давать первые, положительные результаты. Уже в 1954 г. был перевыполнен план развития животноводства республики, а в 1955 г. колхозы досрочно выполнили план хлебозаготовок.

За годы V пятилетки посевные площади увеличились на 540 тыс. га, что свидетельствовало об экстенсивном развитии аграрного сектора. Стала активно разворачиваться механизация и электрификация сельского хозяйства. Денежные доходы колхозников в 1955 г. увеличились в 2,5 раза по сравнению с 1953 г. [10, с. 9]. Фактически, с середины 50-х гг. сельское хозяйство республики становится рентабельной отраслью экономики.

В период VI-й пятилетки принимается ряд мер по укреплению аграрного сектора. В марте 1956 г. вышло Постановление ЦК КПСС и СМ СССР «Об ежемесячном авансировании колхозников и дополнительной оплате труда в колхозах». Оно предусматривало увеличить денежные выплаты крестьянам. Тогда же колхозы получили право вносить изменения в Устав сельхозартели с учетом конкретных условий при определении размеров приусадебных участков, количества скота в хозяйстве.

10-11 апреля 1956 г. в Минске состоялся Пленум ЦК КПБ, на котором признали справедливой критику Н.С. Хрущева в адрес парторганизации Беларуси о недостатках в выращивании кукурузы [10, с. 31], а 21 февраля 1957 г. ЦК КПСС и СМ СССР приняли постановление «О мерах подъема сельского хозяйства Белорусской ССР». Данное решение было связано с недостатками в развитии аграрного сектора республики, в том числе и западных областей. Указывалось на отсутствие правильных севооборотов (они имелись только в 3,9 % колхозов Гродненской области, в 10,7 % Брестской и в 12,8 % Молодечненской областей), неудовлетворительное состояние семеноводства, низкую урожайность (зерновые – 5-6 ц/га). Особое внимание было обращено на снижение поголовья общественного животноводства вследствие слабой кормовой базы [10, с. 47-53].

В результате с колхозов БССР была списана задолженность перед государством, им предоставили ряд льгот по поставкам сельхозпродукции и по расчетам с МТС. С приусадебных хозяйств колхозников, рабочих и служащих ликвидировали обязательные поставки [11, с. 192].

В условиях роста сельскохозяйственного производства и укрепления колхозов встал вопрос о дальнейшей судьбе МТС. На Пленуме ЦК КПСС в феврале 1958 г. приняли решение об их реорганизации. Большую часть машин продали в рассрочку на 5 лет по сниженным ценам. Однако колхозы не имели достаточно средств, поэтому стали должниками у государства (на 01.01.1959 г. – 77,4 % колхозов республики). С одной стороны, процесс реорганизации МТС содействовал укреплению материально-технической базы сельхозартелей. Но, с другой стороны, он осуществлялся в спешке. Встала проблема квалифицированных кадров. Значительная часть работников МТС отказывалась переезжать в деревню. Это привело к недоиспользованию машинно-тракторного парка. В Гродненской области машинный парк по возделыванию и уборке зерновых в 1965 г. использовался на 63 %, а возможности механизированной уборки картофеля – на 30 % [12, с.18].

Новые условия хозяйствования изменили взаимоотношения субъектов хозяйствования на земле и государства. С июня 1958 г. отменялись обязательные поставки и натуроплата. Государство перешло к практике централизованных закупок по твердым государственным ценам. Размер закупок исчислялся от общего количества посевных площадей (погектарный принцип).

На внеочередном, XXIII съезде КПБ, состоявшемся в январе 1959 г., были одобрены «контрольные цифры» на 7-летку. Они предусматривали специализацию сельского хозяйства БССР в направлении интенсивного мясомолочного животноводства, производства картофеля, льна и сахарной свеклы [11, с. 378]. Однако на рубеже 50 – 60-х гг. формируются негативные явления в развитии аграрного сектора. Причины кроются в изменении аграрной стратегии Н.С.Хрущева, который принял решение о сокращении капиталовложений в сельское хозяйство в урожайные годы. В данный период стали сказываться просчеты в освоении целинных земель:

«пыльные бури» сметали плодородный слой почвы. Но главную причину в нарастании продовольственных трудностей необходимо искать в ликвидации приусадебных хозяйств колхозников, что напрямую связывалось с задачей строительства коммунизма в СССР. На Декабрьском (1959 г.) Пленуме ЦК КПСС Н.С.Хрущев прямо заявил, что производство мяса и молока в приусадебных хозяйствах колхозников несовместимо с социалистическим сектором сельского хозяйства. А ведь, по данным М.П.Костюка, в 1960 г. подсобное хозяйство давало 15 % сельхозпродукции в БССР.

В первой половине 60-х гг. вызвали тревогу данные о сокращении производства мяса в Брестской области на 45 %, в Гродненской на 37 %. Правда, эти показатели перекрывались определенными достижениями в других сферах сельского хозяйства. Например, почти в тот же период в совхозе «Кореличи» Кореличского района урожай зерна составил в среднем 22,8 ц, картофеля – 174 ц с га.

Анализ ситуации показал тяжелое положение с кадрами в деревне. Один Гродненский сельскохозяйственный институт не имел возможности обеспечить область необходимым количеством аграрных специалистов. Известно, что из 44 колхозов Гродненской области 34 закончили хозяйственный год с потерями на 10 млн. руб. по причине неквалифицированного руководства. В области среди бригадиров, заведующих ферм специалисты сельского хозяйства составляли всего 4,5 %. Многие из них имели только начальное образование. Поэтому 30 мая 1964 г. Президиум ЦК КПБ заслушал вопрос о работе Гродненского сельского обкома КПБ. 24 мая 1963 г. Бюро ЦК обсудило работу и Брестского сельского обкома КПБ. В результате была подготовлена справка, в которой предлагались мероприятия по улучшению качества подготовки специалистов сельского хозяйства, укреплению связи сельскохозяйственной науки с потребностями сельского хозяйства [13, с. 154 – 155].

Экономическая реформа 1965 г. выглядит исторической необходимостью. Начало ей было положено Мартовским (1965 г.) Пленумом ЦК КПСС. В результате закупочные цены были увеличены в 1,5–2 раза. Кроме того, за каждую тонну зерна, сдаваемого сверх плана, устанавливалась 50 % надбавка от закупочной цены. Это создавало материальную заинтересованность колхозников в результатах труда. Снимались все ограничения на приусадебное хозяйство. Государство брало на себя обязательство в обеспечении села техникой, минеральными удобрениями, проведении мелиорационных работ.

Последовавшая за реформой VIII-я пятилетка традиционно считается «золотой». Особенностью развития сельского хозяйства в данный период стало строительство крупных откормочных комплексов в животноводстве. В различных районах республики были построены птицефабрики на 6 млн. голов птицы, коровники на 958 тыс. голов, свинарники на 856 тыс. голов. Капиталовложения в сельское хозяйство за 1966 – 1970 гг. составили почти 2,8 млрд. руб., что на 13 % больше, чем за предшествующие 10 лет. Было осушено 957 тыс. га земельных площадей, поставки

удобрений увеличились в 1,9 раза. Все это содействовало росту производительности сельского хозяйства.

Однако VIII-я пятилетка скрыла провал реформы. Уже в первые годы ее реализации начались многочисленные корректировки. К началу 70-х гг. реформа перестала действовать. После марта 1965 г. новые методы хозяйствования не вписывались в старую систему управления сельским хозяйством. Вырос аппарат управления, обмен между городом и деревней продолжал оставаться неэквивалентным. К тому же 1972, 1974, 1975, 1979, 1980, 1981, 1984 гг. были неурожайными.

Развитие сельского хозяйства БССР осуществлялось за счет роста объема капиталовложений: если за 1951 – 1965 гг. они составили 3 млрд. руб., то за 1966 – 1980 гг. – 16 млрд. руб. Основные производственные фонды колхозов увеличились в 4 раза, а энерговооруженность труда – в 5,5 раза. Достигнутый уровень производства основных видов сельхозпродукции в республике был высоким. Об этом свидетельствуют темпы развития аграрного сектора. В 1971 – 1975 гг. они составили 14 %, в 1976 – 1980 гг. – 10,7 %, в 1981 – 1985 гг. – 10,8 %.

Сельское хозяйство западного региона БССР сохраняло специализацию по мясо-молочному животноводству в сочетании с льноводством и свекловодством. С целью создания необходимой кормовой базы было проведено внутриотраслевое перераспределение посевных площадей, шло освоение новых земель путем мелиорации (в 1978 г. осушенные земли составляли 16,1 % сельскохозяйственных угодий в Гродненской области).

На Майском (1982 г.) Пленуме ЦК КПСС была принята и одобрена Продовольственная программа СССР. Соответственно в декабре 1982 г. Пленум ЦК КПБ утвердил Продовольственную программу БССР на период до 1990 г. Она предусматривала в максимально короткий термин добиться устойчивого обеспечения населения всеми видами продовольственной продукции и коренным образом изменить структуру питания советских людей. Эта задача решалась путем создания АПК.

Поскольку практическое осуществление Продовольственной программы потребовало дальнейшего развития мясо-молочного животноводства, поэтому в колхозах и совхозах области развернулось сооружение крупных механизированных ферм и комплексов. В годы XI-й пятилетки на Гродненщине были введены в эксплуатацию ряд крупных объектов сельскохозяйственного назначения. В первую очередь следует назвать межхозяйственное предприятие по откорму крупного рогатого скота в совхозе «Заря» Волковысского района и другие [14].

Стремление профсоюзов к внедрению новых технологий в сочетании с мастерством и трудолюбием тружеников сельского хозяйства позволили многим колхозам и совхозам значительно улучшить показатели хозяйственной деятельности. В колхозе «Прогресс» Гродненского района, возглавляемом Героем Социалистического Труда А.И.Дубко, велась целенаправленная работа по внедрению в производство механизации и автоматизации трудоемких работ в производстве.

«Перестройка», развернувшаяся в советском обществе с апреля 1985 г., поставила новые задачи перед аграрным сектором экономики и, соответственно, профсоюзами. Об этом велась речь на 1-й областной профсоюзной конференции работников агропромышленного комплекса, которая состоялась в Гродно в конце 1986 г. В докладе председатель областного комитета профсоюза работников АПК И.К. Вильчевский обратил внимание делегатов на негативные явления, проявившиеся в развитии сельского хозяйства области. В частности, отмечалось снижение урожайности зерновых и зернобобовых культур в Берестовицком и Слонимском районах, уменьшение реализации скота и птицы в Вороновском, Кореличском и Новогрудском районах, недостаточное качество производимой продукции. Эти недостатки во многом были связаны с отсутствием анализа причин невыполнения планов и обязательств со стороны профорганизаций.

Первые годы «перестройки» свидетельствовали об укреплении сельскохозяйственного потенциала Гродненской области. Все 314 колхозов и совхозов работали эффективно: рентабельность составила 28–31 %, чистый доход – 290 млн. рублей, фондовая обеспеченность – 148 тыс. рублей на 100 га сельскохозяйственных угодий, а энерговооруженность труда – 29 лошадиных сил. Показатели валового сбора продукции были следующими:

*Валовый сбор сельхозпродукции в Гродненской области в 1981 – 1990 гг. **

Культуры	В среднем за год (тыс. тонн)	
	1981 –1985 гг.	1986 –1990 гг.
Зерно в весе после доработки	987,7	1291,5
Льноволокно	17,0	15,0
Сахарная свекла	470,3	534,5
Картофель	1648,5	1687,5

* Таблица составлена по материалам: Іванчук Б.М. Гродзеншчына ў 1986-1995 г. (сацыяльна-эканамічныя пазіцьй) // 60-летие образования Гродненской области: Материалы Междунар. науч. конф., 3-4 марта 2004 г., Гродно. – Гродно: ГрГУ, 2004. – С. 184.

Однако стали проявляться и негативные тенденции. Во-первых, выросли производственные затраты. В 1985 г. сумма производственных затрат колхозов и совхозов превысила 1,1 млрд. рублей и за пять лет увеличилась в 1,4 раза. Во-вторых, снизилась фондовая отдача. В 1985 г. она составила 46 рублей в расчете на 100 рублей производственных фондов, а товарная продукция была равной сумме годовых затрат [15]. В этих условиях профсоюзы АПК области обратили внимание на внедрение прогрессивных интенсивных технологий. Этот вопрос обсуждался на двухдневном семинаре «Повышение эффективности сельскохозяйственного производства на основе внедрения интенсивных технологий», который состоялся на базе хозяйств Дятловского, Вороновского и Лидского районов в августе 1986 г. [16].

Не затухала деятельность Научно-технического общества сельского хозяйства, возглавляемого заместителем председателя Гродненского облагропрома А. Павловским. В 1987 г. общество состояло из 17 районных правлений и 436 организаций, которые объединяли около 20 тыс. человек. За 1985 – 1986 гг. было проведено 19 тыс. мероприятий, экономический эффект которых составил 14 млн. рублей [17].

Во второй половине 80-х гг. в Гродненской области ввели комплексные программы интенсификации производства: «Зерно», «Лен», «Сахарная свекла», «Картофель», «Корма», «Наука – производству», широко стал использоваться коллективный и семейный подряд [18], максимум внимания получили личные подсобные хозяйства колхозников и рабочих совхозов. Область не допустила спада в аграрном секторе [19].

С первого января 1988 г. все хозяйства и предприятия АПК Гродненской области перешли на полный хозрасчет и самофинансирование, что было обеспечено высокой рентабельностью аграрного производства. В 306 колхозах и совхозах была введена чековая форма контроля затрат, а в 281 хозяйстве стала применяться оплата труда по второй модели хозрасчета – от валового дохода. Ряд низкорентабельных хозяйств объединили с более сильными или передали промышленным предприятиям под подсобное производство. Также были введены дифференцированные надбавки к закупочным ценам [20]. Поскольку чековая форма оплаты труда от валового дохода была непонятна многим работникам отрасли, профсоюзы поддержали переход к арендному подряду. Подобная форма организации труда учитывала расход материальных ресурсов и снижала себестоимость получаемой продукции [21].

Кропотливый труд полеводов, животноводов, механизаторов, напряженная деятельность партийных, советских, профсоюзных, сельскохозяйственных органов и организаций позволили Беларуси выйти на запланированные рубежи Продовольственной программы и произвести в 1990 г. зерна более 8,2 млн. тонн, мяса (в убойном весе) более 1,1 млн. тонн, молока более 7,4 млн. тонн, яиц – 3 600 млн. штук. Недовыполненными остались задания Продовольственной программы по производству картофеля и овощей [22].

Находясь в составе СССР, Беларусь обеспечивала пятую часть межреспубликанских поставок мяса, третью – молока, половину – картофеля. Труженики Гродненской, Брестской и Минской областей задания Продовольственной программы выполнили досрочно, еще в 1988 г. [23]. Гродненская область по развитию некоторых отраслей сельского хозяйства вышла на уровень передовых стран Европы [24]. В 1990 г. наша область произвела молока на душу населения больше, чем США в 3,4 раза, мяса – в 1,4 раза и только по зерну уступала им на 13,7 % [25].

За анализируемые годы несколько улучшилось обеспечение населения продуктами питания, возросло их потребление. Если в 1980 г. на душу населения потреблялось 61 кг мяса, то к концу ХП-й пятилетки – 72, молока соответственно 369 и 414 кг, яиц – 294 и 326 штук, овощей – 60 и 87

кг, ягод и фруктов – 42 и 50 кг. Однако их ассортимент и качество оставляли желать лучшего [26].

Ухудшение экономической ситуации в первой половине 90-х гг., вызванное распадом СССР и разрывом хозяйственных связей, заставило руководство агропромышленного комплекса совместно с органами государственного управления принять все меры для прекращения спада темпов экономического роста, проведения структурной перестройки аграрной сектора производства. Продуманная, лишенная радикализма и поспешности политика главы государства по отношению к селу и крестьянству, обеспечила стабильное развитие сельского хозяйства как Гродненской и Брестской областей, так и республики в целом.

4 марта 1998 г. в Гродно прошло республиканское совещание работников АПК. Место его проведения было выбрано не случайно. Область в 1997 г. увеличила по сравнению с 1996 г. валовый сбор зерна на 17 %, средняя урожайность зерновых составила 32,2 ц/га, сахарной свеклы 334 ц/га. Объектом пристального внимание стала кадровая проблема, и она успешно была разрешена – из 17 тыс. специалистов АПК 95 % имели высшее образование. «Лицом к деревне» – такой лозунг выдвинуло руководство области [27].

В 1999 г. Гродненская область производила в республике 16,9 % молока, 19,8 % мяса, 18,7 % льноволокна, 38,5 % сахарной свеклы, 21,6 % зерна, 19,4 % картофеля [28].

В XXI век сельское хозяйство западных областей вошло высокоразвитым аграрным регионом Беларуси. В 2004 г. средняя урожайность зерновых составила 44,4 ц/га, а валовый сбор зерна – 1400 тыс. тонн. Лидерами в сельскохозяйственном производстве являются СПК «Прогресс-Вертелишки», СПК «Октябрь-Гродно», СПК «Свислочь». В области разработана программа «Молоко», которая предусматривает технологическую модернизацию животноводства [29].

Литература и источники

1. Барадач Г.А., Дамарад К.І. Калектывізацыя сельскай гаспадаркі ў заходніх абласцях Беларускай ССР. – Мінск: Дзярж. выд-ва БССР, 1959. – 166 с.

2. Государственный архив Брестской области. Ф. 1п., Оп. 2. Д. 35 (далее ГАБО).

3. Экономика Белоруссии в период послевоенного возрождения / В.И.Дриц, З.И.Гиоргидзе, Т.Н.Крутилина и др. – Минск: Наука и техника, 1988. – 238 с.

4. ГАБО. Ф 1п Оп. 5. Д. 84.

5. Эканамічная гісторыя Беларусі: Курс лекцый / В.І.Галубовіч, Р.І.Ермашкевіч, Г.Ф.Шапавал і інш. – Мінск: Экаперспектыва, 1993. – 288с.

6. Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. – Минск: Беларусь, 1986. – Т. 4: 1945 – 1955. – 616 с.

7. Национальный архив Республики Беларусь. Ф. 4. Оп. 81. Д. 162 (далее НАРБ).

8. Кравченко И.С. Социалистическое строительство в западных областях БССР: Мат-лы к объединённой научной сессии по истории народов Прибалтики послеоктябрьского периода. – Таллин, 1954. – 16 с.

9. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире / Сост. Т.Шанин. – М.: Изд. группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992. – 432 с.

10.Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК. – Минск: Беларусь, 1986. – Т. 5.

11. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1989 – 1986). – 9-е изд., доп. и испр. – М.: Политиздат, 1985. – Т.9. – 542 с.

12. Полуян И.В. Технические кадры белорусской деревни и развитие сельского хозяйства республики. – Мн.: Наука и техника, 1978. – 224 с.

13. Бараноускі Я., Селяменеў В. Заходнебеларускі рэгіён: асаблівасці эканамічнага і духоўнага развіцця ў 1960 – 1980-я гады // Назаусёды разам: Да 60-годдзя уз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. – Мн.: БелЭн, 1999. – С. 151-158.

14. Кичкайло А. Задачи Белсельстроя // Сельское строительство Белоруссии. – 1986. – № 2. – С. 1, 4.

15. Вахняниы Е. Повышая отдачу // Гродненская правда. – 1986. – 27 августа. – С. 2.

16. Туманов Н. Передовые методы – на поля и фермы // Гродненская правда. – 1986. – 28 августа. – С. 2.

17. Павловский А. Внедрять новое, передовое // Гродненская правда. – 1987. – 9 апреля. – С. 2.

18. Гируть М. По пути ускорения // Гродненская правда. – 1987. – 14 ноября. – С. 1.

19. Гируть М. «Отдать приоритет селу не на словах, а на деле...» // Гродненская правда. – 1991. – 11 июня. – С. 1-2.

20. Лупач В.С. На полный хозрасчет // Гродненская правда. – 1988. – 3 марта. – С. 1.

21. Гируть М. Ключевая задача агропрома – перевести хозяйства на рельсы новых экономических отношений // Гродненская правда. – 1989. – 16 апреля. – С. 1-2.

22. Справаздача ЦК Кампартыі Беларусі Задачы партыйных арганізацый рэспублікі ў новых умовах. Даклад Я.Я. Сакалова на XXXI з'ездзе КПБ 28 лістапада 1990 г. // Звязда. – 1990. – 29 лістапада. – С. 2-4.

23. Социально-экономическое развитие Белорусской ССР в 1990 году. Сообщение Госкомстата БССР // Белорусская нива. – 1991. – 5 февраля. – С. 2.

24. Добрый след на земле // Гродненская правда. – 1988. – 12 мая. – С. 1.

25. Кивейша Е. Сельскохозяйственные предприятия Беларуси // Финансы, учет, аудит. – 1995. – № 3. – С. 28.

26. Дарогай кастрычніка, курсам рэвалюцыйнага абнаўлення ў адзінай сям'і народаў СССР. Святкаванне 70-годдзя БССР і Кампартыі Беларусі. – Мн.: Беларусь, 1989. – С. 11; Ускорить решение продовольственной проблемы // Сельская газета. – 1989. – 5 апреля. – С. 1.

27. Рудяченко В. Гродненский вариант // Белорусская нива. – 1998. – 3 марта. – С. 1.

28. Дубко А. З надзеяй на будучыню // Назаусёды разам: Да 60-годдзя уз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. – Мн.: БелЭн, 1999. – С. 166.

29. Савченко В. «Потенциал Гродненщины очень высок, он приумножается высокоэффективным трудом и добросовестным отношением к делу каждого труженика» // Гродненская правда. – 2004. – 16 сентября. – С. 1.

И.П. Крень, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

ИНДУСТРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА БЕЛАРУСИ В 1985 – 2005 гг.

Начало рассматриваемого периода связано с перестройкой советского общества в СССР, в состав которого входил и западный регион БССР, а затем с обретением нашей страной независимости после распада СССР, в современной Республике Беларусь. С какими же результатами в индустриальном развитии вошел западный регион нашей республики в 1985год – начала перестройки, завершения одиннадцатой пятилетки, учитывая, что мы отождествляем его с территорией, которую в настоящее время занимают Брестская и Гродненская области? Это тем более важно, что в 70-е годы в развитии западного региона стало учитываться его историческое прошлое, а к середине 80-х годов окончательно определился и характер его специализации как индустриально-аграрный, с преимуществом индустриального потенциала в Гродненской области и аграрного потенциала в Брестской. Именно уровень развития индустриального потенциала западного региона БССР к середине 80-х годов явился основой его роста и устойчивости в последующие нелегкие для нашей страны времена, для сегодняшнего и завтрашнего дня Республики Беларусь.

Индустриальный облик Гродненщины к концу одиннадцатой пятилетки выражают следующие цифры. Основные производственные фонды промышленности составили 2,3 млрд. рублей. По сравнению с 1960 годом общий объем промышленности увеличился на 94,5 % [1]. В 1985 году в области насчитывалось 174 промышленных предприятия, состоящих на самостоятельном балансе, 108 строительно-монтажных организаций. Только за один день промышленностью области вырабатывалось 2861 тыс. киловатт-часов электроэнергии, 7610 тонн минеральных удобрений, 43 картофелеуборочные машины, 28 тонн бумаги, 136 тонн картона, 135 кубометров фанеры клееной, 2315 тонн цемента, 14 тысяч погонных метров тканей, 49 тысяч пар обуви [2].

Удельный вес области в общереспубликанском производстве отдельных видов промышленной продукции составил: по производству картофелеуборочные машин 100 %, обуви кожаной – 40,8 %, фанеры клееной – 22,4 %, минеральных удобрений и сахара-песка – 16,8 %, масла животного – 13,8 % [3].

В 1985 – 1990 годах индустриальный комплекс Гродненщины, и прежде всего промышленность, развивались успешно и результативно. Двенадцатая пятилетка стала этапом ускорения темпов роста общественного производства в целом, коренного обновления и перевооружения всех отраслей народного хозяйства, включая промышленность, строительство, транспорт и связь, на основе достижений научно-технического прогресса. Очень остро стоял вопрос о повышении качества выпускаемой про-

дукции. В 1986 году во всей стране, в том числе и в Гродненской области, была введена госприёмка продукции с конкретным указанием предприятий, на которых она вводилась. В области таких предприятий оказалось двенадцать [4].

Обком КПБ и Гродненский облисполком регулярно рассматривали проблемы коренной перестройки руководства экономикой во времена перехода от преимущественно административных к экономическим методам руководства, к широкой демократизации хозяйственной жизни, всемерной активизации человеческого фактора, как этого требовал «Закон о государственном предприятии», вступивший в силу в начале перестройки. И хотя положения названного Закона не выполнялись в полной мере, но определённые позитивные сдвиги всё же происходили. В 1988 г. в руководстве промышленностью все больший акцент ставился на внедрение объявленных перестройкой экономических факторов. На предприятиях Гродненщины, например, Гродненском прядильно-ниточном объединении, была создана целая система хозяйственного расчёта, которая настойчиво пропагандировалась в городе и области. Уже в этом же году рост производства промышленной продукции превзошёл плановые показатели. Произошли изменения и в структуре общественного производства [5].

В 1989 году опережающими темпами росло производство предметов потребления. Значительно расширился объём услуг для населения, в том числе и платных. В сравнении с 1988 годом было произведено продукции на 5,8 % больше. А за 1986 – 1990 годы объём промышленного производства вырос на 29,6 % против 20 % по плану. В 1990 году область экспортировала свою промышленную продукцию в 53 страны мира, в том числе минеральные удобрения, цемент, запасные части для автомобилей, электротехническое и литейное оборудование и многое другое [6].

Положительные показатели были и в развитии строительства, транспорта и связи, от которых в большой степени зависело ускорение экономического и социального развития области. Это в первую очередь относилось к капитальному строительству. Уже в первой половине 80-х годов возросла хозяйственная самостоятельность строительных трестов и управлений, а за 1986 – 1990 годы были построены и введены в действие новые мощности по производству минеральных удобрений в Гродненском производственном объединении «Азот» имени С.О.Притыцкого, химических волокон в производственном объединении «Химволокно», лаков и красок в объединении «Лакокраска» в городе Лида, возведены новые мощности на филиале МТЗ в городе Сморгонь. Возрос выпуск запасных частей к автомобилям, извести и т.д. Построены 69 магазинов, 224 км дорог с твёрдым покрытием, больница скорой помощи в Гродно, дома культуры в Лиде, Щучине, Мостах, новые школы, детские сады, жилые дома. Перечень примеров можно продолжить [7].

В рассматриваемые годы продолжали развиваться все виды транспортных перевозок. В области было открыто более 40 загородных автомобильных маршрутов, в том числе международных, связывающих Грод-

но с Варшавой и другими городами Польши. Автобусными сообщениями было охвачено 100 % центральных усадеб сельских и поселковых Советов и почти все населённые пункты области. Были открыты новые авиамаршруты на самолётах ТУ–134 в Симферополь, Сочи, Одессу, Минеральные Воды, Гомель.

Успешно развивалась связь. Уже в 1989 году в Гродно на 100 семей приходилось 50,1 телефона, в то время как в целом по республике этот показатель составлял 28,8 телефона [8].

В годы двенадцатой пятилетки для промышленности, строительства, транспорта и связи успешно готовились квалифицированные рабочие и техники в системе профессионально-технического образования области и республики в целом. Большая работа осуществлялась по повышению квалификации работающих кадров.

К сожалению, в начале 90-х годов, откуда берёт начало существование суверенной и независимой Республик Беларусь, наблюдался определённый спад в развитии экономики области. Это в первую очередь было связано с распадом СССР. Поэтому 1992 – 1995 годы были самыми сложными в развитии индустриального комплекса Гродненщины, включая промышленное производство. Указанные годы были периодом непростых экономических взаимоотношений со странами СНГ и зарубежья. Были нарушены производственные связи по поставкам сырья и материалов, а также готовой продукции. Практически полностью отсутствовали инвестиции в развитие производства. Разбазаривалась и растаскивалась народная собственность, галопировала инфляция. Предприятия военного комплекса, а к таковым относились Гродненский завод автомагнитол и некоторые другие предприятия города и области, практически не работали из-за невостребованности их продукции. Уровень производства катастрофически снижался и вскоре достиг более 40 %. К этому привела и непродуманная в масштабах республики реализация утверждённой Верховным Советом Беларуси правительственной программы перехода к рыночной экономике (октябрь 1990 г.) и принятый им же в 1993 году Закон «О разгосударствлении и приватизации государственной собственности в Республике Беларусь» [9].

И только изменение экономической политики в белорусском государстве в середине 90-х годов XX столетия, проведение социально ориентированной рыночной экономики, создание новой структуры управления народным хозяйством с приходом к руководству А.Г.Лукашенко, образование вертикали власти, в том числе и в Гродненской области, позволили постепенно стабилизировать положение. Уже с мая 1996 года наметилась устойчивая тенденция к подъёму и развитию экономики, особенно промышленности. Объёмы производства промышленной продукции возросли к 1995 году в 1,7 раза, а потребительских товаров почти в 2 раза [10].

Заметное улучшение деятельности ключевой отрасли индустриального развития промышленности было достигнуто благодаря выработке

элементов новой промышленной продукции, основы которой были изложены в документах республиканского совещания в Могилёве и в соответствующих указах Президента. Принятая государственная программа поддержки конверсионных предприятий создала благоприятный климат для их перепрофилирования и дальнейшего развития. Так, на Лидском опытном заводе «Неман» освоено производство городских и пригородных автобусов, на Сморгонском заводе оптического станкостроения начат выпуск нового вакуумного оборудования, установок для ремонта скважин нефтяных и газовых месторождений, которые по своим характеристикам и сегодня превосходят аналогичное оборудование США и Канады.

На «Лидсельмаше» началось производство продукции для сельского хозяйства – пневмосеялок, а затем и современного зерноуборочного комбайна «Лида–1300». На Гродненском механическом заводе стали выпускать новую для республики продукцию – молоковозы, цистерны для перевозки нефтепродуктов, различные ёмкости для подземного хранения горюче-смазочных материалов, сосудов, работающих под давлением. Тесная связь этого завода с исследовательскими центрами области позволила разработать наукоёмкую технологию производства изделий из антифрикционных материалов, аналогов которым не существует.

Созданные экономические условия, постоянная поддержка властных структур в вопросах дальнейшего развития и технологического совершенствования существующих производств позволили поднять на более высокий качественный уровень продукцию производственных объединений «Азот», «Химволокно», «Лакокраска». К примеру, на «Азоте» имени С.О.Притыцкого в это время смогли освоить производство и выпуск метанола, на «Химволокно» – установку по производству высокопрочных кордных нитей. Благодаря поддержке Президента Республики Беларусь завершена реконструкция Гродненской табачной фабрики.

Более того, из 274 промышленных предприятий области разных форм собственности многие уже превзошли уровень 1990 года, среди них – БелТОПАЗ, завод торгового машиностроения, «Белкард», механический завод, завод сантехзаготовок, Лидский завод «Неман», Сморгонский завод оптического станкостроения, «Лидаагропроммаш».

Получили дальнейшее развитие и другие отрасли индустриального развития, в частности, строительство. На ОАО «Красносельскстройматериалы» введено в эксплуатацию новое производство цемента, что позволило вывести из действия старое производство в центре посёлка и улучшить экологическую обстановку в Волковысском районе. Более того, им впервые в своей истории произведено более 1 млн. цемента, который имеет большую потребляемость не только у нас, но и в России. Фирмой «Гродножилстрой» модернизированы крупнопанельные дома 90-й серии, освоен выпуск домов в каркасно-панельном исполнении. Совершенствуется система домостроения на основе газосиликатных изделий, выпускаемых Гродненским комбинатом строительных материалов. Фирма «Вант» в микрорайоне «Румлёво» в областном центре построила 120-квартирный дом

по новой технологии – системе безригельного каркаса. В Гродно начата реконструкция городского стадиона «Красное знамя». Строители области проводят постоянные работы по благоустройству городов, городских посёлков, центров агрогородков и других населённых пунктов.

Трудно представить Гродненскую область без поступательного развития газовой отрасли. К концу 2000 года строительство газопроводов превысило две тысячи километров, а протяжённость газовых сетей увеличилось на 40 %. В начале XXI века эта работа успешно продолжалась. В настоящее время природным газом обеспечено 14 городов, 19 городских посёлков, 225 сельских населённых пунктов, многие хозяйства.

В области проведена и проводится целенаправленная работа по развитию градостроительной планировочной документации. За средства областного бюджета разработаны и утверждены схемы развития городов, пригородных зон вокруг них, генеральные планы городов Гродно, Щучин, Берёзовка, Слоним, Новогрудок, городских посёлков Вороново, Мир, Новоельня, Пограничный.

Наряду с производственным выполнено плановое задание и по жилищному строительству. Сданы в эксплуатацию 3404 квартиры общей площадью 356,8 тысячи квадратных метров. В сельской местности – 122,6 тыс. кв. метров. Объём доведённых подрядных работ выполнили все ведущие строительные организации области: «Гроднопромстрой», облсельстрой, тресты №30 и №41, «Гродножилстрой» и другие [11].

Необходимо подчеркнуть, что во второй половине 90-х годов XX и начала XXI века на территории области большое внимание уделяется повышению эффективности работы предприятий и организаций, в том числе в индустриальном секторе, по финансовому оздоровлению убыточных субъектов хозяйствования, рентабельности выпускаемой и реализуемой продукции как на общественных, так и на коммерческих производствах. На территории Гродненщины в эти годы в сфере предпринимательства зарегистрировано около двух тысяч юридических лиц и свыше 23 тысяч индивидуальных предпринимателей, а также осуществляли свою деятельность 193 коммерческие организации с иностранным капиталом, в том числе 129 совместных и 67 иностранных с уставным фондом 23548,4 тысячи долларов США. В связи с образованием предпринимательского сектора экономики в Республике Беларусь выработана и государственная политика в области поддержки малого бизнеса, создана соответствующая нормативно-правовая база. Ежегодно субъектами малого бизнеса области создаётся более 1,5 тысячи рабочих мест, а сама его сфера охватывает 10 % экономически активного населения [12].

Гродненская область вышла в лидеры в республике по развитию связи, особенно телефонизации населения. Если в 1994 году плотность телефонов на 100 человек населения составляла 16,6 %, то в 2001 году – 27 %, а на начало 2004 года – более 35 %. Высокими темпами устанавливаются телефоны не только в городах и городских посёлках, но и в сельской местности, хотя это сопряжено со значительными финансовыми затратами.

По сравнению с 1994 годом плотность телефонов в сельской местности возросла на 80 % и составляет более 23 телефонов на сто человек. Ещё более ощутимы эти показатели на 100 семей и составляют по области более 70 %.

С 1998 года в области появились и успешно внедряются новые формы услуг – БелПАК, электронная почта, Интернет, мобильные телефонные сети – есть уже три оператора столь популярного вида сотовой связи. Предприняты меры по расширению радиовещания и телевидения. Ведь в начале 90-х годов в Беларуси, в том числе и в Гродненской области, было практически ликвидировано проводное вещание. Теперь оно вновь восстановлено там, где это можно было сделать. Приобретаются УКВ-приёмники, в том числе из бюджета уже закуплено более 7 тысяч для малообеспеченных семей. Таким образом, реализуется задача – каждая семья должна пользоваться услугами радиосвязи.

Перемены произошли и в системе областного радиовещания и телевидения. Радио Гродно уже несколько лет вещает в FM диапазоне круглосуточно. А телевидение не только увеличило объём вещания (раньше он составлял 1 час в сутки), но появились и три новых канала – ОНТ, Лад и СТВ [13].

Таким образом, несмотря на положительную динамику развития индустриальных отраслей в целом и её составляющих в отдельности в 90-е годы XX и начале XXI столетия, всё же есть ещё проблемы, над решением которых необходимо усиленно работать. В области пока не удалось создать условия для кардинального улучшения работы всех базовых отраслей промышленности. Без решения этой проблемы сложно обеспечить высокие темпы развития в будущем. Во-вторых, на отдельных предприятиях нет должных результатов работы и согласованных действий с министерствами и ведомствами, в том числе и по сокращению затрат на производство и реализацию продукции, не завершена работа по финансовому оздоровлению, выходу на плановый уровень рентабельности. Если в 1998 – 2000 годах промышленность области имела рентабельность в 12 %, то в последующие годы она снизилась до 8,8 %. В-третьих, не выполняются задания по снижению удельного веса неденежных форм расчётов. При запланированных 14 % они снижены только на 7 %. Это значит, что высоки ещё бартерные расчёты, а это – дополнительные затраты, непрозрачные схемы расчётов, зачастую связанные с нарушением закона. В-четвёртых, нельзя признать достаточной работу, проводимую в сфере качества и инноваций. Только 67 организаций области сертифицировали системы менеджменты качества, в том числе на соответствие ИСО серии 9000-50, по ИСО 14000-пять и семь по НАССР. ОАО «Красносельскстройматериалы», РУП «Завод «Оптик», ОАО «Щучинский завод «Автопровод», ОАО «Лидский завод электроизделий» и ОАО «Лидагропромаш» сертифицировали продукцию на право маркировки знаком «СЕ». Доля продукции, производимой этими организациями промышленности, составила в 2001 – 2005 гг. составила 58 % общего объема промышлен-

ного производства области, а общий прирост промышленной продукции составил за 2001–2005 годы свыше 78,5 % [14]. Она экспортируется в 86 стран мира. В-пятых, аналогичные показатели имеет область по инновациям – 10 % в общем объёме региональных научно-технических программ. Но работать есть над чем, работать не только сегодня, но и в перспективе. Это – веление жизни.

Не менее динамично и результативно формировался в рассматриваемое время и индустриальный облик Брестской области, разумеется, с учётом особенностей её развития, тех радикальных преобразований в ходе наступившей перестройки советского общества после апрельского (1985 г.) Пленума ЦК КПСС, под которой тогда понималось повышение темпов экономического роста путём всемерной интенсификации производства на основе развития научно-технического прогресса, структурной перестройки экономики, внедрения новых, эффективных и действенных, форм организации управления и стимулирования труда.

К концу одиннадцатой пятилетки в Брестской области работало 218 промышленных предприятий и объединений. Ведущей отраслью промышленности по-прежнему оставалась лёгкая. На её долю в 1985 году приходилось 33 % всего промышленного производства. Второе место занимали машиностроение и металлообработка, третье – пищевая промышленность. Развивались химия и нефтехимия, автостроительство, транспорт и связь. Что касается структурной перестройки в индустриальном комплексе, в первую очередь в промышленности, то до периода седьмой пятилетки в нём наблюдается крен в сторону группы «А» перед группой «Б». В 1985 году соотношение удельного веса производства средств производства к производству предметов потребления составило соответственно 61 и 39 %.

Следует подчеркнуть, что к 1985 году была проведена ощутимая работа по модернизации промышленных предприятий. Затраты на внедрение новых разработок увеличились почти в два раза, а дополнительная прибыль в промышленном комплексе от их внедрения составила почти 20 млн. рублей, сумма экономии от внедрения рационализации и изобретательства на конец 10 пятилетки составила 18,9 млн. рублей.

Это во многом предопределило тот факт, что уже в августе 1985 года промышленность области вышла на контрольные цифры одиннадцатой пятилетки по темпам роста объёма производства и производительности труда, а в ноябре выполнила план по выпуску товарной продукции [15].

По итогам выполнения плана одиннадцатой пятилетки 1985 года и заданий XI пятилетки в целом ЦК КПСС, Совет Министров СССР, ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ наградили Брестскую область переходящим Красным знаменем и передали его области на вечное хранение. Красными знамёнами, памятными знаками «За высокую эффективность и качество работы в 11 пятилетке» с занесением на Всесоюзную Доску почёта были награждены следующие предприятия индустриального комплекса: Брестский домостроительный комбинат, Брестский строительный трест №8, Брестское производственное объединение молочной промышленности, Баранович-

ский консервный завод, Брестское отделение Белорусской железной дороги, Брестское ГПО ЖКХ.

В области были выработаны комплексные целевые программы «Интенсификация» и «Качество» (исходя из всесоюзных и республиканских программ). Согласно областной программе «Интенсификация» в 1987 году предстояло увеличить производство продукции в промышленности на 11,6 %, а в 1990 г. – на 28 %, производительность труда в эти же годы – соответственно на 9,9 % и 25 %. Значительную роль в реализации указанных программ на Брестчине отводилась обществам ВОКР и НТО. Областные и районные советы указанных обществ проводили целенаправленную работу по повышению технического уровня производства, вовлечению рабочих и служащих в техническое творчество. Ими проводились конкурсы на лучшее предприятие по повышению качества продукции. Хорошо зарекомендовали себя «Аукционы идей», проводимые на Барановичском производственном хлопчатобумажном объединении и заводе станкопринадлежностей, Брестском чулочном комбинате.

На лучших предприятиях промышленности, строительства, транспорта и связи области было создано 12 кабинетов научно-технической информации и передового опыта, 23 опорно-показательные школы производственных достижений, 100 экспериментальных школ по проблемам интенсификации производства, организованные в городах Брест, Барановичи, Пинск и других местах. И это при том, что в областном центре не существовало Дома техники, как в Гродно, и домов инженера даже в крупных районных центрах [16].

Анализ архивных документов, публикации в средствах массовой информации позволяет утверждать, что вопросы интенсификации и качества постоянно находились в центре внимания не только партийных и советских органов, но и общественных организаций западного региона Беларуси, в первую очередь профсоюзов. При непосредственном их участии из числа передовиков производства и специалистов на предприятиях Брестской области создавались группы качества. Работа осуществлялась в рамках программы «Качество» и в соответствии с Типовым положением о группах качества на предприятиях, утверждённым Госкомтруда и Госстандартом СССР, ВЦСПС.

Летом 1987 года 8 предприятий Брестчины выступили с почином о развитии движения за коллективную гарантию качества выпускаемой продукции в условиях работы без госприёмки. По результатам работы за 1987 год 7 предприятий из 8 значительно превзошли областной показатель по удельному весу продукции высшей категории качества, выполнили и другие экономические показатели. Только инициатор почина – Кобринская швейная фабрика – не выполнила взятые на себя обязательства из-за недопоставок сырья и поставок сырья низкого качества от Балашихского комбината плащёвых тканей, срыва этих поставок, так же, как и Минским фурнитурным заводом и Ленинградским металлофурнитурным объединением [17]. Подобные факты были единичными.

В годы XII пятилетки на Брестчине, как и на Гродненщине, новое содержание получило соревнование. В декабре 1988 года оно перестало именоваться «социалистическим» в Брестской области, включая предприятия индустриального комплекса. Само же соревнование становилось более конкретным, отражало требования о реконструкции народного хозяйства ориентировало его участников на конкретные результаты. Считалось, что соревнование должно полностью отвечать выработанной в стране программе экономического и социального развития. В Брестской области акцент был сделан на: а) широкое внедрение опыта передовых коллективов в республике и СССР; б) развитию и повышению эффективности бригадной формы организации и стимулирования труда; в) безусловному выполнению уже упоминавшейся нами программы «Интенсификация»; г) аттестации и рационализации рабочих мест; д) опережающему росту производительности труда над ростом заработной платы [18]. Таким образом, развитие соревнования в годы XII пятилетки было направлено на решение стоящих перед обществом задач, хотя действенность его не всегда была на должной высоте. Об этом убедительно свидетельствует тот факт, что в 1988 году по темпам роста товарной продукции область уже вышла на уровень заданий четырёх лет пятилетки, а по росту производительности труда вплотную приблизилась к этому рубежу, но в промышленности и строительстве на каждом втором предприятии и в организации рост заработной платы опережал рост производительности труда.

Сказанное относится и к возведению жилья строителями области в ходе реализации идеи М.С.Горбачёва: каждой семье отдельную квартиру – к 2000 году, которая официально являлась общегосударственной Программой обеспечения нуждающихся жильём. Участвуя в её решении, коллективы Брестского коврового, Коссовского мебельного производственных объединений, Брестского электромеханического, Кобринского инструментального заводов, дорожно-строительного треста №4 разработали свои программы решения жилищной проблемы к 1995 году. А руководители и трудовые коллективы Брестского машиностроительного объединения, Пинского производственного объединения по выпуску кузнечно-прессовых и литейных автоматических линий, Пружанского радиозавода, завода «Брестсельмаш» и некоторых других планировали обеспечить своих работников жилой площадью за счёт государственных капиталовложений. Правда, на брестском заводе «Цветотрон» желающим строить индивидуальное жильё было предоставлено 128 земельных участков, денежная ссуда в размере до трёх тысяч рублей, оказана помощь в изготовлении проектно-сметной документации, строительными материалами, транспортом, техникой и т.д. Однако кооперативное и индивидуальное строительство развивалось недостаточно эффективно из-за сложных отношений с государственными службами, которые квартиры ни для себя, ни для строителей не получали. Очереди оставались большими. Например, в 1987 году в области получили квартиры 10487 семей, а встало на учёт в этот же период 12355 семей [19].

Выполнение заданий XII пятилетки в индустриальном секторе экономики на Брестчине характеризуется следующими тенденциями и показателями:

• опережающими темпами развивалось машиностроение и металлообработка, являющиеся материальной базой ускорения научно-технического прогресса и технической реконструкции всех отраслей народного хозяйства области, впрочем, как и станкостроение, приборостроение инструментальной и электронной промышленности;

• внедрены три гибкие производственные системы, 13 систем автоматизированного проектирования, 37 автоматических линий, комплексно автоматизировано 25 участков, цехов и производств, установлено 10,7 тысячи новых станков. Эти и другие мероприятия позволили снизить долю ручного труда до 20,5 %;

· разработана областная программа развития производства товаров народного потребления и сферы услуг;

· в промышленности в 1990 году за счёт внедрения достижений науки и техники получено более 70 % прироста производительности труда. Брестский завод «Цветотрон» освоил производство электронных блоков для зерноуборочных комбайнов «Дон», сигнализирующих комбайнёру о потерях зерна и технических неисправностях комбайна, не допускают перегрузок двигателя, поддерживают почти бесшумный ход и оптимальный микроклимат в кабине.

Славно потрудились строители. На Брестчине нашла поддержку инициатива коллектива отделения Белорусской железной дороги по строительству жилья хозяйственным способом. Отделение за год выполнило задание по строительству жилья [20].

Транспортники основной объём перевозок обеспечили преимущественно по железной дороге и водным путём. Автомобильным же транспортом доставка грузов осуществлялась в специальных пакетах и контейнерах. Сам город Брест – крупнейший транспортный узел по перевозке и людей всеми видами транспорта – железнодорожным, автобусным, воздушным.

Улучшилось обслуживание населения и народного хозяйства всеми видами связи, в том числе максимально полному обеспечению квартирными телефонами. К 1990 году предприятия связи получили необходимые средства механизации и автоматизации для сортировки писем, бандеролей и посылок. Более своевременно стала доставляться гражданам области периодическая печать, почта, телеграммы.

90-е годы XX столетия явились новым и плодотворным этапом в развитии индустриального облика Брестской области. В 1991 – 2000 годах производственный потенциал области включал в себя около 3 тысяч промышленных производств и предприятий, в том числе 331 на самостоятельном балансе. Наибольшее количество их приходится на традиционные машиностроение и металлообработку, деревообработку, производство строительных материалов, а также лёгкую и пищевую промышлен-

ность. Значительный удельный вес занимают отрасли, которые обеспечивают современный технический прогресс – предприятия радиоэлектроники по производству искусственных материалов, вычислительных средств, точных приборов.

Развивается и негосударственный сектор в промышленности, строительстве, на транспорте и в связи. Например, только в промышленности в 2001 году работало около 100 негосударственных предприятий и на их долю приходилось 59,8 % произведённой продукции области [21].

Таким образом, мы видим, что Брестчина вступила в XXI век с солидным индустриальным потенциалом и хорошими перспективами для его дальнейшего развития. Успешное выполнение заданий в промышленности, строительстве, транспорте и связи в 2001 – 2005 годах тому убедительное подтверждение.

Что же касается западного региона Беларуси в целом, то его вклад в индустриальный облик белорусского государства в рассматриваемые годы существенно возрос, а промышленная продукция из Гродненской и Брестской областей экспортируется в настоящее время уже в 85 стран мира. Заметно вырос индустриальный потенциал Брестской области [22], хотя в специализации западных областей Республики Беларусь кардинальных изменений не произошло.

Литература и источники

1. Гродненская правда. – 1985 – 21 декабря.

2. Там же. – 22 декабря.

3. Промышленность Гродненской области. – Гродно, 1986. – С. 12, 16, 33, 37; 50 лет Гродненской области. Статистический сборник. – Гродно, 1994. – С. 12 – 15, 21 – 27.

4. Гродно: Историко-экономический очерк / Крень И.П., Мараш Я.Н.. Ковкель И.И. и др.: Полымя, 1988. – С. 232 – 235; Іванчук Б.М. Гродзеншчына ў 1986 – 1995 г. (сацыяльна-эканамічныя пазіцыі) // 60-летие образования Гродненской области: материалы междунар. науч. конф., 3 – 4 марта 2004 г., Гродно / Отв. ред. В.А.Белозорович. – Гродно: ГрГУ, 2004. – С. 182.

5. Там же. – С. 183.

6. Там же. – С. 185.

7. Там же.

8. Там же.

9. История Беларуси в контексте европейской цивилизации: Пособие: 2 изд., испр. и расшир. / В.А. Сосна и др.; Под ред. Л.В. Лойки. – Мн.: РИВШ, 2005. – С. 292.

10. Омелько В.П. Социально-экономическое развитие Гродненской области на современном этапе. – В кн.: 60-летие образования Гродненской области: материалы междунар. науч. конф., 3-4 марта 2004 г., Гродно / Отв. ред. В.А. Белозорович. – Гродно: ГрГУ, 2004. – С. 11.

11. Там же. – С. 9.

12. Там же. – С. 12, 13.

13. Дубко А.З надзеяй на будучыню // Назаўсёды разам: Да 60-годдзя ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. – Мінск, «Беларуская энцыклапедыя», 1999. –

С. 166; Очерки истории профсоюзов Гродненщины (1905 – 2005) / Под ред. И.И. Гайдукевича, И.П. Креня. – Гродно, ГОУПП, 2005. Гродзенская праўда. – 2006 – 17 студзеня.

14. Очерки истории профсоюзов Брестчины. – Брест, УО «БГТУ», 2005. – С. 60 – 61.

15. Белорусская ССР: Брестская область. – 3-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Беларусь, 1987. – С. 200 – 2003.

16. Там же. – С. 62.

17. Там же. – С. 63.

18. Там же. – С. 64.

19. Там же. – С. 68 – 69.

20. Заламай У. Брэстчына на парозе 21 стагоддзя // Назаўсёды разам: Да 60-годдзя ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. – Мінск, Беларуская энцыклапедыя, 199. – С. 161.

21. См. Абрамаў І.М. Тэндэнцыі развіцця эканомікі // Беларусь на мяжы тысячыгоддзяў. – Мн.: БелЭН, 2000. – С. 252 – 261.

І.І. Коўкель, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ДЗЕЙНАСЦЬ БЕЛАРУСКІХ ПАЛІТЫЧНЫХ ПАРТЫЙ І АРГАНІЗАЦЫЙ ПА СТВАРЭННЮ БЕЛАРУСКАЙ АРМІІ (1917 – 1920 гг.)

Адной з асноўных мэтаў усіх нацыянальных рухаў, праз якія прайшлі амаль усе народы свету, здабыўшыя сваю дзяржаўнасць, было стварэнне сваіх нацыянальных узброеных сіл, якія з'яўляліся апорай і гарантам іх станаўлення, а пасля абароны незалежнасці і суверэнітэту. Не быў выключэннем у гэтым плане і беларускі нацыянальны рух, які значна актывізаваўся пасля перамогі Лютаўскай рэвалюцыі ў Расіі. Хаця на першапачатковым этапе беларускія палітычныя партыі і арганізацыі, якія спачатку групаваліся вакол Беларускага нацыянальнага камітэта (БНК), а пасля – Цэнтральнай Рады беларускіх арганізацый (ЦРБА), дамагаліся толькі аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай федэратыўнай рэспублікі, але іх кіраўнікі разумелі, што рэалізаваць нават гэтую ўрэзаную праграму яны не змогуць без апоры на свае ўласныя ўзброеныя сілы. Таму яшчэ летам 1917 г. яны пачалі дамагацца ад Часовага ўрада дазволу на фарміраванне беларускіх нацыянальных часцей у складзе расійскай арміі. Надзею на гэта ім давала тое, што Часовы ўрад дазволіў ужо фарміраванне польскіх, украінскіх і латышскіх часцей. Але, як пазней пісаў у сваёй брашуры «Беларускі рух ад 1917 да 1920 г. Кароткі агляд» адзін з тагачасных лідэраў беларускага нацыянальнага руху Я.Варонка, Керэнскі не даў згоды «нават на арганізацыю беларусаў ваенных у зямляцтвы» [3, с. 5].

Аднак сітуацыя хутка змянілася. У кастрычніку 1917 г. Часовы ўрад і Вярхоўнае камандаванне расійскай арміі змянілі стаўленне да фарміра-

вання нацыянальных часцей. 16 кастрычніка 1917 г. выконваючы абавязкі Вярхоўнага галоўнакамандуючага генерал-лейтэнант М.Духонін, каб спыніць разлажэнне войск, прапанаваў Часоваму ўраду прыступіць у лістападзе да перафарміравання арміі на нацыянальна-тэрытарыяльнай аснове. Часовы ўрад прыняў гэтую прапанову, і Духонін даў згоду на правядзенне з'езда беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронта [6, с. 50].

Да гэтага часу ў расійскай арміі, у тым ліку на Заходнім фронце, ужо існавала шырокая сетка беларускіх зямляцтваў, гурткоў і таварыстваў, якія настойліва вялі працу па пашырэнню нацыянальнай самасвядомасці сярод воінаў-беларусаў [6, с. 45 – 48]. Гэта дазволіла хутка і аператыўна склікаць з'езд. Задачу аблегчыла тое, што разам з ім праходзілі III з'езд БСГ і другая сесія ЦРБА [8, с. 139]. Іх дэлегаты-вайскоўцы і склалі асноўнае ядро ўдзельнікаў з'езда. На ім прысутнічалі таксама прадстаўнікі Балтыйскага флота, Паўночнага і Румынскага франтоў, якія ўваходзілі ў кіруючыя органы БСГ і ЦРБА [6, с. 50].

З'езд, абмеркаваўшы палітычную сітуацыю ў Беларусі, заклікаў гуртаваць сілы, «каб беларускі народ змог заняць месца ў Расійскай федэратыўнай (саюзнай) дэмакратычнай рэспубліцы як роўны з роўнымі», запатрабаваў абавязковага ўдзелу баларускіх прадстаўнікоў у міжнароднай мірнай канферэнцыі [8, с. 140]. Улічваючы пагрозу цэласнасці Беларусі з боку Германіі, Польшчы, Літвы і Латвіі, а таксама магчымыя сумныя наступствы дэмабілізацыі расійскай арміі, ён прызнаў утварэнне беларускага войска «крайне неабходным і безадкладным» [8, с. 140].

Для кіраўніцтва справай арганізацыі беларускага войска 24 кастрычніка 1917 г. з'езд стварыў часовую Цэнтральную Беларускую Вайсковую Раду (ЦБВР), абраў яе выканаўчы камітэт. Старшынёй камітэта стаў прапаршчык С.Рак-Міхайлоўскі, яго намеснікамі – паручнік К.Езавітаў і малодшы ўнтэр-афіцэр Я.Мамонька [6, с. 51].

Пакольк Цэнтральная Рада беларускіх арганізацый была рэарганізавана ў Вялікую Беларускую Раду (ВБР), то ЦБВР стала яе аўтаномнай арганізацыяй, а яе выканаўчы камітэт увайшоў у склад выканаўчага камітэта ВБР. Яго ўзначаліў таксама, беларускі вайсковец – капітан В.Адамовіч (бацька) [6, с. 51].

Пазней, калі адбыліся з'езды воінаў-беларусаў іншых франтоў: Паўночнага (у другой палове лістапада 1917 г.), Паўднёва-Заходняга і Румынскага (снежань 1917 г.), іх выканкамы таксама ўвайшлі ў склад выканкамаў ЦБВР і ВБР. У выніку, яны сталі шматлікімі і ўплывовымі арганізацыямі беларускага нацыянальнага руху [8, с. 140].

З першых дзён свайго існавання Цэнтральная Беларуская Вайсковая Рада актыўна ўключылася ў працу па стварэнню беларускай арміі. У яе складзе было створана 6 аддзелаў: вайсковых фарміраванняў, агітацыі, палітычны, культурна-асветны, фінансавы і гаспадарчы. Галоўнае месца сярод іх займаў аддзел вайсковых фарміраванняў. Яго ўзначаліў генерал-лейтэнант К.Кандратовіч [6, с. 52].

У канцы кастрычніка 1917 г. дэлегацыя выканкама ЦБВР у складзе С.Рак-Міхайлоўскага, К.Кандратовіча, М.Ярушэвіча і І.Шчэрбы наведала стаўку Вярхоўнага галоўнакамандвання, дзе вяла перагаворы з генералам М.Духоніным аб стварэнні беларускага войска. Духонін спачатку не даў адказу на прапановы і патрабаванні ЦБВР, але праз некалькі дзён выслаў тэлеграму, у якой выказаў згоду на фарміраванне беларускіх часцей [6, с. 52].

Па дамоўленасці з Духоніным спачатку меркавалася сфарміраваць беларускі полк у Мінску, а пазней – асобны Беларускі корпус, па ўзору польскага. Кіруючыся дасягнутымі дамоўленасцямі генерал Кандратовіч распрацаваў арганізацыйныя мерапрыемствы па рэалізацыі намечаных планаў [6, с. 52].

Фарміраванне Беларускага корпуса планавалася на аснове рэарганізацыі вайсковых дружын, якія фарміраваліся па тэрытарыяльнаму прынцыпу і ў якіх знаходзілася многа беларусаў. Так, напрыклад, у 401 Мінскай дружыне, якая складалася з 800 чалавек, 650 былі беларусамі. Аналагічным было становішча ў Віленскай, Віцебскай і інш. беларускіх дружынах. Іх і планавалася ператварыць у беларускія батальёны і палкі, якія склалі б аснову Беларускага корпуса. Пазней меркавалася папоўніць яго боездольнымі беларускімі франтавымі часцямі [6, с. 55 – 56].

Аднак пасля кастрычніцкіх падзей у Петраградзе гэтыя планы былі парушаны. 9 лістапада 1917 г. распараджэннем Савета Народных Камісараў РСФСР генерал Духонін быў вызвалены ад абавязкаў Вярхоўнага галоўнакамандуючага і на яго месца прызначаны прапаршчык – бальшавік М.Крыленка. Прадстаўнікам ЦБВР і ад яго ўдалося атрымаць дазвол на фарміраванне беларускіх часцей. Але гэта выклікала актыўнае супрацьдзеянне камандуючага Заходняга фронта А.Мяснікова, абранага на гэтую пасаду Франтавым з'ездам Саветаў, і Аблвыканкамзаха – краёвага органа Савецкай улады, утворанага ў другой палове лістапада 1917 г. на аснове з'ездаў Саветаў Заходняй вобласці і фронта. Яны настойліва патрабавалі ад Крыленкі адмяніць дазвол на фарміраванне нацыянальных войск. Свае дамаганні яны матывавалі перашкодамі, якія чынілі легіянеры польскага корпуса Доўбар-Мусніцкага ў ажыццяўленні першых рэвалюцыйных пераўтварэнняў, асабліва ў рэалізацыі Дэкрэта аб зямлі [8, с. 140 – 150]. Мясцовыя памешчыкі, у пераважнай большасці палякі, карыстаючыся размяшчэннем у сваіх мясцовасцях польскіх войск, запрашалі ў свае памесці легіянераў, якія бралі іх пад сваю ахову і жорстка распраўляліся з камбедамі, калі тыя спрабавалі канфіскаваць памешчыцкія землі і падзяліць іх паміж беззямельнымі і малазямельнымі сялянамі.

2 снежня 1917 г. пытанне аб фарміраванні нацыянальных войск разглядалася на сесіі Аблвыканкамзаха. Выступаючы на ёй прадстаўнік ЦБВР, балтыйскі матрос В.Муха настойліва патрабаваў дазволіць фарміраванне беларускіх вайсковых часцей. Сутыкнуўшыся, аднак, з адмоўнай рэакцыяй большасці ўдзельнікаў сесіі, ён прапанаваў не даваць тады дазволу нікому, у тым ліку палякам. Аблвыканкамзах падтрымаў яго прапанову і

прыняў рашэнне распусціць польскі корпус і забараніць фарміраванне беларускіх часцей [6, с. 57 – 58].

Прымаючы такое рашэнне, члены Аблвыканкамзаха добра ведалі, для чаго беларускія дзеячы фарсіруюць фарміраванне беларускіх часцей, асабліва беларускага палка ў Мінску, з якой мэтай склікаецца Усебеларускі з'езд і якую ролю ў яго арганізацыі адыгрвае Цэнтральная Беларуская Вайсковая Рада. Ім удалося пераканаць Крыленку, які адмяніў сваё рашэнне аб фарміраванні нацыянальных войск і выдаў загад, забараняючы правядзенне ў прыфрантавой паласе з'ездаў і іншых палітычных мерапрыемстваў [6, с. 57]. 5 снежня 1917 г. Савет Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронта, абмеркаваўшы даклад К.Ландара прыняў рашэнне распусціць ЦБВР, а яе кіраўкікоў аддаць пад суд Рэвалюцыйнага Трыбунала [6, с. 57].

Але ажыццявіць роспуск ЦБВР Аблвыканкамзаху не ўдалося. СНК РСФСР даў згоду на правядзенне Усебеларускага з'езда, і ён распачаў сваю работу 5 снежня 1917 г. у Мінску. Цэнтральная Беларуская Вайсковая Рада да гэтага часу спяшалася закончыць фарміраванне беларускага палка. У пачатку снежня 1917 г. у Мінску ўжо знаходзілася 350 салдат і афіцэраў, гатовых уступіць у беларускае войска. Але яны былі прыпісаны да розных часцей, дзе атрымоўвалі паёк і забеспячэнне. 150 з іх былі размешчаны ў казармах 2-й запасной пяхотнай брыгады, 200 – у 101-м тылавым этапе [6, с. 64]. Кіраўнікі ЦБВР імкнуліся сабраць іх у адно месца і падпарадкаваць свайму камандаванню. Быў ужо назначаны і камандзір 1-га беларускага палка – палкоўнік Манцывода [6, с. 60].

Камандуючы Заходняга фронта А.Мяснікоў усімі мерамі супрацьдзейнічаў фарміраванню беларускага палка, але ЦБВР не здавалася. Тады Мяснікоў прапанаваў уключыць усіх беларускіх салдат і афіцэраў у 289 запасны полк, які адыграў значную ролю ва ўстанаўленні Савецкай улады ў Мінску. Кіраўнікі ЦБВР згадзіліся на гэтую прапанову, разлічваючы распрапагандаваць полк і падпарадкаваць яго свайму камандаванню [6, с. 64].

Але пераламаць сітуацыю ў сваю карысць дзеячам беларускага нацыянальнага руху не ўдалося. У гэты час пачалася самадэмабілізацыя расійскай арміі і салдаты і афіцэры масамі сталі пакідаць свае часці. Самадэмабілізацыя ахапіла і ўсе беларускія дружыны, якія планавалася ператварыць у беларускія батальёны і палкі. Гэта выклікала разлад у кіраўніцтве ЦБВР, якую таксама ахапіла самадэмабілізацыя.

Віну за дэзарганізацыю працы па фарміраванню беларускіх войск усклалі на генерала Кандратовіча. Яго абвінавацілі ў бяздзеянні і знялі з пасады кіраўніка аддзела вайсковых фарміраванняў. На яго месца быў прызначаны К.Езавітаў. Замест Я.Мамонькі намеснікам старшыні ЦБВР на другой сесіі Рады, якая праходзіла 4-5 снежня 1917 г. быў выбраны Т.Грыб [6, с. 60].

Аднак кадравыя перастаноўкі не змянілі ходу падзей. Фарміраванне беларускага войска падыходзіла да сваёй развязкі. Гэта прымусіла вайсковую секцыю І Усебеларускага з'езда, якая налічвала 716 асоб, прыняць

рашэнне абвясціць сябе трэцяй сесіяй ЦБВР і выбраць новае кіраўніцтва Рады. 11 снежня 1917 г. старшынёй ЦБВР быў выбраны П.Аляксюк, яго намеснікамі – К.Езавітаў і Т.Грыб [6, с 61]. Сесія прыняла рэзалюцыю рашуча патрабуючую адмены забароны на фарміраванне беларускіх часцей, катэгарычнага падцвярджэння права беларускага народа на стварэнне сваёй нацыянальнай арміі, аднаўлення працы па фарміраванню беларускага палка ў Мінску, ураўнення ў правах беларускіх вайсковых камітэтаў з агульнарасійскімі [6, с. 61].

Але катэгарычнасць рэзалюцый ЦБВР не змяніла сітуацыю. Бальшавікі поўнасцю нейтралізавалі яе дзейнасць і яна не змагла выканаць сваёй асноўнай задачы – стварыць узброеную апору будучай беларускай улады, якую дзеячы беларускага нацыянальнага руху планавалі стварыць на І Усебеларускім з'ездзе. Калі ж І Усебеларускі з'езд у ноч з 17 на 18 снежня пачаў галасаваць рэзалюцыю аб стварэнні органа дзяржаўнай улады на тэрыторыі Беларусі ў супрацьвагу Аблвыканкамзаху, то СНК Заходняй вобласці і фронту распусціў з'езд і падверг рэпрэсіям ВБР і ЦБВР. Яны былі выселены з дому губернатара, які яны занялі ў дні работы з'езда [6, с. 62 – 63].

Тым не менш ВБР і ЦБВР не спынілі сваёй дзейнасці. Пасяліўшыся ў новым будынку па вуліцы Паліцыйнай, дзе асеў і Выканаўчы Камітэт Усебеларускага з'езда, выбраны 18 снежня на падпольным паседжанні часткі дэлегатаў з'езда ў дэпо Лібава-Роменскай чыгункі, яны ўвайшлі ў кантакт з Вярхоўным галоўнакамандуючым Крыленка і прапанавалі свае паслугі ў фарміраванні беларускіх часцей ужо ў складзе Чырвонай Арміі і да стварэння якой прыступілі органы Савецкай улады. У выніку перагавораў К.Езавітава і І.Серады з М.Крыленка, як аб гэтым паведамляе К.Езавітаў, была дасягнута дамоўленасць аб стварэнні Беларускай Народнай Чырвонай Гвардыі [6, с. 63]. Але Мяснікоў і Аблвыканкамзах не хацелі аддаваць справу фарміравання арміі ў рукі тых, хто варожа сустрэў перамогу Кастрычніцкай рэвалюцыі. Яны ізноў запатрабавалі ад Крыленкі адмовіцца ад дамоўленасці з ЦБВР. Улічваючы аўтарытэт Мяснікова і Аблвыканкамзаха Крыленка перадаў справу фарміравання арміі змешанай камісіі, працу якой актыўна сабатаваў Мяснікоў [6, с. 63 – 64]. Убачыўшы такія адносіны да справы, старшыня ЦБВР звярнуўся за дапамогай у Народны камісарыят вайсковых спраў у Петраградзе, але і там не знайшоў падтрымкі [6, с. 64].

Застаўшыся ў ізаляцыі, кіраўнікі ЦБВР і ВБР прыступілі да канспіратыўнай дзейнасці. Карыстаючыся тым, што ў 289 запасным палку і Мінскай ахоўнай камандзе ў выніку самадэмабілізацыі значна ўзрасла ўдзельная вага беларусаў, яны разгарнулі сярод салдат і афіцэраў актыўную працу, пачалі ствараць беларускія гурткі і камітэты, прыбіраючы кіраўніцтва імі ў свае рукі. Адначасова вялося назапашванне зброі ад дэмабілізуючыхся вайсковых часцей [6, с. 64]. Але гэтая праца працягвалася нядоўга. 289 запасны полк па распараджэнню Мяснікова быў высланы з Мінска для аховы чыгуначных шляхоў па лініі Мінск – Віцебск – Сма-

ленск – Арол. У хуткім часе ён таксама самадэмабілізаваўся і перастаў існаваць. Тое ж самае здарылася і з тымі часцямі, дзе яшчэ вялася «беларусізацыя» [6, с. 64].

У гэты час актыўна вялася праца па «беларусізацыі» толькі ў часцях Румынскага фронта. Намеснік камандуючага фронта генерал Д.Шчарбачоў падтрымліваў ідэю фарміравання нацыянальных часцей у надзеі стрымаць у такі спосаб разлажэнне арміі і яе бальшавізацыю. 9 студзеня 1918 г. пры яго падтрымцы была створана Беларуская вайсковая камісія, старшынёй якой стаў генерал Пажарскі. 14 студзеня Шчарбачоў выдаў загад аб «беларусізацыі» 6-га Таўрогенскага пагранічнага коннага палка, які быў пераіменаваны ў 1-ы гусарскі беларускі народны полк. 21 студзеня ўжо з'явіўся загад аб «беларусізацыі» IV армейскага корпуса і 43-й дывізіі пяхоты. У гэты корпус пераводзіліся ўсе афіцэры і салдаты беларусы з 4-й і 6-й армій, а ў 43-ю пяхотную дывізію – з 8-й і 9-й армій. Праз два тыдні быў выдадзены загад аб «беларусізацыі» 357 Віцебскай і 401 Мінскай дружынаў. У лютым пачалося фарміраванне першай беларускай дывізіі [6, с. 65]. У лютым – сакавіку 1918 г. пад кантролем Беларускай вайсковай камісіі ўжо знаходзілася каля 100 тысяч войск, палова маёмасці фронта, 2000 коней і каля 800 самаходаў [6, с. 77 – 78].

Але і на Румынскім фронце пачалася самадэмабілізацыя. Яго колькасны склад катастрафічна змяншаўся. Да таго ж у справы фарміравання беларускага войска ўмяшаўся ўрад так званай Незалежнай Малдаўскай Рэспублікі, утворанай у Бесарабіі пры падтрымцы Румыніі. Ён дазволіў фарміраванне беларускіх войск, але без узбраення і амуніцыі. У красавіку 1918 г., пасля падпісання нямецка-румынскага мірнага дагавора, румынскія войскі акружылі ў Ясах астаткі беларускіх войск і запатрабавалі іх разбраення. Камандванне падпарадкавалася патрабаванню і здало зброю і маёмасць спецыяльнай камісіі, складзенай з прадстаўнікоў Румыніі і Антанты [6, с. 78]. Салдаты і афіцэры атрымалі магчымасць вярнуцца на радзіму, але вяртацца не было куды, бо тэрыторыя Беларусі ўжо была акупавана Германіяй пасля зрыву мірных перагавораў у Брэсце.

Калі Мінск 21 лютага 1918 г. апынуўся ў руках нямецкіх акупантаў, беларускія дзеячы прадпрынялі яшчэ адну спробу стварыць беларускую армію. Яны вялі перамовы з нямецкім камандаваннем аб перадыслакацыі беларускіх часцей з Румыніі і аднаўлення фарміравання беларускіх войск непасрэдна на тэрыторыі Беларусі. Але немцы і слухаць аб гэтым не жадалі. Яны раззброілі нават тыя нешматлікія беларускія атрады, якія ўдалося стварыць у Мінску пасля адыходу бальшавікоў [6, с. 78]. Не прынеслі поспеху і шматлікія звароты Рады і ўрада БНР да кайзера Вільгельма, нямецкага ўраду, іншых дзяржаўных і грамадскіх структур аб прызнанні дзяржаўнасці Беларусі і дазволу на фарміраванне нацыянальных войск [6, с. 78 – 79].

Калі ж Германія апынулася на парозе рэвалюцыі, урад БНР прыняў рашэнне аб фарміраванні беларускай арміі. Гэтае пытанне было вынесена на абмеркаванне сесіі Рады БНР, дзе генерал Кандратовіч прапанаваў

праект стварэння 20-тысячнай беларускай арміі. Ён заявіў, што віленскія банкіры і мясцовыя памешчыкі гатовы выдзеліць на гэтыя мэты неабходныя фінансавыя сродкі. Патрэбна толькі згода нямецкага камандвання [6, с. 80].

Кіраўнікі Рады і ўрада БНР распачалі перагаворы па гэтаму пытанню з нямецкімі вайсковымі ўладамі. Але камандуючы 10-й нямецкай арміі генерал Фанкельгейм заявіў на перагаворах, што «калі ў полі зроку нямецкіх войск з'явіцца хоць якія-небудзь узброеныя сілы, то супраць іх будуць выкарыстаны нашы кулямёты» [6, с. 80]. Адмовіўся падтрымаць ідэю стварэння беларускай арміі і Савет салдацкіх дэпутатаў 10-й нямецкай арміі [6, с. 80].

Не ўдалося дзеячам БНР дамовіцца аб стварэнні сумесных узброеных сіл і з краёвымі польскімі памешчыкамі, якія прыступілі да стварэння сваіх вайсковых фарміраванняў са згоды нямецкага Обер-Осту для барацьбы супраць Чырвонай Арміі, распачаўшай вызваленне Беларусі пасля анулявання Брэсцкага мірнага дагавора [6, с. 80].

Вымушаныя эвакуявацца з Мінска ў Вільню, дзеячы Рады і ўрада БНР знайшлі спагаду і падтрымку толькі ва ўрадавых колах Літвы. Літоўскі ўрад, імкнучыся анексіраваць тую частку беларускіх зямель, якую аддалі немцы Літве па ўмовах Брэсцкага мірнага дагавора, уступілі ў перагаворы з Віленскай Беларускай Радай, заключылі з ёй дагавор, па якому прадаставілі ёй 6 месц у Літоўскай Тарыбе і далі згоду на стварэнне Міністэрства беларускіх спраў пры ўрадзе Літвы. Міністрам беларускіх спраў пры літоўскім урадзе стаў былы старшыня Народнага Сакратарыята БНР Я.Варонка [6, с. 86].

У снежні 1918 г. літоўскаму ўраду ўдалося дабіцца ад немцаў згоды на фарміраванне літоўска-беларускай арміі. Генерал Кандратовіч стаў віцэ-міністрам абароны Літвы. З гэтага часу пачалося фарміраванне ў складзе літоўскай арміі «беларускіх» часцей. Яны фарміраваліся ў Гродна, куды пераехалі ўрад БНР і Міністэрства беларускіх спраў Літвы.

Дазвол на фарміраванне першага беларускага палка ў Гродна немцы далі 1 лютага 1919 г. Але міністр беларускіх спраў Літвы Я.Варонка абвясціў мабілізацыю ў беларускае войска за тры дні да афіцыйнага дазволу (29 студзеня). У выніку першых мабілізацыйных мерапрыемстваў у сярэдзіне лютага ў Гродна ўжо знаходзілася 80 афіцэраў і 63 салдаты [5, с. 275]. Аднак паводзілі яны сябе непрыстойна, бо ў казармах працвітала п'янства і на гэтай глебе ўзнікалі разборкі. Нямецкай жандармерыі прыходзілася сілай наводзіць парадак [5, с. 275].

З цягам часу становішча палепшылася. Намаганнямі каменданта г.Гродна капітана М.Дзямідава ў многіх гарадах і мястэчках Заходняй Беларусі, якая яшчэ знаходзілася пад кантролем немцаў, былі адкрыты вярбовачныя бюро і прыток дабраахвотнікаў значна павялічыўся. Гэта дало магчымасць закончыць фарміраванне першага беларускага палка і пачаць фарміраванне другога.

У красавіку 1919 г. першы беларускі полк ужо налічваў 800 чалавек. Ім камандваў спачатку палкоўнік Лаўрэнц'еў, пасля – палкоўнік Езавітаў.

Фарміраванне другога беларускага палка не было завершана. На яго базе пазней быў сфарміраваны спецыяльны беларускі батальён, які падпарадкоўваўся каменданту горада М.Дзямідаву. Батальён налічваў каля 350 чалавек. У падпарадкаванні Дзямідава знаходзілася яшчэ група грэнадзёраў пад камандваннем паручніка Бандарчука, узвод гусараў пад камандваннем ротмістра М.Глінскага і вайсковы аркестр [5, с. 275].

Аднак гэтыя фарміраванні праіснавалі нядоўга. 27 красавіка 1919 г. Гродна занялі польскія войскі. Усе беларускія падраздзяленні, якія засталіся ў горадзе, праз некаторы час былі раззброены палякамі [5, с. 277].

У пачатку 1919 г. дзеячы Рады і ўрада БНР спрабавалі сфарміраваць беларускую армію на поўдні Расіі, дзе ў гэты час інтэнсіўна вялася праца па фарміраванню расійскай Дабраахвотніцкай арміі пры падтрымцы краін Антанты. Консул БНР у г.Адэсе С.Некрашэвіч разам з палкоўнікам П.Вентам устанавілі цесны кантакт з галоўнакамандуючым войск Антанты на Усходзе французскім генералам Бартэлё і дамагліся ад яго згоды на фарміраванне беларускіх войск. Аднак супраць гэтага выступіла камандванне расійскай Дабраахвотніцкай арміі. Галоўны інспектар расійскай белай арміі генерал Шварц выдаў загад, забараняючы фарміраванне беларускіх войск. Загад нават быў апублікаваны ў газеце [1, т. 1, кн. 1, с. 552].

Аднак французы па настаянню беларусаў паўторна далі згоду на фарміраванне беларускіх войск. Замест Шварца галоўным інспектарам па фарміраванню Дабраахвотніцкай арміі быў назначаны ўкраінскі генерал Сакіро-Яхантаў, які знаходзіўся ў прыязных адносінах з П.Вентам. Урад Украінскай Народнай Рэспублікі выдзеліў сродкі на фарміравнне беларускіх часцей. З гэтага часу ў Адэсе пачалося фарміраванне беларускай дывізіі. Яе камандзірам быў прызначаны П.Вент, якому ў хуткім часе прысвоілі чын генерала [1, т. 1, кн. 1, с. 552].

У сярэдзіне сакавіка ў беларускай дывізіі ужо налічвалася каля 1000 чалавек. Але ў канцы сакавіка – пачатку красавіка 1919 г. французы і дабраахвотнікі пачалі эвакуацыю з Адэсы. Павінна была эвакуавацца і беларуская дывізія. Аднак камандзір дывізіі П.Вент застаўся ў Адэсе і перайшоў на бок бальшавікоў. З прыходам бальшавікоў на базе дывізіі і пачалося фарміраванне беларускай савецкай брыгады, якая ў хуткім часе ўжо налічвала 10000 чалавек. Камандаваў брыгадай генерал Вент.

Нацыяналістычна настоеныя афіцэры, як сведчыць С.Некрашэвіч, хацелі перадыслакаваць брыгаду ў Мінск, «каб выгнаць адтуль бальшавікоў». З гэтай мэтай А.Баліцкі ездзіў у Мінск. Але Крывашэйн не даў згоды на перавод брыгады ў Беларусь. А ў Адэсе ў хуткім часе пачалося паўстанне М.Грыгор'ева, да якога прымкнуў П.Вент. Паўстанне аднак было падаўлена і Венту прыйшлося ўцякаць. Брыгада ў хуткім часе была адпраўлена на фронт [1, т. 1, кн. 1, с. 553].

Такім чынам, і на поўдні Расіі дзеячам Рады і ўрада БНР стварыць беларускую армію не ўдалося. Але яны не траціліі надзеі і настойліва шукалі шляхі да рэалізацыі пастаўленай мэты.

Вясной – летам 1919 г. прэм'ер-міністр БНР А.Луцкевіч спрабаваў стварыць беларускую армію з ваеннапалонных беларусаў у Германіі, якіх там налічвалася, па дадзеных ураду БНР, каля 75 тысяч. З гэтай мэтай актыўна вяліся перагаворы з Літвой, аб прадастаўленні апошняй сваёй тэрыторыі для дыслакацыі беларускай арміі. У Берліне са згоды нямецкіх уладаў было створана Беларускае вайсковае бюро на чале з генерал-маёрам Л.Давыдавым. Аднак Літва адмовілася прадаставіць сваю тэрыторыю для размяшчэння беларускіх войск, ды і дабраахвотнікаў сярод беларускіх ваеннапалонных не знайшлося. Ад ідэі прышлося адмовіцца [1, т. 1, кн. 1, с. 375 – 384; 2, с. 145].

Не спраўдзіліся надзеі лідэраў БНР на дапамогу і падтрымку з боку Польшчы. Ажыццяўляючы анексію беларускіх зямель, Ю.Пілсудскі больш карміў іх прыгожымі абяцаннямі, чым аказваў практычную дапамогу. Калі ж у канцы кастрычніка 1919 г. ён і выдаў загад аб утварэнні Беларускай вайсковай камісіі і даў згоду на фарміраванне двух беларускіх батальёнаў, гэта справы не змяніла. Ды і сфарміраваць беларускія батальёны дзеячы БНР не змаглі [4, с. 20 – 62].

Так на сённяшні дзень у святле гістарычных крыніц прадастаўляецца справа дзейнасці беларускіх палітычных партый і арганізацый у 1917 – 1920 гг. па фарміраванню беларускай арміі і такімі былі яе вынікі.

Літаратура і крыніцы

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: У 2-х кн. / Склад. С.Шупа. – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага: Беларускі інстытут навукі і мастацтва. Таварыства беларускага пісьменства, 1998. – 1721 с.

2. Апостол национального возрождения. Собственноручные показания А.И.Луцкевича 30 октября 1939 г. / Подг. к публ. В.Н.Михнюк, Н.М.Климович, А.Н.Гесь // Неман. – № 1. – 1995 – С. 127 – 162.

3. Варонка Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 году: Кароткі агляд. – Коўна: Выд-ва Міністэрства беларускіх спраў, 1920. – 29 с.

4. Ковкель И., Сташкевич Н. Почему не состоялась БНР? (Из истории политического банкротства националистической контрреволюции в Белоруссии. 1918 – 1925 гг.). – Мн.: Биб-ка газ. «Голас Радзімы», 1980. – 125 с.

5. Коўкель І.І., Чарнякевіч А.М. Рэвалюцыйны і грамадска-палітычны рух у 1917 – 1920 гг. // Памяць: Гіст. – дакум. хроніка горада Гродна / Рэд. кал.: Г.П.Пашкоў, Я.М.Жабрун, І.П.Крэнь і інш. – Мн.: БелЭН, 1999. – С. 271 – 277.

6. Latyszonek O. Bialoruskie formacje wojskowe. 1917 – 1923. – Bialystok: Bialoruskie Towarzystwo Historyczne, 1995. – 273 s.

7. Мигун Д.А. Германия и Беларусь: уроки истории (1914 – 1922 годы). – Мн.: РИВШ БГУ, 2001. – 63 с.

8. Рудовіч С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. – Мн.: Тэхналогія, 2001. – 201 с.

А.М. Чарнякевіч, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ БЕЛАРУСКАГА НАЦЫЯНАЛЬНАГА РУХУ НА ГРОДЗЕНШЧЫНЕ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XX СТАГОДДЗЯ

У адрозненне ад Вільні, дзе прасочваецца пэўная пераймальнасць паміж рознымі этапамі беларускага нацыянальнага руху, у Гродне традыцыя беларускага адраджэння мела яскрава цыклічны – «квантавы» характар і развівалася хвалямі, адшукваючы з кожным разам усё большую колькасць прыхільнікаў, з тым, каб пазней зноў знікнуць, амаль не пакідаючы слядоў. У выніку грамадская актыўнасць на беларускай глебе прыходзілася, галоўным чынам, на шэраг «пікаў», даўжынёю ад пару месяцаў, да аднаго-двух гадоў.

Гэтая асаблівасць у развіцці мясцовага беларускага асяродка знайшла свой адбітак і ў пытанні гістарыяграфіі беларускага нацыянальнага руху на Гродзеншчыне. Большая частка публікацый прысвечаных гэтай праблематыцы не выходзяць за вузкахраналагічныя рамкі і канцэнтруецца на разглядзе канкрэтна-гістарычных падзеяў у межах толькі аднаго з перыядаў. Амаль суцельная адсутнасць, за адзінкавым выключэннем, спробаў абагульняльнага аналізу з шырынёй ракурсу ў некалькі дзесяцігоддзяў, а не двух-трох месяцаў ці ў лепшым выпадку – аднаго-двух гадоў, паспрыяла замацаванню ўстойлівага стэрэатыпа аб існаванні пэўнай фінальнай даты, якая б адпавядала «канцу» беларускага руху ў Гродне. Гэтай памылкі не пазбег і аўтар дадзенага артыкула, калі апісваючы падзеі 1918 – 1921 гадоў, напрыканцы зазначыў: «А яшчэ праз нейкі час згас і беларускі агенчык Гародні» [82]. Пазнейшая спроба удакладніць гэтую высновy больш канкрэтным сцвярджэннем таго, што «польскай уладзе спатрэбілась яшчэ дзесяць год, перш чым згас беларускі агенчык Гродна», тым самым адсоўваючы канцовую дату з 1921 да 1931 год, ізноў аказалася неадпаведнай рэчаіснасці, бо гэткім чынам, напрыклад, не ўлічваўся беларускі кааператыўны рух, які актывізаваўся ў наваколле Гродна як раз на мяжы 1931-1932 года. Аднак і гэтая дата не можа разглядацца ў якасці апошняй у гісторыі беларускага руху на Гродзеншчыне, таму што адсутнасць арганізацыйных формаў не пазбавіла саму ідэю нацыянальнага адраджэння беларусаў унутранага зместу.

Уласна пачаткі беларуска руху ў Гродне назвычай звязваюць з дзейнасцью на месцовай глебе беларускага зямляцтва пад апекай ксяндза Францішака Грынкевіча, больш вядомага пад назваю Гродзенскі гурток беларускай моладзі «Хатка», праз які прайшло агулам да сарака чалавек. Гэты першы перыяд ахоплівае 1909–1914 гады і даволі шырока прадстаўлены ў гістарыяграфіі [6, 13, 17, 27, 29, 32, 41, 56, 57, 61, 67, 84, 88, 91, 92, 99]. Асаблівая роля ў захаванні спадчыны па гуртку належыць Зоське

Верас – Людвіке Сівіцкай-Войцік, якая актыўна прычынілася, як да дзейнасці «Хаткі», так і да «папулярызацыі» пазней яе імя [23, 24].

У адрозненні ад гуртка, беларускія арганізацыя, што дзейнічалі ў Гродне ў перыяд 1918–1921 годоў (яго магчыма умоўна звязаць з існаваннем Гродзенскага Беларускага нацянальнага камітэта), у савецкай гістарыяграфіі наогул не прадстаўлены. Затое менавіта гэты час станавіў найбольшую цікавасць для даследчыкаў гісторыі БНР, прычым першыя працы, прысвечаныя дадзенай праблематыцы былі напісаны амаль разам з самімі падзеямі [1, 8, 14, 25, 28, 30, 31, 34, 39, 40, 42, 44, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 64, 66, 73, 75-94, 96, 97]. Некаторыя з іх у сваю чаргу, як, напрыклад, «Успаміны аб польскай акупацыі Гарадзеншчыны ў 1919-1921 гг. «Малюнкі гвалту і здзекаў фацэтных польскіх паноў на Беларусі (Мае перажыванні)» Янкі Антонава выклікалі палеміку яшчэ напярэдадні свайго з'яўлення. У сваім лісце да В.Ластоўскага ад 6 чэрвеня 1921 года К.Езавітаў пісаў: «Вучыцель Антонаў, што працуе ў Сямашкі, выпускае кнігу сваіх успамінаў, у якой ёсць вялікія і вельмі некарысныя... памылкі з боку беларускай Дзяржаўнасці і ў асвятленні спраў на Гродзеншчыне. Я напісаў свае думкі Антонаву, але не пэўна што ён зробіць папраўкі. Звярніце на кнігу ўвагу!» [18; 19, т.2, ст. 1240, 1329].

У сваю чаргу ў межах дадзенага перыяду вылучаюцца адразу некалькі «самастойных» тэмаў: урад БНР у Гродне (адсюль даволі распаўсюджанае паняцце: «Гродна як другая сталіца БНР»); Першы Гродзенскі беларускі полк і інш. (да апошніх адносіцца, напрыклад, тэма – беларускі тэатр у Гродне, найшырэй прадстаўлены ў літаратурнай спадчыне П.Мядзёлкі [52, 53]). Гісторыя фармавання беларускіх вайсковых частак у Гродна на мяжы 1918-1919 года была настолькі важным, хаця, можа, і абмежаваным па сваіх рэальных наступствах, эпізодам, што трапіла на старонкі адразу некалькіх паважных навуковых працаў [4, 5, 7, 9].

Сярэдзіна 1922 – першая палова 1923 годоў, аб'яднанныя гэткімі падзеямі, як выбары ў Сейм II Рэчы Паспалітай і беларуская партызанка, на мясцовым грунце з'вязаны перш за ўсё з асобамі паслоў – С.Барана і С.Якавюка і партызанскіх атаманаў – Хмары і Скамароха. Гістарыяграфія гэтага перыяду, за выключэннем працы, прысвечаннай асобе Разумовіча-Хмары [14], амаль поўнасцью паўстала пасля 1991 года, што тлумачыцца як недаступнасцью праз доўгі час навуковых архіваваў па дадзенай праблематыцы, так і палітычнай кан'юнктурай [3, 22, 37, 80]. Асаблівай ўвагі ў гэтым кантэксце заслугоўваюць працы С.Токця, які ўдала, на нашую думку, спалучае метады рэгіяналістыкі з даследаваннем агульных, нацыятворчых працэсаў [69-72].

Застаўшыяся амаль пятнадцаць год існавання Гродна ў складзе II Рэчы Паспалітай былі не менш насычаныя падзеямі для мясцовых беларусаў: вясна – восень 1924 года – гэта няўдалая спроба адраджэння антыпольскага падполля ўжо з выразна камуністычным ухілам, якая скончылася сецэссіяй, чарговымі рэпрэсіямі з боку польскіх уладаў і актывізацыяй паланафільскага крыла сярод мясцовых беларусаў; 1925–1927 гады –

«эпоха Грамады», прычым з іх толькі апошнія сем месяцаў існавання гэтай арганізацыі для горада і павету сталіся сапраўднаю падзеяй; 1928 – 1931 гады – час «Змагання». Нарэшце, 30-е гады, якія для беларускага руху ў Гродна прайшлі «пад ценью» мураў гродзенскай турмы – гэта найменш даследаванная частка з гісторыі дадзенай праблематыкі. На жаль, гэты пярыяд у беларускай гістарыяграфіі асветлены меньш за ўсе іншыя і галоўным чынам прадстаўлены на старонках польскіх навуковых прац, прысвечанных грамадска-палітычным рухам на тэрыторыі паўночна-усходніх ваяводстваў II Рэчы Паспалітай, што паўсталі на працягу 1970-х – 1990-х гадоў у Беластоцкім навуковым асяродку [10, 11, 12, 15, 16].

Аналізуючы даследаванасць беларускага нацыянальнага руху Гродзеншчыны можна прыйсці да высновы, што ўзгаданая тэма ў дадзеным канкрэтным рэгіянальным кантэксце прадстаўлена куды шырэй, чым нават агульны ўзровень яе даследаванасці. Некаторыя пытання, разгледжаныя даследчыкамі на прыкладзе Гродна і яго наваколля, наогул не знайшлі свайго працягу ў дачыненні да іншых беларускіх асяродкаў, пры тым, што сам Гродна з'яўляўся толькі адным з шэрагаў цэнтраў нацыянальнага руху. Не менш важным падаецца і тое, што гістарыяграфія беларускага руху на Гродзеншчыне ахоплівае амаль усе яго асноўныя этапы развіцця, хаця яны і прадстаўлены не аднолькава шырока.

Літаратура і крыніцы

1. Czerniakiewicz A. Przejmowanie wladzy przez Polakow w Grodnie (koniec 1918 – kwiecien 1919) // Poczatki niepodleglosci. – Lomza – Bialystok – Grodno – Suwalki. 1918 –1919. – Bialystok, 1998. – S. 41-50.

2. Engelhardt E. Weiss-Ruthenien. – Berlin-Amsterdam-Praga-Wiena, 1943.

3. Giogowska H. Los biaioruskiego posia Sergiusza Baranowa // Biaioruskie Zeszyty Historyczne, 1995. – № 2 (4). – St.146-159.

4. Karpus Z. Bialoruskie formacje wojskowe w Polsce w latach 1919-1921 // Pomorze-Polska-Europa. Studia i materialy z dziejow XIX i XX wieku. – Toruc, 1995. – S. 223-231.

5. Karpus Z. Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddzily wojskowe ukrainskie, kozackie i bialoruskie w Polsce w latach 1919-1920. – Toruc, 1999.

6. Koziowska-Giogowska H. Koias naљaj nivy // Czasopis. – 2003. – Nr 7-8.

7. Latyszonek O. Bialoruskie formacje wojskowe 1917-1923. – Biaiystok, 1995.

8. Jatyszonek O. Biaioruski oњrodek narodowy w Grodnie wobec niepodlegiego pacstwa polskiego // Biaiostocczyzna. – 1994. – Nr 1. – S. 68-73.

9. Lesжius V. Lietuvos kariuomene 1918-1920. – Vilnius, 1998.

10. Majecki H. Dziaialnoњж Biaioruskiego Wioњciacsko-Robotniczego Klubu Poselskiego na Biaiostocczyџnie w latach 1928-1930 // Studia polsko-litewsko-biaioruskie. Praca zbiorowa pod red. J. Tomaszewskiego, E. Smuikowej i H. Majeckiego. – Warszawa, 1988. – S. 219-229.

11. Majecki H. Dziaialnoњж towarzystwa szkoiy biaioruskiej na Biaiostocczyïnie // Studia polsko-litewsko-biaioruskie. Praca zbiorowa pod redakcj№ J.Tomaszewskiego, E.Smuikowej i H.Majeckiego. – War., 1988. – S. 201-218.

12. Naikowska Z. Dzienniki (1918-1929). – T. III. – War., 1980.

13. Stankieviж A. Bieiaruski chruњsijanski ruch (histaryжny narys). – Vilnia, 1939.

14. Starïa A. Ataman Chmara Razumowicz. Sylwetka biaioruskiego irredentysty. – War., 1937.

15. Tomczonek Z. Ruch ludowy na kresach pyinocno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. – Biaiystok, 1996..

16. Wysocki R. Spyidzielczoњж bialoruska na terenie wojewydztwa biaiostockiego w latach 1919-1939 // Biaiostocczyzna. – 1996. – № 41 /1/. – S. 39-47.

17. Ад Гуртка да Грамады... Старонкі беларускай гісторыі Гродна першай паловы XX стагоддзя (матэрыялы да круглага стала 23 кастрычніка 2004 года) / Гродзенскае абласное аб'яднанне маладых навукоўцаў «ВІТ». – Гродна, 2004.

18. Антонаў І. Успаміны аб польскай акупацыі Горадзеншчыны у 1919-1921 г.: Малюнкі гвалту і зьдзеку фацетных польскіх паноў на Беларусі (Мае перажываньні). – Б.м., 1921.

19. Архівы Беларускай народнай рэспублікі. Кніга 1, том 1-2 – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага: Беларускі інстытут навукі й мастацтва, таварыства беларускага пісьменства Наша ніва, 1998.

20. Вашкевіч А. Архіў, які не знік // Гродзенская праўда – 2005. – 9 ліпеня.

21. Вашкевіч А. Вацлаў Пануцэвіч у Беларусі амаль невядомы // Куфэрак Віленшчыны. – №2(7). – 2002. – Ст. 14-22.

22. Вашкевіч А., Нарэль Д. Сымон Якавюк: адраджэнец, спекулянт, манархіст і савецкі дыверсант // Arche. – № 5. – 2005. – Ст. 176-232.

23. Верас З. Гродзенскі гурток беларускай моладзі // Бібліятэка Акадэміі Навук Беларусі, аддзел рэдкай кнігі. Ф. 23. Воп. 1. Спр. 624.

24. Верас З. Старое Гродна // Краю мой – Нёман. – Мн., 1986. – С. 188-194.

25. Воронко И. Я. Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции: Историко-политический очерк. – Ковна, 1919.

26. Гарбінскі Ю. Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. – Мн. – Мюнхен, 1999.

27. Глагоўская Е. Вяртанне да сваіх Станіслава Грынкевіча // Ніва, 7 мая 2000. – № 19.

28. Глагоўская Е. Жыццё і дзейнасць Л.Дзекуць-Малея // Слонімскі край. – № 2. – 2000.

29. Грабінскі Б.Сакольшчына-Горадня-Вільня // ARCHE. – 2000. – № 5. – С. 179-208.

30. Данілюк Т. Мае ўспаміны аб службе ў беларускіх вайсковых фармацыях і ўдзеле ў беларускім збройным змаганьні. 1917 – 1921 // Спадчына. – №5. – 1995.

31. Езовитов К. Белорусы и поляки: Документы и факты из истории оккупации Белоруссии поляками в 1918 и 1919 гг. – Ковна: Изд. Ф. Скарыны, 1919.

32. Жук І. Уладыслаў Чаржынскі – беларускі навуковы і культурны дзеяч з Сакольшчыны // Bialoruskie zeszyty historyczne. – 1998. – № 10. – S. 109-110.

33. Западная Беларусь на скамье подсудимых: процесс Белорусскай крестьянско-рабочей Грамады. – Мн., 1929.

34. Засецкі М. Міністэрства беларускіх спраў за 10 месяцаў існавання. Кароткі нарыс // Casopis. – № 1. – 1919.

35. Игнатович Ф. Страдал за идею... // Биржа информации. – 27 июня 2002. – № 26.

36. Карповіч М. Пра беларускі тэатр у Горадні // Наш край. – 1929. – №3(42).

37. Карповіч С., Крапівін С. След атамана Скомороха // Советская Белоруссия. – № 203-204. – 19.8.2000.

38. Коўкель І., Чарнякевіч А. Партызанскі рух на Гродзеншчыне 1921–1925 // Слонімшчына вачыма навукоўцаў і краязнаўцаў: матэр'ялы рэгіянальнай гісторыка-краязнаўчай канферэнцыі, прысвечанай 750-годзю г. Слоніма і 70-годзю заснавання Слонімскага раённага краязнаўчага музея імя І.І. Стаброўскага / Пад рэд. І.П. Крэня. Слонім: ГАУПП «Слонімская друкарня», 2002. – С. 254-259.

39. Коўкель І., Чарнякевіч А. Рэвалюцыйны і грамадска-палітычны рух у 1917–1920 гг. // Памяць: Гіст. – дакум. хроніка горада Гродна / Рэд. кал.: Г.П. Пашкоў, Я.М. Жабрун, І.П. Крэнь і інш. – Мн.: БелЭН, 1999. – С. 271 – 277.

40. Курбскі-Кузняцоў У. Успаміны аб беларускам руху ў Гродна // Новая дарога, 27.9.1942. – № 27.

41. Л.С. – Ш. Успаміны аб Горадзенскім гуртку Беларускай Моладзі // Студэнская думка. – 1925. – № 3,4.

42. Лаўрэш Л., Круцікаў У., Сліўкін В. Генерал Кіпрыян Кандратовіч // Спадчына. – 2002. – №1.

43. Луцкевіч А. Дзённік // Полымя. – 1991. – № 4. – С. 205-224; № 5. – 1991. – С. 168-191.

44. Луцкевіч А. Польская акупацыя на Беларусі. – Вільня, 1920.

45. Ляхоўскі У. Беларуская справа падчас польскай акупацыі 1919 – 1920 гг. // Спадчына. – 1994. – № 6. – С. 50 – 87.

46. Ляхоўскі У. Беларуская школьная справа на Гродзеншчыне 1915–1919 гг. // Культура Гродзенскага рэгіёну: праблема развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа. – Гродна, 2003. – С. 125-128.

47. Ляхоўскі У. Рупіўся дзеля Бога і людзей. Жыццёвы шлях Лявона Вітан-Дубейкаўскага // Наша Вера. – 1997. – №4. – С. 32 –51.

48. Ляхоўскі У. Сумесная чыннасьць хрысьціянскіх сьвятароў і рэлігійных дзеячоў на ніве беларускай культуры ды дабрачыннасьці ў гады першае сусьветнае вайны (1914 – 1921). // Роля асобы ў жыцці і дзейнасці хрысьціянскіх цэркваў Беларусі ў XX стагоддзі. – Мінск, 2000. – С. 73 – 83.

49. Ляхоўскі У., Чарнякевіч А. Першы беларускі полк // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн. 2. – Мн.: БелЭн, 2003. – С. 423.

50. Малецкі Я. Пад знакам пагоні // Спадчына. – 1994. – № 3. – С. 129-130.

51. Мікула Я. Аркадзь Смоліч на Гродзеншчыне // Гарадзенскія запісы, вып. 1. – Гродна, 1993. – С. 99-101.

52. Мядзёлка П. Сцежкамі жыцця // Полымя. – 1993. – № 5.

53. Мядзёлка П. Сцежкамі жыцця. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1974. – 232 с.

54. Пануцэвіч В. Гарадзеншчына ў нацыянальным руху ў 1918-1919 гадах // Бацькаўшчына. – 1964. – № 5-6.

55. Працэс 72 // Беларуская доля. – 1925. – № 26, 31, 32.

56. Пяткевіч А. Гродзенскі гурток беларускай моладзі // ЭГБ, т. 3. – С. 133-134.

57. Пяткевіч А. Гродзенскі гурток беларускай моладзі і Сакольшчына // Biaioruskie Zeszyty Historyczne. – 1998. – № 9 – С. 136-141.

58. Пяткевіч А.М. Беларускі шлях // ЭГБ, т.1. – С.459.

59. Пяткевіч А.М. Выстрал // БГЭ., т.2. – С.375.

60. Пяткевіч А.М. Беларусь / Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.3. – С.486.

61. Пяткевіч А.М. Гродзенскі гурток беларускай моладзі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.3. – Мн.: БелЭн, 1996. – С.133-134.

62. Пяткевіч А.М. Людзі культуры з Гродзеншчыны: Даведнік. – Гродна, 2000.

63. Рудовіч С. Аляксюк Павел Паўлавіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.1. – Мн.: БелЭн, 1993. – С.113.

64. Сідарэвіч А. Старонкі з гісторыі БНР // Адраджэнне. Гістарычны альманах. – Мн.,1995. – С. 243-244.

65. Скорабагатаў В. Кампазітар Ян Тарасевіч: Ён абышоўся без славы, слава не абыдзецца без яго // ARCHE. – 2000. – № 5. – С. 261.

66. Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах. – Мн., 2001.

67. Смалянчук А. Гарадзенскі гурток беларуская моладзі // Музей і развіццё гістарычнага краязнаўства. – Гродна, 1990. – С. 34-36.

68. Содаль У. Харал «А хто там ідзе?» // Наша Ніва, – 12.06.2000. – № 24.

69. Токць С. Барацьба за беларускую дзяржаўнасць на абшарах Гарадзенскай (Берштаўскай) пушчы ў 1920-х гадах // Biaioruskie Zeszyty Historyczne. – 2001. – № 15.

70. Токць С. Беларуская вёска на мяжы эпох: Змены этнічнай самасвядомасці сялянства ва ўмовах распаду традыцыйнага аграрнага грамадства (па матэрялах Гарадзеншчыны 19 – першай паловы 20 ст.). – Гродна: ГрДУ, 2003.

71. Токць С. Беларускі нацыянальны рух 1920-х гадоў вачыма польскай паліцыі // Гістарычны альманах. – Т. 3.

72. Токць С. Выбары ў парламент на Гарадзеншчыне ў 1920-х гадах // Пагоня. – 12.10.2000. – № 38; 19.10.2000. – № 39.

73. Успенскі А. 1-шы беларускі полк у Гародні і як палякі яго раззброілі // Раніца. – 1942. – № 44-49.

74. Цыхун А. Маем «Заходнія Ўкраіны?» // Літаратура і мастацтва. – 1991. – 5 апр.

75. Чаркасава Д.Пагасла яснае сонейка // Голас Радзімы. – 30.1.1986. – № 5.

76. Чарнякевіч А. Абое памерлі ад сухотаў // Наша Ніва. – 3.12.2001. – № 49.

77. Чарнякевіч А. Ад імя народу: Гродзенскі Беларускі нацыянальны камітэт // Биржа информации. – 9.10.2003. – №40.

78. Чарнякевіч А. Ад Маркевіча да Маркевіча, або з гісторыі беларускага перыядычнага друку ў Гродна // Биржа информации. – 13.11.2003. – №34.

79. Чарнякевіч А. Беларускі супраціў // Биржа информации. – 2003. – 16 окт.

80. Чарнякевіч А. Беларускія паслы са спісу № 16 // Биржа информации. – 2003. – 30 окт.

81. Чарнякевіч А. Бялецкі К.Я. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн. 2. – Мн.: БелЭн, 2003. – С. 349.

82. Чарнякевіч А. Гарадзенскія апосталы. Беларускі нацыянальны рух у Гродна ў 1918-1920 г. / Грамадскае аб'яднанне «Ратуша». – Гродна, 1999.

83. Чарнякевіч А. Другая сталіца БНР // Биржа информации. – 2003. – 27 нояб.

84. Чарнякевіч А. Касцёл бернардзінцаў: Францішак Грынкевіч і беларускі каталіцкі рух // Пагоня. – 2001. – 9 нояб.

85. Чарнякевіч А. Мары аб Еўропе // Биржа информации. – 2003. – 20 нояб.

86. Чарнякевіч А. Першы гродзенскі беларускі полк // Биржа информации. – 2004. – 9 янв.

87. Чарнякевіч А. Першы Гродзенскі губернскі беларускі з'езд // Биржа информации. – 2003.

88. Чарнякевіч А. Першы колас беларускай нівы // Биржа информации. – 2003. – 4 сент.

89. Чарнякевіч А. Постаці беларускага нацыянальнага руху ў Гродна 1909-1939 гг.: біяграфічны даведнік. – Мінск: Грамадскае аб'яднанне «ВІТ», 2003.

90. Чарнякевіч А. Прытулак для беларускіх дзетак // Биржа информации. – 2003. – 23 окт.

91. Чарнякевіч А. Францішак Грынкевіч і беларускі каталіцкі рух // Биржа информации. – 2003. – 28 авг.

92. Чарнякевіч А. Францішак Грынкевіч і беларускі нацыянальны рух // Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе: Материалы международной научной конференции, в 2-х частях. Часть 2. – Гродно, 2001. – С. 229-232.

93. Чарнякевіч А. Цэнтральная беларуская рада Гродзеншчыны // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн. 2. – Мн.: БелЭн, 2003. – С. 118.

94. Чарнякевіч А. Шпацар па беларускай Гародні // Пагоня. – 2001. – 1 нояб.

95. Черепица В.Н. Гродненские национально-общественные комитеты в годы немецкой оккупации (1941-1944 г.) // 55 гадоў Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне: погляд праз гады, новыя канцэпцыі і падыходы: Матэрыялы навукова-тэарэтычнай канферэнцыі 4-5 мая 2000 года. Частка ІІ. – Мінск, 2004. – С. 29-33.

96. Чернякевич А. Акция Гродненской польской организации войсковой (ПОВ) по освобождению К.Цвирко-Годыцкого // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі / пад рэд. І.П.Крэня. – Гродна: ГрДУ, 1998. – С. 148-150.

97. Чернякевич А. Национальные процессы в Гродно в период советско-польской войны 1919-1920 г.г. // Чалавек. Этнас. Тэрыторыя. Праблемы развіцця заходняга рэгіёна Беларусі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі: У 2 частках / Брэсцкі дзярж. ун-т. – Брэст, 1998. – Ч. ІІ. – С.119-130.

98. Школа Беларуская // Інфармацыйны бюлетэнь Гродзенскага гарадскога аддзялення рэспубліканскага грамадскага аб'яднання «Таварыства Беларуская школа». – Гродна, 2004.

99. Ян з-пад Ласосны. Горадзенскі беларускі гурток 1913 г.. Успаміны // Kryvic. – 1924. – № 1(7).

А.У. Паўшок, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ДЗЕЙНАСЦЬ ПОЛЬСКІХ ПАЛІТЫЧНЫХ ПАРТЫЙ У БЕЛАРУСІ НА ПАЧАТКОВЫМ ЭТАПЕ ПЕРШАЙ РАСІЙСКАЙ РЭВАЛЮЦЫІ (студзень – снежань 1905 г.)

Гаворачы пра дзейнасць польскіх палітычных партый на Беларусі ў рэвалюцыі 1905–1907 гг., трэба зазначыць, што яна працякала ў розных накірунках: сацыял-дэмакратычных і ліберальна-буржуазных.

Да сацыял-дэмакратычнай плыні можна аднесці Польскую сацыялістычную партыю (ППС). Кіраўніцтва ППС лічыла, што польская дзяржава павінна адрадзіцца ў межах, якія існавалі да падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г.

З пачатку першай расійскай рэвалюцыі ў студзені 1905 г. ППС на Літве разам з іншымі партыямі стала на чале рэвалюцыйнага руху на Беларусі. Асабліва важную ролю яна адыграла ў 1905 г. у г.Гродне, дзе пэпэсаўцы і бундаўцы з·явіліся адзіным арганізацыйным цэнтрам рабочага руху. Гродзенскі Рабочы Камітэт ППС на Літве выдаваў уласную газету «Вястун вольнасці» [7, с.18]. У яго склад уваходзілі: Ганна Каменецкая, Майсей Лейбаў, Чышка Капульская, Іосель Нелекіс, Янкель Ляцкі, Браніслаў Шушкевіч, Данііэль Габаў, Хайма Ліпскі, Шала Трылінг, Абрам Айзенберг, Рахпі Фрахтаўнін, Сіма Гольдберг, Юдэль Бурдэ, Шенона Капульска, Пейсах Ліпец, Шепшэль Каплан, Эстэр Гурвін, Янкель Любіс, браты Станіслаў і Казімір Трускоўскія, Абрам Ліпнік, Эстэр Крапу, Ева Хвілевіцкая, Ісер Длугач, Рыўка Кантор, Габрыэль Шатаўскі, Арона Руда, Барэль і Зуселя Куленернскія [1, с.4].

Потым Камітэт прыняў рашэнне стварыць з лепшых працоўных групу, якая б уваходзіла ў кантакт з масамі працоўных, сялян і салдат. Група атрымала названне «Цэнтралка». У яе склад уваходзілі Грабоўскі, Б. Рутковўскі, Бальцэр, Кавальчук, Станіслаўчык, Панкевіч, Ган. Кіраўніком яе да кастрычніка быў Шушкевіч, а затым Шумаў [8, с.32].

Прыблізна ў сакавіку 1905 г. пачала сваю дзейнасць баявая арганізацыя пры Гродзенскім Рабочым Камітэце ППС на Літве. У яе склад уваходзілі М.Панкевіч (кіраўнік), Ф.Маслоўскі, З.Калгановіч, М.Станіслаўчык, Ю.Шапіра, З.Калгановіч і інш. – усяго 16 чалавек. На ўзбраенні ў членаў «баёўкі» знаходзіліся звыш 20 браўнінгаў і рэвальвераў, самаробныя бомбы [8, с.26].

Акрамя гэтага, у складзе гродзенскага Рабочага Камітэта ППС на Літве дзейнічаў «Яўрэйскі камітэт ППС». У ім працавалі выключна прадстаўнікі яўрэйскай нацыі. На сваіх лістоўках яны ставілі ініцыялы на рускай мове «Е.К.» [2, с.89].

Члены Гродзенскага Рабочага Камітэта ППС на Літве арганізоўвалі сярод іншых палітычныя дэманстрацыі 7 сакавіка ў прыгарадзе Гродна і 1 мая ў Гродне [8, с.31].

Напярэдадні 1 мая паліцыяй былі арыштаваны лідэры ГрРК, сярод іх Хвіліцкую, Шушкевіча, Лапіна, Капульскую. Жандармы ў ходзе арыштаў таксама наткнуліся на кансператы̆ную кватэру Франца Ігнатовіча, дзе як раз друкавалі на гектографе Трускоўскія, Ліпнік, Кранс. Цудам паспеў схавацца дэлегат ЦРК ППС «Юліан» (Станіслаў Капецкі), які прыехаў з г.Варшавы ў г.Гродна з інструкцыямі па каардынацыі правядзення мерапрыемства [8, с.24].

Негледзячы на ўсе гэта, 1 мая па вуліцы Дамініканскай пачалося шэсце рабочых. Сігнал да пачатку акцыі далі Дыяканаў і Глінскі. Імі былі раскіданы адозвы, падняты над галавамі сцяг ППС. Аднак дэманстрацыя была разагнана паліцыяй [8, с.24].

Акрамя гэтага, члены ГрРК наладзілі сувязі з рэвалюцыянерамі з горада Лодзі і праводзілі сумесныя акцыі па збору грошаў па рэвалюцыйныя патрэбы. Аб гэтым сведчыць сакрэтны цыркуляр паліцыі ад 21 ліпеня 1905 г. У ім даваўся загад аб арышце ў выпадку паяўлення дэлегатаў з г.Лодзі. У г.Гродне членамі ГрРК былі праведзены забастоўкі і сходы пратэсту супраць расстрэлу рабочых у Лодзі ў чэрвені 1905 г. [5, с.19].

У пачатку 1905 г. арганізацыя пачала работу ў арміі. Гродзенскі гарнізон у той час складаўся з чатырох палкоў пяхоты (101-ы Пермскі, 102-і Вяцкі, 103-і Петразаводскі, 171-ы Кобрынскі), крэпаснога батальёна, 4-га сапернага, 26-й артылерыйскай брыгады, двух соцень казакоў – усяго каля 20 тыс. салдат і афіцэраў [8, с.31].

Гэтую работу праводзілі Г.Петрашкевіч, А.Дзьяканаў, У.Матушэўскі. Найбольш значны водгук ідэі ППС артымалі ў салдат 4-га сапернага батальёна, 26-й артылерыйскай брыгады і 102-га пяхотнага палка. Актыўнымі членамі ППС, напрыклад, сталі сапёры М.Судакоў і П.Аляксееў [8, с.32].

Члены ГрРК выдавалі спецыяльныя пракламацыі для салдат: на рускай і польскай мовах «Подымитесь солдаты», «Солдатская памятка», «Ко всем солдатам Гродненского гарнизона» [4, с.211].

Восенню 1905 г. быў заснаваны Вайсковы рэвалюцыйны камітэт пры Гродзенскім рабочым Камітэце ППС на Літве [8, с.32].

Найбольш спрыяльную працу ў арміі праводзіў Уладзіслаў Матушэўскі, які ў лістападзе 1905 г. пачаў служыць у 4-ым сапёрным батальёне. Дзякуючы яму, восенню 1905 г. пачаліся хваляванні сярод салдат 4-га сапернага батальёна, затым – у 26-й артылерыйскай брыгадзе па прычыне дрэннага харчавання. Пазней да іх далучыліся салдаты 102-га пяхотнага палка [8, с.32].

Акрамя гэтага члены ГрРК імкнуліся распаўсюдзіць рэвалюцыйную агітацыю сярод сялян. Для іх друкаваліся і распаўсюджваліся камітэтам наступныя брашуры на польскай і рускай мовах: «Крестьяне, к вам наше слово», а таксама на беларускай мове: «Настаў час», «Братцы мужыкі!», «Царская гаспадарка», «Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы ідуць». Для правядзення агітацыі члены ГрРК накіроўваліся ў розныя паветы

Гродзенскай губерніі. Вядомы факт аб распаўсюджанні ідэй ППС сярод сялян Пружанскага павета. Там паліцыя часта сустракала адозву пад назвай «Ко всем крестьянам Пружанского уезда» і адозвы на польскай мове ад імені ЦК ППС у мястэчку Шэрашова [3, с.236].

У гэты час дзейнасць ГрРК распаўсюдвалася толькі на Гродне і яго бліжэйшае наваколле. У другіх гарадах, такіх як Брэст, Слонім, Ваўкавыск, Крынкі, яно было вельмі слабым. З мэтай пашырэння уплываў ППС на масы Шумаў стварыў «школу агітатараў», якой сам кіраваў.

Заняткі ў школе ахоплівалі пытанні тэорыі марксізма і гісторыі сацыялістычнага руху. У школу былі запрошаны: Петрашкевіч, Ярашэвіч, Ган, Сянкевіч, Кавальчук, Руткоўскі, Грыбоўскі, Юхневіч, а з яўрэяў – Капульскі, Ганна Гурвіч і інш. Школа знаходзілася на кватэры рыбака Бяляўскага [8, с.36].

Члены ГрРК актыўна праводзілі работу і сярод моладзі. Так, у лістападзе 1905 г. пад кіраўніцтвам ГрРК была праведзена маніфестацыя ў гродзенскіх гімназіях пад лозунгам «Гродна – горад польскі». Па выніках маніфестацыі была складзена адозва да гродзенскага губернатара Ізоргіна, у якой гаварылася пра права выкладання польскай мовы ў гродзенскіх гімназіях. Вынікам адозвы было прыняцце губенатарам Ізоргіным рашэння аб увядзенні ў гімназіях выкладання польскай мовы (але толькі для палякаў і па жаданню) [8, с.36].

У ходзе рэвалюцыі 1905–1907 гг. ППС на Літве ўвесь час супрацоўнічала з Бундам (яўрэйская партыя, утворанная Мартавым у 1897 г). Разам яны правялі ў г.Гродна агульнагарадскія палітычныя забастоўкі 19 кастрычніка (супраць Маніфеста 17 кастрычніка), 9 снежня 1905 г. забастоўку салідарнасці працоўных Гродна з пралетарыятам Польшчы з пратэстам супраць увядзення цэнтральным кіраўніцтвам вайсковага палажэння ў Каралеўстве Польскім і 25–29 снежня (у падтрымку снежаньскага ўзброенага паўстання рабочых у Маскве), якая ў адпаведнасці з заклікам ЦК ППС павінна была прывесці да захопу ўлады ў Гродне. Але на гэта Гродзенскі рабочы камітэт ППС на Літве не пайшоў, як дарэчы, і камітэт Бунда. Справа скончылася забастоўкай [7, с.21].

Акрамя горада Гродна, камітэт ППС на Літве дзейнічаў таксама ў г.Брэсце. Ён быў заснаваны ў 1905 г. Але гэты камітэт не карыстаўся падтрымкай рабочых. Членамі арганізацыі і камітэта ППС тут былі амаль выключна яўрэйскія рабочыя. Большасць рабочых Брэста падтрымлівала Бунд [7, с.21].

Інакш паводзілі сябе падчас рэвалюцыі 1905–1907 гг. на тэрыторыі Беларусі польскія ліберальна-буржуазныя партыі.

Палітызацыя грамадскасці, узнікненне легальных палітычных партый спрыялі паглыбленню палітычнай дыферэнцыяцыі польскіх ліберальна-буржуазных партый у Беларусі на дзве дамінуючыя плыні: краёўцы і нацыянальныя дэмакраты. Можна зазначыць, што ў студзені-верасні 1905 г. прыхільнікі гэтых палітычных плыняў шлі разам. Асаблівай актыўнасці яны не праяўлялі. Мяжой падзела стаў Маніфест Мікалая II ад 17 кастрычніка 1905 г. [6, с.64].

Краёвая плынь на тэрыторыі Беларусі была прадстаўлена наступнымі партыямі: Краёвая партыя белай Русі і Літвы (лістапад 1905 г., кіраўнік Раман Скірмунт), Канстытуцыйна-каталіцкая партыя Літвы і Беларусі (люты 1906 г., Эдвард Роп). Палітычным цэнтрам краёвай ідэалогіі з·яўляўся часопіс «Кур·ер літэўскі» [6, с.31].

Нацыянальна-дэмакратычная плынь была прадстаўлена Польскай дэмакратычна-нацыянальнай партыяй Літвы (люты 1906 г., Юры Гласка) [6, с.135].

Асаблівасцю дзейнасці гэтых дзвух плыняў на тэрыторыі Беларусі было тое, што яны не мелі дастатковай сацыяльнай базы, таму што іх праграмы насілі нацыяналістычны характар, яны арыентаваліся на інтарэсы буйных землеўладальікаў, якім гарантавалася недатыкальнасць прыватнай уласнасці і недапушчэння адчужэння памешчыцкай зямлі, а інтарэсы другіх колаў грамадства іх не цікавілі. Дзейнасць была накіравана на здабычу месц у першай Дзяржаўнай думе, а потым і другой. Дзеля гэтага члены гэтых партый пачалі ствараць свае выбарчыя камітэты. Іншымі справамі яны не займаліся [6, с.128].

Так вялі сябе асноўныя польскія палітычныя партыі на Беларусі на пачатковым этапе першай расійскай рэвалюцыі.

Літаратура і крыніцы

1. НДГА ў Гродне. Ф.34, 1, Д. 89.
2. НДГА ў Гродне. Ф.366, 1, Д. 89.
3. НДГА ў Гродне. Ф.366, 1, Д. 93.
4. НДГА ў Гродне. Ф.366, 1, Д. 96.
5. НДГА ў Гродне. Ф.399, 1, Д. 23.
6. Смалянчук А. Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905-1907 гг. – Гродна, 2001. – С.332.
7. Яцкевіч І. ППС на Беларусі // Беларуская мінуўшчына. – № 4. – 1997. – С.18-22.
8. Szuszkiewicz B. Organizacia Grodzienska PPS. – Warszawa, 1937. – S.61.

Д.В. Сківіцкі, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ПАЛІТЫКА БЕЛАРУСКАЙ ПАРТЫІ САЦЫЯЛІСТАЎ-РЭВАЛЮЦЫЯНЕРАЎ ВА ЎМОВАХ САВЕЦКА-ПОЛЬСКАЙ ВАЙНЫ І АКУПАЦЫІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

Партыя беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў (БПС-Р) пачала фарміравацца ў красавіку 1918 года. Ініцыятарам яе стварэння з’яўлялася народніцкая група БСГ на чале з Т.Грыбам і П.Бадуновай, выступіўшая супраць ЦК БСГ, якая падтрымлівала германскую арыентацыю Рады БНР.

У маі 1918 года гэтая група абвесціла аб стварэнні партыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў, у дэкларацыі ініцыятыўнай групы заяўлялася, што партыя будзе выступаць ад імя ўсяго працоўнага беларускага народа. У ёй падвыргалася рэзкай крытыцы палітычная лінія ЦК БСГ і яе правага крыла, якая працягвала супрацоўнічаць з «Мінскім беларускім народным урадам» – кааліцыяй палітычных груповак ліберальна-буржуазнага накірунку. Дэкларацыя тлумачыла прычыну краху БСГ. Левая яе частка з рэвалюцыйным светапоглядам адкалолася ад партыі, санкцыянаваўшай пасылку тэлеграмы кайзеру Германіі Вільгельму II, і, адклікаўшы сваіх сяброў з народнага сакратарыята, стварыла самастойную рэвалюцыйна-народніцкую сацыялістычную партыю – БПС-Р [4, с. 176].

Белэсэры прапаноўвалі ўласную канцэпцыю нацыянальнага адраджэння Беларусі. У яе аснову была пакладзена ідэя ўласна беларускага дзяржаўнага жыцця, з якой беларускія эсэры звязвалі перспектывы палітычнага, эканамічнага і духоўнага росквіту сваёй Бацькаўшчыны.

БПС-Р з самага пачатку свайго існавання ўзяло курс на неадкладнае здзяйсненне дзяржаўна-самавызначальнага ідэалу – да незалежнасці і міжнароднага прызнання БНР.

Як і большасць беларускіх нацыянальных партый, белэсэры не прызналі стварэння ССРБ, як нешта незаконнае, штучнае, прынесенае звонку.

Адначасова БПС-Р выступіла і супраць праводзімай камуністамі палітыкі ў адносінах да Беларусі, стварэння ЛітБелССР і адарванне Віцебскай, Смаленскай і Магілёўскай губерняў.

Хоць адначасова дзеячы беларускага нацыянальнага вызвалення, у тым ліку і белэсэры, рабілі пэўныя практычныя захады адносна беларуска-літоўскага збліжэння. У лістападзе 1918 года шэсць членаў Віленскай Беларускай Рады, сярод якіх быў і сябра БПС-Р Вацлаў Ластоўскі, увайшлі ў склад літоўскай Тарыбы. Згодна дасягнутаму пагадненню беларусам было прадстаўлена 25 працэнтаў у агульнай колькасці месцаў у літоўскім парламенце і адно – у Кабінеце Міністраў Літвы. Беларуская тэрыторыя ў складзе Літвы набывала статус аўтаномнай адзінкі з беларускай мовай у якасці дзяржаўнай. 1 снежня 1918 года ў літоўскім урадзе было створана Міністэрства беларускіх спраў на чале з сацыялістам-федэралістам Язэпам Варанкам, пад кантроль якога перайшлі Берасцейскі, Бельскі, Слонімскі, Ваўкавыскі, Сакольскі, Пружанскі, Белавежскі, Кобрынскі, Лідскі, Беластоцкі, Гродзенскі, Віленскі, Ашмянскі, Дзятлаўскі і Навагрудскі паветы [1, с. 243].

На заходняй мяжы Беларусі ў гэты час усё большая пагроза насоўвалася з боку адраджаючайся II Рэчы Паспалітай. Польскі Нацыянальны Камітэт (ПНК – KNP) які дзейнічаў з 1917 года ў Францыі на чале з лідарам буржуазна-памешчыцкай Народнай Дэмакратыі – Раманам Дмоўскім, рэпрэзэнтаваў адроджаную Польшчу і яе інтарэсы перад дзяржавамі Антанты, і імі жа ПНК быў прызнаны за легітымны ўрад маладой дзяржавы. 29 студзеня 1918 года выступаючы перад «вялікай чацвёркай» (ЗША, Францыяй, Вялікабрытаніяй, Італіяй) Р.Дмоўскі выказаў прэтэнзіі палякаў да

дзяржаўных межаў 1772 года і спадзяваўся на актыўную дыпламатычную і фінансавую падтрымку ў ажыццяўленні гэтых планаў [5, с. 189].

У ходзе Лістападаўскай рэвалюцыі ў Германіі з вязніцы горада Магдэбурга быў вызвалены Ю.Пілсудскі, які быў засуджаны да смяротнага пакарання і каб яго базбегчы выдаваў сабе за вар'ята. Але неўзабаве Ю.Пілсудскі прыбывае ў Варшаву дзе ўжо 22 лістапада атрымлівае пасаду Тымчасовага Начальніка Дзяржавы і склікае левасацыялістычны ўрад А.Марачэўскага, які да гэтага часу стаяў на чале Сацыял-дэмакратычнай партыі Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ). Новы ўрад, каб пазбегнуць магчымай сацыялістычнай рэвалюцыі ў краі, абвяшчае правядзенне карэнных сацыяльных рэформ на карысць працоўных [2, с. 622]. Але ўлада Пілсудскага не прызнавалася «вялікімі» дзяржавамі толькі да таго, як з Парыжа прыбыў прадстаўнік ПНК – І.Падарэўскі і стаў на чале ўрада Польшчы. ПНК перадаў свае паўнамоцтвы Ю.Пілсудскаму, ўлада Начальніка была прызнана Антантай, якая адразу паспрабавала выкарыстаць новаўтворануюдзяржаву ў сваіх уласных эканамічных і палітычных мэтах, галоўнай з якіх было знішчэнне Савецкай рэспублікі і ўлады бальшавікоў у Расіі, а таксама рэстаўрацыі былога рэжыму.

Дзяржавы Антанты актыўна дапамагалі ствараць польскія ўзброеныя сілы для будучага мілітарнага канфлікту, які распачаўся вясной 1919 года.

У красавіку польскія войскі Літоска-Беларускага фронту пад камандаваннем генерала Шаптыцкага захапілі Заходнюю Беларусь і частку Літвы з Вільняй. 22 красавіка 1919 года Ю.Пілсудскі выдаў «Адозву да насельнікаў былога Вялікага княства Літоўскага». У адозве кіраўнік польскай дзяржавы сцвярджаў, што польскія войскі нясуць свабоду і вызваленне ад бальшавіцкай навалы і інфармаваў аб загадзе па стварэнні на занятых тэрыторыях цывільнага кіравання на чале з буйным памешчыкам – Ежы Асмалоўскім [3, с. 216].

Пасля таго, як у ліпені 1919 года Літоўска-Беларуская ССР была цалкам акупавана польскімі войскамі, ЦК БПС-Р, устанавіў кантакт з кіраўніцтвам партыі польскіх сацыялістаў (І.Дашынскім), намагаючыся дабіцца перадачы «грамадзянскай улады» на Беларусі Радзе БНР [4, с.176]. Аднак польскія кіруючыя колы на словах пракламуючы ідэю федэрацыі Беларусі з Польшчай, на самой справе імкнуліся ператварыць беларускія землі ў неад'емную частку сваёй дзяржавы. Гэта прывяло да таго, што беларускія эсэры заявілі аб сваёй апазіцыі да польскай акупацыйнай улады. Сваю пазіцыю яны адкрыта прадэманстравалі на беларускім з'ездзе «Віленшчыны і Гродзеншчыны», скліканым па ініцыятыве паланафільскага крыла беларускага палітычнага руху. З'езд праходзіў з 9 па 12 чэрвеня 1919 года ў г.Вільні. Польскі ўрад на чале з І.Падарэўскім разлічваў, што яго удзельнікі падтрымаюць ідэю «уніі Беларусі з Польшчай». Аднак пад уплывам дэлегатаў эсэраў з'езд выказаўся за адраджэнне літоўска-беларускай дзяржавы ў межах былога ВКЛ. Аб'явіўшы, што будзе абараняць «нацыянальныя інтарэсы беларускага народа», БПС-Р рашуча адме-

жавалася ад прапольскай арыентацыі. Яе прадстаўнікі на гэтым з'ездзе нагадалі дэлегатам аб рашэннях Усебеларускага з'езда, які ў снежні 1917 года выказаўся за адстойванне рэспубліканскага ладу на Беларусі [4, с. 176].

Разгарнуўшаяся рэвалюцыйна-вызваленчая барацьба працоўных Беларусі супраць польскіх інтэрвентаў паскорыла палітычную эвалюцыю партыі беларускіх эсэраў. Ужо ў верасні 1919 года кіраўніцтва партыі заявіла, што ідэю незалежнасці рэспублікі можна рэалізаваць толькі Працоўны кангрэс, абраны на аснове усеагульнага выбарчага права ўсімі працоўнымі слаямі беларускага народа. Згодна з эсэраўскімі ўстаноўкамі, у яго склад не павінны быць дапушчаны прадстаўнікі кіруючых класаў – буржуазіі, памешчыкаў і духавенства. Гэтымі захадамі белэсэры ішлі насустрач бальшавікам [1, с. 245].

11 ліпеня 1919 года ў газеце «Беларуская думка» ЦК БПС-Р апублікаваў дэкларацыю, у якой заявіла, што бліжэйшай мэтай партыі з'яўляецца зацвярджэнне незалежнасці і сапраўднага суверэнітэту БНР. Пры гэтым важна было дасягнуць згоды паміж рознымі палітычнымі партыямі. Таму ЦК БПС-Р выдзвінула задачу стварэння агульнага фронту барацьбы за вызваленне Беларусі. Гэтая прапанова была адрасавана ў першую чаргу бальшавікам.

Апынуўшыся ў апазіцыі да польскіх акупацыйных улад, беларускія эсэры ў лістападзе 1919 года на сваёй канферэнцыі, якая праходзіла ў Мінску, заявілі аб разрыве з тымі палітычнымі партыямі, якія арыентаваліся на Польшчу. І на гэтай жа канферэнцыі яны абвясцілі сабе «трэцяй сілай», змагаючайся за нацыянальную незалежнасць на два франты: і супраць польскіх інтэрвентаў, і супраць «імперыялістычна-маскоўска-дзяржкінскай сілы», якая ідзе з Усходу. Зараз, змяніўшы тактыку, партыя беларускіх эсэраў заявіла аб адмове барацьбы з Савецкай уладай, пацвердзіла непрыняцце кааліцыі з буржуазна-нацыяналістычнымі партыямі. Гэтым самым крокам яна адкрывала перспектыву для заключэння кампрамісу з бальшавікамі ў сферы нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва.

Змена палітычнага курсу беларускіх эсэраў наблізіла іх з камуністамі. Хаця паміж імі па-ранейшаму заставаліся вострыя супярэчнасці. У снежні 1919 года па ініцыятыве ЦК КП(б)ЛіБ у г.Смаленску адбылася нарада з прадстаўнікамі БПС-Р. На ім было выпрацавана пагадненне аб сумеснай барацьбе за ўстанаўленне і аднаўленне беларускай дзяржаўнасці. У дамове, падпісанай прадстаўнікамі КП(б)ЛіБ і БПС-Р, падкрэслівалася, што абедзве партыі бяруць на сабе абавязкі абараняць сацыяльныя інтарэсы беларускага працоўнага народа. З боку беларускіх эсэраў гэтае пагадненне падпісалі члены ЦК: П.Бадунова, І.Мамонька, М.Асвяцімскі, Ф.Шантыр [4, с. 180].

Кампраміс паміж бальшавікамі і эсэрамі паклаў пачатак новаму этапу барацьбы за адраджэнне Беларусі. У красавіку 1920 года ЦК КП(б)ЛіБ у адпаведнасці з указаннямі ЦК РКП(б) увёў сваіх прадстаўнікоў у беларускі паўстанцкі камітэт, арганізаваны беларускімі эсэрамі ў г.Мінску. Ён

выконваў функцыі каардынацыйнага цэнтра па арганізацыі супраціву польскім інтэрвентам [4, с. 180].

У ліпені 1920 года пасля вызвалення Мінска ад польскіх акупантаў белэсэры выказалі жаданне ўключыцца ў гаспадарчае і нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва на Беларусі. Аднак гэтае супрацоўніцтва працягвалася нядоўга. ЦК БПС-Р адмовілася падпісаць «Дэкларацыю аб абвяшчэнні незалежнасці ССРБ» (прынята 31 ліпеня 1920 года). Такое становішча спраў прывяло да разрыву ўзаемаадносін бальшавікоў з белэсэрамі і пераход апошніх у апазіцыю.

Такім чынам, БПС-Р прыйшлося змагацца ў Заходняй Беларусі падчас савецка-польскай вайны як супраць буржуазна-памешчыцкай Польшчай, так і супраць бальшавікоў, пазнаючы жорсткасць рэпрэсій за свае палітычныя погляды з абодвух бакоў.

Літаратура і крыніцы

1. Глушакова Н.А. Была такая партыя // Маладосць. – 1998. – С. 243.
2. Dzieje Polskie pod redakcj№ J.Topolskiego. – Warszawa, 1976. – S. 622.
3. Garlicki A. Jyzef Piisudski 1867 – 1935. – Warszawa, 1988. – S. 216.
4. Сташкевич Н.С. Партия Белорусских социалистов-революционеров // Минск. – Згода. – 1994. – №2. – С. 176
5. Skardzicski B. Polskie lata 1919 – 1920. – T. 1. – Warszawa, 1993. – S. 189.

С.А. Фядзечка, ПФ БДЭУ, г. Мінск

БЕЛАРУСЫ ЯК НАЦЫЯНАЛЬНАЯ МЕНШАСЦЬ У КАНТЭКСЦЕ ВЕРСАЛЬСКАЙ СІСТЭМЫ

Ва ўмовах стварэння новай польскай дзяржаўнасці асноўнай крыніцай рэгулявання становішча нацыянальных меншасцей на яе тэрыторыі было міжнароднае права. Па заканчэнні першай сусветнай вайны ў Еўропе ствараецца сістэма бяспекі, заснаваная на Версальскіх мірных пагадненнях. Галоўнай геапалітычнай прычынай падпісання шэрагу дагавораў стаў не толькі факт сканчэння вайны, але і факт узнікнення новых дзяржаў на палітычнай карце Еўропы. Неўпэўненасць краін-пераможцаў у этнічнай сітуацыі ў новых межах паміж такімі дзяржавамі, як Чэхаславакія, Румынія, Венгрыя, Польшча, Германія, Аўстрыя і інш., прывяла да ўзнікнення сістэмы міжнароднага права па забеспячэнню правоў нацыянальных меншасцяў.

Адносна нацыянальнай палітыкі яшчэ перад адраджэннем Польшчы вылучыліся дзве канцэпцыі. Першая, найлепей сфармуляваная нацыянальна-дэмакратычным рухам, была развіццём формулы, якая агалошвала перавагу нацыянальных інтарэсаў у адносінах да дзяржавы і грамадства, а таксама прызнавала натуральнасць нацыянальных канфліктаў [1, с. 62].

Адпаведна гэтай канцэпцыі ролю гаранта стабільнасці і незалежнасці польскай дзяржавы павінен быў выконваць польскі народ, бо валодаў значнай перавагай у гаспадарчым жыцці і культурным развіцці перад астатнімі. Іншыя народнасці павінны былі падпарадкавацца гэтай палітычнай, эканамічнай і культурнай перавазе палякаў. Такая праграма адмаўляла нябольскім жыхарам дзяржавы права на свабоднае нацыянальнае жыццё, робячы з іх грамадзян ніжэйшай катэгорыі. Канкрэтна гэта прыводзіла да паланізацыі беларусаў і ўкраінцаў [1, с. 303], ізаляцыі яўрэяў ад грамадскага жыцця і аслаблення гаспадарчай і палітычнай пазіцыі немцаў, а ў перспектыве павінна была адбыцца паланізацыя занятых імі тэрыторый. Выразам гэтай дактрыны была тэрытарыяльная праграма Народнай Дэмакратыі, вядомая пад назвай «інкарпарацыйнай» [1, с. 320].

У апазіцыі да нацыяналістычнай думкі заставаліся прапагандуючыя вырашэнне нацыянальнага пытання праз талерантнасць і суіснаванне. Яны зыходзілі з таго, што механізмы стварэння І Рэчы Паспалітай змогуць дапамагчы стварыць новую, другую, Рэч Паспалітую ўжо ў федэратыўнай форме [2, с. 23]. Пры гэтым уступленне ў федэрацыю павінна быць дабраахвотным, а сам федэратыўны тып дзяржавы павінен прывясці да дэмакратызацыі ўнутраных стасункаў і гарантаванага прызнання праў усіх народнасцяў. Адну з перашкод поглядаў федэралістаў, на погляд аўтара, складала думка, што этнічныя межы ва Ўсходняй Еўропе немагчыма вызначыць, а права на самавызначэнне належыць таксама палякам, якія пражываюць на Ўсход ад Сана і Буга; у гэтым выпадку праграма была прадстаўлена як прыклад рэалізацыі права на самавызначэнне народаў [3, с. 488]. Частка польскіх палітыкаў, а перш за ўсё Ю.Пілсудскі, выкарыстаўвала федэрацыйную канцэпцыю пераважна для вырашэння нейкіх тактычных пытанняў.

Тыповай праявай такога становішча былі спрэчкі ў польскай дэлегацыі перад парыжскім кангрэсам. Польскія нацыянал-дэмакраты начале з Р.Дмоўскім выступалі за стварэнне моцнай дзяржавы паміж Германіяй і Расіяй. З гэтай нагоды Р.Дмоўскі лічыў, што «федэрацыя – гэта слабасць, а не сіла, таму што ўласна няма з кім ствараць федэрацыю. Якое ж панства створыць та Літва? У межах гістарычных, то хто там будзе кіраваць, з кім ствараць федэрацыю? Не магчыма ўявіць у Еўропе краіну, у якой бы панавала такая каша з адногот боку элементу літоўскага, з другога боку элементу беларускага, з трэццяга боку напалову бальшавіцкай напалову антыпольскай яўрэйскай анархіі, і ўрэшце, чацьвёртага боку – польскага насельніцтва, апіраючагася на буйную зямельную ўласнасць, якая там хутка знікае».

У рамках дыскуссіі па гэтай праблеме Антоні Суйкоўскі прапанаваў адваротнае: аставіць этнічную Літву па-за межамі Польшчы; прадухіліць канчатковы падзел беларускай народнасці ў выніку інкарпарацыі і русіфікацыі ўсходняй часткі; у створанай федэрацыі павінен існаваць відавочны падзел паўнамоцтваў паміж суб'ектамі (Польшча, Літва (!!!) і Украіна) і цэнтрам. Такім чынам, унутраная сітуацыя ў Польшчы спрыяла доў-

гаму абмеркаванню і калегіяльнаму вырашэнню праблемы нацыянальных меншасцяў. У выпадку гвалтоўнага вырашэння гэтага пытання на карысць прыхільнікаў інкарпарацыі новая польская дзяржава атрымоўвала значныя ўнутраныя праблемы ў міжнацыянальных адносінах.

Трактаты аб правах нацыянальных меншасцяў былі падпісаныя ў аднабаковым парадку прадстаўнікамі малых дзяржаў. Другі бок – вялікія еўрапейскія дзяржавы ў адносінах да сябе ніякіх абавязкаў не прымалі. У выніку заключэння Версальскіх пагадненняў узнікшыя дзяржавы вымушаны былі падпісваць не толькі агульныя дакументы, але таксама, пад ціскам вялікіх дзяржаў, і дамоўленасці аб правах нацыянальных меншасцяў. Дагавор з Польшчай быў падпісаны першым 28 чэрвеня 1919 года ў Версалі і ўступіў у сілу разам з Версальскім дагаворам 10 снежня 1920 года. Падобная сітуацыя растлумачвалася проста – дзяржаў-пераможцаў найбольш хвалявала вырашэнне праблемы Горнага Шлёнска і іншых тэрыторый былой кайзераўскай Германіі, якія адыходзілі да Польшчы. Горны Шлёнск значны час належыў Германіі, і плебісцыт аб уключэнні яе ў склад Польшчы месцамі выліваўся ў узброеныя сутыкненні немцаў і палякаў. Далейшае развіццё сітуацыі падмацоўвае нашу канцэпцыю: 15 мая 1922 г. Польшча на перамовах з Германіяй у Жэневе прыняла далёка ідучыя абавязкі ў адносінах да нямецкай меншасці, у Лізе Нацый адразу (16 мая 1922 года) ствараўся механізм назірання за правамі нямецкай меншасці на працягу 15 гадоў [4, с. 12]. Гэтыя дамоўленасці прадугледжвалі правы па набыцці грамадзянства, агульнавядомыя грамадзянскія правы (роўнасць, ахова жыцця, свабоды і г.д.), а таксама пэўныя правы нацыянальнай меншасці. Адной з галоўных падстаў для рэалізацыі гэтых правоў былі вынікі перапісаў насельніцтва [4, с. 53], ствараючы з перапісу падзею, значна ўплываўшую на нацыянальную палітыку польскай дзяржавы. Нягледзячы на універсальнасць юрыдычных норм па абароне праў нацыянальных меншасцяў II Рэчы Паспалітай, фактычна галоўныя бакі версальскіх дамоўленасцяў былі накіраваны толькі на развязанне праблемы Горнага Шлёнска.

Аб поглядах краін Антанты на праблему славянскіх меншасцяў Польшчы можна дагадвацца па прапанове лорда Керзона (т.зв. «Лініі Керзона»). Падобная прапанова сведчыць аб тым, што вырашэнне гэтай праблемы Антанта бачыла ў пабудове рэгіянальнай сістэмы міжнароднага права, у якой павінны былі ўдзельнічаць і краіны са складу былой Расійскай Імперыі. Ва ўсялякім разе, краіны Антанты не лічылі мэтазгодным уключэнне беларускіх, украінскіх і літоўскіх земляў у склад Польшчы. Агульнавядомая недасканаласць версальскай сістэмы адбілася і на становішчы беларускай нацыянальнай меньшасці ў II Рэчы Паспалітай. Нягледзячы на распрацаваную сістэму абароны правоў, яна павінна была ўдакладняцца праз заключэнне рэгіянальных дагавароў і праз стварэнне нацыянальных інстытутаў абароны нацыянальных меншасцяў.

1. Wapicski R., Z dziejyw tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939 // Kwartalnik Historyczny. – 1973. – № 4.

2. Tymieniecka A., Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1924 – 1928. – Warszawa, 1969.

3. Grunberg K., Polskie koncepcje federalistyczne 1864–1918. – Warszawa, 1971.

4. Kutrzeba St. Mniejszosci narodowe w najnowszem prawe. – Lwow. 1925

Ю.В. Черняк, БарГУ, г. Барановичи

УКРАИНСКИЕ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОЙ БЕЛОРУССИИ НАКАНУНЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Среди проблем, опосредованно влияющих на белорусско-украинские отношения, важное место занимает проблема, связанная с деятельностью антисоветского украинского движения на территории Беларуси. Проблема является сложной, противоречивой, привлекающей внимание политиков, вызывающей интерес у учёных-историков и эмоции у населения. Объясняется это в равной степени как трагичностью судьбы этого движения, так и неоднозначностью сведений о нём.

Длительное время в крайне редких публикациях по этому вопросу наблюдалось либо произвольное, либо заданное непонимание специфики деятельности украинцев в южных районах республики. Дело в том, что там была благоприятная почва для антисоветского украинского движения, так как на белорусском Полесье в первой половине XX века проживало определенное количество украинскоязычного населения. Это доказывают этнические и лингвистические карты, из которых видно, что северная граница распространения украинского языка в Брестской области проходит по линии Пружаны – Пинск [1, с. 54]. Во время фашистской оккупации Брестчина вошла в состав рейхскомиссариата Украина, поэтому украинцы действовали здесь на «законных» основаниях.

Ведущее место в деятельности антисоветского украинского движения в предвоенный период на территории Западной Белоруссии имело большое влияние петлюровское движение. Петлюровцы пропагандировали идею консолидации всех творческих сил на базе республиканской концепции Украинской Народной Республики как законного Государственного Центра Украины. Они воспитывали молодых людей в духе всенародного милитаризма. Их культ Народной Республики постепенно превращался в петлюровское движение.

В тридцатые годы на Полесье начинает развиваться молодёжное петлюровское движение. На Полесье этим движением среди молодёжи руководил Василий Раевский под командованием полковника Ивана Литвиненко. Националистическое движение полковника Коновольца под идеологическим влиянием Дмитрия Донцова в 30-х годах встало на путь тотального противоречия с государственной концепцией Украины 1917–1921 годов. На её место это движение выдвинуло совершенно новую концепцию – концепцию так называемой националократичной державы. Эта концепция начала проникать на Полесье из эмиграции. Это была уже вторая (после монархической) антикоммунистическая идея националистического лагеря, которая боролась за влияние.

По причине низкого уровня национального самосознания полесского населения при помощи сотника Раевского и полковника Литвиненко националисты начали свою деятельность среди молодёжи. Зимой 1932-1933 года на Полесье была основана небольшая подпольная организация под названием «Украинское национальное возрождение» [2; с. 385], главой которой был избран Тарас Боровец-Бульба. Деятельность указанной организации была направлена на распространение украинской националистической прессы и литературы.

Законы Польши были настолько гибкими, что то, что пропускала цензура в г.Варшаве, не могло появиться в г.Львове, а то, что пропускалось в г.Львове, не могло выйти в г.Луцке, а то, что легально выходило в г.Ровно или г.Луцке, было запрещено в соседнем Полесье. Каждый воевода действовал на правах абсолютного феодала. Об издании украинской газеты на Полесье не могло быть и речи. При таких условиях всякая украинская литература привозилась на Полесье неофициально из городов Львова и Луцка. Эта литература, несмотря на государственные ограничения, имела большое значение. На протяжении неполных двух десятков лет, без школ и государственных субсидий, Полесье практически превратилось в украинскую провинцию.

Начав свою деятельность на территории Полесья, УНВ решила:

• не выступать как политическая партия;

• в строгом подполье переформироваться в военно-революционную организацию;

• для расширения влияния среди населения использовать всякие другие официальные организации, вплоть до евангельских сект (они имели полную свободу действий и сборов);

• членство в организации должно было быть очень доверительным, а не массовым;

• сознательно не включаться ни в одну партию, стоять на государственной платформе политического и военного движения Семёна Петлюры и действовать под государственным флагом Украинской Народной Республики;

• всё оружие в своей борьбе направить против коммунистической партии, российской империи и польской реакции [3, с. 38-39].

Полковник Иван Литвиненко находился в г.Ровно. По приказу правительства Украинской Народной Республики он руководил украинской разведкой на польско-советской границе. Тарас Боровец-Бульба сразу стал его курьером. Члены УНВ доставляли на советскую территорию директивы правительства Украинской Народной Республики и националистическую литературу, а обратно – различные материалы, советскую прессу и книги.

Эта деятельность была особенно активной во время великого голода на Украине 1932-1933 годов. Члены УНВ приносили с советской стороны целую массу образцов «хлеба», выпеченного из коры деревьев, листьев, свеклы.

Постепенно Украинское национальное возрождение укрепилось, направило свою деятельность на воспитание молодёжи в духе военно-революционных традиций. Встал вопрос о том, что, кроме политических организаций, необходимо создать организацию военного типа.

В результате военных событий 1939 года высшее руководство Украинского национального возрождения было отрезано от самой организации. В связи с этим в ноябре 1939 года в г.Холме состоялось совещание неполной высшей управы УНВ, на которой присутствовали полковник Литвиненко, сотник Раевский и Тарас Боровец-Бульба. На совещании было решено, что Тарас Боровец-Бульба должен вернуться на Полесье и провести реорганизацию УНВ.

Уже в мае 1940 года план этих действий был готов. На совещании, которое Тарас Боровец-Бульба провёл 20 июня 1940 года среди своих помощников на Полесье, был принят приказ следующего содержания:

1) готовить УНВ и все революционные силы к военным действиям, базируясь на кадрах УНВ;

2) заложить свою главную Базу на Полесье и сформировать штаб из имеющихся кадров;

3) проверить состояние активного подполья УНР по всей Украине;

4) стараться восстановить старые или создать новые тайные точки революционной организации по всех областях;

5) с началом войны сразу поставить под оружие территориальную партизанскую армию, подписывать все документы как Командующий атаман украинских повстанческих войск;

6) большие оперативные военные объединения держать главным образом на Полесье;

7) пока не будет политических предпосылок для организации регулярной армии и своей Суверенной Украинской Державы, не поднимать массового восстания, а быть только очагом постоянной борьбы;

8) пока не будет дальнейших приказов и директив правительства, не признавать оккупантов Украины, а широко пропагандировать идею Суверенной Державы, маневрируя между всеми чужими силами на своей территории;

9) на случай отсутствия связи с правительством, действовать по ситуации [3, с.75-76].

Петлюровское движение к тому времени организационно было почти парализовано. Были порваны нити связи. Осталось мало населённых пунктов, где действовал старый пароль петлюровского подполья. Постепенно восстанавливались старые и налаживались новые связи.

К концу 1940 года петлюровцы отработали более-менее точную схему своей новой организации, которая окончательно оформилась в 1941 году. Она имела следующую структуру:

1. Главная Команда.

2. Две или максимум четыре области составляли Окружную Сечь с территориальным названием (Полесская сечь).

3. Область – областная бригада с названием области.

4. Район – районный полк с названием района формирования.

5. От двух до пяти сёл составляли курень (батальон) с названием района и порядкового числа.

6. Село – сельская сотня с названием села.

7. Неполная сотня – отдел с названием населённого пункта [4, с.7-8].

Согласно приказу правительства Украинской Народной Республики, новая организация получила название Украинская повстанческая армия. Все организационные подразделения имели по возможности полностью сформированный костяк и находились до приказа в подполье.

На территории Полесья в предвоенный период была проведена колоссальная работа по украинизации местного «тутэйшага» населения. Это деятельность проводилась при помощи украинских культурно-просветительских организаций (например, «Просвита») и украинских политических партий. Это стало действенным подспорьем в формировании и деятельности на территории Беларуси антисоветского украинского движения и привело к возникновению зимою 1932-1933 года на Полесье подпольной организации под названием «Украинское национальное возрождение».

Литература и источники

1. Ширяев Е.Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Чёрная и Литва в картах. – Мн., 1991.

2. Гуленка У. Палеская сеч Украінскай паўстанцкай арміі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах. Т. 5. – Мн., 1999.

3. Боровец-Бульба Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. – Київ, Торонто, Нью-Йорк, 1996.

4. Откуда есть пошла Ненька-Украіна // Альфа. – №7. – 2000.

А.А. Новік, БДПУ імя М.Танка, г. Мінск

ВЫТОКІ АРМІІ КРАЁВАЙ

Я.Сямашка сцвярджае, што польскі рух Супраціўлення на беларускіх землях зараджаецца «адразу пасля прыходу савецкіх войскаў. Многія польскія ваеннаслужачыя, у першую чаргу афіцэры, якім удалося пазбегнуць палону і рэпрэсій, перайшлі на падпольнае становішча» [18, с. 9-10].

Загад аб стварэнні польскага падполля быў выдадзены 17 верасня 1939 г. галоўнакамандуючым польскай арміі маршалам Э.Рыдз-Сміглы [2, с. 79]. А 25(27) верасня 1939 г., напярэдадні акупацыі Варшавы войскамі вермахта, паводле рашэння вышэйшых афіцэраў «Войска Польскага», была створана «Служба за Перамогу Польшчы» (СПП), мэтай якой была далейшая барацьба з нямецкімі захопнікамі. 28 верасня 1939 г. Польшча капітулявала. Адначасова ў Францыі ў горадзе Анжэры быў створаны польскі эмігранцкі ўрад, які ўзначаліў генерал У.Сікорскі. Новае кіраўніцтва Польшчы адмовілася ад палітыкі «санацыі» і сродкаў яе рэалізацыі і ставіла сваёй мэтай падняць народ на ўсеагульнае паўстанне, аднавіць польскую дзяржаву і вярнуць ёй тэрыторыі ў межах да 1 верасня 1939 г., у тым ліку і тэрыторыі Заходняй Беларусі, Заходняй Украіны і Літвы (Віленскага краю) [17, с.152; 3, с. 113]. Не прызнаючы законнасці дагавораў паміж Германіяй і СССР адносна Польшчы, а таксама ўключэння пералічаных вышэй тэрыторый у склад СССР, урад Сікорскага знаходзіўся ў стане вайны як з Германіяй, так і з СССР (так званая «тэорыя двух ворагаў»).

Зразумела, што, каб падняць народ на ўсеагульнае паўстанне, неабходна было стварыць падпольную ваенную арганізацыю, дзейнасць якой распаўсюджвалася б на ўсю тэрыторыю былой Польшчы. Таму ў лістападзе 1939 г., калі ўсталявалася сувязь фарміраванняў СПП з Парыжам, Сікорскі даручыў генералу К.Сасноўскаму – кіраўніку Камітэта міністраў па справах у краі – стварыць на базе СПП «усяпольскую ваенную арганізацыю» – «Саюз узброенай барацьбы» (СУБ) [2, с. 84].

Дзейнасць арганізацый і груп, якія падпарадкоўваліся эмігрыйнаму ўраду, распаўсюджвалася на ўсе тэрыторыі былой польскай дзяржавы. Таму ачагі супраціўлення савецкай уладзе пачалі ўзнікаць і на тэрыторыі «крэсаў усходніх» – у Гродне, Брэсце, Беластоку, Лідзе, Баранавічах, а таксама ў многіх невялікіх гарадах і мястэчках, вёсках. Найбольшая канцэнтрацыя ўзброенных груп, якія засталіся ад разбітага Войска Польскага, была ў Гродзенскай, Рудніцкай, Белавежскай, Налібоцкай і Ліпічанскай пушчах, у Аўгустоўскіх лясах [9, с. 256].

У 1939–1941гг. на тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічала некалькі даволі буйных польскіх падпольных арганізацый: СУБ, «Саюз барацьбы за незалежнасць Польшчы», «Стральцы», «Вызваленцы», «Сокал». У сваіх радах яны аб'ядноўвалі ўсе «антысавецкія контррэвалюцыйныя элемен-

ты пераважна польскай нацыянальнасці», якія расцэньвалі дзеянні СССР, а таксама Германіі як несправядлівыя і агрэсіўныя [7, с. 136].

Першыя польскія падпольныя арганізацыі ў Заходняй Беларусі ўзнікалі стыхійна, без узаемадзеяння і сувязі паміж сабой, без агульнай стратэгіі і тактыкі. Значная іх частка, у тым ліку «Стральцы», «Вызваленцы», «Саюз польскіх парыётаў», не жадалі падпарадкоўвацца камандаванню СУБ. Менавіта таму СУБ на Беларусі ў 1939–1941гг. «нельга разглядаць як агульнапольскі падпольны рух» [4, с. 129].

На думку даследчыка В.Барабаша, дзейнасць польскага руху Супрацыўлення ў Беларусі напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны ускладнялася таксама і «недостаточно гибкой концепцией эмиграционных властей о «двух врагах», которая не находила поддержки у части национально дифференцированного общества. Много белорусов, поляков и особенно евреев Западной Беларуси солидаризировалось с Советской властью после ее воссоединения с БССР» [2, с. 81].

Неабходна таксама адзначыць, што ўсе пракамуністычныя і дэмакратычныя арганізацыі Польшчы, і перш за ўсё найбольш буйныя польскія рабочыя партыі, поўнасцю прызнавалі правамернасць уваходжання заходніх вобласцей Беларусі і Украіны ў склад БССР і УССР і займалі пазіцыю неўмяшання ва ўнутраныя справы СССР [11, с. 3]. А амаль усе польскія буржуазныя партыі, лічылі гэта аб'яднанне чарговым падзелам Рэчы Паспалітай паміж СССР і Германіяй і працягвалі весці на заходнебеларускіх тэрыторыях актыўную палітычную і арганізацыйную дзейнасць, падпарадкаваную польскаму эміграцыйнаму ўраду [12, с. 16-17].

Магутным ударам па сацыяльна-палітычнай базе ўсяго польскага падполля, у тым ліку і СУБ, сталі шматлікія рэпрэсіі і дэпартацыі, а таксама аперацыі органаў дзяржаўнай бяспекі і ўнутраных спраў БССР, накіраваныя на ліквідацыю польскіх нелегальных арганізацый і праведзеныя напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны. Толькі яе пачатак здолеў выратаваць польскія падпольныя арганізацыі, у тым ліку і СУБ, ад поўнай ліквідацыі органамі НКДБ на тэрыторыі Заходняй Беларусі [5, с. 132].

У ліпені 1941 г. у Лондане пачаліся перамовы паміж паслом СССР у Вялікабрытаніі І. Майскім і генералам У.Сікорскім. Польскі бок узняў праблему ўсходніх граніц Польшчы, аднаўлення яе ў межах да верасня 1939 г. Савецкі бок прапанаваў адкласці гэта пытанне надалей [8, с. 115]. Нарэшце 30 ліпеня 1941 г. быў падпісаны давор аб аднаўленні савецка-польскіх дыпламатычных адносін і супрацоўніцтве ў вайне. У першым пункце пагаднення адзначалася: «Савецкі Саюз прызнае, што савецка-нямецкая дамоўленасць 1939 г. адносна тэрытарыяльных змен у Польшчы страціла сілу» [6; с. 115]. Такая формулёўка, аднак, давала магчымасць рознай яе інтэрпрэтацыі. Разам з тым, дагавор Сікорскага-Майскага прадстаўляў «амністыю» ўсім палякам, якія падвергліся рэпрэсіям і дэпартацыям пасля кастрычніка 1939 г. 14 жніўня 1941 г. у Маскве было падпісана савецка-польскае ваеннае пагадненне аб стварэнні на тэрыторыі СССР польскай арміі, якая павінна была стаць часткай узброенных сіл Польскай

Рэчы Паспалітай і «бороться против немецких грабителей плечом к плечу с советскими войсками» [10, с. 138].

Аднак дагавор Сікорскага-Майскага ад 30 ліпеня 1941 г. у сувязі з тым, што пытанне аб усходніх граніцах было адкладзена на пазнейшы тэрмін, пакінула ўсіх пры былых інтарэсах: палякі працягвалі лічыць гэту тэрыторыю сваёй, савецкае падполле – сваёй. На думку многіх гісторыкаў, у такіх абставінах на змену варожасці палякаў у дачыненні да СССР прыйшоў «недавер да ўсходняга саюзніка» [15; с. 116]. Таму мы можам сцвярджаць, што ўрэгуляванне савецка-польскіх адносін было толькі знешнім. На самой справе з пачаткам Вялікай Айчыннай вайны дзейнасць польскага нацыяналістычнага падполля значна актывізавалася [3; с. 270].

14 лютага 1942 г. на аснове СУБ загадам У. Сікорскага было створана падпольнае ваеннае фарміраванне – Армія Краёва (АК), у якое ўвайшлі створаныя раней нелегальныя арганізацыі, што падтрымлівалі Лонданскі эміграцыйны ўрад. Згодна з дырэктывамі апошняга, кіраўніцтва АК на пачатковым этапе дзейнасці арганізацыі павінна было часова падтрымліваць з савецкімі партызанамі «саюзніцкія» адносіны, прытрымлівацца тактыкі «пасіўнай барацьбы», або «трымаць зброю ля нагі», і, разам з тым, кіравацца ў сваёй дзейнасці тэорыяй «двух ворагаў».

Аднак тут мы не павінны забывацца на тое, што акаўцы, згодна з савецка-польскімі дамоўленасцямі, атрымалі магчымасць змагацца супраць германскіх акупантаў, і змагацца «актыўна». Адначасова яны былі зацікаўлены і ў паслабленні СССР, з мэтай вырашэння пытання аб межах у сваіх інтарэсах. Таму саюзніцкія адносіны з савецкімі партызанамі, якія ўсталяваліся на пачатку дзейнасці АК, уяўлялі сабой «часовы нейтралітэт», які дазволіў польскім падпольшчыкам забяспечыць надзейны тыл і пачаць барацьбу, накіраваную на дасягненне сапраўдных мэт польскага руху Супраціўлення [1; с. 52].

Адначасова, паміж радавымі АК і яе «вярхушкай» часта «не было адзінства мэты ў барацьбе» [16; с. 47]. У доказ гэтаму можна прывесці выпіску з пратакола допыту палоннага польскага партызана Грабоўскага Ч.І. ад 21 лістапада 1943 г.: «Сярод радавога саставу вядуцца размовы, што кіраўніцтва настройвае нас на барацьбу супраць партызан, украінцаў, літоўцаў і г.д., замест таго, каб сумесна з імі змагацца з немцамі... Я разумею, што страляючы ў партызан, мы тым самым страляем у свабоду польскага народа. Я асабіста нічога зрабіць супраць загаду не змог... Толькі кіраўніцтва імкнецца да барацьбы з партызанамі, а большасць салдат гатовы кожную хвіліну пайсці з партызанамі супраць сапраўднага ворага – немцаў» [14; л. 94].

На маю думку, усе пералічаныя вышэй факты і абумовілі разгортванне структурамі АК актыўнай антыфашысцкай дзейнасці на пачатковым этапе свайго існавання. Такім чынам, польскі рух Супраціўлення зарадзіўся на тэрыторыі этнічнай Польшчы адразу з пачаткам германа-польскай вайны 1 верасня 1939г. Узнікненне яго на тэрыторыі Заходняй

Беларусі многія гісторыкі звязваюць з уз'яднаннем «крэсаў усходніх» з БССР і УССР 17 верасня 1939 г.

У выніку гэтых падзей, створаны ў 1939 г. у Францыі польскі эміграцыйны ўрад узяў на ўзбраенне так званую тэорыю «двух ворагаў» – Германіі і СССР. Менавіта гэтай тэорыяй кіраваўся ў сваёй дзейнасці СУБ – «усяпольская ваенная арганізацыя», узнікшая на базе СПП ў 1939 г.

Абмежаванасць і вузкасць сацыяльна-палітычнай базы польскага руху Супраціўлення, выкліканыя, па-першае, шэрагам рэпрэсій, дэпартацый, іншых тэрарыстычных дзеянняў савецкіх улад, як у дачыненні да польскага насельніцтва Заходняй Беларусі, так і ў адносінах да польскіх падпольных арганізацый у 1939-1941 гг., па-другое, пазіцыямі пракамуністычных і дэмакратычных арганізацый Польшчы – абумовілі нізкую эфектыўнасць дзейнасці СУБ на тэрыторыі заходніх вабласцей Беларусі ў адзначаны перыяд.

Разам з пачаткам германа-савецкай вайны ў 1941 г. польскі эміграцыйны ўрад быў вымушаны пайсці на аднаўленне дыпламатычных адносін з СССР і на заключэнне з савецкім урадам шэрагу пагадненняў, у т.л. і аб супрацоўніцтве ў справе змагання з агульным ворагам – Германіяй. Пытанне аб межах, між іншым, засталося нявырашаным.

Гэта ў пэўнай ступені актывізавала дзейнасць польскіх нацыяналістычных структур, што знайшло сваё ўвасабленне ў стварэнні на аснове СУБ ў лютым 1942 г. Арміі Краёвай.

Літаратура і крыніцы

1. Армія Краёва на тэрыторыі Заходняй Беларусі // Матэрыялы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі беларускіх і польскіх гісторыкаў. – Гродна, 1994.

2. Барабаш В.В. Поляки в антифашистской борьбе на территории Беларуси (1941–1944гг.). – Гродно, 1998.

3. Гісторыя Беларусі. У 2-х частках. Частка 2. XIX-XX стст.: курс лекцый. / Пад рэд. П.І.Брыгадзіна, У.Ф.Ладысева. – Мн., 2002.

4. Гісторыя Беларусі. У 2-х частках. Частка 2. Люты 1917–1997 гг. / Пад рэд. Я.К.Новіка, Г.С.Марцуля. – Мн., 1998.

5. Гуленка У. «Акаўцы», «бульбаўцы», «аўнаўцы»... Ці былі ў Беларусі антыфашысцкія і адначасова партызанскія фарміраванні або арганізацыі // Звязда. – 1991. – 20 лютага.

6. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1973. – Том 7.

7. Ермаловіч В. Стварэнне і дзейнасць Саюза ўзброеннай барацьбы ў Заходняй Беларусі (1939–1941 гг.) // Весці БДПУ. – 2001. – № 2.

8. Ермолович В.И., Жумарь С.В. Огнем и мечом. Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1953 гг.). – Мн., 1994.

9. Каваленя А.А. Беларусь у выпрабаваннях вайны (1939–1945гг.). – Мн., 2001.

10. Літвін А.М. Акупацыя Беларусі (1941-1944): пытанні супраціву і калабарацыі. – Мн., 2000.

11. Літвін А.М. Армія Краёва // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Том 1. – Мн., 1993.
12. Літвін А.М., Паўлаў Я.С. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны // Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х тамах. Том 2. – Мн., 1995.
13. Міхнюк У. Саюз узброенай барацьбы // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Том 6. –
Мн., 2001.
14. Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь. Ф.3500. Воп.2. Спр.50.
15. Падзеі верасня-кастрычніка 1939г. у лёсе беларускага народа // Матэрыялы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі, 17-18 верасня 1999 г. – Мн., 1999.
16. Сільвановіч С.А. Узнікненне і арганізацыйнае афармленне польскіх падпольных структур у Заходняй Беларусі (верасень 1939-чэрвень 1941) // Веснік ГрГУ. Серыя 1. – 1999. – № 2.
17. Снітко А. З кім ваявалі акаўцы // Літаратура і мастацтва. – 1992. – 23 кастрычніка.
18. Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусі. – Мн., 1994.
19. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. – Мн., 1993.
20. Хацкевіч А. Арышты і дэпартацыі ў заходніх абласцях Беларусі (1939–1941) // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 1-2.

Н.А. Рыбак, ГДАУ, г. Гродна

БЕЛАРУСКАЕ АНТЫСАВЕЦКАЕ ПАДПОЛЛЕ Ў ЗАХОДНІХ АБЛАСЦЯХ БССР У ПАСЛЯВАЕННЫЯ ГАДЫ

Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў аднаўлялася Савецкая ўлада. Палітыка, якая праводзілася ў пасляваенныя гады, ў цэлым была негатыўна сустрэта большасцю мясцовага насельніцтва. Распачаўшаяся ў гэты час калектывізацыя заходніх абласцей БССР, мабілізацыя ў Чырвоную Армію, сельгаспастаўкі, антыцаркоўная палітыка, русіфікацыя стваралі сацыяльную базу для антысавецкага падполля. Вельмі актыўна працягвала дзейнічаць у пасляваенны час польскае падполле, якое было прадстаўлена тут пераважна фармаваннямі Арміі Краёвай (АК). Аднак не меншую актыўнасць праяўляла на захадзе Беларусі і беларускае антысавецкае падполле.

Пытанні аб ўзаемаадносінах паміж польскай АК і беларускім антысавецкім падполлем ў гады вайны і пасляваенны час, а таксама дзейнасць самога беларускага антысавецкага падполля застаюцца дасёння маладаследаванымі. Сярод беларускіх антысавецкіх арганізацый напярэдадні вызвалення вылучаліся два лагеры. Першы – антыпольскі: *«Беларуская Незалежніцкая Партыя»* (БНП) і другі – *«паланафільскі»: «Партыя беларускіх нацыяналістаў»* (ПБН), якая імкнулася да супрацоўніцтва з па-

лякамі і АК пры ўмове дапамогі з боку палякаў пасля вайны стварыць *«беларускую дзяржаву»* ў складзе канфедэратыўнай Польшчы [1, с.119; 2, с.177]. Аднак падтрымкі ў палякаў гэта прапанова не атрымала [2, с.177]. На ўстанаўленне польска-беларускіх кантактаў пайшла і Беларуская цэнтральная рада (БЦР), але і гэта спроба скончылася нічым [1, с.130].

Пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі антысавецкае падполле пачало больш актыўна шукаць саюзнікаў і імкнулася да кантактаў. Так, згодна з інфармацыяй НКУС БССР, якая была атрымана на падставе дакументаў, захопленых у сувязных АК вынікала, што *«эміграцыйны ўрад у Лондане паставіў перад мясцовымі арганізацыямі, якія існуюць на тэрыторыі Заходняй Беларусі, задачу ўвайсці ў кантакт з беларускім, украінскім і літоўскім падполем і арганізаваць сумеснтую барацьбу...»* [3, ф.46, воп.1, арк.21, спр.1]. Аднак устанавіць доўгачасовыя ўзаемныя саюзніцкія адносіны паміж рознымі антысавецкімі арганізацыямі так і не ўдалося.

Беларускае антысавецкае падполле фармавалася за кошт калабарацыяністаў, якія або не паспелі пакінуць Беларусь з немцамі, або спецыяльна былі пакінуты імі для дыверсійнай і разведвальнай дзейнасці ў тыле Чырвонай Арміі ці закідваліся на беларускую тэрыторыю. Да найбольш значных беларускіх антысавецкіх арганізацый трэба аднесці БЦР, *«Беларускую краёвую абарону»* (БКА), *«Саюз беларускай моладзі»* (СБМ), *«Саюз барацьбы супраць бальшавізму»* (СБСБ) і БНП. Менавіта яны частей за ўсё фігуравалі ў справаздачах сілавых структур БССР [3, ф.46, воп.1, арк.21, спр.1]. Іх кіраўнікі, якія апынуліся ў эміграцыі, не адмовіліся ад *«...барацьбы з бальшавізмам шляхам стварэння беларускіх ваенных фарміраванняў і ўдзелу ў стварэнні партызанскіх груп за лініяй фронта»* [2, с.183]. З гэтай мэтай рыхтаваліся для закіду на тэрыторыю Беларусі спецыяльныя групы. Большасць з іх удзельнікаў прайшлі падрыхтоўку ў Дальвіцкай разведвальна-дыверсійнай школе (Усходняя Прусія), якая функцыянавала ў ліпені–жніўні 1944 г. [4, с.21].

Так, першая група колькасцю 4 чалавекі была закінута ў ноч з 15 на 16 верасня 1944 г. у Дзятлаўскі раён Баранавіцкай вобласці [4, с.22]. Ужо 28 верасня 1944 г. адзін з іх – Вайтовіч Андрэй Філіпавіч быў арыштаваны. Як высвятлілася з яго паказанняў, задачай групы з'яўляліся збор і перадача разведвальнай інфармацыі, а таксама здзяйсненне дыверсій на чыгункі. А.Ф.Вайтовіч з'яўляўся сябрам БНП і праводзіў вярбоўку новых удзельнікаў падполля, распаўсюджваў *«контррэвалюцыйную»* літаратуру. Хутка былі арыштаваны і астатнія тры дыверсанты з яго групы [5, с.148].

У лістападзе 1944 г. была закінута яшчэ адна, самая шматлікая, дыверсійная група колькасцю 27 чалавек. Кіраўніцтва групай ажыццяўлялі маёры Глеб Багдановіч і Міхаіл Вітушка, а таксама сябра ЦК БНП Іван Гінько. Пры дэсантаванні атрад падзяліўся на некалькі груп. Адную ўзначаліў М.Вітушка, другую – І.Гінько. Лёс групы М.Вітушкі і яго самога дакладна высвятліць не ўдалося. Па адной версіі, яна была ліквідавана органамі НКУС–НКДБ БССР у лістападзе – снежні 1944 г., сам камандзір

падчас затрымання быў забіты [4, с.22]. Па другой версіі, М.Вітушка ўцалеў. Ён меў заданне стварыць на тэрыторыі Беларусі Беларускую вызваленчую армію для барацьбы з савецкай уладай. У 1945 г. *«армія»* М.Вітушкі (псеўданім *«Лось»*) пад назвай *«Чорны кот»*, якая камплектавалася з былых калабарацыяністаў, дзейнічала на Віленшчыне, Гродзеншчыне, Міншчыне [6, с.5]. Ёсць яшчэ адная версія, згодна з якой група М.Вітушкі 3 снежня 1944 г. была затрымана акаўцамі і далей дзейнічала ўжо ў складзе атрада Арміі Краёвай. 7 студзеня 1945 г. пад час бою з савецкімі вайскамі М.Вітушка быў забіты [7, с.217–218].

Што тычыцца атрада І.Гінько, які складаўся з 10 чалавек, то ён накіраваўся ў Баранавіцкую вобласць, але ў перыяд з 26 па 29 лістапада 1944 г. быў затрыманы НКУС і разам з дакументацыяй перададзены НКДБ БССР [8, s.165–166].

У снежні 1944 г. яшчэ адная група дальвіцкіх дыверсантаў, якая складалася з 4 чалавек, была ліквідавана НКУС–НКДБ БССР [4, с.22]. У гэты ж час у справаздачах савецкіх сілавых структур адзначалася: *«...немецкие разведовательные органы в настоящее время выбрасывают на парашютах отдельных лиц с задачей установления связи с отавленными ими организациями и активизации их деятельности...»* [3, ф.46, воп.1, арк.21, спр.1].

Сярод беларускіх антысавецкіх арганізацый, якія дзейнічалі ў заходніх абласцях БССР, асабліва трэба адзначыць створаны яшчэ пад час акупацыі Саюз беларускай моладзі (СБМ). Адносна колькаснага складу гэтай арганізацыі існуюць розныя меркаванні. Так, згодна з падлікамі польскага гісторыка Ю.Туронка, у сярэдзіне 1944 г. СБМ налічваў 100 тысяч чалавек [2, с.186]. А.А.Каваленя падлічыў, што ў пачатку 1944 г. у шэрагах СБМ знаходзілася каля 13 тысяч юнакоў і дзяўчат [9, с.156–157]. Не ўсе яны пакінулі Беларусь разам з адступаючымі нямецка-фашысцкімі войскамі. Тыя, хто застаўся, перайшлі ў падполле. Па дадзеным НКУС БССР, у кастрычніку 1944 г. СБМ дзейнічаў у наступных раёнах Брэсцкай вобласці: у Косаўскім – у Івацэвічах існавала падпольная арганізацыя з 200 чалавек на чале з М.Лісам і яго наместнікам І.Грышчуком, у Кобрынскім – мелася кіроўная група 5–6 чалавек, якой трэба было стварыць арганізацыю, у Антопальскім – аналагічная группа на чале з *«упаўнаважаным Цэнтра»* [3, ф.46, оп.1, д.2, арк.5]. На тэрыторыі Гродзенскай вобласці арганізацыя СБМ існавала ў Бераставіцкім раёне, у Зэльвенскім раёне было выяўляна 20 сябраў гэтай арганізацыі [3, ф.38, оп.1, д.57, л.88, 220]. Галоўнай яе мэтай была барацьба супраць Савецкай улады, змаганне за незалежную Беларускую дзяржаву. Яна ўключала ў сябе разведвальна-дыверсійную работу, антысавецкую агітацыю, тэрарыстычную дзейнасць [3, ф.46, оп.1, д.2, арк.5].

Існаванне ў заходніх абласцях БССР падполля СБМ выклікала непакой у савецкіх сілавых структур. У сувязі з сітуацыяй, якая склалася, перад ГА і РА НКУС ставіліся задачы выявіць у кожным раёне філіі СБМ, асабісты склад і кіраўніцтва, практычную дзейнасць арганізацыі, а такса-

ма ва ўсіх раёнах, дзе меўся актыў СБМ, загадвалася завесці агентурныя распрацоўкі і спецыяльную агентуру з ліку раскрытых удзельнікаў арганізацыі [3, ф.46, оп.1, д.2, арк.5–5 адв.]. Трэба адзначыць, што не толькі арганізацыі моладзі, але і ўсё беларускае антысавецкае падполле знаходзілася пад пільнай увагай з боку савецкіх сілавых структур. Мясцовым сілавікам неаднойчы загадвалася: *«Пересмотреть агентурную сеть из числа белорусов, выбрать лиц, имеющих в настоящее время или в прошлом связь с белорусскими националистами и направить их на выявление деятельности белорусских националистов. 2. Пересмотреть весь оперативный учёт и лиц, состоявших ранее в созданных немцами белорусских националистических организациях, взять в активную агентурную разработку. 3. Добиваться выявления связи польских националистов с белорусскими. 4. Серьёзно заняться вопросом приобретения ценной агентуры из числа участников белорусских националистических формирований или лиц способных проникнуть в эти формирования. 5. О всех фактах антисоветской деятельности белорусского националистического подполья доносить внеочередными спецсообщениями»* [3, ф.38, воп.1, спр.5, арк.78]. У выніку агентурна-следчай работы ў перыяд з ліпеня 1944 па 20 чэрвеня 1946 г. Упраўленнем МДБ па Гродзенскай вобласці былі ўскрыты і ліквідаваны 49 удзельнікаў беларускіх антысавецкіх арганізацый [10, ф.1, воп.1, спр.39, арк.72]. Члены беларускіх антысавецкіх арганізацый выкрываліся супрацоўнікамі НКУС-МУС у заходніх раёнах БССР амаль да сярэдзіны 1949 г. Так, толькі ў Зэльвенскім раёне Гродзенскай вобласці МУС канстатаваў існаванне рэшткаў разнастайных антысавецкіх арганізацый. На ўлік былі ўзяты 4 сябры *«Беларускага камітэта»*, 60 *«самаахоўцаў»*, 20 сябраў СБМ, 8 – *«Беларускай краёвай абароны»*, 3 удзельнікі *«Беларускага аб'яднання»* [3, ф.38, воп.1, спр.57, арк.220].

Такім чынам, пасля вызвалення заходніх абласцёў БССР ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў савецкія сілавыя структуры сутыкнуліся з даволі шырокім беларускім антысавецкім падполлем, якое патрабуе глыбокага навуковага даследавання.

Літаратура і крыніцы

1. Туронак Ю. Беларускае пытанне ў палітыцы Лонданскага лагеру// Спадчына. – 1997. – №3. – С.104-133.

2. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. – Мн.: Беларусь, 1993. – 236 с.

3. Архіў Упраўлення ўнутраных спраў Гродзенскага аблвыканкама.

4. Валаханович И.А. Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1953 гг. – Мн.: БГУ, 2002. – 146 с.

5. Хацкевич А. Узлы развязывает время. Формирования польской Армии Крайовой на территории западных областей Белоруссии (1943–1944 гг.) // Неман. – 1994. – № 1. – С.136–150.

6. Ёрш С. Пасляваенны супраціў бальшавіцкім акупантам на Беларусі // Пагоня. – 1995. – 16-22 чэрвеня. – С.5; 23-29 чэрвеня. – С.5; 7-13 ліпеня. – С.5; 21-27 ліпеня. – С.5.

7. Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусі. – Мн.: БВТ «Хата», 1994. – 270 с.
8. NKWD o polskim podziemiu 1944–1948. Konspiracja polska na Nowogrydczyïnie i Grodziecszczyïnie / Oprac. A.Chmielarz, K.Krajewski, T.Jabuszewski, H.Piskunowicz / Red. T.Strzembosz. – Warszawa, 1997. – 404 s.
9. Каваленя А. Прагерманскія саюзы моладзі на Беларусі. 1941-1944. Вытокі, структура, дзейнасць. – Мн.: БДПУ імя М.Танка, 1999. – 260 с.
10. Дзяржаўны архіў грамадскіх аб'яднанняў Гродзенскай вобласці.

С.А. Елизаров, ГГТУ имени П.О.Сухого, г. Гомель

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ДЕЛЕНИЕ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ БССР 1944–1953 гг.

В первые послевоенные годы продолжался процесс разукрупнения сети административно-территориальных единиц как следствие проводившейся партийно-советским руководством политики «приближения органов управления к местам», расширения «вертикали власти», регламентации всех сфер деятельности общества.

В БССР этот процесс в первое время после освобождения от фашистской оккупации выразился, прежде всего, в создании новых областей, которых к началу Великой Отечественной войны насчитывалось 10, в том числе 5 областей относились к западным (Барановичская, Брестская, Белостокская, Вилейская и Пинская).

Главное обстоятельство, потребовавшее быстрого пересмотра довоенной структуры административно-территориального устройства республики, было связано с факторами внешнеполитическими. В июле 1944 г. между правительством СССР и Польским Комитетом Национального Освобождения было подписано соглашение о советско-польской границе, в соответствии с которым обе стороны соглашались с проведением линии границы по «линии Керзона» с отступлением от нее в пользу Польши части территорий, расположенных к востоку от этой линии до реки Западный Буг и части территории Беловежской пущи на участке Немиров-Яловка. Данное соглашение было закреплено Договором между СССР и Польской Республикой о советско-польской границе (август 1945 г.), подтвердившего «линию Керзона» как основу новой границы с отступлением от нее на расстояние от 5 до 8 км в пользу Польши [1, с.156, 541].

В результате к Польше от территории Белорусской ССР отошли 17 районов Белостокской и 3 района Брестской областей. Территория БССР сокращалась с довоенных 225,7 тыс. кв. км до 207,6 тыс. в 1946 г. [2, с.215; 3, с.232]. По сути, Белостокская область теряла основания для продолжения своего существования как отдельная административно-территориальная единица: в состав Польши вошли 17 из 23 районов области, 2 из 3 городов областного подчинения (г.Белосток – областной центр и г.Лом-

жа). На территории Белоруссии из состава Белостокской области остались только 6 районов общей площадью в 5620 кв.км (примерно 25 % территории области) и населением по данным на начало 1940 г. в 291 216 человек (около 22,5 % всего населения области) [2, с.217].

Из Брестской области в состав Польши отошли 3 района общей площадью 3094 кв. км (18 % территории области) с населением на начало 1940 г. в 143249 человек (19 % населения области). В составе Брестской области осталось 15 районов общей площадью 14100 кв. км и населением 607156 человек [2, с.219].

В такой ситуации право на существование как отдельной областной единицы из этих двух «обрезанных» областей сохраняла только Брестская область.

Остатки Белостокской области было вполне реально распределить между соседними областями (Брестской, Вилейской, Минской) без значительного изменения их параметров. Но подобный вариант, во-первых, вошел бы в противоречие с официальной линией на дробление административно-территориальных единиц. Во-вторых, адаптация западных районов Советской Беларуси к новой социальной реальности логикой сложившейся в СССР административно-командной системы требовала максимально возможного разветвления госаппарата управления, более дробной административно-территориальной системы для пристального надзора за всеми сторонами жизни этого региона. В-третьих, пограничный статус районов в Советском Союзе традиционно приводил к большей их дробности.

Постановлением Президиума Верховного Совета БССР от 20 сентября 1944 г. в республике были образованы 3 новые области, в том числе и Гродненская область. Одновременно из состава Барановичской области 3 района (Воложинский, Ивьевский и Юратишский) были переданы в состав Молодечненской области [4, с.109; 5, с.275].

Несмотря на то, что одновременно произошло и дробление областей «старой восточной БССР», тем не менее различия подходов к формированию областных административно-территориальных единиц в восточных и западных регионах республики, сложившегося еще в довоенный период, сохранились. Более дробное административно-территориальное деление западных частей Белорусской ССР, в первую очередь было связано с процессами массовой коллективизации западных областей и, соответственно, с более жесткой регламентацией жизни населения. При ее осуществлении в послевоенные годы использовался уже испытанный в 30-е гг. в СССР арсенал средств, в т.ч. и дробление административно-территориальных единиц с целью более полного непосредственного контроля государственными и партийными органами за этими процессами на местах (в 1946 г. по размерам площади из 12 областей республики 5 западных областей занимали 7, 9, 10, 11 и 12 позиции, а средний западнобелорусский район по площади только в сильно заболоченной Пинской области превосходил аналогичный район по «старой» Восточной БССР на 10 %, в остальных же 4-х областях – уступал на 30 % [3, с.232-255].

В сентябре 1944 г. областной центр Вилейской области был перенесен в более крупный в промышленном отношении город – в г. Молодечно, в связи с чем Вилейская область была переименована в Молодечненскую [5, с.309].

В 1944–1953 гг. в ряде районов центры были перенесены в другие населенные пункты. В западных областях в сентябре 1944 г. Указом Президиума Верховного Совета БССР административный центр Крынковского района Гродненской области был перенесен из города Крынки в деревню Большая Берестовица с соответствующим переименованием района, в мае 1945 г. центр Дятловского района Барановичской области перенесен из городского поселка Дятлово в городской поселок Новоельня (при сохранении прежнего названия района), в июле 1945 г. центр Куренецкого района Молодечненской области перенесен в город Вилейку (с переименованием района в Вилейский), в сентябре 1947 г. центр Коссовского района Брестской области – в городской поселок Ивацевичи (с переименованием района в Ивацевичский), в июне 1950 г. – центр Ленинского района Пинской области был перенесен из городского поселка Ленин в рабочий поселок Микашевичи (при сохранении названия района) [4,с. 111; 5, с. 303, 315]. Это напрямую было связано с огромными разрушениями бывших райцентров в годы войны и самовольным переносом райцентров по инициативе местных органов в достаточно крупные, но в меньшей степени пострадавшие от войны населенные пункты.

Перенос центров затрагивал интересы прежде всего населения бывших райцентров: в условиях дефицита именно в райцентры в первую очередь вкладывались средства, а остальные населенные пункты получали только малые остатки. Поэтому в ряде случаев население бывших райцентров не только выражало свое недовольство в разговорах между собой, но и обращалось в высшие инстанции. Группа жителей г.Коссово в письме Председателю белорусского правительства П.К.Пономаренко выражало недовольство решением о переносе райцентра в Ивацевичи, сравнивая ситуацию в г.Коссово после этого переноса с периодом немецкой оккупации: «...Опять...настал мертвый период, замерла культура и экономическая жизнь, а также строительно-восстановительные работы...» [7, д.19, л.135]. Однако ни разу принятое решение не было пересмотрено, как и не было выделено дополнительных средств на восстановление бывших райцентров.

С серьезными проблемами пришлось столкнуться и при восстановлении и реорганизации низшего звена административно-территориального деления – сельсоветов. За время немецко-фашистской оккупации были разрушены и сожжены многие селения, которые до войны были административными центрами сельсоветом. В результате после освобождения исполкомы ряда сельсоветов самостоятельно перебирались в другие населенные пункты, менее пострадавшие от войны. А Бобровичский Телеханского района Пинской области Указом Президиума Верховного Совета БССР от 17 ноября 1948 г. был вообще упразднен из-за огромных

разрушений, вызванных карательными акциями оккупантов. [7, д.182, лл. 93-95, 101-107].

Ликвидация сельсоветов в Западной Беларуси была связана и с уточнением советско-польской границы. В августе 1946 г. в г.Москве был подписан Договор между СССР и Польшей о государственной границе. Для ее проведения на местности была образована смешанная советско-польская комиссия с местопребыванием в г. Варшаве. В результате работы этой комиссии ряд населенных пунктов, находившихся до этого на одной стороне первоначально установленной в приближении к договорной линии границы, отходили на другую сторону. Окончательна демаркация советско-польской границы на ее белорусском участке состоялась в 1950 г. Она решала государственную принадлежность отдельных сельских населенных пунктов. Из состава Гродненской области в состав Польши отошло 26 деревень и 4 хутора, из состава Польши в состав Брестской области – 13 деревень и 4 хутора [7, д.279, лл.2-3]. В результате 2 сельсовета Сопоцкинского района Гродненской области (Рыгаловский и Старобогатырский) были ликвидированы как отдельные административно-территориальные единицы, т.к. все их населенные пункты отошли к Польше. Центры 2-х других сельсоветов – Ялувского и Хоментовского – также отошли к Польше, но после переноса центров в другие населенные пункты эти сельсоветы остались отдельными административно-территориальными единицами, изменив только свои наименования. Центр Голынковского сельсовета, попавшего в 800-метровую пограничную полосу, был перенесен в другой населенный пункт. Включенные в состав Брестской области населенные пункты были распределены между существовавшими сельсоветами без изменения административно-территориальной структуры области. Процесс демаркации советско-польской границы проходил традиционно без учета мнения белорусского руководства. В течение 1948-1949 гг. Президиум Верховного Совета БССР неоднократно обращался в Президиум Верховного Совета СССР с просьбой предоставить Государственный акт о демаркации, подписанный еще 30 апреля 1947 г. в г.Варшаве, но безрезультатно [7, д.223, л.36, 46]. Граница после завершения ее демаркации разрезала некоторые населенные пункты на части: например, из состава населенного пункта Дубница Крупёвская отошло к Польше 12 дворов, на территории БССР осталось 28 дворов; по населенному пункту Дубница Малая – соответственно 10 и 14; по населенному пункту Беляны – 7 и 10 [7, д.279, л.18]. Отсутствие акта о демаркации границы создавало чувство неуверенности в отношении отошедших территорий и задерживало процесс их включения в восстановительные работы. В частности, еще в августе 1946 г. руководство Гродненской области ставило вопрос об отселении крестьян-белорусов из населенных пунктов, отходивших к Польше. Таких хозяйств насчитывалось 606, их необходимо было отселить, компенсировав оставленные земли площадью в 2635 га, в том числе пахотных – 1412 га. Для расселения и земельной компенсации предполагалось передать 2087 га земель подсобных хозяйств различных орга-

низаций, военных частей и госземфонда, в том числе 1599 га пашни. Но отсутствие Государственного акта о демаркации границы тормозило эту работу [6, д.1930, лл. 158-161].

Литература и источники

1. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1974. – Т.8. Январь 1944-декабрь 1945 гг.

2. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1941 г. – М., 1941.

3. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1946 г. – М., 1946.

4. Сборник законов Белорусской ССР и Указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР. 1938–1955. – Мн., 1956.

5. Сборник законов Белорусской ССР и Указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР. 1938–1973. – Мн., 1974.

6. Национальный архив Республики Беларусь. Ф.7. Оп.3. Д. 1930.

7. Национальный архив Республики Беларусь. Ф.968. Оп.2. Д. 19, 182, 223, 279.

И.И. Дорняк, ГрГУ им. Я. Купалы, г. Гродно

ПРИГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СИСТЕМЕ БЕЛОРУССКО-ПОЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ (1991–2004 гг.)

В истории развития отношений между Беларусью и Польшей можно проследить четыре этапа. Первый – это годы, предшествовавшие распаду СССР и собственно 1991 год, когда двухуровневая политика, проводимая Польшей в отношении СССР и союзных республик, исчерпала свою историческую необходимость. Тогда начала закладываться качественно иная платформа в белорусско-польских отношениях. Второй этап, 1991–1994 или 1996, получил название политики «ограниченного диалога». Для него характерна неустойчивость социально-экономических отношений, невысокий уровень торговли и отсутствие выработанной эффективной модели двусторонних отношений.

В период, получивший название «политики критического диалога» (1996 – начало 2000-х гг.), когда политическая риторика была наполнена критикой и обвинениями, на первый план в двусторонних отношениях выходит экономический фактор, способствовавший росту торгового оборота.

В новых исторических реалиях XXI века, начинает складываться новая ситуация, связанная как с процессами интеграции и глобализации, так и с процессом формирования нового мирового порядка. Происходя-

щие процессы потребовали от Минска и Варшавы, а также и от других факторов международных отношений, влияющих на динамику двусторонних отношений, поиска новых инструментов в решении накопившихся проблем. Данные изменения и легли в основу четвертого периода белорусско-польских отношений.

Одним из таких инструментов может стать развитие и укрепление регионального, в том числе приграничного, сотрудничества. Важными предпосылками для успешной реализации данного процесса является выгодное географическое положение Беларуси и ее западных административных регионов, хорошо развитая транспортная инфраструктура. Особо благоприятными представляются условия для приграничного сотрудничества у Гродненской и Брестской областей, через территорию которых проходят важные коммуникационные коридоры европейского масштаба. Региональное сотрудничество – это фактически система отношений на трех уровнях: общеевропейском, межгосударственном и институциональном, для каждого из которых характерен ряд особенностей.

Сегодня Беларусь и Польша имеют достаточное количество различий на разных уровнях, как в стадиях и моделях развития, так и в подходах к решению существующих проблем. Так, например, экономики Беларуси и Польши переживает один и тот же этап трансформации, хотя и на разных стадиях. Региональное, а также приграничное сотрудничество во многом обусловлено разнонаправленной стратегией двух стран: для Польши – это развитие в рамках Европейского Союза, для Беларуси – создание союзного государства с Россией. Кроме того, существуют принципиальные расхождения по ряду вопросов международного характера, что нашло подтверждение в диаметральности геополитических интересов. Весьма противоречивый характер носят межгосударственные отношения, которые напрямую влияют на весь спектр двусторонних контактов. Таким образом, перед Беларусью и Польшей стоит сложная задача, или даже дилемма, – развивать региональное сотрудничество (как необратимый общеевропейский процесс), наполняя его новым содержанием, при одновременном сохранении старых принципиальных отличий.

С момента обретения независимости государства – соседи создали ряд перспективных форм сотрудничества, одной из таких форм является еврорегион. Цель создания еврорегионов как интегрированных социально-экономических территорий была направлена на решение общих задач: строительство дорог, объектов инфраструктуры, развитие торговли, бизнеса, контактов между людьми. На белорусско-польском приграничье сегодня действуют три созданных еврорегиона. Это еврорегионы «Неман», «Буг» и «Беловежская пуща». Если основной задачей первых двух можно считать оживление экономических связей и динамичное развитие приграничных территорий, то цель последнего сохранение уникального природного комплекса Беловежской пущи содействие развитию международного туризма, создание новых возможностей для трудовой деятельности населения приграничных районов. Успешная деятельность еврore-

гионов должна способствовать развитию интегрированных инициатив, решать многие экономические проекты, опираясь на схожесть интересов в определенной отрасли, не взирая на условия собственной политики.

Однако существуют определенные ограничения эффективности развития как еврорегионов, так и системы белорусско-польских социально-экономических отношений в целом. Так, например, одним из актуальных вопросов остаются экспортно-импортные контакты, которые находятся под непосредственным влиянием внешнеэкономических изменений и особенностей внутреннего положения. В 1996 г. у доля белорусского экспорта в Польшу уменьшилась с 5,9 % до 3,4 %, 1997 г. и до 2,5 % в 1998 году. Доля польского импорта в Беларусь увеличилась с 2,8 % в 1996 г. до 3,3 % в 1998 году. Внешнеторговые потоки Гродненской области с польскими партнерами характеризуются такими же тенденциями. Объем экспорта товаров и услуг из Гродненской области в Польшу составил 15 млн. долл. США, а импорт из Польши – 30,6 млн. долл. США. Таким образом, в торговле с Польшей в 1998 г. сложилось отрицательное сальдо. Основу экспорта Гродненской области в Польшу составляют удобрения – 49,6 %, текстиль и изделия из него – 7,6 %, древесина и изделия из нее – 10,3 % [1, с. 589].

Польский импорт в Гродненскую область более дифференцирован: химическая продукция 13,3 %, пластмассы 15,3 %, продукция пищевой промышленности – 21,5 %, обувь и текстиль – 16,7 %.

И сегодня решение вопроса об экспорте в страны Западной Европы среди экспертов стоит очень остро, В 2003 г. белорусский экспорт в страны ЕС на 64,8 % состоял из минеральных продуктов. По итогам первого полугодия 2005 года риски монотоварности возросли. Для разрешения названных проблем в первую очередь необходимо обратить внимание на увеличение торговли и ее диверсификацию. Кроме того, необходимо пересмотреть внешнеэкономическую стратегию, так как направление сырьевого экспорта является неперспективным. Акцент должен быть сделан на рост конкурентоспособности отечественной продукции на европейском рынке, а также на соответствие качества запросам западных потребителей. А для этого необходимо пересмотреть многие аспекты на уровне сотрудничества с ЕС, а также на уровне двусторонних отношений, проанализировать существующие инициативы, объективно оценить происходящие изменения на пограничье и определить свое место в их развитии.

Существуют и правовые барьеры в сотрудничестве на белорусско-польском приграничье. Это в первую очередь проявляется в разных структурах местного самоуправления двух государств. Отсутствует строго определенная компетенция местных властей в развитии приграничного сотрудничества.

Кроме того сложным является механизм присоединения двух сторон к различным программам ЕС, которые содействуют развитию трансграничного сотрудничества. Так, польская сторона использует програм-

му PHARE, белорусская – получает помощь в рамках программы TACIS. Разные принципы использования программ осложняют координацию сотрудничества.

В этой связи политическим институтам нашего государства необходимо более интенсивно осуществлять на практике многие проекты, предложенные программой приграничного сотрудничества TACIS (ПГС) и создавать для их реализации благоприятные условия. Среди проектов, которые реализуются на территории Гродненской области можно назвать такие как:

- создание и сетевое взаимодействие белорусского бюро еврорегиона «Неман» в Гродно;
- распределенное обучение в области управления транспортом и логистикой;
- изучение опыта соседей в развитии регионального сотрудничества;
- региональное развитие и охрана природы в еврорегионе «Неман» [2, с. 63].

Важным источником развития национальной экономики, а также укрепления двусторонних отношений являются иностранные инвестиции. Одной из форм экономической деятельности, направленной на привлечение инвестиций, выступают свободные экономические зоны (СЭЗ). Благодаря установлению в них особого льготного режима и совместного у предпринимательства, а также современного опыта маркетинга и менеджмента, СЭЗ являются одним из механизмов регулирования трансграничного сотрудничества.

Первая белорусская СЭЗ «Брест» начала работать с середины 1997 года, а на протяжении последующих лет были образованы еще три свободные экономические зоны – «Гродноивест», «Минск» и «Гомель-Ратон».

СЭЗ «Брест» расположена на главном коммуникационном пути Европы, v |то дает много возможностей для экономического развития приграничных территорий и национальной экономики в том числе. Через Брест проходит транзитный коридор №2 Лондон – Берлин – Варшава – Брест – Минск – Москва. В Брестском регионе находится международный аэропорт «Брест» 1-й категории, водная транспортная артерия, связывающая порт города посредством Днепро-Бугского канала с Черным морем [6, с. 76]. Стоит отметить, что выгодное географическое положение действительно содействовало привлечению иностранных инвестиций, однако процент инвестиций в реальный сектор экономики остается невелик. Так, например, на конец 1996 года сумма заявленных инвестиций составила порядка 70 млн. долларов США, из них реальные по состоянию на 1 января 1998 года составили лишь 3,14 млн. долларов США.

Польский капитал в деятельности СЭЗ «Брест» на начало 2001 года у составил 18,6 %, – 29,2 %. На территории экономической зоны (а это незастроенный участок земли площадью 7081 га) активно представлены польские фирмы, которые производят мебель, газовую арматуру, одежду и такни, пищевую продукцию. За первый квартал 2002 года оборот польского капитала составил 7 млн. долларов США [7,с. 179].

Объем поступления иностранных инвестиций сегодня зависит от ряда факторов. В значительной степени это уровень развития рыночно-ориентированной экономики, совершенствование правовых, социально-экономических условий, что создает имидж привлекательности для инвестиционной активности. Еще одним фактором, формирующим уровень иностранного капитала, сегодня выступает перспективность вступления в ЕС.

На белорусском рынке наблюдается активизация польско-белорусских совместных предприятий (СП) и иностранных предприятий (ИП) с польским капиталом. Если в 1991 г. здесь было зарегистрировано 64 совместных польско-белорусских предприятий, то в 1998 году их количество составило 218 СП и 115 ИП. Кроме того зарегистрировано свыше 50 представительств польских фирм. По количеству совместных и иностранных предприятий Польша V занимает первое место на белорусском рынке, однако по величине инвестиционного капитала Польша занимает лишь четвертое место, так как большинство предприятий с польским капиталом невелики.

Первенство предприятий с польским капиталом сохраняется и на региональном уровне. На конец 90-х годов в Гродненской области зарегистрировано 51 СП и 18 ИП с польским капиталом. Самым крупным белорусско-польским СП на территории Гродненской области является совместное предприятий «БЕЛЛАКТУС», учредителями которого являются «Беллакт» и польская фирма «Контрактус». Среди крупных белорусско-польских СП по объему уставного фонда также выделяются «АРКОБЕЛА», «ДЫЯМЕНТ» и др.

Если говорить об отраслевой структуре инвестиций, то 65 % СП и 39 % ИП занимаются производством промышленной продукции. В доле обрабатывающей промышленности 31 % СП и 6 % ИП, особенно высока доля предприятий по производству мебели. Доля предприятий, созданных в сфере торговли достигла 19,6 % среди СП и 38,9 % среди ИП [5, с. 51].

С целью увеличения сфер приграничного сотрудничества в системе белорусско-польских отношений необходимо решить и ряд проблем:

- создание программы трансграничного сотрудничества, включающей развитие СЭЗ и еврорегионов;
- установление порядка валютного регулирования в СЭЗ со снятием ряда ограничений, установленных на территории республики;
- создание упрощенной системы таможенного контроля для регулирования транспортных потоков через западную границу РБ;
- для стимулирования развития малого и среднего бизнеса организовать в западных регионах бизнес-инкубаторы и технопарки.

Для облегчения контактов соседствующих субъектов приграничного сотрудничества необходимо осуществлять координацию и регулярный обмен информацией в области социально-экономической статистики. Кроме того, неотъемлемой составляющей улучшения трансграничного содружества являются двухсторонние совместные исследования на базе высших учебных заведений и аналитических центров.

Кроме как естественно созданных условий привлечения инвестиций (т.е. географическое положение) необходимо осуществлять поиск альтернативных и обновлять уже существующие пути сообщения и инфраструктуру республики в условиях динамично меняющегося мира. В первую очередь речь идет о развитии транспортных коммуникаций как важнейшего фактора, привязывающего экономики Беларуси и Польши друг к другу. В силу выгодного географического положения, территория Беларуси покрыта тремя из девяти так называемыми «критскими коридорами». Проектное завершение работ – 2015 году. К этому году необходимо провести модернизацию существующих путей сообщений, а также построить новые дороги. Модернизация некоторых из них объективно создает благоприятные условия для роста товаропотоков между Польшей и Беларусью, облегчает Беларуси доступ к польским портам. Благотворным сотрудничеством в этой связи выглядит деятельность польско-белорусской экспедиторской компании «Миртранс», созданной в 1992 году.

Требующим незамедлительного решения остается вопрос о пропускной способности пограничных переходов. Существующее положение объективно препятствует транзитным перевозкам в полном объеме. Основная проблема по у данному вопросу, в основном, связана с отсутствием необходимого количества инвестиций для реконструкции действующих и строительства новых пограничных пунктов пропуска автомобильного, грузового и пассажирского транспорта.

Стратегически важным для экономики Беларуси является поиск выгодных путей выхода к морю. В июне 1992 году, во время подписания Договора о добрососедстве и сотрудничестве, портовый город Гдыня было предложено использовать в качестве белорусского окна в мировую торговлю. К середине 90-х годов XX века оборот порта Гдыня белорусской продукцией составил около 6 %. В ходе переговоров на 49-й сессии рабочей группы по внутреннему транспорту Европейской экономической комиссии (ЕЭК) ООН, которые состоялись в августе 2005 года, польская делегация проявила первыми заинтересованность о возможности перевозок грузов через порты Гданьск, Гдыня, Щетин, однако по доступности и привлекательности для белорусского экспорта эти предложения оказались последними [4, с. 21]. И по сегодняшний день, вопрос о судьбе увеличенного белорусского экспорта через польские порты остается открытым.

Безусловно, проанализированные факторы двусторонних отношений не исчерпывают весь спектры белорусско-польского сотрудничества на региональном уровне. Также очевидно, что для создания эффективной модели сотрудничества необходимо разрешить целый рад политических, хозяйственных и других проблем. Бесспорно, что участие регионов Беларуси в приграничном сотрудничестве позволит решить локальные проблемы, усилить экономику региона, улучшить положение дел в социальной сфере, и тем самым создать условия для преодоления негативных явлений в системе белорусско-польских отношений.

Литература и источники

1. Бадюков А.Ф. Состояние и перспективы белорусско-польских приграничных экономических отношений // Наш радавод / Заход.-бел. гуманитарны цэнтр даслед. Усходняй Еуропы. Кн. 8. – Гродна – Беласток 1999/(2000). «Беларусы і палякі: Дыялог народаў і культур. X-XX ст.». «Матэрыялы міжнароднага круглага стала (Гродна 28-30 верасня 1999 г.). – Гродна, 1999. – 622 с.

2. Вайтукевич Ю.А. Проекты приграничного сотрудничества в еврорегионе «Неман» // Региональное сотрудничество: Материалы международной научно-практической конференции, 25-26 мая 2000 г., Гродно. В 2 ч. Ч. 1. / Под общ, ред. Ю.Э. Белых. – Гродно: ГрГУ, 2000. – 167 с.

3. Коледа О.А. Социально-экономические аспекты развития международных транспортных коридоров в регионах Республики Беларусь // Региональная экономическая политика: Тез. докладов международной межвузовской конференции. – Гродно: ГрГУ, 1998. – 120 с.

4. Микша О. На море качка // Бел. газета. – 2005. – 29 августа. – С. 21.

5. Пузына С.Р. Инвестиции польского капитала в Гродненский регион // Региональное сотрудничество: Материалы междунар. научно-практической конференции, 25-26 мая 2000 г., Гродно. В. 2 ч. Ч. 2 / Под общ. ред. Ю.Э. Белых. – Гродно: ГрГУ, 2000. – 150 с.

6. Смирнов В.С., Вашко И.М. Свободные экономические зоны: мировой опыт и перспективы развития в Республике Беларусь: Учеб. пособие. Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 1999. – 103 с.

7. Mariush Cudny. Andrzej Gomuika Wspyipraca gospodarcza w ьwietle funkcjonowania Wolnej Strefy Ekonomicznej w Brzeњciu // Blisko, a tak daleko. Polacy w obwodzie Brzeskim na Biaiorusi. Redakcja naukowa. Adam Bobryk. – Warszawa, 2004. – 284 с.

Г.Г. Будько, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛЬСКИХ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Если говорить о польском терроре, то следует упомянуть, что только в 1905-1906 годах жертвами польских экстремистов стали 1656 военных, жандармских и полицейских офицеров. Но интересы революционеров этим не ограничивались – их действия включали в себя покушения на жизнь и имущество капиталистов и богатых землевладельцев, а также акты экспроприации банков, магазинов, почтовых контор и поездов. Самой крупной и наиболее активной террористической организацией здесь была Польская социалистическая партия, чей радикально-националистический боевой отдел «Боювка» (Bojowka) возглавлял Юзеф Пилсудский – будущий глава независимого Польского государства. «Боювка» пропагандировала широкий террор и экспроприацию как средство дезорганизации и

ослабления русских властей в Польше. Так что вакханалия убийств и революционных грабежей, если рассматривать ее как сумму частных случаев, свирепствовала тут под непосредственным руководством Пилсудского. Впрочем, часто боевики действовали независимо от партийного руководства, и сами решали, кто является их врагом. В этих случаях экстремистами двигала личная ненависть и жажда мести по отношению к подозреваемым в сотрудничестве с полицией, городовым, казакам, мелким гражданским чиновникам, охранникам, тюремным надзирателям и солдатам. Однако наиболее крупные акты, включая чисто символические (взрывы бомб в православных церквях и под памятниками русским солдатам, погибшим во время польского восстания в 1863 году), вполне соответствовали общей политике Польской социалистической партии. Это относится и к печально известной «кровавой среде» 2 (15) августа 1906 года, когда террористы «Боювки» атаковали полицейские и военные патрули одновременно в разных частях Варшавы, убив 50 солдат и полицейских и ранив вдвое больше [1, с. 112-116].

Самый боеспособный и многочисленный Боевой отдел, был у ППС. На его долю в 1905 – 1907 гг. пришлось 70,2 % всех боевых акций, совершенных в Королевстве Польском. В то же время боевики НДП приняли участие в 214 боевых акциях (в десять раз меньше, чем проведено боевиками ППС). Примерно столько же боевых акций совершили другие боевые организации политических партий, действовавших на территории Королевства Польского. Теперь хотелось бы подробнее остановиться на деятельности Боевой организации ППС. На 7-м съезде ППС, проходившем в марте 1905 г. в Варшаве, было подтверждено, что террор является средством разжигания революции, и приняты документы, выдвигавшие на первое место террор против русской администрации. Цель этого террора – «парализация функционирования правовых государственных учреждений», тактика – возможно более массовый и широкий характер выступлений. Более определенно цель террора была сформулирована в статье «Террористическая борьба», помещенной в июньском номере газеты «Работник» (орган ППС) за 1905 год: «<...>для нас является вполне очевидным, что террор сам по себе не низложит правительства. Мы также не верим, чтобы даже целому ряду покушений удалось принудить правительство к значительным уступкам. Покушения наши имеют одну лишь цель: давать немедленный отпор гнусным насилиям со стороны царских живодеров, таким образом, чтобы они знали, что их деяния не проходят даром. В этом духе мы будем продолжать вести непрерывную террористическую борьбу до минуты революции, когда мы учиним поголовную расправу над нашими врагами и тиранами»[8]. Другими словами, цель террора – создать атмосферу страха в среде русской администрации и, одновременно, иллюзию безнаказанности, героизма и жертвенности во имя народного дела – в среде революционеров.

Первоначально боевики ППС проводили террористические акты против представителей русской администрации выборочно – только про-

тив тех чинов жандармерии, полиции, армии и гражданских учреждений, которые рьяно проводили в жизнь царскую политику русификации Польши. Начиная с осени 1906 г., когда в условиях военного положения в Королевстве Польском усилились репрессии против революционеров и деятелей национально-освободительного движения, Боевая организация ППС в ответ стала проводить тотальные террористические акты с целью не только парализовать деятельность русской администрации, но и ослабить давление полиции на структуры ППС.

Боевые организации польских партий практиковали различные виды террористических актов. На теракт обычно отправлялись несколько боевиков, членов одной «пятерки». На улице они подходили к жертве, расстреливали в упор и скрывались с места происшествия. В телеграмме от 6 сентября 1906 г. в МВД из Варшавы описывается как раз такой тип террористического акта: «Сейчас Кашинской улице неизвестными убит шестью выстрелами голову полковник 3 Гвардейской Артиллерийской бригады Николаев» [5, с. 37].

Другой широко использовавшийся тип террористического акта – бросание бомб в государственные учреждения (в основном в полицейские участки, караульные помещения воинских частей и земских стражников). Бомбу бросал один из членов «пятерки», другие обеспечивали прикрытие. Такой теракт был совершен, например, в Минске:

ТЕЛЕГРАММА МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА П.Г.КУРЛОВА НИКОЛАЮ II

14 января 1906 г.

Всеподданнейше доношу Вашему Императорскому Величеству, что сего числа в 12 час. дня, когда я с офицерами местного гарнизона выносил из кафедрального собора гроб скончавшегося Начальника местной бригады Генерал-Майора Курча, неизвестным злоумышленником из толпы была брошена бомба, оцарапавшая мне голову и безвредно упавшая к моим ногам. Счастлив, что по воле Божией могу продолжать служить своему Государю. Соучастница задержанного злоумышленника несколько раз стреляла в Полицмейстера, у которого прострелен воротник пальто и мундира. Полицмейстер невредим. Оба преступника задержаны... Всеподданнейше испрашиваю соизволение Вашего Императорского Величества судить виновных военно-полевым судам.

(подписал) «Исправляющий Должность Минского Губернатора, Двора Вашего Императорского Величества Камергер Курлов» [11].

Объяснение этому эпизоду можно найти в мемуарах А.В.Герасимова. «Однажды, зимой 1905-06 года, агент московского Охранного отделения, известная впоследствии Жученко, сообщила своему начальству, что ей поручено революционной организацией доставить бомбу в Минск для покушения на минского губернатора Курлова, и просила дать указания, как ей быть. Начальник отделения полковник Климович и его помощник

фон Коттен решили, что бомбу она должна отвезти по назначению, но в таком виде, чтобы она не могла взорваться. Фон Коттен, бывший артиллерст, сам вынул детонатор из бомбы, после чего Жученко отвезла ее в Минск. Неудивительно, что брошенная бомба не взорвалась, хотя попала Курлову, кажется, в голову» [17, сс. 153-154].

К концу 1906 г. начинает меняться социальный состав боевиков. Если раньше люди становились боевиками по политическим мотивам, то к этому времени в Боевые организации польских партий стало проникать все больше полууголовных элементов, использующих оружие в своих уголовных целях. Столкновения боевиков НРС с социалистами напоминали гражданскую войну, что вызвало недовольство в общественном мнении, а нападения боевиков на простых обывателей еще более усугубило негативное к ним отношение. Один из таких возмутительных случаев описан в заметке, напечатанной в газете «Новое время» от 19 октября 1906 г.: «Варшава... В пивную лавку Венсельбума на Фабричной улице явились трое молодых людей... и потребовали себе пива. Затем один из них выстрелил в 16-летнюю дочь хозяина, ранив ее в бедро» [6, с. 51].

Документально нашли подтверждение следующие факты политического террора:

УВЕДОМЛЕНИЕ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА П.Г. КУРЛОВА В ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ О ПЕРЕДАЧЕ РЯДА ДЕЛ, СВЯЗАННЫХ С ТЕРРОРОМ, ВОЕННОМУ СУДУ

19 января 1906 г.

Срочное
Секретно

Вследствие распоряжения Г-на Министра Внутренних Дел, изложенного в циркуляре от 24 декабря п. г. за № 5795, относительно передачи военному суду дел об убийстве или покушении на убийство должностных лиц в местностях, объявленных на положении усиленной охраны и не входящих в пределы Генерал-Губернаторства, для осуждения преступников по законам военного времени... нашел необходимым изъять из общей подсудности следующие дела:

1) покушение 17 декабря в гор. Минске на жизнь Минского Полицмейстера Норова,

2) убийство [неразборчиво] января в гор. Минске постового тюремного надзирателя, с побегом двух политических арестанток,

3) убийство 8 января в мест. Хойниках, Речицкого уезда полицейского урядника и

4) покушение 14 января в гор. Минске на мою жизнь, путем брошенной бомбы...

В виду сего, я вместе с сим вошел с ходатайством к Прокурору Минского Окружного Суда о передаче дел этих, по окончании по ним следствия непосредственно от себя названному Прокурору Военно-Окружного Суда.

Об изложенном уведомляю Департамент Полиции, для сведения.
И[справляющий] д[олжность] Губернатора Курлов
Исп[олняющий] об[язанности] Правителя Канцелярии Данилов [12].

Как видно из документа, своей активной позицией в деле борьбы с польскими боевыми организациями губернатор Курлов сильно обеспокоил руководство последних. Это, вероятно, и стало причиной покушения на него. Нужно отметить, что обвиняемые были приговорены к смертной казни, замененной для А.А.Измайлович каторжными работами. В мемуарах П.Г.Курлова имеется следующая запись: «Через несколько дней оба преступника были судимы в военном суде и приговорены к смертной казни, несмотря на то, что я указывал председателю военного суда о нежелательности применения такого наказания, так как совершенное Пулиховым и Измайлович деяние являлось лишь покушением на преступление» [16, с. 59].

Особый интерес вызывает дело об убийстве в Речице урядника Черняка. Данное дело красноречиво свидетельствует о том, что российские власти перешли к более взвешенной тактике борьбы с польским террором, отказавшись от излишних эмоций и чрезмерной жестокости:

ДОНЕСЕНИЕ ПОМОЩНИКА НАЧАЛЬНИКА МИНСКОГО ГУБЕРНСКОГО ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ ОБ УБИЙСТВЕ УРЯДНИКА А. ЧЕРНЯКА
16 января 1906 г.

Секретно

Доношу, что 7-го января сего года, в 12 часов дня, в местечке Холмеч, Речицкого уезда, Речицкий мещанин Александр Волоткович и крестьянин села Тульгович Степан Окуненко принадлежащие к польской партии социалистов убили урядника местечка Холмеч Алексея Черняка, убийство произошло при следующих обстоятельствах: урядник с женою шел из церкви и увидев собравшуюся толпу крестьян предложил разойтись. Из толпы вышел мещанин Володкович и Окунев, которые начали укорять урядника за то, что он совместно с Приставом произвел обыск у первого. По окончании угроз Володкович выстрелил в урядника; раненный урядник начал кричать о помощи, а затем видя, что помощи никто не подает скрылся в доме Помощника акцизного Надзирателя Перепечи. Вскоре к дому Перепечи под предводительством выше названных лиц явилась вооруженная толпа человек в 60 и начали ломать двери и окна. Урядник вырвал раму и выскочил в сад. Толпа догнала его и расстреляла из револьверов и ружей. Затем вооруженная шайка направилась к квартире урядника, разгромила последнюю, уничтожив все вещи и одежу и забрала около 150 рублей казенных и собственных урядника денег. Володкович и Окунев скрылись. Задержано 9 человек, производится полицейское и негласное дознание.

Ротмистр Нартов [13].

ДОНЕСЕНИЕ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА П.Г. КУРЛОВА В ДЕПАРТАМЕНТ ПОЛИЦИИ О ДОЗНАНИИ ПО ДЕЛУ ОБ УБИЙСТВЕ УРЯДНИКА А. ЧЕРНЯКА

16 февраля 1906 г.

Секретно

По делу об убийстве в мест. Хойниках урядника Черняка полицейским дознанием установлено, что убийцы последнего крестьяне Александр Волоткович, Степан Окуленко... имели постоянное местопребывание в с. Тульговичах, расположенном в районе 2-го стана Речицкого уезда и являющемся гнездом революционеров. Произведенным в названном селе обыском найдено и отобрано от крестьян 38 ружей и в квартире Окуленко найдено одно охотничье ружье и три револьвера, один из которых принадлежал покойному Черняку; там же найдены разные нелегальные брошюры, прокламации и вообще переписка, указывающая на принадлежность Окуленко и всех его товарищей к преступному сообществу, деятельное участие в котором принимали также мать Окуленко – Ульяна Окуленко, его брат Михаил и еврей Арон Янкелев Фридман... все поименованные лица задержаны и заключены под стражу, а произведенное о них дознание полицией передано жандармской власти...

И. д. Губернатора Курлов

Исп. об. Правителя Канцелярии Данилов *[14]*.

6 апреля 1907 г. А.Волоткович, А.Гапоненко и В.Стасенок осуждены к смертной казни, «причем Суд постановил ходатайствовать о помиловании их», остальные обвиняемые были оправданы (11, д. 8, ч. 32, т. 3, л. 28).

Исследователям удалось установить численность боевиков в период революции 1905–1907 гг. Самой большой была Боевая организация ППС – в ней насчитывалось 7631 человек. В боевых организациях, подчиненных НДП, и прежде всего в НРС, состояло свыше 1000 боевиков. В СДКПиЛ их численность колебалась в пределах 1000–1500 человек. Гораздо малочисленнее была Боевая организация ППС-"Пролетариата» [5, с 38].

Царские правоохранительные органы боролись против боевых организаций, пользуясь услугами своей агентуры. Документы департамента полиции изобилуют материалами об арестах боевиков. К арестованным после уголовного расследования и судебного разбирательства применялись суровые наказания – длительное тюремное заключение, каторга, смертная казнь. Таким образом в 1907 г. усилиями полиции практически были ликвидированы Боевые организации СДКПиЛ и ППС-"Пролетариата».

Оставшиеся на свободе боевики НРС совершали террористические акты практически только против социалистов. Активно продолжала действовать лишь Боевая организация ППС, хотя и ее ряды понесли серьезные потери: из 7631 боевика, которые действовали в период революции 1905–1907 гг., полиция арестовала 5489 – то есть, 62,6 % [7, с. 83].

Теперь обратимся к статистике. Всего за время революции 1905–1907 гг. на территории Королевства Польского было совершено 3166 боевых акций (в 1905 г. – 1441, в 1906 г. – 1090, в 1907 г. – 635). Террористические акты и вооруженные нападения были совершены в 1108 населенных пунктах. Число убитых в результате террористических актов и умерших от ран воинских чинов, жандармов, полицейских за 1905 г. и за четыре первых месяца 1906 г. составило 127 человек, раненых – 207 человек. Боевиками партий действовавших на территории Королевства Польского было совершено 443 экспроприации и разбойных нападения на государственные и частные учреждения (захвачено – 600 143 рубля). Полиция изъяла 34 бомбы, 413 винтовок, 1244 пистолета, более 26 000 патронов [5, с 40].

Что же касается территории Беларуси, то здесь ситуация была в целом такой же. Вот что об этом говорит документ:

СТАТИСТИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ О ЛИЦАХ, ПОСТРАДАВШИХ ПРИ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ АКТАХ С ФЕВРАЛЯ 1905 г. ПО МАЙ 1906 г.
ноябрь 1906 г.

Вследствие резолюции Вашего Высокопревосходительства относительно проверки помещенных в «Практическом Враче» числовых данных об убитых и раненых при террористических покушениях с февраля 1905 г. по май 1906 г., имею честь доложить, что, на основании отзывов местных властей, числовые данные по сему предмету представляются в следующем виде:

Генерал-губернаторов, губернаторов и градоначальников – 8
Вице-губернаторов и советников губернских правлений – 5
Полициймейстеров, уездных начальников и исправников – 21
Жандармских офицеров – 8
Генералов (строевых) – 4
Офицеров (строевых) – 7
Приставов и их помощников – 79
Околоточных надзирателей – 125
Городовых – 346
Урядников – 57
Стражников – 257
Жандармских нижних чинов – 55
Агентов охраны – 18
Гражданских чинов – 85
Духовных лиц – 12
Сельских властей – 52
Землевладельцев – 51
Фабрикантов и старших служащих на фабриках – 54
Банкиров и крупных торговцев – 29
Всего: 1273 [15].

В среде русской администрации воцарилась атмосфера страха. В заключение хотелось бы сказать, что террор этот нравственно калечил не только самих исполнителей террористических актов – боевиков, но опосредованно и польское общество, снимая моральные ограничения и смещая нравственные оценки в самом польском обществе. Убийство террористами человека (представителя русской администрации) в большинстве своем одобрительно встречалось в польском обществе, так как в убийстве чиновника, офицера, полицейского поляки подсознательно видели уничтожение врага, что придавало им некоторую уверенность в противостоянии государственной машине подавления. Этот мотив в свое время отмечал Энгельс в письме к Марксу: «Террор – это главным образом ненужные жестокости, совершаемые испуганными людьми ради собственного успокоения».

Актуальность проблемы террора видна и сейчас. Террор изменил свои мотивы, инструменты, способы. Его сущность осталась той же.

Следует обратить внимание на период деятельности польских боевых организаций: это примерно 1901-1906 гг. Почему это время? Почему такие организации не появились в конце XIX века? Некоторые скажут: из-за незрелости политических партий и отсутствия непосредственных поводов к социальному взрыву. Но это далеко не так. К концу XIX века уже произошло чёткое разделение политических сил по идеологическим лагерям. Так что незрелыми политические партии не назовёшь. Что же касается взрывоопасной ситуации – то и в начале XX века таковой (в классическом значении понятия) в польском обществе не наблюдается. В чём же тогда причина?

Хотелось бы вспомнить, что период 1900–1904 гг. – это период нарастания революционных настроений в самой России. Такие настроения имели различный подтекст: экономический политический и т.д. Но непосредственной предпосылкой таких настроений стало проникновение в среду российского общественного мнения новых, революционных взглядов. Нечто похожее происходило и в польском обществе. Правда, имело другие корни – национальные. Кроме того, полякам хорошо запомнился опыт двух последних восстаний. Они прекрасно понимали, что столкновение лоб в лоб с российской военной машиной неминуемо приведёт к поражению любого восстания, если, конечно, это восстание не будет иметь общенародного характера. Но на такое восстание нельзя было рассчитывать: слишком много было противоборствующих движений в политической жизни Польши. Поэтому был избран иной вариант ведения войны – террор. Но чем же на самом деле являлся польский террор? После нескольких лет исследований можно сказать с определённой долей уверенности – революцией! Ведь если вспомнить определение революции, то она представляется как насильственная смена власти. Так было и в этом

случае. Власть российского правительства сменялась властью страха. И всё это в атмосфере полнейшей безнаказанности террористов.

Данная тактика имела успех. Вскоре практически на всей территории, где действовали боевые организации, прервалась нормальная работа российской администрации. Правительство было в растерянности: полиция явно не справлялась, а армию использовать было бесполезно (армия не может воевать с невидимым противником). Казалось, Польша близка к обретению независимости. Но любая власть, даже власть террора, является лакомым куском для всякого рода авантюристов. С начала революции в состав польских боевых организаций начинают проникать всяческие уголовные элементы. В конечном счёте, их становится так много, что деятельность этих организаций меняет своё русло: из революционного в явно разбойное. А полиции с бандитами явно легче было справиться, чем с городскими партизанами. И к концу 1906 года практически все крупные боевые организации были разгромлены.

Литература и источники

1. Общественное движение на польских землях. Основные идейные течения и политические партии в 1864-1914 гг. – М., 1988. – С.112-116.

2. Gazeta Wilenska. – 1906.

3. Kraj. – 1882-1907.

4. Погодин А.Л. Главные течения польской политической мысли, 1863–1907 гг. – СПб., 1999. – С.63.

5. Pajak J. Organizacje bojowe partii politycznych w Krolewstwe Polskim, 1904–1911. – Warszawa, 1985. – S.37-44.

6. Kozicki S. Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907). – Londyn, 1964/ – S.51-55.

7. Wereszycki H. Historia polityczna Polski: (1846–1918). – Wrociaw – Warszawa – Krakyw, 1990.

8. Robotniczy. – 1905.

9. Смалянчук А. Польскі нацыянальны рух і беларускае Адраджэнне пачатку XX ст. – Гродна, 1995.

10. Смалянчук А. Беларускае пытанне ў польскім клерыкальным друку // Весці АН Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 1994. – №4.

11. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ). Ф. 102. Д-7. 1906 г. Д. 8. Ч. 32. Т. 5. Л. 9.

12. ГАРФ. Ф. 102. Д-7. 1906 г. Д. 8. Ч. 32. Т. 5. Лл. 14-14 (об.)

13. ГАРФ. Ф. 102. Д-7. 1906 г. Д. 8. Ч. 32. Т. 3. Лл. 5-5(об.).

14. ГАРФ. Ф. 102. Д-7. 1906 г. Д. 8. Ч. 32. Т. 3. Лл. 10-10(об.).

15. ГАРФ. Ф. 102. Ос. Отд. 1905 г. Д. 2554. Лл. 32-32 (об.)

16. Курлов П.Г. Гибель императорской России. – М., 1992.

17. Герасимов А.В. На лезвии с террористами. – М., 1991.

І.Р. Кулевіч, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

СУТНАСЦЬ УСХОДНЯЙ ПАЛІТЫКІ ЎРАДА II РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ: ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ПРАБЛЕМЫ

Прадстаўнікі польскай інтэлігенцыі разумелі, што адроджаная Рэч Паспалітая сутыкнецца з такой праблемай, як нацыянальнае пытанне. Асабліва калі ўлічваць, што артыкул №109 польскай Канстытуцыі 1921 г., які абвяшчаў роўнасць нацыянальных меншасцей, іх права на ўтварэнне органаў самакіравання, якія б займаліся захоўваннем сваіх культурных спадчын так і не быў ратыфікаваны польскім сеймам. Польская рэчаіснасць аказалася іншай. У большасці гэта тычылася палітыкі ў адносінах да нацыянальных меншасцей, у прыватнасці, беларусаў, якія пражывалі на «крэсах усходніх» і ў адносінах да якіх яшчэ ў канцы XIX ст. была вызначана будучыня.

Варожае стаўленне беларусаў да польскіх уладаў абумовіла той факт, што першапачаткова найбольшую актыўнасць у вывучэнні праблем беларускага руху ў даваеннай Польшчы праяўлялі службы бяспекі. У 1928 г. з падачы вайскоўцаў з'явілася праца «Krytki zarys zagadnienia biaioruskiego» [1], якая ўтрымлівала звесткі аб дзейнасці ўсіх беларускіх палітычных партый і арганізацый, існаваўшых на тэрыторыі Беларусі з 1902 па 1925 г. Яна была напісана на падставе дакументальных крыніц і накіравана ўсім прадстаўнікам польскай адміністрацыі ў якасці сакрэтнай інфармацыі.

Вялікі ўклад у вывучэнне беларускага нацыянальнага руху ў Заходняй Беларусі ўнеслі супрацоўнікі Instytuta badac spraw narodowoњciowych, створанага ў Варшаве ў 1921 г. У хуткім часе ў інстытуце былі створаны тры секцыі: міжнародная, якая займалася даследаваннем праблем нацыянальных меншасцей у свеце наогул, секцыя нацыянальных меншасцей у Польшчы і секцыя нацыянальных меншасцей у суседніх з Польшчай дзяржавах.

З 1927 інстытут пачаў выдаваць двухмесячнік «Sprawy narodowoњciowe», які праіснаваў да верасня 1939 г. Рэдакцыя часопіса ўзяла на сябе абавязак даваць чытачам аб'ектыўную інфармацыю па нацыянальнай палітыцы польскіх уладаў.

Першай працай, якую выдаў інстытут, была кніга К.Сракоўскага «Sprawa narodowoњciowa na kresach wschodnich» [2]. Асобны раздзел у ёй быў прысвечаны беларускай справе, у прыватнасці, этнічнай тэрыторыі ў складзе II Рэчы Паспалітай, сацыяльнаму, прафесійнаму, нацыянальнаму і канфесійнаму складу насельніцтва Заходняй Беларусі, даваўся кароткі агляд беларускага нацыянальнага руху. Як і Л.Васілеўскі, аўтар лічыў, што беларусы мелі нізкі ўзровень нацыянальнай самасвядомасці. Гэтаму садзейнічала адсутнасць інтэлігенцыі і дыскрымінацыйная палітыка польскіх уладаў у галіне адукацыі на беларускай мове. Ён скептычна ставіўся да беларускай дзяржаўнасці, лічыў, што каб не Кастрычніцкая рэвалюцыя,

то ў бліжэйшыя два дзесяцігоддзі нічога аб незалежнасці Беларусі не было б чуць. Не суджана ажыццявіцца і ідэі федэрацыі Беларусі з Літвой. У працы К.Сракоўскага разглядаецца таксама дзейнасць ураду БНР на чале з В.Ластоўскім.

Другой працай, апублікаванай супрацоўнікамі Інстытута, быў артыкул Я.Ахоты «Z historii pacstwowotwyrczych poczynac biaiorusinyw» [3]. Ён уяўляе сабой перапрацоўку прац беларускіх нацыянальных дзеячоў.

У артыкуле П.Трайдэнскага «Biaioruskie stronnictwa polityczne w Polsce i ich ideologia» даецца класіфікацыя беларускіх палітычных партый і арганізацый, якія дзейнічалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі [4]. Аўтар згрупаваў іх наступным чынам: памяркоўныя з паланафільскім ухілам, незалежніцкія, якія знаходзіліся ў апазіцыі да польскай улады, і лева-радыкальныя камуністычнай арыентацыі.

Манаграфія С.Віслоўха «Rola Komunistycznej Partyi Zachodniej Biaiorusi w ruchu narodowoњciowym» [5] з'яўляецца паказчыкам усведамлення польскіх уладаў краху нацыянальнай палітыцы ў адносінах да беларусаў. Аўтар, які належаў да санацыйнага лагеру, тым не менш даволі аб'ектыўна падыйшоў да разгляду гэтага пытання. Ён даказаў на канкрэтных прыкладах цяжкае эканамічнае становішча заходнебеларускіх зямель у складзе Польшчы, сацыяльны і нацыянальны прыгнёт, паліцэйскі свавол і абумоўленую ўсім гэтым папулярнасць пракамуністычных ідэй сярод заходнебеларускага насельніцтва. У гэтым, на думку аўтара, вінавата супрацьлеглая палітыка польскага ўрада.

Па-іншаму напісана праца С.Ельскага «Sprawa biaioruska. Zarys historyczno-polityczny» [6]. Аўтар зыходзіў з пазіцый, што беларускі нацыянальны рух – гэта хімера, выкліканая правакацыямі з усходу. Яго не магло быць па сваёй сутнасці, бо беларусы не мелі ўласнай інтэлігенцыі і ўвогуле носьбітаў беларускай нацыянальнай ідэі.

У кнізе З.Урбаньскага «Mniejszoњci narodowe w Polsce» характарыстыка беларускай меншасці адбываецца ў спалучэнні з характарыстыкай і ў параўнні з іншымі нацыянальнымі меншасцямі II Рэчы Паспалітай – немцамі, украінцамі, літоўцамі, яўрэямі, чэхамі і рускімі [7]. Але гэтыя звесткі агульныя, чаго не скажаш пра раздзел, прысвечаны міжнароднай абароне правоў нацыянальных меншасцей.

Такім чынам, аналізуючы польскую гістарыяграфію міжваеннага перыяда, ахопліваючага 1921 – 1941 гг., можна зрабіць выснову, што яна мела на сабе адбіткі палітычнай сітуацыі. Распачаўшаяся з дэмаграфічных падлікаў польскага насельніцтва ў Паўночна-Заходнім краі Расійскай імперыі, паступова перайшла на шлях зацікаўленасці спачатку беларускім фальклорам і літаратурай, потым – гісторыяй беларускага нацыянальнага руху. Агульнае, што аб'ядноўвала польскіх даследчыкаў – гэта фанатычнае жаданне аднавіць Рэч Паспалітую менавіта ў межах 1772 г. Па меры ўзрастання рэалізацыі гэтай магчымасці перад польскай публіцыстыкай ставіліся новыя задачы. Галоўная з іх – даказаць спрадвечнае «гістарычнае права» Польшчы на Беларусь і супрацьстаяць нацыянальна-вызваленчаму руху ў Заходняй Беларусі. Гэтая мэта дасягалася рознымі сród-

камі. Найбольш распаўсюджаным быў спосаб перабольшвання колькаснай лічбы польскага насельніцтва на так званых «крэсах усходніх», прычым неважна, ці за кошт веравызнаўчага фактару, ці за кошт ужывання польскай мовы. Яшчэ адзін спосаб, які выкарыстоўвалі польскія публіцысты – гэта скептычнае стаўленне да перспектыў беларускай дзяржаўнасці. Адсюль зыходзіла характэрная для польскай гістарыяграфіі думка аб цывілізацыйнай і культурнай місіі Польшчы на Усходзе. Лічылася, што толькі Польшча можа стаць дзяржаўнатворчым элементам. У польскай гістарычнай думцы ІІ Рэчы Паспалітай амаль нічога не змянілася. За выключэннем толькі таго факта, што да беларусаў пачалі ставіцца як да нацыянальнай меншасці шматнацыянальнай Рэчы Паспалітай. Паказ беларускай гісторыі, стаўленне да беларускага нацыянальнага руху залежылі ад сімпатый ці антыпатый польскіх гісторыкаў да беларусаў.

Літаратура і крыніцы

1. Krytki zarys zagadnienia biaioruskiego. Sztab Generalny. Oddziai II (mnps.). – W., 1928. – 600 s.

2. Srokowski K. Sprawa narodowoњciowa na kresach wschodnich. – Krakyw: Yebethner i Wylff, 1924. – 56 s.

3. Ochota I. Z historji pacstwowotwyrczych poczynac biaioruskich // Sprawy narodowoњciowe. – № 1. – 1928. – S.11-21.

4. Trejdecski P. Biaioruskie stronnictwa polityczne w Polsce i ich ideologia // Sprawy Narodowoњciowe. – № 5-6. – 1930. – S.513-543.

5. Wysiouch S. Rola komunistycznej Partii Zachodniej Biaiorusi w ruchu narodowym Biaiorusinyw w Polsce. – Wilno: Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodnej w Wilno, 1933. – 71 s.

6. Elski S. Sprawa biaioruska. Zarys historyczno-polityczny. – W., 1931. – 105 s.

7. Urbacski Z. Mniejszoњci narodowe w Polsce. – W.: Mniejszoњci narodowe, 1932. – 380 s.

А.І. Борка, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ДЗЕЙНАСЦЬ ГАРАДСКІХ РАДАЎ У ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў 20–30 ГГ. XX ст.

Пасля заняцця тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1919 г. польскімі войскамі і падпарадкаванню іх Цывільнаму ўпраўленню ўсходніх зямель пачалі ствараццa органы гарадскога самакіравання. 25 чэрвеня 1919 г. было абвешчана распараджэнне Генеральнага камісара ўсходніх зямель аб выбарах у часовыя гарадскія рады [1].

Па меры далейшай акупацыі гарадоў у апошніх праводзіліся выбары ў гарадскія рады. Так, згодна з распараджэннем Генеральнага камісара ўсходніх зямель ад 25 чэрвеня 1919 г. былі праведзеныя выбары ў га-

радскія рады Брэста, Валкавыска, Гродна, Кобрына, Ліды, Навагрудка, Новай Вілейкі, Ашмян, Пінска, Пружан, Слоніма, Свянцян [2, с. 17].

Польскія ўлады ў гарадах Заходняй Беларусі ўстанавілі сістэму мясцовага самакіравання, падобную ў значнай ступені да сістэмы самакіравання гарадоў Польскага Каралеўства. Вызначалася яна распараджэннем Генеральнага камісара ўсходніх зямель ад 14 жніўня 1919 г. Аднак самакіраванне першапачаткова існавала толькі ў 19 гарадах (Брэст-Літоўск, Друскенікі, Гродна, Кобрын, Ковель, Ліда, Луцк, Лунінец, Навагрудак, Нова-Вілейка, Ашмяны, Пінск, Пружаны, Свянцяны, Слонім, Трокі, Вільня, Владзімір-Валынскі, Валкавыск) [3, с. 46]. Пазней 20 лютага 1920 г. быў выдадзены закон, які дазваляў міністру ўнутраных спраў распаўсюджваць на гарады былой расійскай акупацыі дэкрэт ад 4 лютага 1919 г. аб гарадскім самакіраванні [4, с. 318]. У сувязі з гэтым колькасць гарадоў з самакіраваннем была павялічана да 68 [3, с. 126-136].

Гарадская рада з'яўлялася распарадчым і кантралюючым органам гарадской гміны, выступала ад яе імя ў справах, якія належылі да галіны дзеянняў гміны. Да яе кампетэнцыі належылі наступныя справы: рада вызначала прынцыпы і спосаб выкарыстання гміннай маёмасці [3, с. 20]; набывала і прадавала нерухомую маёмасць, займалася справамі пазык і размяшчэння капіталаў; прымала гарадскі бюджэт і вызначала надзвычайныя выдаткі, а таксама ўносіла розныя змяненні ў гарадскі бюджэт; устанаўлівала памер падаткаў і выплат на карысць гміны; вызначала натуральныя павіннасці і замяняла іх грашовымі; прадстаўляла ўраду прапановы па пытаннях ўстанаўлення на карысць горада прамысловай манаполіі і ўвазных аплат; анулявала гмінныя запазычанасці, спагнанне якіх было немагчыма; устанаўлівала колькасць гарадскіх службовых пасад, ліквідавала іх, а таксама зацвярджала адпаведныя службовыя штаты; зацвярджала штат членаў магістрата; устанаўлівала тарыфы для брычак, трамваяў, а таксама іншых гарадскіх сродкаў камунікацыі; вызначала цэны на сродкі першай неабходнасці; займалася наданнем ганаровага грамадзянства; давала рэкамендацыі ў справах змянення межаў гміны; зацвярджала планы будаўніцтва; вызначала колькасць лаўнікаў; зацвярджала палажэнні ўласнай дзейнасці, камісій, магістрата; кантралявала дзейнасць гарадскога ўпраўленння і правярала яго справаводства, выбірала членаў магістрата [3, с. 21].

Згодна з распараджэннем ад 14 жніўня 1919 г. Генеральны камісар меў права распусціць гарадскую раду ці пазбавіць яе члена мандата [3, с. 44].

Планавалася, што першыя гарадскія рады, выбраныя па закону аб самакіраванні 1919 г., калі не будзе заканадаўчых змяненняў, будуць працаваць да 1 ліпеня 1922 г. [5]. Аднак гарадскія органы самакіравання, якія паспяхова ствараліся ў 1919-1920-х гг., у пераважнай большасці дзейнічалі аж да 1927 г. [6, с. 22].

Арганізацыя органаў гарадскога самакіравання знаходзілася пад пільным наглядам адміністрацыйных уладаў. Так, напрыклад, у пачатку 1921 г. палескі ваявода выдаў цыркуляр адрасаваны да павятовых старас-

таў у справе гмінных і гарадскіх рад, згодна якога падначаленыя яму старасты павінны былі прадастаўляць звесткі аб існуючых абраных і прызначаных гарадскіх радах. Згодна з другім цыркулярам, старасты павінны былі прадастаўляць ваявадзе штомесячныя справаздачы аб дзейнасці органаў гарадскога самакіравання [7, с. 7]. 21 лютага 1929 г. было выдадзена распараджэнне міністра ўнутраных спраў, адрасаванае ваяводам, згодна якога ваяводы павінны былі ажыццяўляць нагляд і зацвярджаць усе здзелкі з нерухомасцю гарадскіх рад [8].

Не заўсёды дзейнасць органаў гарадскога самакіравання адпавядала існуючай нарматыўнай базе. Так, міністэрства ўнутраных спраў у 1929 г. выдала цыркуляр, які павінен быў прадухіліць тэндэнцыю зацвярджэння гарадскімі радамі рашэнняў, насуперак існуючым нарматыўным актам, выплаты грашовай дапамогі членам магістрата ў сувязі са сканчэннем тэрміна паўнамоцтваў [9].

Польскія ўлады вельмі часта карысталіся правам роспуску гарадскіх рад, а пасля 1926 г. увогуле імкнуліся не дапусціць выбар такіх гарадскіх радаў, у якіх перавагу мела б апазіцыя. Скасоўваліся выбарчыя лісты, адмяняліся выбары, распускаліся гарадскія рады [10, с. 46]. Так, напрыклад, першая гарадская рада горада Брэста, якая існавала 6 гадоў і 9 месяцаў была распушчана 25 красавіка 1926 г. рэскрыптам міністра ўнутраных спраў з матывіроўкай няздольнасці прыняцця рашэнняў кваліфікаванай большасцю, другая – 26 красавіка 1928 г., як нездольная да плённай працы на карысць горада [11]. Пінская гарадская рада, якая своечасова не абрала главу магістрата, была распушчана ў сувязі з устанаўленнем дрэнных адносін з прызначанай на гэтую пасаду асобай. Як вынік – былі прызначаныя новыя выбары [12].

23 сакавіка 1933 г. быў выдадзены закон «Аб змяненні арганізацыі органаў тэрытарыяльнага самакіравання», які павялічыў тэрмін паўнамоцтваў гарадскіх органаў з 3 да 5 гадоў [3, с. 53]. Згодна з гэтым нарматыўнаму акту, кожны грамадзянін Польшчы, які дасягнуў 24-гадовага ўзросту, не менш за 1 год пражываў на тэрыторыі таго саюза самакіравання, дзе адбываліся выбары, а таксама валодаў выбарчым правам ў Сейм, меў права выбіраць гарадскія органы кіравання [3, с. 55]. Абранай магла быць асоба, якая на момант выбараў дасягнула 30 гадовага ўзросту. У склад гарадской рады, а таксама на пасаду лаўніка мог быць выбраны толькі грамадзянін Польшчы, які, акрамя валодання выбарчым правам у вышэйшыя органы, валодаў польскай мовай [3, с. 56]. Распараджэнне міністра ўнутраных спраў ад 17 кастрычніка 1933 г., якое на 5 гадоў адтэрміноўвала валоданне польскай мовай кандыдатамі на пасады ў органы самакіравання ва ўсходніх ваяводствах, не распаўсюджвалася на органы гарадскога самакіравання [13, с. 64]

Закон вызначаў наступную колькасць радных у гарадах: да 5 тысяч жыхароў –12 радных, ад 5 да 10 тысяч – 16 [3, с. 65], ад 10 да 25 – 24, ад 25 да 40 – 32, ад 40 да 60 – 40, ад 60 да 120 – 48, ад 120 да 180 – 56, ад 180 да 250 – 64, звыш 250 – 72 [3, с. 66].

Новым адносна ўсходніх ваяводстваў было тое, што гарадская рада магла пазбавіць свайго члена, калі ён не ўваходзіў у склад гарадскога ўпраўлення, мандата [3, с. 67].

Увогуле трэба адзначыць, што закон ад 23 сакавіка 1933 г. узмацніў нагляд дзяржавы над органамі самакіравання, у большай ступені падпарадкаваў іх адміністрацыйным уладам [10, с. 43].

У перыяд міжваеннага дваццацігоддзя гарадскія рады ў большасці гарадоў выбіраліся 4 разы: у 1919, 1927, 1934 і 1939 гадах [6, с. 21]. 16 жніўня 1938 года быў выдадзены апошні закон «Аб выбарах гарадскіх радных», які ўжо не рабіў ніякіх выключэнняў гарадам усходніх ваяводстваў. Згодна, з гэтым заканадаўчым актам, выбары ў гарадах, не выдзеленых з павятовага саюза самакіравання, прызначаў павятовы староста, у выдзеленых гарадах – ваявода. Узмацнілася роля адміністрацыйных уладаў у ажыццяўленні нагляду за правядзеннем выбараў [14, с. 1115]. Гэты закон таксама рэгуляваў працэдуру выбараў без галасавання [14, с. 1121].

Выбары ў гарадскія рады часам адбываліся ва ўмовах вострай палітычнай барацьбы, у якой часам дамінавала саперніцтва польскіх груповак (альбо шырэй – хрысціянскіх) і яўрэйскіх. Даходзіла нават і да супрацоўніцтва, якое адбывалася, нягледзячы на нацыянальны падзел, але гэта былі рэдкія выпадкі і сустракаліся яны толькі з боку левых сіл [6, с. 21]. Так, у выбарах у гарадскія і сельскія органы самакіравання, якія праходзілі ў 1926-1929 гг., рэвалюцыйныя арганізацыі рабочых выступалі адзіным блокам пад назвай «Рабочае адзінства». У яго уваходзілі прафсаюзы, ППС-левіца, «Сельроб», а таксама камуністы [15, с. 36].

У канцы 1930-х гадоў шырока распаўсюдзілася новая практыка – складанне адзінага кампраміснага спіса. У такім выпадку выбранне гарадской рады адбывалася без галасавання. Асабліва гэта было характэрна для Палескага ваяводства. Калі ў перыяд 1927-1928 гг. з 17 гарадоў толькі ў Косаве быў складзены кампрамісны спіс, то ў 1939 г. па такому прынцыпу былі абраныя рады ўжо ў 8 гарадах з 12 у гэтым ваяводстве. У Брэсце і Пінску выбары праводзіліся толькі часткова (у некалькіх акругах). Поўныя выбары адбыліся пры досыць высокай актыўнасці ў Ружанах (96 %) і Высока-Літоўску (83 %). У Ружанах адмовіліся ад саюзаў, створаных раней, бо, напрыклад, у агульным «хрысціянскім спісе» апынуліся 4 каталікі і 6 праваслаўных. Вялікая [6, с. 22] колькасць выпадкаў складання адзінага кампраміснага спіса не была чымсьці натуральным у палітычным і грамадскім жыцці. Гэта быў у асноўным вынік ціску адміністрацыйнай улады, а таксама аслаблення польскіх апазіцыйных партый, асабліва Польскай партыі сацыялістычнай, перад санацыяй.

Кааліцыі, якія ствараліся перад выбарамі ў гарадскія рады, часам былі дзіўныя. На мяжы 1925-1926-х гг. у Навагрудку ўзнік польска-беларуска-магаметанскі выбарчы камітэт на чале з прапольскім беларускім дзеячом Паўлам Алексюком, які потым садзейнічаў узаемапаразуменню з яўрэйскім камітэтам, аддаючы яму 13 з 24 мандатных месцаў у кампрамісным спісе. У сваю чаргу ў Смаргоні (Віленскае ваяводства) у 1927 г. на пасаду бурмістра быў абраны прадстаўнік нацыянальна-дэмакратыч-

най партыі, якая пракламавала антысеміцкія лозунгі. Яўрэйская фракцыя, якая падтрымала яго, узамен атрымала пасаду намесніка бурмістра і лаўніка. Аднак стараста не зацвердзіў абраную кандыдатуру, і бурмістр быў зацверджаны на пасаду шляхам прызначэння. Ім стаў прыхільнік кіруючага рэжыму. Да стварэння рознага роду выбарчых блокаў і саюзаў падчас выбараў органаў самакіравання падыход быў практычны і, у прынцыпе, не было складанасцей з узаемапаразуменнем паміж іх удзельнікамі.

Нягледзячы на ціск дзяржаўнай улады (пасля 1926 года востра ставілася пытанне запаўнення вакантных месцаў у органах самакіравання прыхільнікамі праўрадавай арыентацыі), у гарадскія рады ўсё-такі выбіраліся прадстаўнікі розных палітычных партый і нацыянальных груп. Аднак колькасць радных ад апазіцыйных груповак змяншалася больш, чым ад нацыянальных меншасцей [6, с. 23]. Так, напрыклад, падчас выбарчай кампаніі 1927 г. міністр унутраных спраў спецыяльна выдаў сакрэтны цыркуляр, у якім паліцыі і адміністрацыйным уладам прадпісвалася рабіць усялякія перашкоды пры выстаўленні кандыдатаў ад левых сіл [16, с. 159] Удзел прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей быў адносна прапарцыянальны нацыянальнаму складу гарадоў. Адхіленні ад гэтай заканамернасці праяўляліся хіба толькі ў павялічэнні перавагі палякаў у гарадскіх упраўленнях і большым удзеле яўрэяў у радах у 20-я гады і меншым прадстаўніцтве беларусаў на працягу ўсяго перыяду. У многіх выпадках гэта было вынікам невялікай колькасці беларускай інтэлегенцыі і слабога эканамічнага становішча гэтай часткі гарадскога насельніцтва.

Склад гарадскіх рад істотна ўплываў на шэраг рашэнняў, якія прымаліся органамі самакіравання і былі вельмі важнымі для асобных нацыянальных груп, напрыклад, па праблемах фінансавання прыватных школ, дабрачынных і культурна-асветніцкіх арганізацый, рабочай мовы на пасяджэннях, нядзельнага гандлю, пры прыёме служачых на працу ў магістрат і г.д. Гэта было важным таксама для фарміраваня адносін да дзяржавы на ніжэйшым узроўні ўладных структур [6, с. 23].

Увогуле трэба адзначыць, што агульны напрамак адносін польскай улады не спрыяў павялічэнню зацікаўленасці гараджан у выбарах, працы органаў гарадскога самакіравання. Асабліва гэта праяўлялася на прыкладзе невялікіх гарадоў. Так, пружанскі стараста ў сваёй справаздачы ў 1939 г. канстатаваў, што ў насельніцтва адсутнічае інтарэс да органаў самакіравання [17].

Літаратура і крыніцы

1.Regulamin wyborczy do tymczasowych Rad Miejskich. – Druk. Literacka, Brzeњж,1919. – 16 s.

2. Справочник учреждений і организаций, действовавших на территории Западной Белоруссии в 1919-1939 гг.. – Брест: Государственный архив Брестской области,1972. – 88 с.

3. Ustroj samorz№dy miejskiego w wojewydztwach wschodnich (oras w pow. grodziecskim i woikawyskim w woj. bieiostockiem). – Warszawa, 1933. – 134 s.

4. Dziennik Ustaw Rzeczypospoliteij Polskiej. – Warszawa, 1920. – №115. – Poz.91. – 514 s.

5. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (далей ДАБВ).Ф.2005. Воп.1. Спр.24. Арк.17.

6. Ян Ежы Мілеўскі. Нацыянальная структура гарадскіх рад у перыяд з 1919 па 1939 год у Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – №1. – С.21-23.

7. Dziennik Urzkdowy Wojewydztwa Poleskiego. – 1921r. – №1. – 16 s.

8. Dziennik Ustaw Rzeczypospoliteij Polskiej. – Warszawa. – 1929. – №24. – Poz.252. – 780 s.

9. ДАБВ. Ф.1. Воп.1. Спр.6. Л.150.

10. Jan Jerzy Milewski. Z dziejyw wojewydztwa biaiostockiego w okresie mikdzywojennym. – Biaiystok 1999. – 135 s.

11. ДАБВ. Ф.1. Воп.1. Спр.1022. Арк.2.

12. ДАБВ Ф.1. Воп.1. Спр.1054. Арк.13.

13. Jak wybieraж radnych gromadzkich, soitysyw i podsoitysyw. Opracowall Stanisiaw Podwicski, Jerzy Chylewski. – Warszawa, 1933. – 64 s.

14. Dziennik Ustaw Rzeczypospoliteij Polskiej. – Warszawa, 1938. – №63. – Poz.480. – 1592 s.

15. Ладысев В.Ф. В борьбе за демократические права і свободы: (Из ист. Опыта КПЗБ, 1926-1938 гг.) – Мн.: Беларусь,1988. – 191 с.

16. Глинская Т.Ю. КПЗБ – руководитель освободительной борьбы трудящихся Западной Белоруссии, 1924 – 1928 гг. – Мн: Беларусь,1965. – 200 с.

17. ДАБВ. Ф.4. Воп.2. Спр.37. Арк.2.

А.І. Борка, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

МЯСЦОВЫЯ ОРГАНЫ ЎЛАДЫ І САМАКІРАВАННЯ НА ТЭРЫТОРЫІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1921–1939 гг.)

Паводле Рыжскага мірнага дагавору тэрыторыя Заходняй Беларусі ўвайшла у склад ІІ Рэчы Паспалітай. На тэрыторыю, далучаную да Польшчы, было распаўсюджана польскае заканадаўства, адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел.

Артыкулы 108 і 109 Канстытуцыі Рэчы Паспалітай 1921 года забяспечвалі нацыянальным меншасцям правы сходаў, стварэння таварыстваў і арганізацый, «права захавання сваей нацыянальнасці і аховы сваёй мовы і нацыянальных асаблівасцей» [1, с. 21]. Сакавіцкая канстытуцыя 65 артыкулам таксама замацоўвала развіццё тэрытарыяльнага самакіравання адміністрацыйным адзінкам [2, с. 97], на якія і былі падзелены заходнебеларускія землі ў складзе Польшчы. Яны падраздзяляліся на ваяводствы, якія складаліся з паветаў, паветы – з гмін, гміны – з грамад. Згодна з гэтым падзелам былі ўтвораны мясцовыя органы ўлады і самакіравання [3, с. 203].

Тэрыторыя Заходняй Беларусі падчас польскай акупацыі была падзелена на чатыры ваяводствы: Віленскае, Навагрудскае, Беластоцкае і Палескае. Мясцовымі органамі дзяржаўнай адміністрацыі ў ваяводстве былі ваявода і ваяводскае ўпраўленне. Ваявода прызначаўся прэзідэнтам па прапанове міністра ўнутраных спраў, зацверджанай Саветам Міністраў [4, с. 218]. Ваявода быў прадстаўніком урада. Ён каардынаваў дзейнасць усіх дзяржаўных устаноў на тэрыторыі ваяводства і мог ажыццяўляць кантрольныя паўнамоцтвы над усімі дзяржаўнымі ўстановамі, якія непасрэдна яму не падпарадкоўваліся. Ваявода наглядаў, каб іх дзейнасць адпавядала агульнай палітыцы дзяржавы.

Свае функцыі ваявода выконваў праз ваяводскае ўпраўленне, якое складалася з аддзелаў: агульнага, бяспекі, самакіравання, адміністрацыйнага, аховы здароўя, вайсковага, зямляробства, прамысловасці, працы і інш. Галоўная ўвага ваявод у заходнебеларускіх ваяводствах накіроўвалася на апалячванне краю, на недапушчэнне нацыянальна-вызваленчай барацьбы беларускага народа, устанаўленне жорсткага кантролю за прэсай, грамадскімі і палітычнымі рухамі, партыямі і арганізацыямі. Ваяводы ажыццяўлялі нагляд за працай падпарадкаваных ім павятовых органаў улады [3, с. 205].

Органамі ваяводскага самакіравання з'яўляліся ваяводская рада і ваяводскі аддзел. Ваяводская рада была дарадчым органам пры ваяводзе. У яе склад уваходзілі старшыня, якім з'яўляўся ваявода, яго намеснік, які адначасова з'яўляўся віцэваяводай, і члены выбраныя павятовымі аддзеламі і гарадскімі радамі гарадоў, выдзеленымі са складу паветаў. Пасяджэнні ваяводскай рады павінны былі праводзіцца не менш аднаго разу ў год, на якіх ваявода абавязаны быў выступіць са справаздачай аб агульным становішчы ваяводства, дзейнасці дзяржаўнай адміністрацыі на падлеглай яму тэрыторыі, абвясціць планы на будучае. Права роспуску ваяводскай рады належыла міністру ўнутраных спраў. Ваяводскі аддзел з'яўляўся наглядальным і дарадчым органам пры ваяводзе. У яго склад уваходзілі ваявода, два прызначаныя чыноўнікі: адзін – міністрам унутраных спраў, другі – старшынёй Савета міністраў, а таксама трох членаў, выбраных ваяводской радай. Ваяводскі аддзел валодаў дарадчым правам голасу па пытаннях, прадстаўленых яму ваяводам, а таксама зацвярджаў пастановы органаў павятовага самакіравання і гарадскога, гарадоў выдзеленых са складу паветаў [5, с. 51].

На чале павятовай адміністрацыі стаяў староста, які прызначаўся міністрам унутраных спраў і падпарадкоўваўся ваяводзе. Яму было падпарадкавана павятовае ўпраўленне – староства. Паўнамоцтвы старасты ў многім былі падобнымі да паўнамоцтваў ваяводы [3, с. 205]. У павятовым упраўленні, у адрозненні ад ваяводства, была меншая колькасць аддзелаў і называліся яны рэфератамі.

Да 1933 г. у паветах існавалі павятовыя сеймікі як органы мясцовага самакіравання, дэлегаты на якія выбіраліся гміннымі радамі [3, с. 206]. Пасля выдання закона «Аб частковым змяненні арганізацыі тэрытарыяль-

нага самакіравання» ад 23 сакавіка 1933 г. павятовыя сеймікі былі перайменаваныя ў павятовыя рады, якія выбіраліся гміннымі радамі [6, с. 693], а іх выканаўчымі органамі сталі павятовыя аддзелы з шасці чалавек на чале са старастам. Але гэтыя органы самакіравання былі ў значнай меры толькі дэкларатыўнымі, бо самі яны без старасты нічога вырашаць не маглі [3, с. 206]. «Павятовы староста, дзяржаўны служачы, выконваў адначасова і абавязкі старшыні павятовага сейміка, якому павет адлічваў палову даходаў. Падаткі, якія збіраліся органамі самакіравання з збяднелага насельніцтва, у асноўным выкарыстоўваліся на ўтрыманне і прадстаўніцтва павятовых старостваў. Калі павятовы сеймік спрабаваў хоць неяк праявіць самастойнасць, або даказаць свае законныя правы, то дзяржаўная адміністрацыя іх распускала», – пісаў у сваім дакладзе на кангрэс 1937 г. у Лондане ксёндз Адам Станкевіч [7, с. 112].

Вялікія гарады, з колькасцю жыхароў за 75 тыс. чалавек, выдзяляліся ў самастойныя гарадскія паветы і ўзначальваліся гарадскімі старастамі. Малыя гарады ўтваралі гарадскія гміны [3, с. 206]. Органамі гарадскога самакіравання ў гарадах, не выдзеленых з паветаў, з'яўляліся гарадская рада і магістрат [5, с.48]. Згодна закону ад 23 сакавіка 1933 г. магістрат быў перайменаваны ў гарадское ўпраўленне [6, с. 693]. Магістрат з'яўляўся выканаўчым органам гарадскога самакіравання [5, с. 48]. У склад магістрата ўваходзілі бурмістр, які ўзначальваў магістрат, яго намеснік, 2-3 лаўнікі. У кампетэнцыю магістрата ўваходзілі: кіраўніцтва гарадской маёмасцю, распрацоўка бюджэта, вызначэнне памеру падаткаў, утрыманне гарадскіх дарог, мастоў, вуліц, плошчаў, сродкаў камунікацыі і інш. Падпарадкоўваліся магістраты павятовым аддзелам. Распарадчым і кантралюючым органам у горадзе з'яўлялася гарадская рада [8, с. 18]. Да яе кампетэнцыі належылі наступныя справы: устанаўленне прынцыпаў і спосабу выкарыстання гміннай маёмасці [9, с. 20]; набыццё і продаж нерухомай маёмасці, справы пазыкі і размяшчэння капіталаў; прыняцце гарадскога бюджэту і надзвычайных выдаткаў, а таксама розныя змяненні ў бюджэце; устанаўленне памеру падаткаў і выплат на карысць гміны; устанаўленне натуральных павіннасцей і замена іх грашовымі; прадстаўленне ўраду прапаноў у справе ўстанаўлення на карысць горада прамысловай манаполіі і ўвазных аплат;ануляванне гмінных запазычанасцей, спагнанне якіх было немагчыма; устанаўленне гарадскіх службовых пасад, іх ліквідацыя, а таксама зацвярджэнне адпаведных штатаў; зацвярджэнне штата членаў магістрата; устанаўленне тарыфаў для брычак, трамваяў, а таксама іншых гарадскіх сродкаў камунікацыі; зацвярджэнне цэн на сродкі першай неабходнасці; наданне ганаровага грамадзянства; выпрацоўка рэкамендацый па зменах межаў гмін; зацвярджэнне планаў будаўніцтва ў гмінах; вызначэнне колькасці лаўнікаў; зацвярджэнне палажэнняў аб ўласнай дзейнасці, камісій, магістрата; кантроль за дзейнасцю гарадскога ўпраўленння і праверка яго справаводства, выбары членаў магістрата [9, с. 21]. У перыяд міжваеннага двадцацігоддзя гарадскія рады ў большасці гарадоў выбіраліся 4 разы: у 1919, 1927, 1934 і 1939 гадах [10, с. 21].

Кожны сельскі павет падраздзяляўся на гміны. Гмінную адміністрацыю складалі войт і гміннае праўленне, якое складалася з намесніка войта і двух або трох засядацеляў. Засядацелі выбіраліся гміннаю радаю ў склад якой уваходзіла 10 – 15 радцаў. Гмінную раду выбіралі дэлегаты гміннага сходу, які складаўся са 100 – 150 прадстаўнікоў мясцовых паселішчаў – грамад.

Гміны складаліся з грамад, якія маглі аб'ядноўваць некалькі хутароў або невялікіх вёсак, аднак магло быць, што адна вёска ўтварала грамаду [3, с. 207]. Органамі грамады з'яўляліся солтыс, грамадская рада [11, с. 3] ці грамадскі сход [12, с. 225].

На чале грамады стаяў солтыс, які з'яўляўся выканаўчым яе органам. Згодна з законам ён выбіраўся на грамадскім сходзе або грамадскай радай [12, с. 216]. Грамадская рада, а там, дзе яна не была ўтворана, грамадскі сход з'яўляліся пастанаўляючым органам грамады (органам грамадскага самакіравання). Грамадская рада выбіралася ў грамадах з насельніцтвам звыш 200 жыхароў, а таксама магла быць склікана па прапанове грамадскага сходу, гміннай рады, павятовага аддзела са згоды ваяводы і ваяводскага аддзела у грамадах з меншай колькасцю насельніцтва [6, с. 697].

На ўсе дзяржаўныя пасады ў ваяводствах, паветах і гмінах Заходняй Беларусі прызначаліся толькі палякі і, як правіла, ураджэнцы самой Польшчы, выхадцы з багатых слаёў насельніцтва. Каб не дапусціць простых людзей на працу ў дзяржаўным апараце, у 1933 годзе быў прыняты закон, згодна з якім нават на пасады ў гміннае праўленне маглі «выбірацца» толькі асобы, якія мелі сярэднюю адукацыю і павінны былі вытрымаць экзамены ў спецыяльнай павятовай камісіі. Уся сістэма мясцовых органаў дзяржаўнай улады грунтавалася на прынцыпе бюракратычнага цэнтралізму, на поўным падпарадкаванні месц цэнтру, без уліку мясцовых інтарэсаў, на падаўленні ўсяго беларускага [3, с. 207].

Нацыянальная палітыка польскіх уладаў характарызавалася антыдэмакратызмам, імкненнем паланізаваць беларусаў, украінцаў, літоўцаў, ліквідаваць нацыянальныя школы, культурна-асветніцкія ўстановы і арганізацыі, закрыць выдаваемыя на нацыянальных мовах газеты і часопісы. З прыходам да ўлады рэжыма Пілсудскага курс на дыскрымінацыю правоў нацыянальных меншасцяў, пропаведзь нацыянальнай адметнасці палякаў, вялікадзяржаўны шавінізм дасягнулі свайго апагея. «Няхай палякі, якія так доўга і пакорліва давалі сябе «біць па твары» кожнаму расійскаму гарадавому, – казаў Ю.Пілсудскі ў размове з адным вядомым дзеячом санацыйнага рэжыму В.Бараноўскім, – і былі шчаслівыя, калі маглі пераканацца, упэўніцца, што ў выпадку чаго можа «біць па твары» і польская ўлада. І будзе горш, калі да гэтага прынцыпу не прывучыць палякаў» [13, с. 146]. Таксама пра змест польскай палітыкі на тэрыторыі Заходняй Беларусі яскрава сведчыць дакладная запіска беластоцкага ваяводы Генрыха Асташэўскага ў Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы ад 23 чэрвеня 1939 года «Мы жадаем аднаго і настойліва патрабуем, – заявіў ваявода, – каб гэтая нацыянальная меншасць (меў на ўвазе беларусаў) думала па-польску – нічога ўзамен не даваць і нічога не рабіць у іншым напрамку» [14, с. 4].

1. Konstytucja 17 marca 1921 r. Wydanie czwarte. – Warszawa, 1925.

2. Konstytucje Polski. Studje monograficzne z dziejyw polskiego konstytucjonalizmu. Praca zbiorowa pod redakcj№ Mariana Kallasa. – Warszawa, 1990. Pacstwowe Wydawnictwo Naukowe. – 342 s.

3. Круталевіч В. А., Юхо І. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (1917–1945гг.). – Мн.: Беларуская навука, 1998. – 238 с.

4. Вішнеўскі А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі. – Мн., 2000. – 313 с.

5. Prawo panstwowe, organizacja wiadz i urzedow i samorzady. – Warszawa, 1928. – 440 s.

6. Dziennik Ustaw Rzeczypospoliteij Polskiej. – Warszawa, 1933. – №35. – Poz.294. – 864 s.

7. Станкевіч А. Беларусы як нацыянальная меншасць у Польшчы.//Беларускі гістарычны часопіс. – 1995. – №2.

8. Справочник учреждений і организаций, действовавших на территории Западной Белоруссии в 1919-1939 гг.. – Брест: Государственный архив Брестской области,1972. – 88 с.

9. Ustroj samorz№dy miejskiego w wojewydztwach wschodnich (oras w pow. grodziecskim i woikawyskim w woj. bieiostockiem). – Warszawa, 1933. – 134 s.

10. Ян Ежы Мілеўскі. Нацыянальная структура гарадскіх рад у перыяд з 1919 па 1939 год у Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – №1. – С.21-23.

11. Najda S.. Gramada: jej ustryj, zakres dziaiania i przepisy wyborcze. – Warszawa,1938. – 18 s.

12. Podrкcznik dla urzkdyw i dziaiaczy gminnych. Zebrai i opracowai Bronisiaw Wesoiowski. – Warszawa,1923. – 298 s.

13. Ладысев В.Ф. В борьбе за демократические права свободы: (Из ист. опыта КПЗБ,1926-1938гг.) – Мн.: Беларусь,1988. – 191 с.

14. Уладзімер Ладысеў. Аб'яднанне беларускай нацыі (да 65-годдзя ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР) // Беларускі гістарычны часопіс. – 2004. – № 9.

В.Е. Егорычев, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

ЗВОНКАЯ ПЕСНЯ ГРОМАДЫ

В то время как рабочие и крестьяне Советской Белоруссии строили новое, социалистическое общество, трудящиеся западной части Белоруссии, отторгнутой от советской страны буржуазно-помещичьей Польшей по Рижскому мирному договору, находились под тяжелым социальным и национальным угнетением. Но не прекращали борьбы за свободу от гнета эксплуататоров, за воссоединение.

Стремления к объединению с БССР особенно сильно проявились с деятельности массовых организаций национально-освободительного движения, таких, как Белорусская крестьянско-рабочая громада (БКРГ), Белорусский крестьянско-рабочий посольский клуб «Змаганне», Товарище-

ство белорусской школы (ТБШ). Громада, созданная в 1925 году под руководством Коммунистической партии Западной Белоруссии, возглавлялась левыми белорусскими послами польского Сейма и их лидером – одним из самых популярных в то время в Западной Белоруссии политическим деятелем, ученым-филологом, талантливым публицистом и организатором Брониславом Тарашкевичем.

В программе Громады подчеркивалось, что освобождение всего трудового народа из-под ярма капитала и национального гнета возможно только в тесном союзе рабочих и крестьян.

Все передовое, сознательное, уважавшее свое национальное достоинство шло в Громаду. Вскоре она стала грозной силой. К началу 1927 года Громада насчитывала в своих рядах более 100 тысяч членов, объединенных почти в двух тысячах кружков, и являлась самой массовой революционной крестьянской организацией не только в Польше, но и в Европе. Почти в каждой деревне был создан «гурток» Громады. Местные организации открывали клубы, библиотеки, читальни, создавали коллективы художественной самодеятельности.

В Гродненском повете председателем комитета Громады был И.Балицкий, секретарем – член КПЗБ Поддубный, число членов здесь достигло 10 тысяч.

Вопреки запрету и полицейскому террору часто в деревнях юноши и девушки распевали революционные песни. Комсомольские организации устраивали вечеринки молодежи, на которых тайно разучивали советские песни, читали революционные стихи, ставили спектакли по пьесам белорусских авторов.

Пьесы и сатиру на злободневные темы сочиняли и сами комсомольцы. Наиболее удачные сочинения переписывались и передавались из деревни в деревню, особенно из сатирического журнала «Маланка».

Известный белорусский поэт скидельчанин Михась Василек (Костевич) писал в своей автобиографии: «...целыми неделями не бывал дома, ходил по деревням, организовывал кружки Громады и ТБШ (Товарищество Белорусской школы), организовывал с товарищами вечера, ставил спектакли, пели белорусские и русские песни».

Большой популярностью у трудящихся пользовались газеты Громады «Беларуская справа», «Народная справа». Их тираж доходил до 9 тысяч экземпляров. Газеты призывали к рабоче-крестьянской солидарности, звали к борьбе за свободу, популяризовали достижения Белорусской ССР и всего Советского Союза.

Кружки БКРГ на Гродненщине проводили митинги и демонстрации за освобождение политических заключенных и прекращение белого террора, собирали средства в помощь политическим узникам, бастовавшим рабочим Гродно, Белостока и других городов, распространяли листовки.

Такие массовые акции с участием представителей Громады прошли в 1925 году в Гродно, Скиделе, Индуре и других местах.

Натиск революционно-демократических сил, руководимых КПЗБ и Громадой, встречал ожесточенные репрессии со стороны властей. Только за полгода – с 1 июля 1926 года по 1 января 1927 года – в Виленском воеводстве было 100 случаев применения административных мер к громадовцам, в Новогрудском – 220. Около тысячи членов Громады были преданы суду. Учащались случаи кровопролитных столкновений, когда полиция и войска разгоняли митинги.

В этой сложной обстановке слышались призывы брать в руки оружие, давать вооруженный отпор провокаторам. КПЗБ разъясняла массам, что разрозненные вооруженные действия будут жестоко подавлены, что власти используют их как предлог для разгрома всей Громады.

Призыв КПЗБ был правильно понят трудящимися. Они создавали дружины народной милиции, которые защищали интересы трудящихся, охраняли рабочие колонны на демонстрациях.

После злобной пропагандистской кампании лжи и клеветы, рассчитанной на обман общественного мнения, власти приняли решение разгромить Громаду. В ночь 14 на 15 января 1927 года в Западной Белоруссии начались массовые обыски и аресты. Репрессии обрушились на КПЗБ, БКРГ, ТБШ и другие прогрессивные организации.

Вскоре вместо разгромленной Громады ее традиции продолжил Белорусский крестьянско-рабочий посольский клуб «Змаганне», а в конце 1930 года польское реакционное правительство запретило деятельность и этой организации. Ее руководителей постигла та же участь, что и руководителей Громады, – они были арестованы и присуждены к многолетнему тюремному заключению.

Единственной легальной организацией трудящихся в то время оставалось Товарищество белорусской школы (образовалось в 1921 году). Оно вело культурно-просветительскую работу: боролось за белорусскую школу, создавало драматические, хоровые и музыкальные кружки, ставило спектакли, продолжало национально-освободительные традиции Громады и «Змагання». ТБШ насчитывало около 20 тысяч членов, объединенных в 500 кружках. Руководителями этой организации в разные годы, кроме послов БКРГ и «Змагання», были М.И.Петкевич, М.И.Кепель, Г.Р.Ширма, Н.М.Мартинчик, Е.К.Лебецкая и другие.

КПЗБ прилагала все усилия, чтобы активизировать работу ТБШ. Организации ТБШ создавали избы-читальни, организовывали чтения русской и белорусской литературы, проводили дискуссии... Так, в Гродно было открыто отделение Белорусского посольского клуба, белорусский книжный магазин. Председателем окружного правления ТБШ здесь был скидельчанин Петр Севрук.

Произведения народных поэтов Белоруссии Янки Купалы и Якуба Коласа, сатирические басни Кондрата Крапивы, журналы «СССР на стройке» и «Красная новь» и многие другие советские издания – книги, газеты, журналы, попадая в район, обходили все кружки ТБШ. Их читали широкие массы народа, соблюдая при этом строгую конспирацию.

Деятельность ТБШ наталкивалась на большие препятствия со стороны польских властей и белорусских буржуазных националистов. Будучи не в состоянии подчинить ТБШ своему влиянию, власти запретили и его. Но мужественная борьба трудящихся завершилась воссоединением. Наступил сентябрь 1939 года.

А.В. Пашкевіч, Інстытут гісторыі НАНБ, г. Мінск

КПЗБ І БЕЛАРУСКІ СЯЛЯНСКА-РАБОТНІЦКІ ПАСОЛЬСКІ КЛУБ «ЗМАГАННЕ» Ў 1928 – 1930 гг.: НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ СУПРАЦОЎНІЦТВА

У выніку парламенцкіх выбараў, якія адбыліся на тэрыторыі Польшчы ў сакавіку 1928 года, у склад польскага сейма ўвайшлі некалькі леварадыкальных беларускіх паслоў, якія ўтварылі Беларускі сялянска-работніцкі пасольскі клуб (БСРПК) «Змаганне». Першапачаткова ў склад клуба ўваходзілі Язэп Гаўрылік, Ігнат Дварчанін і Аляксандр Стагановіч, выбраныя ў Навагрудскай акрузе з выбарчага спісу Беларускага сялянска-рабочага выбарчага камітэта «Змаганне за інтарэсы работнікаў і сялян». Хутка да іх далучыліся таксама Іван Грэцкі, які прайшоў у сейм у Брэсцкай акрузе са спісу ўкраінскай левай партыі «Сельроб-лявіца», і Флегонт Валынец, абраны ў Лідскай акрузе са спісу «Выбарчага камітэта беларускіх сялян і работнікаў» (ВКБСР). Дзейнасць паслоў БСРПК «Змаганне» заўсёды выклікала дастаткова пільную ўвагу даследчыкаў, асабліва ў ранейшыя часы. Гэта было перш за ўсё звязана з цеснымі сувязямі дэпутатаў гэтай парламенцкай фракцыі з камуністамі. Аднак у адносінах «змаганцаў» з КПЗБ да гэтай пары застаецца шмат не да канца зразумелых момантаў.

Выступаючы 31 траўня 1928 г. з праграмнай дэкларацыяй, прадстаўнік «Змагання» І.Дварчанін заявіў, што «Беларускі сялянска-рабочы пасольскі клуб заклікае працоўныя масы Заходняй Беларусі, каб яны сталі ў супольных шэрагах з працоўнымі масамі ўсіх нацыянальнасцяў Польшчы і змагаліся ў абарону сваіх інтарэсаў супраць уціску і эксплуатацыі капіталістаў і памешчыкаў без розніцы нацыянальнасцяў» [1, l. XIII/34]. З прыведзенай цытаты вынікае, што сябры клуба збіраліся арыентавацца ў сваёй дзейнасці ў першую чаргу на абарону не нацыянальных правоў беларускага насельніцтва, а класавых правоў «працоўных масаў» Заходняй Беларусі.

Падобная пазіцыя паслоў «Змагання» тлумачылася ў першую чаргу тым, што яны прайшлі ў сейм пры актыўнай усебаковай дапамозе Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, кіраўніцтва якой чакала ад іх зусім акрэсленых дзеянняў. Яшчэ падчас выбарчай кампаніі ў камуністычнай

прэсе падкрэслівалася, што «Кампартыя ідзе на выбары для таго, каб правесці ў Сейм такіх паслоў, якія з сеймавай трыбуны будуць выяўляць фашысцкія злачынствы гэтак сама, як гэта рабілі камуністычныя паслы ў папярэдніх сеймах» [2, s. 6]. Аказваючы і надалей паслам «Змагання» рознага кшталту падтрымку, перш за ўсё матэрыяльную, кіраўніцтва кампартыі вымагала ад іх безумоўнага падпарадкавання ўсім рэзалюцыям, ухваленым яе кіраўнічымі органамі.

У КПЗБ якраз у той час значна пашырыла свой уплыў лявацкая плынь, прыхільнікі якой не дапускалі практычна ніякага супрацоўніцтва з іншымі палітычнымі сіламі. У той жа самы час большасць паслоў клуба «Змаганне» не былі ідэйнымі камуністамі, а хутчэй прадстаўлялі левае крыло заходнебеларускага нацыянальнага руху. Таму некаторыя з іх схіляліся да захавання нацыянальнай салідарнасці з іншымі беларускімі арганізацыямі. Так, І.Дварчанін, паводле інфармацыі польскай выведкі, 4 лістапада 1928 г. заключыў пагадненне з Беларускім сялянскім саюзам і Беларускай хрысціянскай дэмакратыяй, згодна з якім прадугледжвалася ўтрыманне адзінага нацыянальнага фронту на выключна культурніцкім грунце. Саюз быў заключаны на «свабоднай» аснове, г.зн. кожная партыя магла праводзіць сваю далейшую працу згодна з уласнымі праграмнымі і тактычнымі ўстаноўкамі, але пры гэтым прадугледжвалася ўстрыманне ад узаемных нападак у прэсе [3, с. 194].

Аднак на паседжанні клуба «Змаганне» 7 снежня 1928 г. прымірэнчыя дзеянні І.Дварчаніна былі востра скрытыкаваны іншымі сябрамі клуба, у першую чаргу Я.Гаўрылікам і Ф.Валынцом. Было падкрэслена, што «аздараўленне адносінаў паміж групамі і партыямі не змяшчаецца ў тым, каб заключаць з імі якія-небудзь пагадненні, але трэба аддзяліць дробнамяшчанскі элемент ад рабочай ідэалогіі і адкрыта, пры кожнай магчымасці выступаць супраць згодніцкіх напрамкаў, як шкодных для беларускіх народных масаў». Дзеянні Дварчаніна былі прызнаны ганебным фактам, недастойным прадстаўніка сялянска-работніцкага клуба [3, с. 195]. Характэрна, аднак, што дагэтуль на працягу цэлага месяца сябры клуба не выказвалі ніякага незадавальнення заключаным пагадненнем. Таму нельга выключаць тут непасрэднага ўплыву на іх пазіцыю кіраўніцтва камуністычнай партыі.

Несумненна, што менавіта з прычыны гэтага ўплыву за два з паловай гады дзейнасці польскага парламента II склікання зафіксавана зусім мала праяваў супрацоўніцтва паслоў БСРПК з іншымі беларускімі дэпутатамі. Калі такія выпадкі і здараліся, то яны з'яўляліся прыватнай ініцыятывай паслоў і звычайна асуджаліся КПЗБ. У якасці падобных выступленняў можна прыгадаць адмову ўсіх беларускіх дэпутатаў удзельнічаць у арганізаваных з нагоды 10-годдзя аднаўлення польскай дзяржаўнасці ўрачыстасцях [4, с. 42], сумеснае выступленне ўсіх беларускіх прадстаўнікоў супраць ліквідацыі беларускай гімназіі ў Радашковічах у 1929 г. [5, s. 67], а таксама спробы БСРПК ў верасні 1929 г. склікаць сумесную нараду з БПК у сувязі з парламенцкім крызісам з меркаванай наступнай пада-

чай некалькіх інтэрпеляцый аб незаконных дзеяннях адміністрацыйных органаў улады [4, с. 43].

Акрамя таго, камуністы таксама імкнуліся стрымліваць самыя дробныя памкненні паслоў БСРПК да завязвання кантактаў з прадстаўнікамі польскіх радыкальных, але не камуністычных арганізацый. Так, вельмі негатыўна быў ацэнены факт правядзення Ф.Валынцом 23 чэрвеня 1929 г. сумеснага справаздачнага мітынга ў мястэчку Ячна Сакольскага павета з сеймавым паслом Я.Савіцкім з фракцыі Странніцтва Хлопскага. Гэта падзея была ацэнена як «грубая палітычная памылка, хутчэй нават палітычная непісьменнасць». Асаблівае абурэнне выклікала ў камуністаў тое, што Валынец «даў магчымасць гэтаму сацыял-фашысту выступіць перад масамі ў ролі свайго пратэктара, даючы яму прадставіць сябе масам і беручы, можна сказаць, з яго рук слова» [6, арх. 105].

У цэлым уся парламенцкая і пазапарламенцкая тактыка БСРПК накіроўвалася камуністычнай партыяй, а на пасяджэннях клуба звычайна прысутнічаў прадстаўнік КПЗБ [7, с. 97]. Знешне здавалася, што гэты пасольскі клуб знаходзіцца пад поўным кантролем камуністаў. Аднак паміж апошнімі і дэпутатамі БСРПК рэгулярна ўзнікалі непаразуменні і супярэчнасці. Яшчэ на І з'ездзе КПЗБ, які адбыўся летам 1928 г., некаторыя дэлегаты лічылі памылкай выстаўленне на выбарчым спісе «Змаганя» І.Дварчаніна [8, арх. 4, 181]. Добра характарызуе сітуацыю таксама даклад дарадцы палпрэдства СССР у Польшчы Ю.М.Кацюбінскага, які датычыў гутаркі, праведзенай апошнім з Я.Гаўрылікам у верасні 1928 г. Кацюбінскі сведчыў, што Гаўрылік «увесь час падкрэсліваў, што ён не камуніст і з «Вашымі», як ён пастаянна кажа, ён нічога агульнага не мае, не адказвае за іх дурасць, але ў душы ён большы рэвалюцыянер, чым «Вашы»... Палітычна ён чалавек мала развіты і вельмі сыры. Ён лічыць, што ім трэба завязаць непасрэдную сувязь з Савецкай Беларуссю, так як сувязь з польскай Кампартыяй вельмі дыскрэдытуе. Наогул яны вельмі незадаволены гэтай сувяззю... Памылкай яны лічаць наданне Таварыству беларускай школы палітычнага характару» [9, с. 34].

Партыйны функцыянер А.Канчэўскі (Уладак), які пэўны час адказваў у партыі за сувязь з БСРПК (фактычна за кіраванне ім) адзначаў у лютым 1929 г., што «кампанія па барацьбе з голадам сустракаецца з поўным незразуменьнем яе значэньня як у партыі, так і пасярод нацыянальна вызваленчых колаў, а ў першую чаргу ў Б.С.Р. Клюбе... У пас[ольскім] Клюбе ізноў некаторыя адзінкі хварэюць на баязьнь перад масамі» [10, арх. 41]. Тады ж ён адзначаў, што «Г[аўрылік], на якога безумоўна найбольш пасрэдна і беспасрэдна (часта міма яго волі) мае ўплыў белсанацыя, вельмі часта робіць глупствы... Прымаючы пастанову аб уваходзе Г[аўрыліка] ў тройку, мы не учлі, што канцэнтруючы ў яго руках старшын[ства] і скарбн[ікоўства], не толькі стаўляем яго ў курс усіх справаў, але робім яго фактычным кіраўніком клюбу» [10, арх. 45].

КПЗБ імкнулася выкарыстаць усе свае наяўныя механізмы для поўнага забеспячэння падпарадкавання паслоў БСРПК сваім дырэктывам і

немагчымасці іх выхаду з-пад кантролю. Польскае міністэрства ўнутраных спраў мела звесткі, што пасол А.Стагановіч перад пастаўленнем сваёй кандыдатуры на выбарчы спіс «Змагання» даў пісьмовае абяцанне адмовіцца ад мандата па першым патрабаванні КПЗБ [11, с. 52]. Можна меркаваць, што падобныя абяцанні былі ўзяты і ў астатніх сяброў клуба. Праўдзівасць інфармацыі МУС пацвярджаецца аператыўнасцю вырашэння камуністамі пытання аб складанні Стагановічам пасольскіх паўнамоцтваў пасля адмовы апошняга выконваць патрабаванні кампартыі. Адпаведная пастанова была прынята на паседжанні Краёвага бюро ЦК КПЗБ 25 лютага 1929 г., а адмова Стагановіча ад мандата адбылася ўжо 1 сакавіка 1929 г. [12, арх. 38-39].

На месца Стагановіча ў БСРПК увайшоў селянін са Слонімшчыны, сябра КПЗБ П.Крынчык, са з'яўленнем якога і без таго няпростыя адносіны ў клубе яшчэ больш абвастрыліся. Крынчык трымаўся больш левых поглядаў, чым астатнія сябры клуба, і на яго камуністы зрабілі галоўную стаўку пры рэалізацыі сваёй палітыкі поўнага кіравання клубам. Таму Крынчык у сваёй дзейнасці часта дазваляў сабе ігнараваць думку кіраўніцтва клуба, пра што сам згадваў у сваіх пазнейшых успамінах [13, с. 75]. Такія яго паводзіны выклікалі ўсё больш актыўнае непрыманне і нават абурэнне астатніх сяброў клуба. Урэшце рэшт гэта вылілася ў вострую канфліктную сітуацыю паміж П.Крынчыкам і І.Грэцкім. Канфлікт знешне насіў чыста асабісты характар, аднак у той жа час выразна засведчыў расстаноўку сілаў унутры клуба і глыбокія супярэчнасці паміж яго сябрамі ў палітычных пытаннях [14, арх. 106].

У выніку да вырашэння канфлікту мусіў падключыцца ЦК КПЗБ, тым больш, што з асабістымі адносінамі ў клубе была непасрэдна звязана адмова яго сяброў узяць удзел у дэманстрацыйным выступленні камуністычнай фракцыі ў сейме 5 снежня 1929 г. падчас разгляду прапановы левых сеймавых фракцый аб недаверы ўраду. Сябры БСРПК проста не з'явіліся на паседжанне сейма, і адзін з адказных камуністычных функцыянераў, ацэньваючы гэты факт, пісаў у сваім лісце ў ЦК КПЗБ, што «яны, зразумела, атрымалі ад нас вялікую нахлабучку... Бюро... пастанаўляе прапанаваць ім выдаць спецыяльны камунікат, дзе яны павінны растлумачыць перад масамі ў парадку самакрытыкі прычыны сваёй адсутнасці ў гэты дзень у сейме і выказаць сваю салідарнасць з кам. фракцыяй. Больш блізкім сябрам* (П.Крынчыку і Я.Грэцкаму – **А.П.**) аб'яўлена строгая вымова з папярэджаннем» [10, арх. 111-113]. Тэкст заявы быў уласнаручна напісаны камуністычным куратарам клуба А.Канчэўскім [15, арх. 62-64]. Некаторыя даследчыкі дзейнасці БСРПК, ацэньваючы гэту заяву, адзначаюць, што «сумленнае прызнанне парламентарыямі перад выбаршчыкамі сваёй памылкі было і застаецца выключна рэдкім крокам, які

---

* Для азначэння паслоў БСРПК камуністычныя дзеячы ў сваёй карэспандэнцыі даволі часта карысталіся тэрмінам «сябры».

садзейнічаў ўзмацненню ўзаемадавераў паміж імі» [16, с. 37; 4, с. 44]. Аднак адзначаная несамастойнасць паслоў пры выданні заявы выклікае сумненне ў правамернасці падобнай ацэнкі.

Ва ўсялякім выпадку, пасля апісаных падзей камуністычнымі функцыянерамі адзначалася, што „перад сябрамі пастаўлена рабром праблема кіраўніцтва ў нацыянальна-вызваленчым руху. Раскрытыкаваны памылкі, ідучыя па лініі недаацэнкі небяспекі нацыянал-фашысцкага лагеру... Яшчэ і сёння яны не бачаць „на практыцы» класавага расслаення вёскі... Легалізм, які мяжуе з супрацоўніцтвам з фашысцкай дыктатурай... Недастатковаць і бяспланавасць масавай працы, асабліва па лініі горада» [10, с.111-112]. У каментарыі ЦК КПЗБ да заявы паслоў БСРПК адзначалася, што «памылка беларускіх сялянска-работніцкіх паслоў адлюстроўвае тыя ваганні, якія перажываюць інтэлігенцкія колы вярхушкі нацыянальна-вызваленчага руху... Усе гэтыя... з'явы ў нацыянальна-вызваленчым руху ставяць перад партыяй з усёй вастрынёй пытанні ўмацавання палітычнага і арганізацыйнага кіравання ў нацыянальна-вызваленчым руху» [6, арх. 13-14].

Аднак і пасля гэтага паслы «Змаганння» не спынілі спробаў абыйсці ў сваёй практычнай дзейнасці лявацкія ўстаноўкі камуністычнага кіраўніцтва. У чарговы раз інструкцыі КПЗБ яны часткова парушылі ўжо ў пачатку 1930 г. Падчас разгляду ў сейме пастаўленага беларускімі сеймавымі пасламі цэнтрысцкай арыентацыі пытання аб выдзяленні польскім урадам субсідый на беларускую асвету «змаганцы» галасавалі супраць асігнавання сродкаў на будынак беларускае гімназіі і бурсы ў Наваградку, але падалі свае галасы за крэдыты на настаўніцкія курсы і семінарыю. Праўда, праз некаторы час яны былі прымушаны выступіць з публічным пакаяннем за «зробленую памылку» ў сваім афіцыйным друкаваным органе [17, с. 3].

Гэта сітуацыя стала ў пэўнай ступені пераломнай для беларускіх радыкальных паслоў. Да пачатку 1930 г. лідэры БСРПК стаміліся ад правядзення палітыкі, не зусім, на іх думку, адпаведнай задачам сеймавага клуба – прадстаўніка нацыянальнай меншасці. Расчараваліся яны і ў магчымасці прыйсці да паразумення з кіраўніцтвам КПЗБ. Левыя тэндэнцыі ў кампартыі пашырыліся да гэтага часу настолькі, што многія патрабаванні камуністычных функцыянераў былі непрымальныя нават для найбольш радыкальнага з паслоў П.Крынчыка. Так, апошні не прыняў выкладзеную яму прапанову адмовіцца ад практыкі падачы ўладам дэкларацый на адкрыццё беларускіх школ і падаваць замест іх дэкларацыі на адкрыццё «працоўных» (фактычна камуністычных – А.П.) школ [18, арх. 57-58].

У лютым-сакавіку 1930 г. Я.Гаўрылік і І.Дварчанін склалі спецыяльны мемарандум, які быў высланы ў Камінтэрн. У гэтым мемарандуме беларускія паслы выказвалі думку, што БСРПК павінен часцей вылучаць не толькі сацыяльна-класавыя, але і нацыянальныя патрабаванні – у справах школ на роднай мове, рэвіндыкацыі праваслаўных цэркваў і г. д. [4, с.

44-45]. Аднак лявацкія тэндэнцыі ў КПЗБ былі адлюстраваннем аналагічных працэсаў у Камінтэрне, таму паслы так і не дачакаліся адказу на свой мемарыял.

Чакаючы гэтага адказу, «змаганцы» бралі актыўны ўдзел у паўторных выбарах у сейм у Лідскай і Свянцянскай акругах, якія адбываліся ў траўні і ліпені 1930 г. адпаведна. Пры правядзенні выбарчай кампаніі, як і звычайна, не заўсёды дакладна выконваліся інструкцыі ЦК КПЗБ.

Сакратар Віленскага акруговага камітэта КПЗБ пісаў у ЦК партыі: «Падрыхтоўка да выбараў... працякае нармальна, але маем цяжкасці ў кантактах працы з нашымі сябрамі. Дзе б мы што-небудзь ні рыхтавалі – яны не прыязджаюць; яны самі пазначылі сабе план работы, але нас не інфармуюць. Нашым планам яны не падпарадкоўваюцца, так што атрымоўваецца паралельнасць... Яны наогул не адчуваюць цяпер кіраўніцтва, нас не слухаюць» [18, арх. 387]. Супраціўленне паслоў інструкцыям партыі праявілася сярод іншага ў складанні выбарчых спісаў, на якіх аказаліся змешчаны толькі прозвішчы кандыдатаў-беларусаў, нягледзячы на пастулат, што КПЗБ ідзе на выбары «на аснове рэвалюцыйнага саюза пралетарыяту з працоўным сялянствам усіх нацыянальнасцяў». Практычна ігнараваліся патрабаванні камуністаў «папулярызаваць пяцігадовы план у СССР, калектывізацыю і г.д., асабліва апошнюю», «указваць на абвастрэнне небяспекі ўзброенага нападу на СССР... паказваючы на праявы нападу: акцыя манархістаў супраць «забойства Куцепава ГПУ»..., разрыў Мексікі з СССР..., пробная мабілізацыя Д.О.К.III» [19, арх. 97]. Беларускія паслы насуперак гэтым інструкцыям асноўны акцэнт у сваіх перадвыбарчых матэрыялах зрабілі на больш блізкіх для заходнебеларускага насельніцтва праблемах: зямельнай палітыцы польскага ўрада, узмацненні рэпрэсіяў і г.д. [20, с. 82-84].

Пасля выбараў у Лідскай акрузе ЦК КПЗБ выдаў спецыяльную рэзалюцыю, у якой падкрэслівалася, што «ў выбарчай агітацыі недастаткова... нададзена ўвагі пытаньням сялянскай палітыкі СССР і БССР, у асаблівасьці справе калектывізацыі, дэмаскаваньня дзікага патоку брахні, з дапамогай якой увесь фашысцкі лягер старанна атуманьвае сялянскія масы і падрывае давер і сімпатыі да СССР і палітыкі Камуністычнай партыі. Як на вялікую памылку з боку кіраўнікоў кампаніі належыць адзначыць адсутнасьць на сьпісу Рабоча-сялянскага блёку кандыдатаў жыдоўскага пралетарыяту, польскага і літоўскага, што не магло не адбіцца на нашым доступе да жыдоўскіх, польскіх і літоўскіх працоўных мас» [19, арх. 87]. Не зусім задаволеныя засталіся камуністы і перадвыбарчай кампаніяй у Свянцянскай акрузе, адзначаючы сярод іншых недахопаў слабую работу сярод небеларускага насельніцтва і «заціранне камуністычнага твару» [22, арх. 22]. Але на прыняцце мераў і поўнае падпарадкаванне сваёй волі непаслухмяных паслоў ужо практычна не заставалася часу: 30 жніўня 1930 г. парламент быў датэрмінова распушчаны дэкрэтам прэзідэнта Польшчы І.Масціцкага, а многія апазіцыйныя да ўрада дэпутаты арыштаваныя.

Такім чынам, падчас існавання БСРПК «Змаганьне» ў польскім сейме II склікання лідэры КПЗБ пастаянна імкнуліся схіліць яго сяброў да вядзення палітычнай дзейнасці ў строгай адпаведнасці са сваімі інструкцыямі. Насуперак гэтаму частка паслоў, у першую чаргу І.Дварчанін і Я.Гаўрылік, стараліся праводзіць больш гнуткую палітыку і вылучаць не толькі сацыяльна-класавыя, але і нацыянальныя патрабаванні. Гэтыя супярэчнасці часам выліваліся ў даволі вострыя канфлікты паміж пасламі і іх камуністычнымі куратарамі, аднак да адкрытага разрыву адносінаў справа так і не дайшла.

Літаратура і крыніцы

1. Sejm RP. Okres II. Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia z dn. 31 maja 1928 r.

2. B. W. R. K. P. jako agentura Kominternu. – Warszawa,1930.

3. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddziai II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2706.

4. Даніловіч В. В. Дзейнасць пасольскага клуба «Змаганне» ў польскім сейме // Назаўсёды разам: Да 60-годдзя ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. – Мінск, 1999.

5. Gomyika K. Biaiorusini w II Rzeczypospolitej. – Gdacsk, 1992.

6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 156.

7. Ковальский Ю. С послами клуба «Змаганне» // Годы испытаний и мужества (сост. Орехво Н.С., Сташкевич Н. С.). – Минск, 1973.

8. НАРБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 179.

9. Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т.3 (1928 г. – чэрвень 1941 г.) / Склад. У.М.Міхнюк, У.К.Ракашэвіч, Я.С.Фалей, А.В.Шарапа. – Мінск, 2001.

10. НАРБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 217.

11. Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. Ministerstwo Spraw Wewnktrznych (MSW) 1918-1939. Sygn. 1032-dopiywy.

12. НАРБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 169.

13. Кринчик П.С. «Неприкосновенность» послов // Годы испытаний и мужества / сост. Орехво Н.С., Сташкевич Н. С. – Минск, 1973.

14. НАРБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 106.

15. НАРБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 409.

16. Місарэвіч Я.А., Каралёў М.Д. Ігнат Дварчанін. Гісторыка-біяграфічны нарыс. – Гродна, 1995.

17. Хроніка. Прызнаньні Сялянска-Работніцкага Клюбу // Наперад. – 1930. – 2 красавіка. – № 13.

18. НА РБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 278.

19. НА РБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 367.

20. Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР. Т. 2 (1929-1939). – Минск, 1972.

21. AAN. MSW 1918-1939. Sygn. 1031-dopiywy.

22. НА РБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Спр. 96.

А.П. Дзмітрук, ДУА «РІВШ», г. Мінск

АСАБЛІВАСЦІ ФАРМІРАВАННЯ ПОЛЬСКАГА ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАГА РУХУ Ў НАВАГРУДСКІМ ВАЯВОДСТВЕ Ў 20 – 30-я гг.

У першыя гады пасля савецка-польскай вайны грамадска-палітычнае жыццё ў Навагрудскім ваяводстве амаль не існавала. Першыя саюзы, якія пачалі арганізоўвацца ў Навагрудку мелі ў большасці характар гаспадарчых і прафесійных арганізацый: сельскагаспадарчыя кола, саюз купцоў, рамеснікаў, настаўнікаў. Такія арганізацыі фармальна пачалі з'яўляцца ў канцы 1922 – сярэдзіне 1923 гг., але былі нялічныя, дзейнасці амаль не праяўлялі.

Адной з першых грамадскіх арганізацый быў Саюз сельскагаспадарчых колаў Навагрудскай зямлі, падпарадкаваны Цэнтральнаму сельскагаспадарчаму таварыству ў Варшаве. І толькі ў 1925 г. і 1926 г. была створана Навагрудская акруговая ваяводская рада сельскагаспадарчых таварыстваў і Навагрудскае ваяводскае сельскагаспадарчае таварыства.

У канцы 1923 г. з'яўляюцца першыя аддзяленні Саюза Стральцоў (пяць у Лідскім павеце, па аднаму ў астатніх), фарміруюцца пажарная ахова, саюз ваенных інвалідаў, кола Мацежы школьнай.

У канцы 1925 г. пры Саюзе сельскагаспадарчых колаў Навагрудскай зямлі ў аддзяленнях пазашкольнай асветы арганізуецца маладзёжны рух у выглядзе некалькіх колаў Саюза сялянскай моладзі (далей ССМ). Акцыяй кіраваў інструктар пазашкольнай асветы пры Школьным інспектараце ў Нясвіжы, а развіццё арганізацый адбывалася дзякуючы грамадзянскаму ўдзелу настаўнікаў. У кастрычніку 1926 г. адбыўся першы з'езд дэлегатаў ад сялянскай моладзі, створанага ССМ Навагрудскага ваяводства. Але нават улады ацэньвалі дзейнасць самога Саюза як слабую. Вось што адзначаецца ў справаздачы ССМ Наваградскай зямлі за 1928 г.: «Надзвычайных эфектаў яшчэ няма....Канешне, гэтыя некалькі высыпак сярод вялікай колькасці вёсак... яшчэ мала змяняюць аблічча вёскі...» [2, с. 11].

Па ацэнцы адміністрацыйных ўлад, да 1928 г. як самі грамадскія арганізацыі, так і іх дзейнасць, былі вельмі слабыя, не атрымалі шырокага развіцця, былі замкнуты. Толькі пачынаючы з 1928 г. пачынае фарміравацца больш жывы рух у грамадскім жыцці [1, с. 71-72]. Гэта супадае ў асноўным з фарміраваннем санацыйнага лагера.

У мае 1926 г. Ю.Пілсудскі ажыццяўляе дзяржаўны пераварот пад лозунгам барацьбы з партыйнай сістэмай і свой палітычны рух абапірае ў першую чаргу на грамадскія арганізацыі. Таму іх развіццё ўкладваецца ў ідэалагічныя рамкі ўрадавага лагера, і ўсялякімі сродкамі падтрымліваецца і развіваецца. Менавіта яны становяцца асновай пры фарміраванні Беспартыйнага блока супрацоўніцтва з ўрадам, палітычнага аб'яднання санацыйнага лагера. Цікава, што стварэнне структур урадавага блока, як і

саміх грамадскіх арганізацый, якія яго складалі, у Навагрудскім ваяводстве амаль супадаюць па часе.

На роздум наводзіць той факт, што ССМ у Навагрудскім ваяводстве з'яўляўся самастойнай арганізацыяй, незалежнай ад сваёй аднаіменнай цэнтральнай арганізацыі [2, с. 1-3]. Але з іншага боку, ўсё грамадска-палітычнае жыццё ў ваяводстве знаходзілася пад жорсткім кантролем з боку ваяводы. Значыць праз гэтую «самастойнасць» мясцовыя ўлады атрымалі магчымасць улічваць асаблівасці ваяводства.

У 1928 г. ССМ Навагрудскага ваяводства звярнуўся за фінансавай дапамогай да Міністэрства вайсковых спраў. Чаму яна выклікала інтарэс з боку міністэрства? Гэта арганізацыя ўпершыню, у адрозненні ад Саюза Стральцоў, акрамя палякаў, аб'ядноўвала мясцовую моладзь. Сваёй мэтай яна ставіла аб'яднанне ўсіх таварыстваў вясковай моладзі да агульнай працы для выхавання іх як добрых грамадзян Рэчы Паспалітай, у тым ліку задачу дастойна арганізаваць фізвыхаванне і ваенную падрыхтоўку ў вёсках Навагрудскага ваяводства. Магчыма, спачатку ССМ зацікавіла Міністэрства з пункту гледжання дзяржаўнай бяспекі і фарміравання лаяльных стасункаў да польскай дзяржавы з боку мясцовага насельніцтва. Міністэрства вайсковых спраў пагаджалася выдзеліць арганізацыі грошы пры ўмове, што ДОК IX (скар. Камандаванне акруговага корпуса, які знаходзіўся ў Брэсце) будзе ажыццяўляць кантроль над ёю [2, с. 9]. Такім чынам, дзейнасць ССМ прасочвалі яшчэ і вайсковыя ўлады. Хутчэй за ўсё з цягам часу гэты вопыт быў улічаны пры фармуляванні ў 30-я гг. паланізацыйнай палітыкі на гэтых землях, што можна прасачыць пры аналізе распрацаванага ў ДОК IX плана ўзмацнення польскага элемента на тэрыторыі корпуса [3, с. 8] і па працы А.Гертыха «Аб праграме крэсавай палітыкі», выдадзенай у 1932 г. [4]. Па гэтых праграмах, на першы план яны вылучаюць задачу прыцягнення да супрацоўніцтва мясцовага насельніцтва (рускага «тубыльчага» насельніцтва) на карысць польскай дзяржаве і яго паланізацыю, у тым ліку і праз грамадскія арганізацыі [3, с. 9 – 29].

Асноўны напор рабіўся на тыя грамадскія арганізацыі, якія, дзякуючы сваёй дзейнасці, карысталіся добрымі адносінамі да сябе з боку мясцовага насельніцтва і не вылучалі, не падкрэслівалі афіцыйна палітычных мэтаў [3, с. 9–29]. Напрыклад, такімі арганізацыямі былі Стража пажарная (пажарная ахова), сельскагаспадарчыя колы, ССМ. На іх была зроблена асноўная стаўка ў паланізацыйнай палітыцы. На першым этапе яны павінны былі стаць тым месцам, дзе праходзіла б супрацоўніцтва польскага і няпольскага насельніцтва пад кіраўніцтвам польскага элемента. Потым вылучаліся розныя дапаможныя крокі на гэтым шляху – арганізацыйныя, гаспадарчыя, вельмі вялікая ўвага надавалася пазашкольнай і школьнай акцыям, якія непасрэдна павінны былі фарміраваць свядомасць мясцовага насельніцтва [3, с. 1-3, 9].

Па праграме А. Гертыха прадугледжвалася стварэнне змешаных арганізацый, якія б, акрамя вылучаных «чыста польскіх», уключалі б і так

званыя «рускія». Ён зыходзіў з таго, што ў грамадскіх арганізацыях з мясцовым насельніцтвам польскі дух некаторы час будзе яшчэ не зусім грунтоўны. «Але каб у гэты доўгі пераходны перыяд утрымаць і арганізацыйнае сплачэнне і... каштоўнасць польскага люду – трэба каля гэтай шырокай арганізацыі ахапіць і рускія арганізацыі, але ўтрымаць і ўзмацніць таксама і асобную арганізацыю, якая складалася з людзей, якія з'яўляюцца палякамі па паходжанню і мове» [4, с. 84]. Па падобнай схеме будавалася Федэрацыя Польскіх Саюзаў Абаронцаў Айчыны, якая аб'ядноўвала былых вайскоўцаў. Сярод вайсковых арганізацый раней за ўсё з'явіліся Саюз ваенных інвалідаў і Саюз ваенных асаднікаў, а таксама арганізацыі незалежніцкага руху. Усе яны былі малалічныя, ніякага ўздзеяння на мясцовае насельніцтва не аказвалі і ў асноўным займаліся абаронай сваіх эканамічных інтарэсаў. У 1928-1929 гг. фарміруюцца Саюз афіцэраў рэзерву і Саюз рэзервістаў, Саюз падафіцэраў рэзерву. Найбольш інтэнсіўна арганізацыйная праца ідзе з 1932 г. да 1934 г. – як раз падчас з'яўлення праграм паланізацыі. Накірункамі іх працы стала грамадзянскае выхаванне, праца ў святліцах, культурна-асветніцкая дзейнасць, удзел у святах [2, с. 71, 81].

Найбольшая ўвага надавалася Саюзу рэзервістаў, бо менавіта ён складаўся з мясцовага элемента (які прайшоў службу ў польскім войску) і прыдаваў масавы характар польскім ваенным арганізацыям, бо ў 1939 г., па падліках ваяводы, налічваў да 5000 членаў [2, с. 81]. У той час, як астатнія – Саюз афіцэраў рэзерву і Саюз падафіцэраў рэзерву ўключалі выключна польскі элемент і былі малалікімі (мелі 600 і 250 чалавек) [2, с. 81].

Пазней за ўсё пачалося стварэнне жаночых арганізацый, як іх акрэслівае А.Гертых, арганізацый для жанчын, якія, акрамя навучання гаспадарчым навыкам, павінны былі распачаць і культурна-асветніцкую дзейнасць. Кола вясковых гаспадынь, хаця і было створана ў 1925 г., але дзейнасці амаль не праявіла. Сітуацыя трохі палепшылася ў 1930 г. Першыя колы Саюза грамадзянскай працы жанчын з'яўляюцца ў 1929 г. Яго аддзяленні ствараюцца спачатку ў гарадах, мястэчках, аднак дзякуючы накірункам дзейнасці – апека над маці і дзіцём, дакормліванне дзяцей – уплыў Саюза пранік у вёску [2, с. 86-87].

Важнай задачай польскіх арганізацый на тэрыторыі ваяводства павінна была стаць селекцыя людскога матэрыялу. «Першачарговае значэнне для паспяховай паланізацыі крэсаў мае выхаванне кадраў інтэлігенцыі, якая не адрознівалася б ад мясцовага насельніцтва паходжаннем і рэлігіяй, а па перакананнях і па культуры безумоўна польская» [4, с. 84]. Гэтыя задачы павінны былі ажыццявіць мясцовыя таварыствы, пад кіраўніцтвам польскай інтэлігенцыі, якая магла найлепш ацаніць прыдатнасць асобы да атрымання адукацыі.

Па ацэнцы А.Гертыха, арганізацыя іншамоўнага насельніцтва на крэсах польскім арганізаваным рухам з'яўлялася цяжкай задачай і магла адбыцца толькі пры ўмове цеснага супрацоўніцтва польскага грамадства і дзяржаўнай улады. Як аўтар бачыў гэтыя ўзаемаадносіны? Ад грамад-

ства патрабавалася сабраць людзей да працы. Улада павінна арганізаваць падтрымку – усялякія паслабленні, грашовыя субсідыі, асабліва на такія мэты як аплата даязджаючых інструктараў, курсы грамадскай працы, некаторыя адміністрацыйныя затраты арганізацыі і т.д., прыняцце актыўнага ўдзелу ў грамадскай працы шматлікіх служачых, судзей, настаўнікаў, іншых людзей, залежных ад дзяржавы [4, с. 80].

І сапраўды, на стварэнне і развіццё грамадскіх арганізацый вылучаліся дзяржаўныя субсідыі [2, с. 1-3, 9] і найчасцей, калі фінансаванне спынялася, спынялася і праца арганізацый. У справаздачы называюцца толькі перыяды, калі яны пачалі дзейнічаць, зрэдку перыяд інтэнсіўнай працы, але, каб адказаць на пытанні аб эфектыўнасці працы на пэўным адрэзку часу, трэба дакладна заняцца вывучэннем гэтых арганізацый.

Літаратура і крыніцы

1. Opracowanie zagadnienia polskiego stanu posiadania w wojewydstwie Nowogrydzkim. – Nowogrydek, 1939.

2. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. Фонд 551. Вопіс 1. Справа 1063.

3. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Фонд 1. Вопіс 10. Справа 832.

4. Giertych Jкdrzej. O program polityki kresowej. – Warszawa: Nakladem towarzystwa wyd. «Patria», 1932. – 148 s.

П.Т. Стецкевич, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродна

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПЛАТФОРМЫ ЕВРЕЙСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ВО II РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ, ДЕЙСТВОВАВШИХ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ В 1921 – 1926 гг.

Правое крыло в еврейской политической жизни представляло ортодоксальное, или консервативно-клерикальное, движение. Оно было представлено существовавшей с 1909 г. всемирной федерацией «Союз Израиля» («Agudas Jisroel»). На польских землях филиал этой организации был основан в 1916 г. первоначально под названием «Союз правоверных» («Agudas Hoortodoxsim»). В 1918 г. организация приняла название «Мир верным израильтянам») («Szlojmej Emunej Jisroel»), а в 1919 г. была официально переименована в «Agudas Jisroel» [1, с. 261].

Программа организации была принята 14 марта 1917 г. на конференции в Варшаве [2, с. 26]. Основными задачами организации были признаны: 1. Защита религиозных дел евреев. 2. Укоренение и развитие в жизни принципов еврейской религии среди евреев. 3. Основание и субсидирование религиозных школ различных типов: средних (хедеров), высших (иешибот) и семинарий. 4. Общественно-благотворительная и куль-

турная деятельность. 5. Создание трудовых мастерских, кооперативов, содействующих организаций и товариществ.6. Основание в Палестине крестьянских поселений для ортодоксальных евреев [2, с. 27].

«Agudas Jisroel» выступал за национальное возрождение евреев в Палестине в бесспорной гармонии с принципами еврейской религии. Иврит признавался священным языком литургии, идиш – языком повседневного общения, польский язык – единым государственным языком. Во внутригосударственной политике организация стремилась к равноправию на основе Конституции, но при этом старалась добиться признания за евреями прав отдельной нации, предоставления им автономии в культурных, общественных и религиозных делах под надзором государственных властей. Еврейские гмины должны были приобрести религиозный характер [3, с. 35].

Важную роль в еврейской политической жизни играло националистическое движение в виде сионизма. Начиная с 1916 г. в Польше одна за другой возникли несколько сионистских партий [1, с. 265]. Важнейшей из них была «Сионистская организация в Польше» («Histadrut ha Cyjonith be'Polonijah»). Внутри партии существовали три основных течения: «Время строить» («Eth Libnoth»), «На страже» («Al Hamiszmar») и ревизионисты. Каждое из них имело собственные программные установки, касающиеся создания еврейского государства в Палестине.

Главными постулатами программы фракции «Eth Libnoth» в этом вопросе были: 1. С целью достижения как можно большего еврейского присутствия в Палестине стремиться к мобилизации значительных капиталов для работы по колонизации территории Палестины. 2. Удаление особого внимания поддержке частной инициативы в деле строительства Палестины.

Главной задачей «Al Hamiszmar» в палестинском вопросе было недопущение несионистских элементов к руководству строительством автономии, что по мнению членов фракции могло угрожать планом создания еврейской государственности в Палестине.

Ревизионисты в своей палестинской программе требовали: 1. Бесплатной передачи евреям необрабатываемых государственных земель в Палестине. 2. Проведение аграрной реформы. 3. Ведение политики протекционизма по отношению к еврейской промышленности. 4. Создание в Палестине еврейских вооруженных сил. 5. Назначение евреев на государственные должности в Палестине.

В вопросах внутрипольской политике «Сионистская организация» выдвигала постулат национальной автономии, основанной на организации еврейских гмин, которые должны носить светский характер. Национальным языком сионисты считали иврит, идиш же, как язык народных масс, должен был получить равноправный статус в диаспоре [2, с. 26].

К сионистскому движению принадлежала также клерикально-националистическая партия сионистов – ортодоксов «Духовный центр» («Mizrachi»). Первая конференция этой партии в Польше состоялась в июле 1917 г. в Варшаве [2, с. 26].

В своей программе партия использовала лозунг «Религия, наука и труд». Руководство партии считало, что национально-культурное развитие должно осуществляться на принципах религии и еврейских традиций. В вопросах экономики «Mizrachi» вела работу в направлении подготовки еврейской молодежи к труду на земле [2, с. 26]. «Mizrachi» не препятствовала участию в строительстве еврейского государства в Палестине несионистских элементов. Партия последовательно выступала за создание в Палестине еврейской национальной автономии и государства [1, с. 268].

В вопросах политики внутри Польши «Mizrachi» стремилась к достижению полного равноправия евреев на основе Конституции. Политическое урегулирование еврейской проблемы партия видела в национальной автономии, основанной на еврейских национально–религиозных гминах, объединенных в союз еврейских гмин Речи Посполитой [2, с. 26]. Идиш «Mizrachi» считала национальным языком. Образование должно было носить светско–религиозный характер.

Третьей существовавшей во II Речи Посполитой партией сионистского тока была Всемирная сионистская партия труда («Maflegeth Awodah Cyjonit Hitachduth»), которая была образована в 1920 г. [1, с. 270]. Программа партии была принята на III всемирной конференции в Берлине в 1922 г. [2, с. 26].

Программа партии предусматривала:

1. Создание в Палестине национального центра еврейской свободной трудящейся общественности на основе социалистического хозяйства и еврейской культуры.

2. Возрождение национальной жизни в странах еврейской диаспоры на основе автономии своего производства и укоренение древнееврейской культуры [4, с. 70].

Достижение намеченных целей предполагалось путем:

1. Создания «халюцевского» (пионерского) движения как основы для подготовки кадров эмиграции в Палестину [2, с. 26].

2. Направления в Палестину трудящихся производственной среды [2, с. 26].

3. Социального и политического объединения евреев в государствах их проживания [2, с. 26].

4. Защиты рабочих от эксплуатации [2, с. 27].

5. «Ускорение сионизма» [2, с. 27].

Согласно программе партии, национальное и общественной освобождение евреев являлось монолитным и взаимосвязанным процессом, который должен был идти по пути эволюции. Конечная реализация сионистской идеи должна была произойти путем постепенного объединения всех общественных элементов в умственном и физическом труде. Классовое содержание должно было подчиниться национальному фактору. Партия считала, что национальным еврейским языком является иврит [4, с. 71].

Сравнительно небольшим влиянием среди масс пользовалось еврейское лево-либеральное движение или так называемые народники. В 1917 г. в Варшаве прошла первая конференция «Еврейской народной партии в Польше» («Jidysze Folkpartaj in Pojen») [1, с. 263]. В своей программе, принятой в 1920 г., народники заявили, что евреи в Польше являются коренными жителями и представляют собой отдельную национальную группу [2, с. 26].

Сущность своих политических взглядов партия представила в части программы, посвященной национальному вопросу. Фолкисты выступали с постулатом культурно-национальной автономии. Они требовали создания общественно-правового еврейского народного союза, который путем демократических выборов избрал бы Еврейский народный совет и автономный еврейский парламент. В ведении Народного совета должны были находится вопросы просвещения, культуры, здравоохранения, а также частично народного хозяйства-организации кредита, страхования, кооперации. Согласно программе партии должны были быть созданы еврейские местные органы самоуправления в виде светских кагалов гмин и поветов. Официальным языком в автономных инстанциях, а также в системе начального образования должен был стать идиш. На территории компактного проживания еврейского населения идиш должен был быть допущен для пользования в общегосударственных инстанциях [1, с. 264].

Помимо ортодоксов и сионистов, важную роль в политической и общественной жизни евреев во II Речи Посполитой играло социалистическое движение, которое сформировалось в последние десятилетия XIX в. [1, с. 264].

Самой влиятельной социалистической партией, действовавшей на территории Польши в межвоенный период, был образованный в 1897 г. Всеобщий еврейский рабочий союз («Algemener Jidiszer Arbeter Bund») [2, с. 26].

Являясь легальной политической партией, Бунд с 1919 г. участвовал в выборах в Сейм. На выборах в Сейм в 1922 г. Бунд выступил с собственной программой, главными положениями которой были:

В социально – экономической области:

1. 8-часовой рабочий день;

2. Социальное обеспечение за счет государства в случае болезни, безработицы, старости;

3. Отмена косвенных налогов и утверждение единой системы прямых налогов;

4. Свобода собраний, слова, прессы и забастовок.

В национальном вопросе:

1. Равноправие всех граждан государства и признание их языковых прав в администрации, на предприятиях, в школах и т.д.;

2. Отмена всех правовых ограничений для еврейского народа;

3. Преподавание в школах для еврейских детей на идише [5, с. 63].

Среди далеко идущих планов Бунда следует выделить:

1. Уничтожение капитализма и строительство социалистического общественного строя.

2. Объединение и организация рабочего класса и остального трудящегося народа на борьбу с капитализмом.

3. Захват власти рабочим классом и управление в переходный период к социализму даже посредством диктатуры.

4. Поддержка мирных отношений между народами и государствами.

5. Защита прав национальных меньшинств.

6. Защита права на самоопределение всех народов [2, с. 26].

Значительным влиянием среди еврейского населения во II Речи Посполитой пользовалась основанная в 1906 г. в Полтаве Еврейская социал–демократическая рабочая партия «POALEJ-CJON» [6; 28]. В 1920 – 1922 гг. внутри партии произошел раскол, который привел к образованию двух новых партий – Еврейской социалистической рабочей партии «POALEJ-CJON» (POALEJ–CJON правая) и Еврейской социал-демократической рабочей партии «POALEJ-CJON» (POALEJ–CJON левая).

Основными программными установками партии POALEJ–CJON правая являлись:

1. Признание социализма и классовой борьбы в международной, государственной и национальной еврейской жизни.

2. Создание в Палестине еврейского государства, основанного на социалистических принципах.

3. Культурная и национальная автономия еврейских гмин с чисто светской структурой и демократическим самоуправлением, выделение религиозных дел из компетенции общественных институтов. Идиш считался языком всеобщего пользования в автономных еврейских институтах и языком общения в школе (но и ивриту в школе, согласно программе партии, так же должны были обучаться в достаточной мере). В Палестине признавалось преобладание иврита над идишем [7, с. 170].

Партия POALEJ – CJON левая выступала со следующей программой:

1. Обобществление средств производства и изменение общественного строя на социалистических началах.

2. Создание в Палестине национального центра для еврейских рабочих.

3. Создание в Польше единой классовой профессиональной организации пролетариата без учета национальной принадлежности.

4. Равноправие и создание в Польше автономных институтов для соблюдения интересов еврейских масс.

5. Исключение религиозных функций из компетенции еврейских гмин.

6. Идиш становиться национальным языком для евреев в Польше [2, с. 26].

Таким образом, практически все еврейские партии, действовавшие на территории II Речи Посполитой, имели хорошо продуманные и подготовленные политические программы, соответствовавшие целям и задачам, поставленным различными течениями еврейской политической мысли.

Литература и источники

1. Holzer Jerzy. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa: Ksiazka I Wiedza,1974. – 669 s.

2. Государственный архив Брестской области. Ф. Р-1. Оп. 9. Д. 2145.

3. Свирид А. Еврейская ортодоксальная партия «Агудат Израэль» и еврейское политическое движение во II Речи Посполитой (1919- 1939 гг.) // Моладзь Берасцейшчыны. Зборник студэнцкіх навуковых прац. – Брэст, 1997. – 141 с.

4. Свирид А. Сионистская партия труда «Hitachuuth» («Объединение») во II Речи Посполитой с момента образования до государственного переворота 1926 г. // Моладзь Берасцейшчыны.: Сборник научных статей студентов исторического факультета Брестского государственного университета имени А.С.Пушкина. Выпуск 2-й. – Брест, 1995. – 113 с.

5. Костючик В. Бунд в политической жизни Польши в межвоенный период (20–30 годы). // Моладзь Берасцейшчыны. Сборник научных статей студентов исторического факультета Брестского государственного университета имени А.С.Пушкина. Выпуск 2-й. – Брест, 1995. – 113 с.

6. Найман О.Я. Еврейські партії та об'єднання Україні (1917- 1925): Монографія. – Київ: ІПІЕНД, 1998. – 196 с.

7. Свирид А. Н. Еврейская социалистическая рабочая партия «Poalej cjon» в Полесском воеводстве. // Чалавек. Этнас. Тэрыторыя. Праблема развіцця заходняга рэгіёна Беларусі. Матэрыялы міжнароднай навукова- практычнай канферэнцыі. Брэст. 23-24 красавіка 1998 г.: У 2-х частках. Ч. 2. – Брэст: Выдавецтва С. Лаўрова, 1998. – 338 с.

А.К. Гецевич, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛЬСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ НА ТЕРРИТОРИИ г. ЛИДЫ И ЛИДСКОГО ПОВЕТА (МАРТ 1921– МАЙ 1926 гг.)

Политическая жизнь Лидчины в 1921 – 1926 гг. была довольно пестрой. На территории повета действовали отделения и представители многих крупных польских политических партий.

Особый вес здесь имела ПСЛ «Освобождение», в 1921–1924 гг. это движение было наиболее активной политической организацией в названном регионе. Наибольший интерес к повету движение начало проявлять в период подготовки и проведения выборов в сейм 1922 г.

С целью укрепления влияния ПСЛ «Освобождение» был организован окружной съезд в г.Лиде. Созван он был 3 октября 1922 г. На него прибыло 3250 делегатов из Виленского и Новогрудского воеводств. Рассматривались вопросы формирования предвыборного списка партии и предвыборной программы. Согласно принятым решениям съезда, в избирательном округе №62, в состав которого входили г.Лида и Лидский повет, в списке течения находились жители г.Лиды и повета Б.Мисан – ад-

вокат, В.Силюк – крестьянин. ПСЛ «Освобождение» активно проводило агитацию, особенно среди крестьян. Однако своими высказываниями по вопросам земельной реформы агитаторы партии нередко выступали на антигосударственных позициях, пользовались популистскими лозунгами, которые были просто не выполнимы [1, л. 630].

Параллельно с агитацией ПСЛ «Освобождение» проходила агитационная кампания и ее союзника Польского Народного Союза «Возрождение». Основная агитационная деятельность союза проходила на территории Лидского повета. Агитацию здесь проводили братья Л. и А.Клышенко, но их деятельность носила пассивный характер [2, л.213–214].

Во время избирательной кампании активизировалась и ПСЛ «Пяст». В Лидском повете агитационными акциями руководил А.Дубровник. Прошли собрания в Щичине, Рожанке, Желудке, Эйшишках, Василишках, и Белогрудской гмине. Дубровник знакомил собравшихся со сложившейся политической ситуацией в стране, с программой течения. Распространялись газеты «Воля Народа», «Пяст».

Таким образом, ведущие политические силы Польши довольно активно участвовали в предвыборной кампании на территории западной Беларуси, рассчитывая получить новый электорат и укрепить свои позиции в новом парламенте за счет депутатских мандатов с востока.

В итоге на выборах в округе №62, куда входили г.Лида и Лидский повет, была отмечена высокая избирательная активность – 58 %. Список ПСЛ «Освобождение» получил около 35 % голосов избирателей. Депутатские мандат получили Ст.Баллин, Ф.Головач, С.Воевудский [3, с. 33].

После победы на выборах движение продолжало наращивать свои усилия в регион. Так, только в мае 1923 г. ПСЛ «Освобождеине» провело ряд митингов и собраний в г.Лиде и повете. В основу выступлений ораторов были положены текущие политические и социальные проблемы, а 28 ноября 1923 г. прошел поветовый съезд ПСЛ «Освобождение» под руководством Ст.Баллина и Ф.Головача по вопросам сервитутов. [4, л. 4-5].

По заключению полиции в период 1921–1923 гг. ПСЛ «Освобождение» была самой влиятельной из существовавших на территории повета политических организаций, имела сильное влияние в гминных радах, сельской местности. На территории повета действовало около 25 первичных комитетов движения [5, л. 2-4].

Со времен выборов 1922 г. определенное влияние получило здесь ПСЛ «Пяст». Новым лицом движения в повете стал, согласно сводкам полиции, П.Мартишевский. Вместе с тем ПСЛ «Пяст» не смогло составить достойной конкуренции «Освобождению».

На протяжении 1924 г. «Освобождение» оставалось единственным крупным политическим движение в регионе. Однако, в конце года, в результате партийного кризиса и последовавшего за ним раскола, из движения ушли депутаты, представлявшие интересы восточных воеводств Польши. Лидер местного комитета Ст.Баллин, создал Независимую крестьянскую партию (НКП), которая вскоре составила серьезную конкуренцию ПСЛ «Освобождение».

Новым лидером «освобожденцев» стал депутат А.Дубровник. Несмотря на то, что партия ослабла и часть приверженцев ушла за бывшим лидером Ст.Баллиным, А.Дубровник активно проводил агитационно-разъяснительную работу. Так, 8 декабря 1924 г. была проведена отчетная конференция в Жирмунах, на которой присутствовали 150 человек, 9 декабря 1924 г. подобная конференция прошла и в Вороново (300 человек) [6, л. 2-4].

Ст.Баллин начал свойственную ему активную деятельность во главе НКП уже в январе 1925 г., правда, она проявлялась в основном через распространении агитационной литературы.

Некоторую активность в начале 1925 г. проявляли также представители христианских демократов (ХД). 2 января 1925 г. в Лиде их сторонники организовали отчетную конференцию. Депутат кс. А.Ольшанский критиковал социально-экономический строй СССР, земельную реформу, были рассмотрены и другие острые социальные вопросы. На конференции присутствовали 200 человек. К сожалению, полиция не приводит сведения, был или не был организован секретариат данной политической партии в регионе, однако, судя по всему (в последующих отчетах за 1925 г. ХД не фигурирует), такового организовано не было [7, л. 96-98].

В феврале 1925 г. в Лидский повет зачастили представители ППС. На этом этапе их деятельность наиболее четко прослеживалась среди профсоюзных организаций города. Так, в феврале 1925 г. в Лиду из Вильно на собрания профсоюза железнодорожников несколько раз приезжал представитель Виленского Окружного Комитета Ст.Плавский. Согласно отчетам полиции к концу февраля представители ППС имели сильное влияние (более 80 %) на рабочих стекольной промышленности и металлистов, железнодорожников, в то время как ПСЛ «Освобождение» имело сильно влияние в профсоюзах предприятий пищевой промышленности (около 60 %).

Все это привело к созданию фактической базы сторонников ППС и появлению в апреле 1925 г. секретариата ППС в Лиде во главе с Томашевским [8, л. 792-794].

Начиная с мая 1925 г. ППС перехватывает лидерство у ПСЛ «Освобождение» в Лиде и повете. С целью укрепления в регионе 5 июля 1925 г. местным комитетом ППС было открыто представительство Товарищества рабочего университета. В том же месяце, совместно с профсоюзом земледельцев, ППС открыла в г.Лиде Общество рабочей Молодежи [9, л. 7-8].

Осень 1925 г. прошла под знаком борьбы польских политических партий в регионе. Представители ПСЛ «Освобождение», ППС и НПХ проводили отчетно–выборные собрания, выезжали с агитационными собраниями в повет. НПХ пыталась провести несколько несанкционированных митингов на территории г. Лиды, однако все они были пресечены полицией.

26 сентября состоялось заседание лидского комитета ППС. На нем были утверждены кадровые изменения в составе комитета. Председатель

Томашевский сложил с себя полномочия, в связи с переводом его в г.Волковыск. Новый состав комитета был утвержден в следующем составе: Ф.Гуис (председатель), Капелюк, Антонович, Чайковский – члены комитета [10, л. 1407-1412].

6 декабря прошло собрание ППС в кинотеатре «Эдисон». На собрании присутствовали 400 человек. Председательствовал руководитель местного комитета ППС Феликс Гуис. На повестке дня стояли социальные вопросы, обсуждались перспективы развития партийного строительства в регионе [11, л. 10-12].

Начало 1926 г. свидетельствовало о росте популярности ППС и ослаблении ее политических противников в регионе.

Так, на заседании 10 января членов ППС под председательством Ф.Гуиса, была оценена деятельность ППС в г.Лиде как интенсивная. По словам председателя, в начале деятельности городского комитета (февраль 1925 г.) в его состав входили 7 членов, а на январь 1926 года состояли уже 39 человек.

Деятельность ПСЛ «Освобождение» в повете сводилась к единичным встречам депутатов с жителями во время их проезда в г.Вильно или другой регион [12, л. 29-31].

В феврале–марте 1926 г. активную деятельность проводила лишь ППС, которая провела 2 митинга: 14 февраля в д. Конюшаны (70 человек), 21 февраля – в г.Лиде (450 человек), на которых выказывалось недовольство решением земельного вопроса [13, л. 53-55].

Кроме того, ППС провела 32 организационные собрания в деревнях и открыла 14 новых комитетов: в д.Огородники Гончарской гмины (под пред. Моровецкого), в д.Руда Ганчарской гмины (под пред. Урбановича), д.Еремевичи Гончарской гмины (под пред. Шумейко), д.Людоры Гончарской гмины (под пред. Сихени), д.Поречье Белицкой гмины (под пред. Бартошевича), д.Лозяны Белицкой гмины (под пред. Жилинского), д.Велички Белицкой гмины (под пред. Драгуна), д.Мосевичи Тарновской гмины (под пред. Мухладо), д.Поречаны Тарновской гмины (под пред. Вальчика), д.Ольжево Тарновской гмины (под пред. Ничипора), д.Полубники Тарновской гмины (под пред. Општера), д.Радивонишки Тарновской гмины (под пред.Казюты), д.Цвербиты Тарновской гмины (под пред. Касперского), д.Пески Лебедской гмины (под пред. Коробач). Всего за данный период новыми членами ППС стали 140 человек (по данным полиции и подсчётам автора) [14, л. 74-86].

В апреле 1926 г. на политической арене повета появилось Кресовое крестьянское строннитство, которое возглавил А.Дубровник. 2 апреля 1926 г. он выступил на митинге в Германишках Седлицкой гмины. Речь А.Дубровника была направлена на критику деятельности НПХ, выступающий заявил о планах на быструю организацию сети сельских комитетов нового движения. В это же время представитель НКП Баллин с целью сорвать выступление Дубровника попытался организовать митинг в Трокелях (соседствующие населенные пункты, 9 км друг от друга), однако разреше-

ние местных властей не получил. Деятельность НКП проходило посредством пассивной агитации (листовки, газеты).

Общественно – Народный Союз, после долгого перерыва, напомнил о себе организовав митинги в Лиде (депутат Поповски) и д.Эйшишках (Рачковский).

Активно вела себя и ППС, которая открыла 9 новых деревенских комитетов в Лебедской гмине: д.Лесники (под пред. Позняка, 9 членов), д.Большое село (под пред. Ковальчука, 8 членов), д.Малыши (под пред. Шимона, 8 членов), д.Леневцы (под пред. Енко, 6 членов), д.Голдово (под пред. Ковальчука, 8 членов), д.Игнатовцы (под пред. Тарасюка, 6 членов), д.Климовичи (под пред. Жамойтина, 6 членов), д.Семашки (под пред. Войтюшкевича, 6 членов), д.Пасюты (под пред. Ощмяны, 6 членов). Открыто было и 2 ячейки в Докудовской гмине – в Докудово (под пред. Сойко) и д.Петры (под пред. Сягло).

В мае 1926 г. Кресовое крестьянское стронництво под предводительством депутат А.Дубровника провело 3 митинга: в г.Щучине, м.Белогруде (несанкционирован, разогнан полицией), в Желудке. На митингах была оглашена и принята резолюция, основными положениями которой были: избрание Ю.Пилсудского президентом, роспуск сейма и сената, создание рабоче-крестьянского правительства.

НКП безуспешно попыталась провести несанкционированный митинг в фольварке Дворище Жирмунской гмины.

ППС, как всегда, 1 мая провела демонстрацию в г.Лиде. В ней участвовали профсоюзы города, представители 25 новых деревенских первичных организаций, члены и сторонники ППС. На мероприятии присутствовал и представитель Окружного комитета партии в Вильно Муравский. На демонстрации собралось 1000 человек.

Кроме того, партия продолжила расширение сети своих ячеек, было проведено 8 собраний и организовано 3 комитета партии: д.Оленковцы Лебедской мины (под предс. Мася, 6 членов), д.Скрыбовцы (под пред. Коробача, 3 члена), д.Новосады (под пред. Юшкевича, 4 члена) [15; л. 120-126].

Таким образом, Лидчина была местом активной деятельности польских политических партий и движений.

Литература и источники

1. Литовский Центральный государственный архив. Ф. 119. Оп. 1. Д. 3. Л. 630.

2. Литовский Центральный государственный архив. Ф. 119. Оп. 1. Д. 91. Л.213–214.

3. Belcikowska A. Stronnictwa polityczne w Polsce. – Warszawa, 1926. – C. 33.

4. Государственный архив Гродненской области (ГАГО) Ф. 200., Оп. 2. Д. 6. Л. 4-5.

5. ГАГО, Ф. 551. Оп. 1. Д. 143. Л. 2-3.

6. ГАГО, Ф. 551. Оп. 1. Д. 143. Л. 4.

7. ГАГО, Ф. 200. Оп. 1. Д. 17. Л. 96-98.
8. ГАГО, Ф. 200. Оп. 1. Д. 17. Л. 792-794.
9. ГАГО, Ф. 200. Оп. 2. Д. 6. Л. 7-8.
10. ГАГО, Ф. 200. Оп. 1. Д. 17. Л. 1407-1412.
11. ГАГО, Ф. 200. Оп. 2. Д. 8. Л. 10-12.
12. ГАГО, Ф. 200. Оп. 2. Д. 8. Л. 29-31.
13. ГАГО, Ф. 200. Оп. 2. Д. 8. Л. 53-55.
14. ГАГО, Ф. 200. Оп. 2. Д. 8. Л. 74-86.
15. ГАГО, Ф. 200. Оп. 2. Д. 8. Л. 120-126.

В.Л. Сарочык, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ЯЎРЭЙСКІЯ ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАРТЫІ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў 1921 – 1939 гг.

Па ўмовах Рыжскага мірнага дагавора ад 18 сакавіка 1921 г. тэрыторыя Заходняй Беларусі была ўключана ў склад Польскай дзяржавы. Як і ва ўсёй Польшчы, пануючае эканамічнае і палітычнае становішча ў Заходняй Беларусі займала польская буржуазія і памешчыкі. Эканамічна параўнальна моцнай была яўрэйская буржуазія. Але ў палітычных адносінах яна не мела значнай вагі. Аб нацыянальным складзе насельніцтва Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд ідуць спрэчкі. І.Несцяровіч падае наступны нацыянальны склад насельніцтва Заходняй Беларусі: беларусы – 65 %, палякі – 15 %, яўрэі – 11 %. Аўтары «Нарысаў гісторыі Беларусі» М.П.Касцюк, І.М.Ігнаценка, У.І.Вышынскі прыводзяць такія дадзеныя: «У цэлым у Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах беларусаў было не 22,5 %, як сцвярджае афіцыяльная польская статыстыка, а 67 %, палякаў не 42 %, а 12-13 %, украінцаў – 5-6 %, яўрэяў – каля 9 %, рускіх – 2 %, літоўцаў – 3 %» [4, с.22]. А вось польскі гісторык Ян Ежы Мілеўскі не згодны з гэтымі дадзенымі. Ён піша, што не ў адной з гэтых прац аўтары не тлумачаць, якім чынам яны атрымалі гэтыя дадзеныя [5, с.27].

Тым не менш яўрэяў на гэтай тэрыторыі было шмат. І мелі яны свае палітычныя партыі. На «польскіх» землях у гэты час існавалі даволі моцныя традыцыі яўрэйскага палітычнага жыцця. Асабліва моцнымі яны былі на тэрыторыі, якая раней уваходзіла ў склад Расійскай імперыі. Крыху слабейшымі гэтыя традыцыі былі на тэрыторыі, якая была ў складзе Аўстрыі. На землях, якія пасля ІІІ падзелу Рэчы Паспалітай былі ўключаны ў склад Расійскай імперыі, яўрэйскія партыі і рухі былі цесна звязаны з палітычнымі арганізацыямі Расіі.

Палітычны яўрэйскі рух у 1921 – 1939 гадах, як і ў папярэднія гады, быў вельмі неаднародным. Ён складаўся з такіх напрамкаў, як кансерватыўна-клерыкальны, ліберальны, сіянісцкі і сацыялістычны.

Правым накірункам (Prawice) у яўрэйскім палітычным жыцці быў кансерватыўна-клерыкальны рух (ortodoksyjny). Гэты рух быў арганіза-

ваны ў дзейнічаючай з 1909 г. сусветнай арганізацыі Zwiazek Iesroela (Aqudas Iesroel) [10, с.261]. На польскіх землях у 1916 г. створана агуда, якая спачатку называлася Саюз Прававерных (Aqudas Haortodoksim). У 1918 годзе арганізацыя стала называцца Szelume Emune Iesroel (Спакой верным ізраільцянам), а з 1919 г. афіцыйна была перайменавана ў Aqudas Iesroel.

Цяжка сказаць, ці мела гэтая арганізацыя сваю афіцыйную праграму. Магчыма нейкія элементы праграмы змяшчаліся ва ўступнай частцы Статута. Агуда ставіла перад сабой мэты абароны правоў рэлігійных яўрэяў, падтрымкі сваёй нацыянальнай адукацыі, абароны эканамічных інтарэсаў яўрэйскага народа, правядзенне акцый у падтрымку стварэння абшчыны яўрэяў у Палесціне, якая б абапіралася на рэлігію і традыцыі яўрэяў. Але Агуда мела іншую, чым сіянізм, канцэпцыю. Справу эміграцыі яўрэяў у Палесціну Агуда лічыла другараднай у параўнанні з галоўнымі праблемамі яўрэйскага народа ў краінах яго пражывання.

Агуда не праяўляла вялікай палітычнай актыўнасці, падкрэслівала сваю лаяльнасць да Польскай дзяржавы, хоць і крытычна ставілася да палітыкі ўлады.

Трэба адзначыць, што Агуда мела сярод яўрэяў даволі значны ўплыў, але дакладна вызначыць маштабы гэтага ўплыву не прадстаўляецца магчымым. Вядома, што падчас выбараў у сейм у 1919 годзе Агуда была адной з наймацнейшых яўрэйскіх партый у большасці рэгіёнаў Польшчы. Пад уплывам Агуды знаходзілася значная частка яўрэйскай буржуазіі, а таксама сярэднія і дробныя слаі мяшчанства. Значна меншым быў яе ўплыў на рабочых.

Статут Агуды сведчыць аб тым, што яна была добра арганізаванай партыяй. Існавалі правінцыяльныя аддзелы (у 1925 годзе – каля 600) [10,с.262], хоць членам партыі не прад'яўлялася ніякіх патрабаванняў, акрамя неабходнасці плаціць узносы. Больш актыўнымі былі мясцовыя камітэты, а таксама выбраныя імі выканаўчыя камітэты. Вышэйшым органам партыі быў Агульны сход дэпутатаў, які збіраўся кожныя 3 гады. На Агульным сходзе выбіралі Цэнтральны Камітэт, які складаўся са 100 членаў. У сваю чаргу Цэнтральны Камітэт выбіраў 25 членаў Выканаўчага Камітэта.

У 30-я гады Статут Агуды, верагодна, некалькі змяніўся. Аб гэтым сведчаць некаторыя розніцы ў назвах інстанцый, з'яўленне новых органаў і г.д. Вышэйшым органам быў З'езд, на якім выбіралася 100 членаў Галоўнай Рады. Яна выбірала Выканаўчы Камітэт. Ён у сваю чаргу вызначаў лідэраў. У Выканаўчым камітэце (экзекутыве) былі таксама дэлегаты аўтаномных арганзацый: маладзёжнай Cejre AT I рабочай – Poale AI. Функцыі Сакратарыята выконвала Цэнтральнае бюро. Існавала таксама аўтаномная жаночая арганізацыя – Benaus A. I.

Праграмныя ўстаноўкі Агуды ў 30-я гады істотна не змяніліся. Але Агуда ўсё больш увагі пачала звяртаць на «палесцінскае пытанне», падтрымліваць ідэю эміграцыі, тым самым яна набліжалася да сіянісцкай праграмы пабудовы яўрэйскай дзяржавы ў Палесціне.

Агуда мела ўплыў на значную частку яўрэйскага перыядычнага друку, у тым ліку на газету «Jud» (Варшава), штатыднёвікі «Illustrierter Bess Yaakob Zurnal» і «Jidyszer Arbajter», а таксама штомесячнік «Ortodoksisze Bletelch» (Лодзь) [10, с.263].

Сярод кіраўнікоў і лідэраў Агуды выдзяляліся равіны, напрыклад: Хайм Озэр Гродзенскі, Арон Левін, Майер Шапіра. Нямала вядомых дзеячоў Агуды былі прадстаўнікамі купецтва і прамыслоўцаў, напрыклад, Эліаш Кіршбраўн і Лейба Мінсберг [10, с.264].

Адносна невялікае значэнне ў 20-х гадах меў яўрэйскі левы ліберальны рух, або так званы Ludowcy (folkisci). Пачаўся гэты рух у 1916 годзе. У 1917 годзе ўзнікла Яўрэйская Партыя Людова з Польшчы (Jidysze Folks Partaj in Pojlen) [10, с.265].

У першай палове 1926 года партыя распалася на некалькі арганізацый. Віленская арганізацыя ў жніўні 1926 года заснавала асобную партыю.

Яшчэ ў 1920 годзе JFP прыняла праграму, у якой гаварылася аб заснаванні незалежнай дэмакратычнай польскай дзяржавы з самастойным урадам. Праграма патрабавала стварэння падчас выбараў у сейм курый нацыянальных меншасцей, а таксама поўнага раўнапраўя ўсіх народаў [8, с.35].

У праграме знайшлі сваё месца таксама пытанні бясплатнага і абавязковага пачатковага навучання дзяцей на іх роднай мове, стварэння прагрэсіўнай падатковай сістэмы, як умовы падтрымкі развіцця рамёстваў. Сутнасць сваіх палітычных памкненняў JFP прадэманстравала ў той частцы Праграмы, якая прысвечана нацыянальнаму пытанню. Партыя прызывала яўрэяў за асобны этнас: выступала з прапановамі культурна-нацыянальнай аўтаноміі. У сувязі з гэтым прапанавалася стварэнне грамадска-прававой яўрэйскай народнай абшчыны, якая б у выніку дэмакратычных выбараў утварыла Яўрэйскую Раду Людову – аўтаномны яўрэйскі парламент. Мелася на думцы падпарадкаваць яму справы асветы, культуры, аховы здароўя, а таксама некаторыя гаспадарчыя справы (арганізацыя крэдыту, страхавое пытанне і г.д.). Таксама прадугледжвалася стварэнне мясцовага яўрэйскага ўрада ў выглядзе свецкіх кагалаў гмін і паветаў. Мовай ў аўтаномных установах, а таксама ў пачатковых школах павінен быць ідыш. У месцах высокай канцэнтрацыі яўрэйскага насельніцтва ідыш павінен быў быць дазволены да ўжывання ва ўстановах пазадзяржаўных.

JFP была апазіцыйнай партыяй у адносінах да ўрада. Яна адначасова вяла вострую барацьбу з іншымі яўрэйскімі партыямі – артадаксальнымі (кансерватыўнымі), сіянісцкімі, сацыялістычнымі. Сіянісцкія партыі адносіліся да JFP асабліва варожа, як да прадстаўніка канкурэнтнай ідэалогіі, што выступала супраць масавай эміграцыі яўрэяў у Палесціну.

У лістападзе 1929 года адбылося аб'яднанне JFP з яе віленскім філіялам – Яўрэйскай Дэмакратычна-нацыянальнай партыяй у Польшчы (Jidysze Demokratisz-Folkistisze Partaj in Pojlen) пад назвай JDFP [9, с.361].

Гэтая партыя ў 30-я гады адмовілася ад вострай крытыкі сіянізма, але і ў далейшым прапагандавала вырашэнне яўрэйскага пытання галоў-

ным чынам шляхам стварэння культурна-нацыянальнай аўтаноміі, выступала супраць масавай эміграцыі яўрэяў у Палесціну.

Вышэйшым органам партыі быў З'езд, на якім выбіралася Цэнтральная Рада. Партыя мела значны ўплыў на Саюз дробных купцоў. Выкарыстоўвала ў сваіх мэтах шматлікія выданні, у тым ліку газеты «Moment» у Вільні, «lodzer Joqblat» у Лодзі, «Der Joq» у Вільні, «Lubliner Joqblat» у Любліне, штотыднёвік на польскай мове «Obrona» ў Львове.

Лідэрам партыі быў Ноях Прылуцкі, у кіраўніцтва ўваходзілі таксама Самуэль Хіршхорн, Хірш Давід Номберг, Саул Ступніцкі, Цемах Шабад і іншыя [10,с.266].

Яўрэйскі сацыялістычны рух аформіўся на польскіх землях у апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. Спачатку гэта былі проста яўрэйскія групоўкі ў складзе польскіх сацыялістычных партый. У 1897 годзе з'явілася першая асобная яўрэйская сацыялістычная партыя – Усеагульны Яўрэйскі Рабочы Саюз (Alqemenet Jiduszet Arbeter Bund) [10, с.271]. Яе дзейнасць ажыццяўлялася на ўсёй тэрыторыі, што ўваходзіла ў склад Расіі. Утварылася партыя на з'ездзе ў Вільні, дзе сабраліся прадстаўнікі яўрэйскіх сацыял-дэмакратычных груп, усяго 11 дэпутатаў – А.Крэмер, Л.Гольдман, А.Мутнік, Дж.Міль, Д.Кац, П.Берман і іншыя [10, с.271].

Пад уплывам сіянісцкага руху ў 1905 г. у Каралеўстве Польскім з'явілася партыя, якая імкнулася аб'яднаць сацыялістычныя і сіянісцкія рухі – Яўрэйская Сацыял-дэмакратычная партыя рабочых (Паалей-Сіён). Абвясціўшы сябе прыхільнікамі некаторых тэарытычных палажэнняў марксізму (напрыклад, аб вядучай ролі рабочага класа ў рэвалюцыйным руху, дзеячы Паалей-Сіён разам з тым імкнуліся распаўсюджваць і ажыццяўляць ідэі «тэрытарыяльнага» і «духоўнага» сіянізму сярод яўрэйскіх рабочых, дробных гандляроў, інтэлігенцыі [7, с.16]. Партыя лічыла яўрэйскіх рабочых «перадавым элементам усяго яўрэйства», аднак была пераканана, што толькі «прагрэсіўны нацыяналізм» можа наблізіць яўрэйскіх працоўных да сацыялізму [9, с.350].

На паўночна-ўсходніх землях Польшчы з 1905 г. дзейнічалі невялікія групоўкі так званых сіяністаў-сацыялістаў, якія ў лістападзе 1918 г. стварылі Яўрэйскую Сацыялістычную партыю рабочых (Jidusze Socialistisze Arbeiter Partaj Ferajnjqte) [10, с.271].

Далейшы лёс яўрэйскіх сацыялістычных партый быў даволі складаным. Бунд з 1916 г. стаў самастойнай партыяй і ў 1920 г. аб'яднаўся з Галіцыйскай ZPSD. Паалей-Сіён у 1920 г. распаўся на дзве партыі: PS – левіца і PS – правіца. «Ferajniqte» далучылася ў 1922 г. як аўтаномная секцыя да партыі незалежных сацыялістаў [10, с.272].

Некаторыя групы з названых партый праз некаторы час далучыліся да Камуністычнай партыі Польшчы.

Праграмы яўрэйскіх сацыялістычных партый адрозніваліся адна ад адной. Бунд лічыў ідэю эміграцыі яўрэяў у Палесціну утопіяй і патрабаваў рашэння яўрэйскага пытання праз культурна-нацыянальную аўтаномію, а дабіцца гэтага, на думку лідэраў партыі, Бунд мог шляхам сацыялістычнай рэвалюцыі.

Паалей-Сіён лічыла, што яўрэйскае пытанне канчаткова вырашыць стварэнне яўрэйскай нацыянальнай дзяржавы ў Палесціне, прытым дзяржавы сацыялістычнай арыентацыі, а часовым вырашэннем гэтай праблемы можа быць культурна-нацыянальная аўтаномія ў складзе Польшчы. Пры гэтым прадугледжвалася, што аўтаномію можна будзе атрымаць толькі пасля перамогі сацыялістычнай рэвалюцыі.

Аналагічныя пункты меліся і ў праграме «Ferajniqte».

Яўрэйскія сацыялістычныя партыі не належалі ні да адной Міжнароднай арганізацыі. Толькі PS–правіца была членам II Інтэрнацыянала.

Характэрнай з'явай ў 20-я гады была вострая барацьба ў асяродку яўрэйскіх партый. Яны дыспутавалі то з артадоксамі, то з сіяністамі, то з камуністамі. Найбольш уплывовымі былі Бунд, Паалей-Сіён, паздней PS–левіца. У гэтых партыях існавалі лакальныя арганізацыі, праходзілі іх з'езды. На чале PS стаяў Цэнтральны Камітэт і на чале Бунда – Партыйная Рада.

Усе сацыялістычныя партыі актыўна супрацоўнічалі з прафсаюзамі. З Бундам была звязана сацыял-дэмакратычная маладзёжная арганізацыя «Будучыня» (Cukunft), з PS – Яўрэйская сацыялістычная рабочая моладзь (Juqnt). Сацыялістычныя партыі мелі свой друк. Бунд выдаваў газету «Unzer Folkscajtunq» (Варшава), «Unzer Cedank» (Вільня), PS–левіца – штотыднёвік «Arbeter Welt» (Варшава).

Вядомыя дзеячы Бунда ў гэты перыяд – Віктар Альтэр, Генрык Эрліч, Ізраэль Ліхтэмштэйм, Бадліш Міхалевіч, Гершон Шуберт. Лідэры PS–левіцы – Лейб Холендэрскі, Іхот Ліц, Нухім Якаў Рафалкес і PS – правіца – Ігнацій Шынер [10,с.274].

У палітычным жыцці яўрэяў важнае месца займаў нацыяналістычны рух – сіянізм, які з'яўляўся рэакцыйна-нацыяналістычным кірункам у палітыцы і ён прадстаўляў інтарэсы яўрэйскай буйной і сярэдняй буржуазіі, распаўсюджваў свой уплыў сярод гандлёвых служачых і рамеснікаў і найбольш адсталых слаёў яўрэйскіх працоўных. Сіянізм прапаведваў ідэю «выключнасці» так званай «сусветнай яўрэйскай нацыі», лозунг «зыходу» яўрэяў з краін іх фактычнага пражывання і «нацыянальнага аб'яднання» ва ўласнай дзяржаве [9, с.348].

Сіянізм як палітычны рух узнік у 80-я гады XIX ст. ва ўмовах праграмнай палітыкі царызма і ўзмацненнага росту паўперызацыі шырокіх яўрэйскіх мас, пазбаўленых усялякіх палітычных правоў з загнаных у так званую «мяжу аседласці».

Ва ўмовах, калі яўрэйскія дробна-буржуазныя і часткова рамесна-працоўныя слаі шукалі выхад са свайго становішча ў эміграцыі ў Амерыку і Заходнюю Еўропу, яўрэйская буржуазія імкнулася выкарыстаць сімпатыі рэлігійна настроеных збяднелых яўрэйскіх мас да Палесціны з мэтай стварэння палітычнага руху, які падпарадкаваў бы яе ўладзе яўрэйскія масы, адцягваючы іх да ўдзелу ў барацьбе супраць царызму.

Палітычную праграму сіянізму даў доктар Тэадор Герцэль, які прапанаваў у 90-я гады XIX ст. ідэю аб стварэнні «яўрэйскай дзяржавы» як практычную мэту (на першым сіянісцкім кангрэсе ў 1897 г.) [6, с.239].

У сваёй праграме палітычны сіянізм зыходзіў з палажэння аб тым, што сусветнае яўрэйства ўяўляе быццам бы адзіную ў свеце нацыю, якая не мае сваёй тэрыторыі. На думку сіяністаў гэта робіць яўрэйскае пытанне невырашальным нават у самай дэмакратычнай дзяржаве. Таму сіянісцкі Базэльскі кангрэс прапаноўваў наступны шлях:

1. Садзейнічаць каланізацыі Палесціны рамеснікамі, фермерамі і г.д.

2. Умацаваць пачуцці яўрэйскай нацыянальнай свядомасці.

3. Прыкласці ўсе намаганні для атрымання ад уладаў найбольш уплывовых краін свету дазволу на стварэнне нацыянальнай радзімы для яўрэяў у Палесціне [6, с.240].

Для ажыццяўлення гэтых задач сіяністы зварочваліся з хадайніцтвамі да глаў самых багатых краін свету, уключаючы і Мікалая II, з прапановамі прызнаць іх праграму як сродак барацьбы супраць рэвалюцыйнага руху сярод яўрэйскіх мас.

Сваёй нацыянальнай мовай сіяністы лічылі старажытнаяўрэйскую (іўрыт), з дапамогай якой павінна было праводзіцца «культурнае адраджэнне яўрэйскага народа», а тагачасная яўрэйская мова ідзіш разглядвалася як «немінучае зло», якое магчыма было выкарыстаць для агітацыі сярод шырокіх яўрэйскіх мас у духу сіянізму.

Агульнасіянісцкая партыя складалася з некалькіх груп, аб'яднаных агульнасцю мэты – стварэнне нацыянальнай яўрэйскай дзяржавы ў Палесціне. Галоўнымі з гэтых груп былі наступныя:

1. Histadruth – Mizrachi («Мізрахі»), якая ўтварала клерыкальнае крыло сіянізму і адрознівалася ад клерыкальнай Aqudes Iersroel у пытаннях стаўлення да палітычнага сіянізму, да якога «Мізрахі» ставілася станоўча. Дзейнасць «Мізрахі» канцэнтравалася ў рэлігійных кагалах. Асаблівую ўвагу яна надавала рэлігійнаму выхаванню на старажытнаяўрэйскай мове і абароне рэлігійных традыцый, напрыклад, святкаванню суботы. У пытанні аб Палесціне гэтая група змыкалася з крайне правым крылом сіянізму – з рэвізіянізмам. Мэтай і імкненнем «Мізрахі» было стварэнне ў Палесціне яўрэйскага народнага «месцапрабывання» [6, с.241]. Лозунг гэтай групы наступны: «Рэлігія, навука, праца!».

«Мізрахі» мела на тэрыторыі Навагрудскага ваяводства тры аддзелы: у Баранавічах, Лідзе, Нясвіжы [3, с.188]. Найбольш вядомымі і значнымі дзеячамі груп былі Брот, Фарбштэйн, равін Рубінштэйн [1, с.28].

Адзін з аддзелаў «Мізрахі» існаваў і ў Сувалках. На чале гэтага аддзела знаходзіліся: Чопа Кірсміанскі (старшыня), Хена Кірсміанскі (намеснік старшыні), Шоха Шонтэф (сакратар). Усяго ў гэты аддзел уваходзіла 20 членаў. У архіўных матэрыялах ёсць справаздача каменданта пастэрунка Беластоцкага ваяводства С.Паёнка аб ліквідацыі «яўрэйскай арганізацыі» «Mizrachi», старшынёй якой быў Ёзэф Храмніцкі, сакратаром – Ёзэф Шапіра, а скарбнікам – Мая Шварцманоўна [2, с.7].

Дзеля прыцягнення да сябе большай увагі «Мізрахі» ў сакавіку 1934 года арганізавала публічную лекцыю ў Нясвіжы на тэму абудовы Палесціны і ў красавіку 1934 года – 2 сходы ў Баранавічах і адзін сход у Лідзе,

дзе былі абмеркаваны справы абудовы Палесціны ў рэлігійным духу, спынення эміграцыі, а таксама крытыкавалася дзейнасць яўрэйскіх «левіцовых» арганізацый.

2. Фракцыя Грынбаўма – «Al Hamiszmar» («На стражы») утварала так званы «радыкальны сіянізм», і ў лоне гэтай арганізацыі пачалася ў 30-я гады змена сімпатый у бок рэвізіяністаў, вядучы тым самым за сабою страту дамінуючых папярэдніх пазіцый гэтай групы. На гэтыя змены ўнутры арганізацыі паўплывалі палесцінская праблема і адносіны Англіі. Не без значэння былі і варожыя адносіны грынбаўманцаў да дзяржавы, з якой усё большая частка яўрэяў пераставала быць салідарнымі [3, с.190].

3. Фракцыя «Eth Libnoth» («Час будаваць»), кіраўнікамі якой былі Готліб і Гефтман. Націск гэтая група рабіла на падтрымку прыватнай капіталістычнай ініцыятыве ў адбудове Палесціны і на падтрымку ўрада Пілсудскага.

Гэта арганізацыя мела чатыры аддзелы: 1) Кетен – Kajemeth, так званы аддзел па вырашэнні пытання пакупкі зямлі ў Палесціне; 2) Кетен – Hajesod, так званы аддзел па справах каланізацыі і культуры; 3) палесцінскі аддзел – падтрымка эміграцыі ў палесціну; 4) Hechaluc – Himerkazi – аддзел прафесійнай адукацыі і маральнага выхавання кандыдатаў да пражывання ў палесціне [3, с.190].

Пад уплывам фракцый «Eth Libnoth» і «Al-Hamiszmar» знаходзіліся 30 аддзелаў (каля 2000 членаў).

4. Рэвізіяністы – група: Жабацінскага, так званая «Bryth-Hazoar». Рэвізіянізм з'яўляўся крайне правым крылом у сіянісцкім руху. Асновай рэвізіянісцкай праграмы з'яўлялася: прыгнечанне працоўнага арабскага насельніцтва, барацьба з нацыянальна-вызваленчым рухам арабаў, стварэнне яўрэйскай дзяржавы на абодвух баках Іардана, стварэнне яўрэйскай узброенай сілы, барацьбы за знішчэнне камунізма [6, с.242].

Дзеля ажыццяўлення гэтых мэт рэвізіяністы стварылі ў Польшчы і іншых краінах свае паўваенныя арганізацыі моладзі («Бейтар») і арганізацыі былых ваенна-служачых («Брыт гахаіл») па ўзоры гітлераўскіх штурмавых атрадаў і пры садзейнічанні польскага ўрада. Рэвізіяністы таксама стваралі школы ваеннага навучання для каманднага састава гэтых атрадаў, кіраўнікамі якіх былі афіцэры польскай арміі.

У барацьбе супраць рэвалюцыйнага руху рэвізіяністы цесна супрацоўнічалі з Дэфензівай (ахранкай), выдаваючы ў рукі паліцыі рэвалюцыйных працоўных [6, с.243].

У адносінах да СССР рэвізіяністы вялі самую шалёную траўлю, блакіруючыся з белагвардзейскімі элементамі (дамова з правадыром рэвізіянізму Жабацінскім і Пятлюрай аб сумеснай арганізацыі ваенных сіл для пахода на СССР) [6, с.243].

Рэвізіяністы адкрыта заяўлялі, што разлічваюць на вайну, і былі ўпэўнены, што калі першая сусветная вайна дала яўрэйскаму народу «дэкларацыю Бальфура», то другая сусветная вайна дасць ім яўрэйскую дзяржаву. Сіяністы сістэматычна вялі антысавецкую прапаганду. Пад прыкрыццём кампаніі «Дапамога сваім братам у СССР» рэвізіяністы разгарнулі

барацьбу супраць Савецкага Саюза, распаўсюджваючы вымыслы аб антыяўрэйскай палітыцы ў СССР.

У 1932 годзе група Жабацінскага рспалася. Значная яе частка далучылася да былога сакіраўніка Жабацінскага – Гросмана. Новастворaная арганізацыя Гросмана, т.зв. «Bryth-Hacanaim» у некаторых пытаннях была салідарна з пранцыпамі «Histadruth ha' Cyjonith be' Polonijah» (сіянісцкая арганізацыя ў Польшчы). У сваю чаргу тая не выступала агрэсіўна супраць гросманістаў, як гэта рабіла рэвізіянісцкая група Жабацінскага [3, с.189].

На 1934 год уплыў групы Жабацінскага ва ўсіх гарадах Навагрaдскага ваяводства быў практычна роўны ўплыву «Histadruth ha' Cyjonith be' Polonijah» [3, с.190].

У рэвізіянісцкай групоўцы Жабацінскага існавалі наступныя аддзелы:

1) аддзел па справах пакупкі зямлі ў Палесціне;

2) аддзел па справах каланізацыі рэвізіяністаў у Палесціне;

3) аддзел па справах каланізацыі яўрэяў выхадцаў з Германіі і інш [3, с.191].

Як частка групы Жабацінскага існавала т.зв. «Таварыства сіяністычнай моладзі імя Тэадора Герцэля» ў Лідзе, якое налічвала каля 45 членаў.

Арганізацыя сіяністаў-рэвізіяністаў дзейнічала і на тэрыторыі мястэчка Сейны (каля 60 членаў) і гэта такія групы, як «Bejtar» і «Brith Chachjat». Кіраўнікамі гэтых груп былі купец Хаім Перыц і гандляр Борух Энштэйн.

Калі гаварыць аб арганізацыйнай структуры сіянізму, то трэба адзначыць, што сіянісцкая партыя ў Польшчы з'яўлялася састаўной часткай сусветнай сіянісцкай арганізацыі, вышэйшым органам якой з'яўляўся Сусветны Кангрэс (праходзіў раз у два гады), які выбіраў Экзекутыву (выканаўчы орган) на аснове кааліцыі асобных сіянісцкіх груп. Выбраная на апошнім кангрэсе экзекутыва з'яўлялася кааліцыяй правых PS з т.зв. радыкальнымі сіяністамі.

Вышэйшай уладай сіянісцкай партыі ў Польшчы быў Краёвы З'езд, які выбіраў Цэнтральны Камітэт з сакратарыятам на чале. Акрамя агульнасіянісцкіх праходзілі і асобныя мясцовыя ці краёвыя з'езды «Mizrachi», рэвізіяністаў, «Etu Libnoth» і «Al Hamiszmar».

Кожная з сіянісцкіх груп мела сонацкія арганізацыі рэлігійнага («Cejre – Mizrachi»), спартыўнага («Makabi»), скаўцкага («Гашамер Гацаір») і культурна-асветніцкага характару [6, с.244].

Пад уплывам сіянізму знаходзіўся амаль увесь штодзённы яўрэйскі буржуазны друк (акрамя фалкісцкай газеты «Віліер Тог» і агудаўскай «Ідзіше Тогблат»).

Штодзённая газета на яўрэйскай мове «Момант» і штодзённая газета на польскай мове «Наш пшэглёнд» – з'яўляліся органамі рэвізіянізму пры дапамозе групы «Eth Libnoth». «Момант» з'яўляўся таксама трыбунай для «Mizrachi». Цэнтральны орган сіянізму «Гайнт» з'яўляўся галоўным чынам органам групы Грынбаўма [6,с.245].

Імкнучыся стварыць сваю асабістую палітычную апору сярод яўрэйскага насельніцтва, урад Пілсудскага на тэрыторыі Заходняй Беларусі арганізаваў яўрэйскую групу пілсудчыкаў пад назвай «Яўрэйскі Клуб Дзяржаўнай Думкі» на чале з Гіршбергам, тым самым забяспечваючы сабе тыл на выпадак вайны з СССР. У 1929-1930 гг. група налічвала ўсяго некалькі дзесяткаў членаў у Вільні і Беластоку. Пачынаючы з 1933 года, група ўзмацніла сваю агітацыйную і арганізацыйную працу ў мястэчках і пры дапамозе местачковага равіна, адваката і ўрача стварала свае арганізацыі [6, с.253].

Гледзячы на справаздачы, якія былі апублікаваны ў органе гэтай групы «Унзэр Шцімэ» №27, 1934 г. «Клуб мыслі панствовэй» меў у Віленскім ваяводстве 6 павятовых арганізацый, якія ахоплівалі каля 200 аддзяленяў, у Навагрудскім ваяводстве – 3 павятовых, 10 местачковых арганізацый, у Беластоцкім ваяводстве – 3 павятовых і ў Палескім – 6 павятовых арганізацый.

Аб сутнасці праграмы гэтай групы «Унзэр Шцімэ» (15.11.1934 г.) піша так: «Наша задача – развіваць думкі аб мірнай садружнасці яўрэяў з польскім народам для справы пабудовы вялікай Польшчы. Мы павінны згрупіравацца вакол польскай грамадскасці вакол маршала Пілсудскага» [6, с.254]. Лозунгам групы з'яўлялася: «Польшча для нас, мы для Польшчы» [6, с.255].

Негледзячы на шэраг спроб з боку «яўрэйскага клуба дзяржаўнай думкі», гэтай групе ўсё ж такі не ўдалося пранікнуць у масы.

Зыходзячы з усяго вышэй сказанага, можна зрабіць выснову, што яўрэйскі палітычны рух у даследуемы перыяд развіваўся ў вельмі складаных умовах.

У барацьбе за нацыянальныя правы ўдзельнічалі палітычна актыўная частка яўрэйскага пралетарыяту, дэмакратычная інтэлігенцыя, купецтва, а таксама нацыянальна свядомыя прадстаўнікі дробнай буржуазіі.

Палітычны рух у 1921–1939 гг., як і ў папярэднія гады, быў вельмі неаднародны. Ён складаўся з такіх напрамкаў, як кансерватыўна-клерыкальны, ліберальны, сацыялістычны і сіянісцкі.

Агульным, што аб'ядноўвала дзейнасць яўрэйскіх палітычных партый, была ідэя абароны нацыянальных, палітычных і эканамічных інтарэсаў і правоў яўрэйскага насельніцтва.

А вось тактыка партый была далёка не аднолькавай: распаўсюджванне і ажыццяўленне ідэі «тэрытарыяльнага» і «духоўнага» сіянізму і пропаведзь ідэі «выключнасці» так званай «сусветнай яўрэйскай нацыі» і стварэнне сваёй дзяржавы ў Палесціне, ідэя стварэння нацыянальных меншасцей і г.д.

Літаратура і крыніцы

1. Государственный архив Гродненской области (ГАГО). Фонд 209. Опись 31. Дело 10: «Донесения тайного агента о еврейском населении и списки членов еврейских организаций». – 89 с.

2. ГАГО. Фонд 209. Опись 1. Дело 17: «Переписка с полицейским участком о сборе сведений о литовских и еврейских политических организациях». – 55 с.
3. ГАГО. Фонд 662. Опись 3. Дело 38: «Месячные отчёты и донесения Новогрудского управления». – 122 с.
4. Касцюк М. П., Ігнаценка І. М. Нарысы гісторыі Беларусі. – Ч. ІІ. – Мінск, 1994. – 480 с.
5. Мілеўскі Я. Е. Заходняя Беларусь: да пытання тэрыторыі і насельніцтва // БГЧ. – 1998. – № 3. – С. 27-38.
6. Политические партии в Польше, Западной Белоруссии и Западной Украине. – Минск: Изд-во Бел. АН., 1935. – 335 с.
7. Zrodta A. Program Ï ydowskiej Socjalno-Demokratyczes Partii Robotniczej (Poale-Syion). – Warszawa, 1918. – 20 s.
8. Halpen J. Polityka ïydowska w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1933 // Sprawy Narodowosciowe. – 1933. – Z. 1. – S. 29-70.
9. Hafftka A. Ï ydowskie ugrupowania polityczne w Polsce // Sprawy Narodowosciowe. – 1930. – Z. 3-4. – S. 341-363.
10. Holzer Jerzy. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1974. – 669 s.

И.А. Украинец, ГИИ МЧС РБ, г. Гомель

СЕНТЯБРЬ 1939 ГОДА – СУДЬБОНОСНЫЙ МОМЕНТ В ИСТОРИИ ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ

Западная Беларусь в сентябре 1939 г. оказалась втянута в драматические события начавшейся второй мировой войны. В начале войны белорусский народ влился в состав единого социалистического государства. Это было одним из результатов «большой политики» Гитлера и Сталина, отражённой в пакте Молотова – Риббентропа от 23 августа 1939 г. и в дополнительных секретных протоколах к нему.

Ввод войск в Западную Беларусь и её присоединение можно назвать репетицией перед включением в сферу влияния Советского Союза Бессарабии и Прибалтийских государств. Именно в Западной Беларуси советское руководство испробовало политику, которая потом активно использовалась во всей Восточной Европе, т.е. приобщение новых присоединённых территорий к строительству социализма. «В будущем малым государствам придётся исчезнуть. Вы уже сейчас должны знакомить Ваш народ с советской системой, которая в будущем воцарится повсюду в Европе», – заявлял Молотов исполняющему обязанности премьер-министра Литвы Креве-Мийкявичусу [4, с. 39].

Предоставлять право населению, проживавшему на территории Беларуси, самостоятельно решать свою судьбу никто не собирался. Соответственно границы Западной Беларуси перекраивались по усмотрению

советского руководства. Вскоре после того, как Западная Беларусь вошла в состав БССР, возникла угроза утраты части Брестской области в пользу Украины. На этом настаивал Н.С.Хрущёв [6, с. 157-158]. Решениями Политбюро ЦК ВКП (б) от 4 сентября – 3 октября 1939 г. был определён весь процесс воссоединения, учитывая мельчайшие детали [3, с. 119].

Отношение населения региона к вхождению в состав БССР было неоднозначным, что определялось его полиэтничностью и социальным составом. Местное белорусское население реагировало на это событие по-разному. Зажиточные слои и интеллигенция Западной Беларуси восприняли воссоединение достаточно настороженно, поскольку в их среде было известно о трагических событиях 30-х годов в БССР, связанных с коллективизацией и борьбой с «нацдемовщиной» [8, с. 30]. В свою очередь беднейшая часть населения радовалось такому решению советского руководства [2, с.20]. Конечно, местные поляки отнеслись к этой акции наиболее негативно [12, с.91], хотя были среди них и те немногие, которые считали, что Красная Армия станет воевать с Германией [7, с. 41].

Среди жителей Восточной Беларуси также не наблюдалось единства по отношению к данным событиям. Помимо одобрения и радости наблюдалось и сочувствие Польше, так как были люди, считающие, что СССР нанёс ей удар в спину [9].

Социальный состав и полиэтнический характер населения Западной Беларуси во многом определили советскую политику репрессий и депортации части населения. В политике депортации Западная Беларусь оказалась как бы испытательным полигоном. Затем по этому сценарию органы НКВД проводили политику депортации других народов: чеченцев, калмыков и др.

Сразу после вступления Красной Армии на территорию Западной Беларуси начались политические репрессии в отношении польского населения. Они проводились в рамках политической нейтрализации «контрреволюционных элементов» [10, с. 89]. У части белорусского населения выселение поляков вызвало положительную реакцию [11, с. 72]. Однако с конца 1939 года начались репрессии и против белорусов, которые продлились вплоть до начала Великой Отечественной войны [1, с.112]. Репрессиям подверглись не только крестьянство, но и интеллигенция, в результате чего к 1941 году большая часть интеллигенции Западной Беларуси эмигрировала либо была уничтожена.

Таким образом, вскоре после присоединения Западная Беларусь стала иметь жалкий вид. Многие товары исчезли из магазинов, шло разграбление культурных ценностей, закрывались костёлы [5]. Березу-Картузскую заменили лагеря НКВД, а колхозы – помещиков. Но при этом было обеспечено развитие белорусской нации, как единого этнического организма, что было бы невозможно в разделённых государствах.

Литература и источники

1. Адамушка У. Палітычныя рэпрэсіі 20-50 гг. на Беларусі. – Мн., 1994.
2. Волкогонов Д.А. Драма решений 1939 // Новая и новейшая история. – 1989. – № 4.
3. Документы внешней политики, 1939 г. Т.22. – Кн. 2. – М., 1992.
4. Донгаров А. Между Рейном и Волгой // Родина. – 1991. – № 5.
5. Карпюк А. Хроніка майго пакалення // Полымя. – 1990. – №10.
6. Пономаренко П.К. События моей жизни // Нёман. – 1992. – № 3.
7. Сандалов Л.М. Пережитое. – М., 1966.
8. Туранок Ю. Беларусь пад нямецкая акупацыяй. – Мн., 1993.
9. Филиал государственного архива Гомельской области. Ф.702. Оп.1. Д.64. Л. 72, 73.
10. Хацкевич А. Арышты і дэпартацыі ў заходніх абластях Беларусі (1939–1941 г.) // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 1.
11. Там жа. – № 2.
12. Хрущёв Н.С. Мемуары // Вопросы истории. – 1990. – № 7.

І.А. Саракавік, Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, г. Мінск

МІЛІЦЫЯ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ: СТАНАЎЛЕННЕ І ДЗЕЙНАСЦЬ (1939 – 1941 гг.)

Вызваленне Заходняй Беларусі і далучэнне яе да БССР паставіла перад органамі Народнага камісарыята ўнутраных спраў Беларускай ССР у цэлым і міліцыяй у прыватнасці задачы ўтварэння і развіцця сваіх структур у заходніх рэгіёнах Беларусі, падтрымання там грамадскага парадку і вядзення барацьбы з рознымі відамі злачынстваў, ізаляцыі антысавецкіх элементаў, актыўнага ўдзелу ў максімальна інтэнсіўных грамадска-палітычных, сацыяльна-эканамічных і культурных пераўтварэннях на савецкай аснове вялізнай тэрыторыі з буржуазным грамадска-палітычным і сацыяльна-эканамічным ладам. Іх выкананне патрабавала высокага прафесіяналізму, напружання, асаблівай адказнасці кожнага супрацоўніка міліцыі. Невыпадкова яшчэ 15 верасня 1939 г. ЦК УКП(б) сваёй пастановай зацвердзіў Палажэнне аб палітычным аддзеле Галоўнага ўпраўлення рабоча-сялянскай міліцыі НКУС СССР і Інструкцыю аб рабоце палітаддзелаў галоўных упраўленняў і аддзелаў НКУС СССР.

Галоўнай задачай палітаддзелаў з'яўлялася камуністычнае выхаванне асабовага складу, умацаванне яго маральна-палітычнага стану і службовай дысцыпліны. Абапіраючыся на палітаддзелы і партыйныя арганізацыі тэрытарыяльных органаў міліцыі, палітаддзел Галоўнага ўпраўлення міліцыі НКУС павінен быў мабілізаваць супрацоўнікаў на паспяховае выкананне задач, якая пастаўлены былі перад імі дырэктыўнымі органамі [1, с. 33].

Першапачаткова ў Заходняй Беларусі адбывалася станаўленне міліцыі, якая арганізацыйна ўваходзіла ў НКУС БССР і яго абласныя ўпраўленні. 2 лістапада 1939 г. загадам НКУС СССР у адпаведнасці з прынятым пятай (нечарговай) сесіяй Вярхоўнага Савета СССР першага склікання рашэннем, «Аб уключэнні Заходняй Беларусі ў склад Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік і ўз'яднанні яе з Беларускай Савецкай Сацыялістычный Рэспублікай» утвораны ўпраўленні НКУС па Беластоцкай, Навагрудскай, Пінскай, Вілейскай абласцях [2, спр. 1, арк. 109 – 111]. Загадам НКУС СССР ад 29 лістапада 1939 г. было ўтварана УНКУС па Брэст-Літоўскай вобласці БССР [2, спр. 1, арк. 113].

Аднак такая тэрытарыяльная структура доўга не пратрымалася. У яе былі ўнесены адпаведныя карэктывы. 20 снежня 1939 г. загадам НКУС БССР за подпісам старшага маёра дзяржбяспекі Л.Цанавы аб'яўлены назвы і дыслакацыя органаў НКУС у заходніх абласцях Беларусі ў адпаведнасці з указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР аб іх адміністрацыйным падзеле:

УНКУС па Беластоцкай вобласці (г.Беласток): Беластоцкі гараддзел (г.Беласток), Гродненскі павятовы аддзел (ПА) (г.Аўгустова), Сакольскі ПА (г.Сокал), Бельскі ПА (г.Бельск), Ломжанскі ПА (г.Ломжа), Высока-Мазавецкі ПА (г.Высокі Мазавец), Грыўскі ПА (г.Граеў);

УНКУС па Баранавіцкай вобласці (г.Баранавічы): Навагрудскі ПА (г.Навагрудак), Вілейскі ПА (г.Вілейка), Шчучынскі ПА (г.Шчучын), Стаўбцоўскі ПА (г.Стаўбцы), Слонімскі ПА (г.Слонім), Нясвіжскі ПА (г.Нясвіж), Лідскі ПА (г.Ліда);

УНКУС па Вілейскай вобласці (г.Вілейка): Ашмянскі ПА (г.Ашмяны), Свянцянскі ПА (г.Свянцяны), Браслаўскі ПА (г.Браслаў), Дзісенскі ПА (г.Глыбокае), Маладзечанскі ПА (г.Маладзечна), Пастаўскі ПА (г.Паставы);

УНКУС па Пінскай вобласці (г.Пінск): Столінскі ПА (г.Столін), Драгічынскі ПА (г.Драгічын), Лунінецкі ПА (г.Лунінец), Косаўскі ПА (г.Косава);

УНКУС па Брэсцкай вобласці (г.Брэст): Кобрынскі ПА (г.Кобрын), Пружанскі ПА (г.Пружаны). Брэсцкі ПА НКУС расфарміроўваўся, яго асабовы склад накіроўваўся на ўкамплектаванне УНКУС па Брэсцкай вобласці [2, спр. 13, арк. 95 – 96].

Аднак гэтым загадам не была завершана арганізацыйная пабудова міліцыі Беларусі ў яе заходніх абласцях. У сувязі з вялікім аб'ёмам спецыяльнай працы, выкліканым далучэннем да Савецкага Саюза Літвы, Латвіі, Эстоніі, заходніх раёнаў Беларусі і Украіны, Паўднёвай Бесарабіі і Паўночнай Букавіны, Народны камісарыят унутраных спраў СССР указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР 3 лютага 1941 г. быў падзелены на два наркаматы: НКУС СССР і НКДБ СССР. У складзе першага знаходзілася і Галоўнае ўпраўленне міліцыі [3, с. 26]. Аналагічныя змены адбыліся і ў саюзных рэспубліках. У прыватнасці, 4 сакавіка 1941 г. указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР НКУС Беларускай ССР быў падзелены на Народны камісарыят дзяржаўнай бяспекі БССР і Народны камісарыят унутраных спраў БССР [4, с. 297].

Супрацоўнікі міліцыі ў новай структуры органаў НКУС БССР складалі галоўную сілу, ім надавалася асаблівая значнасць. Так, на 23 мая 1941 г. з 865 работнікаў НКУС БССР 253 былі супрацоўнікамі міліцыі, ва УНКУС Баранавіцкай вобласці адпаведна 302 і 158, УНКУС Беластоцкай вобласці – 353 і 190, а ў Нясвіжскім райаддзеле УНКУС Баранавіцкай вобласці – 71 і 54 [5, спр. 35, арк. 1, 29, 31, 41, 52 – 53, 64, 76].

Міліцыя ў той час мела разгалінаваныя службы: палітычную, па барацьбе з бандытызмам, крымінальнага вышуку, барацьбы з крадзяжом сацыялістычнай уласнасці і спекуляцыяй, аператыўную, пашпартна-вышуковую, віз і рэгістрацыі замежных грамадзян, службы і баявой падрыхтоўкі, актаў грамадзянскага стану, ДАІ, ветэрынарнай інспекцыі, камендатуры. Аналагічныя падраздзяленні былі ва ўпраўленнях НКУС абласцей і супрацоўнікі гэтых службаў у райаддзелах УНКУС [5, спр. 35, арк. 31 – 41, 52 – 53, 64 – 76].

Камплектаванне органаў міліцыі ў заходніх абласцях БССР вялося двума шляхамі: сюды накіроўваліся (асабліва з БССР і РСФСР) палітычна і ідэалагічна праверaныя і надзейныя супрацоўнікі, добра падрыхтаваныя прафесійна, і тут утвараліся кароткатэрміновыя школы для падрыхтоўкі начальніцкага і радавога складу міліцыі з ліку мясцовага насельніцтва, перш за ўсё сялян, рабочых, былых падпольшчыкаў.

Дзейнасць міліцыі ў Заходняй Беларусі адбывалася ў складаных умовах пераходу ад аднаго дзяржаўнага ладу да другога, набліжэння вайны. Калі ва ўсходніх абласцях Беларускай ССР барацьба міліцыі вялася ў асноўным з агульнакрымінальнымі злачынствамі (крадзяжамі, хуліганствам і г.д.), то ў заходніх – перш за ўсё з палітычным і крымінальным бандытызмам, а таксама з рознымі відамі прафесіянальнай злачыннасці, якія існавалі ў Другой Рэчы Паспалітай. Сваю працу яны ажыццяўлялі ў цесным кантакце з органамі дзяржаўнай бяспекі і пры дапамозе членаў брыгад садзейнічання міліцыі [6, с. 150].

Сваю працу па ахове грамадскага парадку, барацьбе з рознага роду злачынствамі супрацоўнікі міліцыі ў Заходняй Беларусі ў цэлым выконвалі станоўча. У многім гэта тлумачылася не толькі іх прафесіяналізмам, але і тым становішчам, якое назіралася на гэтых землях у той час: закрытасць іх ад усходняй часткі БССР (туды можна было трапіць толькі па пропуску), павялічаны кантынгент Чырвонай Арміі, татальны кантроль улады над усімі сацыяльнымі слаямі грамадства, надзея значнай часткі працоўных на лепшае будучае ў сувязі з прыходам Чырвонай Арміі і вызваленнем іх ад польскага панавання. Гэта надзея знешне падмацоўвалася даступнасцю адукацыі, у тым ліку на роднай мове, лячэбнай дапамогі праз адкрыццё бальніц, фельчарскіх пунктаў, культурна-асветніцкіх устаноў і г.д.

Імкненне улады як мага хутчэй правесці ў Заходняй Беларусі палітыка-эканамічныя, сацыяльныя, духоўныя пераўтварэнні па савецкаму ўзору падштурхоўвала іх і да неправамерных дзеянняў у адносінах да асобных сацыяльных катэгорый насельніцтва, што вылівалася ў шматлікія палітычныя рэпрэсіі. Да гэтай справы былі прыцягнуты не толькі органы дзяржаўнай бяспекі, але і органы ўнутраных спраў, у тым ліку і міліцыі.

Рэпрэсіі супраць «контррэвалюцыйных, антысавецкіх, нацыяналістычных элементаў» пачаліся з першага дня ўступлення падраздзяленняў Чырвонай Арміі на землі Заходняй Беларусі. Ужо на 7 кастрычніка 1939 г. органамі НКУС былі арыштаваны 2708 чалавек, праз тыдзень – 3535, у тым ліку, як значылася ў паведамленні Наркамата ўнутраных спраў, 389 буйных памешчыкаў, дваран, капіталістаў, 354 прадстаўнікі былой польскай адміністрацыі, 648 паліцэйскіх, жандараў, мытнікаў, 348 кіраўнікоў партый і арганізацый. Данясенне ад 22 кастрычніка 1939 г. паведамляла, што ў турмах Заходняй Беларусі знаходзіліся 4315 чалавек [7, с. 89].

«Віна» гэтых «контррэвалюцыйных, антысавецкіх, нацыяналістычных элементаў» заключалася толькі ў тым, што яны былі карэннымі жыхарамі і займалі пэўнае сацыяльнае становішча ў дзяржаве – Другой Рэчы Паспалітай, заходнебеларускія землі якой былі ў 1921 г. да яе далучаны Савецкай Расіяй на аснове міждзяржаўнага Рыжскага дагавору. 17 верасня 1939 г., парушаючы гэты, а таксама дагавор аб ненападзенні ад 25 ліпеня 1932 г. і пратакол ад 25 мая 1934 г. паміж СССР і Польшчай, Савецкі Саюз анексіраваў гэтыя землі і стаў устанаўліваць там свой палітычны рэжым. Таму дзеянні Савецкай улады супраць гэтых «элементаў» былі антыправавымі.

Апрача ўдзелу міліцыі ў арыштах так званых «антысавецкіх элементаў», яна, выконваючы загады дырэктыўных органаў, займалася праблемамі дэпартацыі насельніцтва з заходніх абласцей Беларусі ў адпаведнасці з сакрэтнай пастановай СНК СССР ад 5 снежня 1939 г., якая прадугледжвала высяленне асаднікаў і работнікаў лясной аховы [7, с. 90].

Тайная буйнамаштабная аперацыя праводзілася сакрэтна. Практычна яна пачала ажыццяўляцца 10 лютага 1940 г., калі маразы даходзілі да 37 – 42° С, назіраліся вялікія снегапады, снежныя завеі і заносы на дарогах [8, с. 203]. Па дадзеных акадэміка М.П.Касцюка, агульная колькасць рэпрэсіраваных дасягнула 50732 чалавек. 2160 жыхароў па розных прычынах засталіся невыселенымі [8, с. 204].

Наступнай акцыяй супраць насельніцтва Заходняй Беларусі, у якой актыўны ўдзел прымала міліцыя, было высяленне жыхароў заходняй васьмісотметровай пагранічнай паласы згодна з пастановай Саўнаркама СССР «Аб ахове дзяржаўнай мяжы ў заходніх абласцях УССР і БССР» ад 2 сакавіка 1940 г. Адсяленню падлягалі 7442 гаспадаркі з насельніцтвам у 35,3 тыс. чалавек [8, с. 206].

13 красавіка 1940 г. праводзілася чарговае высяленне 8055 сем'яў рэпрэсіраваных памешчыкаў, афіцэраў, паліцэйскіх і іншых асоб колькасцю 26 777 чалавек [8, с. 208].

Падобныя аперацыі праваахоўных органаў, уключаючы міліцыю, праводзіліся практычна да пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Т.С.Процька лічыць, што ў Заходняй Беларусі ў гэты час было рэпрэсіравана ў адміністрацыйным парадку каля 100 тыс. чалавек [9, с. 606]. А.Ф.Хацкевіч больш дакладна прыводзіць звесткі: 125 тыс. чалавек, не ўлічваючы ваеннапалонных польскай арміі [10, с. 75 – 76]. У.Ф.Ладысеў і П.І.Брыгадзін

згодны з ім [11, с. 204]. Я.Запруднік лічыць, што з Заходняй Беларусі (разам з Вільняю) было дэпартавана каля 300 тыс. чалавек [12, с. 105], але пераканаўчых доказаў гэтай лічбы не прыводзіць.

Падаецца, што больш пераканаўчыя звесткі М.П.Касцюка: каля 150 тыс. чалавек былі рэпрэсіраваны ў заходніх абласцях Беларусі (без ваеннапалонных польскай арміі і без выселеных з Беларусі бежанцаў) [8, с. 211].

Такім чынам, з далучэннем Заходняй Беларусі да БССР і СССР адразу пачалося станаўленне і дзейнасць органаў міліцыі. Фарміраванне яе павятовых і абласных структур адбывалася аператыўна ў адпаведнасці з адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам і ў другой палове снежня 1939 г. было завершана. Іх камплектаванне праводзілася як за кошт супрацоўнікаў міліцыі з усходніх абласцей БССР, іншых саюзных рэспублік, перш за ўсё РСФСР, так паступова і з мясцовых прыхільнікаў Савецкай улады.

Асноўны аб'ём працы міліцыі быў накіраваны на падтрыманне грамадскага парадку і барацьбу са злачыннасцю ў спецыфічных умовах пераходу гэтых зямель ад аднаго грамадска-палітычнага, эканамічнага і духоўнага ладу да другога. У цэлым з гэтай задачай яна справілася.

Адначасова, з'яўляючыся састаўным звяном механізма савецкай таталітарнай дзяржавы, міліцыя прымала непасрэдны ўдзел, як і іншыя праваахоўныя органы, у ажыццяўленні масавых рэпрэсій розных сацыяльных, нацыянальных, рэлігійных слаёў насельніцтва Заходняй Беларусі.

Літаратура і крыніцы

1. Мулукаев Р.С., Скилягин А.Г. История советской милиции: Хронолог. справ. – Л., 1976.

2. Архіў МУС Рэспублікі Беларусь. Ф. 51. Воп. 1.

3. Лубянка. ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 – 1960: Справочник. – М., 1997.

4. Органы государственного управления Белорусской ССР (1919 – 1967 гг.). – Мн., 1968.

5. Архіў МУС Рэспублікі Беларусь. Ф. 23. Воп. 1.

6. Очерки истории милиции Белорусской ССР. 1917 – 1987. – Мн., 1987.

7. Хацкевіч А. Арышты і дэпартацыі ў заходніх абласцях Беларусі (1939 – 1941 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 1.

8. Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. – Мн., 2000.

9. Протько Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917 – 1941 гг.) / Т.С. Протько. – Мн., 2002.

10. Хацкевіч А. Арышты і дэпартацыі ў заходніх абласцях Беларусі (1939 – 1941 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 2.

11. Ладысеў У.Ф., Брыгадзін П.І. Паміж Усходам і Захадам: станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917 – 1939 гг.). – Мн., 2003.

12. Запруднік Я. Беларусь на гістарычных скрыжаваннях / Навук. рэд. У.Арлоў; пер. з анг. М. Раманоўскага. – Мн., 1996.

М.В. Васілючак, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

АБ НЕКАТОРЫХ НЕГАТЫЎНЫХ МОМАНТАХ У ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ НАПЯРЭДАДНІ ВАЙНЫ (ВЕРАСЕНЬ 1939 – ЧЭРВЕНЬ 1941 гг.)

1 верасня 1939 года фашысцкая Германія без абвяшчэння вайны напала на Польшчу. Адсталая ў эканамічнай, слабая ў ваенных адносінах буржуазная Польшча не змагла супрастаяць большым сілам агрэсіўнага праціўника. Польскі ўрад і камандаванне ўзброеных сіл пакінулі армію, народ і самі ганебна ўцяклі за мяжу.

17 верасня 1939 года па распараджэнню ўрада СССР Чырвоная Армія перайшла савецка-польскую мяжу і пачала вызваленчы паход на захад. На сённяшні дзень вядома, што ўжо 23 жніўня 1939 года паміж фашысцкай Германіяй і Савецкім Саюзам быў падпісаны дагавор аб узаемным ненападзе, дзе быў дадатковы сакрэтны пратакол аб сферах уплыву, які прадугледжваў ліквідацыю польскай дзяржавы і падзел яе тэрыторыі [8, с. 253].

Невялікая польская армія і дрэнна ўзброеная – усяго 45 тыс. чалавек – не магла аказаць значнага супраціўлення добра ўзброеным часцям Чырвонай Арміі, якія налічвалі 200802 салдат і афіцэраў, і на працягу 7-8 дзён уся тэрыторыя Заходняй Беларусі была вызвалена [10, с. 122]. На вызваленай тэрыторыі пачаліся пераўтварэнні па ўзору, якія адбываліся ў свой час у БССР у перадваенны перыяд. З пераходам савецка-польскай мяжы асноўную работу па навядзенню рэвалюцыйнага парадку, па барацьбе з агентамі польскай разведкі і ўстанаўленню Савецкай улады правялі работнікі ўнутранных спраў Беларусі – чэкісты. Так, народны камісар унутранных спраў БССР старшы маёр дзяржаўнай бяспекі Л.Цанава ў лісце на імя сакратара ЦК КП(б)Б П.К.Панамарэнка ад 17 кастрычніка 1939 года паведамляў пра арышты на тэрыторыі Заходняй Беларусі за першы месяц вызвалення: «Усяго арыштаваных на 15 кастрычніка 1939 года значыцца 3535 чалавек, у тым ліку»:

1. Буйных прадстаўнікоў з памешчыкаў, князёў, дваран і капіталістаў, падазроных у шпіянажы – 389.

2. Рэакцыйных прадстаўнікоў урадавай адміністрацыі:

а) ваяводаў, старастаў, намеснікаў ваяводаў і старастаў, бургамістраў, іх бліжэйшых памочнікаў – 354.

б) кіраўнікоў контррэвалюцыйных партый і актыўных членаў – 108.

3. Бандытаў – 108.

4. Кулакоў, бяжаўшых з СССР у Польшчу, звязаных з польскай разведкай – 74.

5. Агентаў польскай разведкі і правакатараў – 409 і так далей [12, с. 190-191].

Як бачна з вышэй прыведзенных дадзеных, за няпоўны месяц новай улады савецкімі чэкістамі былі выяўлены і арыштаваны некалькі тысяч

чалавек. На мой погляд, не ўсе рэпрэсаваныя гэтага заслугоўвалі. Але пачатая работа па навядзенню рэвалюцыйнага парадку і далей будзе праводзіцца да пачатку вайны. Вядома, такая з'ява не магла знайсці сярод насельніцтва Заходняй Беларусі паразумення і адабрэння.

Негатыўнай з'явай у заходніх раёнах Беларусі было стаўленне ўладаў да царквы, касцёла, наогул да духавенства. Так, з верасня 1939 года пачалася палітыка тэрору супраць мясцовага духавенства. На тэрыторыі Лідскага павета Ліпнішкоўскай гміны ў 1939 годзе былі расстраляны два ксянзы і святар Жыжэмскай царквы Уладімір Бук. У шэрагах вёсак моладзь, падбухтораная былымі членамі КПЗБ, пілавалі крыжы, якія былі ў населенных пунктах. У гэты час быў рэпрэсіраваны органамі НКУС ксёндз Гераненскага прыходу. Не дзіўна, што мясцовае насельніцтва выказвала пратэст з гэтай нагоды ў час выбараў у Вярхоўны Савет 24 сакавіка 1940 года. На некатарых бюлетэнях на беларускай мове было напісана «Няхай жыве польская дзяржава! Няхай жыве Польшча!» [9, с. 104, арк. 4]. Аналагічныя негатыўныя з'явы адбываліся і на тэрыторыі другіх паветаў Заходняй Беларусі ў перадваенны перыяд.

Адным з негатыўных момантаў у заходніх раёнах Беларусі з'яўлялася тое, што ўсе партыі, якія дзейнічалі на тэрыторыі Польшчы, куды ўваходілі і землі Заходняй Беларусі, былі забаронены. Была толькі адна партыя – Усесаюзная камуністычная партыя бальшавікоў. Неабходна ўлічваць, што з мясцовага насельніцтва не было членаў гэтай партыі, бо былая Кампартыя Заходняй Беларусі ў 1938 была распушчана Камінтэрнам. Былых членаў КПЗБ не аднаўлялі ў КП(б)Б, гэты працэс пачаўся толькі напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны. Але ва ўмовах падазронасці, звязанай з роспускам КПЗБ, у партыі было адноўлена толькі невялікая частка камуністаў – усяго 46 чалавек. Пераважная ж большасць, у тым ліку актыуныя арганізатары рэвалюцыйнай барацьбы супраць польскіх улад, засталіся па-за партыяй. У стаўленні да іх яшчэ доўгі час праяўлялася дыскрымінацыя. І толькі з 1956 года абвінавачванні супраць КПЗБ былі зняты, была дадзена высокая ацэнка КПЗБ, яе роспуск быў прызнаны неабгрунтаваным [14, с. 69].

Незразумелым для мясцовага насельніцтва Заходняй Беларусі з устанаўленнем Савецкай улады пры выбарах у народны сход (1939 год), у Вярхоўны Савет (сакавік 1940 год) і ў мясцовыя Саветы (снежань 1940 год) была адна кандыдатура, якую вылучалі і давалі на яе дазвол партыйныя і савецкія органы. І не выпадкова, што мясцовае насельніцтва абуралася і выказвала адкрыта супраць такой палітыкі свой пратэст. Так, у час выбараў адзін з настаўнікоў Крынкаўскай школы Беластоцкай вобласці публічна заявіў: «Камуністы толькі здзекваюцца над народамі, самі назначаюць кандыдатаў і сілай застаўляюць галасаваць, навошта забіраць час і застаўляць другіх пераліваць з пустога ў парожняе»[6, арк. 20].

У перадваенны перыяд у заходніх абласцях праводзілася мэтанакіраваная палітыка савецкага ўрада да заможных сялян па абмежаванню іх зямлі, па павышэню грашовых і натуральных падаткаў, забароны арэнды і найму рабочай сілы. 18 красавіка 1941 года ЦК КП(б)Б і СНК СССР прынялі пастанову «Аб устанаўленні гранічных норм землекарыстанне

на адзін сялянскі двор па Баранавіцкай, Беластоцкай, Брэсцкай, Вілейскай і Пінскай абласцях». У гэтай пастанове прадугледжвалася, што адзін двор мог карыстацца сваёй зямлёй не больш як 10 – 12; 15 гектарамі. Гэта залежыла ў першую чаргу ад мясцовых умоў, складу сям'і і г.д. У цэлым у 12,2 тысячы гаспадарак было адрэзана 26,4 тысячы га зямлі [1, с. 263]. Адрэзкі зямлі выклікалі незадаволенасць і супраціўленне значнай часткі сялян, якія сваёй добрай працай стваралі капітал, а затым куплялі зямлю. Гэта датычылася часткі заможнага сялянства.

У перадваенны перыяд урадам Беларусі праводзілася значная работа па абмежаванню і канфіскацыі будоўлі і маёмасці заможнай часткі насельніцтва. У гэтай справе важная роля належала пастанове СНК БССР ад 10 мая 1940 г. №672 «Аб муніцыпалізацыі і нацыяналізацыі будоўляў на тэрыторыі заходніх абласцей БССР». Згодна з гэтай пастановый у жыхароў, што мелі будоўлі, плошча якіх складала больш 113 м^2, належала забраць іх на карысць дзяржавы. Толькі ў Іўеўскім раёне было выяўлена 15 пабудоў, якія падлягалі нацыяналізацыі [3, арк. 46]. Пры правядзенні муніцыпалізацыі і нацыяналізацыі пабудоў на тэрыторыі заходніх абласцей БССР у некаторых раёнах мясцовымі органамі ўлады былі дапушчаны памылкі, якія заключаліся ў тым, што ў некаторых выпадках няправільна вылічвалі плошчу дамоў, і муніцыпалізаваліся дамы плошчай менш 113 м^2. Таксама ў парушэнні правоў праводзіліся высяленні жыхароў у адміністрацыйным парадку з муніцыпалізаваных і нацыяналізаваных дамоў, а таксама выпадкі канфіскацыі ў гаспадароў муніцыпалізаваных дамоў прадметаў хатняга ўжывання [11, с. 50]. Вядома, такія дзеянні мясцовых улад не знаходзілі паразумення ў большасці насельніцтва заходніх раёнаў Беларусі.

Кадравая палітыка, якая праводзілася Савецкай уладай у заходніх абласцях, мела не толькі станоўчыя вынікі, але і адмоўныя. На працягу 1939 і 1940 гадоў у заходнія раёны Беларусі было накіравана каля 31 тысячы партыйных, камсамольскіх, савецкіх работнікаў, спецыялістаў народнай гаспадаркі, аховы здароўя, народнай адукацыі і культуры і г.д. [2, с. 211]. Тут ўзнікае законнае пытанне, чаму ажыццяўлялася такая масіраваная пасылка работнікаў усіх узроўняў і спецыяльнасцей у заходнія вобласці, дзе жылі браты-беларусы. Адной з галоўных прычын гэтага быў сляпы недавер да мясцовага насельніцтва, асабліва палякаў і беларусаўкаталікоў. Прысланыя з усходу кадры не заўсёды адпавядалі патрэбным маральным або прафесійным якасцям. Так, на працу сакратаром партыйнай арганізацыі скуранога завода №6 г.Крынкі Беластоцкай вобласці быў накіраваны Д.В.Жаркоў, які 23 мая 1938 г. Асташынскім РККП(б) атрымаў партыйнае спагнанне – строгую вымову за п'янку і дэбош [4, арк. 56]. Другі прыклад. На пасаду загадчыка Крынкаўскага раёна аховы здароўя была накіравана А.І.Аляксандрына, член УКП(б), якая не мела сярэдняй адукацыі. У той час тут былі мясцовыя медыкі з вышэйшай адукацыяй [5, арк. 40]. Негатыўныя моманты ў работнікаў прысланых з усходу былі і ў другіх раёнах. Возьмем Воранаўскі раён Баранавіцкай вобласці. Так, міліцыянер Голад у вёсцы Дзявенішкі арыштаваў без падстаў настаўніка і адну грамадзянку, якіх пратрымаў двое сутак [7, арк. 67]. Старшы апера-

тыўны работнік дзяржбяспекі, будучі п'яным, прыставаў да дзвюх дзяўчат, якія жылі ў Воранаве, – Ялынскай і Барэша. А калі яны пачалі ўцякаць, ён пачаў па іх страляць. Назаўтра ні ў чым не павінных дзяўчат арыштавалі органы НКУС. І толькі пасля ўмяшання сакратара райкама партыі дзяўчат вызвалілі [1, с. 84].

Страшнай падзеяй у заходніх абласцях з'явіліся масавыя рэпрэсіі і дэпартацыя мясцовага насельніцтва. Дэпартацыя, згодна з архіўнымі дакументамі, праводзілася ў 4 этапы. 1-ы этап праводзіўся 10–13 лютага 1940 года паводле пастановы Саўнаркама СССР ад 5 снежня 1939 года і з 5 абласцей Беларусі падлягала высяляць у аддаленыя раёны Савецкага Саюза 9810 гаспадарак (52892 чалавекі) польскіх асаднікаў і служачых лясной аховы. Усяго з кастрычніка 1939 года да 22 чэрвеня 1941 года органамі НКУС-НКДБ БССР у Заходняй Беларусі былі рэпрэсіраваны больш за 135 тысяч палякаў, беларусаў, рускіх і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей, з іх высланы ў раёны Сібіры, Далёкага Усходу і на Поўнач больш за 120 тыс. чалавек [13, с. 342-343].

Але, нягледзячы на шэраг адмоўных момантаў, працоўныя заходніх абласцей Беларусі за кароткі гістарычны тэрмін дабіліся значных поспехаў у будаўніцтве новага ладу. У заходніх абласцях за няпоўныя два гады было цалкам ліквідавана беспрацоўе, узнят матэрыяльны і сацыяльны ўзровень рабочых і сялян. Уз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР дало магчымасць амаль усяму беларускаму этнасу разам жыць, працаваць, абапіраючыся на эканамічны і навукова-тэхнічны патэнцыял ўсёй савецкай краіны!

Літаратура і крыніцы

1. Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця. У 3 частках. Ч.3. – Гродна, 2003. – С.84.
2. Беларускі гістарычны зборнік. Беларускае гістарычнае таварыства 20. – Беласток, 2003. – С.211.
3. ДА ГАГВ. Фонд 4. Воп.44. Спр.1.
4. ДА ГАГВ. Фонд 4. Воп. 44. Спр.52.
5. ДА ГАГВ. Фонд 4. Воп. 44. Спр.76.
6. ДА ГАГВ. Фонд 4. Воп.44. Спр.81.
7. ДА ГАГВ. Фонд 6. Воп. 56. Спр.2. Арк.67.
8. Нарысы Гісторыі Беларусі: У 2ч. Ч.2. – Мн., 1995. – С.253.
9. Памяць. Іўеўскі раён. – Мн., 2002. – С. 104; Дзяржаўны архіў грамадскіх аб'яднанняў Гродзенскай вобласці. Фонд 2460. Воп.55. Спр.1. Арк.4.
10. Праблемы ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР: гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2000. – С.122.
11. Собрание постановлений и распоряжений правительства Белорусской Советской Социалистической Республики. – Мн., 1941. – № 3. – С.50.
12. Шлях да узаемнасці. Droga ku wzaemnosci. Mat. X Міжнароднай навуковай канферэнцыі: Гродна – Мір, 24 кастрычніка 2002 г. У 2-х частках. Частка II. – Гродна, 2004. – С. 190-191.
13. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах. Том 3. – Мн., 1996. – С. 342-343.
14. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах. Том 4. – Мн., 1997. – С.69.

Daniel Bożkowski, Biaiystok

ZACHODNIA BIAJORUŃ W ŃWIETLE RAPORTYW ZWZ DO CZERWCA 1941 R.

Do dzień bardzo niewielu historykyw stawia sobie pytanie, na ile dokiadne byiy raporty przygotowywane przez ZWZ dotycz№ce sytuacji na ziemiach Biaiorusi Zachodniej, wysyiane do Paryża i Londynu, na podstawie ktyrych Rz№d RP na wychodцstwie oraz Sztab Naczelnego Wodza budowali obraz sytuacji w Kraju. Zawartoњж tych raportyw pokazuje nam także, jakie informacje byiy dostкpne centrali ZWZ w Warszawie, a przynajmniej, jakie wnioski wyci№gano na podstawie szcz№tkowych informacji spiywaj№cych zza niemiecko-radzieckiej linii granicznej. Niniejsze rozważania opariem na raportach wysyianych z kraju i zamieszczonych w pierwszym tomie zbioru Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, obejmuj№cym informacje przesyiane od wrzeњnia 1939 do czerwca 1941 r.

Jeden z pierwszych zbiorczych raportyw wysiany zostai na pocz№tku stycznia 1940 r. W czkњci dotycz№cej „okupacji sowieckiej» możemy m.in. wyczytaж, że „wojska sowieckie zachowywaiy sik na ogyi poprawnie. W każdym razie instrukcje dowydztwa sziy w tym kierunku, a ekscesy, ktyre tu i ywdzie sik zdarzaiy, należy kiaњж na karb braku dyscypliny. Dowydztwo wojsk sowieckich tкpiio na ogyi antypolskie wyst№pienia band ukraicskich i Żydyw, czksto nawet antypolskie wyst№pienia wojska sowieckie uњmierzaiy krwawo» [1]. Informacja ta jest czkњciowo poprawna, gdyż faktycznie Armia Czerwona miaia zakaz jakichkolwiek dziaiac wymierzonych w ludnoњж cywiln№; w koccu zgodnie z wszechobecn№ propagand№ wkraczaia jako armia wyzwoleccza. Widaж jednak wyraцnie, że oparto sik o dane napiywaj№ce z poiudnia Polski, z Lwowa, na co wskazuj№ informacje o ekscesach ludnoњci ukraicskiej oraz zamieszczone dalej w dokumencie sprawozdania z sytuacji panuj№cej w mieњcie, brak jest natomiast jakichkolwiek wzmianek o postawie ludnoњci biaioruskiej, chociaż wiemy już dzień o wielu antypolskich wyst№pieniach lokalnej ludnoњci [2].

O braku rozeznania w sytuacji panuj№cej na terenach wi№czonych do Biaioruskiej SRR ńwiadczy inny fragment tego raportu, w ktyrym jest mowa o utworzeniu „trzech dzielnic»: Zachodniej Ukrainy, Zachodniej Biaiorusi oraz terenyw nie wcielonych do BSRR (11 powiatyw Biaiostockiego i Jomżycskiego [3]), maj№cych stanowiж zacz№tek ewentualnej Polski Radzieckiej. „Na tym ostatnim terytorium – czytamy w raporcie – nie przeprowadzono plebiscytu za poi№czeniem z ZSRR» [4]. Bardzo interesuj№ca jest też zamieszczona w raporcie informacja o postawie ludnoњci biaioruskiej: „Element biaioruskie z wrodzon№ sobie skrytoњci№ i nieufnoњci№ odnosi sik o nowych wiadz (bolszewicy, Litwini), a wobec nikiego uњwiadomienia narodowego nie ulega ryżnym orientacjom politycznym w takim stopniu jak Ukraiccy. Należy przy tym zaznaczyж, że wiadze sowieckie na obszarach etnograficznych biaioruskich nie wprowadzaj№ biaiorusynizacji, chociaż zewnкtrznej (jкzykowej), tylko bezwzglкdn№ rusyfikacjк. W ostatnim czasie ujawnia sik fala wychodцstwa także i z obszaryw

biaioruskich na teren okupacji niemieckiej» [5]. Ostatnia czkњж informacji jest caikowicie bikdna, gdyї sugeruje, їe osobami chc№cymi przedostaж sik na stronк niemieck№ mog№ byж osoby narodowoњci biaioruskiej „zraїone» radzieck№ polityk№. Wiadomo zaњ, їe byia to ustalona pomikdzy Niemcami a ZSRR wymiana ludnoњci, ktyra dla Biaiorusinyw, Ukraiccyw i Rosjan zakiadaia tylko jeden kierunek „przemieszczania sik» – na wschyd. Z Zachodniej Biaiorusi do strefy niemieckiej starali sik przedostaж giywnie polscy Їydzi – uchodцcy wojenni.

Kolejny raport zbiorczy dotari na zachyd w lutym 1940 r. O „sprawach biaioruskich» w czkњci dotycz№cej Biaiorusi Zachodniej znalazio sik tam tylko jedno, ale za to bardzo interesuj№ce stwierdzenie: „Juї pierwszy okres rz№dyw sowieckich w Polsce poci№gn№i za sob№, po pocz№tkowo dosyж korzystnych wraїeniach, dotycz№cych dyscypliny wkraczaj№cych wojsk sowieckich i ich tolerancyjnego stosunku do ludnoњci, duї№ pogard№ i niechкж ludnoњci do tego okupanta. Bolszewicy nie zaimponowali nawet – kulturalnie zacofanym i їyj№cym na stosunkowo niskim poziomie materialnym i umysiowym – masom ludowym na naszych kresach wschodnich. Te ujemne wraїenia, jakie odbierai Poleszuk, Biaiorusin, czy biedny gyral karpacki, przy zetkniкciu sik z okupantem ze wschodu w ostatnim okresie znacznie sik jeszcze pogikbiiy. <...> Znaczna wikkszoњж ludnoњci ziem wschodnich jest bezwzglкdnie antysowiecka, nawet tam, gdzie z wkroczeniem bolszewikyw wi№zano znaczne nadzieje. Kolportowano w Brzeњciu powiedzenie chiopa poleskiego, ktyry powiedziai, їe „rz№d polski przez 20 lat nie mygi przerobiж nas na Polakyw, a bolszewicy zrobili to w ci№gu trzech miesikcy» [6]. Oczywiњcie, autor raportu wybieraj№c t№ niesprawdzon№ pogioskк na dowyd „prapolskiego» nastawienia ludnoњci biaioruskiej zupeinie nie prybuje zastanowiж sik nad sensem tej wypowiedzi. Nie chodzi tu przecieї o „bycie Polakiem», a o istnienie w okreњlonej strukturze jako obywatel polski, co w przypadku lat mikdzywojennych w sposyb arbitralny upraszczano do pojкcia „bycia Polakiem». Dla biaioruskiego chiopa oznaczaio to po prostu odwrycenie akcentyw propagandy radzieckiej, ktyra na kaїdym kroku podkreњlaia potrzebк stworzenia nowego cziowieka – radzieckiego. Deklaracja chiopa jest prosta, z ekonomicznego punktu widzenia (w koccu to byt okreњla њwiadomoњж) woli byж „Polakiem» niї „Ruskim».

W marcu 1940 r. w kolejnym meldunku, pojawia sik problem szkoiy i szkolnictwa w jкzyku polskim. „Ludnoњж biaioruska – czytamy w raporcie – ktyra dawniej walczyia o szkoik biaiorusk№, obecnie z wielkim charakterem walczy o szkoik polsk№, przeciwko wprowadzeniu biaioruskiej; tylko dzikki tej twardej walce szkolnictwo polskie jeszcze nie zostaio zlikwidowane» [7]. Jest to informacja tylko czkњciowo prawdziwa i dotyczy wyi№cznie niektyrych rejonyw obwodu biaiostockiego, gdzie faktycznie chiopi biaioruscy protestowali przeciwko likwidacji polskiej szkoiy i powoiywaniu szkoiy biaioruskiej. Jednak argumenty, ktyre zupeinie zaskoczyiy wiadze radzieckie, byiy zupeinie inne niї „miioњж» do jкzyka polskiego. Domagaj№c sik pozostawienia szkoiy polskiej lub utworzenia szkoiy rosyjskiej motywowano to giywnie tym, їe jкzyk biaioruskie nie jest jкzykiem z przyszioњci№. Dla dzieci – zdaniem wielu chiopyw – znacznie korzystniejsza jest nauka rosyjskiego lub polskiego, gdyї tylko znajomoњж tych jкzykyw miaia pozwoliж na ewentualny awans spoieczny.

Ostatni raport omawiaj№cy szerzej sytuacjк panuj№c№ na terenach Zachodniej Biaiorusi wysiany zostai w kwietniu 1941 r. Przedstawiai on sytuacjк wojskow№ i konspiracyjn№ na tych terenach, podkreњlai teї znacznie trudniejsze niї po stronie niemieckiej warunki pracy. Wynikaio z niego, їe praca organizacyjna na Nowogrydczyцnie i Polesiu ogranicza siк jedynie do kontaktyw mikdzy wкdruj№cymi emisariuszami a pojedynczymi ludцmi. Powodem tej niezbyt aktywnej postawy ludnoњci jest zdaniem autoryw raportu fakt, їe „Nie ma tam zbiorowej odpowiedzialnoњci i bolszewicy nie s№ tak skionni do rozstrzeliwania ludzi z lada powodu albo i bez powodu jak Niemcy, ale niezmierne trudnoњci powoduje znacznie wiкksze wnikanie ich w sprawy spoieczecstwa polskiego niї pod okupacj№ niemieck№. Nie separuj№ siк oni od Polakyw, przeciwnie, wiaї№ wszкdzie i narzucaj№ siк, a przenosz№c walkк na piaszczyznк socjaln№ potrafili zjednaж sobie pewn№ czkњж spoieczecstwa polskiego, giywnie spoњryd miodzieїy proletariackiej i pewnej czkњci zaiamanej moralnie inteligencji. <...> Systemem swych zarz№dzec biurokratycznych tak spкtali spoieczecstwo, їe szersza praca przeciwko bolszewizmowi jest niemoїliwa. <...> Zaznacza siк tam zupeina obojкtnoњж Biaiorusinyw i Ukraiccyw do pacstwowoњci polskiej, przy jednoczesnej wrogoњci do bolszewikyw na podioїu gospodarczym» [8].

Raport ten, ostatni przed wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej, pokazuje, їe pocz№tkowy, doњж optymistyczny obraz postawy ludnoњci biaioruskiej ulegi wyraцnej zmianie. Nadal sprawy bytowe s№ dla biaioruskiej ludnoњci giywnym punktem odniesienia w kwestii „zadowolenia» z nowej sytuacji politycznej, natomiast nie widaж juї tego, przywoiywanego wczeњniej w raportach, „przywi№zania do polskoњci i tksknoty za Polsk№». Tej tksknoty najprawdopodobniej nigdy nie byio, zaњ to, co pojawiaio siк w sprawozdaniach wynikaio z „podkolorowywania» meldunkyw. Pamiktaж teї naleїy, їe obraz „okupacji sowieckiej» na ziemiach Zachodniej Biaiorusi przedstawiany byi najczkњciej przez konspiracjк dziaiaj№c№ w Biaiymstoku i okolicach. Nie posiadaia ona w swych szeregach ludnoњci biaioruskiej, ktyrej nie ufano i postawк tejїe mogia opisywaж giywnie w oparciu o informacje z drugiej rкki. Spojrzenie na kwestiк biaioruskі№ wyi№cznie przez pryzmat prostego, prymitywnego chiopstwa, wykluczaio zrozumienie postaw i zachowac, ktyre obserwowano wњryd Biaiorusinyw – obywateli odchodz№cej juї do historii wieloetnicznej II RP.

Sytuacja ta widoczna jest doskonale w raportach wilecskiego ZWZ z tego samego okresu, jednak tu przewaїaj№ opinie oparte o pogl№dy biaioruskich elit przebywaj№cych w Wilnie i ocalaiych z aresztowac prowadzonych przez NKWD jesieni№ 1939 r., tuї przed przekazaniem Wilna Litwie: „Politycznie inteligencja biaioruska (dziaiacze polityczni) kuma siк z Litwinami i orientuje siк na Berlin, wierz№c razem z Litwinami w zwycikstwo Hitlera. Ich polityczna koncepcja jest nastкpuj№ca: Hitler jako zwycikzca buduje wielkie pacstwo biaioruskie z granicami pod Leningradem i Kaiug№, a na zachodzie nad Bugiem o zaludnieniu 30 milionyw mieszkaccyw pod protektoratem Niemcyw. Dziaiacze ci licz№, їe w przeci№gu kilkudziesikciu lat taki organizm pacstwowy wzmocni siк, masy zostan№ uњwiadomione i przy nastкpnym konflikcie taka

Biaioruњ uzyska caikowit№ niepodlegioњж. Samo przez sik zrozumiaie, їe w ich pojkciu granice zachodnie takiej Biaiorusi, kosztem Polski znalaziyby sik gdzieњ nad Bugiem» [9]. Raport ten powstai w lutym 1941 r., po nawi№zaniu przez komendk Okrkgu Wilecskiego ZWZ kontaktu z dziaiaczami biaioruskim w celu omywienie ewentualnej wspyipracy polsko-biaioruskiej. Na wysunikte przez stronk polsk№ ї№danie jasnej deklaracji lojalnej wspyipracy przeciwko Niemcom przedstawiciel strony biaioruskiej w osobie dr Stanisiawa Hrynkiewicza oњwiadczyi, їe nawet kilkunastoletni byt pacstwowy w oparciu o Niemcy moїe przynieњж Biaiorusinom niezwykle korzystne warunki w zakresie rozwoju kulturalnego i stworzenia podstaw niepodlegiego pacstwa biaioruskiego [10]. Ta postawa biaioruskich elit wynikaia poњrednio z nadziei, jakie czynili im jesieni№ 1939 r. przedstawiciele Micska, mywi№c o utworzeniu zjednoczonej z wszystkich ziem biaioruskiej republiki. Poniewaї okazaio sik to ziudzeniem jedyn№ siia zdoln№ speiniж te marzenia byi drugi z totalitaryzmyw. To zań byio nie do przyjkcia dla ZWZ, ktyry konsekwentnie realizowai zalecenia Rz№du RP na emigracji, zawarte w wysianych w teren rozkazach, aby: „Wejњж w їycie narodu ukraicskiego i biaioruskiego, nawi№zaж z nim wspyln№ niж porozumienia nie tyle w piaszczyцnie dawnej pacstwowoњci polskiej, o ile otwieraj№c№ moїliwoњci braterskiego porozumienia sik w obliczu wspylnego wroga. Prestiїe polskoњci winien byж oczywiњcie zachowany. Akcjk tk prowadziж naleїy ostroїnie, bior№c pod uwagk, їe wikcej nam chodzi o informacjk, co sik u nich dzieje, wykorzystanie ich do wspylnej akcji przeciwko bolszewikom, niї o przes№dzanie wspylnego wspyiїycia» [11].

Dla њwiadomych narodowo Biaiorusinyw byio to zbyt maio, dla pragmatycznych biaioruskich chiopyw jeszcze mniej.

Literatura

1. Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945, Tom I: wrzesiec 1939 – czerwiec 1941. – Warszawa 1990. – S. 64.

2. Zob. M. Wierzbicki, Polacy i Biaiorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-biaioruskie na ziemiach pyinocno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacj№ sowieck№ 1939–1941, Warszawa 2000 oraz K. Jasiewicz, Zagiada Polskich Kresyw. Ziemiacstwo polskie na Kresach Pyinocno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacj№ sowieck№ 1939-1941. – Warszawa, 1997.

3. Co odpowiada w miark dokiadnie terytorium obwodu biaiostockiego.

4. AK w dokumentach. – S. 65.

5. Ibidem, s. 71.

6. Ibidem, s. 106-107.

7. Ibidem, s. 174.

8. Ibidem, 490-491.

9. Wierzbicki M., Polacy i Biaiorusini.... – S. 326.

10. Tomaszewski L., Kronika wilecska 1939-1941. – Warszawa, 1990. – S. 142-143.

11. AK w dokumentach. – S. 299.

П.В. Микульчик, первый секретарь Гродненского горкома КПБ, г. Гродно

РОЛЬ И МЕСТО КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ БЕЛАРУСИ В ПОСТРОЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Всем вам известно, что Коммунистическая партия Беларуси в политическом спектре белорусского общества занимает особое место, потому что является правопреемницей КПБ в составе КПСС, то есть, в составе бывшей правящей партии, носительницы передовых идей и целей, под руководством которой советский народ построил величайшую державу в такие короткие сроки, каких не видывал мир, победил в самой страшной из всех войн, снова восстановил страну из разрухи, создал индустрию более мощную, чем в некоторых развитых европейских странах.

Разумеется, рамки короткого выступления не позволяют ответить на следующие вопросы: Почему такая многочисленная, сильная и мощная партия потеряла свое влияние в народе и позволила развалить такую великую страну?

В нынешних условиях перед партией встают новые сложные вопросы и дилеммы. Как же относиться нам, коммунистам, к диаметрально противоположным процессам и явлениям? С одной стороны, у нас идет разрушение бывших социалистических устоев, с другой стороны – полным ходом происходит капитализация общества. А наша Компартия поддерживает политический курс Президента, направленный на построение нового общества. Но какого? Создаваемая белорусская модель социально-ориентированной экономики в известной степени примыкает к социалистической общественной формации, во многом использует советский опыт развития. Она смягчает жесткую, эгоистичную систему капитализма. Компартия Беларуси всемерно содействует прогрессу общества, поддерживает новые тенденции, рожденные жизнью и выражающие чаяния трудового народа. Члены КПБ поддерживают реформы, направленные на развитие производственных сил страны, повышение эффективности общественного производства и уровня жизни народа.

Однако наша республика тоже идет путем постепенного, взвешенного перехода к рыночной экономике, с определенным удельным весом частного сектора, развития малого и среднего бизнеса. Поэтому на фоне других стран СНГ наша Беларусь – это динамично развивающаяся, благополучная страна. В международных организациях ее называют «европейским тигром». А причины нашего успеха заключаются в том, что Беларусь в основном сохранила все лучшее и передовое, что было накоплено в советское время. И как итоговый результат: Беларусь успешно преодолевает экономический кризис.

«Экономическое чудо» в Беларуси достигнуто без монетаристских реформ, которые настойчиво предлагались нам западными советчиками.

И все же Компартия Беларуси выступает против целого ряда непопулярных мер, проводимых государством. Это касается в определенной мере либерализации розничных и частной приватизации государственной собственности в ряде отраслей и некоторых других факторов. В частности, уже сегодня в Беларуси зарегистрировано свыше 60 тысяч предприятий негосударственной собственности и около 200 тысяч индивидуальных предпринимателей, которыми произведено свыше 40 % промышленной продукции.

В розничном товарообороте их доля составляет около 70 %, хотя экономическая эффективность частного сектора в настоящее время еще ниже государственного. К тому же эти процессы в какой-то мере усиливают социальную дифференциацию работников, разделение общества на богатых и бедных. Усиление дифференциации общества зачастую происходит за счет ликвидации социальных завоеваний бывшего социалистического общества – почти бесплатного жилья, образования, медицинской помощи, низких цен на продукты питания, лекарства, культурных ценностей, спортивно-оздоровительных услуг, содержание детей и престарелых людей в соответствующих лечебных и профилактических заведениях. Не будем указывать и другие имевшиеся у людей труда преимущества.

Один из больных вопросов для трудящихся сегодня – контрактная форма трудовых отношений, которая усиливает их зависимость от нанимателя. Тем более что в социальном государстве должна быть высокая дисциплина труда, но отнюдь не дисциплина «палки и кнута», которая насаждается и узаконивается ныне контрактной системой. Не лучше ли шире и эффективнее развивать трудовое соперничество в коллективах, между районами, городами, областями.

Восстанавливая в 1995–1996 гг. коммунистическую партию Беларуси, мы рассчитывали на поддержку рабочего и крестьянина, интеллигента и государственного служащего, организатора производства и патриотически настроенного предпринимателя, на молодежь. Особые надежды мы связываем с интеллигенцией. В связи с этим на передний план теперь выдвинута идеологическая работа партии среди населения и в первую очередь среди молодежи. Специфика идеологической работы КПБ на современном этапе выражается в том, что идеология компартии и идеология нашего государства не конфликтуют, а дополняют друг друга. Формирование государственной идеологии, объединяющей всех граждан страны в целях превращения Беларуси в сильное и процветающее государство, на воспитании гражданственности, государственного самосознания, патриотизма, интернационализма, стремление к социальной справедливости. Отсюда видно, что КПБ заняла ведущее, главное место на политической сцене Беларуси, приобретает определенный авторитет в обществе. У партии есть все возможности выполнить свою миссию по объединению всех патриотических сил, консолидировать общество.

Главное внимание уделяется организационному укреплению первичных партийных организаций, росту рядов партии, а также повышению активности и ответственности коммунистов в свете требований постановлений VII съезда КПБ, последующих пленумов ЦК, ЛК и своих собственных решений. С этой целью через газету «Гродненская правда» мы обратились к жителям города с призывом поддержать нас.

Горком партии создал молодежную секцию, проведено организационное собрание. Однако мы не уповаем на то, что молодые коммунисты самостоятельно, без помощи умудренных опытом партийцев, помогут разрешить проблему омоложения наших рядов. В этом процессе должно быть место буквально каждому члену организации.

Хотелось бы видеть в наших рядах будущих управленцев, депутатов, руководителей.

Мы стараемся в полной мере показать свою сплоченность, боевитость, проявить волю и мудрость, потому что нынешняя ситуация не оставляет нам времени на раздумья. В развернувшейся острейшей политической борьбе может выстоять и победить лишь организация, объединившая единомышленников, скрепленная жесткой дисциплиной и умеющая в силу своей организованности оперативно реагировать на постоянно меняющиеся реалии жизни. Это – залог и гарантия победы. Победы сегодня, завтра, всегда.

В.Ф. Голубеў, Інстытут гісторыіі НАНБ, г. Мінск

СЯЛЯНСКАЯ ГРАМАДА НА ТЭРЫТОРЫІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў XVI –XVIII ст. (паводле новых крыніц з архіваў Беларусі і Польшчы)

У сучаснай беларускай гістарыяграфіі даволі трывала ўстанавілася меркаванне, што пасля правядзення ў XVI ст. у Вялікім княстве Літоўскім аграрнай рэформы на захадзе Беларусі, акрамя значных эканамічных пераўтварэнняў, адбылася і ліквідацыі такога сацыяльна-гаспадарчага інстытута, як сельская абшчына (грамада). Адным з першым такую думку выказаў М.В.Доўнар-Запольскі, які лічыў, што ў заходняй частцы ВКЛ абшчына знікла «ў выніку ўвядзення там кіравання на падставе Уставы» [1, с. 8]. Падобныя сцвярджэнні ўтрымліваюцца і ў некаторых сучасных абагульняльных працах [2, с. 221; 3, с. 92].

Аднак выяўленыя ў апошнія гады беларускімі гісторыкамі новыя матэрыялы сведчаць пра тое, што нягледзячы на індывідуалізацыю сялянскага землекарыстання, якая сапраўды пачала шырока распаўсюджвацца пасля правядзення валочнай памеры, сельская грамада на захадзе Беларусі не знікла. Больш за тое, у некаторых выпадках яе функцыі нават пашырыліся, а да канца XVII – пачатку XVIII ст. у некаторых уладаннях

абшчына ператварылася ў орган сялянскага самакіравання, які афіцыйна прызнаваўся дзяржавай. Менавіта на дакументы, якія ўтрымліваюць інфармацыю аб стаўленні дзяржаўнай улады да дзейнасці сельскай абшчыны (грамады) ў заходнім рэгіёне Беларусі на працягу XVI – XVIII ст., мы будзем рабіць асноўны акцэнт у дадзенай публікацыі.

Напачатку хочам звярнуць увагу на вельмі цікавы і змястоўны дакумент, які датычыцца існавання абшчыннага копнага суда на Гарадзеншчыне ў XVI ст. Гэта «Ліст гарадзенскага падкаморага Грыгорыя Масальскага да насельніцтва Гарадзенскага павета аб правілах склікання коп і прызначэнні месцаў капавішчаў» ад 22 кастрычніка 1590 г., які быў выяўлены і апублікаваны І.М.Бобер [4, с. 72-76]. Дакумент змяшчаецца ў складзе актавай кнігі Гарадзенскага земскага суда за 1590 – 1592 гг., якая захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў г.Мінску [5]. Цікавасць згаданы ліст выклікае з некалькіх прычын. Самае галоўнае, што гэта пакуль адзіны дакумент, які не проста гаворыць пра існаванне практыкі копных судоў на Гарадзеншчыне, а паказвае, што дзейнасць гэтых судоў падтрымлівалася і нават пэўным чынам арганізоўвалася тут з боку дзяржавы. Болып за тое, як вынікае з тэксту, Г.Масальскі выконваў пастанову, змешчаную ў 9 артыкуле 14-га раздзела Статута ВКЛ 1588 г., на што ён і спасылаўся ў сваім лісце [4, с. 74]. У Статуце адзначалася наступнае: «... где досихмест копы не бывалн, которые коповніца кождый подкоморий в повете своем назначити и села тых, хто ся там становити будеть, описати маеть. А на Руси и инде, где здавна копы бывали, там мают быти и тепер копы отправованы на старых коповніцах тым обычаем, яко первей того бывало. А на тых теж местцах, где досель копы не бывали, таковым же порядком и поступком копы збираны и отправованы быти мають, яко ся и на Руси заховывало и заховуеть» [6, с. 337]. Такім чынам, прызначэнне месцаў капавішчаў на Гарадзеншчыне было не ўласнай ініцыятывай Г.Масальскага, а хутчэй за ўсё адным з этапаў агульнадзяржаўнай кампаніі, у ходзе якой інстытут суда грамады (копны суд) распаўсюджваўся на ўсю тэрыторыю ВКЛ. На карысць гэтай версіі таксама сведчыць факт прызначэння капавішчаў троцкім падкаморым князем Багданам Агінскім у Троцкім ваяводстве ў лістападзе 1590 г., амаль у той жа час, што і ў Гарадзенскім павеце [7, с. 80-90]. Усяго ў Гарадзенскім павеце ў 1590 г. было прызначана шэсцьдзесят капавішчаў, з іх трыццаць тры былі – «пры касцёле», семнаццаць – «пры царкве», пяць – пры гаспадарскіх дварах, тры пры рынках і два – «пад гаем бярозавым» – у Гудзевічах і Лабне [4, с. 74-75]. Адзначым, што рэгламентацыі правядзення копных судоў і тым больш вызначэння месцаў капавішчаў не было ў папярэдніх Статутах ВКЛ 1529 і 1566 гг.

Тое, што дзяржава ў Статуце ВКЛ 1588 г. не толькі заканадаўча аформіла існаванне судоў грамады, але пэўным чынам пачала пашыраць іх дзейнасць на тэрыторыю ўсяго ВКЛ, можна ацэньваць як спробу далейшага падпарадкавання грамады органам улады. Але, з другога боку, гэты факт сведчыць і аб прызнанні дзяржавай абшчыны як аднаго з сацыяль-

ных інстытутаў тагачаснага грамадства і ўключэнні інстытута копных судоў у агульнадзяржаўную судовую сістэму.

Яшчэ больш выразна стаўленне ўладаў да сельскай абшчыны прасочваецца па матэрыялах другой паловы XVII – XVIII ст. Мы будзем у асноўным аперыраваць матэрыяламі, якія тычацца дзяржаўных уладанняў, але адзначым, што шматлікія сведчанні функцыянавання абшчыны ёсць і ў адносінах да прыватных і царкоўных вёсак і валасцей. Менавіта ў гэты час устойлівае распаўсюджанне ў адносінах да сялянскай абшчыны набыў тэрмін «грамада». Ён стаў выкарыстоўвацца не толькі ў сэнсе абазначэння групы насельніцтва пэўнай тэрыторыі, але і ў абазначэнні абшчыны як сацыяльна-гаспадарчага інстытута.

*А*дным з найбольш характэрных дакументаў, які зафіксаваў існаванне і прызнаў эканамічныя правы сельскай грамады, з'яўляецца выяўлены намі ў Галоўным архіве старажытных актаў (АОАВ) у Варшаве прывілей караля Яна III ад 1678 г. грамадзе вёскі Рэчыца Брэсцкай эканоміі [8, арк. 17]. З дакумента вынікае, што абшчына дадзенай вёскі раней ужо звярталася да вярхоўнай улады з просьбай паменшыць павіннасці і атрымала ў 1672 г. прывілей караля Міхала Карыбута Вішнявецкага. Прывілей апошняга спасылаецца на ліст камісараў Брэсцкай эканоміі Андрэя Ушынскага і Андрэя Катоўскага, складзены 2 лістапада 1649 г. у адказ на скаргу «грамады вёскі Рэчыцы» [6]. Цікавасць выклікае не толькі тое, што ў адказ на скаргу грамады ёй былі ўстаноўлены ўдакладненыя павіннасці, а сам факт кантакта дзяржаўнай улады (на самым высокім узроўні!) з грамадой асобнай вёскі. Між іншым, дакумент сведчыць пра выпадкі набыцця грамадой зямлі, што зусім не адмаўлялася дзяржавай. Для ўладаў галоўным было тое, каб і з гэтых грунтаў у скарб ішоў чынш: «З моргаў новапрынятых, а таксама з даўнейшых па грошы польскія чатыры, а з валокі Маджэеўскай, якую ўся вёска, купіўшы ў пана Яна Рошчыца, на моргі разабрала, з кожнага морга па восем грошаў польскіх» [6]. Грамада і надалей адыгрывала важную ролю ў сацыяльным і гаспадарчым жыцці вёскі Рэчыца, у тым ліку і ў землекарыстанні. Так, інвентар 1721 г. сведчыў, што ўсе 9 валок гэтай вёскі знаходзіліся ў карыстанні грамады: 2 1/2 цяглых валок «уся грамада абрабляе і плаціць з валокі па 1 тынфу і 1 шастаку бітаму», а 6 3/4 валок чыншавых «уся грамада абрабляе і плаціць з валокі па 10 тынфаў» [арк. 321]. Грамада карысталася зямлёй і разам адбывала з яе павіннасці і плаціла падаткі не толькі ў Рэчыцы, а і ў суседніх Рэчыцкага ключа, а таксама ў іншых ключах Брэсцкай і Кобрынскай эканомій. Гэтыя факты фіксаваліся ў складзеных рэвізорамі дакументах і прызнаваліся дзяржавай за правіла. Так было ў вёсцы Цевялі Чаравацкага ключа Кобрынскай эканоміі, калі падчас рэвізій 1721, 1722, 1723, 1724, 1726, 1729 гг. камісары запісвалі, што ўсю зямлю трымае «грамада Цевялоўская ў адпаведнасці з законам па тынфаў 22» [2, с. 27, 45, 87, 112, 161]. Такія ж запісы ў інвентарах маюцца пры вёсках Тулічы, Востраў і іншых.

Больш за тое, рэвізоры адзначалі, што былі выпадкі, калі грамада здавала сваю зямлю ў карыстанне «пастароннім людзям» (недзяржаўным сялянам) і нават шляхце. Напрыклад, у 1722 г. у в.Востраў таго ж Чаравіцкага ключа, дзе кожная валока па даўняй традыцыі мела сваю назву, «у валоцы «Косіч» грамада я.м. пану Рушчыку адвяла 1/3 чыншавай і 1/6 пустой», «валоку «Русіновіч» грамада адвяла п. Міхалу Андраноўскаму», а ў «валоцы «Крошчыц» грамада адвяла е.м. пану Рушчыку 1/4 чыншавай» [арк. 31]. Былі падобныя выпадкі здачы абшчыннай зямлі і ў іншых суседніх вёсках. Звяртае на сябе ўвагу тое, што дзяржаўныя чыноўнікі звычайна не пярэчылі такім з'явам, не забаранялі іх, а толькі фіксавалі іх у інвентарах.

Нам удалося знайсці дакумент, які больш дэталёва раскрывае практыку распараджэння грамады зямлёй. Гэта дакладная запіска рэвізора Траяноўскага, які ў 1731 г. даводзіў да ведама кіраўніцтва Кобрынскай эканоміі, што ў в.Косішчы пан Марцін Грабоўскі са сваімі братамі трымаў кавалак грунту «ва ўрочышчу Груды ад селяніна набыты» і з той зямлі ужо некалькі гадоў «ніякіх падаткаў не плаціць ні да грамады, ні да двара» [арк. 121]. У выніку расследавання аказалася, што пан Грабоўскі «што-гадовага чыншу і з іншых земляў і лугоў, якія належаць, акрамя згаданых Грудоў, да грамады Косіцкай, не хоча аддаваць і яшчэ паборцаў заўжды б'е» [арк. 122 адв.]. Тут больш за ўсё заслугоўвае ўвагі той факт, што грамада практычна атрымала дазвол на распараджэнне ворыўнай зямлей вёскі. Разам з тым, дзяржава давала магчымасць сялянам (грамадзе) здаваць зямлю ў арэнду пастароннім людзям толькі з умовай поўнай выплаты з гэтай зямлі чынша і, пры неабходнасці, адбывання іншых павіннасцяў. Але разам з аднаўленнем гаспадаркі пачынаючы з 40-х гадоў XVIII ст. такое права паступова абмяжоўвалася. Так, у дэкларацыі, што была ўнесена ў інвентар Брэсцкай і Кобрынскай эканомій за 1742 г., ужо канстатавалася, што «хлопства... са злосці і сваволі сваёй грунты эканамічныя пастароннім людзям прадаваць, застаўляць і заводзіць звыклі» [арк. 72 адв., 176-177]. У тэксце дэкларацыі ўказвалася, што з моманту яе выдання ні адзін селянін «прадаваць, застаўляць і ніякім іншым спосабам заводзіць грунтаў эканамічных не павінен» [арк. 72 адв., 176-177]. Больш за тое, сялянам рэкамендавалася выкупляць назад зямлю, якую яны раней здалі ў заставу. У большасці выпадкаў гэтую зямлю «здавала» грамада, таму яна і павінна была яе выкупляць.

Мы маем у распараджэнні больш шырокую колькасць дакументаў, чым прыведзена ў дадзеным паведамленні, якія сведчаць аб існаванні і функцыянаванні сялянскай грамады ў заходнебеларускай вёсцы ў XVI – XVIII ст. З іх вынікае, што роля і месца грамады ў жыцці вёскі на працягу гэтага перыяду былі не аднолькавыя. Калі ў часы крызісаў дзяржава абшчыну нават падтрымлівала, то ў гады эканамічнай адбудовы старалася абмежаваць, але ў любым выпадку імкнулася кантраляваць. Галоўнае, што абшчына працягвала існаваць як сацыяльны і гаспадарчы інстытут і, як сведчаць выкарыстаныя намі крыніцы, успрымалася органамі ўлады як аб'ектыўная рэальнасць.

1. Довнар-Запольский М.В. Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI в. – Киев, 1905.

2. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мінск, 2001.

3. Эканамічная гісторыя Беларусі. – Мінск, 1995.

4. Бобер І.М. Ліст гарадзенскага падкаморага Грыгорыя Масальскага да насельніцтва Гарадзенскага павета аб правілах склікання коп і прызначэнні месцаў капавішчаў // Архіварыус. Выпуск 1. – Мінск, 2001.

5. НГАБ. Ф. 1755. Воп.1. Спр. 10. Арк. 825 – 827.

6. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г. Тэксты. Даведнік. Каментарыі. – Мінск, 1989.

7. Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею (АВАК). Т. XVIII. Акты о копных судах. – Вильна, 1891.

8. AGAD. Zbiyr z Muzeum Narodowego, nr. 1168.

9. AGAD. Archiwum Rodzinne Poniatowskich, nr. 198.

10. AGAD. Archiwum Rodzinne Poniatowskich, nr. 186.

11. AGAD. Archiwum Rodzinne Poniatowskich, nr. 214.

12. AGAD. ЦГА Літвы. Ф. ДА. Спр. 11499.

І.Ф. Кітурка, ІПА ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ЗАХОДНЕЕЎРАПЕЙСКІ ВОПЫТ У МАДЭРНІЗАЦЫІ СЕЛЬСКАЙ ГАСПАДАРКІ ВКЛ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVIII ст.: ІДЭІ І РЭАЛІЗАЦЫЯ (на прыкладзе Гарадзенскай эканоміі)

У даіндустрыяльным грамадстве дабрабыт насельніцтва і эканамічная бяспека дзяржавы прама залежалі ад узроўню развіцця сельскай гаспадаркі. Сельская гаспадарка ў феадальную эпоху характарызавалася пэўнай руціннасцю і панаваннем традыцыі як у эканамічным, так і ў сацыяльным жыцці. На працягу стагоддзяў амаль не змяняліся прылады працы, спосабы апрацоўкі глебы і ўвогуле спосабы вядзення гаспадаркі.

Пераломным момантам у гэтым працэсе на землях ВКЛ, як і ўсёй Рэчы Паспалітай, стала другая палова XVIII ст. У гэты час Рэч Паспалітая стала месцам сустрэчы дзвюх культур: традыцыйнай і ідэалогіі новага часу – Асветніцтва з характэрным для яго культам розуму, адукаванасці і навукі. Пад уздзеяннем гэтай ідэалогіі ў краіне пачала адбывацца сапраўдная рэвізія светаўспрымання ў палітычнай, філасофскай, грамадскай і эканамічнай галінах.

Як сведчыць гістарычны вопыт, рашаючы ўплыў на правядзенне рэформ у грамадстве аказваюць інтэлектуальныя змены, якія адбываюцца ў першую чаргу у сферы ідэалогіі. Неабходнасць новаўвядзенняў, пе-

раходу ад кансерватызму да рэформаў, сфармуляваныя філасофіяй, абавязкова стымулююць перамены ў эканоміцы і палітыцы. Так, у другой палове XVIII ст. у свядомасці найбольш прагрэсіўнай часткі палітычнай эліты Рэчы Паспалітай у сувязі са слабасцю цэнтральнай улады, паглыбленнем феадальнай анархіі і пэўнай адсталасцю эканомікі дзяржавы абудзілася пачуццё небяспекі за будучае краіны і асэнсаванне неабходнасці рэфармавання, у тым ліку і эканамічнага.

Даследаванне гаспадарчага развіцця ВКЛ у другой палове XVIII ст. паказвае, што гэты час характарызаваўся значнымі зменамі ў арганізацыі эканамічнага жыцця і нават у яго разуменні, а не простым ажыўленнем эканомікі, як гэта падаецца ў многіх падручніках [1]. На тэрыторыі ВКЛ эканамічныя пераўтварэнні насілі інавацыйны характар як для развіцця прамысловасці, так і сельскай гаспадаркі, грунтаваліся на гаспадарчым вопыце еўрапейскіх краінаў і, па сутнасці, з'яўляліся першай спробай сапраўднай мадэрнізацыі краіны.

У адпаведнасці з традыцыяй еўрапейскай гістарычнай навукі ў дадзеным артыкуле пад тэрмінам «мадэрнізацыя» мы разумеем працэс пераўтварэння дапрамысловага грамадства ў прамысловае, дзе першы перыяд вызначаецца як развіццё аграрных адносін з элементамі гандлёвага капіталізму [2, с. 5][1].

Абуджэнню дыскусіі пра неабходнасць рэфармавання сельскай гаспадаркі садзейнічала павелічэнне колькасці эканамічных выданняў і распаўсюджанне іх на ўсёй тэрыторыі Рэчы Паспалітай. Літаратура вучыла назіраць і думаць, паказвала былую веліч дзяржавы і існуючае становішча, прыводзіла прыклады заняпаду краіны, вучыла праектаваць рэформы, абапіраючыся на гістарычныя веды, еўрапейскі вопыт і рэальнае гаспадарчае і грамадскае жыццё [3, с. 12].

Фактычна ва ўсіх эканамічных выданнях падкрэслівалася, што пераймаць добры вопыт іншых краінаў – гэта зусім не ганебна, а, наадварот, разумна і карысна, паколькі «сапраўднае гаспадарства грунтуецца не толькі на працы рук, але і на працы галавы» [4, с. 3], таму ўсе краіны Еўропы карыстаюцца лепшымі вынаходніцтвамі сваіх суседзяў [5].

Кнігі гаспадарчага зместу, перакладзеныя з французскай, нямецкай, англійскай моў, выдаваліся ў другой палове XVIII ст. у друкарнях як на тэрыторыі Кароны, так і ў Вялікім княстве, у тым ліку ў Вільні, Гародні, Нясвіжы, Берасці. У гэтых выданнях даказвалася перавага так званага «новага земляробства», якое прапагандавала змяненне прынцыпаў вядзення сельскай гаспадаркі. У прыватнасці, прадугледжвалася:

• абавязковая ліквідацыя паравай сістэмы і ўвядзенне шматпольнага севазвароту;

---

[1]Падрабязней пра характарыстыку тэрміна "мадэрнізацыя" гл.: Кітурка І. Да пытання пра ўжыванне тэрміну "мадэрнізацыя" адносна эканамічнай гісторыі Беларусі другой паловы XVIII ст. // Гістарычны альманах. – Т. 9. – Гародня, 2003. – С. 26 –35.

• вывядзенне новых парод жывёлы і павялічэнне яе колькасці;

• спалучэнне збожжавага земляробства з вырошчваннем кармавых раслін і тэхнічных культур, неабходных для прамысловасці;

• выкарыстанне новых сельскагаспадарчых прылад працы;

• добрае ўгнаенне глебы.

Самай важнай эканамічнай рэкамендацыяй было выкарыстанне ў сельскай гаспадарцы навуковых адкрыццяў і дасягненняў.

Аналізуючы эканамічную літаратуру, якая была выдадзена ў Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст., відавочна эвалюцыя гаспадарчых поглядаў. Так, калі ў часопісе «Новыя эканамічныя і навуковыя веды» (1758 г.) яшчэ гаварылася пра неабходнасць захавання фальваркаў і трохполля [6, с. 36-38], то ў наступных выданнях часопіса менавіта гэтыя спосабы гаспадарання падвяргаліся найбольшай крытыцы і даказвалася іх эканамічная неэфектыўнасць.

Упершыню ў Рэчы Паспалітай значную ўвагу прыцягнула пытанне неабходнасці прадастаўлення сялянам свабоды, у тым ліку і эканамічнай. Гэтае палажэнне разумелася, бадай што як самае галоўнае, бо «цяжар вялікай, часам невыноснай працы так ганіць цела і розум беднага земляроба, што ён працуе без задавальнення, без ахвоты, поўны роспачы, апускаецца ва ўсім і ледзь памятае, што ён створаны вольным чалавекам і адрозніваецца ад жывёлы, якая штодзень працуе побач» [6, с. 163]. Разам з тым сцвярджалася, што «дасканалымі земляробамі могуць быць толькі людзі вольныя, адукаваныя, дасціпныя, вынаходлівыя, якія маюць уласнасць... і пачуццё бяспекі ў сваіх сядзібах» [5].

Ідэя прадастаўлення сялянам эканамічнай свабоды ўваходзіла ў супярэчнасць з распаўсюджанай у той час сістэмай фальваркаў, якія апрацоўваліся пераважна працай феадальна залежных сялян. Для вырашэння гэтага пытання прапаноўваліся два асноўныя варыянты: альбо ліквідацыя фальваркаў і раздача грунтаў сялянам за вызначаную плату [7, с. 162-173], альбо выкарыстанне наёмных работнікаў, паколькі ў параўнанні з паншчыннай працай «наёмныя людзі прынясуць для фальварку больш прыбытку» [8].

Пад уплывам эканамічнай літаратуры ў ВКЛ узнялася сапраўдная хваля рэфарматарскіх ініцыятыў, разгляд і аналіз якіх уваходзіў у кампетэнцыю створанай на канвакацыйным сойме 1765 г. Эканамічнай рады літоўскага скарбу (Скарбавай камісіі ВКЛ). Аднак практыка рэалізацыі тэарэтычных выкладак эканамічных выданняў мела свае асаблівасці.

Так, правядзенне розных гаспадарчых эксперыментаў маглі дазволіць сабе магнаты, якія мелі ў распараджэнні значныя грашовыя сродкі. Рэформы, накіраваныя на вызваленне сялян ад прыгоннай залежнасці і прадастаўленне ім пэўнай эканамічнай свабоды, праводзілі ў сваіх уладаннях П.Бжастоўскі, І.Храптовіч, І.Масальскі і інш. Яны ж выступалі ў ролі ініцыятараў, фундатараў, а часам і аўтараў перакладаў замежных эканамічных выданняў.

Сярэдняя і дробная шляхта ў пераважнай большасці не рызыкавала і не звяртала ўвагі на «выдумкі» палітычнай і эканамічнай эліты.

У дзяржаўных уладаннях ВКЛ у другой палове 60-х г. XVIII ст. была ажыццяўлена аграрная рэформа, аўтарам і ініцыятарам якой быў надворны падскарбі ВКЛ і генеральны адміністратар каралеўскіх сталовых эканомій Антоній Тызенгаўз [9]. Пры аналізе асноўных палажэнняў гэтай рэформы становіцца відавочным, што А.Тызенгаўз хацеў спалучыць прапагандуемае ў краіне «новае земляробства» з захаваннем асноў феадальнай гаспадаркі. Па яго ініцыятыве за мяжой купляліся новыя гатункі збожжа, новыя пароды жывёлы, сельскагаспадарчыя прылады. Сяляне абавязаны былі садзіць пры хатах сады, праводзіць рэкультывацыю глебы. Але пры гэтым сельскае насельніцтва эканомій было пераведзена на адпрацовачную павіннасць, якая не стымулявала зацікаўленасць сялян у выніках сваёй працы.

Як вядома, галоўнай мэтай рэфарматарскіх памкненняў А.Тызенгаўза быў «вялікі мануфактурны план», у адпаведнасці з якім у Гародні і яго прадмесці Гарадніцы з улікам лепшых еўрапейскіх традыцый былі пабудаваны звыш 15 мануфактур. Аднак гэта не прынесла чаканых вынікаў у выпуску прамысловай прадукцыі еўрапейскага ўзроўню. Сярод прычын правалу мануфактурнага плану было і тое, што на прадпрыемствах выкарыстоўвалася бясплатная праца каралеўскіх сялян, якія не мелі адпаведнай кваліфікацыі і эканамічнай зацікаўленасці.

І аграрная, і мануфактурная рэформы толькі ўскладнілі сацыяльна-эканамічную сітуацыю ў сталовых эканоміях. У 1775 г. вялікі гетман Міхал Агінскі даносіў каралю, што ва ўсіх літоўскіх эканоміях адбываецца разбурэнне сялянскіх хат і перасяленне некалькіх сем'яў да адной хаты, каб менш плаціць падымны падатак [10]. У найбольш складаным становішчы апынулася Гарадзенская эканомія – цэнтр эканамічных і культурных пераўтварэнняў А.Тызенгаўза, колькасць насельніцтва якой з 1765 г. па 1780 г. зменшылася на 8 %. У дакуменце 1777 г. пра стан Скідальскага ключа гэтай эканоміі насупраць значнай колькасці сялянскіх прозвішчаў адзначалася: «паншчыны эканамічнай не адпрацоўвае, пайшоў па хлеб» [11].

Далейшае развіццё Гарадзенскай эканоміі паказвае, што ў ёй адбылася пэўная пераарыентацыя дзяржаўнай палітыкі ў бок паслаблення павіннаснага ціску і пераводу сялян цэлымі вёскамі і нават ключамі на грашовую рэнту. Такі працэс ужо меў месца ў сярэдзіне – другой палове XVII ст., але тады ён быў выкліканы збожжавым крызісам у Заходняй Еўропе і наступствамі для Беларусі вайны Расіі з Рэччу Паспалітай (1654 – 1667 г.). Паступовае адмаўленне ад паншчыны на карысць чыншу ў 80 – 90-я г. XVIII ст. сведчыла пра прызнанне дзяржавай таго, што феадальная гаспадарка, заснаваная на павіннасным ціску падданых, вычарпала мажлівасці свайго развіцця.

Складзенае ў 1782 г. каралеўскім шамбелянам Т.Урускім данясенне каралю аб стане ў эканоміях сведчыць, што «зробленыя палёгкі і льготы далі магчымасць амаль усім падданым лепш брацца за гаспадарства і садзейнічалі таму, што шмат збеглых вярнуліся назад» [12]. Толькі ў Янаўскім ключы Гарадзенскай эканоміі за перыяд 1780 – 1782 гг. з'явіліся 6 новаа-

селых вёсак, у якіх была 141 гаспадарка [13]. У цэлым у эканоміі з 1780 па 1783 г. колькасць гаспадарак павялічылася на 373, коней і валоў – на 5371, кароў – на 2035 [14].

Такім чынам, гаспадарчае жыццё ў ВКЛ у другой палове XVIII ст. адчувала пэўны ўплыў ідэй еўрапейскага Асветніцтва. На старонках эканамічных выданняў абмяркоўваліся праблемы, якія па сутнасці складалі сацыяльна-эканамічную аснову феадальнага грамадства. Разам з тым магчымасць рэалізацыі іх на практыцы залежала ад шмат якіх фактараў. Рэформы А.Тызенгаўза паказалі, што эканоміка не можа развівацца толькі па загаду асобы ці дзяржавы. Яна мае свае ўласныя законы і прынцыпы развіцця. І нават простае перанясенне лепшых эканамічных інавацый на непадрыхтаваную глебу без усялякага ўліку мясцовых асаблівасцяў (як тое зрабіў са сваім «мануфактурным планам» у ВКЛ А.Тызенгаўз) не прыносіць ніякага плёну.

Літаратура і крыніцы

1. Эканамічная гісторыя Беларусі. Вучэбны дапаможнік / Пад агульнай рэд. В.І.Галубовіча. – Мн.: Экаперспектыва, 1998; Гісторыя Беларусі (у кантэксце сусветных цывілізацый): Вучэб. – метад. комплекс / Навук. рэд. А.М.Алпееў. – Мн.: ЗАТ «Веды», 2003. – С. 56 – 57 і інш.

2. От аграрного общества к государству всеобщего благосостояния: Модернизация Западной Европы с XV в. до 1980-х гг. – М.: РОССПЭН, 1998. – 432 с.

3. Z dziejyw polskiej muњli filozoficznej i spoiecznej. T. II. Wiek XVIII – Oњwiecenie. – Warszawa, 1956. – 364 s.

4. O rolnictwie dla wygody gospodarzow w Pawiowie mieszkai№cych. – Wilno, 1770.

5. Folwark w ktorym Grunta nie zostawuj№ sik nigdy ugorem. Przeioїony na polski jkzyk przez X. Grzegorza Kniaїewicza Matem. JW. JX. Biskupa Wilen. – W Wilnie w Drukarni J. K. M. Rїpltey Akademickiej Societatis Jesu, 1770. Przedmowa.

6. Nowe wiadomosci ekonomiczne i uczone albo Magazyn wszystkich nauk do szczkњliwego їycia ludzkiego potrzebnych. Wydane przez Wawrzynca Mitzlera de Kolof Filozofii i Medycyny Doktora, Historii Rzeczypospolitey Pisarza, ryїnych Akademii cudzozemskich Towarzysza J.K.M.K. – T. 1. – Warszawa 1758. – 743 s.

7. Przykiad nowy bardzo iatwego a znacznego pomnoїenia intraty z dobr dziedzicznych // Wybor wiadomoњci gospodarskich. T. 1. Przez X. Piotra Switkowskiego. – Warszawa, 1786. S. 162–173.

8. Biblioteka Narodowa w Warszawie. Archiwum Czartoryskich, m/f 1643, s. 556 ("Uwagi nad gospodarstwem niektyrych czkњci Litwy").

9. Голубеў В., Кітурка І. Аграрная рэформа Антонія Тызенгаўза // Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 3. – Мн.: Экаперспектыва, 2004. – С. 178 – 186.

10. Галоўны архіў старажытных актаў у (ГАСА) Варшаве. Ф. Archiwum Kameralne (АК). Спр. III/268. Арк. 17.

11. ГАСА, АК. Спр. III/166. Арк. 13.

12. ГАСА, АК. Спр. III/68. Арк. 5.

13. ГАСА, АК. Спр. III/183. Арк. 3 – 13.

14. ГАСА, АК. Спр. III/163. Арк. 1.

І.В. Соркіна, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

АСАБЛІВАСЦІ УРБАНІЗАЦЫІ ЗАХОДНЯГА РЭГІЁНА БЕЛАРУСІ Ў ЧАСЫ РАСІЙСКАЙ ІМПЕРЫІ (канец XVIII – пачатак XX ст.)

У сучаснай урбаністыцы выдзяляецца тэндэнцыя разумення урбанізацыі як працэсу распаўсюджання гарадскога тыпу адносін, гарадскога ладу жыцця. Урбанізацыя вызначаецца як гістарычны працэс узрастання ролі горада ў развіцці грамадства. Урбанізацыйныя працэсы выклікаюць змены ў сацыяльнай і дэмаграфічнай структуры грамадства, культуры, ладзе жыцця, псіхалогіі. Урбанізацыя разглядаецца не як універсальны, а як канкрэтна-гістарычны феномен: узнікненне урбанізацыі як працэса звязваецца з фарміраваннем капіталістычных адносін [1, с. 15.].

Перыяд развіцця капіталістычных адносін на беларускіх землях, калі адбывалася трансфармацыя традыцыйнага феадальна-прыгонніцкага грамадства ў прынцыпова новую якасць – індустрыяльную цывілізацыю, прыпадае на часы, калі Беларусь знаходзілася ў складзе Расійскай імперыі. Эканамічна адсталая Расія, дзе перажыткі даўніны выяўляліся найбольш моцна, эканамічныя рэформы праводзіліся са спазненнем, непаслядоўна, ўвасабляла сабой даганяючы тып мадэрнізацыі. Гэта не магло не адбіцца на тэмпах, формах і выніках як мадэрнізацыі беларускіх земляў у цэлым, так і урбанізацыі ў прыватнасці. Індустрыялізацыя, якая найбольш стымулюе рост гарадоў, слаба кранула ў XIX ст. беларускія землі. Аграрная правінцыя Расіі не магла прэтэндаваць на імклівае развіцце гарадскога жыцця. Ва ўмовах Расійскай імперыі тармазіліся і працэсы горадаўтварэння на аснове гандлю. Моцная дэфармацыя урбанізацыйных працэсаў на тэрыторыі Беларусі адбывалася ў выніку мераў расійскіх уладаў па высяленню яўрэяў з сельскай мясцовасці ў гарады і мястэчкі. У выніку палітыкі штучнай «урбанізацыі» яўрэйскага насельніцтва ў заходніх губернях фарміраванне гарадскога насельніцтва Беларусі ішло не столькі эканамічным шляхам, колькі з'яўлялася вынікам юрыдычна-адміністрацыйнага прымусу з боку царскіх уладаў. Працэс вымывання беларускага і наогул хрысціянскага насельніцтва гарадоў Беларусі, які пачаўся яшчэ ў Рэчы Паспалітай, актыўна працягваўся. У выніку урбанізацыя, якая ўкшталтавала сучасныя нацыі і сучасныя нацыянальныя дзяржавы, на беларускіх землях ва ўмовах Расійскай імперыі абыйшла бокам беларусаў. Беларусы ператвараліся ў няпоўнаскладовую сялянскую нацыю з характэрнай неурбанізаванай ці недаурбанізаванай ментальнасцю. Феномен небеларускасці гарадоў Беларусі зафіксаваў Першы Усерасійскі перапіс насельніцтва 1897 г. Беларусаў у гарадах пражывала каля 109 тыс., ці крыху болей за 2 %. Па сваім складзе гарады Беларусі былі яўрэйска-рускімі. Удзельная вага беларусаў сярод гараджан складала 17 % [2, с. 169.]. Беларусы запаўнялі сферу найму і гарадскога земляробства, у сферу ж кіра-

вання і гандлёва-прамысловай дзейнасці амаль не ўваходзілі. Можна цалкам пагадзіцца з высновай З.Шыбекі аб тым, што адным з самых трагічных вынікаў далучэння Беларусі да Расійскай імперыі было запавольванне і дэфармацыя ўрбаністычнага працэсу, які забяспечваў фармаванне поўнаскладовай беларускай нацыі.

Звернемся да разгляду канкрэтных вынікаў урбанізацыі і яе рэгіянальных асаблівасцей у Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX ст., якія знайшлі адлюстраванне ў гістарычнай літаратуры. Найважнейшы паказчык урбанізацыйных працэсаў – рост гарадскога насельніцтва і удзельнай вагі гараджан сярод усяго насельніцтва (ступень урбанізацыі). З 1796 па 1861 г. насельніцтва 42 гарадоў Беларусі павялічылася з 79,1 тыс. да 319,9 тыс. чалавек (у 4 разы) [3, с. 32.]. Аднак рост гарадскога насельніцтва ў гэты час быў пераважна вынікам сістэмы абмежавальных законаў адносна яўрэяў. Сярод стымулаў, якія абумоўлівалі эканамічнае развіццё гарадскіх паселішчаў, істотных змен у канцы XVIII – першай палове XIX ст. не адбылося. Урбанізацыя ў гэты перыяд не стала адной з асноўных рыс развіцця грамадства, гарадскі рынак абслугоўваў у асноўным толькі гарадскія патрэбы, гарадская эканоміка не прэтэндавала на вядучае месца ў эканамічным жыцці Беларусі [4, с.132.]. Больш паспяхова урбанізацыйныя працэсы праходзілі ў парэформенны перыяд, асабліва ў канцы XIX – пачатку XX ст. З 1863 г. па 1913 г. колькасць гараджан узрасла з 350,8 тыс. да 983,3 тыс. (у 2,8 разы) [2, с. 58.]. Ступень урбанізацыі ў Беларусі змянялася наступным чынам: 1796 г. – 3,5 %; 1861 г. – 10 %; 1863 г. – 10,4 %; 1885 г. – 11,9 %; 1897 г. – 10,1 %; 1913 г. – 11 %. [2, с. 59.]. Для параўнання: у 1913 г. у цэлым па Расійскай імперыі доля гараджан у структуры ўсяго насельніцтва складала 14,4 %; у Англіі – каля 50 %; Нідэрландах – 36 %; Францыі – 20 %; Германіі – 16 % [5, с. 209.]. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што з 1885 па 1913 год удзельная вага гараджан у беларускім краі памяншалася: адбывалася дэурбанізацыя. Аднак значная частка неземляробчага насельніцтва канцэнтравалася ў мястэчках, але да гараджан яно афіцыйнай статыстыкай не залічвалася. Па падліках А.Лютага, у мястэчках Беларусі ў канцы XVIII ст. налічвалася каля 105 тыс. чалавек свабодных саслоўяў, а ў 50-я гады XIX ст. – каля 208 тыс. [3, с. 45.]. Лічбы, што прыводзяцца ў працы З.Шыбекі, датычаць колькасці ўсіх жыхароў мястэчак: у 1863 г. – 297 тыс., 1904 – 1909 г. – 593 тыс. [2, с. 217.]. Калі да афіцыйна ўлічанага гарадскога насельніцтва дадаць колькасць жыхароў буйных мястэчак (з насельніцтвам больш 2 тыс. чал.), то ўдзельная вага гарадскога насельніцтва ў беларускім краі складзе ў 1863 г. 13,1 %, у 1897 г. – 14 %, 1913 г. – 15,9 % [2, с. 60.]. Значыць, з улікам мястэчак у Беларусі працэс урбанізацыі адбываўся больш інтэнсіўна і бесперапынна.

Агульныя тэндэнцыі ў дынаміцы гарадскога насельніцтва складваліся з цэлай гамы прыкладаў развіцця асобных гарадоў. Асабліва высокімі тэмпамі росту колькасці насельніцтва ў першай палове XIX ст. вылучаліся Брэст (на 1112 %); Ліда (на 695 %); Пружаны (на 664 %); Бабруйск (на 658 %); Слонім (на 623 %); Гродна (на 406 %); Кобрын (на 387 %); Ваў-

кавыск (на 342 %); Навагрудак (на 398 %); Магілёў (на 392 %) [3, с. 36.]. У канцы XVIII ст. да буйных гарадоў з колькасцю насельніцтва больш 10 тыс. чал. адносіўся толькі Віцебск. У 1861 г. буйных гарадоў было ўжо 9: Віцебск, Полацк, Гродна, Брэст, Мінск, Бабруйск, Пінск, Магілёў, Гомель. У другой палове XIX ст. – пачатку XX ст. фенаменальны рост паказаў Гомель: на 797,6 %. У 1913 г. Гомель побач з Мінскам і Віцебскам увахадзіў у тройку буйнейшых беларускіх гарадоў – з насельніцтвам больш 100 тыс. чал. Да групы буйных гарадоў з насельніцтвам ад 40 да 100 тыс. чал. належалі Гродна (61,6 тыс. чал.), Брэст (57,3 тыс. чал.), Магілёў (54,2 тыс. чал.), Бабруйск (45,3 тыс.чал.) [2, с. 219 – 220.].

Урбанізацыя мела рэгіянальныя асаблівасці. Выявіць удзельную вагу гараджан сярод усяго насельніцтва ў розных губернях беларускага краю дазваляюць матэрыялы перапісаў насельніцтва ў Расійскай імперыі і інш. статыстычныя звесткі. Па падліках А.Лютага, ступень урбанізацыі па губернях на канец XVIII – пачатак XIX ст. выглядала наступным чынам: Віленская губерня – 4 %; Віцебская – 6,9 %; Мінская – 3,3 %; Магілёўская – 3,4 %; Гродзенская – 1,9 %. Гэты ж паказчык на 1861 г. выглядае паіншаму: Віленская губерня – 4,3 %; Віцебская – 16,6 %; Мінская – 9,2 %; Магілёўская – 10,5 %; Гродзенская – 10,7 % [3, с. 39.]. Паводле матэрыялаў Першага Усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г., жыхары гарадоў у Віцебскай губерні складалі 14,49 % ад агульнай колькасці насельніцтва, Мінскай – 10,5 %, Магілёўскай – 8,7 %, Гродзенскай – 15,88 % [6, с. 39.]. Такім чынам, найбольшыя поспехі ва урбанізацыйных працэсах у XIX ст. зрабіла Гродзенская губерня: ступень урбанізацыі на працягу стагодзя тут павялічылася з 1,9 % да 15,88 %.

Выявіць і прааналізаваць іншыя рэгіянальныя асаблівасці урбанізацыі ў Беларусі можна з дапамогай матэрыялаў гандлёва-прамысловага перапісу 1900 г. па эканамічным раянаванні Еўрапейскай Расіі, якія былі апублікаваныя міністэрствам гандлю і прамысловасці ў пачатку XX ст. [7]. Гэта крыніца дазваляе вызначыць зоны (арэалы) гандлёвага ўплыву гарадоў. Натуральна, што за гандлёвым уплывам ішлі прамысловы, палітычны, культурны. На падставе дадзеных гандлёва-прамысловага перапісу 1900 г. З.Шыбека ўстанавіў, што да канца XIX ст. на тэрыторыі сучаснай Беларусі склалася пяць эканоміка-геаграфічных сістэм гарадоў: 1. Паўночная: Віцебск, Полацк, Дзісна, Друя, Дрыса, Лепель, Гарадок, Сянно, Відзы, Сураж. 2. Усходняя: Магілёў, Орша, Горкі, Копысь, Быхаў, Чавусы, Чэрыкаў, Мсціслаў, Клімавічы, Бабінавічы. 3. Паўднёвая: Гомель, Пінск, Рагачоў, Рэчыца, Мазыр. 4. Заходняя: Гродна, Брэст, Кобрын, Пружаны, Слонім, Ваўкавыск, Ліда, Ашмяны, Навагрудак. 5. Цэнтральная: Мінск, Бабруйск, Барысаў, Вілейка, Радашковічы, Докшыцы, Ігумен, Слуцк, Нясвіж [2, с. 73.].

Захад выдзяляўся павышанай канцэнтрацыяй гараджан: займаў першае месца па гэтаму паказчыку ў 1863 г. і ў 1913 г., другое месца пасля цэнтра – у 1885 г. і 1897 г. У 1913 г. захад сканцэнтраваў 24,4 % усяго

гарадскога насельніцтва Беларусі; цэнтр – 23,6 %; поўнач – 19,2 %; поўдзень – 19 %; усход – 13,8 % [2, с. 218.].

Захад і цэнтр Беларусі вылучаліся і шчыльнай сеткай мястэчак. Па звестках А.М.Карпачова, у другой палове XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі налічвалася 398 мястэчак (ва ўсходняй частцы (да 1772 г.) – 81, на захадзе і ў цэнтры (у пачатку 1790-х г.) – 317 [8, с. 108.]. У заходнім і цэнтральным рэгіёнах было сканцэнтравана больш паловы мястэчак гарадскога тыпу (мелі больш 500 жыхароў і пераважна неземляробчы характар). У заходнюю эканоміка-геаграфічную сістэму гарадоў уваходзілі 44 мястэчкі гарадскога тыпу ці 31,4 % ад іх агульнай колькасці ў 1900 г., у цэнтральную – 31 (22,2 %), усходнюю – 24 (17,1 %), паўднёвую – 22 (15,7 %) і паўночную – 19 (13,6 %) [2, с. 218.]. Значыць, найбольшыя поспехі працэс горадаўтварэння на базе мястэчак меў на захадзе і ў цэнтры.

Рэгіянальныя асаблівасці мела эканамічная тыпалогія гарадоў і мястэчак Беларусі ў разглядаемы перыяд. Прамысловая функцыя гарадоў пераважала сярод гарадоў захаду, цэнтра і поўдня Беларусі, гандлёвая – сярод паўночных гарадоў. Найбольшай аграрнасцю вылучаліся гарадскія цэнтры на ўсходзе. Калі за аснову раянавання прыняць распаўсюджанасць функцыянальнай дамінанты тагачаснага горада – прамысловасць, то выразна вылучаюцца паўднёва-заходні рэгіён з 24 прамыслова-гандлёвымі гарадамі і паўночна-ўсходні рэгіён з 20 непрамысловымі аграрна-гандлёвымі гарадамі [2, с. 75, 78.]. Эканамічная арыентацыя мястэчак таксама мела свае рэгіянальныя асаблівасці. На захадзе, у цэнтры і на ўсходзе яны больш паспяхова набывалі прамысловы характар. Доля прамысловых мястэчкаў была найбольшай на ўсходзе, дзе яны кампенсавалі аграрнасць афіцыйных гарадоў. Найвялікшай удзельнай вагай гандлёва-прамысловых мястэчак вылучаўся захад Беларусі. Гандлёвых мястэчкаў найбольш было на поўначы і поўдні, дзе такая асаблівасць абумоўлівалася камунікацыйнымі цяжкасцямі азёрнага і палескага раёнаў.

Аналіз грузаабаротаў гарадоў Беларусі ў парэформенны перыяд сведчыць аб тым, што толькі ў гарадах захаду і цэнтра прывоз тавараў пераважаў над іх адпраўленнем. Калі гарады поўдня, поўначы і ўсходу спецыялізаваліся на зборы і адпраўцы сельскагаспадарчых прадуктаў, то гарады захаду і цэнтра на дастаўцы і размеркаванні прамысловых тавараў. А гэта сведчыла аб большай капіталізацыі захаду і цэнтра, а таксама аб больш інтэнсіўным росце ў гэтых раёнах гарадоў. У басейнах Дняпра, Прыпяці і Заходняй Дзвіны з-за пашыранага ляснога гандлю развіццё прамысловасці і урбанізацыя ў нейкай ступені стрымлівалася. Грашовыя сродкі і людскія рэсурсы адцягваліся на распрацоўку і транспарціроўку лясных багацяў [2, с. 121.].

Матэрыялы гандлёва-прамысловага перапісу 1900 г. дазваляюць разглядзець і такі паказчык, як мера рассейвання прамысловых і гандлёвых капіталаў, што паказвае ступень разнастайнасці гандлёва-прамысловай дзейнасці ў паселішчах Беларусі. На поўначы ні гарады, ні мястэчкі не пераўзыходзілі звычайныя сельскія паселішчы па структурнай разнастай-

насці мясцовай прамысловасці. Блізкасць буйных прамысловых цэнтраў Пецярбурга і Рыгі паралізавала развіццё шматгаліновай прамысловасці паўночных гарадоў. Выключэнне складаў Віцебск. На захадзе мясцовая прамысловасць таксама зазнавала ўплыў звонку, у асноўным з боку польскага прамысловага раёна. Аднак даўнія традыцыі прадпрымальніцтва дазвалялі заходнім гарадам Беларусі стаць на шлях спецыялізацыі прамысловай вытворчасці (Гродна – тытунёвая галіна, Брэст – папераапрацоўчая). Прамысловасць такіх гарадскіх цэнтраў вылучалася галіновай аднастайнасцю. Мера рассейвання прамысловых капіталаў зніжалася. На захадзе яна была самай нізкай сярод беларускіх гарадоў. Паколькі гарадская прамысловасць заходняга рэгіёна арыентавалася на ўсерасійскі рынак, задавальненне патрэб мясцовага сельскага насельніцтва бралі на сябе негарадскія прамысловыя цэнтры. Таму значнасць заходніх гарадоў на лакальным прамысловым рынку была нізкай, а астатніх населеных пунктаў – адносна высокай. Самы высокі паказчык структурнай складанасці гарадской прамысловасці існаваў у цэнтры Беларусі, тут была самая цесная сувязь гарадской прамысловасці з патрэбамі сельскага насельніцтва і сельскагаспадарчай вытворчасці. Падобная сітуацыя назіралася і на беларускім поўдні. Цэнтральны і паўднёвы рэгіёны адчувалі меншы ўплыў прамысловых цэнтраў Расіі. Прамысловая вытворчасць цэнтральных і паўднёвых гарадоў мела для сельскага спажыўца вырашальнае значэнне, таму гарадская вытворчасць атрымала больш усебаковае развіццё. Прамысловасць гарадоў усходняй Беларусі таксама працавала на мясцовы рынак. Але яе патэнцыял у бесчыгуначным раёне не мог быць высокім, мясцовыя гарады не спраўляліся з задачай забеспячэння сельскіх жыхароў прамысловымі вырабамі. На дапамогу прыходзілі мястэчкі. Мера рассейвання прамысловых капіталаў усходнебеларускіх мястэчак была самай высокай у Беларусі, што сведчыць аб трываласці іх эканамічных сувязяў з вёскай [2, с. 121.].

Неабходна звярнуць увагу на асаблівасці нацыянальнага складу гараджан розных раёнаў Беларусі. Першы Усерасійскі перапіс насельніцтва 1897 г. зафіксаваў тэндэнцыю памяншэння прадстаўніцтва беларускага этнасу сярод гараджан у напрамку з усходу на захад: Магілёўская губерня – 30 %; Віцебская – 13,3 %; Мінская – 12 %; Гродзенская – 9 %; Віленская – 7,6 % [2, с. 185.]. Такую ж тэндэнцыю мела і прадстаўніцтва беларусаў сярод гарадской інтэлігенцыі. Гарады усходняй Беларусі (Магілёўская, Віцебская губерні) вылучаліся павышанай доляй, як правіла, праваслаўнай беларускай інтэлігенцыі, пераважна святароў. Аднак нацыянальнае адраджэнне беларусаў ініцыявала каталіцкая інтэлігенцыя шляхецкага паходжання, якая канцэнтравалася ў гарадах цэнтра і захаду, што тлумачыцца інертнасцю праваслаўнай беларускай інтэлігенцыі, іх культурнай арыентацыяй на Расію.

Рэгіянальныя асаблівасці назіраліся і ў знешнім абліччы гарадскіх паселішчаў Беларусі. Напрыклад, найвышэйшы паказчык каменнай забудовы (ад 40 да 47 %), паводле дадзеных за 1910 г., назіраўся ў Гродне,

Брэсце і Лідзе [9, с. 368.]. Паводле планіроўкі і забудовы выразна розніліся паміж сабой мястэчкі заходняга і ўсходняга рэгіёнаў Беларусі. Мястэчкі заходніх раёнаў Беларусі вылучаліся большай шчыльнасцю тэрытарыяльнага размеркавання, больш развітым цэнтрам з багатым наборам пабудоў, большым працэнтам мураванай забудовы. Заходнебеларускім мястэчкам былі таксама ўласцівыя складаная, шматвулічная структура, значная роля сектара мясцовай вытворчасці. У забудове мястэчак заходняга рэгіёна Беларусі адчуваецца ўплыў заходнееўрапейскай горадабудаўнічай культуры [10, с. 143 – 149.].

У цэлым, адзначаныя асаблівасці развіцця гарадоў розных рэгіёнаў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. дазваляюць зрабіць выснову, што урбанізацыя найбольш паспяхова праходзіла на захадзе і ў цэнтры Беларусі.

Літаратура і крыніцы

1. Сайко Э.В. Урбанизация – явление и процесс исторического развития // Урбанизация в формировании социокультурного пространства. – М., 1999.

2. Шыбека З.В. Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX ст.). – Мн., 1997.

3. Лютый А.М. Социально-экономическое развитие городов Беларуси в конце XVIII – первой половине XIX в. – Мн., 1987.

4. Кіштымаў А.Л. Гарады і мястэчкі // Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.). – Мн., 2005.

5. От аграрного общества к государству всеобщего благосостояния. Модернизация Западной Европы с XV в. до 1980-х гг. – М., 1998.

6. Первая всеобщая перепись населения Росийской империи 1897 г. – СПб., 1903. – Т. V. Витебская губерния. – С. IV; Т. XI. Гродненская губерния. – С. V; Т. XXII. Минская губерния. – С. VI; Т. XXIII. Могилевская губерния. – С. IV.

7. Торговля и промышленность Европейской России по районам. Вып. II, XI, XII. – СПб., 1904 – 1909.

8. Карпачёв А.М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии во второй половине XVII – XVIII в.: Дис... д-ра ист. наук. – Мн., 1969.

9. Кіштымаў А.Л. Пачатак індустрыялізацыі. Урбанізацыйныя працэсы // Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.). – Мн., 2005.

10. Лакотка А.І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры. – Мн., 1999.

Н.Б. Нестерович, Институт истории НАНБ

ХАРАКТЕР ЗАПАДНОБЕЛОРУССКОЙ ЭКОНОМИКИ В 1921–1939 гг.

В 1913 г. в Беларуси, которая являлась частью Российской империи, примерно 59 % национального дохода производилось в капиталистическом секторе экономики. Остальная часть произведенного национального дохода приходилась на мелкотоварный и патриархальный (натуральный)

уклады [10, с. 10-11]. В период нахождения западнобелорусских земель в составе Польши в 1921–1939 гг. ведущая роль капиталистического уклада в их экономике, как и всей польской экономики, продолжала возрастать. На это были направлены все хозяйственные преобразования, проводимые польским правительством, прежде всего в сельском хозяйстве, где развитие капитализма тормозилось наличием крупного помещичьего землевладения, консервировавшего в определенной мере феодальные производственные отношения.

Проведенные аграрные реформы ограничили помещичье землевладение. В белорусских воеводствах Польши (Белостокском, Виленском, Новогрудском и Полесском) оно за 1921–1929 гг. сократилось примерно на 13 %, а в 30-е годы – еще на 3,7 % [12 с. 252]. В результате некоторого уменьшения помещичьего землевладения и существенного увеличения землевладения сельской буржуазии были созданы условия для более быстрого развития капитализма в сельском хозяйстве. Однако оно по-прежнему тормозилось хотя и сократившимся, но остававшимся весьма значительным помещичьим землевладением, которое, как и ранее, порождало земельный голод в бедняцких хозяйствах, число которых еще больше возросло. Если в 1921 г. бедняки составляли 62 %, середняки – 30 %, зажиточные хозяева – 8 % западнобелорусского крестьянства, то к середине 30-х годов – соответственно 78–80 %, 15–17 % и 5 % [12, с. 254].

Нараставшее обеднение западнобелорусской деревни негативно сказывалось не только на развитии производительных сил в сельском хозяйстве, но и на общеэкономическом развитии западнобелорусского региона, поскольку подавляющее большинство (82,7 % в 1921 г.) населения здесь было занято в аграрном секторе экономики. Промышленность занимала небольшое место в структуре экономики края. Составляя 24 % территории и 13 % населения Польши, он давал лишь около 3 % всей промышленной продукции страны [11, с.197; 12, с. 243].

По мировым меркам, Вторая Речь Посполитая являлась государством со средним уровнем развития капитализма. Однако в 1921–1939 гг. существенно изменились внешние условия развития польской экономики. В результате усиления конкурентной борьбы большинство экономических связей с землями бывшей Австро-Венгрии и Германией, объявившей Польше таможенную войну, было разорвано. По политическим мотивам фактически полностью потерян рынок бывшей Российской империи (в 1938 г. доля СССР во внешнеторговом обороте Польши составляла менее 0,5 %). Данные обстоятельства значительно ограничивали возможности ориентированных на экспорт отраслей польской экономики. К этому добавлялись узость внутреннего рынка, вытекавшая из аграрного характера региона, сложность процесса формирования единого хозяйственного механизма страны из экономики территорий, входивших на протяжении длительного времени в состав различных государств [4, с. 162, 163, 170, 171, 248, 249, 264, 375; 6, с. 263; 9, с. 79, 80]. Все это определило неравномерность, цикличность развития как западнобелорусской, так и всей польской экономики: на смену периодам подъема приходили периоды спада, деп-

рессии, кризиса. В итоге к началу второй мировой войны общий объем промышленного производства в западнобелорусских землях, как и в Польше в целом, так и не достиг уровня 1913 г., а сельскохозяйственного – лишь незначительно превзошел его [4, с. 163, 352, 367; 7, с.13; 12, с. 244-249, 255-256]. В течение 1921-1939 гг. польская экономика топталась на месте, тогда как, например, Англия в 1937 г. увеличила производство промышленной продукции по сравнению с 1913 г. на 22 %, Германия – на 29 %, США – на 57 % [1, с. 10]. Польша так и не смогла подняться выше среднего уровня развития. В 1935 г. свыше 90 % рабочих зарабатывали меньше установленного правительством прожиточного минимума, составлявшего для рабочей семьи около 60 злотых в неделю. Это средние для всей Польши цифры. Положение западнобелорусских рабочих было еще хуже, поскольку заработная плата их была значительно меньшей, чем в экономически более развитых центральных (этнических) районах Польши. В августе 1937 г. средний недельный заработок рабочего Варшавского воеводства составлял 32,8 злотого, Полесского – 17,8, Новогрудского – 13,3 злотого. Разница в заработной плате доходила до 64 %. Уровень потребления в Польше был невысоким, а в западнобелорусских землях еще ниже. Если в 1934 г. потребление сахара во всей Польше составило 8,94 кг, а в центральных воеводствах 10,2, то в западнобелорусских – 4,31 кг, металла – соответственно 5,17, 4,05, 1,59 кг, угля – 383,1, 340,9, 21,8 кг [8].

Таким образом, развиваясь в 1921–1939 гг. по капиталистическому пути, экономика западнобелорусского региона сохраняла существенные остатки феодальных отношений, являлась преимущественно аграрной, что вместе с неблагоприятной для всей польской экономики внешней и внутренней коньюнктурой обусловило крайне медленные темпы, застойно-депрессивный тип ее развития, существенное отставание от среднеразвитой экономики Польши и тем более – высокоразвитых капиталистических стран, низкий уровень жизни большей части проживающего здесь населения. Другими словами, она в течение всего этого периода имела черты, характерные для отсталых, зависимых государств. Сегодня историки по-прежнему единодушны в этом.

Вместе с тем некоторые из них пытаются разрушить взгляды о колониальном или полуколониальном положении западнобелорусского региона в период его нахождения в составе Польши. В частности, стремятся доказать, что «польское правительство не имело в отношении промышленности Западной Беларуси, как и страны в целом, продуманной экономической политики и придерживалось принципов свободного предпринимательства, реагируя только финансовой политикой на изменение рынка». Элементы государственного вмешательства в развитие промышленности, планирования этого развития имели место только в 1936 году (так называемый план Э.Квятковского).

Слабость западнобелорусской промышленности и сельского хозяйства являлась следствием отсутствия на территории региона денежных средств, достаточных для их развития. Не было денег и у польского правительства «по причинам в первую очередь экономическим: необходи-

мость развития центральных промышленных районов, где существовали лучшие условия – сложившаяся инфраструктура, наличие денежных средств, близость к внутренним и внешним рынкам» [9, с. 79, 80].

Частично с такими утверждениями можно согласиться, однако главную роль в тяжелом экономическом положении «восточных кресов», отставании их экономики от экономики этнической Польши, на наш взгляд, играли не объективные законы рынка и конкуренции, а вполне «продуманная» политика польских властей, которые рассматривали аннексированные западнобелорусские земли прежде всего и в основном как сырьевой придаток экономически более развитой Центральной Польши и сознательно ограничивали их развитие.

Именно сознательно, о чем свидетельствуют многочисленные конкретные ограничительные мероприятия польского правительства в отношении западнобелорусской промышленности. Например, в 1930 г. сумма государственных кредитов, выданных Польским банком в среднем на одно предприятие Виленского и Новогрудского воеводств, была в 4,1 раза меньше, чем на одно предприятие в самой Польше [12, с. 249]. Польское правительство преднамеренно сворачивало те отрасли промышленности западнобелорусского региона, которые могли подорвать монопольное положение польских производителей на местном рынке. В этих целях оно, например, запретило строить здесь какие-либо промышленные предприятия без специального на то разрешения военного ведомства, установило на государственных железных дорогах, с одной стороны, льготные тарифы на вывоз из западнобелорусских воеводств сырья и ввоз промышленных товаров, с другой – высокие тарифы на вывоз готовых изделий и ввоз сырья и топлива [2, с. 13; 11, с. 198]. В немалой степени поэтому тяжелая промышленность не получила в Западной Беларуси развития и фактически отсутствовала. Западнобелорусская экономика была сориентирована польскими властями преимущественно на добычу и переработку сырья и сельхозпродукции, а не на производство промышленных товаров.

На протяжении всего межвоенного периода польские официальные лица сами признавали, что правительственная политика нацелена на ограничение экономики западнобелорусского края. В 1929 г. директор департамента промышленности и торговли Виленского округа, характеризуя политику правящих кругов в Западной Беларуси, констатировал, что «властными структурами государства не сделано ничего, чтобы оживить хозяйственную деятельность «восточных кресов», наоборот, делается все для того, чтобы окончательно ее разрушить» [5, с.19]. Даже когда 5 декабря 1935 г. вице-премьер польского правительства Э.Квятковский заявил о необходимости оживления западнобелорусской экономики для подъема польской промышленности, несерьезность этих намерений и формальность данного заявления были настолько очевидны, что сразу же вызвали иронические отзывы официальной прессы.

Например, «Варшавскі дзеннік народовы» 10 декабря 1935 г. писал: «Мы сделали открытие, что в наших границах существуют две Польши – «А» и «Б», городская и деревенская, западная и восточная, сильно отли-

чающиеся одна от другой в смысле капиталовложений, потребления, структуры всей жизни и т.д. Эти две части при некоторых условиях могли бы прекрасно дополнять одна другую, нужно только в Польше «Б» соответствующим образом похозяйничать. Это повлечет за собой инвестиционные расходы, но ведь каждая колония требует вложений раньше, чем она начнет давать прибыль» [3., с. 4]. Комментарии, как говорится, излишни. Еще тогда вещи и явления назывались своими именами.

Литература и источники

1. Большая Советская Энциклопедия. Т. 11. – М., 1952.
2. Егоров Г. Западная Белоруссия. – М., 1939.
3.Информационный бюллетень по изучению Западной Белоруссии, АН БССР.
4. История Польши. В 3 т. Т. 3. – М., 1958.
5. Коўкель І.І. Эканамічнае становішча Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы (1921-1939 гг.) // Праблемы ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР: Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы міжнар. навук. – тэарэт. канф. 17-18 верасня 1999 г., Мінск. – Мн., 2000.
6. Краткая история Польши. – М., 1993.
7. Наркевич С.И. Промышленность Западной Белоруссии в период белопольской оккупации (1920-1939 гг.): Автореф. дис.... канд. экон. наук. – Мн., 1965.
8. Несцяровіч М.Б. Заходняя Беларусь: жыцце без прыхарошвання // Звязда. 2003. 17 верасня.
9. Нечухрын А.М., Васюк Г.У., Ганчароў М.М., Караў Д.У., Коўкель І.І., Кручкоўскі Т.Т., Федараў І.А. Этнасацыяльныя і палітычныя працесы ў заходнім регіене Беларусі ў 1921-1939 гг. // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім регіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы рэсп. навук. канф. 5-6 снежня 1997 г., / Пад рэд. І.П.Крэня. – Гродна. ГрДУ, 1998.
10. Социально-экономические преобразования в Белорусской ССР за годы Советской власти. – Мн., 1970.
11. Экономика Советской Белоруссии. 1917-1967. – Мн., 1967.
12. Экономическая история Беларуси. – Мн., 2004.

А.Ф. Вырастка, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ВЫПРАЦОЎКА ЗАКАНАДАЎСТВА АБ АСАДНІЦТВЕ Ў II РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ І ЯГО РЭАЛІЗАЦЫЯ

Палітыка асадніцтва ў сучаснай гістарычнай навуцы характарызуецца як сацыяльна-эканамічная і грамадска-палітычная рэформа II Рэчы Паспалітай. Аналізуючы гістарыяграфію праблемы, яскрава бачна, што на працягу 30–80-х гадоў XX стагоддзя ў айчыннай гістарычнай навуцы дадзеная палітыка падавалася выключна як грамадска-палітычная з'ява з ўлікам адсутнасці характарыстыкі заканадаўства рэформы. Сучасная гіста-

рычная навука фармулюе новыя падыходы да праблемы, што звязана з даследаваннямі генезіса палітыкі асадніцтва ў рамках эканамічнага заканадаўства. Ініцыятыва і распрацоўка рэформы прыпадае на перыяд польска-савецкай вайны 1919-1920, а арганізацыя і рэалізацыя звязана з перыядам 1921 – 1939 гг. Ініцыятыва па правядзенню палітыкі асадніцтва належала да ліку ваенных, і выражалася ў жаданні прыцягнуць у шэрэнгі ваенных большую колькасць грамадзянскага насельніцтва.

Першы этап заканадаўчага разгляду асадніцтва звязаны з рэфармаваннем усёй сістэмы землекарыстання і землеўладання ў дзяржаве і адносіцца да «аграрнай рэформы» ад 10 ліпеня 1919 года. У аснове вызначанага закона ляжаў праект парцэляцыі, які прадугледжваў са «свабодных зямель», заставаўшыхся без гаспадароў, стварыць зямельны фонд. Землі гэтага фонду падлягалі разбіўцы на парцэлы, якія прадназначаліся для свабоднай распрадажы насельніцтву [7, с.59]. Апошнім артыкулам быў вызначаны аспект у адносінах да салдат польскай арміі, а таксама да беззямельных і батракоў, які вызначаўся ў нарэзцы зямлі. Аднак пры гэтым не былі вызначаны палажэнні па сістэме зямельнай нарэзкі, структуры дзялення, крытэрыі кандыдата. Дадзеная «аграрная рэформа» насіла толькі дэкларатыўны характар, яе рэалізацыі не адбылося. Такая палітыка прывяла да недаверу сярод насельніцтва, пачалося дэзерцірства ў арміі [6, с.19].

У гэты перыяд вярхоўнае ваеннае камандаванне распрацоўвала план наступальнай аперацыі, і неабходна была правесці мабілізацыю ваенных для далейшага ходу ваенных дзеянняў. З прычыны гэтага было ўзнята пытанне аб палітыцы асадніцтва. Менавіта гэтая мера павінна была актывізаваць «патрыятычны дух» для далейшага ходу ваенных дзеянняў. У сакавіку 1920 г. пад эгідай галоўнага зямельнага упраўлення прайшла канферэнцыя, прысвечаная пытанню асадніцтва, на якой былі разгледжаны розныя праекты дадзенай палітыкі [13, с.19]. У сваіх артыкулах яны звярталіся да насельніцтва з заклікам папоўніць шэрэнгі польскай арміі. Вясной 1920 г. колькасць ваенных складала прыкладна 300 тыс. чалавек [2, с.119]. Наступленне польскай арміі з 25 красавіка 1920 года на ўкраінскім накірунку завяршылася контрнаступленнем Чырвонай Арміі, якое пачалося 4-5 ліпеня 1920 г. У склаўшайся ваенна-палітычнай сітуацыі кіраўніцтва II Рэчы Паспалітай узяло курс на выкананне асноўных патрабаванняў насельніцтва (у першую чаргу зямельнага пытання) [1, с.35] Сітуацыя ў арміі адзначалася наступнымі словамі: «заставалася мінімум дабраахвотнікаў і максімум рэкрутаванных сялян» [7, с.63].

У гэтых умовах сейм 15 ліпеня 1920 г. без абмяркавання прыняў аграрны закон, які ўтрымліваў асноўныя палажэнні закона ад 10 ліпеня 1919 года. Згодна з гэтым законам ствараўся дзяржаўны зямельны фонд, які ўключаў землі як дзяржаўныя, так і прыватныя, апошнія шляхам выкупу. Прымусоваму выкупу падвяргаліся гаспадаркі памерам больш 60 га, якія знаходзіліся паблізу прамысловых цэнтраў. Гаспадаркі, якія знаходзіліся на прускай і ва ўсходняй частках Рэчы Паспалітай, не павінны

былі прывышаць 400 га. На тэрыторыі самой Польшчы гаспадаркі па памеру не павінны былі быць больш 180 гектараў [8, с.1230]. Да іх у асноўным адносіліся прыватныя маёнткі, набытыя падчас першай сусветнай і польска-савецкай войн, гаспадаркі не маючыя юрыдычнага афармлення, і іншыя. Уласнікі гаспадарак, якія падвяргаліся прымусоваму выкупу мелі права захаваць толькі адзін забудаваны фальварак, на якім пражывала сям'я [11, с.1231].

У артыкуле 4 закона «Аб выкананні аграрнай рэформы» адзначалася, што вышэй пералічаная ўласнасць, у тым ліку і належачая дзяржаве, пераходзіць праз аграрнае міністэрства і міністэрства дзяржаўных маёмасцей да галоўнага зямельнага ўпраўлення з мэтай парцэляцыі і асадніцтва. Такім чынам, аграрны закон ад 15 ліпеня 1920 г. ў артыкуле №4 змяшчаў заканадаўчае афармленне асадніцтва [8, с.1231].

План парцэляцыі быў ахарактарызаваны ў артыкуле 27-м закона. Сутнасць яго зводзілася да дзялення ўсяго зямельнага фонду на гаспадарчыя адзінкі, якія маглі забяспечыць інтэнсіўную вытворчасць у выніку стварэння новых моцных гаспадарак, а таксама шляхам дабаўлення – павялічэння малых гаспадарак. Пры гэтым адзначалася, што памер адной такой гаспадаркі не можа прывышаць 15 га, а малазямельныя могуць быць павялічаны да 23 га на тэрыторыі Польшчы, а на «крэсах усходніх» да 45 га. Набываць зямельныя надзелы маглі ўсе грамадзяне Польшчы. Выключэнне складалі толькі тыя асобы, якія былі задзейнічаны ў справах супраць дзяржавы і з'яўляліся дэзерцірамі польскай арміі. Аднак, згодна артыкулу 29, першынства ў набыцці зямлі, аддавалася інвалідам польскай арміі, здатным да працы на зямлі, а таксама салдатам польскай арміі, якія доўгі час служылі на франтах або дабравольна прыступілі да нясення ваеннай службы [8, с.1235]. Салдаты і інваліды польскай арміі атрымоўвалі шэраг ільгот пры набыцці зямлі ў параўнанні з іншымі катэгорыямі насельніцтва, для іх ствараўся спецыяльны крэдытны фонд, які спецыялізаваўся на выданні доўгатэрміновых працэнтных крэдытаў з іпатэчным забеспячэннем [8, с.1237].

Цана зямельнага надзелу згода артыкулу 33 залежала ад якасці глебы, ад класіфікацыі гаспадаркі, ад кошту будынкаў, прадукцыйнага значэння зямлі, а таксама распалажэння ў адносінах да транспартных шляхоў і рынкаў збыту. Ацэнка зямельных надзелаў і ўстанаўленне цаны продажу была аднолькавая для ўсіх катэгорый пакупнікоў.

Такім чынам, першапачаткова палітыка асадніцтва распрацоўвалася ў рамках парцэляцыйнай рэформы. Асаднікі павінны былі падпарадкоўвацца агульным палажэнням закона разам з сялянамі, за выключэннем першынства ў набыцці зямлі і асобнай сістэмы крэдытавання для заслужаных салдат. Аграрны закон ад 15 ліпеня 1920 г. заклаў аснову для арганізацыі палітыкі асадніцтва. Палажэнні гэтага закона ляглі ў аснову закона ад 17 снежня 1920 года. Многія польскія палітыкі ўспрымалі закон «Аб надзяленні зямлёй салдат польскай арміі як выкананне аграрнай рэформы.

Каб прыдаць яшчэ большае значэнне палітыцы асадніцтва, 6 жніўня 1920 г. была выдадзена адозва «Да народнай арміі» праз старшыню Савета міністраў Польшчы Вінцэнта Вітаса. У ёй адзначалася, што «салдаты, якія доўгі час былі на фронце, або дабравольна ўступілі ў шэрагі вайскоўцаў, па заканчэнню ваенных дзеянняў атрымаюць у першую чаргу ў параўнанні з астатнімі зямлю, аб чым выразна сведчыць аграрная рэформа». І ў гэтым жа звароце дабаўлялася, што заслужаныя салдаты атрымаюць зямлю бясплатна. [12, с.19]. Восенню 1920 г. пытанне асадніцтва стала адным з асноўных і найбольш актуальных як у сейме, так і ў парламенцкіх клубах палітычных партый. Кіраўніцтва II Рэчы Паспалітай прапанавала 15 кастрычніка 1920 г. праект аб надзяленні салдат зямлёй. У сямі артыкулах закона былі сфармуляваны асноўныя палажэнні рэформы. Цэнтральнае месца ў іх займаў зямельны фонд і сістэма надзялення салдат зямлёй. Значная зацікаўленасць праяўлялася да палітыкі асадніцтва ў Юзэфа Пілсудскага, які бачыў у гэтым працэсе «забеспячэнне мяжы на ўсходзе» [5, с.12]. Вінцэнт Вітас неаднаразова веў перамовы па праблеме асадніцтва з Юзэфам Пілсудскім, падзяляў яго погляды і прыкладваў усе намаганні, каб правесці закон праз сейм і яго рэалізаваць.

Старшыня Савета міністраў Вітас 4 лістапада 1920 г. прадставіў маршалку сейма праект двух ўзаемазвязаных законаў: першы датычыўся прыняцця зямлі ва ўласнасць дзяржавы ў шэрагу паветаў, якія знаходзіліся па-за Бугам; другі акрэсліваў сістэму надання зямлі заслужаным ваенным. Праекты законаў былі разгледжаны на пасяджанні сейма 10 лістапада 1920 г. і былі перададзены камісіі па аграрных справах, якая прыняла рашэнне разглядаць закон як «выкананне аграрнай рэформы». 9 снежня 1920 г. адбылося другое чытанне па асадніцтву ў сейме, а на трэцім чытанні, якое праходзіла 17 снежня 1920 г. адбылося прыняцце законапраекта [5, с.20]. Галоўная прычына такога хуткага працэсу прыняцця закона заключалася ў заканчэнні ваенных дзеянняў і дэмабілізацыі ваенных. Са жніўня 1920 г. пачаліся мірныя перамовы паміж Польшчай і Савецкай Расіяй, а 12 кастрычніка 1920 г. быў падпісаны першапачатковы варыянт мірнага дагавору. Перад кіраўніцтвам дзяржавы стала праблема сацыяльна-эканамічнага развіцця Польшчы. [13, с.384]. Многія салдаты былі прызваны ў армію яшчэ ў жніўні 1914 года. Гэта былі ў асноўным людзі маладога ўзросту. Большасць з іх не паспела яшчэ атрымаць прафесіі. А тыя салдаты, якія да вайны мелі занятак у гандлёва-рамеснай сферы дзейнасці, або абслугоўваючага характару, не маглі аднавіць яе з прычыны адсутнасці заканадаўчых норм, слабасці эканомікі, гіперінфляцыі, вузкасці ўнутранага рынку, засілля манаполій замежнага капіталу. Гэта прыводзіла да абвастрэння праблемы беспрацоўя, якую кіраўніцтва II Рэчы Паспалітай вырашыць не магло. Пры гэтым неабходна падкрэсліць, што амаль усе салдаты паходзілі з сялян, асноўныя надзеі якіх былі звязаны з выкананнем рэформы. Другім аспектам было далучэнне новых тэрыторый, на якіх неабходна было ўмацавацца і стварыць мяжу, забяспечыць яе абарону. Менавіта гэтыя абставіны паўплывалі на мэты, якія былі ўскладзены

на асаднікаў: 1) выкананне рэформы з мэтай пазбегнуць незадавальнення ваенных супраць кіраўніцтва; 2) фарміраванне адзінай сістэмы нацыянальнай эканомікі, ў якую ўключаліся новыя тэрыторыі; 3) уздым аграрнага сектара эканомікі шляхам пераразмеркавання зямельнай уласнасці ў рамках існуючай сістэмы землеўладання, крэдытавання і датацый; 4) умацаванне пазіцый фінансавага капіталу асобамі польскай нацыянальнасці; 5) асіміляцыя насельніцтва «крэсаў усходніх», развіцце польскай нацыянальнай культуры; 6) кантроль над тэрыторыяй і мяжой. Вызначаныя мэты павінны былі быць рэалізаваны прававымі палажэннямі законаў ад 17 снежня 1920 года. Першы закон быў зарыентаваны на стварэнне зямельнага фонду з зямель, якія павінны былі перайсці ва ўласнасць дзяржавы. Такі зямельны фонд складаўся часткова з канфіскаваных зямельных ўладанняў дзяржаўнага значэння [9, с.38]. Акрамя гэтага, у склад зямельнага фонду ўваходзілі прыватныя зямельныя ўгоддзі. Да іх адносіліся гаспадаркі, уладары якіх не вярнуліся да 1 красавіка 1921 года, таксама гаспадаркі, памеры якіх перавышалі 400 га. Як бачна з вышэй пералічанага, на асадніцтва павінны былі выкарыстоўвацца землі беларускіх землеўласнікаў, якія ў час вайны не змаглі вярнуцца з бежанства да 1 красавіка 1921 года [4, с.3]. Аднак у пазнейшым у выніку прыняцця дадатковых палажэнняў асноўны зямельны фонд з прыватных зямель павінны былі складаць землі дробных землеўласнікаў, якія не вярнуліся да 1 красавіка 1921 г., і гектары з гаспадарак, якія перавышілі 400 га. Гэты закон адносіўся толькі да 22 паветаў «крэсаў усходніх». Атрымаць зямлю ва ўласнасць бясплатна маглі салдаты і афіцэры польскай арміі, якія «баранілі межы Радзімы». Сярод іх выдзяляліся інваліды і салдаты, маючыя ўзнагароды, а таксама кавалеры ордэна «Virtuli Militari» («Крыжа мужнасці»), а таксама ваенныя, якія мелі пісьмовыя прадстаўленні да ўзнагарод. Для платнага атрымання зямлі мелі доступ інваліды і іншыя ваенныя чыны, якія валодалі фізічнымі здольнасцямі для працы на зямлі, нават у тым выпадку, калі адсутнічала адукацыя ў агратэхніцы. Не маглі атрымаць зямельныя надзелы па рэформе наступныя катэгорыі: асобы, якія аказалі ваеннае супраціўленне II Рэчы Паспалітай; пакараныя за дэзерцірства; асобы, якія самавольна бралі зямлю ў карыстанне; пакараныя за рабаванне дзяржаўных маёмасцей; асобы, якія парушылі правілы аб дэмабілізацыі [9, с.42]. Вызначаўся памер асадніцкай гаспадаркі, які не мог перавышаць 45 га зямлі. Пры распрацоўцы закона мелася на ўвазе і дапамога ваенным асаднікам з мэтай забеспячэння функцыянавання асадніцкіх гаспадарак. Ім выдаваўся будаўнічы матэрыял аб'ём не больш 80 м^3, з жывога інвентару пара коней і воз [9, с.43]. Будаўнічы матэрыял і жывы інвентар для заслужаных салдат, інвалідаў, а таксама дабраахвотнікаў выдаваўся бясплатна. Для ўсіх астатніх катэгорый асаднікаў дапамога была платная, за выключэннем будаўнічага матэрыяла. Увесь працэс па надзяленню зямлёй ускладваўся на павятовы камітэт. Функцыяй Міністэрства ваенных спраў разам з ваеннымі аддзеламі дывізій і брыгад з'яўлялася тэхнічны падзел зямлі на часткі пад кантролем павятовага камітэту і Галоўнага зямельна-

га ўпраўлення. У распрацаваным законе былі ўлічаны асноўныя палажэнні для рэалізацыі палітыкі асадніцтва, але былі і пралікі, аб якіх заяўлялі палітычныя дзеячы, самыя радыкальныя сярод іх патрабавалі накіраваць закон на дапрацоўку. Пры рэалізацыі закона, які пачаўся з вясны 1921 г., усе юрыдычныя пралікі і недапрацоўкі набылі яўную форму. Гэта выражалася ў трансфарміраванай расшыранай адміністрацыйнай сістэме, што тлумачылася ў першую чаргу адсутнасцю інтэгруючай дзейнасці паміж міністэрствамі: Міністэрства ваенных спраў імкнулася падпарадкаваць Міністэрства аграрнае, і наадварот. Кожны імкнуўся выставіць свой кантралюючы орган. Па-другое, у законе ўтрымлівалася шмат недапрацовак і па зямельнаму фонду, і па крэдытаванню, і па сістэме кваліфікацыі кандыдатаў. У выніку першы год рэалізацыі рэформы набыў шмат накладак і недахопаў, што стала прычынай прыняцця шэрагу дапаўненняў да асноўнага зместу закона на працягу 20-х гадоў XX ст.

У сакавіку-красавіку 1921 г. пачаўся працэс прымання зямлі ва ўласнасць дзяржавы ў вызначанных 22 паветах. У склад гэтага арэала не ўваходзіла Сярэдняя Літва, якая уключала паветы: Віленска–Трокскі, Ашмянскі, Свянцянскі. Гэтыя паветы падпарадкоўваліся дэкрэтам генерала Жэлігоўскага. У дэкрэтах адзначалася, што заслужанныя ваенныя, інваліды, а таксама сем'і загінуўшых ваенных арміі Сярэдняй Літвы і падраздзяленняў польскай арміі, ураджэнцаў гэтых месц, таксама мелі права атрымаць як на платнай, так і на бясплатнай аснове зямлю.

Літаратура і крыніцы

1. Гак Л. Аграрная палітыка польскай буржуазіі ў Заходняй Беларусі. – Мн., 1933.

2. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 2: XIX–XX стагоддзі: Курс лекцый / П.І.Брыгадзін, У.Ф.Ладысеў, П.І.Зелінскі і інш. – Мн.: РІВШ БДУ, 2002. – 394 с.

3. ДАГВ. Ф. 196. Воп. 1. Спр. 3.

4. ДАГВ. Ф. 196. Воп. 1. Спр. 21.

5. ДАГВ. Ф. 196. Воп. 1. Спр. 24.

6. Полуян В.И., Полуян В.А. Революционно-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920–1939 гг. – Мн.: Госиздат БССР, 1962. – 221 с.

7. Сорокин А.А. Аграрный вопрос в Западной Белоруссии (1920–1939 гг.). – Мн.: Наука и техника, 1968. – 186 с.

8. Dziennik Ustaw R. P. Warszawa. – 1921 r.

9. Dziennik Ustaw R. P. Warszawa. – 1922 r.

10. Dziennik Ustaw R. P. Warszawa. – 1925 r.

11. Dziennik Ustaw R. P. Warszawa. – 1926 r.

12. Stobniak- Smogorzewska J. Trudne poczatki osadnictwa wojskowego na kresah Wshodnih. – Warszawa, 1999.

13. Stobniak- Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945 roku. – Warszawa, 2003.

С.А. Юрыс, ГДТУ імя П.В.Сухога, г. Гомель

РАЗВІЦЦЁ СПАЖЫЎКААПЕРАЦЫІ ЗАХОДНЯГА РЭГІЁНУ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРШЫЯ ПАСЛЯВАЕННЫЯ ГАДЫ (1945 – 1949)

Напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны спажыўкааперацыя заходняга рэгіёну БССР знешне выглядала як шматгаліновая сістэма, якая развівалася дастаткова дынамічна. Лічылася, што пайшчыкамі спажыўкааперацыі на 1.01.1941 г. з'яўлялася 48,8 % дарослага насельніцтва заходніх абласцей рэспублікі, аб'яднаных у 453 сельпо [1, л. 2]. Сума паявых узносаў у 1941 г. у цэлым па рэспубліцы складала 7 млн. 527 тыс. руб. (сярэдні пай на аднаго пайшчыка быў роўны 35 руб. 40 кап.). Такім чынам, пайшчык не мог пад пагрозай выхаду з кааператыўнага таварыства дабівацца ўплыву на рашэнні кіраўніцтва. Адзяржаўленне кааперацыі, якая ператварылася, па сутнасці, у яшчэ адно ведамства, прывяло да таго, што пайшчык са сваім першапачатковым узносам апынуўся выключаным з працэсу кіравання.

Вайна нанесла вялікі матэрыяльны ўрон, было страчана больш за 40 % матэрыяльнай базы кааператыўных арганізацый. Так, сума ўрону па Гродзенской вобласці склала 30 млн. 58 тыс. руб. [2, л. 9], Маладзечанскай – 72 млн. 845 тыс. руб. [3,л. 166], Брэсцкай – 40 млн. 360 тыс. руб. [4, л. 171].

Белкаапсаюз спыніў сваю дзейнасць у сувязі з акупацыяй у пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Па меры вызвалення заходніх абласцей рэспублікі, у адпаведнасці з пастановай СНК БССР ад 19 кастрычніка 1943 г., пачалося аднаўленне кааператыўнай гаспадаркі.

Сістэма сельпо з-за недахопа гандлёвых работнікаў, памяшканняў для магазінаў, лавак і складоў аднаўлялася павольна. Першапачаткова ўсё гандлёвае абслугоўванне насельніцтва, забеспячэнне хлебам, развіццё грамадскага харчавання ўскладвалася на райспажыўсаюзы.

Сельпо непасрэдна ствараліся пайшчыкамі. Аднак імкненне да павышэння рэнтабельнасці сельпо за кошт злучэння прывяло да таго, што па рэкамендацыі вышэйстаячых кааператыўных арганізацый праводзіўся курс на няўхільнае скарачэнне іх колькасці. Калі да вайны ў заходніх абласцях было 453 сельпо, то на 1.01.1946 – 343, на 1.01.1947 г. – 376, дасягнуўшы максімума ў 1948 г., з 1949 г. колькасць сельпо пачала скарачацца [1, л. 3]. Ідэя адміністрацыйнага ўзбуйнення кааператываў, якая выдавалася за рацыяналізацыю іх дзейнасці, была падтрымана і ў пастанове Савета Міністраў БССР і ЦК КП(б)Б ад 3 мая 1949 г., у якой утрымоўваліся рэкамендацыі па аздараўленню фінансавага становішча спажывецкіх таварыстваў. Пры адсутнасці ўмоў для пашырэння гаспадарчай дзеннасці і рэнтабельнасці прапанавалася ўзбуйніць невялікія нерэнтабельныя сельпо [5, л 26].

Умовы для паляпшэння дзейнасці сельпо на месцах існавалі, але для гэтага неабходна было перабудаваць дзейнасць кааператыўных таварыстваў, развіваць дэмакратычныя пачаткі, актывізаваць удзел пайшчыкаў, падняць іх матэрыяльную зацікаўленасць у выніках дзейнасці. Вялізныя рэсурсы знікалі з-за растрат і крадзяжу, затаварвання асобных гандлёвых прадпрыемстваў, слабога кантролю за прадукцыяй прамысловасці. Растраты і крадзяжы ў спажыўкааперацыі БССР за 1946 – І949 гг. склалі 80724 тыс. руб. [6, л. 120], страты ад бесгаспадарчасці толькі па выніках 1948 г., за вынікам дазволеных, склалі 52246 тыс. руб. [7, л. 57].

Праўленнямі аблспажыўсаюзаў былі распрацаваны праграмы развіцця прадпрыемстваў рознічнага гандлю і грамадскага харчавання, баз і складоў. Адзначым, значная частка збярогшыхся за гады вайны будынкаў прыйшла ў заняпад. Неабходна было правесці вялікую работу, бо да 1945 г. уся гандлёвая сетка кааперацыі заходняга рэгіёну складала 28,6 % ад даваеннага ўзроўню. На 1.01.1945 г. у заходнім рэгіёне было створана 295 сельпо, аб'яднаных у 69 райспажыўсаюзаў, тут налічвалася 123190 пайшчыкаў [8, л. 196]. Рознічная гандлёвая сетка складалася з 1237 магазінаў, палатак і ларкоў [8, л. 195], 73 прадпрыемстваў грамадскага харчавання, 68 хлебапякарань і 96 прадпрыемстваў па выпуску тавараў спажывання [8, л. 206].

З пераходам да аднаўлення народнай гаспадаркі ў спажывецкай кааперацыі пачалася падрыхтоўка да адмены карткавай сістэмы: былі адрамантаваны гандлёвыя памяшканні і хлебапякарні, вялікая ўвага ўдзялялася будаўніцтву новых гандлёвых кропак. У выніку перыяд 1946 – 1947 гг. характарызаваўся самымі высокімі тэмпамі прыросту гандлевай сеткі 137,5 %, якія да пачатку 50-х гг. стабілізаваліся на ўзроўні 102 – 104 %. Разам з тым неабходна адзначыць, што аднаўленне ішло з вялікай цяжкасцю і нават на 1.01.1951 г. яна дасягнула толькі 73,5 % да даваеннага ўзроўню [9, л. 9].

Да вайны вытворчая дзейнасць спажывецкай кааперацыі рэспублікі была абмежавана. Ей дазвалялася займаць толькі хлебапячэннем, вытворчасцю безалкагольных напіткаў і пераапрацоўкай сельгаспрадукцыі. Валавы аб'ем прадукцыі за 1940 г. склаў 33 млн. 429 тыс. руб, у тым ліку: хлебапячэнне – 82,9 %, перапрацоўка сельгаспрадукцыі – 11,3 %. Вытворчасцю прамысловых тавараў шырокага ўжытку спажывецкааперыцыя ў гэты час не займалася.

У краіне мела месца жорсткая сістэма размеркавання рэсурсаў, таму Белкаапсаюз, па сутнасці абмежаваў сваю ролю размеркаваннем тавараў, якія ён атрымліваў ад дзяржавы. Удзельная вага дэцэнтралізаваных закупак у рознічным гандлі складала каля 7 – 8 %.

Каб лепш забяспечыць насельніцтва прадуктамі харчавання і прамысловымі вырабамі, спажыўкааперацыя ў пасляваенны час прыступіла да арганізацыі ўласных прадпрыемстваў па вытворчасці тавараў шырокага ўжытку на базе мясцовых сыравінных рэсурсаў. Пастанова Савета Міністраў СССР ад 9 лістапада 1946 г. паскорыла працэс стварэння такіх

прадпрыемстваў. Так, па плану 1947 г. Гродзенскі аблспажыўсаюз павінен быў адкрыць 30 новых вытворчых прадпрыемстваў і прадпрыемстваў бытавога абслугоўвання, а адкрыў 64. На 1.01.1947 г. такіх прадпрыемстваў у Гродзенскай вобласці было 136, што дазволіла выканаць план вытворчасці тавараў на 247,3 %, пры плане 2 млн. 785 тыс. руб., тавараў выраблена на 6 млн. 880 тыс. руб. [2, л. 56].

Большасць гэтых прадпрыемстваў былі дробнымі, з прымітыўным абсталяваннем, з колькасцю працуючых ад 3 до 5 чалавек. Якасць прадукцыі была не высокая, але яны выпускалі неабходныя для насельніцтва тавары. У з'яўленні шматлікіх прамысловых кааператыўных прадпрыемстваў праявілася тэндэнцыя развіцця новага гаспадарчага механізму, накіраваная на пэўнае пашырэнне гаспадарчай самастойнасці прадпрыемстваў, укараненне гасразліку. Разам з тым, гасразлік другой паловы 40-х гг. не быў і не мог быць поўным, яго асаблівасць у абмежаванні ўсімі відамі рэсурсаў. У канцы 40-х гг. пачаўся працэс ліквідацыі прамысловых прадпрыемстваў спажыўкааперацыі. Ён быў паскораны і некаторымі нарматыўнымі актамі. У асобнасці, пастановай Савета Міністраў СССР ад 14 красавіка 1948 г. «Аб пранікненні прыватніка ў кааперацыю і прадпрыемствы мясцовай прамысловасці», якая прывяла да масавага закрыцця кааператыўных прадпрыемстваў. Мясцовыя дзяржаўныя органы, карыстаючыся пастановай часта неабгуртавана зачынялі прадпрыемтсвы спажыўкаперацыі. Так, пасля праверкі Пінскага прамкамбіната былі ўстаноўлены недахопы ва ўліку і праваздачы. Вынікі праверкі былі выкарастаны Пінскім гарсаветам для закрыцця цырульні, мастацкай майстэрні, фотаатэлье. Падобныя выпадкі мелі месца ў Баранавіцкай і інш. абласцях [10, л. 98].

У пасляваенны час кааператыўным органам давялося вырашаць складаную задачу забеспячэння спажыўкаперацыі кадрамі. Большасць кааператыўных арганізацый адчувалі вострую нястачу працоўнай сілы. У 1945 г. занятых у спажыўкаперацыі заходняга рэгіёну было ў 3 разы менш, чым у 1941 г. Больш за 75 % работнікаў упершыню прыйшлі ў кааперацыю, не маючы вопыту гандлёва-нарыхтоўчай дзейнасці [11, л. 56]. У асноўным заставаліся вакантнымі пасады спецыялістаў: рэвізораў, бухгалтараў, эканамістаў, тавараведаў, тэхнолагаў.

Сітуацыя на месцах ускладнялася значнай тякучасцю сярэдняга звяна. За 1946 г. у Баранавіцкім аблспажыўсаюзе з 15 старшынь райспажыўсаюзаў змянілася 18, у Пінскім – 10 з 11 [12, л. 22]. Становішча тлумачылася тым, што на месцы не хапала вопытных работнікаў, 62 % старшынь райспажыўсаюзаў выконвалі свае абавязкі менш года. Карыстаючыся няхваткай падрыхтаваных кадраў, у спажыўкаперацыю рэспублікі рушыліся гандлёвыя работнікі з іншых рэгіёнаў краіны, якія дыскрэдытавалі сябе на ранейшым месцы, так за 1947 г. у Маладзечанскай вобласці было 223 выпадкі растрат; растратчыкаў з мясцовага насельніцтва было 65 чалавек, а прыбыўшых з іншых абласцей – 158 [3, л. 224].

Асноўная нагрузка ў падрыхтоўцы кваліфікаваных кадраў ляжала на сярэдніх навучальных установах Белспажыўсаюза. Да вайны мелася 2

гандлёва-кааператыўных тэхнікумы – Віцебскі і Гродзенскі. Віцебскі тэхнікум так і не быў адноўлены, а Гродзенскі аднавіў сваю дзейнасць з 1944 г. У 1946 г. кааптэхнікум скончыла першая група бухгалтараў у колькасці 25 чалавек. Усяго за гады свайго існаваня (1944 – 1953 гг.) тэхнікум падрыхтаваў 568 чалавек.

Бухгалтараў, планавікоў, нарыхтоўшчыкаў і таваразнаўцаў меней высокай кваліфікацыі рыхтавалі аднагадовыя гандлёва-кааператыўныя школы, якія існавалі ў Брэсце (з 1945 па 1954 гг.), Гродне (з 1945 па 1948 гг. і з 1952 г.), г.п. Моўчадзі (з 1945 па 1952 гг.). Як правіла, у рэспубліцы адначасова працавалі 3 – 4 такія школы. Перамены месц іх размяшчэння былі выкліканы некалькімі прычынамі. У першыя пасляваенныя гады гандлёва-кааператыўныя школы размяшчаліся ў заходніх абласцях рэспублікі (3 з 4), што было выклікана найбольш вострай няхваткай кадраў.

У першыя пасляваенныя гады з дапамогай спажыўкааперацыі ў заходніх абласцях Беларусі пачалі ўтварацца розныя сельскагаспадарчыя кааператыўныя аб'яднанні.

Некаторы вопыт у гэтай дзейнасці быў накоплены ў Маладзечанскай вобласці, дзе пераход да вытворчага кааперавання адбываўся з дапамогай спажывецкай кааперацыі. Тут на аснове сельпо ствараліся машынныя таварыствы. Спажывецкая кааперацыя вобласці ў 1947 г. мела нядрэнны прыбытак за кошт нарыхтовак прадуктаў па рыначных цэнах і продажу іх у гарадах. Тая частка прыбытку, якая па Статуту ішла пайшчыкам, па рашэнню агульных сходаў накіроўвалася на стварэнне машынных таварыстваў. Вядома, яна была недастатковай для закупкі трактароў, але жняяркі, касілкі, арфы гэтыя таварыствы набывалі. Найбольшае распаўсюджанне падобная практыка атрымала ў Юрацішкаўскім раёне. У Маладзечанскай вобласці спажывецкія таварыствы таксама прымалі ўдзел у стварэнні грамадскага семяннога фонду, таварыстваў па сумеснай апрацоўцы зямлі [13, л. 261]

Крыніцы

1. Нацыянальны архіў РБ. Ф. 7. Воп. 3. Спр. 2.
2. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 161.
3. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 168.
4. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 167.
5. НАРБ. Ф. 4. Воп. 81. Спр. 158.
6. НАРБ. Ф. 4. Воп. 44. Спр. 36.
7. НАРБ. Ф. 332. Воп. 6. Спр. 9.
8. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 245 а.
9. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 255 а.
10. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 36.
11. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 158.
12. НАРБ. Ф. 332. Воп. 5. Спр. 25.
13. НАРБ. Ф. 4. Воп. 95. Спр. 2.

Н.Н. Морозова, МГУ им. А.А.Кулешова, г. Могилев

ВОСПРОИЗВОДСТВО ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ БЕЛАРУСИ: ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ

Одной из основных задач регионального анализа является исследование пространственных характеристик населения и трудовых ресурсов, их воспрзводственного процесса, образовательного уровня, условий жизни, функционирования в экономической системе. Воспроизводство трудовых ресурсов – это прежде всего воспроизводство человека во всем многообразии его харатеристик как первоначального звена цепи любых последующих мероприятий, целей и действий. Поэтому человек, его творческие качества, силы и способности, с помощью которых он преобразует себя и окружающий мир, традиционно занимали центральное место в экономических и социальных науках. Вместе с тем ускоренное развитие материально-технической базы производства, заслонило проблемы развития человека и его производительных способностей, создав иллюзию превосходства физического капитала в обеспечении экономического роста. Как следствие этого, долгие годы производительные способности человека рассматривались и оценивались как один из количественных факторов производства. Задача состояла лишь в том, чтобы удачно соединить труд, основной и оборотный капитал.

Эволюционное развитие общества сопровождалось эволюцией статуса человека в экономической системе общества. И сейчас задачей любого государства и органов его управления является создание и обеспечение систем и механизмов качественного включения трудовых ресурсов в хозяйственную систему, их рационального использования и, безусловно, воспроизводства. Причем этот процесс является одним из важнейших и означает возобновление изучаемого показателя, как с количественной, так и с качественной стороны. С течением времени происходит неминуемое выбытие отдельных групп и подгрупп, из которых состоят трудовые ресурсы, а также постоянно возникают потребности восстановления, повышения и обновления как биологического, так и культурного потенциала человека. Поэтому крайне важно определить те пути и средства, использование которых обеспечит эффективное их возобновление.

Воспроизводство населения и трудовых ресурсов, в частности, не является не только расширенным, но и простым, поскольку коэффициенты смертности значительно превышают коэффициенты рождаемости, причем их соотношение в разрезе областей различны. Особое различие в воспроизводстве трудовых ресурсов можно отметить в западной и восточной частях Беларуси: Гродненской и Могилевской областях, так как на эти процессы здесь значительное влияние оказывают различия в экологической обстановке. Могилевский регион образуют территории, подвергшиеся радиоактивному загрязнению в результате катастрофы на Чернобыльской АЭС (рис. 1). Природопользование ограничено возможностью

Рис. 1. Зоны радиоактивного загрязнения

получения экологически чистой продукции в сельском и лесном хозяйстве. Радиоактивному загрязнению подвержена значительная часть минерально-сырьевых ресурсов, в том числе и разрабатываемых. Резко сократились ресурсы оздоровительного отдыха, туризма и санаторно-курортного лечения. На востоке Беларуси расположены в основном сельскохозяйственные районы с меньшим агроресурсным потенциалом, в то время как в западной части Беларуси преобладают с высоким агроресурсным потенциалом. Геополитическая оценка областей: Гродненская область (с площадью 25,1 тыс. км^2), расположенная на западе страны, граничит с Польшей и Литвой, являющими внешнеэкономическими партнерами, а Могилевская (площадь – 29,1 тыс. км^2) на востоке Беларуси, граничит с Россией [1]. Предприятия Гродненской области (17 районов) производят 9,1 % республиканского объема промышленной продукции. Область специализируется на производстве продукции машиностроения, химической, деревообрабатывающей, целлюлозно-бумажной, легкой и пищевой промышленности. Сельскохозяйственные угодья занимают 51 % территории области (на 1.01.2004 – 1276 тыс. га). По эффективности сельскохозяйственного производства Гродненская область занимает ведущее место среди других областей республики. На территории области находятся 63 заказника и 223 памятника природы республиканского и местного значения, расположены национальные парки «Беловежская пуща» и «Нарочанский», что способствует рекреации трудовых ресурсов.

В Могилевской области 21 район, предприятия области производят 8,7 % республиканского объема промышленной продукции. Область специализируется на производстве продукции химии и нефтехимии, машиностроения, деревообработки, строительных материалов, легкой и пище-

вой промышленности. Сельскохозяйственные угодья занимают 50 % территории области (на 1.01.2004 – 1453 тыс. га), хотя в абсолютном значении их объем выше, чем в Гродненской области. На территории восточного региона находятся гидрологические заказники республиканского значения «Заозерье» и «Острова Дулебы», 181 заказник и 99 памятников природы республиканского и местного значения [1]. Следовательно, объекты анализа (Гродненская и Могилевская области) представляют интерес с позиций сравнения условий воспроизводства трудовых ресурсов.

Основу трудовых ресурсов составляет население, потому оценим демографическую ситуацию в этих областях. Динамика численности населения и его естественного движения выглядит следующим образом (табл. 1):

Таблица 1.

Показатели численности и естественного движения населения Гродненской и Могилевской областей [2]

Население областей	1990				2004			
	Численность населения на нач. года, тыс. чел.	Коэффициент, $^0/_{00}$			Численность населения на нач. года, тыс. чел.	Коэффициент, $^0/_{00}$		
		рождаемости	смертности	естественного прироста		рождаемости	смертности	естественного прироста
Гродненская обл.	1172,3	14,7	11,5	3,2	1146,1	9,0	15,8	-6,8
• городское	681,1	17,2	6,7	10,5	747,0	9,9	10,1	-0,2
• сельское	491,2	11,0	18,2	-7,2	399,1	7,4	26,6	-19,2
Могилевская обл.	1275,1	13,4	11,7	1,7	1169,2	8,8	15,7	-6,9
• городское	844,9	14,2	8,0	6,2	851,4	8,9	11,7	-2,8
• сельское	430,2	11,7	19,0	-7,3	317,8	8,6	26,5	-17,9

Анализ свидетельствует о существенных различиях в изменении количественного состава населения: в Гродненской области за 14 лет численность сократилась на 26 тыс. человек, а в Могилевской – на 105,9 тыс., т.е. в 4 раза. Следовательно, интенсивность снижения численности населения в Могилевской области гораздо выше, чем в Гродненской и как уже отмечалось не без участия радиационного фактора. Отсюда средняя плотность населения Гродненской области составляла на начало 2004 г. – 46 человек на 1 км^2, а Могилевской 40. Изменения есть и в структуре городского и сельского населения: в Гродненской области его соотношение1,9:1, а в Могилевской – 2,7:1. Естественное движение населения характеризуется тем, что в Гродненской области наблюдается больший размах между коэффициентами рождаемости в городской и сельской местностях, что сказывается на незначительной убыли городского населения. Среди причин смертности всего населения лидирующими в областях были болезни органов системы кровообращения и новообразования, а среди населения трудоспособного возраста несчастные случаи, отравления и травмы (240,5

летальных случаев на 100000 населения в Гродненской области и 213,2 – в Могилевской). Согласно научным исследования здоровье человека на 10 % зависит от здравоохранения, на 20 % – от экологических условий, еще 20 % определяются генетическими факторами и на 50 % здоровье человека зависит от образа жизни самого человека (рационального питания, режима, применение различных методов быстрейшего восстановления и стимуляции работоспособности, избавление от вредных привычек и излишнего веса, поддержания фигуры, профилактика и ликвидация стрессов, применение различных комплексов физических упражнений, традиционные и необычные методы закаливания, различные виды массажа и т. д.). Сокращение лиц трудоспособного возраста увеличивает на него демографическую нагрузку лицами нетрудоспособных возрастов. Так, в западном регионе Беларуси на 1000 человек трудоспособного возраста приходится 705 лиц населения нетрудоспособного возраста, а в восточном – 645. В то же время хочется отметить, что численность населения с доходами ниже величины прожиточного минимума в Гродненской области на 7,7 процентных пункта меньше, чем в Могилевской области и составляют соответственно 30,3 % и 38,0 %, что объясняется отчасти более высоким уровнем средней заработной платы в западном регионе [1].

Положение по проблемам внутренней миграции в анализируемых областях представлено в табл.2.

Таблица 2.

Миграция населения между областями Республики Беларусь [1]

Область		1990	2000	2003	Темп роста 2003г. к 1990г., %
Гродненская область	Прибыло в область из других областей республики, человек	13059	5987	6167	47,2
	Выбыло в другие области республики, человек	8684	7444	9108	104,9
	Сальдо	+4375	-1457	-2941	—
Могилевская область	Прибыло в область из других областей республики, человек	11046	6538	7042	63,8
	Выбыло в другие области республики, человек	17094	8721	10069	58,9
	Сальдо	-6048	-2183	-3027	—

Данные свидетельствуют, что отрицательный баланс внутренней миграции в 1990 г. имела Могилевская область, наиболее пострадавшая от радиационного загрязнения. В последние годы отток имеет и западный регион. Причем статистика показывает, что отток идет в основном в столицу (г.Минск) и именно качественной рабочей силы, что ухудшает трудовой потенциал областей.

Изучая изменения числа трудовых ресурсов в областях, следует отметить их прирост, однако в восточном регионе он был в 3 раза выше. В

то же время это вызвало рост экономически неактивного населения. Наряду с увеличением числа трудовых ресурсов численность экономически активного населения снижается, а в его структуре увеличивается доля безработных (табл.3). В свою очередь рост безработицы ведет к снижению доходов, что сказывается на процессах воспроизводства.

Таблица 3

Динамика численности экономически активного населения [1]

Год	Гродненская область					Могилёвская область				
	экономически активного населения (тыс. чел)	в том числе				экономически активное население	в том числе			
		занятые		безработные			занятые		безработные	
		тыс. чел.	%	тыс. чел.	%		тыс. чел.	%	тыс. чел.	%
1995	512,4	499,4	97,5	13,0	2,5	529,3	513,1	96,9	16,2	3,1
2000	520,9	508,5	97,6	12,4	2,4	542,5	528,0	97,3	14,5	2,7
2003	506,1	490,8	97,0	15,3	3,0	511,5	492,2	96,2	19,3	3,8

Итак, как и воспроизводство любых других видов ресурсов, воспроизводство трудовых требует осуществления качественных и своевременных инвестиций. Рассматриваемые регионы республики расположены в зоне умеренного климата, что является предпосылкой для рационального размещения трудовых ресурсов и их эффективного использования с целью улучшения процесса воспроизводства трудовых ресурсов.

Литература и источники

1. Регионы Республики Беларусь 2004. Статистический сборник. Министерство статистики и анализа Республики Беларусь. – Мн., 2004. – 730 с.

2. Естественное движение населения Республики Беларусь. Статистический сборник / Министерство статистики и анализа Республики Беларусь. – Мн., 2005. – 110 с.

Г.М. Кривощекий, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГРОДНЕНЩИНЫ В НАЧАЛЕ XXI в.

В последние годы научно разработанная стратегия социально-экономического развития и упорный творческий труд населения всех регионов страны позволили Республике Беларусь преодолеть тяжёлые последствия глубокого структурного кризиса, вызванного распадом СССР. Беларусь первой из стран СНГ достигла уровня 1990 г. по объёму производства

промышленной продукции, а в 2003 году прирост объёмов промышленного производства по сравнению с 1990 годом составил уже 19 % [1, с. 37]. По темпам промышленного роста и в настоящее время, согласно данным статистического комитета СНГ, Беларусь продолжает уверенно лидировать среди стран Содружества.

Первые годы трансформации в Республике Беларусь в целом и в отдельных регионах характеризовались ухудшением всех основных экономических и социальных показателей. И только после президентских выборов 1994 г. были созданы необходимые предпосылки для стабилизации, а затем и движения вперед по пути общественного прогресса.

Стабилизация и первые успехи в реформировании общества были связаны с правильным цивилизованным выбором и обусловлены рядом обстоятельств: во-первых, была разработана научно обоснованная стратегия трансформации общества с учетом национальных традиций и специфики белорусского менталитета, а также учета места и роли Беларуси в едином народнохозяйственном комплексе бывшего СССР. Во-вторых, экономические реформы в Республике Беларусь проводились и проводятся постепенно, без отрицания всего положительного, что осталось в наследство от социалистического строя. Причем реформирование всех секторов экономики имеет четкую социальную направленность. В-третьих, отказ от шоковой терапии и антинародной приватизации, жесткий контроль за деятельностью государственных структур препятствовали раскрадыванию государственной собственности, криминализации общества, неприемлемому социальному расслоению населения. В-четвертых, приватизация и переход к социально-рыночному хозяйству проводятся в интересах широких социальных слоев населения. В ходе этих трансформаций осуществляется поиск наиболее эффективных форм и методов управления экономической и социальной сферами. Сохраняется и в большинстве случаев растет занятость населения. Приватизационная стратегия направлена на формирование класса национальных собственников, и как обязательное ее условие – создание рыночных структур должно обеспечивать рост национального дохода Республики Беларусь.

Мировой опыт показывает, что страны, которые успешно преодолели трансформационный период, уделяли огромное внимание реформам в сфере образования. Причем наиболее успешно развивались и развиваются именно те общества, где в социокультурной политике подчеркивается приоритетный характер проблем образования.

Сегодня Гродненская область имеет развитую систему образования. По данным отдела образования в 2005/2006 учебном году сеть учреждений образований Гродненской области включает 540 школ, в том числе 307 средних, 155 базовых, 32 начальных, из них 24 гимназии, 3 общеобразовательных лицея, 63 школы-сада, 20 школ-интернатов. Работают 19 центров коррекционно-развивающего обучения и реабилитации, 18 социальных приютов, 9 социально-педагогических центров, 5 детских домов, 36 детско-юношеских спортивных школ.

Постоянно развивается система профессионально-технического образования. В Гродненской области работают 30 профессионально-технических учебных заведений, в т.ч. 7 колледжей.

Открыта подготовка по 14 новым специальностям. Приём учащихся по договорам с предприятиями составил 88 %. Двенадцать учреждений осуществили приём учащихся полностью на договорной основе. Учебные заведения данного типа ориентированы на региональный рынок труда. Свыше 90 % из них является многопрофильными. Около 70 % выпускников получают две и более квалификации (профессии). Трудоустройство выпускников 2005 года составило 93 % (2004 год – 91 %).

Впечатляют достижения высшей школы страны в целом, и Гродненской области, в частности. В настоящее время в регионе функционируют 3 государственных университета, 1 филиал частного высшего учебного заведения, 19 ссузов, в числе которых 14 колледжей, 4 училища, 1 филиал частного техникума.

Высококвалифицированных специалистов в вузах готовят по 80-ти, в свузах – по 49-ти специальностям. В 2004 г. 3 педагогических колледжа вошли в структуру университетов. Всего в систему университетских комплексов включено 5 колледжей. Таким образом, в области создается единое образовательное пространство.

Приведенные данные убеждают, что в Гродненской области развитие образования имеет приоритетный характер и рассматривается как фактор преодоления кризисных явлений, связанных с распадом СССР и обеспечения будущего социально-экономического прогресса.

В то же время жизнь быстро меняется, и перед системой образования встают качественно новые задачи, требующие для своего решения новых подходов. Важнейшим из этих задач, на наш взгляд, являются: во-первых, возвращение стремления молодежи к техническим профессиям и осуществление основательной подготовки в области фундаментальных наук; во-вторых, необходимо качественно совершенствовать отбор и подготовку наиболее талантливой молодежи для формирования научной элиты.

Экономика всех регионов Республики Беларусь представляет единый народнохозяйственный комплекс. В этой связи конструктивное решение многих сложных экономических задач как страны в целом, так и отдельных ее регионов будет зависеть от успехов фундаментальной и прикладной науки. XXI век объективно вызывает необходимость сосредоточить внимание на приоритетах, связанных с ускорением научно-технического прогресса, повышением конкурентоспособности нашей промышленности, осуществлением глубокой её структурной перестройки, максимального повышения наукоёмкости промышленности и развития экспортного потенциала. В этой связи повышенное внимание в фундаментальной науке уделяется развитию исследований в сфере биотехнологий и нанотехнологий, лазерной и оптической техники, а также развитию биомедицинских исследований и генной инженерии. Перспективными являются исследования, связанные с разработкой новых технологий защиты экологической среды.

Одним из важнейших приоритетов социально-экономического развития страны является обеспечение занятости трудоспособного населения, ликвидация безработицы, появившейся после распада СССР. Особенно это касается трудоустройства молодежи и создания необходимого количества рабочих мест в небольших городах и поселках страны.

В городах и районах области уделяется повышенное внимание обеспечению занятости населения и постоянному снижению уровня безработицы. Например, число безработных, состоящих на учете в областной службе занятости населения, уменьшилось с 15,1 тыс. человек на 1 января 2004 года до 10,4 тыс. человек на 1 ноября 2004 г. Уровень безработицы снизился с 3,06 % до 2,07 % к численности экономически активного населения. В текущем году в нашем регионе сохранены позитивные тенденции на рынке труда. По данным отдела экономики Гродненского облисполкома, на 1 сентября 2005 г. уровень безработицы составил 1,72 % к численности экономически активного населения.

Важнейшим приоритетным направлением в нашей стране является обеспечение продовольственной безопасности. По оценке специалистов, основными критериями продовольственной безопасности считаются: объем переходящих запасов зерна, остающихся на складском хранении до следующей уборки урожая, и средний уровень производства зерна на душу населения. В последние годы Республика Беларусь уже вышла на такие объемы производства, которые практически обеспечивают нашу продовольственную безопасность [1, с. 49]. Вклад Гродненского региона в развитие АПК страны трудно переоценить. Наша область является ведущей в производстве многих сельскохозяйственных культур, а также в развитии животноводства.

Важным приоритетным направлением на сегодняшний день для Республики Беларусь и отдельных ее регионов является также проведение грамотной демографической политики. Причем такая политика должна проводиться на высоком государственном уровне и основываться на глубоком знании объективных законов воспроизводства и развития населения нашей страны. В связи с этим необходимо постоянно развивать материальную базу здравоохранения. По данным отдела здравоохранения Гродненского облисполкома, в регионе работает 9 санаториев-профилакториев, 6 санаториев, 9 детских оздоровительных лагерей, 1 туристическая база. Наличие высококвалифицированных врачей, среднего медицинского персонала, укрепление материальной базы лечебных учреждений, постоянная забота о развитии здравоохранения со стороны исполнительной власти позволили в последние годы занимать первое место среди областей Республики Беларусь по вопросам охраны здоровья населения.

Решение демографических проблем государства и нашего региона в условиях переходного периода требует глубокого научного подхода, использования опыта многих стран Европы, имеющих схожие с нами условия. Только высокий государственный уровень демографической политики позволит учесть все экономические, политические и социокультурные аспекты развития страны и регионов для выработки длительной стратегии ее проявления и влияния на другие виды политики.

Тенденции мирового развития и ведущие ученые многих развитых стран указывают на необходимость возрастания регулирующей роли государства в жизни человеческого сообщества, разработки социально-экономической стратегии на длительную перспективу.

Во многом это связано с тем, что в условиях глобализации не только ускоряются экономические процессы на планете, увеличиваются научно-технологичексие и информационные возможности для всего человечества, но и растут барьеры между наиболее развитыми странами и обществами переходного типа и в целом развивающимся миром. Становится очевидным, что без научно разработанной стратегии развития, определения наиболее важных приоритетов и целей, без сильного государства и его вмешательства в ход этих сложных процессов невозможно их регулировать и предотвращать негативные последствия глобализации для населения страны.

XXI век поставил перед человечеством много новых сложных проблем и вызовов. Все они в полной мере касаются и нашей страны. Достойные ответы на все вопросы, поставленные перед страной сможет дать только сильное государство с эффективной наукоемкой социально ориентированной экономикой, с высоким уровнем развития образования, науки, духовной культуры, качественным здравоохранением, постоянно растущим интеллектуальным и нравственным потенциалом населения.

Литература и источники

1. Бабосов Е.М. Основы идеологии современного государства. – Мн.: Амалфея, 2004.

Ю.Н. Иванов, ГрГУ им. Я. Купалы, г. Гродно

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ВОЛКОВЫССКОГО ПОВЕТА В 20 – 30 ГОДЫ XX ВЕКА

По условиям советско-польского Рижского мирного договора 18 марта 1921 года западные области Беларуси отошли ко II Речи Посполитой. Там было введено польское административно-территориальное деление на воеводства, поветы и гмины. Несмотря на то, что польское государство формально было единым, территория Виленского, Белостокского, Новогрудского и Полесского воеводств рассматривалась обособленно, что выражалось в неофициальном наименовании западнобелорусских земель – «восточные окраины». В них проживало 4,6 млн. человек, из которых 65 % составляли белорусы, 15 % – поляки, 11 % – евреи, 4 % – украинцы, 2,5 % – литовцы и 2 % – русские, что в сумме составляло 11 % от всего населения Польши. Территориально западнобелорусские земли занимали 24 % территории Польши [17, с. 188].

Волковысский повет с центром в городе Волковыске Белостокского воеводства располагался на площади в 3 892 км^2, включал в свой состав 16 гмин и два местечка. Население Волковыска по первой переписи 1921 г. составляло 16099 жителей [19, s. 192], а через 10 лет достигло 18852 человек [18, s. 71]. Большинство жителей города составляли евреи, что было связано с «чертой оседлости». Западная Беларусь в составе Российской

империи была сориентирована на переработку местного сырья и продуктов сельского хозяйства, поэтому промышленных предприятий в этом регионе было немного.

Первая суконная мануфактура открылась в Волковыске в 1771 г., а в 1815 г. на ней трудились 45 человек [15, с. 134]. Однако ощутимый толчок промышленного развития город получил в период буржуазных реформ 60–70-х г. XIX века. В то время предприятия носили характер ремесленных мануфактур и были небольшими по количеству рабочих и объему производства. К началу XX века Волковыск насчитывал 9 предприятий (Губаря, Блоха, Милевского, Рахмилевича, Министерства финансов, Финкельштейна, Заблудовского, Пинеса и Яновского) [13, с. 23]. Крупнейшим по количеству рабочих предприятием города считалась железная дорога, которая прошла через Волковыск в 1885 году. К 1900 году в городе насчитывалось 585 рабочих [13, с. 46].

Накануне первой мировой войны в городе действовали 7 предприятий фабрично-заводского типа, которые специализировались на переработке местного минерального и сельскохозяйственного сырья (кирпично-глиняные, черепичные, кожевенные, табачные, мукомольно-крахмальные, винокуренные) [7, л. 79 – 80]. Таким образом, специализация промышленности Волковыска была определена уже в довоенный период. Войны вызвали почти полную остановку промышленности. После занятия города польскими войсками 27 сентября 1920 г. возобновили работу литейно-механический завод Бараша, черепичный и кирпичный заводы. Только к 1923 г. в регионе возникает некоторое оживление промышленного производства, обусловленное увеличением товарного спроса.

В конце 1924 г., когда в основных капиталистических странах началась экономическая стабилизация, Польша оказалась в состоянии экономического кризиса, выразившегося в общем спаде производства, росте инфляции и безработицы. Особенно тяжело он ощущался в Западной Беларуси. Волковысский повет не был исключением из общей картины экономической нестабильности. Последний фактор оказал сильное влияние и на демографические процессы. Горожане в поисках заработка эмигрируют в Северную и Южную Америку. В конце 20-х г. массовыми тиражами выходят путеводители для отправляющихся в Бразилию, Канаду, Австралию [5, 7, 9] и Аргентину [3]. Граждане Польши стали выезжать на сезонные работы во Францию и Германию [6, 8]. Крестьяне пытались преодолеть экономические трудности иными путями – городской суд города Волковыска в 1928 – 1929 г. рассмотрел десятки дел о порубке государственного и помещичьего леса, хищении имущества зажиточных слоев населения [1].

Промышленный подъем во II Речи Посполитой начался только со второй половины 1926 г. и совпал во времени с приходом к власти Юзефа Пилсудского. В результате экономического оживления количество действующих в Западной Беларуси предприятий и занятых в производстве рабочих приблизилось к уровню 1913 – 1914 годов [17, с. 190].

В это время в Волковыске целиком возобновили свою деятельность литейно-механический завод Бараша, два кирпичных, черепичный и изразцовый заводы, две лесопилки, скотобойня, несколько мукомолен и

другие мелкие предприятия. Рядом с городом находился цементный завод, который считался одним из крупнейших предприятий Западной Беларуси, где на начало 1929 г. работали 238 рабочих [14, с. 18]. В это время цементный завод назвался «Wysoka» и относился к государственной собственности. Табачная фабрика Яновского в Волковыске после введения табачной монополии перестала быть конкурентоспособной.

По первой переписи в Волковыске проживали 16 099 человек, из которых 1133 относились к рабочим (457 были заняты в промышленности и 676 на транспорте и коммуникациях), что составляло примерно 7 % от всех жителей города. Прирост количества рабочих в процентном отношении к числу жителей по сравнению с дореволюционным периодом был незначительным [16, с. 161].

С началом периода стабилизации начинается рост производства на предприятиях города и увеличивается количество рабочих. Однако промышленный подъем был недолгим и быстро сменился новым экономическим кризисом. Кризис 1929–1933 г. поразил Польшу больше, чем другие страны, был более глубоким и затяжным. Это объясняется ее общей отсталостью, сельским перенаселением, значительной экономической зависимостью от иностранного капитала.

«Кресы восточные» представляли собой отсталую провинцию польского государства, там было сосредоточено лишь 3 % предприятий и 5 % рабочих Польши. В 1931 году 85 % населения края проживало в деревне, 79 % трудоспособного населения было занято в сельском хозяйстве [16, с. 158]. Западной Беларуси отводилась роль аграрно-сырьевого придатка более развитых промышленных районов Польши.

В 1927 г. на территории Волковысского повета существовало 36 государственных учреждений, крупнейшими из которых были поветовая команда государственной полиции и инспекторат школьный, в каждом из которых работали более 200 человек. Государственные интересы на территории повета были сосредоточены на полицейском надзоре за местным населением и воспитании новых граждан Речи Посполитой. Оставшиеся 34 учреждения едва ли насчитывали 10 человек служащих в каждом [2, s. 1 – 2].

Ситуация в сельском хозяйстве Волковысского повета к 1931 г. сложилась следующим образом: 65 % крестьянских хозяйств имели земельные наделы менее 50 га, на 100 га угодий приходилось около 60 га пахотных земель, 15 – леса, 5 – пастбищ. В повете выращивались следующие культуры: рожь на площади 61615 га, овес – 28735 га, картофель – 21 419 га, ячмень – 11561 га, пшеница – 6589 га, гречиха – 5 249 га, просо 10 га, кукуруза – 1 га [21, s. 54]. На 100 га сельскохозяйственных площадей приходилось 10,8 голов лошадей, 20,5 крупного рогатого скота, 13,1 свиней и 22,4 овец, что в пересчете на 100 жителей деревни составляло 18 – 22 лошади, 36 – 42 головы крупного рогатого скота, 18 – 24 голов свиней и 30 овец [21, s. 92].

Несмотря на то, что к 30-м гг. в польском государстве появляются тенденции к унификации восточных воеводств и уравнивании их с центральными районами страны, главным смыслом политики Польши оста-

валась колонизация Западной Белоруссии. Этому способствовали определенные предпосылки – сельское перенаселение Беларуси, недорогое сырье и дешевая, при массовой безработице, рабочая сила. На фоне эмиграции местного населения, появляются польские осадники (уволенные в запас военнослужащие унтер-офицерского и младшего офицерского состава), которых правительство наделяло землей (до 20 га), изъятой в результате парцелляций, и предоставляло льготные кредиты (от 3000 до 15ё000 злотых) [4, л. 9,11].

Для промышленности Волковыска экономический кризис 30-х г. имел тяжелые последствия. С 1931 г. остановил производство цементный завод [20, s. 38]. До лета 1932 года прекратили деятельность два кирпичных завода, черепичный и изразцовый заводы, две лесопилки. Среди действующих предприятий оставались литейно-механический завод, мукомольни, пекарни, электростанция, скотобойня и некоторые мелкие предприятия.

Общее количество рабочих, занятых на предприятиях Волковыска, по данным второй переписи населения 1931 г. было около 2500 человек, или примерно 13 % от всего населения (18852 жителей) города [16, с. 162]. Падение производства в период экономического кризиса вызвало массовое увеличение безработицы. Так, на 1931 г. в Волковыске были официально зарегистрированы в промышленности, на коммуникациях и на транспорте 866 безработных (35 % от всех рабочих) [18, s. 313].

Оживление экономической жизни в Волковысском повете наблюдается с начала 1935 г. (определенную роль в этом сыграл декрет о направлении инвестиционного движения в восточные воеводства). Восстанавливают работу кирпичное и черепично-изразцовое, кожевенное предприятия, лесопилки. Так, уже в 1935 г. Волковысский повет в деревообрабатывающей промышленности Белостокского воеводства занимал 5 %, а в керамической – 6 % [10, s. 136]. С 1936 г. возобновляет деятельность цементный завод, где было занято около 300 рабочих [11, s. 5 – 6].

В экономическом развитии Волковыска с 1935 г. просматривается подъем, вызванный изменениями во внутренней и внешней экономической ситуации, ростом спроса и цен на промышленные товары. К началу 1939 г. в Волковыске действовали два кирпичных, черепичный и изразцовый заводы, две лесопилки, электростанция, литейно-механический завод, скотобойня, мукомольни, кожевенные и другие предприятия. По количеству занятых рабочих крупнейшим было паровозное депо и цементный завод [16, с. 163].

В период с 1921 по 1939 годы значительных изменений в специализации региона и города Волковыска не наблюдалось. Основой экономической жизни Волковысского повета оставалось сельское хозяйство, промышленность была ориентирована на переработку местного минерального и природного сырья, а также продукции сельского хозяйства. Вместе с тем в результате экономической политики польского правительства (введение государственной монополии) в городе целиком исчезают предприятия спичечной и винодельческой промышленности. Под воздействием более развитой текстильной промышленности Польши прекращают деятельность небольшие текстильные предприятия Волковыска [16, с. 163].

Деревообрабатывающие предприятия, особенно после введения протекционистских цен для ввоза польских товаров в Западную Беларусь, все более ориентируется на первичную обработку дерева. Производство готовой продукции становится все более невыгодным.

В социальном отношении местное население Волковысского повета, как и всей Западной Беларуси, было оттеснено на периферию общественной жизни государства, несло основную тяжесть экономических и политических реформ, находилось в невыгодном имущественном положении. Наметившиеся в конце 20-х г. тенденции к эмиграции и выезду на сезонные работы в Западную Европу, наряду с осаднической политикой Польши, придали колониальные черты государственной политике II Речи Посполитой.

Подобные тенденции были характерны и для экономической жизни Западной Беларуси, которая все более настойчиво превращалась в сырьевой придаток коренной Польши. Выход из экономического кризиса для польского государства был очень сложным и затяжным. И, несмотря на некоторое оживление экономики с 1935 года, Речь Посполитая так и не успела справиться с результатами кризиса до начала II мировой войны.

Литература и источники

1. ГАГО. Ф.53. Оп.1. Д.26, 13 л.
2. Там же. Ф. 90. Оп.1. Д.23, 42 л.
3. Там же.Ф.90. Оп.2. Д.9, 25 л.
4. Там же. Ф.90. Оп.2. Д.10, 51 л.
5. ГАГО ОНСЛ. Инв. № 981, 67 s.
6. Там же, ОНСЛ. Инв. № 982. 49 s.
7. Там же, ОНСЛ. Инв. № 983, 24 s.
8. Там же, ОНСЛ. Инв. № 985, 64 s.
9. Там же, ОНСЛ. Инв. № 986, 57 s.
10. Там же, ОНСЛ. Инв. № 2129, 42 s.
11. Там же, ОНСЛ. Инв. № 2130, 58 s.
12. НИАБ в г. Гродно. Ф. 1070. Оп. 1. Д. 1, 89 л.
13. Болбас М.Ф. Промышленность Блоруссии. 1860 – 1900. – Мн., 1978. – 316 с.
14. Гашимов М.М., Гриченок Т.А., Флякс Я.В. Волковыск. Историко-экономический очерк. – Мн.: Беларусь, 1978. – 128 с.
15. Лютый А.М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в к. XVIII – первой половине XIX века. – Мн.: Наука и техника, 1987. – 345 с.
16. Сямёнчык М.Б. Прамысловае развіццё Ваўкавыска ў 1921-1939 гг. // Ваўкавышчына: з гісторыі краю і лёсу людзей. – Ваўкавыск, 1997. – С. 158 – 164.
17. Эканамічная гісторыя Беларусі / Пад рэд. В.Г. Галубовіча) – Мн., 1993. – 432 с.
18. Drugi powszechny spis ludnosci. Zeszyt 83. – Warszawa, 1938. – 1257 s.
19. Pierwszy powszechny spis ludnosci. Tom XIX. – Warszawa, 1927. – 1070 s.
20. Sprawozdanie wojewody bialostockiego za czas od 1.IV. 1931 do 1.IV. – 1932 r. – Bialystok, 1933. – 1472 s.
21. Statystyka rolnicza (1931/32). – Warszawa, 1933. – 1483 s.

А.С. Шпакаў, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ЛЕЎ САПЕГА І БЕРАСЦЕЙСКАЯ ЦАРКОЎНАЯ УНІЯ

Згодна з падпісанай у 1596 г. Берасцейскай царкоўнай уніяй, Кіеўская мітраполія выйшла з-пад юрысдыкцыі Канстанцінопальскага патрыярхата і прызнала над сабой вышэйшую духоўную ўладу папы рымскага, згодна з якой адбылося аб'яднанне каталіцкай і праваслаўнай царквы на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага.

Канцлер Леў Сапега, які з'яўляўся зацятым прыхільнікам уніі, прадстаўляў на Берасцейскім царкоўным саборы вышэйшую дзяржаўную ўладу Рэчы Паспалітай, выконваючы місію каралеўскага пасла [1, с. 88]. Кіраўнік вялікакняскай канцылярыі быў накіраваны на сабор, як гаварылася ў каралеўскай грамаце, не дзеля «духоўных разважанняў», а дзеля забеспячэння на ім парадку і спакою.

І.В.Саверчанка называе прычыны, якія прымусілі Сапегу стаць на абарону уніі: «Як палітык Сапега звязваў з уніяй перш за ўсё палітычныя выгады для Княства – гэта замірэнне рэлігійных звадак і выхад з-пад уплыву самахоць заснаванага Маскоўскага патрыяршаства. Але перш за ўсё літвінскія вярхі разглядалі унію як важны крок да стварэння нацыянальнай царквы літвінаў» [2, с.43].

Мікола Шкялёнак адзначаў: «Найлепшыя патрыёты краю, будучы сведкамі рэлігійнага падзелу ў народзе, спагадна аднесліся да думкі аб злучэнні царквы і касцёлу, манючыся з помаччу уніі засыпаць гэты падзел і стварыць з яе беларускую нацыянальную царкву. Яны разумелі вялікую ролю рэлігіі як духоўнага дзейніка ў нацыянальным выраблені народу, аб чым сведчылі жывыя прыклады, бо XVI ст. у Еўропе – гэта пара паўставання розных нацыянальных касцёлаў. Мікалай Радзівіл Чорны думаў зрабіць нацыянальным касцёлам у гаспадарстве кальвінства, што яму, аднак, ня ўдалося. Іншыя, прыкладам Лявон Сапега, хацелі бачыць гэткі касцёл у уніі» [3, с. 51].

Аналізуючы перапіску Льва Сапегі з Іпацеем Пацеем, мітрапалітам кіеўскім, прыходзім да высновы, што на першым этапе ўвядзення уніяцтва канцлер Вялікага княства Літоўскага сапраўды верыў у яго як у феномен, які аб'яднае грамадства. Мітрапаліт прасіў Сапегу аб вырашэнні ўсіх узніклых праблем рэлігійнага зместу. Мажліва, такі характар карэспандэнцыі абумоўлены жаданнем Сапегі ісці насустрач мітрапаліту. Нам вядома куды больш лістоў Пацея да Сапегі, а не канцлера да мітрапаліта [4].

Пры заснаванні і распаўсюджванні уніяцтва неабходны былі храмы для правядзення службы. Як правіла, імі станавіліся былыя праваслаўныя цэрквы, што выклікала незадавальненне тых праваслаўных вернікаў, якія не жадалі мяняць сваю веру.

В.Пануцэвіч канстатаваў: «Каб спыніць змаганьне за ўладаньне цэрквамі і манастырамі, з ініцыятывы канцлера Лявона Сапегі быў выданы каралеўскі дэкрэт аб устанаўленьні супакою «між духоўнымі ўладамі, што

прынялі Вунію з Рымам і тымі, якія не хочуць на тое прыстаць, з тым, кожная старана мае ўладаць тым, што дзержыць, пад вялікаю зарукаю, а ўсякія нарушэнні гэтага дэкрэту мае разьглядаць сьвецкі Трыбунал. Адначасова забараняецца вунійнаму духавенству прымаць дызунітаў у сваю царкву» [5, с. 22].

Але канфесійная сітуацыя не станавілася стабільнай. Распаўсюджваюцца выпадкі неталерантных узаемаадносінаў паміж прадстаўнікамі сумежных канфесій, выкліканых увядзеннем уніяцтва.

Яскравым прыкладам з'яўляецца дзейнасць Язафата Кунцэвіча на пасадзе полацкага архіепіскапа. У 1619 г. ён вырашыў закрыць усе праваслаўныя цэрквы ў Полацкай епархіі на карысць уніі. Гэта выклікала моцны рэзананс не толькі сярод праваслаўных вернікаў Полацкай епархіі. Канфлікт мог мець міжнародныя наступствы. Суседняя Руская дзяржава і ўкраінскія казакі, якія ўсклалі на сябе абавязкі абаронцы праваслаўнай веры, не падтрымлівалі, па-першае, самую ідэю уніі, а, па-другое, падобных шляхоў яе ўвядзення, якімі карыстаўся Язафат Кунцэвіч.

У сувязі з гэтым змяняюцца і адносіны канцлера да уніі. М.Шкялёнак пісаў пра гэта наступнае: «Асабліва востра выступаў супраць яе (уніі – А.Ш.) канцлер Лявон Сапега, хоць сам – каталік. Да нас дайшлі сляды ягонае перапіскі з Кунцэвічам. З яе відаць глыбокія клапоты Сапегі аб спыненні рэлігійнай барацьбы ў краі, яго бязпрыкладная ў тыя часы рэлігійная цярпімасць, палітычная мудрасць» [3, с. 53]. «Было ўжо позна, – працягвае даследчык, – калі Сапега спасьцярог сваю памылку. З вялікім драматызмам гавора ён аб гэтым сам, калі піша да Кунцэвіча, што ён праўда й сам дапамагаў увядзенню уніі, бо чаму б у нас, побач з іншымі верамі, не магла існаваць і яшчэ адна, але яму ніколі ўдум не прыйшло, што гэтая новая вера можа спрычыніць столькі шкоды й непакою ў гаспадарсьцьве... Сапега яшчэ грозіць рэпрэсіямі, але ўжо ясна, што ён гэтую справу прайграў. Разам з ім прайгралі яе ягоныя папярэднікі й наступнікі, што стаялі на грунце неабмежаванай талеранцыі. Яны не даацанілі таго факту, што рэлігія ў руках варожага й чужога духоўнага кіраўніцтва станецца дзейнікам вялікае руйнуючае сілы й дапусьцілі да гэтага чужога кіраўніцтва, дзякуючы чаму правільны ў сваёй аснове прынцып рэлігійнай палітыкі, заместо спадзяваных карысьцяў, прынёс руіну беларускага гаспадарства» [3, с. 180].

Асноўнай крыніцай даследавання канфлікту, што ў гэтай сітуацыі ўзнік паміж Львом Сапегам і Язафатам Кунцэвічам, з'яўляецца іх перапіска.

У гістарычнай навуцы існуе думка ад падрабленні ліста Льва канцлера да полацкага уніяцкага архіепіскапа. Даследчык дзейнасці Я.Кунцэвіча, Вацлаў Пануцэвіч ў сваёй працы прыводзіць два лісты: фальшывы і аўтэнтычны, прасочваючы гісторыю кожнага з іх [5, с. 274]. Пры далейшым аналізе перапіскі, мы будзем улічваць гэты факт і карыстацца матэрыяламі перадусім аўтэнтычнага ліста Сапегі.

Леў Сапега звярнуўся да Язафата Кунцэвіча, калі рэлігійны канфлікт у Полацкай епархіі выйшаў за яе межы. 12 сакавіка 1622 г. канцлер пісаў: «Праўда тое, што я сам аўтар той Уніі, дык і адкінуць было б нягодна. І

ніколі мне тое ў думкі не прыходзіла, каб Вашамосьць гэткімі гвалтоўнымі ўчынкамі будзеце прыводзіць людзей да Вуніі» [6, с. 202]. Канцлер звярнуў ўвагу на дзяржаўны, знешнепалітычны, аспект уніі: «Вашамосьць ужо народ маскоўскі да парушэньня і адступніцтва ад прысягі Ягамосьці Каралевічу прывялі і прымусілі» [6, с. 202]. «Ці ж не былі й ня ёсьць цяпер галасы неразважлівых просталюдзінаў, што яны лепей жадаюць быць падданымі туркаў, чымсьці трываць гэткі прэс на рэлігію й свае набажэнствы» [6, с. 203].

Гэта быў той час, калі адносіны Рэчы Паспалітай і ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай і з Асманскай імперыяй былі складанымі і нестабільнымі. Сапега як канцлер ВКЛ, які дбаў пра стабільнасць у дзяржаве, не хацеў дапусціць, каб міжканфесійная напружанасць у княстве ўскладніла, вельмі няпростыя, як на той момант, дачыненні з суседзямі. Ён разумеў, што ў той сітуацыі трэба праводзіць палітыку кампрамісу з Масквой і ўступак на карысць праваслаўнай апазіцыі [6, с. 212-213]. Таму Сапега не мог адобрыць гвалт Кунцэвіча ва ўвядзенні уніяцтва, бо гэта вяло да міжканфесійных канфліктаў, выклікала незадаволеннасць суседніх дзяржаў, перш за ўсё Расіі, дыскрэдытавала саму унію ў вачах грамадзян ВКЛ, актыўным заступнікам якой у свой час з'яўляўся Леў Сапега быў.

У сваёй перапісцы дзяржаўнай асобы з прадстаўніком вышэйшага духавенства канцлер дакладна расстаўляе акцэнты між дзяржавай і рэлігіяй у краіне: «Важна каб Вашамосьць сваю ўладу й пастырскую павіннасьць суадносіў з воляю Яснавельможнага Караля, з воляй Рэчы Паспалітай. Улада Вашамосьці гэтак абмежаваная, што яе сьмеласьць на тое, што з мірам і карысьцю Рэчы Паспалітай ня ў згодзе, можа быць сьмела трактаваная як злачынства абразы ўлады» [6, с. 204]. У адрозненні ад канцлера Язафат даводзіў, што «палітыка не можа ісці перад верай» [7, с. 264].

У 1622 г. канцлер пісаў Кунцэвічу: «Пакажы, Вашамосць, каго знайшоў, каго злавіў гэтай сваёй суровасцю, вастрынёй, апячатваньнем, замыканьнем цэркваў?... Ужо нам гэтая ваша мілая Вунія далася ў знакі й апрыкла настолькі, што мы лепш жадалі б без яе, бо заўсёдны клопат, цяжбы, цяжар нясем дзеля гэтай Вуніі» [6, с. 211].

М.Шкялёнак сцвярджаў: «Аднак, адзначаючыся вялікім рэлігійным індэферэнтызмам, а хутчэй, будучы перадусім глыбокім талерантам, недапушчаўшым навет думкі аб перасьледаваньні адной рэлігіі другой, Леў Сапега не ўсьведамляў сябе тых сродкаў, якімі вунія будзе пашырацца сярод народу, і тых сумных вынікаў, да якіх яна ў рэзультаце давяла» [3, с. 275].

У 1623 г. полацкі архіепіскап быў забіты праваслаўнымі жыхарамі Віцебска, якія паўсталі супраць рэлігійнага прымусу. 23 студзеня 1624 г. следчая камісія ў складзе Льва Сапегі, Самуэля Сагнушкі, Хрыстына Сакалінскага, Аляксандра Корвін-Гансеўскага і Аляксандра Сапегі вынесла прысуд забойцам. Віноўным прызнаваўся, апрача асобных людзей, увесь горад Віцебск. Таму ў горада забралі Магдэбургскае права і ўсе каралеўскія прывілеі; ён пераходзіць у падпарадкаванне ваяводзе. Ратушу зачынілі. Забаранілі выкарыстоўваць ратушны звон дзеля склікання гараджан. Званы ўсіх цэркваў, якія звалі гараджан на выступленне супраць Язафата,

падлягалі зняццю. З іх загадалі адліць вялікі звон з надпісам аб непакоры віцеблян ды пастановай аб пакараньні. Звон гэты належала павесіць на царкве, найбліжэйшай да месца расправы з архіепіскапам. Іншым цэрквам забаранялася званіць без дазволу. 19 найбольш актыўных удзельнікаў той расправы былі асуджаны на смяротнае пакаранне з 90 чалавек, арыштаваных мясцовымі ўладамі. 79 уцёкшых гараджан былі асуджаны на кару смерці завочна, а іх маёмасьць канфіскацыі. Падаваць апеляцыю на гэты вырак забаранялася [5, с. 103-104]. Такім чынам, Віцебск і ягоныя жыхары, вінаватыя ў забойстве Кунцэвіча, былі сурова пакараны.

Забойства Я.Кунцэвіча атрымала шырокі міжнародны рэзананс, асабліва ў стане каталіцкага кліру. Жорсткага пакарання вінаватых патрабавалі папа рымскі Клемент VIII, кароль Рэчы Паспалітай Жыгімонт III Ваза. З іншага боку, сам Сапега не мог пакінуць злачынцаў непакаранамі. Быў забіты кіраўнік адной з найбуйнейшых епархій Кіеўскай мітраполіі. Ва ўмовах і так нестабільнай канфесійнай абстаноўкі ў ВкЛ гэта пагражала працягам канфлікту. Падзея моцна закранула не толькі уніяцкую царкву, але і саму дзяржаву, ВКЛ. Гэта быў яшчэ і свецкі канфлікт, які груба парушаў нормы права, устаноўленыя ў княстве. Леў Сапега, як прадстаўнік улады, які калісьці сам абараняў унію, спадзяючыся, што яна прывядзе да грамадскага спакою, прыняў жорсткія меры.

Пасля тых падзей канцлер змяніў сваё стаўленне да уніі. На Берасцейскім саборы і ў першыя гады ўвядзення уніі ён актыўна падтрымліваў новае верывызнанне. З перапіскі Сапегі і Кунцэвіча вынікае, што унія не вырашыла пастаўленых канцлерам задач. Яна спрыяла не кансалідацыі, але раз'яднанню жыхароў ВКЛ, не толькі абвастрыла міжканфесійныя адносіны ў краіне, але і адмоўна паўплывала на развіццё ўзаемаадносін з Расійскай дзяржавай і казакамі. Леў Сапега разглядаў унію праз прызму дзяржаўнага інтарэса, чым абумоўлена змена ягонага стаўлення да яе. Самавызначэння ВКЛ праз унію ў часы Льва Сапегі, ва ўмовах праваслаўна-каталіцкай дамінацыі, не адбылося.

Літаратура і крыніцы

1 Lulewicz H. Lew Sapiega // Polski Slownik Biograficzny. – Tom XXXV – Warsawa – Krakow: Akademia Nauk Polski, 1994. – S. 84-104

2 Саверчанка І. В. Канцлер Вялікага княства: Леў Сапега. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 63 с.

3 Шкялёнак М. Беларусь і суседзі. Гістарычныя нарысы. – Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2003. – 300 с.

4 Archiwum domu Sapiehow. – Lwow: Druk zakladu narodowego im. Ossolinskich, 1892. – 577 s.

5 Пануцэвіч В. Святы Язафат, архіяпіскап полацкі. – Полацк: Сафія, 2000. – 274 с.

6 Ліст канцлера ВкЛ Льва Сапегі з дня 12 сакавіка 1622 г. да полацкага архіепіскапа Язафата Кунцэвіча аўтэнтычны. / Пануцэвіч В. Святы Язафат, архіяпіскап полацкі. – Полацк: Сафія, 2000. – С. 202-214.

7 Guepin P. A. Їywot Jozafata Kuncewicza mkczenika, arcybiskupa Poiockiego. – Lwow, 1907. – 439 s.

А.Ф. Вашкевіч, ГДГАМ, г.Гродна

БАРАЦЬБА УНІЯЦКАГА НАСЕЛЬНІЦТВА САПОЦКІНСКАГА КРАЮ СУПРАЦЬ ПРЫМУСОВАГА ПЕРАВОДУ Ў ПРАВАСЛАЎЕ

Не выклікае сумнення, што ліквідацыя Брэсцкай царкоўнай уніі ў пачатку 1839 г. была адной з самых значных падзеяў у жыцці беларускага народа. На фоне шматгадовых спрэчак гісторыкаў аб тым, ці адыграла уніяцтва станоўчую, ці адмоўную ролю ў гісторыі беларусаў, вельмі мала да сённяшняга дня распрацавана пытанне аб тым, як жа грэка-каталіцкае (пераважна сялянскае) насельніцтва былога Вялікага княства Літоўскага паставілася да свайго ўласнага пераводу ў праваслаўе. Фактаў падобнага кшталту аб падзеях 1839 г. захавалася параўнаўча няшмат. Між тым у паўночна-заходняй частцы Гродзенскага раёна існуе невялікая тэрыторыя, вывучэнне гісторыі Уніі на якой дае нам выдатную магчымасць прааналізаваць гісторыю шматгадовай барацьбы мясцовых уніятаў супраць пераводу ў праваслаўе. Гэта ваколіцы мястэчка Сапоцкін (у нашай працы яны атрымалі назву Сапоцкінскі край), якія былі адзінымі землямі з этнічным беларускім насельніцтвам, што паміж 1815 і 1915 гадамі ўваходзілі ў склад Царства Польскага (аўтаномнай часткі Расійскай Імперыі). Пасля 1795 года, беларускае насельніцтва краю (а яго, па падліках Ф.Рэмянюк, на абшарах дзяржавы на канец XVIII ст. налічвалася каля 3790 тыс. чалавек) [1, с. 39] апынулася адразу ў трох дзяржавах. Асноўная маса уніятаў трапіла пад панаванне Расіі (частка ВКЛ, заселеная этнічнымі беларусамі, часткова ўкраінцамі) і Аўстрыйскай імперыі (поўдзень Падляшша і заходнеўкраінскія землі). На землях, што ўвайшлі ў склад Прусіі, уніятаў было найменш. Прусія, як вядома, атрымала пераважна тэрыторыю з этнічна польскім рыма-каталіцкім насельніцтвам. Аднак на ўжо згаданай Беласточчыне жыло ў канцы XVIII ст. трохі болып за 50 тыс. уніятаў і існавала 70 грэка-каталіцкіх праходаў. З іх паводле ўказа прускага караля Вільгэльма Фрыдрыха II у 1797 годзе быў утвораны Супрасльскі уніяцкі дыяцэз, што праіснаваў аднак, толькі да 1809 года. Ужо ў 1807 годзе ў сувязі з пераходам Беласточчыны да Расіі 59 са згаданых 70 прыходаў апынуліся пад уладай Аляксандра I, які праз два гады ліквідаваў Супрасльскі дыяцэз, прылучыўшы яго да дыяцэза ў заходніх губернях імперыі. Засталыя 11 прыходаў з 5757 вернікамі апынуліся ў Герцагстве Варшаўскім [1, с. 26]. Большая частка гэтых прыходаў знаходзілася на тэрыторыі Сапоцкінскага краю. Пералічым іх па чарзе: Баля-Касцельная (цяпер вёска Зарачанка) – уваходзіла 13 вёсак; Галынка – 9 вёсак; Ліпск – 10 вёсак; Лабна – 7 вёсак; Перстунь – 8 вёсак; Рыгалаўка – 11 вёсак; Сапоцкін – 30 вёсак. Цэнтрам яшчэ аднаго прыходу быў Аўгустоў. Яшчэ тры прыходы былі нязначныя па памерах (каля 500 чалавек) і размяшчаліся далёка па-за межамі Сапоцкіншчыны – у ваколіцах Высока-Мазавецкага. Пасля

1815 г. гэтыя землі сталі часткай Царства Польскага і паміж 1839 і 1875 г. 7 прыходаў Сапоцкіншчыны былі апошнімі уніяцкімі прыходамі з этнічна беларускім насельніцтвам. Усяго, па дадзеных на 1840 год, у іх налічвалася 7477 чалавек (прыкладна 5200 чалавек жылі ў вёсках, што знаходзяцца цяпер у Рэспубліцы Беларусь, астатнія ў Польшчы). Самым буйным быў Перстуньскі прыход – 1457 чалавек [1, с. 226-228]. Гэта ўсё, што засталося ад мільённай масы беларусаў-уніятаў.

Усю гісторыю уніятаў Сапоцкіншчыны можна падзяліць на тры перыяды: 1. 1795–1875 гг. – існаванне грэка-каталіцкіх прыходаў Аўгустоўскага дэканата адасоблена ад асноўнай масы беларусаў-уніятаў (у складзе Прусіі (1795–1807 гг.), Герцагства Варшаўскага (1807-1 8 15гг.), Царства Польскага (пасля 1815 г.).

2. 1875–1905 гг. – перавод грэка-каталікоў Сапоцкіншчыны ў праваслаўе і іх барацьба за магчымасць прыняцця рыма-каталіцтва.

3. Пасля 1905 г. – масавае прыняцце праваслаўнымі (былымі грэка-каталікамі) Сапоцкінскага краю рымскага каталіцтва.

Кожнаму з гэтых перыядаў адпавядаюць тыя ці іншыя формы рэлігійнага пратэсту. Разгледзім іх паасобку.

У прамежак часу 1795–1875 гг. прымусовага схілення уніятаў да праваслаўя на гэтай тэрыторыі не назіралася, аднак пасля падзеяў, звязаных з ліквідацыяй уніі ў заходніх губернях, уніяты Сапоцкіншчыны зразумелі, што хутка прыйдзе і іх чарга. У 1839 годзе епіскап Філіп Шумборскі інфармаваў Сейненскага епіскапа, што большасць уніятаў у прыходзе Ліпск вырашыла перайсці ў рыма-каталіцтва, каб такім чынам пазбегнуць прымусовага пераводу ў праваслаўе (напэўна, ужо ў гэты час насельніцтва краю ў значнай меры прылічвала сябе да ліку палякаў). Натуральна, што каталіцкая адміністрацыя на такі крок пайсці не магла, бо гэта непазбежна выклікала б рэпрэсіі з боку расійскіх уладаў.

Нягледзячы на вялікую рызыку, прадстаўнікі каталіцкага кліру агітавалі сапоцкінскіх уніятаў на карысць каталіцтва. Так, у пачатку 1840-х гадоў, па словах Варшаўскага генерал-губернатара, манахі гродзенскага Францысканскага кляштара аказвалі «самое вредное влняние на грекоуниатское население смежного с монастырём Августовского благочестия, стараясь всеми мерами склонить прибывавшнх в Гродно униатов к уклонению их от церкви». Манахі не толькі прымалі уніятаў да споведзі, але прычашчалі іх і нават хрысцілі. Губернскія ўлады выселілі частку манахаў з кляштара, а з астатніх узялі падпіску аб тым, што прымаць да сябе уніятаў з-за Ласосны яны не будуць [2, с. 20].

Яшчэ ў сярэдзіне 1850-х гг. расійскія ўлады паспрабавалі арганізаваць у прыходах Ліпск, Перстунь, Баля-Касцельная і Лабна пачатковыя школы для мясцовага насельніцтва. Школкі гэтыя, дзе ўсе прадметы павінны былі выкладацца па-руску, а настаўнікамі былі дзьякі з Холма, разглядаліся як адзін з найлепшых сродкаў русіфікацыі. Але сяляне занялі адносна іх адмоўную пазіцыю. Ніводная са школак так і не распачала нармальную працу аж да 1863 года, калі ўлады перайшлі да сілавых сродкаў

русіфікацыі. Так, настаўнік з Балі Касцельнай Антон Грыневіч быў даведзены мясцовымі сялянамі «да заслугоўваючай на літасць галечы». У снежні 1858 года Аўгустоўскі дэкан інфармаваў епіскапа, што «ў школе ў Лабне навогул няма вучняў быццам бы з прычыны вялікай адлегласці вёсак, да парафіі належных». З рэляцыі настаўніка Стэфана Віньскага вынікае, што грамадскасць прыходу і палітычныя ўлады, асабліва войт гміны, вельмі негатыўна скіраваныя да прыхадскіх школаў. Галоўнай прычынай была школьная складка, якой сяляне даваць не хацелі, нельга, аднак, і пакідаць па-за ўвагай свядомае супраціўленне пачаткам русіфікацы [1,с. 279-281].

Такім чынам, у гэты перыяд асноўнымі формамі рэлігійнага супраціву уніятаў Сапоцкіншчыны былі: паступовы пераход у рымскае каталіцтва і супраціўленне русіфікацыі праз школы пры уніяцкіх цэрквах. Усё гэта было выклікана агітацыяй каталіцкіх ксяндзоў на карысць каталіцтва, умовамі Царства Польскага (прынамсі да паўстання 1830-1831 гг. усё афіцыйнае справаводства, сістэма адукацыі былі польскамоўныя) і падтрымлівалася негатыўнай рэакцыяй на падзеі 1839 года ў Паўночна-Заходнім краі (прымусовы перавод уніяцкага насельніцтва ў праваслаўе).

Чарга уніятаў Царства Польскага прыйшла напачатку 1875 года, калі ўлады па старым сцэнары, абапёршыся на калабарацыянізм вышэйшых станаў уніяцкага святарства, арганізавалі «дабраахвотнае вяртанне» грэка-каталікоў ва ўлонне праваслаўя. Разам з 250 тысячамі уніятаў Падляшша прынялі праваслаўе і 9982 уніяты Сапоцкіншчыны. Цэрквы ў Ліпску, Рыгалаўцы, Перстуні, Лабне, Сапоцкіне, Галынцы і Балі Касцельнай сталі цэнтрамі праваслаўных прыходаў, а ў канцы 1870-х гг. былі ліквідаваныя рыма-каталіцкія прыходы ў Тэаліне і Ліпску з прычыны іх шкодных уплываў на былых уніятаў суседняга праваслаўнага Сапоцкінскага прыходу.

Ліквідацыя Уніі на Падляшшы насіла крывавы характар. У сутычках царскіх войскаў з уніятамі, што не хацелі дапускаць праваслаўных святароў да сваіх храмаў, загінулі некалькі дзясяткаў чалавек. Сотні былі параненыя і высланыя на вечнае жыхарства ў Сібір. На тэрыторыі Сапоцкінскага краю гэтыя падзеі таксама мелі водгук. Вядома, што ў Ліпску уніяты зачыніліся ў сваёй царкве і не пускалі ў яе царскіх чыноўнікаў і папа, аднак былі выгнаныя адтуль казакамі (два чалавекі загінулі). У вёсках, якія супраціўляліся арганізавана, на пастой былі пастаўленыя казацкія атрады, якія панішчылі мясцовую гаспадарку [4, с. 118; 5, с. 153-154]. Аднак такое супраціўленне было хутка зламана. Куды мацнейшы быў схаваны ці, інакш кажучы, пасіўны супраціў. Ён заключаўся найперш у спробах усімі магчымыі спосабамі прыняць рыма-каталіцтва. Наогул варта адзначыць, што многім былым уніятам ўдалося-такі перайсці ў каталіцтва, хаця гэта было строга забаронена. Так, у 1888 годзе ўрадавая статыстыка па Аўгустоўскаму павету згадвае 1621 чалавека, што перайшлі з уніі ў рыма-каталіцтва [6, с. 19]. Як гэта адбывалася? Напрыклад праз пераезд на тэрыторыю рымска-каталіцкіх прыходаў і, магчыма, праз афармленне нейкіх фіктыўных касцельных дакументаў.

Цікавы сюжэт мае паданне з гісторыі роду аўтара гэтай працы. Недзе ў канцы 1870 гадоў жыхар вёскі Лойкі Іван Вашкевіч пераехаў у вёску Плябанскія, што належала раней да валоданняў Селіванавецкага рыма-каталіцкага прыходу, дзе ў 1881 годзе нарадзіўся ягоны сын Адам, мой прадзед. Не ведаю падрабязнасцяў гэтых падзеяў, але калі ўлічыць, што Лойкі належалі да уніяцкага прыходу з цэнтрам Баля Касцельная і паглядзець на храналогію, то гэты пераезд пачынае нагадваць уцёкі ад праваслаўя. Можа, сам Іван Вашкевіч і быў рыма-каталіком, але ягоная маці да апошніх дзён свайго жыцця лічыла сябе уніяткай і, мабыць, афіцыйна працягвала лічыцца належнай да праваслаўнага прыходу ў Балі. Калі ж у самым канцы XIX ст. яна памерла, і яе ўнук Адам, зыходзячы са звычайнай сялянскай практычнасці, пахаваў яе на недалёкіх каталіцкіх могілках у Селіванаўцах, то атрымаў за гэта тыдзень адміністрацыйнага арышту.

Тым не менш большасці уніятаў не ўдалося пацвердзіць сваю прыналежнасць да рыма-каталіцтва. Пачалося трыццацігадовае існаванне падпольнай рэлігіі, калі фармальныя праваслаўныя таемна хрысціліся і спавядаліся ў каталіцкіх касцёлах. У гэтым ім дапамагалі мясцовыя ксяндзы. Але адміністрацыя ўважліва сачыла за жыццём «вярнуўшыхся ў праваслаўе», і гэтыя акцыі не заўсёды ўдаваліся. Так, настаяцель Селіванавецкага касцёла Ян Гудоўскі ахрысціў па лацінскім абрадзе дачку былога уніята з вёскі Новікі Восіпа Сакалоўскага, а ў лісце ад 4 студзеня 1882 года начальнік Аўгустоўскага павета патрабаваў ад ксяндза пісьмовых тлумачэнняў сваіх дзеянняй [7].

Патаемныя вянчанні былых уніятаў і хрышчэнне іх дзяцей у рыма-каталіцкім касцёле прывялі да ненармальнай з'явы, калі, паводле афіцыйнай урадавай статыстыкі, у Аўгустоўскім павеце Сувалкскай губерні (куды ўваходзілі вёскі Сапоцкіншчыны) да немаверных памераў вырасла колькасць пазашлюбных дзяцей. Так, у 1888 годзе ў Аўгустоўскім павеце нарадзілася 1887 дзяцей ад законных бацькоў і 329 дзяцей ад бацькоў, што афіцыйна мужам і жонкай не з'яўляліся [6, с. 24]. На гэта звярнуў увагу адзін з аўтараў «Памятной книжки Сувалкской губернии на 1890 год», які прапанаваў наступнае тлумачэне з'явішча: «Такое огромное количество незаконных рождений в Августовском уезде, как 14,8 % (у цэлым па губерні – 4,5 % – А. В.), находит себе очень вероятное обьяснение в ненормальном положении бывших греко-униатов, воссоеднённых в 1875 году... Под влнянием преданности католичеству лица, принадлежащие к 1-й группе, весьма часто прибегают, конечно тайно, к освящению брака по католическому обряду, но так как открыто заявить об этом не могут, то для православной церкви и адмнннстрации их союз остаётся ничем иным, как простым незаконным сожитием, и только в их глазах имеет значение брака, освящённого церковью. Прижитыя в таком браке дети, не передаются на крещение православному духовенству и без сомнения заносятся в число незаконнорожденых даже в том случае, когда над ними совершается тайное крещение по обрядам католической церкви... Только в этом печальном явлении и можно найти обьяснение поразительного на первый взгляд явлення в Августовском уезде» [6. С. 28-30].

Адной з формаў пасіўнага супраціву былых уніятаў стала масавае пранікненне іх ў касцёлы падчас святаў, дзе ксёндз, які не ведаў усіх сваіх прыхаджан з твару, ажыццяўляў над праваслаўнымі абрады па-каталіцку. 22 траўня (3 чэрвеня) 1881 года ксёндз з вёскі Сельванаўцы пісаў начальніку Аўгустоўскага павета ў справе Антона Янулевіча, былога ахоўніка Тэалінскага касцёла, наступнае: «Я лично могу заверить Ваше Высокоблагородие, что он не только не мешается в дела б. униятов, но насколько может устраняет их, и благодаря его бдительности никогда не случилось, чтобы кому-нибудь удалось из б. уннятов обманом подкрасться к совершению над ними духовных треб» [7]. Як бачым, часта уніяты былі пакінутыя самі сабе, а ксяндзы вымушаныя адганяць іх ад сваіх святыняў.

Як супраціў можна разумець і выключна варожае стаўленне мясцовага насельніцтва да праваслаўя, расійскай адміністрацыі і любых яе захадаў. Варта адзначыць, што амаль усе тагачасныя даследчыкі, пачынаючы ад «западно-русса» Я.Карскага і да польскага нацыяналіста. Б.Шушкевіча пісалі, што жыхары бясспрэчна належаць да этнічных беларусаў, але стараюцца ўсяк паказаць сябе палякамі. Як пісаў Б.Шушкевіч: «Здесь... живёт население, употребляющее между собой в повседневной жнзни белорусский язык, а в городе на рынке н около костёла польский. В большинстве своём это переведённые в православные униаты, из-за чего эта около 35-тысячная масса (Бр. Шушкевіч дае колькасць і праваслаўных і каталікоў, былых уніятаў ў пач. XX ст. было каля 12 тыс. чалавек – А. В.) была в молчаливой оппозиции к церкви и правительству. И считали себя поляками. Вообще всё это население было прекрасным материалом для агитации и антироссийской пропаганды...» [8, с. 280], Супрацьстаянне было настолькі моцным, што людзі нават жылі з двума імёнамі: афіцыйным праваслаўным і сапраўдным – каталіцкім. Так, у метрыцы жыхара вёскі Калбаскі Бараноўскага запісана, што ён быў ахрышчаны ў 1893 годзе ў Балянскай царкве пад імем Барыс, а ўжо ў дакументах 1920-х гг. фігуруе як рыма-каталік Браніслаў Бараноўски [9].

Сітуацыя прынцыпова змянілася пасля 17 красавіка 1905 года, калі імператарам Мікалаем II быў падпісаны знакаміты ўказ аб рэлігійнай талеранцыі. Паводле ўказа, праваслаўе заставалася пануючай рэлігіяй у імперыі, але з яго цяпер можна было законна перайсці ў іншае веравызнанне. Менавіта тады пачаўся масавы пераход жыхароў Сапоцкіншчыны ў каталіцтва (уніі ўжо не існавала). Каталіцтва тут прымалі цэлымі вёскамі, намагаючыся як мага хутчэй забыцца аб сваім праваслаўным мінулым і гэтым сцвердзіць сваю прыналежнасць да каталіцкага касцёлу і польскага народу. Па афіцыйных звестках расійскага ўраду, за перыяд 1905–1913 гг. у каталіцтва з праваслаўя ў Аўгустоўскім павеце Сувалкскай губерні перайшлі 16012 чалавек [10, с. 511]. Гэта было амаль усё праваслаўнае насельніцтва Сапоцкіншчыны.

Пачатак першай сусветнай вайны нямецкая акупацыя і ўздым барацьбы за адраджэнне польскай дзяржавы толькі паскорылі гэты працэс. К 1918 году ў канчатковы заняпад прыйшлі праваслаўныя прыходы, большасць цэркваў была перароблена мясцовымі жыхарамі ў касцёлы, што

было непасрэдным адлюстраваннем іх польскай нацыянальнай свядомасці. Як бачым, рэлігійны супраціў насельніцтва Сапоцкіншчыны быў вынікам супрацьстаяння паланізацыі ў асобе каталіцкага касцёла і русіфікацыі праз праваслаўную царкву, што, з аднаго боку, прывяло да больш уважлівага стаўлення мясцовага насельніцтва да праблем свайго рэлігійнага жыцця, а з другога – выклікала дэфармацыю этнічнай самасвядомасці жыхароў Сапоцкінскага краю, якая заключаецца ў свядомым прылічэнні сябе мясцовымі беларусамі-каталікамі да польскага этнасу.

Літаратура і крыніцы

1. Rzemieniuk Florentyna. Uniackie szkoiy pocz№tkowe w Krylestwie Polskim i w Galicji 1772 – 1914. – Lublin, 1991.

2. Ганчар А. Міжканфесійныя адносіны на тэрыторыі Гродзенскай губерні ў п.п. XIX- пач. XX ст. / Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе. Ч.2. – Гродно, 2001.

3. Szumski Jerzy. Parafia Teolin w latach 1788 – 1887 // Magazyn Polski. – 1993. – № 1/2.

4. Pojeziorze Augustowsko-Suwalskie // Przewodnik krajoznawczy i turystyczno-letniskowy. – 1937.

5. Polak. – 1902. – Pazdzernik. – № 10.

6. Памятная книжка Сувалкской губернии на 1890 год. – Сувалки, 1890.

7. Перапіска пробашча парафіі з губернскімі ўладамі і мясцовай адміністрацыяй за 1876-1883 гг. (Архіў Гожска-Сельванавецкай рыма-каталіцкай парафіі (захоўваецца пры касцёле ў в.Селіванаўцы Гродзенскагам раёна).

8. Бронислав Шушкевич. Гродненская организация ППС в 1898 – 1937 годах. Воспомннання // Черепица В....Не потерять связующую ннть. История Гродненщины XIX – XX столетий в событиях н лицах. – Гродно, 2003.

9. Метрыка і вайсковая кніга Браніслава (Барыса) Бараноўскага захоўваюцца ў асабістым архіве Ганны Пячынскай.

10. Праект мемарандума ўрада БНР для Апостальскага Пасаду ад 7 лютага 1921 года / Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. – Мінск-Мюнхен, 1999.

О.Э. Проценко, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕСТЕЧЕК ЗАПАДНОГО РЕГИОНА БЕЛАРУСИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.

«Местечко немалое и хорошо застроенное. Торгует, главным образом, льном и относительно больших объемах. На десяти ежегодных ярмарках ведется торговля конями и скотом», – писал об Ивье конца X1X в. известный историк и краевед Чеслав Янковский [1, с. 59]. В подобных выражениях можно, видимо, охарактеризовать большую часть местечек западного региона Беларуси второй половины XIX в. Местечки – селе-

ния, занимающие промежуточное положение между городом и деревней, отличались от обычных сельских поселений неоднородностью состава населения, наличием разнообразных сословных и пестротой этнических групп.

Документы не дают прямых сведений о национальном составе жителей местечек Беларуси в это время.

Этноконфессиональный состав населения Западного края становится объектом внимания правительства только с середины XIX в. До этого времени статистика фиксирует главным образом различные группы податного населения. Восстание 1830 г. обострило интерес администрации к вероисповеданию населения. Так, например, Зельва относилась к территориям, где значительная часть населения исповедовала униатство, что очень беспокоило власти. В середине 30-х гг. X1X в. на территории Российской империи проводилась восьмая ревизия государственных имуществ казенных имений. В инструкции чиновникам, командированным для «подробного обревизирования государственных имуществ в Западных губерниях», вменялось «...собирать сведения о всем относящимся до вероисповедания. Чиновник обязан разыскивать под рукою какое имеет влияние Римско-Католическое и Греко-Униатское духовенство». Чиновники должны были также выяснить, «...не проводится ли с крестьян имения... каких-либо сборов на поддержание церковных зданий, или находятся для сего другие какие-либо источники» [2, ф.1, оп.4, д.646, л.4].

В результате ревизии обнаружилось, что из 3022 чел. населения Зельвы (по данным за 1837 г.) 655 – иудейского, 843 – католического, 1523 – греко-униатского и только 1 – греко-русского вероисповедания [2; л..17об-108], вследствие чего в последующие годы энергично идет процесс «возвращения греко-униатов в лоно православия».

Национальность населения статистикой долго не учитывалась, за исключением национальности татар и евреев (понятие «мусульмане» и «иудеи» в документах архивов встречаются довольно редко). Особенно интересует статистику еврейское население Западного края. Так, в ноябре 1859 года волковысский земский исправник пишет становому приставу: «...поручаю Вашему благородию истребовать от Еврейских обществ следующие сведения за 11 лет от 1 января 1848 по 1 января 1959 г. и каждый год особо: 1) число душ мужского пола, а) наличных и б) по ревизиям. 2) число родившихся мальчиков и девушек. 3) число умерших и женщин. 4) число мужчин холостых и вдовых. 5) число женщин незамужних и вдовых. 6) число браков. 7) время их заселения в крае, т.е. первоначальное появление в местечках ныне занимаемых ими...» [2; ф.78, оп.1, д.91, л.41-42]. Сохранены орфография и стилистика оригинала. – О.П.).

Еврейское население составляло большинство населения местечек. Так, в Ивье, в 1869 г. евреи составляли более половины населения, в Сморгони, в 1859 г. их насчитывалось около 59 %, в Деречине, в 1878 г. – около 75 % населения. Структура национального состава некоторых местечек отличалась от большинства. В Ивье проживало несколько сотен татар.

Известный белорусский этнограф М.Гринблат отмечает наличие на исследуемых нами территориях «относительно компактных групп татар». Об этом же пишет Ч.Янковский [3, с. 180. 1, с. 60].

По переписи 1897 г., на территории Гродненской губернии проживали 10284 чел., считавших родным немецкий язык и являвшихся лютеранами по вероисповеданию. Большинство из них проживало в городах, но некоторые жили в местечках. Об этом свидетельствует обнаруженная властями тайная школа для немецких детей в местечке Озеры [2, ф.1, оп.8, д.2347, л.59]. Дело в том, что в имевшихся в губернии лютеранских школах обучение с 1867 г. было переведено с немецкого на русский язык, что и привело к появлению тайных школ. Что касается литовцев, то по переписи их в 1897 г. в губернии проживали 3366 чел. – 0,2 %. Располагались они главным образом в Гродненском уезде (2874 чел.). По сведениям М.Гринблата в ряде местечек и деревень этого уезда наряду с другими был распространен и литовский язык.

Католическое население местечек состояло главным образом из поляков. Однако нередко католиками были и белорусы, и украинцы, и литовцы. После событий 1830-1831 и 1863-1864 годов положение римско-католической церкви на землях, вошедших в состав Российской империи в результате разделов Польши, резко изменилось. Это, в частности, выразилось и в том, что большинство католических монастырей и костелов было закрыто. В 1866 г. был закрыт, а затем передан православной церкви и костел в Зельве. В фондах Национального исторического архива Беларуси в г.Гродно находится любопытный документ – «Ведомость экономических строений упраздненного Римско-Католического Костела в местечке Зельва». Ведомость содержит подробное описание и стоимость конфискованных владений, куда кроме самого здания храма вошло еще ряд строений, общей стоимостью 269 р. 50 к. [2, ф.31, оп.2, д.2434, л.67].

Репрессии против польского населения красноречиво просматриваются и на примере другого местечка – Мосты. Местечко это и Мостовская волость вместе с волостями Скидельской, Каменской, Дубненской и Житомлянской входили в четвертый стан (административное подразделение в Российской империи) Гродненского уезда. Дворянство здесь, в основном, было представлено католиками. Итак, если в 1861 году в четвертом стане проживало 485 потомственных дворян, то в 1868 г. их насчитывается всего 138. В среде духовенства также происходят серьезные изменения. В 1861 г. православного духовенства 40 чел., католического – 5. В 1868 г. соответственно 138 и 3. Видимо, по тем же причинам население Сморгони уменьшается с 2217 чел. в 1859 г. до 2091 чел. в 1866 г.

Динамика населения местечек западного региона представляет собой большой интерес. С конца XVIII и до 30-х годов X1X в. население местечек возрастало благодаря насильственному переселению туда евреев из сельских местностей. Однако затем отсутствие занятости, невозможность найти работу в местечках привело к оттоку части этого населения в города. Туда же уходили безземельные и малоземельные крестьяне.

Позднее население местечек вновь возрастает. В Мостах в 1869 г. насчитывалось 1867 чел., 1897 г. – 2633 чел., 1902 г. – 4094 чел.; в Сморгони в 1866 г. – 2091 чел., 1881 г. – 6436 чел., 1897 г. – 7 500 чел.; в Зельве в 1863 г. – 1315 чел., 1885 г. – 3053 чел., 1896 г. – 3285 чел.; в Ивье в 1869 г. – 2123 чел., в 1897 г. – 3653 чел.

Социальный состав населения местечек Гродненской губернии был очень пестрым, однако наиболее многочисленны были крестьяне и мещане. В отчете станового пристава за 1883 г. перечислены основные занятия мещан Зельвы: арендует мельницу, содержит шинок, кузнец, «занимается хозяйством», служит на винокуренном заводе, служит приказчиком, «без определенных занятий», «обнаружено, что торгует без патента», содержит коров, занимается земледелием. Сведения за 1885 г. обобщены: «число жителей, занимающихся торговлей – 613, ремеслом – 227, отхожим промыслом – 320, услугами – 250, земледелием – 93». В числе жителей упомянуты дворяне (2 чел.) и духовенство (6 чел. православного и 3 иудейского вероисповедания).

Абсолютное большинство в мещанском сословии составляли евреи. По роду занятий мещане представляли пеструю группу. Сюда относились мелкие торговцы, ремесленники, люди, занимавшиеся отходничеством, извозом, огородничеством и пр. Иногда к мещанам относили врачей, аптекарей, музыкантов и др. Кроме того, в местечках проживали чиновники, разночинцы, военные, однодворцы, почетные граждане и др.

Большой тяготой для жителей местечек были многочисленные налоги и сборы, уплачиваемые по сословиям. В фондах Национального исторического архива Беларуси в г.Гродно сохранилась роспись налогов, уплаченных жителями местечек Брестского уезда (в составе Гродненской губернии) за 1885 год. Все платежи делились на три группы: налоги в казну, мирские налоги и налоги в пользу помещиков. К налогам в казну относились: 1) налог на недвижимое имущество (уплачивали дворяне, крестьяне, мещане); «2) земские повинности (крестьяне и мещане); 3) подушная подать (крестьяне); 4) выкупные платежи (крестьяне); пошлина на право торговли (крестьяне, мещане); 6) страховой сбор (дворяне, крестьяне, мещане).

Мирские налоги включали в себя: 1) налог на содержание волостного правления (крестьяне); 2) налог на содержание мещанской управы (мещане); 3) коробочный и свечной сборы (мещане). Налоги в пользу помещиков представляли собой чинш (мещане) и налог за аренду домов и лавок (мещане) [2, ф.2, оп.32, д.1501, л.34-37].

Архивные дела содержат сведения о численности купеческих семейств, о суммах объявленных купеческих капиталов, о выдаче свидетельств на право торговли. Главными торговыми центрами в губернии во второй половине Х1Х в. служили губернский город и уездный город Белосток. Затем следовали остальные уездные города и за ними местечки: Лунно и Мосты Гродненского, Зельва Волковысского, Высоко-Литовск Брестского, Семятичи и Цехановичи Бельского уездов и пр.

Немало архивных материалов посвящено ярмарочной торговле. В середине 60-х годов Х1Х в. правительство приступает к упорядочению ярмарочной торговли и издает распоряжение о представлении губернаторами сведений об имеющихся торжках, базарах и ярмарках. С этого времени в отчетах губернаторов постоянно присутствуют данные об оборотах на ярмарках, количестве купцов и их капиталов, числе лавок и пр. Статистика содержит сведения обо всех ярмарках губернии (кроме малых торгов) – о времени проведения, ассортименте «привоза», примерной стоимости привезенного и проданного.

«Обзор Гродненской губернии за 1890 г.» отмечает, что все ярмарки в губернии, «...общее число которых 59, однодневные и служат местному населению для удовлетворения сельскохозяйственных потребностей, а не для торгово-промышленных операций. Одна лишь ярмарка в м.Цехановичи Бельского уезда продолжается 7 дней». Что же касается знаменитой прежде Зельвенской (Анненской) ярмарки, то уже к середине Х1Х в. торговля здесь быстро сокращается. В «Обзоре» за 1890 г. констатируется, что «...месячная ярмарка в м.Зельва Волковысского уезда уже давно потеряла свое значение и в настоящее время заключается только в том, что по воскресным дням бывает более оживленный торг рогатым скотом, лошадьми и разными сельскохозяйственными произведениями» [4].

В «Памятных книжках» содержится также большое количество сведений, касающихся ярмарочной торговли с указанием места и времени проведения торга: «ярмарка в м.Каменка Гродненского уезда проводится в понедельник всеядной недели, 25 марта, 11 апреля, 29 июня, 6 августа, 14 сентября, 1 ноября... В м.Лунно – 7 января, 19 февраля, в среду на Святой неделе, в среду после Троицы, 29 августа, 26 сентября, 8 ноября, 4 декабря...» [5].

В белорусских уездах Виленской губернии также проводилось большое количество местечковых ярмарок и наибольшее количество их приходилось на Ошмянский уезд – ежегодно от 18 до 28. В 40-50-х г. Х1Х в. в Ивье ежегодно проходило от 3 до 8 ярмарок, и на каждую из них прибывало до 500 человек. В начале 80-х годов в местечке собирались 4 ярмарки в год. В конце столетия Янковский говорит о десяти [1, с. 60]. Проводились и еженедельные базары. Специализировались ярмарки, главным образом, на продаже скота. «Памятная книжка Виленской губернии на 1898 г.» приводит сведения о сроках проведения и товарообороте ивьевских ярмарок. 1 января проводилась Новогодняя ярмарка, где товару было привезено на 3000, а продано на 2430 рублей; 2 февраля – Епифаньевская ярмарка (соответственно: 2000 и 1500 рублей); 29 июня – Петропавловская ярмарка (1460 и 890 рублей); 29 сентября – Михайловская (3740 и 2180 рублей); 11 ноября – Мариинская (2530 и 1970 рублей) [6].

К концу XIX в. социальная структура населения местечек претерпевает изменения, связанные с появлением элементов капиталистического уклада. Так, в Сморгони мануфактуры по производству кож постепенно становились фабриками, где не только обрабатывали конские и иные шку-

ры, но и производили разнообразную, пользующуюся большим спросом продукцию: гамбургский товар, башмаки и пр. Ч.Янковский утверждает, что в 90-е годы Х1Х в. в Сморгони насчитывалось до 60 фабрик, где трудилось до 800 рабочих. А поскольку промышленность местечка не ограничивалась кожевенным производством, да и производством вообще – была развита и торговля, – то для «обслуживания предприятий, чьи обороты составляют в год сотни тысяч рублей, открыты три банкирские конторы» [1, с. 195].

Изменения в местечке Мосты были связаны с тем, что здесь на рубеже Х1Х-ХХ в. начинаются подготовительные работы по строительству железной дороги. Таким образом, местечко превращалось в важный железнодорожный узел, соединялось с крупными экономическими центрами. Появились группы рабочих-железнодорожников, рабочих-строителей. Складывалась новая социальная прослойка – пролетариат. В Ивье получило распространение мелкое капиталистическое производство, такие его отрасли как винокурение и спичечная промышленность, и подобные изменения, в большей или меньшей степени были характерны для всех местечек западного региона Беларуси в конце XIX в.

Литература и источники

1. Jankowski Cz. Powiat Oszmianski: Materialy do dziejow i ludzi: w 4 t. – T.3. – Krakow, 1898.
2. Национальный исторический архив Республики Беларусь в г.Гродно.
3. Гринблат М.Я. Белорусы. – Мн., 1968.
4. Обзор Гродненской губернии за 1890 г.
5. Памятная книжка Гродненской губернии на 1898 г.
6. Памятная книжка Виленской губернии на 1898 г

В.Н. Черепица, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

УЧАСТИЕ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ГРОДНЕНСКОЙ ЕПАРХИИ В ВЫБОРАХ В IV ГОСУДАРСТВЕННУЮ ДУМУ

Выборы в Российскую Государственную Думу IV созыва проходили в Гродненской губернии с сентября по октябрь 1912 года. Однако подготовка к ним по инициативе правительства началась еще в начале этого года. После того, как III Государственная Дума прервала свою деятельность (9 июня 1912 года) ввиду истечения полномочий ее членов, предвыборная компания здесь значительно оживилась. Во всяком случае, уже 12 июня 1912 года гродненский губернатор В.М.Борзенко (на основании телеграммы министра внутренних дел А.А.Макарова и утвержденной

последним соответствующей «Инструкции») дал указание подведомственным ему службам: «Немедленно приступить к составлению избирательных списков лиц, имеющих право участия в выборах в Государственную Думу» [1, с. 9-10]. В течение последующей недели чиновники на местах получили все необходимые разъяснения, касающиеся новых выборов как на основании «Положений о выборах в Государственную Думу», изданных в 1907 году, так и тех директивных указаний, которые оперативно поступали из Петербурга. В циркулярах за подписью А.А.Макарова губернатору предписывалось сообщать ему о том, не предвидятся ли опасения, что в связи с предстоящими выборами в Думу могут попасть левые. В связи с этим рекомендовалось вести все избирательное дело «в союзе и согласии с дворянством, а также с привлечением православного духовенства» [2, с.74]. Столь откровенные рекомендации были обусловлены не только приоритетным положением Церкви в стране, тесной связью духовенства с государственными структурами, но и реальной консолидацией местного духовенства с обществом перед угрозой новых революционных потрясений, особенно после событий 1905–1907 годов.

Представители гродненского духовенства принимали активное участие в работе Минского (1907) и Виленского (1909) съездов православных братств белорусских епархий. Через все содержание их работы проходила идея объединения усилий всех епархиальных братств «на пользу веры православной и русской государственности». В числе резолюций съезда, кроме верноподданнических заявлений, получаемых одобрение от императора Николая II, неизменно присутствовал тезис «об установлении органической связи братств с членами Государственной Думы» [3, с.190-198]. Поиски надежной защиты от «католической пропаганды», «деятельности польских обществ «Освята» и «Сокол», преследующих антигосударственные цели», и других проявлений «польскости» привели значительную часть православного духовенства Гродненщины к участию в создании «Русского Национального Союза Гродненской губернии» (сокращенно – РНС ГГ). Как явствовало из преамбулы к уставу данного союза, выпущенному отдельной брошюрой в Гродно в 1911 году, объединение русских национальных сил губернии началось весной-летом 1910 года и завершилось 13 декабря 1910 года внесением РНС ГГ в реестр губернских обществ под № 52. Несмотря на то, что в числе учредителей значились лишь крупные чиновники: губернский предводитель дворянства Н.Г.Неверович, землевладелец А.А.Ознобишин, генерал-майор в отставке Л.Г.Ревуцкий и др., деятельное участие в этом деле принимал и архиепископ Гродненский Михаил (Ермаков). Если бы это было не так, то «Временный комитет» этого союза вряд ли мог обращаться за содействием «к потенциальным руководителям его уездных отделов, не только «к русским землевладельцам, воинским начальникам, земским начальникам, инспекторам народных училищ, начальникам почтово-телеграфных контор и т.д.», но и к «председателям уездных епархиальных училищных советов и к отцам благочинным».

О влиянии православного духовенства на цели и задачи РНС ГГ свидетельствуют «Воззвание к русским людям селянам Гродненской губернии» и «Обращение к русским деятелям Гродненской губернии», датированные 1 января 1911 года. В каждом из них, вместе с разъяснением целей и задач союза, присутствовал и вероисповедальный аспект, напрямую связанный с деятельностью III Государственной Думы и Государственного Совета. Обращаясь к православным крестьянам губернии (т.е. русским, согласно с теорией о триедином русском народе (великоросы, малоросы и белорусы), господствовавшей в те годы. – В.Ч.), авторы воззвания подчеркивали: «В Государственной Думе есть наши избранники – члены Думы. В Государственном же Совете Гродненскую губернию представляет человек чуждый русскому населению губернии и по духу и по вере. Голос его там – не голос населения, четыре пятых которого – русское и православное. Да и члены Думы, хотя 6 из них и наши..., но голоса своего населения они не слышат». Критические замечания выходили наружу и в тексте «Обращения к русским деятелям»: «Гродненская губерния в подавляющей массе населения – русская и православная (76 %). Однако, как показали уже неоднократно выборы в законодательные учреждения, русское население они совершенно не объединяют, ибо его национальное самосознание еще недостаточно развито... Ввиду этого и нарождается «Русский Национальный Союз Гродненской губернии...».

Судя по всему, формирование данного союза, как и все осуществляемое «сверху», уже с самого начала наталкивалось на массу всевозможных препятствий. Об одном из них свидетельствовало письмо настоятеля Цехановецкой церкви Антония Оглоблина от 3 июня 1911 года на имя председателя Гродненского уездного совета РНС А.И.Ушакова. В нем священник, в частности, сообщал: «В районе вверенного мне прихода проживает несколько чиновников почтово-телеграфного ведомства. Как член «Русского Национального Союза», я пожелал привлечь в число членов такового и сих чиновников. Но они не доверяя показанному мною «Обращению» Союза, отклонили мое предложение на том основании, что их начальство воспрещает им вступление в какие-либо союзы... Ввиду этого, я почтительно просил бы Вас, не признано ли будет возможным рассеять сомнение сих лиц письменными сообщением, хотя бы и на мое имя» [4]. Такого рода письма присылали в уездные комитеты и другие священники, что свидетельствовало об их заинтересованности в упрочении РНС ГГ.

Начало предвыборной компании в IV Думу застало союз на стадии становления. К числу первых его мероприятий следует отнести лишь организацию празднования празднование 50-летия отмены крепостного права в России, которое широко отмечалось по всей губернии. О том, как это происходило, можно судить по информации, поступавшей в Гродненский уездный комитет РНС от одного из земских начальников: «Торжества 18 и 19 февраля во вверенном мне участке прошли в образцовом порядке и при высоко патриотическом настроении населения. 18 февраля в волостных правлениях, в присутствии волостных сходов и по их желанию были

отслужены по императору Александру II панихиды, причем в Лашанское и Горницкое волостные правления прибыли из местных церквей, при громадном стечении народа, крестные ходы. 19 февраля во всех церквах и костелах было торжественное богослужение и молебствие, а также в европейской синагоге м.Индуры. После молебствия весь народ собрался в училищах, где было произведено чтение брошюр о значении для крестьян Манифеста 1 февраля 1861 года и соответствующих стихотворений». В эти дни, кроме официальных лиц (губернатора В.М.Борзенко, членов губернского присутствия Баркова, Ромейкова, Яблокова и др.), лекции и беседы, посвященные юбилею, а также другим событиям русской истории, проводили и члены РНС ГГ (А.И.Ушаков, Н.Г.Неверович, АА.Ознобишин и др.).

Поддерживая данные мероприятия союза, священники Гродненской епархии, тем не менее, организационно чувствовали себя более уверенно в лоне епархиальных братств, чем в составе РНС. О причинах такого положения убедительно говорил уездный предводитель дворянства С.В.Ольденборгер на торжественном заседании Волковысского Св. – Петропавловского братства, которое состоялось 29 января 1912 года под председательством архиепископа Михаила: «После угара революционного брожения не совсем еще угасший русский патриотизм выдвинул в противовес вредным течениям космополитических и анархических идей, растлевающих государство, свои национальные союзы, сеть которых покрыла Россию. С чрезвычайными усилиями удалось организовать отдел национального союза (РНС ГГ. – В.Ч.) и у нас (в Волковысском уезде. – В.Ч.). Союз этот организован в числе 40 членов..., и лучших результатов достичь пока не удалось, невзирая ни на какие приглашения. Такое явление заставило нас задуматься о причинах такого положения. Из разговоров выяснилось, что члены Национального Союза одновременно являются и членами братства, но записались в Союз люди из числа наиболее имущих, а остальные не могут себе позволить такой роскоши, как солидный членский взнос, по недостатку средств. Кто может роскошествовать и иметь у себя и братства и деятельные Национальные Союзы – слава Богу, но мы этого не можем. Присматриваясь же к деятельности нашего братства, я заметил, что нет той области в сфере поддержки православия, в которую бы она не вникала. Думаю, что это мнение разделяют со мной и братчики и присутствующий здесь Владыка. Сейчас, когда инородческая Дума ведет Россию к погибели, необходимо сделать так, чтобы IV Государственная Дума стала национальной. И для решения этой задачи у нас в уезде нет для этого другого какого-нибудь учреждения, кроме братства, исторически призванного играть не только церковно-религиозную, но и национально-державную роль. А для этого все мы должны сплотиться воедино со своими духовными отцами и провести по уезду своих русских выборщиков... Да будет стыдно тому, кто в день выборов, когда его помощь будет нужна России – останется дома... Вперед к знанию и прогрессу! И да осуществим мы заветные мечты наших дорогих покойни-

ков-славянофилов, но не на помочах запада, а на основах нашего Православия». Выступивший на этом заседании архиепископ Михаил в целом поддержал докладчика, но предложил собравшимся более эффективную форму взаимодействия братств с широкой общественностью [5].

В июне 1912 года по благословению архиепископа Михаила гродненское духовенство образовало «Губернский предвыборный комитет», который совместно с «Гродненским Софийским православным братством» путем устройства предвыборных собраний, а также распространения среди населения губернии воззваний, брошюр и листовок, немало потрудился на «ниве сплочения интересов русских людей». Как следовало из отчета губернатора В.М.Борзенко в МВД о результатах выборов, «такая деятельность предвыборных комитетов во главе с православным духовенством имела громадный успех, и русская партия (вероятно, имелись в виду РНС и другие объединения, включая братства. – В.Ч.), несмотря на свое численное, по сравнению с другими национальностями меньшинство, сумела объединиться настолько прочно, что во все время выборов не нуждалась в поддержке других партий и твердо прошла к намеченной цели – провести в Государственную Думу только своих депутатов, не дав в ней ни одного места кому-либо из инородцев, чему главным образом способствовало православное духовенство своим вниманием на местных прихожан. Само духовенство, руководимое архиепископом Михаилом, помимо этой дружной предвыборной работы, проявило редкое единодушие в личном участии в выборах, о чем наглядно свидетельствует то обстоятельство, что из числа внесенных в избирательные списки 356 настоятелей православных церквей, в выборах приняло участие 347, которыми избрано полное число подлежащих избранию уполномоченных».

Высокий уровень активности местного духовенства отмечал губернатор и на второй стадии выборов – при избрании выборщиков губернского избирательного собрания на съездах землевладельцев в составе лиц русского происхождения. «Вначале, – писал он, – здесь замечалось некоторое отсутствие солидарности между землевладельцами и православным духовенством, что объяснялось опасением землевладельцев на тот счет, что духовенство при своем преобладающем количестве будет проводить в Государственную Думу исключительно священников; когда же выяснилось, что духовенство далеко от этого намерения, то землевладельцы объединились с духовенством».

По мнению В.М.Борзенко, большую роль в успешном завершении выборов сыграл А.И.Ушаков, возглавлявший, кроме прочего уездный комитет РНС, но о чем в отчете, разумеется, не говорилось. Вот фрагмент отчета губернатора на эту тему: «В губернском избирательном собрании избиратели польского происхождения и евреи, видя не только численное превосходство, но и тесную сплоченность русской партии, устроили блок. Выборы членов Государственной Думы от отдельных разрядов избирателей прошли без всяких осложнений. При баллотировке же из общего состава выборщиков, когда целый ряд предложенных евреями и поляками

кандидатов оказался забаллотированным, последние видя, что перевес клонится в сторону русской партии, несмотря на свой первоначальный неуспех, продолжали ставить на баллотировку свои кандидатуры с целью затянуть, как возможно больше, выборы, чтобы время перерыва использовать для агитации между выборщиками от крестьян, и только, благодаря настойчивости, тактичности и умению исполняющего должность председателя собрания, местного предводителя дворянства, статского советника А.И.Ушакова, длившиеся 18 часов выборы были доведены до конца. Таким образом, и последние усилия поляков и евреев успеха не имели, и русская партия, не дав в Государственную Думу ни одного места инородцам, избрала в члены Думы лишь своих депутатов».

Оценивая выборную компанию и по части проведения, и по результатам «более чем удачно», губернатор в заключение своего отчета еще раз отметил, «что успехом своим выборы в Государственную Думу IV созыва в Гродненской губернии всецело обязаны православному духовенству, которое, не преследуя при проведении их никаких личных целей, силой своих голосов и единодушием обеспечило избрание в Думу исключительно лиц русского происхождения» [6].

Выяснение причин убедительной победы на выборах в Думу «русской партии» невозможно без анализа содержания ее агитационнно-пропагандистских изданий, начавших выходить уже в марте 1912 года. Воззвание «От Русского Предвыборного Комитета при Гродненском Православном Софийском Братстве» начиналось со слов: «В наступившем 1912 году Государственная Дума 3-го созыва кончает срок своих пятилетних полномочий и осенью предстоит избрание членов в новую – четвертую Думу. Перед каждым из нас встает важный вопрос, какого направления держаться и кого выбирать?». Видя в числе таких людей – «лучших людей, преданных государю, родине и нашей православной вере», авторы воззвания дали характеристику первым двум Думам, как «породившим смуту и беспорядок, а потому и распущенным раньше срока». Не зная, что подобную же оценку на закате своей деятельности получит у правых и Ш Дума, члены предвыборного комитета выражали надежду на то, что «более 200 членов ее, искренне преданных царю и родине, взяв на себя труд по изданию полезных законов, сумеют постоять за спокойствие, честь и достоинство русского народа». Считая исключительно важным увеличить это число хотя бы до 300 членов, авторы воззвания предлагали внимательно присмотреться к поведению кандидатов в депутаты, «дабы не вышло обмана, ибо левые из лукавства могут прикинуться благожелателями и защитниками России, лишь бы пройти в Думу. Так ведь было у нас, в Гродненской губернии, при выборах в Ш Думу, когда один землевладелец прикинулся правым, а в Думе сел налево, в число врагов нашей Государственности, и голосовал всегда против наших интересов».

Большое место в воззвании занимал ответ на вопрос: «Кто эти левые, наши противники, и чего они добиваются?». Прежде чем приступить к нему, авторы документа остановились на краткой характеристике

своих оппонентов: «Левые партии состоят из партий: народной свободы (кадеты), социал-демократов, революционеров, трудовиков и почти всех инородцев, в том числе поляков и евреев. Особенно опасна первая партия – «народной свободы». Она идет на поводу у инородцев, и член III Думы крестьянин Кузнецов справедливо в связи с этим заметил, что это партия «инородной свободы». Заявляя о том, что все эти левые партии будут выступать на предстоящих выборах под общим наименованием «прогрессистов», предвыборный комитет не пожалел своих усилий для показа того, что все эти деятели стремятся к «раздроблению России на части, дабы лишить русский народ главенства в своем государстве и подчинить его в некоторых местах, как у нас в Белоруссии, влиянию поляков и евреев». Отстаивая на словах равноправие всех народов, прогрессисты делают все для того, чтобы ослабить русский народ и, как говорится об этом в «Воззвании, «стараются умышленно затемнять у русских сознание о племенном единстве великоросов, малоросов и белорусов». Осуждение «прогрессистов всех мастей» заканчивалось в документе призывом голосовать за тех «русских-православных, которые искренне преданы вере православной, Царю и Родине, которые способны на усиленный и обдуманный труд и которые крепко стоят за единство и нераздельность России под главенством русского народа из трех его единокровных ветвей: великоросов, малоросов и белорусов».

Весьма содержательной была и «Программа Гродненского Православного Софийского Братства, составленная по случаю предстоящих выборов в IV Государственную Думу». Характеризуя данное братство как «исторически сложившуюся православно-русскую организацию, неуклонно следующую своему уставу», составители программы открыто заявляли, что «в политическом отношении, обнимающем государственное и гражданское устройство, Братство всецело присоединяется к целям и задачам Всероссийского Национального Союза, а посему на выборах в IV Государственную Думу оно будет поддерживать только лиц, убежденно разделяющих цели и задачи Братства». В программе их названо 11, однако их главный смысл вполне укладывался в содержание заключительного абзаца «Программы»: «Вообще Братство поставляет избранникам в IV Думу в обязанность пропагандировать укрепление русского самосознания и патриотизма в народе и самое широкое развитие национализма экономического». И на самом деле каждый пункт программы был буквально переполнен требованиями преимуществ в экономической и социальной области для «истинно русских людей», включая и белорусов.

В сжатой, концентрированной форме идеи «Воззвания» и «Программы» получили свое воплощение и в официальном «Обращении архиепископа Гродненского Михаила к благочинным епархии» от 31 мая 1912 года. Помимо прочего, данный документ свидетельствует об огромном влиянии и непосредственном участии владыки в предвыборной компании. В монографии А.Д.Степанова «Черная сотня: взгляд через столетие» его имя значится среди руководителей и активных участников черносотенного

движения, причем «в бытность архиепископом Гродненским» [7, с.128]. Об официальном характере «Обращения» свидетельствуют строки письма архиепископа Михаила к Гродненскому уездному предводителю дворянства А.И.Ушакову, а по совместительству председателю местного совета РНС ГГ от 31 мая 1912 года: «Ваше Высокородие, Милостивый Государь Александр Иванович, признав благовременным обратиться с особым письмом («Обращением» – В.Ч.) к тем лицам, которым поручено мною образование Уездных Братских Предвыборных комитетов по выборам в 1У Государственную Думу, долгом своим считаю и Вас лично осведомить о содержании упомянутого письма, для чего препровождаю копию с оного. Призываю на Вас Божие Благословение, прошу принять уверения в моем глубоком к Вам уважении. Архиепископ Михаил».

Отпечатано «Обращение» было на типовом бланке и начиналось оно со словообращения: «Ваше Высокопреподобие, достопочтенный о. (отец. – В.Ч.)». После этого следовала прямая линия, над которой вписывалось имя благочинного, который в данном случае выступал одновременно и как уездный председатель Братского Предвыборного Комитета. Большая часть документа была посвящена разъяснению целей и задач предвыборной компании («единодушной работе в пользу интересов Святой Церкви и русского дела»), обоснованию выбора наиболее опытных благочинных в качестве председателей комитетов, а также призыву «входить в ближайшее общение и сотрудничество с русскими землевладельцами». Имелось в «Обращении» и указание на то, что «о настоящем письме я поставлю в известность и уездного предводителя дворянства» (дескать, опасаться нечего. – В.Ч.). Заканчивался же документ следующим образом: «Призываю на Вас и Вашу деятельность Боже Благословение, благодарю Вас за понесенные уже труды, молитвенно желаю добрых успехов по объединению русских сил в уезде» [8].

Много места вопросам единства русского народа на предстоящих выборах в IV Думу уделялось и на страницах «Гродненских Епархиальных Ведомостей» (далее – «ГЕВ». – В.Ч.). Весьма типичной в этом отношении была опубликованная в газете статья «Иерея Н» под заголовком «В ожидании Государственной Думы четвертого созыва». Начав с констатации, что IV Дума «должна быть православной и безусловно – русской», ее автор, предвидя нападки на этот лозунг со стороны «левых» и «инородцев», решительно заявлял, что «это не шовинизм и не человеконенавистничество; это только лишь желание, чтобы инородческие племена, объединенные короной, гармонически сплелись бы в один художественный узор, подобно тому, как цветы разной окраски, связанные в букет, сливаются в один прекрасный и законченный рисунок». Считая революцию 1905 года «делом рук евреев», «Иерей Н», развивая далее свою мысль, заявлял: «Для иудейского же племени в этом букете не должно быть места, так как никто не желает иметь букета душистых цветов, смешанного с запахом лука и чеснока». Критикуя местного русского обывателя, читающего со смакованием левую прессу «с дикими выпадами против Правительства,

Синода и духовенства, а также с эффективными призывами к свободе, равенству и братству», автор статьи призывает их не стыдиться быть русскими сейчас, когда наступает горячее время, приближаются выборы... Много трудностей и препятствий ожидает всех нас на этом пути, но наше дело правое. И Бог поможет нам, ибо это – обязанность наша, – и Преосвященнейший наш Архипастырь (епископ Михаил. – В.Ч.) поддержит нас своей любовью, помогут нам и другие добрые, знающие люди своими советами и указаниями» [9]. Серьезную поддержку православному духовенству оказывали и виленские печатные органы: «Русский избиратель», «Северо-Западная жизнь (Белорусская жизнь)», издаваемая Л.М.Солоневичем.

Конкретная деятельность Гродненского Софийского православного братства по выборам в Думу и участие его членов в «различных событиях общественного и политического характера» получила свое освещение в отчете и самого братства за 1911 и 1912 годы. Раздел VI его был полностью посвящен этой теме. Среди наиболее важных предвыборных мероприятий назывались: 1) июньское совещание в Гродно представителей духовенства всех благочиний епархии с членами Совета братства, принявшего общую программу предвыборной деятельности, а также постановившего «провести в Государственную Думу всех 7 депутатов русских и православных, не входя ни в какие соглашения с р. – католиками и евреями»; тогда же был избран Предвыборный Губернский Комитет в числе 8 членов, составивший и распространивший среди населения епархии 30000 экз. соответствующего названия, а также в таком же количестве и «Программу» комитета, которая по своим политическим идеалам и политическим требованиям близко подходит к программе «Всероссийского Национального Союза»; 2) январское совещание 1912 года представителей русского землевладения Гродненской губернии, обсудившее и принявшее совместно с советом братства вышеупомянутую программу; 4) образование в августе 1911 года уездных предвыборных комитетов, «их согласная работа с губернским комитетом и советом братства», созыв особых поуездных собраний, в которых приняли участие русские землевладельцы, священники и представители братств почти всех приходов уезда. Четыре таких собрания (в Слониме, Бресте, Волковыске и Белостоке) посетил архиепископ Михаил (Ермаков) в качестве почетного попечителя всех братств епархии; 5) майский съезд в Гродно «представителей всех классов русского общества», который в течение двух дней (19 и 20 мая 1912 года), «окончательно устранил всякие поводы к разногласию и предрешил вопрос о распределении депутатских мест между горожанами, духовенством, землевладельцами и крестьянами».

В отчете Софийского братства отмечалось, что «особым напряжением отличалась работа предвыборных комитетов в июле-августе 1912 года. В частности, немало труда было положено на то, чтобы устранить могущее повредить исходу выборов разногласие избирателей относительно лиц, намечаемых в выборщики и затем в члены Государственной Думы.

По городу Гродне, где, к прискорбию, значительная часть русских избирателей уклонилась влево от патриотической братской программы (речь, по-видимому, шла о кандидатуре прогрессиста К.И.Самарина. – В.Ч.). Успех был достигнут лишь благодаря тому, что Совет братства сосредоточил голоса на одном кандидате в выборщики путем заблаговременного заявления об отказе на устраивавшихся братством предвыборных собраниях всех других намечавшихся кандидатов-братчиков. В других местах губернии торжеству братского дела много способствовали многочисленные настойчивые обращения к православно-русским избирателям всем явиться на выборы и тем самым выполнить свой гражданский долг».

Своеобразной репетицией предвыборной компании в IV Думу стало участие братства в выборах гласных в Гродненскую городскую думу, в мероприятиях по случаю 50-летия освобождения крестьян, кончины бывшего гродненского губернатора и великого государственного деятеля, бывшего почетного члена Софийского братства П.А.Столыпина, а также в организации крестных ходов в Красностокский монастырь, в г.Брест (на место мученической кончины св.Афанасия, игумена Брестского), и к Коложанской церкви в г.Гродно. Примечательно, что 20 мая 1912 года крестьянам – представителям приходских братств, пришедшим с крестными ходами на Коложские торжества совет братства предложил трапезу, на которой присутствовало более 500 человек. В ходе ее архиепископ Михаил обратился к братчикам с приветствием, а затем произнес здравицу «за обожаемого монарха», поддержанную громким ура и пением гимна «Боже Царя храни...». Вечером того же дня «при громадном стечении народа состоялось выступление с докладом члена III-ей Государственной Думы графа В.А.Бобринского, вызвавшего огромный подъем патриотических чувств у слушателей» [10].

Почетным председателем братства и его совета состоял архиепископ Михаил (Ермаков). Председателем Совета в 1911-1912 годах был губернский врач В.В.Кошелев. Его наиболее активными членами являлись: товарищ (заместитель) председателя Н.И.Шелутинский, кафедральный протоиерей Иоанн Корчинский, уездный предводитель дворянства А.И.Ушаков, а также отставной генерал Л.Г.Ревуцкий. Именно благодаря им предвыборная компания, да и сами выборы в IV Государственную Думу прошли в губернии при высокой активности православного населения. Разумеется, что такого рода подъем среди духовенства и мирян не мог не вызвать критики со стороны их оппонентов из числа местных польских землевладельцев. Последние от имени «Братства христианской любви и справедливости» распространяли в июне 1912 года по всей губернии листовки, в которых агитационно-пропагандистская работа Софийского Православного братства называлась «позорящей само название сего общества – «братства» из-за «науськивания одной части населения на другую». Обращаясь в первую очередь к местному крестьянству, авторы данной листовки, упомянув о принадлежности католиков и православных к «одной братской славянской семье», заключали свои призывы следую-

щими словами: «Государь скоро призовет людей, коих вы изберете к совместному тяжелому труду на пользу государства, нашей родины, наших семейств и детей! Приступая к выборам, руководитесь совестью вашей, не смотрите, православный–ли, католик–ли! Избирайте людей честных, сведущих, умеющих защитить бедствующих и угнетенных. Сеющих же раздор и ненависть в семье вашей спросите, почему их пошлые обвинения голословны! «Предвыборный комитет Софийского братства» не докажет вам предательства «проходимцев-католиков» в Государственной Думе, потому что ничего подобного не было и быть не может! Всякой пошлости всегда сопутствуют ложь и обман! Да возродится в сердцах наших христианская братская любовь! Да восторжествует между нами правда и справедливость!».

Все содержание листовки, а также неоднократное употребление слов «ложь», «неоправданная ложь», «ложь и обман» дают основание для установления несомненной связи авторства данного издания с предвыборным журналом «Борьба с ложью» («Walka z Klamstwem»), выходившим в Петербурге летом-осенью 1912 года и широко распространявшемся в Северо-Западном крае. Издателем журнала значился Франц Остроменцкий, а редактором – Мечислав Вицедельпес. Последние, однако, не скрывали, что за их спиной стоит крупнейший представитель польского землевладения на белорусских землях, граф Игнатий-Карл Оскарович Корвин-Милевский, финансировавший выход данного издания.

Поставив своей главной целью (на началах «безусловной преданности Государю Императору», «доброжелательного отношения ко всем народам, живущим в пределах Западной России») «безобидное, мирное и постепенное объединение окраин с Центральной Россией, но не путем лжи..., а путем уравнения их с правами коренной России», издатели и авторы журнала не жалели своих усилий для критики местных «местных русских националистов» в лице Л.М.Солоневича, М.Е.Низяева, Н.И.Шелутинского и др. И все же основной удар этот журнал наносил по православному духовенству. В статье «Желательно ли, чтобы заседали в Думе священники, ксендзы, раввины и пасторы?» («Борьба с ложью», № 8 от 5 сентября 1912 года. С.3-5), ее авторы, утверждая, что поскольку «роль раввина, как представителя политически бесправной нации – ничтожна, пастора, никогда не игравшего политической роли – тем более, а католическому ксендзу за его, якобы полонизаторскую деятельность не верят и верить не станут», все свое внимание сосредоточили на православном клире. Среди причин, привлекающих «батюшек» в IV Думу, в статье называются: 1) «возможность «выслужиться» и за «усердие» получить «поощрение», хороший приход, хорошую казенную должность»; 2) «возможность установить в стране сильно-демократическую теократию», граничащую с «крайними анархическими убеждениями», ибо «при всей своей внешней смиренности, все православное духовенство не только радикально, но и революционно, а потому «с точки зрения полицейской православное духовенство – самое неблагонадежное из сословий. Оно дало

Глеба Успенского, Добролюбова, Чернышевского. Самой революционной частью студенчества всегда были студенты из семинаристов». Среди других «опасностей» появления большого числа духовенства в Думе в статье называлось также и то, что «чрезвычайно левые по убеждениям «батюшки» в зале заседания все-таки предпочтут занять места в его правой части, ибо привыкли руководствоваться в жизни установками Синода и принципом «чего изволитес?» запугав таким образом читателей журнала и самих себя, авторы статьи заканчивают ее таким выводом: «Великое дело для спокойствия, для блага России совершил бы тот законодатель, который на дверях Таврического дворца (где проходили заседания Государственной Думы. – В.Ч.) сумел бы написать слова: «Духовенству вход воспрещается». В своих последующих обращениях «К господам-избирателям на Литве и Белой Руси» издатели журнала неизменно говорили о своем желании «жить свободно, с безусловным сохранением нашего (польского. – В.Ч.) языка, нашей культуры и религии». И данный призыв как нельзя лучше отражал истинную причину нелюбви их к «батюшкам»: совершенно противоположные цели оппонентов по предвыборной борьбе. Если польские землевладельцы, хотя и завуалированно «тянули» общественное мнение в сторону «независимой Польши», то православное духовенство неизменно подчеркивало, что оно «живет на земле Белой, но все-таки Руси», и борьба за эту Русь была той идейной основой, на которой и строилась вся компания «батюшек» по выборам в IV Думу. Проиграв выборы в нее, «Борьба с ложью» в качестве печатного органа пропольски настроенных кругов края, 5 декабря на своем 14-м номере, прекратила свое существование, продемонстрировав слабость позиций польскости и католицизма как во всем Северо-Западном крае, так и на Гродненщине.

Трудно определенно утверждать, в какой степени православное духовенство Гродненской епархии было знакомо с этим польским петербургским журналом. Однако вполне естественно, что оно не игнорировало критику в свой адрес со стороны своих противников, тем не менее, основной упор «батюшки» делали не на полемику с ними, а на решение вполне конкретных задач. В ряде номеров «ГЕВ» за 1912 год были опубликованы обширные справочно-информационные материалы под рубрикой «К сведению духовенства Гродненской епархии (по выборам в Государственную Думу)», в которых давались ответы на вопросы, имеющие особое значение для духовенства в плане решения в IV Думе «вопросов обеспечения духовенства, о приходе, о церковной школе и многое другое». Всем им предшествовал тезис о том, что «в деле избрания представителей от народа в Государственную Думу духовенству предоставлены широкие права, которыми оно и должно широко воспользоваться». В вышеуказанных материалах подчеркивалось, что в I, II и III Думах не все духовенство осуществило свои права. Сейчас же, говорилось в «ГЕВ», «духовенство, благодаря материальному цензу: земельному, имущественному, квартирному, а также получаемому жалованию и пенсии, получившее право на обладание таким цензом может выступить на выборах на-

равне с дворянством, вообще землевладельцами и горожанами». Отмечалось, что священно и церковнослужителям предоставлено право участвовать: 1) в съездах землевладельцев; 2) в первом съезде городских избирателей или по первой городской курии, и 3) во втором съезде городских избирателей или второй городской курии. Разъяснялось, что на предварительных съездах и на съездах землевладельцев, могут осуществлять свои права как по земельному цензу, так и по личному, настоятели церквей и их заместители (вторые священники), и «чтобы иметь успех на съезде землевладельцев, на него нужно явиться непременно всем представителям ценза; нужно позаботиться, чтобы ни один ценз земли не оказался не зачтенным на право выбора». На первом и втором съездах городских избирателей от духовенства могли принять участие вторые священники и дьяконы, которые не могли участвовать в съездах землевладельцев по церковному или причтовому цензу, но имеющие на правах собственности определенной стоимости недвижимое имущество. Могли участвовать во втором съезде и священники, имеющие или отдельную квартиру в городских поселениях, или получающие содержание (пенсию) в пределах уезда. В съездах городских избирателей могли принимать участие законоучители разных учебных заведений, учителя духовных и церковных школ, псаломщики. Всем этим избирателям предлагалось не только обязательно явиться на выборы («для блага Св.Церкви и собственного блага»), но и предварительно позаботиться и посмотреть («каждый сам о себе») – внесен ли он в избирательный список.

Далее подробно разъяснялось, что должны были сделать священно- и церковнослужители, дабы не оказаться вне этих списков. Напоминалось, что избирательные списки будут публиковаться не позднее, чем за четыре недели до выборов, а в течение двух недель после их опубликования «заинтересованные лица могут подавать жалобы и заявления о неправильности и полноте помещенных о них сведениях в губернскую или уездную по выборам комиссии». Много внимания уделялось самой процедуре выборов (баллотировке шарами и записками), порядку оплаты из казны путевых издержек по поездке в губернский город на избирательное собрание («по расчету пяти копеек на версту от уездного города до губернского и обратно»). В заключение публикуемых материалов, как правило, давалось напутствие: «Духовенство не только само должно отнестись к выборам с полным вниманием, но по возможности подготовить к ним и своих пасомых, внушая им поступать в этом деле вполне вдумчиво и осторожно, предостерегая их от возможной агитации со стороны людей неблагонамеренных, не пренебрегающим для достижения своих целей никакими средствами, много обещающих, но в действительности стремящихся только к своей выгоде и не на пользу родине и церкви, а во вред». И еще раз напоминалось: «Являться на выборы следует заблаговременно, так как не явившиеся к определенному часу не допускаются принимать участие в выборах и ценз их утрачивается» [11].

Наибольших своих успехов предвыборная работа гродненского духовенства достигла при избрании уполномоченных от волостей губернии. На волостных сходах 16 сентября 1912 года (повторные выборы при наличии нарушений почти повсеместно проводились 21 сентября) в уполномоченные ото всех уездов были избраны в своем подавляющем большинстве православные крестьяне. В таких уездах, как Кобринский, Пружанский и Брестский, среди уполномоченных значились исключительно одни православные. В Гродненском, Волковысском и Слонимском уездах из общего числа избранных в их число (132 чел.) только 10 человек являлись католиками. Лишь в Сокольском уезде соотношение православных и католиков было одинаковым, а в Белостокском преобладание было на стороне т.н. «инославных (14 католиков и 2 лютеранина) и только 6 уполномоченных назвали там себя православными. Разумеется, что такой результат во многом отражал естественный состав населения волостей и уездов губернии, но факт и участия духовенства в его достижении был вполне очевидным. Большинство земских начальников, исправников и уездных предводителей дворянства в своих рапортах о результатах выборов доносили губернатору не только о том, что «выборы на волостных сходах прошли правильно, спокойно и тихо», но и то, что «во всех волостях перед сходами были отслужены благодарственные Богу молебны». Как итог проделанной работы в этих рапортах преобладали следующие строки: «Все избранные в уполномоченные лица – корректных, правых направлений (националисты, монархисты, члены «Союза Русского народа), солидные домохозяева». Около половины уполномоченных являлись волостными старшинами, сельскими старостами, членами волостного суда и др. О преобладании лиц православного вероисповедания среди должных лиц волостных правлений свидетельствуют следующие данные: из 21 волостных старшин только 4 были католиками; из 320 сельских старост католиков значились 98; из 84 председателей волостных судов католиками было 20, из 28 судебных заседателей католиков было 7, а из 179 сборщиков волостных правлений лишь 42 были отнесены к католикам. Общее соотношение должностных лиц волостных правлений Гродненского уезда по вероисповедальному составу составляло: 473 православных и 171 католик.

Данный аспект выборов нашел свое отражение в одном из писем гродненского губернатора В.М.Борзенко (от 31 декабря 1912 года) министру внутренних дел А.А.Маклакову: «Среди крестьянского населения наблюдалось стремление каждого из лиц, имеющих право участия в выборах, попасть в Государственную Думу, на что указывает то обстоятельство, что на каждом из волостных сходов кандидатура на избрание в уполномоченные от волостей выставлялась целым рядом лиц, включая и духовенство, причем успех оставался на стороне тех, кто пользовался на месте известным влиянием, вследствие чего в число уполномоченных попали большею частью должностные лица крестьянского самоуправления». Немаловажно учитывать и следующее обстоятельство: в тогдашних

условиях сельской жизни контакты вышеупомянутой категории должностных лиц с церковными старостами, приходскими комитетами, а они, как правило, входили в их состав, а также с настоятелями церквей, приходскими священниками и церковнослужителями (псаломщиками) были наиболее тесными. Священники не только благословляли волостные сходы на успешную работу, но и подчеркивали «важность принимаемых ими решений, а потому внимательно следили за тем, чтобы при проведении сходов строго соблюдалось «Положение о выборах». Так, например, по жалобе священника Изабелинской церкви Евстафия Михайловского были отменены выборы уполномоченных местного волостного схода из-за отсутствия на нем двух третей его численного состава. Приходские священники лучше других знали о нравственном облике прихожан, а потому рекомендовали для избрания в уполномоченные «людей достойных и непорочных». Они обращали внимание местного начальства и на т.н. «благонадежность» избираемых. Примером этому могут служить строки из рапорта Слонимского уездного исправника от 20 сентября 1912 года на имя начальника губернии: «В дополнение к рапорту от 17 сентября сего года доношу Вашему Превосходительству, что Голынский священник Александр Пилинкевич лично сообщал мне, что будто бы во время выборов уполномоченных от Старовесского волостного схода один из присутствовавших на выборах крестьянин польского происхождения подсказывал бывшим рядом с ним крестьянам выбирать в уполномоченные Ивана Кармана, который и был избран. Сей Карман, по отзывам священника, хотя и православный, но расположен к католичеству и при удобном случае порицает православную веру. От лиц же, участвовавших в этих выборах, заявлений на эту тему ко мне не поступало» [12].

Большую ответственность и организованность проявило местное духовенство при проведении предварительных съездов настоятелей православных церквей всех уездов губернии. Из отчета председательствовавшего 19 сентября 1912 года на такого рода съезде в г.Гродно протоиерея Иоанна Корчинского следовало, что «из общего числа 35, внесенных в списки настоятелей православных церквей Гродненского уезда, явилось в съезде – 35 человек». Стопроцентная явка на предварительные съезды настоятелей церквей была характеристика для всех уездов без исключения. На основании «Баллотировочных списков», к примеру, по Волковысскому уезду, можно судить о высокой активности духовенства при выдвижении своих 10 представителей для участия в съезде крупных землевладельцев уезда. Из 11 священников, участвовавших в баллотировке, в число избранных вошли лица «с наиболее выраженной позицией по отношению к выборам, весьма энергичного возраста; размер земельного ценза присутствовавшими на съезде мало учитывался». Среди избранных для участия в съезде землевладельцев оказались священники: 1) Владимир Слаута (Свислочская церковь), 42 лет, число баллов избирательных 25: неизбирательных 9; 2) Феодор Павлович (Межеречская церковь), число баллов, соответственно 26:8; 3) Николай Тиминский (Левшовская цер-

ковь), 37 лет, число баллов 25:9; 4) Николай Драгун (Порозовская церковь), 49 лет, число баллов 24:10; 5) Иосиф Янковский (Зельвянская церковь), 61 год, число баллов 27:7; 6) Евстафий Михайловский (Изабелинская церковь), 64 года, число баллов 27:7; 7) Владимир Занкевич (Волковысская Петро-Павловская церковь), 46 лет, число баллов 24:10; 8) Аркадий Самойлик (Росская церковь), 44 года, число баллов 28:6; 9) Николай Протасевич (Ивашкевичская церковь), 51 года, число баллов 30:4 (самый высокий балл. – В.Ч.); 10) Алексей Страшкевич (Скидельская церковь), 35 лет, число баллов 26:8. Примечательно, что не попал в это заветное число священник Яловской Александро-Невской церкви Николай Митропольский, 33 лет, имевший самый высокий среди всех настоятелей уезда ценз 193 десятины земли. Его число баллов было следующим: 15 избирательных и 19 неизбирательных. Съезд русских землевладельцев Волковысского уезда из их числа избрал двух выборщиков для участия в губернском съезде: священника Владимира Занкевича (10 баллов – за, 6 – против), и городского судью из г.Гродно Николая Янковского (19 баллов – за, 7 – против). Выборщиками от волостных сходов этого же уезда на губернский съезд были избраны православные крестьяне О.О.Пилавский, И.И.Балейко и В.М.Яковчук [13]. Всего же от волостей губернии в этом собрании участвовали 38 человек.

Согласно официальной статистике, в выборах в Государственную Думу IV созыва на территории Гродненской губернии (по 9-ти ее уездам – Гродненском, Брестском, Белостокском, Бельском, Волковысском, Кобринском, Пружанском, Слонимском и Сокольском) приняли участие 8969 избирателей. В их числе было 356 настоятелей православных церквей. Вроде бы немного, но в сравнении с количеством настоятелей других церквей (католической, лютеранской, иудейской, магометанской и др.) – 66, это в пять с лишним раз больше всех их вместе взятых, да и возможностей для воздействия на избирателей у православных священников были намного больше. Не случайно преобладающим был удельный вес православных лиц и духовенства и среди выборщиков, принимавших 18 октября 1912 года участие в выборах депутатов Государственной Думы на Гродненском губернском избирательном собрании. Вот некоторые цифры, подтверждающие это. Всего в избирательном собрании приняло участие 107 выборщиков, в их числе по сословиям: дворян – 26, духовного звания – 22, почетных граждан – 1, купцов – 9, мещан – 5, крестьян – 41, остальных – 3; по вероисповеданию: православных – 72, протестантов (разных исповеданий) – 1, католиков – 19, иудеев – 15; по политическим направлениям: правых – 55, умеренных – 1, левых – 21, неизвестных – 30; по национальности (на основании родного языка): великороссы – 19, малороссы – 11, белорусы – 47, немцы – 1, поляки – 14, евреи – 15; по профессии и роду занятий: государственных служащих – 14, представителей общественных и сословных учреждений – 28, православных священников – 20, представителей вольных профессий – 4, домовладельцев – 11, представителей прочих профессий – 4, ремесленни-

ков и фабричных рабочих – 2 (см. подчеркнутое нами. – В.Ч.). Таким образом, в числе т.н. правых число священников было преобладающим.

Кроме ранее упомянутых в статье лиц духовного звания, активное участие на всех этапах выборов в Государственную Думу принимали следующие священники Гродненской епархии: Владимир Карский, Сергий Товаров, Антоний Сакович, Петр Рожанович, Константин Никольский, Иоанн Михайловский, Константин Карпинский, Яков Гришковский, Иосиф Гушкевич, Василий Чулков, Стефан Жуковский, Иоанн Калинский, Василий Красковский, Илья Льховский, Григорий Скорковский, Николай Соботковский, Константин Таранович, Василий Костыцевич, Симеон Бегаллович, Алексей Ральцевич, Петр Рожанович, Петр Котарь, Виктор Ральцевич, Феодор Дружиловский, Александр Лечицкий, Иосиф Будилович, Хрисанф Левицкий, Владимир Жиромский, Владимир Давидович, Виталий Лукашевич, Петр Кречетович, Владимир Беленич, Иоанн Пашкевич, Василий Врублевский, Александр Ральцевич, Георгий Бондарук, Петр Зенкович, Стефан Кальвин, Гавриил Беневицкий, Наркис Верниковский, Александр Гележа, Владимир Зноско, Иннокентий Ковалевский, Стефан Ковалевский, Константин Константинович, Савва Кульчицкий, Марк Костенчик, Владимир Львов, Антоний Латышенков, Пахомий Мартынюк, Петр Мезит, Василий Неклюдов, Александр Пашкевич, Николай Пашин, Платон Пигальский, Сергей Покровский, Антоний Савич, Николай Смирнов, Владимир Соловьевич, Владимир Соловьев, Андрей Судилковский, Иоанн Щербинский, Феодор Яржембский и другие [14].

Весьма примечательно, что один из упомянутых священников (Яков Гришковский) в результате выборов стал депутатом Государственной Думы IV созыва. В анкете, заполненной отцом Яковом сразу же после избрания в депутаты, было записано следующее: Протоиерей Гришковский Яков Игнатьевич, сословия духовного, православный, 48 лет, окончил Литовскую духовную семинарию, настоятель собора в г.Соколке и благочинный, по национальности русский, избран от съезда земледельцев Сокольского уезда, число голосов: избирательных 60; неизбирательных 46, избран в депутаты Государственной Думы впервые». Более полную характеристику будущему депутату дал архиепископ Гродненский Михаил: «Отец Протоиерей Яков Гришковский, 48 лет, сын священника, окончил в 1885 году Литовскую духовную семинарию, в 1888 году рукоположен в священники. Состоял священником Кобринской соборной церкви и Кобринским уездным наблюдателем. С 1902 года – настоятель соборной церкви г.Соколки, сокольский благочинный, председатель Сокольского уездного епархиального училищного совета. Является депутатом от духовенства в местном городском управлении, законоучителем городского 4-х классного училища и частной женской прогимназии. По своим политическим убеждениям о.протоиерей Яков Гришковский – правый русский националист. На всех местах своей службы он пользовался добрым вниманием общества, заметным значением в оном и искренними симпатиями как ревностный, добрый и учительный пастырь, и полезный общественный деятель.

Недвижимого имущества ни он, ни жена его не имеют. Во время выборов состоял по моему избранию председателем Сокольского уездного братского комитета по выборам в IV Государственную Думу».

Кроме священника Якова Гришковского, в Государственную Думу IV созыва от Гродненской губернии прошли: крестьяне П.Д.Песляк, В.Ф.Сидорук, Т.Я.Тарасевич, предводитель Брестского уездного дворянства П.А.Сафонов, землевладелец А.А.Ознобишин и член Гродненского окружного суда Ф.И.Лошкейт. Все они являлись православными христианами, а потому на протяжении всей избирательной компании получали от духовенства необходимую помощь и поддержку. Последнее прямо или косвенно подтверждают и биографические материалы новых членов Государственной Думы.

Из анкеты члена Государственной Думы от Гродненской губернии» П.А.Песляка, составленной собственноручно: «Песляк Павел Демьянович, крестьянин, православный, 39 лет, грамотный, по национальности русский, волостной старшина Шилковичской волости Слонимского уезда, избран от съезда уполномоченных от волостей по абсолютному большинству голосов: избирательных – 63; неизбирательных – 43; постоянное место жительства деревня Браково Шиловичской волости, избран в Государственную думу впервые». Характеристику на П.Д.Песляка составил Слонимский уездный предводитель дворянства на основании сведений, полученных им от земского начальника 5-го участка, в котором находилась Шиловичская волость: «П.Д.Песляк происходит из крестьян Шиловичской волости Слонимского уезда, деревни Браково. Родился 9 января 1873 года. Образование получил в народном училище и впоследствии был учителем в школе грамоты. Служил по выборам в трех должностях: судьей волостного суда – одно трехлетие; председателем волостного суда – тоже три года; волостной старшина с 1909 года. Как староста он был всегда исполнителен, обязанности свои знал и исполнял их порядочно; дисциплинарным взысканиям не подвергался. Со стороны крестьян отношение к нему хорошее, и жалоб на действия его поступало мало; при расследовании же их все они оказывались неосновательными. Особым влиянием на крестьян Песляк не пользовался. Ни к каким партиям не принадлежит, но по убеждению своему правый, националист, как он сам заявил об этом в одном из номеров газеты «Северо-Западная Жизнь». Песляк является убежденным чисто-русским и правым и взглядов этих не изменит. В предвыборной агитации Песляк не участвовал. Человек он бедный, имеет семью, состоящую из жены и двух детей, владеет одной четвертью участка земли. В заключение считаю нужным добавить, что единственным недостатком Песляка является его любовь к спиртным напиткам, но это обстоятельство на его служебной деятельности не отражается».

Из «Анкеты члена Государственной думы от Гродненской губернии В.Ф.Сидорука: «Сидорук Василий Филиппович, крестьянин, православный, 39 лет, окончил народное училище, хлебопашец, по национальности русский, председатель волостного суда Подольской волости Кобринского

уезда, избран от съезда уполномоченных от волостей; число поданных голосов: избирательных – 67, неизбирательных – 37, постоянное место жительства – деревня Остромеч Кобринского уезда, избран в Государственную Думу впервые. «Сведения об избранном в члены Государственной Думы от Гродненской губернии В.Ф.Сидоруке» составил 30 октября 1912 года Кобринский уездный предводитель дворянства: «Сидорук Василий Филиппович, крестьянин (из бывших помещичьих) деревни Остромеч, того же общества, Подольской волости Кобринского уезда, православного вероисповедания; родился 22 марта 1873 года в деревне Остромеч, окончил курс народного училища; при призыве на военную службу был зачислен в ратники ополчения 1-го разряда, учебные сборы отбывал в 1895 и 1897 годах; женат первым браком на крестьянке дер.Остромеч Марии Давыдовой Кондрашук, 41 года от роду; имеет сыновей: Степана – 16 лет, Трофима – 14 лет и дочь Пелагею – 12 лет; жена и дети вероисповедания православного.

После смерти отца, владевшего целым надельным участкам в 11 десятин земли, Василию Сидоруку по разделу досталась 1/3 участка в дер.Остромеч мерою в 7 дес. Кроме того, он имеет благоприобретенный участок земли в 4 дес. в той же деревне, а также хутор в 13 дес.земли, купленный в 1908 году из имения Плянты – владения Крестьянского поземельного банка. Покупная стоимость хутора 2509 руб. Долг банку в настоящее время составляет около 1800 руб. Сидорук постоянно проживает в дер.Остромеч, всю землю обрабатывает лично.

С 1899 года Сидорук занимает должности по крестьянскому управлению: первоначально в течение трех лет состоял смотрителем общественного хлебозапасного магазина, с 1902 года, в течение двух лет являлся волостным судьей, с 1904 года, в течение двух трехлетий был волостным старшиной, а с 1910 года и по настоящее время служит председателем волостного суда; в 1909 году Сидорук избирался уполномоченным от волости для избрания членом землеустроительной комиссии. Как председатель волостного суда в 1911 году Высочайше был награжден нагрудной серебряной медалью с надписью «За усердие».

К политическим партиям Сидорук не принадлежал и не принадлежит, но по политическим взглядам его следует считать правым; среди местного населения пользуется доверием и уважением. Состоя в должности волостного старшины, в период 1905-1906 годов имел огромное влияние на крестьян, сдерживая их от выступлений по аграрным вопросам. Как должностное лицо аттестован начальством хорошо. Предвыборной агитацией не занимался и на выборах ничем не выделялся».

Депутат Т.Я.Тарасевич в своей анкете написал следующее: «Тарасевич Тимофей Яковлевич, крестьянин, православный, 51 года, окончил народное училище, хлебопашец, по национальности русский, волостной старшина Ново-Березовской волости Бельского уезда, избран от съезда уполномоченных от волостей; число голосов: избирательных – 70, неизбирательных – 34; постоянное место жительства – деревня Ново-Березо-

во, в Государственную Думу избран впервые». 30 октября 1912 года Бельский уездный исправник дал ему весьма лаконичную характеристику: «Крестьянин Т.Я.Тарасевич состоял одно трехлетие сельским старостой, управлял хорошо делами приходской церкви, а ныне состоит в должности волостного старшины; владеет 1 ? участка крестьянской надельной земли; ни к каким политическим партиям не принадлежит, влияния на месте никакого не имеет и в предвыборной агитации участия не принимал».

Из «Анкеты члена Государственной Думы от Гродненской губернии» П.А.Сафонова: «Сафонов Петр Африканович, 34 лет, потомственный дворянин, коллежский асессор, православный, окончил Александровское военное училище, род занятий – государственная служба, русский, уездный предводитель дворянства Брестского уезда, состоял выборщиком от 2-го съезда городских избирателей по г.Бресту; число полученных голосов: избирательных – 60, неизбирательных – 46, прошел в депутаты по абсолютному большинству голосов; постоянное место жительства – г.Брест, в Государственную думу избран впервые. Характеристика на П.А.Сафонова была подготовлена губернским предводителем дворянства Н.Г.Неверовичем: «Коллежский асессор Петр Африканович Сафонов родился 13 ноября 1877 года, происходит из потомственного дворянства Орловской губернии; образование получил в Александровском военном училище, по окончании которого с 1898 по 22 января 1902 года проходил военную службу в 116 пехотном Малоярославском полку, из которой зачислен в запас армии с чином поручика. По выходе из военной службы последовательно занимал должности: крестьянского начальника 2-го участка Курчанского уезда, земского начальника 7-го участка Ново-Александровского уезда, земского начальника 3-го участка того же уезда и Брестского уездного предводителя дворянства. В 1905 году г-н Сафонов был призван вновь на военную службу, из которой был уволен в запас армии в 1909 году с производством в чин штабс-капитана. Г-н Сафонов является человеком энергичным, в высшей степени деятельным и со стойкими убеждениями. По своим политическим взглядам он принадлежит к числу правых националистов. Г-н Сафонов является знатоком крестьянского дела и вопроса о взаимоотношениях отдельных групп местного населения. Во время выборов в IV Государственную Думу принимал живое участие в деятельности правых организаций. Женат, имеет двоих детей. Никаким недвижимым имуществом ни он, ни его жена не владеют».

Из «Анкеты члена Государственной Думы от Гродненской губернии» А.А.Ознобишина: «Ознобишин Алексей Александрович, 43 лет, дворянин, статский советник, православный, русский, окончил Императорское училище правоведения, род занятий – сельское хозяйство, почетный мировой судья Гродненского уезда, камер-юнкер Высочайшего двора, избран от съезда землевладельцев Гродненского уезда; число голосов: избирательных – 64, неизбирательных – 42; ценз – земля 539 десятин, в Государственную Думу избран впервые. Характеристика на А.А.Ознобишина была составлена Гродненским уездным предводителем дворянства

А.И.Ушаковым: «Избранный членом Государственной Думы камер-юнкер Двора Его Величества, статский советник Алексей Александрович Ознобишин родился и детство свое провел в деревне, ведет тихий и скромный образ жизни, характера уживчивого, холост. Получил высшее образование в Императорском училище правоведения, по окончании которого занимал последовательно должности: участкового мирового судьи по Витебской губернии, уездного предводителя дворянства, а затем вице-губернатора в Гродне. Последнюю должность он оставил лет 6-7 тому назад, после чего отдался исключительно сельскому хозяйству и никакой видной роли ни в политической, ни в общественной деятельности не проявлял. Ровным образом не принимал и активного участия в бывшей предвыборной агитации, но в то же время с живым интересом и полным сочувствием относился к программам и деятельности правых организаций.

Будучи широко известен населению губернии как бывший более 6 лет администратор и как сравнительно крупный землевладелец, ведущий культурное хозяйство, он пользуется во всех общественных слоях репутацией человека в высшей степени отзывчивого, образованного, беспристрастного и имеющего за собой разносторонний жизненный опыт.

Такие положительные качества господина Ознобишина были учтены во время бывшей предвыборной компании и оценены по достоинству русским обществом и особенно православным духовенством, стараниями которого, главным образом, он и был проведен в члены Государственной Думы (подчеркнуто автором. – В.Ч.). Живет господин Ознобишин постоянно в Гродненском уезде, в своем имении Новая Квасовка, в котором и ведет сам личное хозяйство. Имение это, заключающее в себе разного рода земли в 539 десятин, досталось ему по наследству от отца; другого имущественного обеспечения г-н Ознобишин не имеет».

Из «Анкеты члена Государственной Думы от Гродненской губернии» Ф.И.Лошкейта: Лошкейт Федор Иванович, 67 лет, потомственный дворянин Гродненской губернии, действительный статский советник, член Гродненского окружного суда, православный, русский, окончил Гатчинский Николаевский институт, избран от съезда землевладельцев Белостокского уезда; число голосов: избирательных – 77, неизбирательных – 31, прошел абсолютным большинством голосов, постоянное место жительства – г.Гродно, Песочная улица, дом Адольфа; ценз – земля в Белостокском уезде (262 дес.) по уполномочению жены Натальи Григорьевны Локшейт, избран в Государственную Думу впервые». Характеристику на Ф.И.Локшейта составил 26 октября 1912 года председатель Гродненского окружного суда А.А.Степанов: «Член Гродненского окружного суда, действительный статский советник Федор Иванович Лошкейт происходит из потомственных дворян Гродненской губернии. Родился 3 октября 1845 года от родителей православного вероисповедания. По окончании полного курса наук в специальных классах Гатчинского Николаевского Сиротского института с правом на чин XIV класса определен в штат канцелярии Минского губернатора 5 декабря 1864 года, а затем 1 июля 1866 года был переме-

щен на должность младшего помощника надзирателя 1-го округа акцизного управления Минской губернии. 18 сентября 1875 года перешел на службу по ведомству министерства юстиции с назначением судьей Тельшевского округа Ковенской губернии, а с 10 января 1884 года назначен председателем съезда мировых судей 2-го округа Келецкой губернии. С 27 июля 1910 года состоял в должности члена Гродненского окружного суда.

Имея общих знакомых с Локшейтом среди судебного ведомства, я давно осведомлен относительно его личных и служебных качеств, а также образа мыслей, а потому представляю решительное ручательство в его полной благонадежности как в отношении его нравственных качеств, так и в отношении его политических взглядов и стремлений. Он человек до последней степени беспартийный и потому до дня избирательного собрания он оставался в стороне от подготовительных мер, предпринимавшихся партиями. По Гродненской губернии ему казалось все предрешенным относительно личного состава членов 1У Государственной Думы, а потому он смотрел на губернское избирательное собрание как на соблюдение формальности для признания членами Думы намеченных лиц. Работа же собрания и борьба на нем партии поставили в необходимость от выборщиков класть шары лицам, которые не планировались для проведения в Думу, и вот, благодаря этому Локшейт и был выбран наибольшим числом голосов, а результаты голосования по его кандидатуре были встречены аплодисментами.

Сам Локшейт безразлично относился к выборам и в какой-либо агитации не участвовал; на предвыборном собрании был всего один раз (в архирейском доме) по настоянию духовенства (подчеркнуто автором. – В.Ч.). До настоящего времени Локшейт, если и интересовался делом выборов в Государственную Думу, то только потому, что до дня его избрания в члены Думы, он состоял членом Гродненской губернской по делам о выборах в Государственную Думу комиссии по определению общего собрания отделений Гродненского окружного суда».

Данная характеристика на вновь избранных депутатов IV Думы после небольшой доработки со стороны губернатора В.М.Борзенко, 20 ноября 1912 года были посланы в МВД. Впрочем, эти доработки касались характеристик только лишь двух депутатов: священника Якова Гришковского и члена Гродненского окружного суда Ф.И.Лошкейта. К характеристике священника губернатор добавил следующее: «Пользуется уважением не только среди прихожан и духовенства, но даже и среди иноверцев». Что же касается второго, то здесь дополнение значительно расширяло значимость той помощи, которая оказана была члену окружного суда со стороны местного духовенства: «...не обладая личным имущественным цензом, он не был внесен в избирательные списки, и только по настоянию Предвыборного комитета при Софийском православном братстве он получил от жены доверенность и был внесен в избирательные списки уже после опубликования их» [15].

Данное обстоятельство позволяет сделать вывод, что Ф.И.Лошкейт получал помощь от православной общественности в полном объеме и что последняя в пылу предвыборной борьбы совершенно не обратила внимание на то, что последний вел двойную игру: за внешней «благонадежностью» чиновника были тщательно замаскированы его либерально-прогрессистские устремления, которые и раскрылись в полной мере в бытность его уже депутатом Думы. На некоторые симптомы этого в поведении будущего депутата незадолго до выборов обратил свое внимание белостокский губернский исправник. В его рапорте от 29 сентября 1912 года на имя губернатора были следующие строки: «На съезде землевладельцев русской национальности, который проходил 28 сентября в Белостоке, были избраны выборщиками в Гродненское губернское избирательное собрание три человека: священник Заблудовской церкви Василий Васильевич Чулков, отставной генерал Владимир Францевич Мицеловский и член Гродненского окружного суда Федор Иванович Лашкейт; все трое – православные, но если первые два – правые, то партийность третьего неизвестна...» [16]. Однако губернатор В.М.Борзенко и «Предвыборный комитет Софийского братства» на данное обстоятельство не обратили своевременно своего внимания. Впрочем, не исключено и то, что, даже узнав от двуличии Лошкейта, в ходе самого собрания они были уже не в состоянии что-либо изменить, да и прогрессистские наклонности самого старшего по возрасту гродненского депутата проявились в Думе не сразу, а исподволь. Тем не менее, забегая вперед, необходимо отметить, что после прихода к власти Временного правительства, старания Лошкейта были вознаграждены назначением его после упразднения института губернаторов Гродненским губернским комиссаром. Свои обязанности последнему приходилось исполнять в тяжелых условиях нахождения всех губернских учреждений Гродненской губернии (после захвата ее кайзеровскими войсками) в г.Калуге [17].

Несмотря на данный просчет на выборах, в целом гродненские депутаты усилили правый лагерь Государственной Думы, основу которого составили представители православного духовенства. Только из северо-западных и юго-западных губерний России депутатами IV Государственной Думы стало 16 священников (Виленская губерния – В.П.Юзьвюк; Витебская – Ф.И.Ольховский; Волынская – священник И.К.Карпинский и епископ Кременецкий Никон; Гродненская – Я.И.Гришковский; Киевская – А.Л.Трегубов; П.Г.Населенко; Люблинская и Седлецкая – А.С.Будилович; Минская – К.М.Околович и.Якубович; Подольская – В.И.Попов, К.Н.Рудич, Ф.Д.Филоненко, Г.Т.Маньковский; Полтавская – И.Д.Дроздовский; Черниговская – И.В.Борзаковский. Не дала ни одного священника в Думу Могилевская губерния, но большинство из ее депутатов являлись по своим политическим взглядам правыми [18].

Государственная Дума IV созыва начала работу 15(28) ноября 1912 года. Из 442 ее депутатов к числу русских националистов и умеренно правых отнесли себя 120 человек, к правым – 65. Этого количества было впол-

не достаточно, чтобы вместе с октябристами (98 чел.) принимать законы, которые бы шли во благо России. Однако неопределенность и шаткость политики последних, их заигрывание с либералами-кадетами и левыми серьезно ослабляли правый блок. Депутаты от 5 западных (белорусских) губерний, включая и Виленскую, в соответствии со своими политическими убеждениями распределились в Думе следующим образом. Фракцию правых составили: Г.Г.Замысловский, В.П.Юзовьюк, К.М.Околотович, В.А.Якубович. Депутаты А.И.Мухин, И.Ф.Половцев, С.Р.Кириллов, С.Ф.Ольховский, П.М.Шмаков, И.Ф.Малайчук, С.Н.Сорнев, И.А.Папа–Афанасопуло, Г.А.Лашкарев, А.П.Фотинский, К.А.Смеян, М.Г.Воробьев, А.А.Радкевич, В.С.Бочков, К.Ф.Томашевич, С.Д.Вербило, Н.Н.Ладомирский примкнули к фракции русских националистов и умеренно-правых. В эту же фракцию почти в полном составе (Ф.И.Лошкейт стал прогрессистом) вошли и гродненские депутаты А.А.Ознобишин, П.А.Сазонов, Я.И.Гришковский (фамилии депутатов-священников подчеркнуты автором – В.Ч.), Т.Я.Тарасевич, В.Ф.Сидорук и Песляк. Последний первоначально думал перейти к трудовикам, полагая, что «трудовики – это те, кто трудится», но, познакомившись с ними и узнав, что «трудовики ничего не имеют против расселения евреев по селам», он опять возвратился к правым. Близки к ним были и вошедшие в фракцию центра депутаты Н.Н.Евреинов, Б.А.Энгельгард, В.С.Дрибинцев. Отдельную группку создали в Думе польские землевладельцы и католические ксендзы В.И.Баньковский, С.Г.Мацеевич, Л.С.Путткамер, Б.И.Свенцицкий, М.Е.Циунелис [19]. Таким образом, 30 из 36 депутатов 5 западных губерний примкнули к правому блоку. Сплачивали их 4 православных священника [20]. Правое большинство депутатов, включая и гродненских на протяжении всего периода существования IV Думы не жалело своих усилий для сохранения в стране стабильности, но эти действия оказались безуспешными.

Изучение участия православного духовенства Гродненской епархии в выборах в IV Государственную Думу позволяет сделать вывод о его значительной роли в формировании у выборщиков будущих депутатов общерусского самосознания, что и позволило одержать убедительную победу на заключительном этапе избирательной компании 1912 года.

Источники и литература

1. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ) в г.Гродно.

2. Забаўскі М.М. Палітычныя пазіцыі дэпутатаў ад беларускіх губерняў у IV Дзяржаўную Думу Расіі // Весці НАН Беларусі. Серыя грамадскіх навук. – 1998. – №3.

3. См.подробнее: Черепица В.Н. Очерки истории Православной Церкви на Гродненщине (с др.времен до наших дней). Часть II. – Гродно, 2005.

4. НИАБ в г.Гродно. Ф. 92. Оп. 1., Д. 133. Лл. 24-25, 33-34, 58-61, 71.

5. «Гродненские Епархиальные Ведомости» (ГЕВ). – 1912. – № 47. – С.55-68.

6. НИАБ в г.Гродно. Ф. 17. Оп. 1. Д. 390., Лл. 236-241.

7. Степанов А.Д. Черная сотня: взгляд через столетия. – С. – Петербург, 2000.

8. НИАБ в г.Гродно. Ф. 92. Оп. 1. Д. 73. Лл. 1-6 об.
9. ГЕВ. – 1912. – № 49. – С.309-312.
10. Там же. 1913. – № 17. – С.177-182.
11. Там же. 1912. – № 51. – С.247-256.
12. НИАБ в г.Гродно. Ф. 17. Оп. 1. Д. 384. Лл. 17-18, 218, 481.
13. Там же. Ф. 1202. Оп. 1. Д. 2., Лл. 308-310, 358, 364-366.
14. Там жею, Ф. 17. Оп. 1. Д. 390. Лл. 212, 229-230.
15. Там же. Лл. 241-268.
16. Там же., Л. 44.
17. Там же. Ф.109. Оп.1., Д.31. Лл.17-18.
18. Нива. – 1912. – № 45. – С.893-898.
19. Забаўскі М.М. Палітычныя пазіцыі дэпутатаў... – С.74-75, 78.

В. Слешиньский, Институт истории Белостокского университета, Польша

ПОЛИТИКА ПОЛЬСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ К КАТОЛИЧЕСКОМУ КОСТЁЛУ СЛАВЯНО-ВИЗАНТИЙСКОГО ОБРЯДА (НЕОУНИЯ) В 1924 – 1939 ГОДАХ

Падение Российского государства в результате первой мировой войны создавало условия, по мнению Ватикана, для начала нового этапа миссионерской деятельности на восточных территориях Европы. В 1918 году на вакантное место епископа Подлясского диоцеза был назначен ксёндз Генрих Пшездецкий. С его деятельностью как духовного лица в новых политических условиях связывались надежды на осуществление идеи церковной унии, ликвидированной по решению царской власти в 1839 и 1875 годах. Она должна была охватить значительные массы верующих Православной Церкви, ослабленной в результате упадка царской России [1].

В Польше, кроме того, существенным фактором, отвлекающим массы от Церкви, должна была стать автокефалия.

Официальное решение о создании (возрождении) византийско-славянского обряда на землях, ранее входивших в состав России, было принято Ватиканом 10 декабря 1923 года. 21 января 1924 года декрет и специальные полномочия для проведения миссионерской деятельности получил епископ Пшездецкий, а 4 апреля 1925 года апостольская нунциатура в Варшаве уполномочила для этих целей виленского, пинского, луцкого и люблинского епископов [2]. Особенностью нового обряда должны были оставаться обрядность и традиции, характерные для Православной Церкви, в соединении с церковнославянским языком богослужения. Новые верующие единственно должны были избавиться от «схизматических ошибок», среди которых наиболее распространенная – признание папы как главы вселенской Церкви.

Ярым сторонником церковной унии был папа Пий XI (A.Pattu), который, будучи в 1918 году апостольским визитатором в Варшаве, лично узнал проблемы давнего униатского обряда. Видел он в проводимой акции шансы не только возвращения верующих в лоно униатской Церкви, но и также освоения территорий, являющихся традиционно каноническими для православия, а также в перспективе оказания влияния на исконно русские земли [3]. В 1925 году в рамках Конгрегации по делам Восточного Костёла была создана специальная комиссия Pro Russia, которая в 1930 году стала непосредственно подчиняться папе [4].

Миссионерскую акцию поддержал польский епископат. Однако среди польских епископов не было единого мнения о целях создания нового обряда. Часть епископов, среди них был также кардинал Аугуст Хлонд, предлагала принимать православных непосредственно в католический Костёл латинского обряда. В целях избежания конфликтов с польскими властями, епископат не согласился на использование во время миссионерской акции духовенства греко-католического обряда [5]. Власти боялись, что наряду с религиозной миссией, духовенство будет проводить активную работу в национально-украинском духе. Епископ Пшездецкий заверял правительство, что неоунийная акция на деле должна сдерживать экспансию и продвижение греко-католической Церкви и ограничить ее территорией Восточной Малопольши, лишив ее возможности проводить миссионерские идеи среди православного населения [6].

Польские власти на первом этапе проведения миссии, несмотря на отсутствие соответствующих записей в конкордате (не было там ни слова о византийско-славянском обряде), открыто не противодействовали акции [7]. Вскоре, однако, в правительственных кругах стало преобладать мнение, что попытка создать из польских «кресов» мост на восток (к России) была для государства вредна, а обещанные костельными структурами шансы консолидации общества в опоре на новый обряд были не более как мечты, лишенные реальных оснований. Подвергались сомнению, в частности, негосударственный и ненациональный характер проводимой деятельности, не соответствующий польским интересам [8]. Создание религиозных структур с неясным идейным содержанием не являлось действием позитивным. С большим недоверием с самого начала создания нового обряда относились к нему местные власти, видя в нем главным образом новый источник конфликтов на и так политически нестабильных «северо-восточных кресах» [9]. В начальный период функционирования унии отсутствие единых государственных подходов приводил к отсутствию согласованной политики на местах, где воеводы и старосты по своему усмотрению ограничивали развитие унии.

В 1930 году епископом византийско-славянского обряда был назначен ксёндз Францишек Бучыса, бывший кандидат на пост министра иностранных дел Литвы, однако благосклонно настроенный к Польше. Этому назначению воспротивилось польское правительство, поэтому папа вынужден был назначить епископа Бучыса опекуном русской эмиграции, исповедующей византийско-славянский обряд, а в Польшу был послан в

1931 году апостольский визитатор Николай Чарнецкий, украинец по национальности. До принятия епископского сана духовный был капелланом греко-католического обряда в Станиславском диоцезе [10]. Польские власти это назначение рассматривали как попытку перехвата инициативы в проведении миссионерской акции из рук польского клера украинским духовенством. В связи с исполнением епископом Чарнецким официальной функции апостольского визитатора, рекомендовали воеводам и старостам принимать духовного как «высокого гостя Апостольской столицы», однако без прав, наделенных епископу в определенном кругу костёльной власти. Старостам было запрещено сотрудничать в организации миссионерской акции с епископом Чарнецким, однако это должно было проводиться тактично, чтобы не вызвать открытого конфликта с духовными властями [11].

К идее неоунии польские власти теряли интерес из-за тактики поиска новых сторонников, проводимой миссионерами [12]. Желая склонить на свою сторону иерархию и верующих Православной Церкви, вводились внешние формы литургии и церковной организации по образцу православных. В связи с этим принималось решение введения русского языка как одного из важных элементов Православной Церкви. Подготовленное в польских семинариях духовенство в будущем предполагалось направлять для проведения миссионерских акций на территории России. Воспитанные в духе русской культуры, они должны были быстрее адаптироваться к постбольшевистской реальности (церковные власти считали, что советское государство носит временный характер) [13].

На северо-восточных «кресах» II Речи Посполитой, боясь разочарования потенциальных сторонников, решили отказаться от явно католического характера нового вероисповедания, которое там отождествлялось с польскостью. В полной мере осознавало последствия изменения вероисповедания только духовенство, в то время как верующим избегали выяснять нюансы, связанные с изменением конфессии. На I конференции неоуниатского духовенсвта в Пинске (23 – 24 апреля 1930 г.) один из ксендзов советовал оставить принявшим унию название православных «<...>. Народу нужно говорить, вместо Дионисия признаете римского патриарха, всеобщего, большего от Варшавского митрополита. Народ становится католическим, хотя не называется католическим» [15]. Неоднократно православные крестьяне одновременно шли в униатскую и православную каплицу, не видя в том никаких противоречий, не анализировали основ и догматов веры, не задумывались над инновациями, вводимыми новыми капелланами. Население часто выражало свои религиозные симпатии в зависимости от привлекательности священника данной конфессии [16]. Православные верующие использовали также униатство как своеобразный шантаж, требуя, например, чтобы епископ заменил им священнослужителя на другого, или с целью снижения оплаты за похороны или браки (часто униатское духовенство бесплатно отправляло религиозные требы) [17].

По оценке польской общественности, униатская акция вместо того, чтобы ослабить православие, ещё более его усиливала. Она оживила ре-

лигиозную жизнь, мобилизуя всю общественность в защиту Церкви. Православное духовенство активно сопротивлялось экспансии унии, представая в глазах верующих защитниками веры отцов [18]. Церковные власти обращались к польским властям, требуя запретить миссионерскую деятельность, добивались запрещения деятельности иезуитов в Альбертине, аргументируя угрозой возникновения конфликтов на религиозной почве. Верующим миссионерскую акцию представляли как интригу иезуитов, направленную против единства Православной Церкви [19]. В наиболее «горячие точки» старались направить на работу наиболее подготовленное духовенство, заинтересовывая их материально [20].

В неоунию переходило прежде всего православное духовенство, которое конфликтовало со своим руководством, искало возможности для церковной карьеры, или же лица не самой лучшей репутации [21]. Самым скандальным случаем был переход в византийско-славянский обряд архимандрита Морозова, бывшего ректора православной семинарии в Вильно. Костельные власти связывали с этим «возвращением» большие надежды на развитие миссии. Морозов, не получив титула православного епископа, полагал на быструю карьеру в новом униатском обряде. Представил список постулатов виленскому архиепископу Ромуальду Ялбжиковскому, предлагал в том числе создание отдельного викариата для униатов. Но когда его предложения не получили поддержки, в 1927 году вновь возвратился в лоно Православной Церкви [22].

Выдвижение на первый план российского характера унии встретило острую критику российских властей, которые трактовали византийско-славянский обряд как серьезный фактор, поддерживающий русификацию «польских кресов» [23]. По предложению властей заявили протест общественные организации. «Товарищество Опеки над Кресами» в письме, адресованном в Епископат, свидетельствовало, «<...> что расширение восточного обряда на наших восточных крессах вызывает повсеместное недовольство и нежелание». К критике миссионерской акции присоединилась также белорусская хадеция, которая на страницах «Белорусской Крыніцы» выступала «<...> против политики уничтожения белорусского элемента на белорусских земля» [24].

Что касается развития униатской акции на белорусских и украинских землях, входящих в состав II Речи Посполитой, то не было по этому вопросу единства и среди местных епископов. Решительным сторонником возрождения унии был епископ Сигизмунд Лозинский. На территории Пинского диоцеза, который он возглавлял, проходили конференции духовенства византийско-славянского обряда. Он активно поддерживал деятельность апостольского визитатора по делам унии епископа Николая Чарнецкого, не жалел также денежных средств на развитие прихода [25]. Епископ Лозинский считал, что, исходя из национальной структуры, существующей на территории его диоцеза (преобладание лиц непольской национальности, православного вероисповедания), будет проще дойти до этих верующих с католическим посланничеством через византийско-славянский, чем латинский обряд. Другое отношение к унии было у еписко-

па Ромуальда Ялбжиковского, который не мог открыто сопротивляться действиям Ватикана, однако не был доволен развитием миссионерской акции на территории собственного диоцеза. Он утверждал, что византийско-славянский обряд на деле тормозил религиозную конверсию, делал невозможным перехода большего количества православных в католицизм латинского обряда [26].

Переломным периодом в подходах польских властей к оценке последствий неоунии считаются 1930 и 1931 годы. На проведенной 1 – 3 сентября 1931 года в Пинской духовной семинарии II конференции духовенства византийско-славянского обряда устанавливалось, что помимо русского характера литургии следует пропагандировать национальные языки, что означало также и введение белорусского языка. Министерство внутренних дел в тайном информационном сообщении от 26 ноября 1931 года доносило о возвращении епископа Николая Чарнецкого из Ватикана и изменении тактики в отношении к проводимой униатской акции. «По мнению епископа, – читаем в сообщении, – не следует преувеличивать российского элемента и связывать с ним большие надежды в униатской акции. Вся работа должна проводиться в двух направлениях – на Волынь по украинской линии, Виленщина и северные кресы по линии белорусской» [27]. Изменение тактики означало поддержку белорусской национальной идеи. Появились публикации на белорусском языке, в которых уния в I Речи Посполитой представлялась как своеобразный кордон, защищающий белорусов от наплыва, с одной стороны, польской культуры, а, с другой, русской. Изменение тактики дало возможность привлечь на сторону унии белорусские интеллектуальные круги, которые искали возможность активизации национальной жизни и видели в неоунии возможность религиозной унификации всех белорусов.

Изменение тактики, в основе которой была пропаганда,, также белорусского характер византийско-славянского обряда наряду с российским, в конечном счете дискредитировало акцию в глазах санационных властей, которые, начиная с тридцатых годов, стремились к государственному единству в опоре на польскую культуру и национальное самосознание. Считали, что неоуния угрожает единству государства, создает условия для развития национального сепаратизма, таящих в себе угрозу дестабилизации национально-религиозных отношений на белорусских и украинских землях. Опасались, что белорусифицированная формула унии может стать в будущем поводом национальной эмансипации белорусов, похоже, как это было с украинцами в греко-католической Церкви в Малопольше. Местные власти энергично приступили к противодействию униатской акции [28]. При этом ссылались на положения конкордата, в котором не было сказано о византийско-славянском обряде [29]. Полесский воевода В.Костэк-Бернацкий, отказывая в просьбе о финансировании строительства византийско-славянского храма в Пинске, мотивировал отказ отсутствием на этот счет записей в конкордате [30]. Из территории воеводства изгонялось духовенство, которое проводило активную пропаган-

ду в национальном духе. На территории Полесья это касалось, в частности, проведения украинских акций греко-католическими ксендзами [31].

В соответствии с тайной инструкцией, изданной 21 декабря 1938 года Министерством Религиозных Вероисповеданий и Общественного Просвещения, воеводы должны были препятствовать неоунии. Из общих правил единственно исключалось духовенство, которое в душпастырской деятельности проповедовало элементы польской культуры [32].

Результаты миссионерской акции были гораздо скромнее ожидаемых. В январе 1938 года был 41 приход, 51 духовных лиц, 16644 верующих [33]. Акция не получила поддержки даже среди бывших униатов. С точки зрения интересов государственных властей уния вносила дополнительные трудности и в без того сложные национально-религиозные отношения на белорусских и украинских землях, входящих в состав Польши. Не убедительной была аргументация влиятельного неофита, каким был ректор православной семинарии в Кременце Пётр Табинский, который в статье «Униатская акция и польская критика» безосновательно убеждал власти пропагандировать неоунию как мощного «защитного бастиона» против коммунистической идеологии [34]. Власти поддерживали увеличение количества новых верующих через католический Костёл, однако были противниками применяемых методов. Вхождение в лоно Костёла должно было происходить непосредственно через латинский обряд, что более связывало неофитов с польскими государственными интересами [35].

Литература и источники

1. Uїywana nazwa «obrz№dek bizantyjsko-siowiacski» odryїniaж miaia nowych wyznawcyw od unityw ukraicskich zwanych greko-katolikami.

2. M. Mryz, Katolicyzm na pograniczu. Koњciyi katolicki wobec kwestii ukraicskiej i biaioruskiej w Polsce w latach 1918-1925, Toruc 2003, s. 233, 238-239.

3. Pacstwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brzeњciu (dalej: PAOB), sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 114-115. H.I. Lubiecski, Droga na Wschyd, Warszawa 1932, s. 89.

4. Z. Urbacski, Mniejszoњci narodowe w Polsce, Warszawa 1932, s. 323.

5. Dziaialnoњж Koњcioia greko-katolickiego w postanowieniach konkordatu ograniczona zostaia do trzech wojewydztw Maiopolski Wschodniej. Jednak wbrew ustaleniom ksikїa greko-katoliccy uczestniczyli w akcji misyjnej, tworz№c parafie obrz№dku bizantyjsko-siowiacskiego.

6. M. Mryz, op. cit., s. 231. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznac Religijnych i Oњwiecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), sygn. 416, k. 318. Wbrew zapewnieniom biskupa w akcji neounijnej aktywnie uczestniczyli duchowni narodowoњci ukraicskiej. W 1938 roku wњryd wszystkich 51 kaptanyw neounickich, Ukraiccyw byio 22, Polakyw 13, Rosjan 7, Biaiorusinyw 3, w przypadku czterech pozostaiych wiadze nie mogiy jednoznacznie ustaliж przynaleїnoњci narodowej.

7. F. Rzemieniuk, Koњciyi katolicki obrz№dku bizantyjsko-siowiacskiego (neounia), Lublin 1999, s. 62-63.

8. A. Chojnowski, Koncepcje polityki narodowoњciowej rz№dyw polskich w latach 1921-1939, Wrociaw 1979, s. 56.

9. AAN, Ministerstwo Spraw Wewnкtrznych (dalej: MSW), sygn. (mikrofilm) 20182, k. 130-131. AAN, MWRiOP, sygn. 416, k. 35. W 1924 roku wiadze obawiaiy

siк, їe akcja neounicka prowadziж moїe do rozbicia wewn№trz Koњcioia prawosiawnego, co utrudniaж bкdzie uzyskanie konsensusu w sprawie autokefalii Cerkwi w Polsce.

10. F. Rzemieniuk, op. cit, s. 60. PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 114

11. PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 29.

12. Giywn№ rolк wњryd misjonarzy odgrywaiy zakony jezuityw, redemptorystyw, marianyw, bazylianyw.

13. AOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 111. Pierwsze seminarium powstaio w 1927 roku w Albertynie (woj. nowogrydzkie). Kolejne otwarto w Wilnie i Dubnie na Woiyniu.

14. AAN, MSW, sygn. 941, k. 1-14.

15. PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23. k. 116.

16. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Dziai Rкkopisyw. Jyzef Dziemian, Їyciorys kapiana kresowego. Wspomnienia, sygn. akc. 9357, k. 54-55.

17. W. Piotrowicz, Wschodnie zagadnienia wyznaniowe, Warszawa 1939, s. 102. AAN, Urz№d Woj. w Brzeњciu, sygn. 14, k. 35v. AAN, Urz№d Woj. w Nowogrydku, sygn. 7.

18. AAN, MSW, sygn. 941, k. 1-14.

19. M. Mryz, op. cit., s. 253.

20. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Dziai Rкkopisyw, Jyzef Dziemian, Їyciorys kapiana kresowego. Wspomnienia, sygn. akc. 9357, k. 54-55.

21. Biblioteka Polska w Londynie, S. Paprocki, Zagadnienia narodowoњciowe i religijne na ziemiach pyinocno-wschodnich, rps 1036, k. 23. W. Piotrowicz, Wschodnie.., s. 100-101. Z. Urbacski, op. cit., s. 324.

22. H. I. Jubiecski, Droga na Wschyd, Warszawa 1932, s. 71. W. Mysiek, Przedmurze. Szkice z dziejyw Koњcioia katolickiego w II Rzeczypospolitej, Warszawa 1987, s. 132-133.

23. H. I. Jubiecski, op. cit., s. 84. W. Piotrowicz, Wschodnie..., s. 105.

24. PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 118.

25. J. Janus, Wielki pasterz na wschodnich rubieїach. Њ.p. Zygmunt z Jozin – Jozicski, Melbourne 1956, s. 41- 43.

26. W. Meysztowicz, Poszio z dymem. Gawкdy o czasach i ludziach, Warszawa 1989, s. 158.

27. AAN, MSW, sygn. 1039, k. 113.

28. PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 125.

29. W. Piotrowicz, Unjaczy demonstracja? O obrz№dku wschodnio-siowiacskim w Polsce, Wilno 1931,s.21.

30. Litewskie Centralne Archiwum Pacstwa w Wilnie, sygn. f. 51, o. 7, d. 840, k. 42-43.

31. PAOB, sygn. f. 1, o. 10, d. 2337.

32. Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (Rembertyw), sygn. 302.4.124. Polityka wyznaniowa ze specjalnym uwzglкdnieniem zagadnienia prawosiawnego. 21 XII 1938 r.

33. AAN, MWRiOP, sygn. 416, k. 314-317, 318. Z i№cznej liczby 16644 wiernych w wojewydztwach pyinocno-wschodnich byio: w wilecskim 122 wiernych, nowogrydzkim 1830 wiernych i poleskim 3672 wiernych.

34. P. Tabicski, Akcja unijna a krytyka polska, Warszawa 1932, s. 45-46.

35. AAN, MSW, sygn. 941, k. 1-14.

А.М.Загідулін, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

РЭАКЦЫЯ ПРАВАСЛАЎНАГА ДУХАВЕНСТВА НА РАСПАЎСЮДЖАННЕ НЕАУНІІ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1921–1939)

Фармальнай прычынай для ўзнікнення неауніі было жаданне колішняга уніяцкага насельніцтва, перахрышчнага ў свой час у праваслаўе, вярнуцца ў лона каталіцкага касцёла пад умовай захавання ранейшага, г.зн. праваслаўнага, абраду. Рэальнай прычынай з'яўлення новага накірунку ў каталіцкім касцёле было імкненне распаўсюдзваць місіянерскую дзейнасць на ўсход, асабліва на тэрыторыі Расіі, дзе праваслаўе было значна аслаблена Кастрычніцкай рэвалюцыяй і бальшавіцкімі рэпрэсіямі. На спецыяльнай канферэнцыі каталіцкіх біскупаў у Чэнстахове 26 чэрвеня 1922 г. было вырашана, што кожны, хто пераходзіць з праваслаўнай веры ў каталіцкую, мае права выбраць сабе абрад па жаданню: рымска-каталіцкі ці пакінуць усходні [1]. Тым самым ідэя неауніі азначала адыход ад папярэдніх форм і метадаў каталіцызацыі славянскіх меншасцей, якія ўключалі ў сябе паланізацыю праваслаўных беларусаў і ўкраінцаў, і замену іх больш ліберальнай палітыкай дзяржаўнай асіміляцыі, што дапускала захаванне нацыянальнымі меншасцямі пэўных культурных адрозненняў. Абрад знешне павінен быў захоўваць выгляд рускага праваслаўя. Увядзенне нацыянальнай спецыфікі не прадугледжвалася. У другой палове 20-х гадоў неауніяцкія асяродкі распаўсюдзіліся ва ўсходніх ваяводствах II Рэчы Паспалітай. Размяшчэнне прыходаў усходнеславянскага абраду каталіцкага веравызнання на 1932 г. ілюструе Табліца 1.

Праваслаўная царква ў II Рэчы Паспалітай заняла рэзка крытычную паставу адносна дзейнасці па распаўсюджванню асяродкаў усходнеславянскага абраду каталіцызму ва ўсходніх ваяводствах. Праваслаўную царкву раздзіралі ўнутраныя супярэчнасці, звязаныя з праблемай яе адаптавання да існавання ў новай сітуацыі ва ўмовах дэмакратычнай дзяржавы. Праваслаўнае духавенства адчувала сябе прыніжаным з боку польскіх дзяржаўных улад. У сувязі з гэтым усходнеславянскі абрад трактавалі як місіянерскі эксперымент Ватыкана, як адзін з метадаў празелітызму, які пагражаў становішчу праваслаўнай царквы ў Польшчы. У палітычным сэнсе праваслаўныя іерархі абгрунтаванне распаўсюджання неауніі бачылі ў палітыцы польскага ўрада адносна нацыянальных і канфесіянальных меншасцей. А менавіта, місія ўсходнеславянскага абраду ў Заходняй Беларусі часта ўспрымалася як аб'яднанне намаганняў польскага ўрада і каталіцкага касцёла па этнарэлігійнай асіміляцыі беларусаў.

У разуменні гэтай сітуацыі праваслаўныя іерархі не зусім мелі рацыю. Прадстаўнікі дзяржаўных улад, не маючы канкрэтных інструкцый зверху, занялі неадназначную пазіцыю адносна распаўсюджвання ўсходняга абраду ў Заходняй Беларусі. Афіцыйныя адносіны дзяржавы да неауніі ў II Рэчы Паспалітай былі агучаны міністрам веравызнанняў і публіч-

Табліца 1

Прыходы ўсходнеславянскага абраду ў II Рэчы Паспалітай на1932 г. [2]

Дыяцэзы	**Мясцовасць**	**Прозвішча настаяцеля**
Люблінскі	Грабавіцы	Андрэй Трух
	Гарадло	Іасафат Федорак
Седлецкі	Дакудава	Сяргей Спытэкці
	Бубель	Аляксандр Нікольскі
	Кіёвец	–
	Шостка	Яўген Бандарэнка
	Голя	Мікалай Галас
	Тэрэспаль	Аркадзь Нікольскі
	Кастамлоты	Міхал Сулкоўскі
	Палоскі	Мікалай Шыманскі
	Забалацце	Нікан Цюсняк
Пінскі	Зарэчча	Зянон Каленюк
	Бабровічы	Баляслаў Пачопка
	Дэлятычы	Ян Панько
	Гародна	Пётр Кнуранка
	Косьна	Рыгор Ржэцкі
	Курашэва	Юльян Міллер
	Олпень	Вінцэнт Аношка
	Тараканы	–
	Стоўпцы	Зянон Шымкевіч
Луцкі	Цэхаў	Аляксандр Піліпенка
	Дубічна	Базыль Грош
	Краская філія	Шымон Ярасевіч
	Гумнішча	Гамальель Перчаклей
	Крутнева	Юстын Сялецкі
	Вялікія Кускаўцы	Юльян Гук
	Аждзютычы	Яўстах Сымон
	Паворск	–
	Рафалаўка	–
	Забча	Аркадзь Дыякоўскі, Авім Кавальчук
Віленскі	Вільня	Паўлюс Мацэвіч
	Альбярцін	Антон Неманцэвіч
	Сынкавічы	Марцэлі Высакінскі
	Зяльвяны	
	Фасты	Базыль Гапановіч
	Свіслач	–

най асветы Енджэевічам на адным з пасяджэнняў сената вясной 1932 г. Ён адзначыў, што 1) канкардат, заключаны з Ватыканам, візантыйскага абраду не прадбачыць; 2) перамовы на гэту тэму з Ватыканам не вяліся; 3) абрад гэты з дзяржаўнага пункту гледжання з'яўляецца непажаданым [3]. Негатыўныя адносіны дзяржавы выкліканы і спробамі беларусізацыі ўсходняга абраду. Напрыклад, уніяцкі святар Шымкевіч падчас адсутнасці каталіцкага настаяцеля ў касцёле ў Стоўпцах адпраўляў набажэнствы на беларускай мове, што вельмі непакоіла мясцовую польскую інтэлігенцыю [4]. Такім чынам, польская дзяржава не была зацікаўлена ў развіцці ўніяцтва ў Заходняй Беларусі ў любых яго праяўленнях па прычыне магчымасці яго спрыяння абуджэнню нацыянальнай свядомасці беларусаў.

Праваслаўная царква імкнулася любымі спосабамі знішчыць місіянерскія асяродкі неаўніі. Яскрава ілюструе гэта цытата з пастанаўлення Місіянерскага епархіяльнага камітэту Палескай праваслаўнай епархіі: «Ввиду того, что в последнее время целью деятельности римо-католического духовенства является борьба с православной церковью и ведется энергичнейшая пропаганда «католического восточного обряда», вменить в обязанность районным миссионерским комитетам:

• всячески противодействовать этой пропаганде, предписать приходскому духовенству в проповедях и в беседах обличать унию;

• предписать выписать для распространения по приходам книгу проф. Малышевского «Правда об унии» и др. издания;

• вменить в обязанность на всех курсах, конференциях и пасторских собраниях и на внебогослужебных беседах разбирать подробно основные пункты униатского лжеучения, доказывать его неправоту и подтверждать чистоту и непреложность взглядов православия;

• в тех православных приходах, где устраиваются католиками и сторонниками «католичества восточного обряда» в целях пропаганды его торжества исключительно противоправославные – организовывать торжественные богослужения с произнесением обстоятельных проповедей и ведением внебогослужебных бесед в защиту православного учения;

• рекомендовать приходскому духовенству доносить Епархиальному Миссионерскому Комитету о предполагаемых религиозных торжествах» [5].

Праваслаўныя епіскапы наказвалі духавенству прадстаўляць пастве неаунію як езуіцкую інтрыгу, якая скіравана на тое, каб разбіць і знішчыць праваслаўе ў II Рэчы Паспалітай. Царкоўныя ўлады ўрачыста на пасяджэннях сіноду накладалі кары на праваслаўных святароў, якія прынялі каталіцызм усходнеславянскага абраду. Прысуд гэты належала абвяшчаць з амбона ва ўсіх цэрквах і тлумачыць вернікам, за што пакараныя святары былі пазбаўлены сана. У прыходы, размешчаныя на тэрыторыі, ахопленай рухам распаўсюджання неаўніі, прызначаліся найбольш дасведчаныя і высокамаральныя святары, каб прапагандаваць варожасць да каталіцызму любых абрадаў і асабістым аўтарытэтам пераконваць вернікаў застацца ў лоне праваслаўя.

Адпор, які арганізавалі царкоўныя ўлады развіццю неаўніі, заснаўваўся таксама і на шматлікіх спробах схілення ўраду да стрымання рас-

паўсюджвання місіянерскіх асяродкаў. У якасці довадаў дзяржаўнай небяспекі новага абраду праваслаўнымі іерархамі сцвярджалася прадстаўнікам адміністрацыі, што працэс пашырэння неаўніі з'яўляеццася прычынай узмацнення антаганізму паміж вернікамі дзвюх канфесій, падрывае аўтарытэт праваслаўя сярод насельніцтва і ўскладняе наладжванне адносін паміж праваслаўнай царквой і ўрадам. Праваслаўныя біскупы неаднаразова апелявалі да вышэйшых дзяржаўных чыноўнікаў з мэтай выклікаць прэсінг на прадстаўнікоў лакальных уладаў.

Праваслаўны мітрапаліт Дыянісій, занепакоены пашырэнненм неаўніі сярод праваслаўных 8 студзеня 1925 г. пісаў міністру веравызнанняў і публічнай асветы: „Паколькі цягнецца справа аб значнай рэдукцыі лічбы праваслаўных парафій і адкрыццё новых святынь з'яўляецца надзвычай складанай справай, з'яўленне вышэйзгаданых уніяцкіх духоўнікаў і іх дзейнасць выклікае сярод праваслаўнага насельніцтва зразумелы непакой» [6].

Але непакой праваслаўнай іерархіі і насельніцтва быў дарэмны. Дзейнасць місіянераў усходняга абраду галоўным чынам была скіравана на канфесійнае перавыхаванне праваслаўных жыхароў. Але апорай уніі ў Заходняй Беларусі былі менавіта беларусы-каталікі, нашчадкі колішніх уніятаў. Па звестках С.Горбіка, 70 % беларускіх уніятаў у 1941 г. складалі былыя католікі [7]. Праваслаўнае насельніцтва Заходняй Беларусі ставілася пераважна індэферэнтна да місіянерскай дзейнасці святароў.

Пераход праваслаўных беларусаў ва ўсходнеславянскі абрад не з'яўляўся масавым і адбываўся пераважна ў наступных выпадках:

1) адсутнасці па нейкіх прычынах у праваслаўнай парафіі святара;

2) праваслаўны святар, які пераходзіў у каталіцызм усходнеславянскага абраду, перацягваў за сабой увесь прыход;

3) прыхаджане рэвіндыкаванай (пераасвечанай у міжваенны час у каталіцтва, а першапачаткова уніяцкай) царквы праз прыняцце новага абраду бачылі найбольш хуткі і даступны спосаб вяртання сваёй святыні.

Выклікаўшы негатыўнае стаўленне з боку праваслаўных іерархаў, пашырэнне неаўніі з'явілася прычынай ажыўлення рэлігійнага жыцця сярод праваслаўных, мабілізацыі праваслаўнага епіскапату і святароў да актыўнай абароны нетрывалых у Польшчы пазіцый сваёй веры і барацьбы за паству, што, несумненна, мела станоўчы эффект у развіцці праваслаўя ў Заходняй Беларусі.

Літаратура і крыніцы

1. Mryz M. Katolicyzm na pograniczu: Kończiyi katolicki wobec kwestii ukraicskiej i biaioruskiej w Polsce w latach 1918–1925. – Toruc: Wydawnictwo Adam Marszaiek, – 2001. – C. 232.

2. Складзена па: AAN. MwiOP. Спр. 472. Арк. 24.

3. Monitor Polski. – № 62. – 16.03.1932. – S.1.

4. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. Ф. 93. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 177.

5. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 2059. Воп. 1. Спр. 24. Арк. 17.

6. Archiwum Akt Nowych. MWRiOP. Sygn. 472. – S. 60.

7. Горбік С. Шукаць свой шлях // Літаратура і мастацтва. – 1991. – 12 ліпеня. – С. 3.

Э.С. Ярмусик, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

СВЯЗЬ КАТОЛИЧЕСКОГО КОСТЁЛА В БЕЛАРУСИ С ЛИТОВСКИМ КОСТЁЛОМ В 1944 – 1990 ГОДАХ

Литва была одной из немногих республик СССР, где католицизм не был повержен: здесь сохранялись костёлы, духовенство, не были полностью уничтожены административно-костельные структуры.

В Литве, в отличие от Беларуси, католический Костёл традиционно имел более прочные позиции, чем другие конфессии. Немаловажную роль сыграл тот факт, что католицизм со времён Ягайло (1387 год) был привилегированной религией. Не испытал он тех потрясений, которые выпали на долю Костёла в 1920–1930-е года в СССР.

После изгнания гитлеровцев из Литвы часть католического духовенства выступила на стороне литовского вооружённого подполья. «Наиболее антисоветски настроенным является католическое духовенство Литвы, начиная с епископов и кончая рядовыми ксендзами. И те, и другие широко и активно оказывают поддержку антисоветскому националистическому подполью, а некоторые ксендзы принимают прямое и активное участие во враждебных выступлениях против советской власти», – писал в 1946 году в «Справке» на имя заместителя Председателя Совета Министров СССР К.Е.Ворошилова уполномоченный Совета по делам религиозных культов при СМ СССР К.Полянский [4, д. 34, л. 52].

В этой ситуации Советская власть стала осуществлять натиск на Костёл, стремясь использовать его авторитет в борьбе против вооружённой оппозиции. В отдельных случаях удалось склонить к сотрудничеству незначительную часть духовенства, включая и руководство некоторых диоцезов [6, с. 53].

Часть литовского католического духовенства во главе с каунасским капитулярным викарием И.Станкевичусом после войны выступала с резким осуждением борьбы литовских вооружённых формирований против Советской власти. В своей деятельности, ссылаясь на каноны христианского вероучения, они уповали на естественное право каждого человека на жизнь: «Кто имеет право отнять у человека жизнь? Это право принадлежит одному Богу». Одновременно не осуждали репрессии и призывали к покорности, к сознательному труду: «И если действительно кого-либо нужно было бы наказать, то это может решить только посланная Богом советская власть, ибо каждая власть исходит от Бога (Ром 13, 1). «Верующие должны слушать и подчиняться божественному порядку, поддерживаемому светскими законами. <...> в проповедях следует подчеркнуть те места Христова учения, в которых в первую очередь говорится о дисциплине, продуктивной работе, сохранения собственности, чужой жизни, любви к Богу и ближнему, справедливости и необходимости совершенствоваться». Группа И.Станкевичуса осуждала вмешательство ксендзов в вооруженную политическую борьбу [7, д. 7, лл. 16, 17]. Подобные призы-

вы распространялись в виде листовок и доходили до западных областей Беларуси, где в то время действовало постаковское подполье. Очевидно, они были ориентированы и на местное католическое духовенство, чтобы с его помощью повлиять на исход борьбы, посеять сомнение в рядах польских антисоветских формирований.

Однако отношение властных органов Литвы к католическому духовенству было враждебным. В постановлении ЦК компартии Литвы от 12 декабря 1947 года «Об усилении борьбы с националистическим буржуазным подпольем и его вооружёнными бандами» католическое духовенство, наряду с «кулаками» и «буржуазными националистами» было определено как один из трёх главных врагов литовского народа [6, с. 53, 54]. В 1944–1953 годах в Литве репрессировано 362 ксендза. На 1 апреля 1953 года душпастырство проводили 734 католических духовных лиц [6, с. 98, 99].

Партийные и государственные власти вынашивали идею раскола католического Костёла в Литве путем создания автокефального, противопоставив его Ватикану. В 1947 году её реализацией занялся заместитель председателя Совета по делам религиозных культов при СМ СССР И.Садовский. А 6 октября 1948 года уполномоченный Совета по делам религиозных культов при СМ ЛССР Б.Пузинис в секретной записке на имя председателя Совета по делам религиозных культов при СМ СССР И.Полянского доносил, что дело создания национального Костёла согласовано с секретарем ЦК КП(б) Литвы К.Прайкшасом, а еще ранее – с руководством МГБ. Уполномоченный имел готовый проект деятельности и список ксендзов, согласных в нём участвовать. Но в декабре 1948 года этот проект был отброшен, так как большинство духовенства отказалось от участия в таком Костёле [6, с. 81, 82].

При всей тяжести репрессий, которые выпали на долю Костёла в Литве, властям не удалось уничтожить высшее духовенство. В августе 1954 года, с согласия Апостольской столицы, были номинованы два новых епископа – ксендзы Мажелис и Иулионас Степонавичюс. Последний развил необыкновенно бурную деятельность и фактически перенял власть Виленского диоцеза и Паневежиского диоцеза от ранее управляющего ими, тяжело больного епископа К.Пальтарокаса. На совещании иерархов Костёла в сентябре 1957 года в Вильнюсе была подписана совместная декларация против вмешательства властей в костельную жизнь, а в декабре 1957 года власти впервые были поставлены перед фактом о назначении Апостольской столицей епископа И.Степонавичюса во главе Виленского архидиоцеза и Паневежского диоцеза [6, с. 142, 143].

Таким образом, Костёл в Литве, в отличие от Костёла в Беларуси, сумел выстоять в трудные послевоенные годы, преодолеть раскол, воссоздать костельную администрацию, добивался от властей невмешательства во внутрикостельную жизнь.

Католический Костёл Литвы в лице своего епископата и ксендзов на всём этом пути всемерно помогал Костёлу Беларуси сохранять жизненную силу и стойкость, оказывая душпастырскую помощь, поддерживал верующих в их борьбе за возвращение храмов. Костёлы Литвы были от-

крыты для верующих из Беларуси, литовские ксендзы отправляли для них пастырские требы.

Эта деятельность стала активно проводиться с начала 1950-х годов. После смерти Сталина в Свирском, Воложинском, Сморгонском, Ошмянском районах Молодечненской, Радунском, Лидском Гродненской областей заметно активизировалась деятельность ксендзов из Литовской ССР. Они развернули работу среди костельных комитетов и верующих по подаче ходатайств в Совет Министров СССР, в Совет по делам религиозных культов на открытие костёлов, регистрацию служителей культа в бесксендзовские приходы [9, д. 38, л. 241, 242].

Литовский епископат, очевидно, достаточно хорошо владел религиозной ситуацией в Беларуси. Не случайно в бесксендзовские приходы Молодечненской области (Браславский, Молодечненский и другие) заметно увеличился приток литовских ксендзов, изъявляющих готовность остаться на работу в этих приходах. И хотя они не получали прописки, но своей деятельностью побуждали католиков добиваться открытия костёлов [9, д. 16, лл. 119, 120].

Верующие приходов БССР, где были закрыты костёлы, в массовом порядке выезжали в Литву нередко за десятки и сотни километров, чтобы справлять религиозные практики. В 1954 году в костёле, находящемся в местечке Лишкяве, из 3000 верующих, принявших миропомазание, 2000 были из БССР. В костёле местечка Адутишкис конфирмовались 8000 верующих, половина из них из Беларуси, а в костёле города Шальчининкая из 9200 конфирмованных – 4500 жители БССР [8, д. 49, л. 19, 20].

По сведениям настоятеля костёла в Капчяместис, более двух третей всех доходов в этом религиозном обществе в 1954 году поступало от верующих, проживающих в БССР. Ксендза этого прихода возили к больным для исповедания за 30–50 километров. Управляющий епархией каноник И.Станкевичус предложил настоятелю этого костела не ездить так далеко, чтобы не иметь неприятностей со стороны местных белорусских властей и рекомендовал, чтобы больных верующих привозили к границе Литовской ССР [8, д. 46, л. 19].

С начала 1960-х годов установились отношения Литовского епископата с Ватиканом. Это имело значение и для Костёла в Беларуси. Литовский епископат информировал Апостольскую Столицу о религиозной ситуации в БССР и, очевидно, получал на этот счёт указания. В 1962 году состоялся первый за всю послевоенную историю визит делегации литовских епископов в Рим. В последующем эти визиты приобрели регулярный характер. Литовские делегации встречались с римским папой, влиятельными лицами Апостольской Столицы. Это играло важную роль в укреплении позиций иерархии римско-католического Костёла в Литве, в согласовании позиций по многим проблемам внутрикостельной жизни, в том числе и в Беларуси.

В феврале – марте в Ватикане побывали епископ Иозас Матулайтис-Лабукас и управляющий Вильнюсской архиепархией Чеславас Кривайтис. Они прибыли на Ватиканскую комиссию по осуществлению Литургической

конституции для окончательного утверждения переведенного на литовский язык мишиола. В беседе с архиепископом Саморе был поднят вопрос о литовских передачах Ватиканского радио, в которых поднимались зачастую политические вопросы, «несовместимые с миролюбивой политикой Ватикана и с назначением радиопередач». Обращалось внимание архиепископа Саморе на то, что «Вильнюсская епархия 28 лет принадлежит Литве, а в церковном отношении она находится в составе Польской костельной провинции. Также в костельную жизнь Беларуси вмешивается кардинал Вышинский». Литовские епископы считали такое положение нетерпимым и просили Апостольский престол его исправить [5, д. 124, лл. 41–47].

К концу 1960-х годов католическому Костёлу на Литве удалось отвоевать у государства ряд уступок, добиться признания высшей духовной католической власти в республике. Это позволило нормализовать отношения с Ватиканом, получить разрешения на проведение литургической реформы в Литве, издания с помощью государства нового молитвенника на литовском языке. Костёл четко определил свою позицию в вопросе мира во всем мире. Так, было переведено на литовский язык, разослано по всем приходам и зачитано прихожанам воззвание папы по вопросам борьбы за мир. Епископы Литвы послали телеграмму солидарности одному из кардиналов Австралии, который протестовал против посылки солдат своей страны во Вьетнам.

В 1970-е годы ксендзы Литвы и Латвии проводили обряд конфирмации детей в приграничных белорусских областях – Витебской и Гродненской. Только в 1973 году были конфирмованы 332 школьника из Браславского района Витебской области (141 – в Литве, 191 – в Латвии). Чтобы не вызывать преследований белорусских властей, подготовка к обряду конфирмации проводилась втайне. Помогали и ксендзы из приграничных литовских и латвийских приходов.

В пограничные населённые пункты Гродненской области участились случаи приезда ксендзов из Литвы. Они побуждали верующих добиваться возврата отнятых властями костелов и регистрации служителей культа, давали согласие проводить в костёлах службы [2, д. 126, лл. 18, 165].

Связи с Литовским епископатом ещё больше усилились с начала 1980-х годов. Одной из причин, очевидно, была та, что Литовскому епископату Ватикан отводил важную роль в своей «восточной политике» в деле опеки над католическим Костёлом в СССР и в Беларуси, в частности. Не менее существенное значение сыграли исторические традиции: в 1984 году исполнялось 500 лет со дня смерти святого Казимира[1] [2, д. 169, л. 126].

---

[1]Св. Казимир (5.10.1458, Краков – 4.3.1484) – второй сын короля Польши и великого князя ВКЛ Казимира IV Ягеллончика и Эльжбеты Ракушанки. Первая канонизация состоялась в 1522 году, но кананизационная булла бесследно исчезла по дороге. В 1602 году римский папа Климент VII распорядился восстановить почитание казимира как святого во всем католическом мире, Св. Казимир является патроном Вильно, опекуном земель ВКЛ, с 1991 года – патрон Гродненской римско-католической епархии // Рэлігія і царква на Беларусі. – С. 137, 138.

Одновременно шло укрепление позиций Литовского епископата. 22 апреля 1983 года состоялся визит литовских епископов в Ватикан. Встречи с папой имели важное значение для программы деятельности Костёла не только в Литве, но и в СССР. Папа призывал крепить стойкость веры; добиваться, чтобы во всех епархиях были свои архиереи; вернуть на должность епископа Степановичюса, отстранённого литовскими властями «за нарушение законодательства о религиозных культах»; добиться увеличения количества священников, неограниченного их приёма в семинарию; усилить религиозное воспитание детей и молодёжи [5, д. 193, лл. 56–58].

В том же году Ватикан принял решение торжественно отметить 500-летие со дня смерти святого Казимира. Торжества проходили 4 марта – 28 августа 1984 года. Во многих костёлах Гродненщины были красочно оформлены алтари, украшены цветами иконы св. Казимира. Литовский епископат выполнял своеобразное кураторство над костёлом и духовенством Гродненщины. Многие ксендзы области были приглашены на празднование юбилея в костёл святых Петра и Павла в Вильнюсе, где состоялось епископское богослужение.

Ксендзы из литовских приходов побывали в костёлах и у духовенства области. Очевидно, это были не просто гостевые визиты. Во время встреч обсуждались насущные проблемы Костёла: укомплектования кадрами духовенства, новые канонические правила, католический календарь и другие [2, д. 169, лл. 127–130].

Заметно оживились в этот период контакты духовенства, что не могло происходить без ведома Литовского епископата. Помощь католическому Костёлу на Гродненщине была разнообразной. Тайно были подготовлены и рукоположены литовскими епископами в сан ксендзов Шуткевич, Антоний Демьянко, Валерий Лисовский, Гиль и другие.

В приходах области всё чаще появлялись литовские ксендзы Якутис, Новицкас, Петравичус и другие, предлагая прихожанам добиваться их регистрации в пустующие костёлы и организуя коллективные заявления в советские и партийные инстанции. Надежды католиков возросли после того, как настоятелем Индурского костёла стал литовец К.Ю.Жилис. Ксендзы Литвы регулярно старались присутствовать на различных торжествах в приходах области, а духовенство Гродненщины посещало литовские костёлы [2, д. 169, лл. 33, 34].

В приходах Радуни, Оссово, Заболоти, Пелеса и других Вороновского района проводились совместные богослужения, особенно в дни пре-

---

[1]Св. Казимир (5.10.1458, Краков – 4.3.1484) – второй сын короля Польши и великого князя ВКЛ Казимира IV Ягеллончика и Эльжбеты Ракушанки. Первая канонизация состоялась в 1522 году, но кананизационная булла бесследно исчезла по дороге. В 1602 году римский папа Климент VII распорядился восстановить почитание казимира как святого во всем католическом мире, Св. Казимир является патроном Вильно, опекуном земель ВКЛ, с 1991 года – патрон Гродненской римско-католической епархии // Рэлігія і царква на Беларусі. – С. 137, 138.

стольных католических праздников. На дому у местных католиков совершались религиозные обряды, моления [2, д. 156, л. 10].

5 марта 1984 года шесть ксендзов из Литвы посетили костёл и ксендза в деревне Индура Гродненского района. 27–28 марта три литовских ксендза провели богослужение и исповедовали верующих в Наводворском костеле Щучинского района. 7, 13–15 апреля ксёндз Якутис из города Неменчине проводил богослужение в Муровано-Ошмянском костёле Ошмянского района [2, д. 169, л. 126]. 15 ноября 1984 года 12 ксендзов области участвовали в богослужении в костеле св. Терезы в Вильнюсе по случаю 500-летия святого Казимира [2, д. 175, л. 36].

Представители от верующих Беларуси устремлялись на Литву в поисках ксендзов на пустующие приходы. Наплыв делегаций из Гродненской области приобрёл такие масштабы, что уполномоченный Совета по делам религиозных культов по Литовской ССР П.Аниленис в 1984 году просил уполномоченного Совета по Гродненской области А.И.Лыскова принять меры по их прекращению. «Некоторые делегации в беседах с ксендзами и верующими нашей республики отрицательно отзываются о местных органах власти Гродненской области, якобы не соблюдающих законы о религиозных культах, – писал он. – Это формирует у верующих Литвы неправильное мнение о Белорусской ССР» [2, д. 170, л. 7].

С введением в 1983 году в ПНР военного положения была ограничена выдача виз на поездку в СССР, что снизило возможности Польскому епископату поддерживать постоянные связи с духовенством Гродненской области. Однако активизировались связи с католическим Костёлом Литвы. По различным каналам на Гродненщину поступала религиозная информация из Ватикана и Польского епископата [3, д. 46, л. 11].

Со второй половины 1980-х годов деятельность Литовского епископата заметно политизируется. На фоне роста антисоветского движения за независимость Литвы усиливалась деятельность ксендзов, настоятелей, викариев, их требования публично начать катехизацию детей, религиозное просвещение молодёжи. На массовых собраниях звучали требования возвращения верующим колыбели христианства Литвы – Вильнюсского архикафедрального собора, костела святого Казимира (где находился музей атеизма), добиваться разрешения и осуществления строительства новых костёлов в республике. Требовали предоставить свободу религиозной печати и дать самостоятельность самому Костёлу в издании необходимых ему материалов. Усиливалась миссионерская деятельность светских и духовных католиков [1, с. 51].

Во второй половине 1980-х годов поездки литовского католического духовенства в прилегающие к Литве районы Гродненской области были направлены на работу среди литовского меньшинства, особенно среди молодёжи [2, д. 196, л. 109].

Важным событием для католического Костела в Литве стало назначение 28 мая 1988 года папой Иоанном Павлом II епископа Литвы Вин-

центаса Сладкявичуса кардиналом. При очередной поддержке Ватикана он занял активную политическую позицию в борьбе за права верующих католиков, свободу действий католического Костёла в Литве, открыто стимулируя духовенство к интенсивности миссионерства среди населения и особенно детей.

В конце 1980-х – начале 1990-х годов Литовский епископат оказывал помощь Костёлу Беларуси в создании собственной костельной администрации, в посылке кадров духовенства на приходы. Так, ксендз из Вильно Александр Кашкевич стал первым епископом вновь созданного Гродненского диоцеза. В последующие годы из-за трудностей, связанных с введением визового режима Литвой и Беларусью, связи Костёлов Беларуси и Литвы ослабились.

Литература и источники

1. Верующий в условиях перестройки (динамика духовно-нравственных ориентаций). Коллективная монография. – М.: Главная редакция научной и учебной литературы А ОН при ЦК КПСС, 1989. – 139 с.

2. Государственный архив Гродненской области. – Ф.475. ОП.1. Дд. 126, 156, 169, 170, 175, 196.

3. Государственный архив общественных объединений Гродненской области. – Ф.1. Оп. 90. Д.46.

4. Государственный архив Российской Федерации (г.Москва). Ф. 6991. Оп. 3. Д.34.

5. Государственный архив Российской Федерации (г.Москва). Ф. 6991. Оп. 6. Дд. 124, 192, 193.

6. Mikiaszewicz I.Polityka sowiecka wobec Kończioia katolickiego na Litwie 1944 – 1965. – Warszawa: Instytut Studiyw Politycznych PAN. Oficyna Wydawnicza RYTM, 2001. – 279 s.

7. Национальный архив Республики Беларусь. Ф. 952. Оп.1. Д.7.

8. Национальный архив Республики Беларусь. Ф. 952. Оп.2. Д.д.38, 46, 49.

9. Национальный архив Республики Беларусь. Ф.952. Оп. 4. Д.16.

С.У. Сілава, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

АДНОСІНЫ ПРАВАСЛАЎНАЙ ЦАРКВЫ І ДЗЯРЖАВЫ НА ПРЫКЛАДЗЕ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ Ў 1985 – 2005 гг.

Прыход да ўлады ў 1985 годзе М.Гарбачова адзначаў пачатак перамен не толькі у свецкім, а таксама і ў рэлігійным жыцці Беларусі. Пачаткам рэальных пераменаў стала святкаванне 1000-годдзя Хрышчэння Русі – гэта падзея святкавалася амаль без ідэалагічнага ўціску. У 1992 годзе годзе ў Мінску адбылася прадстаўнічая міжнародная канферэнцыя, прысве-

чаная 1000-годдзю Полацкай епархіі і Праваслаўнай Царквы на Беларусі. Гэтая канферэнцыя яскрава паказала, на погляд аўтара, пачатак перамен ў адносінах царквы і дзяржавы [10]. Крыху раней, у снежні 1991 года, Вярхоўны Савет ужо незалежнай Рэспублікі Беларусь вызначыў як святочныя непрацоўныя дні буйных рэлігійных святаў. Адным з галоўных заканадаўчых актаў, па якіх пачынае жыць Праваслаўная Царква і вызначаны час, – гэта, несумненна, Закон «Аб свабодзе веравызнанняў і рэлігійных арганізацыях», які быў прыняты ў снежні 1992 года [4]. Гэты нарматыўны акт не толькі рэгуляваў адносіны і абавязкі Царквы і дзяржавы, таксама вызначаў новы парадак рэгістрацыі рэлігійных абшчын, наданне ім правоў юрыдычнай асобы. Гэта права дазволіла прыходам Гродзеншчыны займацца гаспадарчай дзейнасцю Аднак і ў гэтым назіраюцца некаторыя недарэчнасці. Так, гродзенская Каложская царква, якая была перададзена вернікам пасля 1992 года, належыць прыходу, а Гродзенскі кафедральны сабор – дзяржаве.

Вельмі важнай старонкай дзейнасці Праваслаўнай Царквы у канцы 80-х пачатку 90 гадоў было масавае адчыненне прыходаў. Некаторыя навукоўцы, у тым ліку і аўтары манаграфіі «Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.)» называюць гэты час «Рэлігійным Рэнесансам» [9, с.320]. Гэта было характэрна і для Гродзенскай епархіі, у якой у кастрычніку 1991 года была заснавана кафедра.

Адчыненне новых прыходаў выклікала недахоп кадраў. У 1989 годзе на базе Жыровіцкага Свята-Успенскага мужчынскага манастыра аднавіла сваю дзейнасць Мінская духоўная семінарыя. Цікавай старонкай дзейнасці семінарыстаў з'яўляецца выданне студэнцкага журнала «Ступени», у якім разглядаюцца не толькі пытанні рэлігійнага характрару, але і пытаннні, якія хвалююць моладзь [7].

Стан Праваслаўнай Царквы на Грозеншчыне ў 2000–2005 годзе вызначаўся дзвюмя галоўнымі падзеямі, якія былі прыняты ў гэты час. Да гэтага можна аднесці Сацыяльную канцэпцыю Рускай Праваслаўнай Царквы [6] і юрыдычнае афармленне адносін Беларускай Праваслаўнай Царквы і дзяржавы [8].

Гродзенская епархія ў 2002 г. налічвала 86 абшчын, акрамя дзейнічаючых храмаў будавалася яшчэ 11. У храмах епархіі служаць 82 клірыкі, 5 знаходзяцца па за штатам. У прыходах дзейнічае 44 нядзельныя школы і 15 бібліятэк [1].

2000 год праходзіў як юбілейны – шырока адзначалася 100-годдзе Гродненскай епархіі. Так, намаганнямі благачыннага Шчучынскага і Мастоўскага раёнаў айца Міхала Велісейчыка і адміністрацыі раёна 9 студзеня 2000 года ўрачыста адчыніўся фестываль царкоўных хораў, у якім узялі удзел 13 хораў. 10 студзеня 2000 года пачалося ўрачыстае святкаванне 100-годдзя Гродненскай епархіі. У Гродна прыехалі Патрыяршы Экзарх усёй Беларусі, мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт, прэасвяшчэнны Іакаў, епіскап Беластоцкі і Гданьскі, іерархі Беларусі. Быў адслужаны святочны малебен у кафедральным Свята-Пакроўскім саборы, апасля чаго

адбыўся канцэрт духоўнай музыкі ў Гродзенскім драматычным тэатры. На ўрачыстасці ўладыка Арцемій, епіскап Гродзенскі і Ваўкавыскі казаў: «Беларуская Праваслаўная Царква, як і іншыя рэлігійныя аб'яднання нашай краіны, зараз адзелена ад дзяржавы. Яна не адыгрывае і ні ў якай меры не імкнецца адыгрываць ролю якога-небудзь «міністэрства ідэалогіі». Бо прыняцце такой ролі азначала бы ахвяраваць свабодай Царквы, якая нам, вельмі дарага. Аднак Царква не можа быць аддзелена ад грамадства, і яна не можа дыстанцавацца ад праблем, якія турбуюць народ. Хрысціянская вера праяўляецца не толькі ў сферы ўнутранняй, духоўным жыцці розума; калі гэта сапраўдная і жывая вера, яна пранізвае сабой і прафесійную, і грамадскую дзейнасць члена Царквы, накіроўвае хрысціянскую матывацыю усіх яго ўчынкаў» [2]. Спыняючыся на пастырскім служэнні, епіскап Арцемій ў 2002 г. звярнуўся да святарства: «Священник не должен оправдывать проявления зла, порока ни за какие мнимые или реальные, материальные блага. Он не должен учавствовать во лжи и зле ни в какой форме. Между добром и злом, правдой и ложью не может быть копромиссов. Компромисс в делах веры или компромисс с совестью – это религиозное и моральное предательство, духовный блуд» [4].

У 1992 годзе адбылася вельмі значная падзея для Гродзенскай епархіі – перавод з Жіровіцкага манастыра ў Гродна жаночага манастыра Раства Прасвятой Багародзіцы. 1 ліпеня 1992 года ў дзень свята іконы Маці Божай «Боголюбския» Яго Высокапрэасвяшчэнства Філарэт, мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усёй Беларусі правёў першае набажэнства ў адноўленым манастыры. Настаяцельніцай манастыра ў 1992 годзе была прызначана ігумення Гаўрыіла (Глухава), якая ўзначальвае манастырь і сёння. У 1995 г. манастыр наведаў Патрыярх Маскоўскі і усяя Русі Алексій Другі. Зараз манастырскае жыцце амаль цалкам адноўлена. Пры манастыры існуе дзіцячая Нядзельная школа і Елізавецінскае сястрычэства.

Вывучаемы перыяд можна ахарактарызаваць як пошук узаемадзеяння Царквы і свецкіх устаноў адукацыі. У 2001 годзе Савет Гродзенскага медыцынскага універсітэта прысвоіў ганаровае званне доктара honoris causa главе Беларускай Праваслаўнай Царквы Патрыяршаму Экзарху усяя Беларусі, мітрапаліту Мінскаму і Слуцкаму Філарэту. Тым самым Савет прызнаў вялікі уклад мітрапаліта ў развіццё культурных, адукацыйных і навуковых сувязей паміж навучальнымі ўстановамі Гродзенскага медыцынскага універсітэта і Мінскай Духоўнай семінарыі і Акадэмій. Мітрапаліт Філарэт стаў першай духоўнай асобай, якому прысудзілі гэтае званне. Цеснае супрацоўніцтва паміж Гродзенскім медыцынскім універсітэтам і Мінскай Духоўнай семінарыяй і Акадэміяй пачалося з культурных мерапрыемстваў. У красавіку 2001 г. выкладчыкі Гродзенскага медыцынскага універсітэта ўдзельнічалі ў Жыровічах у сумеснай навуковай канферэнцыі, прысвечанай праблемам, звязанымі з аварыяй на Чарнобыльскай АЭС.

Усё часцей прадстаўнікі праваслаўнага кліра ўдзельнічаюць ў грамадскім і культурным жыцці Гарадзеншчыны. Пачынаючы з 2001 года,

гарадскія ўлады дастаткова часта сустракаюцца з кіраўніцтвам Гродзенскай епархіі. Прадстаўнікі Праваслаўнай царквы ўдзельнічалі ў працы круглага стала «Прававое выхаванне моладзі» (снежань 2001 г.). У сакавіку 2005 г. у г. Гродна прыбылі удзельнікі Хроснага хода «Царква і армія», прысвечанага 60-годдзю Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Гэта была агульнарэспубліканская акцыя, якая распачалася 19 сакавіка 2005 г. у Брэсцкай крэпасці. У Гродна хросны ход сустракалі на мемарыяльных вайсковых могілках. Пасля выступленняў епіскапа Арцемія, камандуючага Гродзенскім гарнізонам генерал-майора В.Хахлова, старшыні Гродзенскага гарадскога выканаўчага камітэта А.Антоненка адбылася заўпакойная ліція аб загінуўшых воінах. Удзельнікі хода прынеслі капсулу з зямлёй з Брэсцкай крэпасці, у Гродне туды была засыпана зямля з месцаў жорсткіх баёў і воінскіх пахаванняў Гродзеншчыны. З Гродна паломнікі накіраваліся ў Віцебск. Завершылася гэтая акцыя ў пачатку мая ў г.Мінске, калі Свята-Духавам кафедральным саборы гэтыя капсулы былі пакладзены на вечнае храненне [1].

У верасні 2005 года адбылося святкаванне 175-годдзя Гродзенскай абласной бібліятэкі імя Я.Ф.Карскага. Гродзенскую епархію на мерапрыемстве прадстаўлялі кіраўнік місіянерскага аддзела епархіі, клірык Свята-Пакроўскага кафедральнага сабора іерэй Аляксандр Хомбак і іпадзякан сабора Ігар Данільчык. Вялікую ролю ў інфармаванні насельніцтва аб стане Праваслаўнай Царквы на Гродзеншчыне адыгрывае інтэрнет-сайт Гродзенскай епархіі, дзе, акрамя інфармацыі аб жыцці епархіі, ёсць і дыскусійная старонка.

Вельмі важная і вызначальная падзея для стану Праваслаўнай Царквы на Гродзеншчыне адбылася 11 ліпеня 2005 года. У гэты дзень адбылася сустрэча абласной адміністрацыі з кіраўніцтвам праваслаўных епархій Гродзенскай вобласці на прадмет падпісання Праграмы мер па выкананню «Пагаднення аб супрацоўніцтве паміж Рэспублікай Беларусь і Беларускай Праваслаўнай Царквой» у Гродзенскай вобласці. Сустрэчу распачаў старшыня Гродзенскага абласнога выканаўчага камітэта У.Саўчанка, затым выступіў епіскап Арцемій. Пасля ўсіх выступленняў адбыўся святочны акт падпісання Праграмы мер па выкананню Пагаднення [6].

У 2000–2005 гг. у епархіі адчыняліся новыя храмы. 13 мая 2000 года ў г.п.Воранава быў асвечаны храм у гонар вялікага князя Аляксандра Неўскага, у лістападзе 2000 года ў г.Ваўкавыску – ніжні храм у гонар святых Віленскіх мучанікаў Антонія, Іаана і Еўстафія, у кастрычніку 2001 года адчынілася часоўня ў гонар святога Серафіма Сароўскага ў Ваўкавыскай калоніі строгага рэжыму, у лістападзе 2002 года адбылася закладка храма ў гонар Новамучанікаў і Іспаведнікаў зямлі Беларускія ў г.Скідале, у ліпені 2002 г. – закладка капсулы ў падмурак храма «Сабора Усіх Беларускіх Святых» у Гродне. У храмах епархіі з’явіліся і новыя іконы: 9 ліпеня 2000 года ў Гродзенскім кафедральным саборы была ўстаноўлена ікона Сабора ўсіх Беларускіх святых, выкананая вядомым мінскім іконапісцам Паўлам Жаравым. Яна была напісана спецыяльна для Гродзенскага кафед-

ральнага сабора і ўяўлае сабой адзінае на сённяшні час найбольш поўнае адлюстраванне 42 спаведнікаў і мучанікаў зямлі Беларускай. Акрамя гэтай іконы, Паўлам Жаравым для Гродзенскага кафедральнага сабора была напісана ікона пакравіцеля Гроденшчыны і Беласточчыны мучаніка младзенца Гаўрыіла, якая была асвечана і устаноўлена каля ракі з машчамі святога ў дзень яго памяці 3 мая 2000 года. У тым жа годзе быў асвечаны новы іканастас у Сынкавічскай Свята-Міхайлаўскай царкве, створаны па музейных узорах XV ст. [1]

У маі 2000 года адбыўся першы выпуск нядзельнай школы пры Свята-Пакроўскім саборы г.Гродна, дзе на працягу пяці гадоў вучні вывучалі Закон Божы, малітвы, царкоўнае пенне і атрымоўвалі праваслаўнае выхаванне.

У 2002 годзе на благаславенню епіскапа Гродзенскага і Ваўкавыскага Арцемія ў г.п.Рось пры царкве была адчынена летняя нядзельная школа для дзяцей, дзе сустакаюцца дзеці з розных прыходаў Гродзенскай епархіі. У 2005 годзе гэтая школа працавала дзве змены і прыняла каля 40 дзяцей з г.Гродна, г.Скідаля, г.Мастоў, г.Ваўкавыска, г.п.Рось, в.Лунна [1].

Шмат увагі прадстаўнікі праваслаўнага кліра надаюць благачынніцкай дзейнасці. Клірыкамі Свята-Барыса-Глебскай (Каложскай) царквы ў снежні 2000 года была адслужана Літургія ў Гродзенскім Доме дзіцяці, падчас якой адбывалася прычашчэнне дзяцей. Святары Гродна сістэматычна наведваюць Дом дзіцяці, праводзяць таінства хрышчэння, пасля чаго ў «Гродзенскіх епархіяльных ведамасцях» публікуюцца прозвішчы новаахрышчаных з просьбай да ўсіх вернікаў памаліцца аб дзецях-сіротах. Кожны годпад час Раства ў Гродзенскім жаночым манастыры Раства Прасвятой Багародзіцы праводзяцца благачынныя вечарыны, на якія запрашаюцца дзеці-сіроты, вучні нядзельных школ. На адну з такіх вечарын у 2000 г. прыязджаў мітрапаліт Філарэт. Пры Гродзенскай епархіі існуе цэнтр сацыяльнай дапамогі «Міласэрнасць», які дапамагае старым, хворым, інвалідам і асобам, якія вярнуліся з пеніцытарных устаноў. Пры дапамозе сакратаря Гродзенскага епархіяльнага ўпраўлення а.Анатолія Ненартовіча, д.Іаана Велісейчыка, орлеўскага бацюшкі а.Юрыя Пешко летам 2002 года быў арганізаваны благачынна-аздараўляльны лагер «Незабудка» на базе орлеўскай школы-інтэрната ў Шчучынскім раёне. У верасні 2005 года прыход у гонар Сабора усіх Беларускіх святых г.Гродна, Цэнтр сацыяльнай дапамогі Гродзенскай епархіі разам з прыходам у гонар Раства Прысвятой Багародзіцы правёў збор бульбы для малазабяспечаных. Было сабрана каля 20 тон бульбы. Пачатак гэтай акцыі адбыўся вясной 2005 года, калі іерэй Юрый Пешко прапанаваў пасадзіць бульбу на патрэбы цэнтра «Міласэрнасць». Было заключана пагадненне з СПК «Орля» і на сродкі прыходаў Гродзенскай епархіі было пасаджана 1,2 га бульбы. Як адзначыў пратаіерэй Анатоль Ненартовіч: «Прыклад дадзенага праекта паказвае, што Царква працягвае адраджаць вопыт сацыяльнага служэння, прыгадваючы ўсім нам словы апостала Іакава: «Вера без спраў мёртвая» [4].

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што 1985–2005 гг. у Гродзенскай епархіі – гэта час актыўнага супрацоўніцтва са свецкімі ўстановамі і органамі улады. На першым месцы дзейнасці Праваслаўнай Царквы на Гродзеншчыне ў вызначаны час з'ўляецца пастырскае і сацыяльнае служэнне, адраджэнне шырокай благачынніцкай дзейнасці Царквы. Прадстаўнікі праваслаўнага кліра ўсё часцей сустракаюцца з моладдзю не толькі праваслаўнага веравызнання на круглых сталах і дыскусіях. Гэта сведчыць, з аднаго боку, аб актыўнай пазіцыі Беларускай Праваслаўнай Царквы, а з другога боку – аб з'яўленні сярод святароў даволі вялікага працэнта маладых людзей да 40 годоў, якія добра разумеюць праблемы моладзі і добра падрыхтаваны для вядзення місіянерскай дзейнасці.

Літаратура і крыніцы

1. Бягучы архіў Грозенскай епархіі.
2. Гродзенскія епархіяныя ведамасці. – № 2. – 2000. – С.2-3.
3. Гродзенскія епархіяныя ведамасці. – № 11. – 2002. – С.2-3.
4. Гродзенскія епархіяныя ведамасці. – № 10. – 2005. – С.5.
5. Гродзенскія епархіяныя ведамасці. – 1990. – 1999 гг.
6. Сацыяльная канцэпцыя Рускай Праваслаўнай Царквы. – М., 2000.
7. Ступени // студенческий журнал Минских духовных Академии и семинарии. – 2002 –2005 гг.
8. Пагадненне аб супрацоўніцтве паміж Рэспублікай Беларусь і Беларускай Праваслаўнай Царквой. – Мн, 2005.
9. Канфесіі на Беларусі (к.XVIII – XX ст.) / В.В.Грыгор'ева, У.М.Завальнюк, У.І.Навіцкі, А.М.Філатава; Навук. рэд. У.І. Навіцкі. – Мн.: ВП»Экаперспектыва», 1998. – 340 с.
10. Тезисы международной научной конференции, посвященной 1000-летию Полоцкой епархии и Православной церкви в Белоруссии. – Мн., 1992.
11. Черепица В.Н. Очерки истории Православной Церкви на Гродненщине (с древнейших времен до наших дней). Часть I. – Гродно: ГрГУ, 1999. – 320 с.

А.Н. РАГИМОВ, Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. К.Крапивы НАНБ, г. Минск

МИГРАЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ АДАПТАЦИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ НАРОДОВ КАВКАЗА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ (ЗАПАДНЫЙ РЕГИОН)

Изучение межэтнических отношений в их историческом прошлом и в настоящее время всегда было актуальным для конкретных наук, для политического развития всех государств, для нормального существования человеческого общества в целом. Характер межнационального об-

щения, чувства и настроения людей тех или иных национальностей тесно связаны как с тенденциями взаимоотношений между нациями на межгосударственном уровне, так и с процессом межличностных отношений. Межэтнические отношения в широком смысле слова понимаются как взаимодействия народов в разных сферах – политике, культуре и др., в узком смысле – как межличностные отношения людей разных национальностей, которые тоже происходят в разных сферах общения – трудового, семейно-бытового, а также соседского, дружеского и других видах неформального общения. Межэтническое общение дает человеку больше возможностей для приобретения знаний об особенностях своей и других этнических групп, способствует развитию межэтнического понимания и формированию коммуникативных навыков. В современном мире практически невозможно найти страну, в которой бы все население говорило на одном языке, исповедовало одну религию, имело одинаковые культурные традиции.

В последние десятилетия XX века значительно возрос иммиграционный поток в Республику Беларусь (беженцы, вынужденные мигранты, трудовые мигранты и т.д.), который стал вносить определенную специфику в развитие межнациональных и конфессиональных отношений в стране, влиять на социально-демографическую характеристику общества, определять многообразие форм взаимодействия различных народов и культур. В последнее время проблемам миграции были посвящены многие публикации в средствах массовой информации, круглые столы и конференции, проходившие с участием государственных, общественных и религиозных организаций. Весьма актуальным представляется в настоящее время исследование проблем миграции и адаптации нового населения в Республике Беларусь. Рассмотрение этих проблем с точки зрения этнологии позволяет исследовать ряд вопросов о причинах и характере миграций, выборе места жительства и натурализации, аккультурации и адаптации в новой обстановке, а также о взаимоотношениях с местным населением, о том, какие факторы способствуют и противодействуют этому процессу. Активные внешние миграции в Беларусь в последнее десятилетие несколько изменили этноконфессиональную культуру общества, дополнив ее рядом исторически новых для республики этнических групп, так называемых национальных меньшинств. Помимо многочисленных и исторически традиционных групп русского, польского, украинского, еврейского, татарского народов, стали появляться различные по численности и характеру расселения этнические группы народов Кавказа, общий демографический массив которых за период 1989 – 1999 гг. значительно возрос и составил примерно 25 тыс. человек официально зарегистрированного населения. В настоящее время в Беларуси проживают представители более 40 народов Кавказского региона. Наиболее многочисленные этнические группы народов Кавказа, проживающие в Беларуси, по данным переписи населения 1989 и 1999 гг., представлены армянами – 10191 человек (4933 человека в 1989 г.), азербайджанцами – 6362 человека (5009

человек в 1989 г.) и грузинами – соответственно (3031 человек и 2840 человек). Наблюдается постоянный рост численности и представителей других народов Кавказа, например, абхазов – 199, даргинцев – 119, ингушей – 129, кабардинцев – 157, кумыков – 329, лезгин – 470, осетин – 759, чеченцев – 376 и др., каждая из которых имеет свои специфические национально-культурные особенности. Некоторые национальности представлены количеством от 10 и менее человек (талыши, абазины, агулы, кубачинцы и др.). Они отличаются друг от друга происхождением, языком, вероисповеданием, временем их поселения и степенью интегрированности в новую среду. Анализ переписных листов 1999 г. показывает, что представители народов Северного Кавказа и Закавказья проживают на территории всей республики. Территориально наибольшее количество постоянно проживающего в Беларуси армянского населения зафиксировано в Минской (2039), Гомельской (1625) и Витебской (1431) обл., наименьшее – в Гродненской (1049) и Брестской (1091). Азербайджанцы более всего представлены в Минской (1559), Могилевской (926), Гомельской (960) и Витебской (834) обл., грузины – в Минской (828), Витебской (834) и Гомельской (417) обл. Представители других народов Кавказа менее многочисленны и расселены главным образом дисперсно. Однако некоторые из них имеют определенные предпочтения. Так, осетины, лезгины и кумыки численно более всего представлены в Витебской, Гомельской и Минской обл., чеченцев по численности больше всего в Минской, Могилевской и Брестской обл. и прежде всего в крупных городах. Новым явлением для Беларуси стали лица без гражданства. В 1999 г. их было зарегистрировано 107756 человек. Среди них, постоянно проживающих в республике, более 10 тыс. человек – представители 30 народов Кавказа. По данным Министерства статистики Республики Беларусь за 1999 г., это армяне (около 3 тысяч), азербайджанцы (более 2 тысяч), грузины (около 1 тысячи), кумыки (около 200 человек) и др.

Таблица 1

Расселение представителей народов Кавказа по областям Республики Беларусь в 2000 г.

Национальности	Прибыли в области							Всего
	Брест-ская	Витеб-ская	Гомель-ская	Грод-ненская	Мин-ская	Моги-левская	Минск	
Азербайджанцы	29	21	17	19	63	11	37	197
Армяне	18	11	22	6	19	5	45	126
Грузины	13	17	31	5	40	12	90	208
Из Российской Федерации	2 202	2 211	3 126	1 248	2 102	1 519	2 016	14 424
Всего	2 262	2 260	3 196	1 278	2 224	1 547	2 188	

Источник: Население Республики Беларусь. Статистический сборник. – Минск, 2001.

В белорусской историографии нет специальных исследований, посвященных их этническим, культурно–этнографическим особенностям, социально-правовому положению. В то же время этнические группы народов Кавказа в Беларуси представляют большой интерес как объект исследования, так и для осмысления понятия «национальное меньшинство». Проблемы национальных меньшинств актуальна почти для всех стран, что связано с активизацией миграционных процессов и ростом этнического самосознания малых народов. На постсоветском пространстве эта проблема в последнее время воспринимается особенно остро. Распад СССР и процесс борьбы за суверинитет способствовал образованию новых меньшинств, рассек границами некогда единые народы на более мелкие группы. Для ряда этнических групп, представляющие часть некоторых народов, возникла определенного рода проблема; гражданами какого государства они должны стать, будут ли мигрантами или временными жителями в государствах, где они живут. Как для отдельного человека, так и для этнической группы большое значение имеет определение, которое используется для их названия, – «народ», «этнические группы», «национальные группы» или другие, поскольку все эти термины имеют вполне определенный этно-социальный и политический смысл. Они могут звучать гордо или же задевать этнические чувства. Бытовавший ранее термин «нацмен» в настоящее время практически вышел из употребления. Поэтому необходимо подчеркнуть, что в данной работе термин «национальное меньшинство» употребляется только в качестве категориального отличия от других понятий. Этнические группы народов Кавказа, находящихся на положении национальных меньшинств в Беларуси имеют различные социо-культурные характеристики. Так, к примеру, армяне, азербайджанцы, грузины являются частью крупных этносов, имеющих свои государства, представители народов Северного Кавказа – частью этносов, не имеющих своих государств, а некоторые (лезгины, кумыки и др.) расселены по разным государствам, в частности, в России и Азербайджане.

Республика Беларусь приняла международные обязательства по соблюдению прав национальных меньшинств, принятую в 1992 г. Генеральной Ассамблеей ООН Декларацию «О правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам». Кроме общих положений о правах меньшинств, зафиксированных в Конституции, важными документами, разрабатывающими права этнических меньшинств, являются законы о меньшинствах. В 1992 г. был принят закон Республики Беларусь «О национальных меньшинствах Республики Беларусь». Норма закона позволяет самому человеку определять свою национальность, но никто не обязан доказывать свою национальную принадлежность или отказываться от нее.

Сложность изучения этнических групп народов Кавказа состоит еще в том, что их отношения определяются не только интересами и обстоятельствами сегодняшнего дня, но имеют и предысторию. Мы помним, как кипели страсти вокруг инонационального населения, например, как менялось отношение к азербайджанцам в Армении и как их изгоняли от-

туда, а в свою очередь армян – из Азербайджана, хотя реальной жизненной потребности в этом не было. Эмоциональный накал установок приводил к действиям, не согласующимся с потребностями людей. У различных народов ценностные категории и представления могут разниться. И невозможно не учитывать как фактов прошлого, нашедших отражение в исторической памяти народов, так и этнокультурных особенностей восприятия людей. К примеру, после землетрясения в Армении, в Беларуси началось движение помощи армянам, в котором выражались симпатии этому народу, в том числе поступали предложения принять на воспитание детей, оставшихся сиротами. В Армении же отдать детей, стариков из семьи считается, как и у многих народов Кавказа, неблаговидным поступком. И такие предложения вместо чувства благодарности вызывали, как правило, чувство неприятия. Тот факт, что образование, и в целом просвещение, способно разрушать межэтнические границы, установлен в многочисленных исследованиях. С помощью этносоциологических исследований общество получает знания о реальном облике современных народов, их настроениях, ценностях, ориентациях. Материалы исследований передаются для публикации в школьных и вузовских учебниках, в прессу, на телевидение. Они помогают преодолевать предубеждения, нетерпимость в отношении этнических групп.

Этнографические наблюдения показывают, что в процессе этнокультурной адаптации, восприняв ряд черт культуры своего окружения, многие мигранты из Кавказа устойчиво сохраняют свои национальные особенности. Национально-культурная специфика общения связана с использованием различных коммуникативных средств, прежде всего языковых. Устная разговорная речь представителей народов Кавказа в полной мере отражает все национально-культурное своеобразие народа. Например, при общении диалоги их отличаются большой эмоциональностью, особенно на этапах приветствия и прощания. Влияние русского языка нашло свое отражение в обогащении словаря за счет заимствования слов в различных явлениях жизни, в выражении эмоциональных состояний, в речевом формулировании своих замыслов и намерений.

Готовность и желание страны поддерживать развитие этнических культур и обеспечивать интересы всех этнических групп, в том числе и малочисленных, являются показателем уровня цивилизованности общества. Государственная политика по поддержке культуры представителей разных национальностей, которые проживают в Республике Беларусь, содействовала активному образованию в конце 80-х – начале 90-х гг. национальных культурно-просветительских объединений этнических групп, что дало возможность их представителям сохранять историю и культуру своей нации. В настоящее время в Беларуси зарегистрировано три азербайджанских общественных объединения: «Гобустан» в Минске, «Азербайджанское общество истории и культуры» в Бобруйске, «Хазар» в Могилеве. Тремя общественными организациями представлены армяне – «Урарту» в Бобруйске, «Масис» в Могилеве, «Айастан» в Минске и одной грузины – «Гродненское общественное объединение грузин». Недавно в

Беларуси зарегистрировано общественное объединение представителей народа Дагестана «Очаг» [1]. Основными целями организации и деятельности своих обществ представители кавказских народов видят в сохранении своих национальных культур, языков, популяризацию истории и этнических обычаев, литературы, оказание помощи нуждающимся соотечественникам – инвалидам и ветеранам. Важным событием в культурной жизни нашей страны стал Всебелорусский фестиваль национальных культур, который является символом единения наций и играет важную роль в деле гармонизации межнациональных отношений. Фестиваль дает возможность представителям разных национальностей продемонстрировать лучшие образцы национального искусства, народных ремесел, обычаев, обрядов, и, таким образом, способствовать взаимопониманию между людьми.

В структуре образовательных и воспитательных учреждений этнических групп в настоящее время важное место занимают воскресные школы и кружки, которые посещают часто семьями, в них изучают национальный язык, историю и традиции народов. Например, недавно в Минске открыта школа-класс специально для детей-беженцев грузин из Абхазии, который посещают ученики не только из грузинских, но и смешанных белорусско-грузинских семей. Открыт воскресный грузинский класс в средней школе №9 г.Гродно. Ребята в возрасте от 3 до 14 лет изучают язык, литературу, историю и географию Грузии, где родились и выросли их родители. Знание родного языка и культуры обогащает детей, и лишать их такой возможности нельзя. Материальные и культурные потребности по своей структуре и набору у них практически те же, что и у белорусских сверстников. В то же время эти дети находятся под влиянием, с одной стороны, школы, средств массовой информации, местного образа жизни, а с другой стороны, – семейного окружения, языка и обычаев родителей. Обучение в школе, посещение кружков, общение со сверстниками, хорошие отношения в семье способствуют быстрой адаптации детей к местным условиям.

Традиционные национальные кухни также выполняют важную функцию в качестве инструмента взаимопроникновения национальных традиций, культур и поведенческих норм. Национальные землячества используют кафе, рестораны с определённой кулинарной направленностью для своих встреч и мероприятий, поддержания традиций. Оно становится в определённом смысле культурной визитной карточкой того или иного национального сообщества. К сожалению, кулинарная культура народов Кавказа в Беларуси представлена слабо.

В целом же следует подчеркнуть, что взвешенная национальная и этноконфессиональная политика способствует тому, что Беларусь останется государством, где практически отсутствуют межрелигиозные и межэтнические конфликты, а люди воспринимают мозаику культур и языков народов, как часть современной повседневной жизни.

Литература и источники

1. Архив Комитета по делам религий и национальностей при Совете Министров Республики Беларусь.

І.А. Пушкін, УА «МДУХ», г. Магілёў

ПРАЯВЫ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ЭКСТРЭМІЗМУ Ў ДЗЕЙНАСЦІ ГРАМАДСКІХ АБ'ЯДНАННЯЎ НА БРЭСТЧЫНЕ Ў 1990-я ГАДЫ

Ва ўмовах глабальнай трансфармацыі грамадства, сярод вялікай колькасці праблем праблемы экстрэмізму і адчужанасці з'яўляюцца найбольш складанымі і найменш распрацаванымі. Пад экстрэмізмам звычайна разумеецца прыхільнасць да крайніх поглядаў, мер. У той жа час экстрэмізм – гэта адна з форм адчужанасці, перш за ўсё адчужанасці ад агульначалавечых, агульнакультурных каштоўнасцей [3, с. 419].

Праявы экстрэмізму выяўляюць сябе ва ўсіх сферах чалавечай актыўнасці, асабліва на шляху самарэалізацыі і самаўдасканалення. Ён у адрозненні ад эсктрэмальнасці абвастрае сітуацыю, даводзіць яе да крайнасці, да балючых супярэчнасцей, у выніку спакойнае канструктыўнае рашэнне любой праблемы, асабліва такой, як нацыянальная, як правіла, робіцца немагчымым.

Праявы экстрэмізму заўважаліся ў дзейнасці асобных грамадскіх аб'яднанняў украінцаў на тэрыторыі Брэсцкай вобласці.

30 студзеня 1996 года Брэсцкае яўрэйскае культурна-асветнае таварыства «Тарбут», абласной аддзел саюзу палякаў, аддзел рускага таварыства і ўкраінскае грамадска-культурнае таварыства Брэсцкай вобласці падпісалі сумесную заяву арганізацый нацыянальных абшчын вобласці. У ёй гаварылася, што таварыствы будуць развіваць і ўмацоўваць супрацоўніцтва паміж грамадскімі арганізацыямі нацыянальных абшчын на аснове павагі і ўзаемнага даверу; будуць адстойваць правы чалавека і інтарэсы нацыянальных меншасцей на аснове безумоўнага выканання Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і адпаведных міжнародных пагадненняў. Заяўлялася аб развіцці канструктыўнага раўнапраўнага супрацоўніцтва з органамі ўлады ўсіх узроўняў з мэтай забеспячэння нацменшасцям Брэстчыны захавання і развіцця іх мовы, культуры, традыцый і абрадаў. Таварыствы выказалі імкненне да стварэння ў г.Брэсце, пры актыўным удзеле органаў мясцовай улады, абласнога цэнтра нацыянальных культур, што дазволіла б палепшыць узаемаразуменне і хутчэйшае вырашэнне ўзнікаючых праблем [1, арк. 44].

Аднак аналіз вытрымак з газеты «Берасцейскі край» аб некаторых аспектах дзейнасці аб'яднання «Прасвіта Берасцейшчыны» сведчыць аб іншым.

Кіраўніцтва ГА «Прасвіта Берасцейшчыны» імя Т.Шаўчэнкі, Украінскага грамадска-культурнага аб'яднання Брэсцкай вобласці (якое падпісала сумесную заяву арганізацый нацыянальных абшчын вобласці ад 30.01.96 г.), рэдакцый газет «Берасцейскі край» і «Голас Берасцейшчыны» неаднаразова бяздоказна абвінавачвалі ў надрукаваных матэрыялах Рэспубліку Беларусь у прымусовай асіміляцыі і дыскрымінацыі ўкраін-

цаў, тым самым ствараючы падставы для ўзнікнення міжнацыянальнай напружанасці.

Спецыялісты Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь (КСРН) адзначалі, што з боку асобных украінскіх аб'яднанняў гучалі зняважлівыя выказванні наконт тытульнага этнасу – беларусаў, іх мовы, заклікі да перагляду дзяржаўных межаў [1, арк. 15-19].

Аб гэтым сведчаць наступныя факты. Так, у №6 (6) за 1996 год газеты «Берасцейскі край» сцвярджалася, што ў Беларусі «вядзецца антыўкраінская кампанія». У № 1 (10) за 1997 год была выказана думка, што «тэрыторыя Брэсцкай вобласці незаконна ўвайшла ў склад БССР». На старонках газеты адзначалася, што: «...у Беларусі пражывае звыш 1 млн. украінцаў», «...Берасцейшчына – этнічна ўкраінская зямля» [2, №30 (39)], «...Берасцейшчына заселена этнічнымі ўкраінцамі» [2, №33 (42)], «...паўсюль у сельскай мясцовасці Брэсцкай вобласці людзі размаўляюць на ўкраінскай мове», «...украінцы не могуць без праблемаў чытаць украінскую прэсу, нармальна вучыць дзяцей у ўкраінскіх школах» [2, №34 (43)], «...практычна з пасляваеннага часу да сёння ідзе метадычная паступовая работа па асіміляцыі народу ўкраінскай Берасцейшчыны» [2, №36 (45), 13.09.97 г.]. Ініцыятары ўкраінскага руху Брэсцкай вобласці заяўлялі аб пачатку складання «негатыўнага рэестру» тых асобаў, якія выказвалі ці выказваюць сваю нязгоду са спробамі ўкраінізацыі Берасцейшчыны. Гэта справа распачалася на старонках створанага ў 1996 годзе «Слоўніка Берасцейшчыны» (аўтар В.Леанюк). У ім Берасцейшчына названа «ўкраінскім краем», а на 6 старонцы змешчана наступнае: «Мы павінны знайсці і памятаць ненавіснікаў украінства палескага,... у такім памеры ведаць, як ведаем нацыянальных герояў, светлых патрыётаў» [1, арк.16].

Дзіўным, калі не сказаць антыбеларускім, выглядае выступ кіраўніка Маларыцкага філіялу ГА «Прасвіта Берасцейшчыны» В.Харсюка на II Сусветным форуме ўкраінцаў. У сваёй прамове, сярод іншага, ён сцвярджаў: «Наша беларуская дзяржава стараецца скрыць нацыянальную прыналежнасць палескага народу, варожа ставіцца да тых, хто дамагаецца засвядоміць палешукоў, што яны ёсць украінцы, а не якая-небудзь там невядомая мешаніна, мужыкі і гавораць па-маларыцкі, ці па-мясцоваму». В.Харсюк звярнуўся наконт Берасцейшчыны да ўкраінскага кіраўніцтва, якое знаходзілася на форуме, з запытам – «чаму яно, маўляў, не ведае, дзе праўдзівая ўкраінская мяжа» [1, арк.16].

Кіраўніцтва ГА «Прасвіта» на старонках газеты «Берасцейскі край» дазваляла сабе ні ў чым не апраўданыя выказванні ў бок беларусаў: «Спробы беларусізацыі края па сваёй маральнасці нічым не адрозніваюцца ад спробаў русіфікацыі і паланізацыі» [2, №37 (46), 20.09.97г.]. Кіраўнік праўлення ГА «Прасвіта» А.Пархач на сустрэчы з украінскімі дыпламатамі заявіў: «Беларускія вучоныя ігнаруюць навуковае абгрунтаванне вывучэння мовы палескага рэгіёну, безпадстаўна залічваючы гаворкі нашага люду да беларускай мовы» [2, №39 (48), 01.11.97г.]. Ён жа на старонках газеты сцвярджаў, што «ідэя агульнага Беларускага Дома і Беларускай Дзяржа-

вы – ідэалагічна штучная». У той жа час кіраўніцтва ГА «Прасвіта» ў сваіх лістах да Дзяржаўнага камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей адзначна трактавала гэтую ідэю «як вельмі добрую» [1, арк.17]. Не на карысць узаемаразумення і згоды наступныя выказванні: «хвароба беларускага песнякрадства не ведае дзяржаўных межаў», «у песнях Берасцейшчыны немагчыма знайсці ніводнага сапраўднага беларускага слова» [2, №40 (49), 08.11.97 г.]. Дарэчы, варожа ставілася кіраўніцтва ГА «Прасвіта» і да сваіх, нязгодных у чымсці з імі, напрыклад, да Беларускай асацыяцыі ўкраінцаў «Ватра».

На думку спецыялістаў аддзела па справах нацыянальнасцей КСРН, «хаця ў статуце аб'яднання [«Прасвіта»] не было ніводнага слова пра палітыку, дзейнасць «Прасвіты» набыла [у 1996-98 гг.] менавіта палітычны, прычым даволі радыкальны, неканструктыўны характар. Яна не садзейнічала і аўтарытэту беларускай дзяржавы, перашкаджала беларуска-украінскаму міждзяржаўнаму супрацоўніцтву» [1, арк.19]. Не адмаўляючы наяўнасць праблем украінскай этнічнай супольнасці на тэрыторыі Брэсцкай вобласці, з думкай камітэта немагчыма не пагадзіцца цалкам. Таму натуральным выглядае наступны факт – у спісе грамадскіх арганізацый прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей Рэспублікі Беларусь на 01.01.2004 г. ГА «Прасвіта Берасцейшчыны» імя Т.Шаўчэнкі і Украінскае грамадска-культурнае аб'яднанне Брэсцкай вобласці як афіцыйна зарэгістраваныя – не значацца.

Падобныя выказванні асобных лідараў пацвярджаюць выснову, што экстрэмізм ёсць крайняя ступень грэбавання, зневажання агульнапрынятых норм і прынцыпаў пануючага густа, агульнапрынятага стылю, гэта парушэнне меры ў непаважлівых адносінах да здаровага сэнсу, да ідэала, які яго вызначае [3, с. 420].

Замест цяжкай і складанай аднаўленчай працы па культурна-асветнаму і грамадскаму адраджэнню, аднаўленню традыцый, якая патрабуе часу і паступовасці, пэўных дзеячоў прываблівае экстрэмізм сваім разуменнем развіцця як руху на шляху найменшага супраціву. Яго дэвіз: «Усё адразу і цяпер». Гэта знаходзіць сваё вырашэнне ў непасрэднай апеляцыі да эмоцый, абмінаючы свядомасць. Не штодзённая праца, а зварот да эмоцый, заяў шляхам аўтарытарных дзеянняў. Экстрэмальныя ідэалы заўжды арыентаваны на рэалізацыю крайніх поглядаў таталітарнага і анархічнага толку. Гэта ўласціва і дзейнасці актывістаў асобных аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей Беларусі. З экстрэмізма паўстае терарызм. А гэтага павінна пазбегнуць наша грамадства.

Літаратура і крыніцы

1. Архіў Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь. Спр. 03-04, 1998. Т.1.

2. Берасцейскі край. – 1996-1998.

3. Томалинцев В.Н. Новые подходы в исследовании экстремизма с позиций социальной экстремологии // Шляхі Магілёўскай гісторыі: зборнік навуковых прац / Уклад. І.А.Пушкін, В.В.Юдзін. – Магілёў: Мог. обл. укруп. – тип., 2005. – С. 418-422.

С.А. Шиптенко, г.Минск, ЧУО БИП

РАСПРОСТРАНЕНИЕ САТАНИЗМА В БРЕСТСКОЙ ОБЛАСТИ

Середина прошлого века ознаменовалась взрывом нетрадиционной религиозности. Из достаточно разнотипной группы НРД выделяются группировки сатанинской и дьяволопоклоннической направленности, действующие в настоящее время во всех регионах республики. Современные исследователи по-разному оценивают данный феномен, в большинстве своем сходясь в понимании его как специфической формы религиозности с ярко выраженными деструктивными особенностями в идеологии и культовой практике. Российский исследователь И.Куликов дает следующее определение сатанизму: «Сатанизм – тип религиозного сознания, имеющий объектом поклонения объективное зло в той или иной ипостаси: сатана, шайтан, кали, ганеша, сет, бехерит, дев, пуввка, о-яма, лилит и др., антагонистический по отношению к созидательным традициям, культуре, социальным структурам и нормам, сложившимся в обществе, и направленный на посвященную объективному злу реализацию принципов неограниченного самоудовлетворения в ущерб всему остальному человечеству» [5, с.8]. Учитывая крайне небольшое количество опубликованных фактов о деятельности сатанистов в Беларуси, представляется актуальным внести свою лепту в ликвидацию данного пробела в отечественной историографии.

Брест и Брестская обл. с начала 1990-х гг. пользуются дурной славой вотчины сатанизма. Такие выводы делают отечественные и зарубежные исследователи на основе многочисленных фактов, не предающихся огласке, что в значительной мере затрудняет анализ конфессиональной обстановки в регионе, планирование профилактических мероприятий органами власти.

В октябре 1995 г. в пригороде Бреста во время проведения сатанинского ритуального жертвоприношения был убит мальчик [10, с.219] (зарублен топором) – это первый известный случай ритуального убийства человека в Республике Беларусь. Есть основания предполагать, что факты гибели людей вследствие деструктивной деятельности отдельных религиозных групп и организаций сознательно скрываются от общественности. То есть, возможно, данный случай не является первым.

В г.Бресте в период с середины 1990-х гг. действовалі три группировки сатанинской направленности численностью по 15–20 человек в каждой. По состоянию на 2005 г. ситуация не изменилась.

Одним из духовных лидеров брестских сатанистов является Павел Петровский, 1978 г. р., уроженец г.Бреста. Установлено, что он является инициатором поджога православной церкви по ул. Белорусской в ночь с

6.07 на 7.07.95 г., участником актов вандализма на кладбище в г.Береза. П.В.Петровский известен своими неоднократными объявлениями войны христианству и призывами к уничтожению брестских православных храмов. Позднее он был арестован по подозрению в убийстве одного из лидеров местных сатанистов А.И.Васильева (версия – борьба за лидерство).

Изучение субкультуры, культовой практики сатанистов и дьяволопоклонников являются актуальными темами отечественного религиоведения. Изучение данных проблем позволит изменить отношение к самой проблеме сатанизма, которая если и рефлексируется как проблема, то лишь в ракурсе «хулиганства молодежи». Члены группы Павловского при проведении обрядов не только «разогревались» спиртными напитками, но также в ритуальных целях умерщвляли кошек и собак, выпивая их кровь. Изменяя таким образом сознание, сатанисты декламировали сатанинские тексты, слушали и исполняли песни такой же направленности. Сам П.Петровский – участник музыкальных коллективов «Black Dead Metal» и «Salva». Данные коллективы, как и «Mogul», и «Лунная болезнь» (г.Брест), «BDM Hospice» (г.Барановичи) относятся к направлению «блэкдэдметалл» («черный смертельный металл») – откровенно сатанинскому направлению в современной музыкальной культуре.

В г.Береза в середине 1990-х действовала самостоятельная молодежная группировка сатанистов численностью около 12 человек – впоследствии ее лидеров привлекли к уголовной ответственности за акты вандализма на кладбищах. По некоторым данным, она продолжает действовать по сей день.

В г.Белоозерске Березовского района в 1990-е гг. действовала молодежная группа сатанинского толка в составе примерно 10 человек. Она имела жесткую иерархию во главе с идеологами, в беспрекословном подчинении которых находились рядовые члены. В культовой практике данной группы нашли отражение типично сатанинские элементы: проведение «шабашей», «черных месс», жертвоприношений животных, начертание антихристианской символики, вандализм на кладбищах и т.п.

В г.Барановичи среди сатанистов замечен бывший начальник физической подготовки 61-й авиабазы майор запаса Б.М.Михальчук, 1955 г. р., посещающий местную общину религиозного объединения «Санатана Дхарма». В данном случае уместно отметить, что сатанинские группировки не всегда на 100 % молодежные. Среди сатанистов редко, но встречаются представители возрастной группы 35-45 лет, а также «религиозные мигранты» – т.е. находящиеся «в поиске себя» индивиды, посещающие различные религиозные организации.

Сегодня можно с уверенностью говорить, что сатанинские группы возникли практически повсеместно в Брестской области – не только в вышеуказанных городах, но и в Дрогичине, Кобрине и др. Их деятельность часто выходит за пределы области [3]. Очевиден факт наличия очагов сатанинской субкультуры в Белоруссии: их размеры гораздо скром-

нее, нежели в соседней России, но они уже входят в пространство интернациональной сатанинской культуры, став частью сатанинского сообщества. Иногда белорусских сатанистов посещают представители аналогичных группировок из ближнего и дальнего зарубежья – России, Польши, Норвегии. Местные же сатанисты в большинстве случаев посещают концерты музыкальных коллективов вышеуказанных направлений в Польше, где завязывают контакты с местными группировками аналогичного толка, приобретают аудио-видео и печатную продукцию, атрибутику. Есть основания считать, что местные сатанисты инкорпорированы в т.н. «Сатанинский Интернационал» [8; 10, с.224].

Исследователям весьма сложно собрать материал о деятельности НРД. С одной стороны – это проблемы подготовки специалистов, с другой, – объективного рода проблемы, вытекающие из самого характера НРД [12]. В госструктурах, насколько автору известно, не осуществляется учет преступлений совершенных на религиозной почве (по мотиву «религиозные убеждения»), в законодательстве отсутствуют правовые механизмы выявления, квалификации, принятия судебных решений по правонарушениям религиозного характера. Органами МВД и прокуратуры попросту «не замечается» религиозная подоплека вышерассмотренных преступлений, что наглядно отражается в квалификации дел. Данная проблема уже перестает быть вопросом статистики и анализа, но становится проблемой теории права, юридической науки и практики.

В Концепции национальной безопасности Республики Беларусь среди основных факторов, создающих угрозу, названа активизация деятельности зарубежных религиозных миссионеров по монополизации духовной жизни общества, а также деятельность в республике неомистических, псевдорелигиозных групп [11]. Одним из приоритетных направлений обеспечения национальной безопасности гуманитарной сфере является обеспечение мониторинга в этноконфессиональной сферы и активное противодействие негативному влиянию НРД деструктивного толка [6; 11].

Изучение и противодействие деятельности указанных организаций должно носить системный, комплексный характер, что недостаточно ясно осознается в системе органов внутренних дел (ОВД). В итоге правоохранительные органы так и не добились ликвидации рассматриваемого негативного фактора, существенно осложняющего этноконфессиональную обстановку в республике. Целый комплекс проблем затрудняет этот процесс. Среди таковых, относящихся к компетенции правоохранительных органов, следует назвать: выявление НРД деструктивного толка, противодействие их деятельности, анализ религиозной ситуации и перспектив ее развития, информирование органов госуправления и общественности. Отдельно следует поставить вопрос состояния отечественной юридической практики и науки в целом, в частности – религиоведения, сектоведения, социологии религии и других отраслей, призванных стать общетеоретическим и методологическим базисом для деятельности ОВД.

Как отечественными, так и российскими исследователями, юристами-практиками давно обсуждается вопрос квалификации и учета преступлений с человеческими жертвами, носящих ритуальный характер, а также имеющих явно религиозную подоплеку, мотивированных религиозными убеждениями. До сих пор учет такого рода преступлений не ведется, соответственно – нет статистических данных ни у МВД, ни у Прокуратуры. Следует отметить слабую работу в данном направлении отдельных служб правоохранительных органов, прежде всего – информационно-аналитического центра МВД, но также и оперативников, инспекций по делам несовершеннолетних, управлений профилактики.

На сегодняшний день не известно ни одного авторитетного специалиста в МВД, занимающегося проблематикой новых религиозных движений, в т.ч. и деструктивного толка. Очевидно: в системе ОВД не создано условий для подготовки таковых специалистов. Бесспорно и то, что необходимость мониторинга, анализа этноконфессиональных процессов продиктована самой жизнью.

Примечательно: ни в одном законе, нормативном правовом документе или справочнике республики не дано толкования терминов «деструктивный культ», «тоталитарная секта» или аналогичных им. В то же время данные термины активно используются не только журналистами и учеными, но и госслужащими (в т.ч. МВД, Комитета по делам религий и национальностей при Совете Министров РБ). Таким образом, понятийный аппарат современной белорусской науки страдает неоправданно широким толкованием одного и того же феномена. Более того, местные исследователи начинают изобретать свои термины и определения, вводя их в широкий научный оборот без необходимой в данном случае апробации и заключения специалистов [4, с.141]. Таким образом, создаются дополнительные затруднения в изучении и без того непростой проблемы распространения НРД деструктивного толка, противодействия их деятельности.

Отечественная социология религии должна выйти на качественно новый уровень, разработать четкую систему терминов и определений. Имеются явные недоработки в подготовке сотрудников ОВД, отсутствие воли у правоохранительных органов к решению злободневных вопросов распространения и деятельности сатанинских и иных деструктивных группировок, что отчасти нивелируется общим спадом активности «неокультов».

При рассмотрении феномена нетрадиционной духовности следует также учитывать и идеологический аспект проблемы [1; 4; 7; 9]. Распространение новых религиозных движений в нашей республике – один из аспектов косциентальных войн, очевидный удар по веками сложившемуся укладу, менталитету, традициям, культурным особенностям белорусов [6]. Традиционалисты считают, что «неокульты», контркультура и прочие отголоски тяжелой инфернальной поступи глобализации нуждаются в неотложном активном противодействии.

Президент Республики Беларусь А.Г.Лукашенко неоднократно заявлял о необходимости укрепления фундамента традиционных ценностей белорусского народа, обеспечения межконфессионального мира и согласия в республике [1; 4; 7; 9]. При его участии и с одобрения депутатами Национального Собрания был подписан конкордат о сотрудничестве между Православной Церковью и государством. Данный шаг – не творческий эксперимент, он апробирован на протяжении десятилетий в Европе [2]. Несомненно, активная творческая работа ученых вкупе с практиками из правоохранительных органов способна дать более высокий результат, нежели тот, который мы имеем на сегодняшний день.

Литература и источники

1. Бабосов Е.М. Основы идеологии современного государства. – Мн.: Амалфея, 2004. – 448 с.

2. Болоховский Н. Строгость закона познается в сравнении // Царкоўнае слова. – 2002. – №13 (131). – С. 9-10.

3. Кириллова С. Тихие белорусы // Московские новости. – 1997. – 11-8 мая. – С.8.

4. Котляров И.В., Земляков Л.Е. Республика Беларусь в конфессиональном измерении / ЧУО «Минский институт управления» (МИУ). – Мн.: Изд-во МИУ, 2004. – 231 с.

5. Куликов И. Новые религиозные организации России деструктивного, оккультного и неоязыческого характера: Справочник. – М.: ООО «Агент», 1999. – Т. 1: Сатанизм. – 256 с.

6. Макаров В.М. Консциентальные войны и актуальные проблемы морально-психологического обеспечения жизнедеятельности войск. – Мн., 1998. – 95 с.

7. Мельник В.А. Государственная идеология Республики Беларусь: концептуальные основы / Науч. ред. П.Г. Никитенко. – Мн.: Тесей, 2004. – 240 с.

8. Новые религиозные организации России деструктивного, оккультного и неоязыческого характера: Энциклопедия / CD. М., 2000 – [аудиовизуальный документ];

9. Основы идеологии белорусского государства: Учебное пособие для вузов / Под общ. ред. С.Н.Князева, С.В.Решетникова. – Мн.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004. – 491 с.

10. Славин О. Тайная армия сатаны. – М.: Торжество Православия, 2000. – 286 с.

11. Указ Президента РБ 17 июля 2001 г. № 390 «Об утверждении концепции Национальной безопасности РБ». // Национальный реестр правовых актов РБ. № 69, 1/2852 (18.07.2001).

12. Шыпценка С. Новыя рэлігійныя рухі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2004. – №5. – С. 28-33.

Н.В. Кобылинский, БГУ, г. Минск;
М.В.Цвилик, Комитет по делам религий
и национальностей при СМ РБ, г. Минск

КОНФЕССИОНАЛЬНАЯ СИТУАЦИЯ В ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛАСТИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Гродненская область расположена на западе страны и граничит с двумя главным образом католическими государствами, повлиявшими на историческую судьбу региона. Это обусловило своеобразие конфессиональной ситуации в области, ставшее более заметным в постсоветский период – период прекращения гонений на конфессии и активизации их деятельности.

В Гродненской области на протяжении столетий сосуществовали православие и католицизм, и каждая из конфессий имела значительное число приверженцев. В постсоветский период к этим конкурирующим направлениям присоединились и ряд протестантских, причем нетрадиционных для Беларуси, религиозных течений.

Гродненская область отличается большей, по сравнению с общереспубликанской, религиозностью населения. Согласно данным мониторинга, проведенного в 2003 г., с религией себя соотносит 89,9 % опрошенных (общереспубликанский показатель – около 50 %). К православным себя отнесли 50,8 % респондентов, к католикам – 31 %. О религиозности населения области можно судить также по количеству зарегистрированных здесь общин, являющихся центрами религиозной жизни верующих. На 1 января 2005 г. в области было зарегистрировано 445 религиозных общин (около 16 % от общей численности), из которых 364 (82 %) являются общинами традиционных для Беларуси конфессий (православия, католицизма, ислама, греко-католицизма, иудаизма, лютеранства и кальвинизма), тогда как в общереспубликанской структуре религиозных общин последние составляют лишь 66 %. В области сосредоточено 39 % общин Римско-католической церкви, 33 % мусульманских и всего 9 % протестантских общин. Протестантизм в Гродненской области распространен значительно меньше, чем в других областях Беларуси. Характерной особенностью здесь является и почти равное количество православных и католических общин (178 и 170 соответственно). Однако их распространение по территории области довольно неравномерно, в результате чего образуются отдельные регионы с подавляющим преобладанием одной из конфессий.

С распадом Советского Союза начался новый этап в развитии религии на Беларуси. Быстрыми темпами начали возрождаться традиционные религии – православие и католицизм. Так, если 1 июня 1992 г. в Гроднен-

ской области насчитывалось 119 православных и 136 католических общин, то приблизительно через полтора года (1 января 1994 г.) их численность составила соответственно 143 и 145. Затем темпы роста снизились, и в 2000 году количество православных общин составило 170, а католических 164. Как видим, за этот период православие стало преобладать над католицизмом по численности приходов. А в 2005 г. соотношение общин указанных конфессий составило 181 на 170 соответственно. Значительные изменения произошли и с протестантизмом. Численность его общин возросла с 28 в 1992 г. до 32 в 1994 г., 87 в 2000 г. и 94 в 2003 г. Затем рост остановился (в 2004 г. столько же), а к 1 января 2005 г. их количество уменьшилось до 82.

В территориальном аспекте конфессиональная ситуация в Гродненской области в течение 1990-х гг. также не оставалась неизменной. При рассмотрении динамики развития католицизма и православия в районном разрезе можно выделить районы наиболее и наименее интенсивного образования общин каждой из конфессий. За период с 1 июня 1992 до 1 июня 2005 г. у Белорусской Православной Церкви (БПЦ) больше всего новых общин появилось в Лидском (9), Слонимском (8), Гродненском (6), Новогрудском, Щучинском, Волковысском (по 5 в каждом), Сморгонском (4), Берестовицком, Дятловском районах и г. Гродно (по 3 в каждом). В остальных районах – по 1 или по 2 новых прихода. У Римско-Католической Церкви (РКЦ) за этот период новых общин больше всего появилось в Лидском (7), Гродненском (6), Щучинском (3) районах и г. Гродно (4). В остальных районах – по 1 или по 2 или не появились вовсе. Как видим, БПЦ в постсоветский период в Гродненской области значительно активнее в плане создания новых приходов, чем РКЦ. Очевидно, это объясняется в том числе и фактором меньшей (по сравнению с католицизмом) насыщенностью территории приходами, вызванный давлением на православие в период нахождения Западной Беларуси в составе Польши. Территория Гродненской области к началу 1990-х гг. оказалась гораздо лучше обеспечена католическими приходами, что, вероятно, вызвало меньшую потребность РКЦ в основании новых общин. Однако при рассмотрении соотношения количества религиозных общин двух ведущих конфессий с численностью их культовых зданий можно заметить, что культовых сооружений у обеих церквей больше, чем общин (в 2005 г. 206 на 181 соответственно у БПЦ и 216 на 170 соответственно у РКЦ). Это позволяет предположить, что данные конфессии не полностью реализовали свой потенциал в обеспечении верующих приходами, а меньшая активность РКЦ в этом связана, в том числе, с кадровой проблемой (в 2000 г. более 70 ксендзов были гражданами других государств, в основном Республики Польша). В настоящее время на территории Гродненской области действуют 3 православных (мужской в д.Жировичи Слонимского района, женские в г.Гродно и в д.Богуши Сморгонского района) и 4 католических монастыря (женские в д.Каменка Щучинского района, г.Новогрудке, г.Лиде и г.Гродно), а также православные духовная семина-

рия и академия (д.Жировичи), православное духовное училище (г.Слоним) и римско-католическая духовная семинария (г.Гродно).

Изменилось за постсоветский период и соотношение православных и католических общин в административных районах области. В 1992 г. количество католических приходов превосходило численность православных приходов в городах Лида и Слоним, в Волковысском, Вороновском, Гродненском, Ивьевском, Лидском, Островецком, Ошмянском, Сморгонском и Щучинском районах (в 9 из 17), в г.Гродно соотношение приходов указанных конфессий было равным. Во многих из этих районов разница была довольно значительной (Вороновский, Гродненский, Островецкий, Ошмянский и Сморгонский). В 2005 г. таких районов осталось всего 6 (Вороновский, Гродненский, Ивьевский, Лидский, Островецкий и Ошмянский), однако в г.Гродно общин РКЦ стало на 1 больше, чем православных. В Сморгонском и Щучинском районах соотношение приходов данных конфессий стало равным. Большая разница сохранилась лишь в Вороновском, Гродненском, Островецком и Ошмянском районах.

Греко-католическая церковь в Гродненской области появилась в начале 1990-х гг., она представлена 2 общинами – в г.Гродно и г.Лиде. Мусульманство связано, главным образом, с местами проживания татарского этноса (Гродненский, Ивьевский, Лидский, Новогрудский, Ошмянский, Слонимский, Щучинский районы и г.Гродно). Иудейские общины расположены, как правило, в городах (Гродно, Лида). Традиционные для Беларуси лютеранские общины представлены в Гродно (2) и Лиде (1).

Развитие протестантизма в Гродненской области довольно специфично. Сильное влияние на население традиционных для региона православия и католицизма препятствует распространению новых религиозных течений. Это обстоятельство, а также конкуренция между двумя крупнейшими конфессиями, стимулирующая активность их миссионерской деятельности, препятствует быстрому распространению в области протестантских течений. Крупнейшими из них являются Христиане веры евангельской (ХВЕ) и Евангельские христиане-баптисты (ЕХБ). Эти конфессии присутствовали в области еще в советское время. На 1 июня 1992 г. численность их общин здесь составляла соответственно 10 и 15. Через полтора года их соотношение стало противоположным – 15 и 10 (часть общин ЕХБ перешла в ХВЕ). С этого времени количество общин ХВЕ стало преобладать над ЕХБ и в течение 1990-х гг. довольно быстро возрастать. Однако в начале XXI в. их рост, как и рост баптистов стал приостанавливаться, часть общин самоликвидировалось в процессе перерегистрации, и в 2005 г. их численность составила 33 (ХВЕ) и 17 (ЕХБ). Из других протестантских течений в 1992 г. были Христиане веры апостольской (ХВА) – 2 общины (в Гродно и Мостах), и Адвентисты седьмого дня (АСД) – 1 община (в Гродно). В 2005 г. численность их общин стала составлять соответственно 3 и 7. В постсоветский период на территории области появился и ряд новых протестантских направлений. К ним относятся Новоапостольская церковь, Христиане полного Евангелия, Свиде-

тели Иеговы, Церковь Христова, Иоганская Церковь. Первые два имеют по 6 общин, Свидетели Иеговы – 5, а последние два представлены лишь одной общиной каждая, расположенными в областном центре. Подавляющее большинство протестантских общин располагаются в городах. Причем, как правило, чем больше город, тем больше в нем протестантских приходов. Только некоторые общины ЕХБ и ХВЕ расположены в сельской местности. В настоящее время в области действуют также одна община старообрядческой Древлеправославной церкви и одна община кришнаитов. Обе расположены в Гродно.

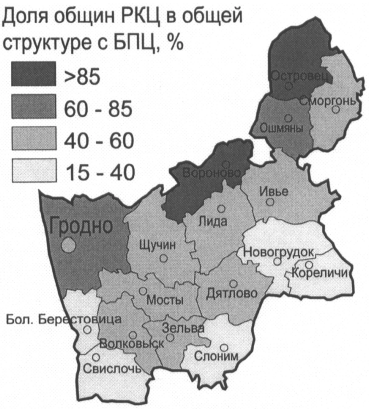

Рис. Картосхема соотношения католических и православных общин в районном разрезе

В результате за постсоветский период на территории Гродненской области сформировалась своеобразная религиозная ситуация. Существуют значительные территориальные особенности распространения приходов конфессий. Можно выделить практически католические районы, в которых доля католических общин в общей структуре с православными (в данном случае общинами всех остальных конфессий можно пренебречь из-за сравнительной малочисленности) составляет более 85 % – это Островецкий и Вороновский районы (2005 г.) (см. рис.). К районам со значительным преобладанием католицизма, на наш взгляд, можно отнести те, в которых доля общин РКЦ составляет 60 – 85 % – это Гродненский и Ошмянский районы. К православно-католическим (в которых доли приходов обеих конфессий колеблются в пределах 40 – 60 %) – Щучинский, Лидский, Ивьевский, Сморгонский, Дятловский, Мостовский, Волковысский, Зельвенский районы и г.Гродно. К районам со значительным преобладанием православия можно отнести Новогрудский, Кореличский, Слонимский, Свислочский и Берестовицкий, в которых доля православных приходов в общей структуре с католическими составляет 60 – 85 % (см. рис.). Таким образом, католические приходы имеют наибольшую концентрацию у Белорусско-Литовской границы, ослабевающую в юго-восточном направлении.

В ближайшие годы, вероятно, конфессиональная ситуация в Гродненской области значительно не изменится. Пик регистрации приходов пришелся на начало 1990-х гг., затем интенсивность этого процесса стала ослабевать. Римско-католическая церковь в последние годы регистрирует мало новых общин, хотя, если проанализировать соотношение общин и культовых сооружений (многие из которых сохранились с давних времен), то видно, что в ряде районов есть почва для образования новых приходов, как и у Белорусской Православной Церкви. Учитывая актив-

ность образования новых общин БПЦ логично предположить, что в ближайшем будущем влияние православия будет возрастать больше, чем католицизма. Однако у обеих конфессий существует проблема сельских приходов, связанная с все более возрастающей урбанизацией населения. Это вызывает затруднения в регистрации новых и существовании старых сельских общин. Прочие религиозные течения, вероятно, также будут образовывать новые общины, особенно в городах, причем крупнейших в области. Однако массовости они так и не приобретут. Территориальные особенности конфессиональной сферы значительных изменений, на наш взгляд, не претерпят. Очевидно, укрепятся позиции православной церкви, в том числе и в районах преобладания католицизма.

П.П. Можейко, УО ПФ БГЭУ, г. Пинск

ВЛИЯНИЕ ХРИСТИАНСКИХ ЦЕННОСТЕЙ НА ЕВРОПЕЙСКУЮ ИНТЕГРАЦИЮ

Сегодня, когда ЕЭС граничит непосредственно с Беларусью, для лучшего понимания процессов, происходящих на современном культурном и географическом пространстве Европы, необходимо всестороннее исследование всех факторов, способствовавших объединению Европы, по сути, в одно государство.

Основой экономической интеграции, бесспорно, послужила культурная схожесть этих стран. Особенности становления ценностей европейской культуры вытекают прежде всего из того, что основополагающее влияние на них оказало христианство. Большинство ученых, занимающихся аксиологическими проблемами, считает, что христианство коренным образом изменило культурный ареал всего человечества. В странах Европы в средние века возник культурный запрос на идеи, которые были изложены христианскими апологетами. Они на многие века предопределили ценностную ориентацию европейской цивилизации. «Христианство привносит в историю европейской этики осознание бездонных глубин человеческого существа, так как полагает в его основании изначальную антиномичность между тем, что я реально хочу и тем, что я реально делаю» [2, с. 151].

Невозможно представить становление западноевропейской культуры без влияния на нее христианской религии. После продолжительного неприятия и отторжения христианских этических взглядов в современном обществе опять в системе современных ценностно-мировоззренческих воззрений и универсалий всё большее место начинает занимать, наряду с другими, религиозный фактор. Объясняется это тем, что система ценностей христианской религии в своих основополагающих императивах не подвержена трансформациям в зависимости от исторически изме-

няющихся условий развития общества. «Гуманность, милосердие, сострадание, любовь к людям – вот новая область чувств, открытая христианством и поставленная им в основу построения новой культуры» [1, с. 26]. В своей жизни, при принятии тех или иных решений, мы ежедневно сталкиваемся с такими социальными процессами, которые напрямую детерминированы в той или иной степени сложившейся в обществе системой ценностей. И каждый раз нам приходится решать, что можно считать разрешенным с морально-правовой точки зрения, а что не соответствует ценностным установкам нашего общества. Поэтому процесс развития ценностных предпочтений современного европейского культурного ареала вызывает непритворный интерес.

Уникальность Беларуси в том, что на протяжении всей своей многовековой истории на ее территории присутствовала этно-религиозная толерантность. Поэтому основная масса населения исповедовала не только христианство в разных его деноминациях и иудаизм, но и другие религии, не подвергаясь конфессиональным преследованиям. В нашей стране, где присутствовали и присутствуют все христианские конфессии, всегда будет наличествовать интерес к ценностям, которые проповедует христианство. Религия всегда была непосредственно связана с культурными традициями народов. Поэтому любое место соприкосновения разных национальных культур неизбежно становится и местом взаимодействия разных религий и конфессий.

Христианство интересно для современного человека и потому, что на протяжении двух тысяч лет оно играет огромную роль в истории мировой культуры и органически связано с мировой цивилизацией. Нам кажется, что в ближайшем будущем его влияние на судьбы человечества не ослабнет.

В западном регионе Беларуси и сейчас достаточно сильны позиции католической церкви. Как известно, католицизм является крупнейшим направлением в христианстве. Католические приходы существуют практически во всех странах мира, независимо от того, какие религиозные течения являются в этих странах доминирующими. Очевидно, что влияние Ватикана в современном мире продолжает оставаться значительным, и такое положение будет сохраняться в течение еще долгого времени. Беларусь также не может не учитывать этого влияния не только как участник международной политики, но и как страна, в которой большинство населения относит себя к христианской религии.

Учитывая устойчивую тенденцию к возрождению этнического и религиозного самосознания нашего народа, которая наблюдается в последние пятнадцать лет, а так же нарастание прохристианских симпатий среди элиты нашего общества, вызванных не в последнюю очередь происходящими в мире политическими событиями, можно ожидать, что интерес к христианской религии вообще и к христианским ценностям, в частности, будет возрастать. Большинство жителей Беларуси считает себя приверженцами христианской религии. Вне всякого сомнения, эти граж-

дане нашей страны должны знать не только социально-исторические условия возникновения христианства, но и влияние его на менталитет нашего народа. Те граждане, которые придерживаются атеистических взглядов, обязаны знать, какую веру они отвергают. Можно быть воинствующим атеистом, ортодоксальным христианским богословом, просто верующим или неверующим, но нельзя отрицать того, что общественное европейское сознание во многом формировалось под воздействием христианства.

Таким образом, вопросы, относящиеся к характеру мировоззрения и к формированию особой ментальности народов Западной Европы, складывавшихся непосредственно под влиянием христианства, очень важны для их лучшего взаимопонимания.

В настоящее время, на наш взгляд, проблема взаимоотношения Церкви и общества заключается не в декларировании или же априорном навязывании христианской догматики и взглядов на развитие общества и человека. Речь идет о возможности сохранения того духовного пространства, которое объединяет разные культурные парадигмы и при этом сохраняет свою самостоятельность. Постулирование христианских взглядов и ценностей в современной культуре, конечно же, не является целью данного доклада. Можно предположить, что христианство в этом и не нуждается. Дело в том, что философические попытки определить стремление современного человека к христианству, к поиску себя в этой якобы отжившей системе ценностей с помощью негативной терминологии представляются, на наш взгляд, не вполне оправданными. Здесь сказывается стремление философской рефлексии видеть в любом нефилософском типе дискурса искажение истины. Тем более что католическое умозрение в самосознании нашего общества чаще всего ассоциируется с умозрением «инаковым», несопоставимым с православием. Католические образы мира связаны и с сюжетами отечественной истории и художественной литературы, в которых католичество предстает не в самом благовидном виде. Даже в самое последнее время встречаются явные антикатолические выпады. Вместе с тем процесс экуменизма продолжается.

Проблема взаимопонимания культур как никогда актуальна в наше время, и постигать их взаимопонимание и сопряжение следует в общечеловеческом смысле. Цивилизация стран Европы исторически сформировалась как цивилизация христианская. Она впитала в себя идею священного как идею высшей нравственности, совести, справедливости. Размывание базовых ценностей, потеря моральных ориентиров вновь ставит перед нами духовную дилемму, смысл которой открывается в универсальном вопрошании о человеке. В связи с этим необходимо пересмотреть и обновить логико-методологический арсенал гуманитарных наук, направленных на рассмотрение теперешнего социально-исторического опыта. Новые подходы должны, в первую очередь, использоваться при рассмотрении тех обстоятельств и процессов, которые оказывают значительное влияние на развитие общемировых процессов.

Меняя взгляд на историю, культуру и цивилизацию разных эпох истории человечества, извлекая из прошлого опыта выводы и примеры для настоящего и будущего, социально – гуманитарные дисциплины тем самым оказывают большое влияние на формирование нового мировоззрения «по типу должного». Составной частью формирующегося нового европейского мировоззрения будут и христианские ценности.

Литература и источники

1. Бычков В.В. Малая история Византийской эстетики. – Киев: Путь к истине, 1991. – 406 с.

2. Душин О.Э. Модели совести: Фома Аквинский и Владимир Соловьёв // Вопросы философии. – 2005. – №3. – С.149-151

3. История философии / Под ред. Ч.С. Кирвеля. – Минск: Новое знание, 2001. – 727 с.

4. Мартос А. Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни. – Минск: Изд-во Белорусского экзархата, 2000. – 351 с.

Н.Н. Гончаров, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР В ВОСТОЧНОЙ СТРАТЕГИИ ПОЛЬСКОГО ГОСУДАРСТВА В МЕЖВОЕННЫЕ ГОДЫ

С момента возникновения религия и политика находились в тесной взаимосвязи. Это обусловлено тем, что политика относится к числу форм человеческой деятельности, функция которых состоит в регулировании отношений между людьми. В свою очередь религия включает в себя в качестве необходимого компонента мораль – не менее значимую форму регулирования интерперсональных отношений.

Политика немыслима без захвата, организации и реализации власти, которая предполагает навязывание воли определенной социальной группы всему обществу и отдельной личности посредством насилия, права и авторитета. Поэтому политики склонны в роли подобного авторитета использовать, в частности, и крупнейшие религиозные системы, выступающие носителями и защитниками общечеловеческих духовных ценностей.

Введение христианства в Польше связано с возникновением государства. Христианизация сопутствовала первые столетия формированию польской государственной структуры. На протяжении многих веков вплоть до новейшего времени костел оказывал значительное влияние на государственную власть, внутреннюю и внешнюю политику правительства, духовную жизнь различных слоев населения.

В 1918–1939 гг. католическая церковь была связана с буржуазной государственностью, которая определяла ей важное место в политической жизни и устанавливала для нее чрезвычайно привилегированное положение в качестве учреждения среди других конфессий, функционировавших на этой территории. В соответствии с гарантиями, полученными костелом от государства, он пользовался автономией в общественной жизни и в своей деятельности руководствовался собственными законами.

В Польше межвоенного двадцатилетия практически вся общественная и личная жизнь граждан находилась под бдительной опекой католической церкви.

Польское правительство проводило политику насильственного ополячивания «инородцев», используя для этой цели католический клир и в первую очередь его миссионерскую деятельность.

Важную роль в подобном мероприятии играла плебания (приход). Костельный приход являлся одним из важнейших учреждений, призванных осуществлять непосредственное идеологическое влияние на народные массы. Именно церковный приход являлся той низовой организацией, которая давала возможность ксендзу непосредственно общаться с народом, выяснять его настроения и степень лояльности к Польскому государству. Духовенство общалось с паствой только на польском языке, на нем же преподавался в школах Закон Божий.

В начальном периоде правящие круги формировавшегося Польского государства уделяли значительное внимание выработке основ своей политики на западнобелорусских землях. Еще в самый разгар событий советско-польской войны 1919-1920 гг. Ю.Пилсудский подчеркивает в своем письме председателю Совета министров И.Падеревскому, что в Польше, как ни в одной другой европейской стране, так тесно не переплетаются интересы державной власти и католического клира, направляемого Ватиканом, и что в сложившейся обстановке расширение влияния Польши в «восточных кресах» сможет способствовать покорению и «деструкции» местного белорусского населения [1, с.482].

Польский верховный руководитель считал, что панство и подчиненное ему католическое духовенство должны стать важной опорой правящих кругов государства в целях экономической и духовной ассимиляции белорусов.

Окончательные положения данной политики должны были быть представлены Советом министров не позднее 1921 г., т.е. к дате принятия I Конституции II Речи Посполитой (17.03.1921 г.).

Временному государственному совету была предложена строго конфиденциальная записка начальника политического отдела департамента восточных земель М.Свеховского «О принципах восточной политики». Основные положения этого документа сводились к следующему:

1. Добиваться официального отторжения всех земель бывшего Великого княжества Литовского от Советской России и «последующего их

развития с учетом польской и других национальностей, осевших на этих землях».

2. Стремиться подчинить как можно больше белорусских земель, «причем Виленская и Гродненская губернии безоговорочно должны остаться исключительно в сфере польского влияния».

3. Широко опираться на польские национальные элементы на территории Пружанского, Слонимского, Кобринского, Новогрудского уездов, где они были наиболее активны и, возможно, в бывшей Минской губернии.

4. Активно содействовать польским светским и клерикальным организациям и обществам, беря во внимание факт чрезвычайной слабости белорусских полонофильствующих элементов, которые в данный момент вообще могут не приниматься в расчет. «Белорусский козырь может быть полезным лишь для того, чтобы отодвинуть сферу русского влияния дальше на Восток» [2, с.285].

Следует отметить, что идеологи «кресовой» политики выступали сначала против замыслов возрождения унии 1596 г., считая их излишними в создавшейся ситуации. «Стремление к восстановлению унии церквей было бы неприязненно встречено как православным, так и католическим населением, не имело бы никаких шансов на успех и дискредитировало бы всякие попытки к самоопределению православной церкви на белорусских землях... Эта кампания по возрождению унии могла бы привести к отрыву части населения от идей католицизма, что явилось бы во всех отношениях пагубным» [3, с.465].

17 марта 1921 г. была принята Конституция II Речи Посполитой, которая в ряде статей определяла права и возможности развития национальных меньшинств, в том числе белорусского населения. Согласно статьям 110–116 она провозглашала всем жителям Польши без различий в религии, национальности, цвета кожи, языка «всецелую охрану и свободное исполнение религиозных культов, равенство в гражданских и политических правах, равенство всех религий, свободу выбора любой религии и отправления религиозного культа» [4, с.18-19].

Формальное признание за гражданами равенства и права на свободное отправление религиозных культов на практике не выполнялось. Официальные власти уклонялись от соблюдения декларированных населению Западной Беларуси конституционных принципов. Уже в начале 20-х г. все отчетливее давали о себе знать проявления политики религиозной нетерпимости, а судебные процессы по религиозным мотивам вскоре стали повседневным явлением.

Отношения между правящими кругами II Речи Посполитой и православной церковью в исследуемый период нельзя определить однозначно. Конечно, на первом плане этих отношений находились элементы сотрудничества, что вытекало, с одной стороны, из социальной природы самой религии, а, с другой, – из политики правящих кругов.

Несмотря на то, что православное духовенство призывало население Западной Белоруссии «признать чужую власть», заверяя, что «источник и основа всякой власти – Бог», польское правительство проводило политику деруссификации православной церкви. Одновременно в секретном указании министерства вероисповеданий и образования Полесскому воеводскому управлению от 21 декабря 1938 г. говорилось: «Проводя кампанию по деруссификации православных, нужно будет еще некоторое время применять в определенных границах терпимость по отношению к старшему поколению. В то же время рекомендуется решительность в вопросе отстранения молодого поколения и нерусского населения от русского влияния». Наряду с этим выдвигалось требование, чтобы кампания деруссификации «не проводилась бы на пользу усиления белорусского или украинского движения». Здесь же предлагались и методы проведения такой политики по отношению к православной церкви: «На территории Люблинского, Белостокского, Виленского, Новогрудского и Полесского воеводств следует стремиться к устранению русского языка из преподавания религии в школах. Там, где еще возможно, сразу же в низших классах вводить польский язык. В связи с тем, что его не понимают,... можно временно допустить пользование местным наречием. На территории вышеупомянутых пяти воеводств следует также стремиться к устранению русского языка в проповедях» [5, л.12-16].

Нельзя забывать и ту роль, которую должна была сыграть II Речь Посполитая в реализации основных направлений восточной политики Ватикана. По замыслу папства, Польское государство должно было стать плацдармом для борьбы с Советской Россией. Данная тактическая установка подчинялась двум долгосрочным целям Ватикана на Востоке – подавить национально-освободительное движение в западных областях Белоруссии и Украины и во что бы то ни стало ликвидировать церковный раскол для установления гегемонии католической церкви в мире вообще и в Восточной Европе, в частности. Для этого прежде всего нужна была сильная католическая церковь в Польше. Во второй половине 30-х годов в Польше активизируются крайне правые силы.

Правящие круги II Речи Посполитой предпринимали огромные усилия, чтобы денационализировать белорусов, противопоставив не только поляков белорусам, но и белорусов-католиков белорусам-православным. С этой целью во всех официальных документах для белорусов указывалось вероисповедание, а не национальность. В то же время официальные власти добивались, чтобы велась борьба «с вредной тенденцией безусловного отождествления вероисповедания с национальностью, так как в противном случае мы бы значительно ограничили объем экспансии польской культуры и отказались бы от ее влияния на многомиллионную массу граждан государства, относящихся к другому, не католическому вероисповеданию» [6, л.4]. Это нашло свое отражение в документах, в которых вместо «белорус» в графе «национальность» писалось «местный».

Результаты такой политики дали о себе знать. На основании переписи 1931 г. можно утверждать, что к началу 30-х гг. белорусская этническая группа приблизительно варьировалась в пределах 1,5–1,7 млн. человек. За десятилетие количество белорусского населения сократилось примерно на 25–30 %.

Литература и источники

1. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.,1962. – Т.1.
2. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.,1964. – Т.2.
3. Wasilewski L. Sprawa kresyw i mniejszoњci narodowych w Polsce. – Warszawa, 1925.
4. Swiatkowski H. Wyznaniowe prawo pacstwowe. – Warszawa, 1962.
5. ГАБО. Ф.1. Оп.10. Д.2305.
6. ГАБО. Ф.1. Оп.10. Д.2816.

І.С. Чарнякевіч, аддзел гісторыі ГДГАМ, г. Гродна

ЮЗАФ АБРЭМБСКІ І ЯГО ДАСЛЕДАВАННІ ЗАХОДНЯГА ПАЛЕССЯ

Напрыканцы XX стагоддзя беларуская этналогія ўзбагацілася новымі цікавымі імёнамі. Выходзяць з нябыту і прозвішчы незаслужана забытыя. Сярод апошніх – імя Юзафа Абрэмбскага, польскага этнасацыёлага, вучонага з сусветным імем, які значны адрэзак свайго жыцця прысвяціў даследаванню Заходняга Палесся.

Студэнт Казіміра Машыньскага і Казіміра Ніча, дактарант, а потым і сябра Браніслава Маліноўскага, ён зацікавіўся Палессем у сярэдзіне 30-х гадоў у сувязі з даследаваннямі этнічных груп, што падвяргаюцца распаду, і праверкай тэорыі дэзінтэграцыі і рэінтэграцыі традыцыйнай вясковай культуры Станіслава Арсіні-Разэнберга, які займаўся гэтымі пытаннямі ў Інстытуце даследаванняў нацыянальных праблем.

У 1934–37 гадах Ю.Абрэмбскі праводзіць палявыя даследаванні на Палессі, арганізатарам і каардынатарам якіх з'яўляўся ўпамянуты Інстытут, а таксама Камісія навуковых даследаванняў Усходніх земляў (далей – КНДУЗ), якая супрацоўнічала з Інстытутам [1].

З гэтымі арганізацыямі звязаны першы этап палескай экспедыцыі. КНДУЗ, утвораная ў 1934 годзе для арганізацыі і каардынацыі міждысцыплінарных даследаванняў ва ўсходніх ваяводствах міжваеннай Польшчы, мела шырокую праграму. Этнасацыялагічнымі праблемамі і займалася група пад кіраўніцтвам Ю.Абрэмбскага [2]. Даследчыца навуковай спадчыны вучонага польскі этнолаг доктар Анна Энгелькінг вехай,

што завяршае гэты этап палескіх даследаванняў Ю.Абрэмбскага, лічыць Першы справаздаўча-навуковы з'езд, прысвечаны Усходнім землям РП, які адбыўся 20-21 верасня 1936 года ў Варшаве [3]. Ю.Абрэмбскі выступіў на ім з дакладам «Сённяшнія людзі Палесся», у якім прааналізаваў нацыянальныя працэсы ў тагачаснай палескай вёсцы. Тэкст дакладу выйшаў асобным артыкулам у часопісе «Сацыялагічны агляд» у 1936 годзе [4]. У гэтам жа годзе пабачыў свет і другі яго артыкул «Этнічныя праблемы Палесся» [5].

Металагічнай асновай даследаванняў быў прыняты сацыялагічны падыход да вывучэння этнакультурных і этнасацыяльных працэсаў, акрэслены Ю.Абрэмбскім як «дынамічны» і выкладзены ў артыкуле «Статычны і дынамічны падыход у нацыянальных даследаваннях», дзе аўтар аналізуе метады даследаванняў народаў і этнічных груп [6]. Першы, «энцыклапедычны» падыход заключаецца ў разуменні народу і нацыянальнасці як з'явы натуральнай, канкрэтнай супольнасці людзей, «якая адрозніваецца ад іншых супольнасцей таго ж кшталту шэрагам толькі ёй уласцівых культурных і натуральных рыс, а менавіта: агульнай тэрыторыяй альбо іншай геаграфічнай асновай, акрэсленым антрапалагічным тыпам, агульнай мовай, рэлігіяй, звычаямі і абрадамі, агульнымі формамі грамадскага жыцця, агульнай гістарычнай традыцыяй, дзяржаўнай супольнасцю» [7]. Звычайна ў гэтай схеме народ атаясамліваецца з людам простым, які пры спрыяльных умовах пераўтвараецца ў нацыю, калі прыходзіць да ўсведамлення агульнасці гістарычнага лёсу з элітамі і дасягае поўнага ўдзелу ў агульнай нацыянальнай культуры.

Для Ю.Абрэмбскага гэтыя пастулаты, хаця і адыгрываюць пэўную ролю, адыходзяць на другі план у параўнанні з дынамікай жыцця народу: узрастання і змяншэння групы, нарастання ўнутранай інтэграцыі альбо яе распаду, экспансіі нацыянальнай групы коштам іншых груп, урастання ў нацыю груп і груповак, што да гэтых часоў заставаліся па-за нацыянальнымі працэсамі [8].

Характарызуючы насельніцтва Заходняга Палесся ў міжваенны перыяд, Ю. Абрэмбскі гаворыць аб этнічнай групе, якая знаходзіцца ў стадыі распаду ўнутранай зінтэграванасці, дзе назіраюцца пачатковыя фазы складвання нацыянальнага светапогляду, што выражаецца перш за ўсё у фармулёўцы новых канцэпцый дзяржавы і нацыянальнага права, а таксама негатыўнай ацэнцы ўласнага грамадскага становішча ў адносінах да дзяржаўнага народу [9].

Напрыканцы артыкула «Этнічныя праблемы Палесся» Ю.Абрэмбскі піша: «...людзі Палесся – у сваёй пераважаючай масе не ўкраінцы, не беларусы. Перастаюць яны быць і палешукамі, становяцца людзьмі без айчыны» [10].

Другім этапам даследаванняў на Палессі (1936-37 гг.) было вывучэнне вёскі Альманы Столінскага павету, што супала па часе з заняццем Ю.Абрэмбскім пасады віцэ-дырэктара Дзяржаўнага інстытута культуры вёскі, арганізаванага ў 1936 годзе. Даследаванне Альман пачалося з вака-

цыйнай паездкі студэнтаў навуковага кола сацыёлагаў Пазнанскага універсітэту, вынікамі якой зацікавіліся Ю.Халасіньскі і Ю.Абрэмбскі. Апошні асабіста кіраваў далейшымі даследаваннямі, якія былі арыентаваны на вывучэнне працэсаў распаду традыцыйнага ўкладу вёскі на падставе сямейных біяграфій. Адной з даследуемых праблем было таксама функцыянаванне сістэмы дзяржаўнай адукацыі на палескай вёсцы і яе ўплыву на трансфармацыйныя працэсы ў вясковым грамадстве.

Матэрыялы, сабраныя пад час палескіх экспедыцый Ю.Абрэмбскага, цалкам ім не апублікаваны, і нават поўнасцю не апрацаваны. Акрамя ўспамянутых артыкулаў, яны ляглі ў аснову яшчэ дзвюх прац, падрыхтаваных Ю.Абрэмбскім падчас нямецкай акупацыі ў гады другой сусветнай вайны. Кнігі гэтыя так і не выйшлі ў друку.

Адна з іх, «Архаічнае Палессе», прысвечаная даследаванню працэсаў распаду традыцыйнага патрыярхальнага ўкладу і вялікасямейнай арганізацыі палешукоў, трансфармацыі вясковага грамадства, датаваная 1944 годам, захоўваецца ў Архіве Варшаўскага універсітэта [11]. На яе аснове Ю.Абрэмбскі ў 1945 годзе абараняе дысертацыю на ступень доктара габілітаванага.

Гэтая праца – вынік даследавання і апрацавання як літаратуры, што мелася ў распараджэнні аўтара, так і часткі матэрыялаў, сабраных пад час палескіх экспедыцый.

Асаблівасцю становішча вясковага насельніцтва Палесся Ю.Абрэмбскі слушна называе той факт, што «нідзе саслоўная арганізацыя польскага грамадства не набліжалася так да каставасці: крэсовых паноў і іх мужыцкіх падданых не ядналі нават элементарнейшыя грамадскія сувязі, нават мова і рэлігія іх былі рознымі» [12]. Пан прэзентаваў у гэтым грамадстве зямлю і ўладу, мужык – працу і падданства, яўрэй – тавар і грошы. Такім чынам, ізаляцыя вясковая паглыблялася ізаляванасцю этнічнай, што прычынілася да ўскладнення нацыянальных працэсаў на Палессі, імкненню да дасягнення ўзору жыцця не толькі іншай сацыяльнай групы, але і інаэтнічнай.

Яшчэ адна праца, затытулаваная як «Школа на Палессі» (варыянт: «Польская школа і мужыцкія дзеці») і датаваная 1945 годам, захоўваецца ў архіве Інстытуту этналогіі і культурнвй антрапалогіі Варшаўскага універсітэта. У ёй Ю.Абрэмбскі разглядае ўплыў афіцыйнай школы (расійскай і польскай) на светапогляд вясковага насельніцтва Палесся, месца і ролю адукацыі ў традыцыйным грамадстве, яе асноўныя задачы і спосабы іх вырашэння, а таксама стаўленне мясцовага насельніцтва да гэтага інстытуту і разуменне ролі ў жыцці палескай вёскі настаўнікамі, што прыбылі туды з дзяржаўнай школай [13].

«Расійская народная школа прыйла на Палессе не як вынік асветніцкіх запатрабаванняў вёскі. Прыйшла яна звонку, як арганізацыя дзяржаўная, што трактавала школу і асвету з пункту гледжання ў першую чаргу дзяржаўнага інтэрэсу, але не запатрабаванняў вёскі і мужыка» [14] – піша Ю.Абрэмбскі. У гэтай жа ролі (правадніка дзяржаўнай экспансіі)

засталася і школа польская [15]. Анілізуючы хібы ўкаранення польскай сістэмы асветы на Палессі, Ю.Абрэмбскі бачыў выйсце ў змяненні паставы перш за ўсё настаўніка, які павінен стаць не настаўнікам-панам, настаўнікам-сяржантам, настаўнікам-служачым альбо настаўнікам-суседам, заўсёды чужым і не маючым дачынення да патрэб вёскі, а настаўнікам, які б быў інтэлектуальным правадыром вёскі, будзіў грамадскую самасвядомасць палескага мужыка і праз навуку паказаў бы яму спосаб узвышэння сялян як сацыяльнай групы... [16].

Палескія матэрыялы састаўной часткай увайшлі ў цыкл лекцый Ю.Абрэмбскага «Сяляне Усходняй Еўропы ў працэсе перамен», прачытаных у Інстытуце сацыяльнай антрапалогіі Оксфардскага універсітэту ў 1946 годзе і надрукаваных у 1951 годзе. У 1948 годзе Ю.Абрэмбскі распачынае працу ў дэпартаменце міжнароднай апекі ААН, дзе займаецца праблемамі сям'і, выхавання, адукацыі і урбанізацыі, эканамічнай сітуацыі і нацыятворчымі працэсамі на тэрыторыях, што знаходзіліся пад міжнароднай апекай. У гэты перыяд Абрэмбскі выступае на Першым міжнародным сацыялагічным кангрэсе са сваім дакладам «Сацыялогія ўзнікаючых народаў», які стаў падсумаваннем яго македонскіх, палескіх і ямайскіх даследаванняў [17].

Шматлікія матэрыялы, сабраныя Ю.Абрэмбскім падчас даследаванняў Заходняга Палесся, захоўваюцца ў архіве ў Амхэрст (ЗША, штат Масачусэтс), куды былі перададзены пасля смерці вучонага ў Нью-Йорку ў 1967 годзе. Невялікая частка матэрыялаў захавалася ў Варшаве ў яго сястры Антаніны Абрэмбскай-Яблонскай. Пасля яе смерці ў 1994 годзе яны трапілі да А.Энгелькінг, якая даследуе навуковую спадчыну Ю.Абрэмбскага [18].

У нашай краіне імя Ю.Абрэмбскага як выдатнага даследчыка Заходняга Палесся становіцца вядомым толькі ў апошнія гады. Спадчына яго даследуецца ў кантэксце вывучэння польскага функцыяналізму Ірынай Алюнінай (Мінск) [19].

Шырокія колы беларускай грамадскасці мелі магчымасць пазнаёміцца з асобай і працамі Ю.Абрэмбскага на выставе «Палессе, якога не ведаем» (на аснове фотаматэрыялаў з архіва вучонага ў Амхэрст), якая была паказана ў 1997 годзе ў Брэсце, Пінску, Кобрыне і Мінску. Часткова матэрыялы гэтай выставы ўвайшлі ў фотаальбом «Палессе», дзе сярод іншых прадстаўлены і фотаздымкі, зробленыя Ю.Абрэмбскім [20].

Літаратура і крыніцы

1. Палессе, якога не ведаем. Буклет фота-этнаграфічнай выставы / Аўтар тэксту А. Энгелькінг. – Беласток, 1997. – С. 7.

2. Engelking A. Poleska ekspedycja etnosocjologiczna Jyzefa Obrкbskiego w latach 1934–1937: organizacja, metody badac, prodlematyka, uczestnicy / Etnografia Polska. – Z. 1-2 – Warszawa, 2001. – C. 27.

3. I Zjazd naukowy poњwiкcony ziemiom wschodnim w Warszawie 20 i 21 wrzeњnia 1936 r. Polesie (sprawozdanie i dyskusje). – Warszawa, 1938. – 106 s.

4. Obrкbski J. Dzisiejsi ludzie Polesia // Przegl№d Socjologiczny. – № 3-4. – Warszawa – C. 414-446.
5. Obrкbski J. Problem etniczny Polesia // Sprawy Narodowoњciowe. T. 1. – № 1-2. – Warszawa, 1936. – C. 1-21
6. Obrкbski J. Statyczne i dynamiczne podejњcie w badaniach narodowoњciowych // Sprawy Narodowoњciowe. – T. 10. – № 6. – Warszawa, 1936. – C. 585-600.
7. Ibid., C. 586-587
8. Ibid., C. 590
9. Obrкbski J. Dzisiejsi ludzie..., C. 445
10. Obrкbski J. Problem etniczny..., C. 21
11. Obrкbski J. Polesie archaiczne. Warczawa, 1944. – 198 s. – Машынапіс у: Archiwum Uniwersitetu Warszawskiego
12. Ibid., C. 3
13. Obrкbski J. Polska szkoia i muїyckie dzieci. – Warzsawa, 1945 – 92 s. – Машынапіс у: Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warzsawskiego
14. Ibid., C. 3
15. Ibid., C. 10
16. Ibid., C. 42
17. Палессе, якога не ведаем..., с. 27-28
18. Гл.: Engelking A. Poleska ekspedycja...; Яна ж. Jozef Obrкbski jako jкzykoznawca. Maio znane momenty z biografii naukowej etnosocjologa //Pogranicza jкzykyw. Pogranicza kultur. Studia ofiarowane Elїbiecie Smuikowej /Red. naukowa A. Engelking, R. Huszcza. – Warszawa, 2003. – S. 366-382; Палессе, якога не ведаем...
19. Олюнина И. Польская этносоциология и белорусская этнография // Magazyn Polski. – № 1, 2, 3, 4. – Grodno, 2004
20. Палессе. Фотаздымкі з дваццатых і трыццатых гадоў / Г.Рушчык пры супрацоўніцтве Г.Энгелькінг. – Варшава, 1999. – 254 с.

Н.А. Пачобут, аддзел археалогіі ГДГАМ, г. Гродна

КАМПЛЕКТАВАННЕ АРХЕАЛАГІЧНЫХ КАЛЕКЦЫЙ ГРОДЗЕНСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ГІСТОРЫКА-АРХЕАЛАГІЧНАГА МУЗЕЯ

Аднаму з фундаментальных паняцяў археалогіі «археалагічным крыніцам» прысвечана нямала даследаванняў. Асобна трэба вылучыць кнігу Л. С. Клейна як першую ў савецкай археалагічнай літаратуры абагульняльную працу [11]. Аўтар прапануе методыку выкарыстання археалагічных матэрыялаў у гістарычным даследаванні, дае ўяўленне аб пазнавальных магчымасцях археалагічных крыніц, даказвае іх спецыфіку ў параўнанні з рознымі відамі гістарычных крыніц. Археалагічныя крыніцы вылучаюцца ў асобную катэгорыю на тых падставах, што з'яўляюцца старажытнымі рэчавымі крыніцамі. Галоўная спецыфіка іх раскрываецца ў

супастаўленні з гістарычнымі і этнаграфічнымі крыніцамі і заключаецца ў «падвойным разрыве»: па-першае, у традыцыях далёкага мінулага і сучаснасці, па-другое, у аб'ектывізацыі, г.зн. у формах увасаблення інфармацыі, паколькі гісторыку, які працуе з старажытнымі пісьмовымі крыніцамі, не прыходзіцца пераводзіць інфармацыю з рэчавай формы ў славесную, а этнографу зрабіць гэта значна прасцей таму, што няма разрыва паміж мірам рэчаў і мірам ідэй, якімі аперыруе навука [11, с. 61]. Так, згодна з гэтым тэарытычным абгрунтаваннем паняцця «археалагічныя крыніцы» намі будуць разгледжаны этапы фармавання, змест і ступень даследаванасці археалагічных калекцый ГДГАМ.

Першы этап звязаны з дзейнасцю вядомага краязнаўцы, археолага і мастацтвазнаўцы Юзафа Ядкоўскага, якому належыць заслуга стварэння першага Дзяржаўнага музея ў Гродне (13.06.1922 г.) і які займаў пасаду кусташа-дырэктара да 1936 г. Адным з першых сфарміраваўся раздзел археалогіі музея. У яго ўвайшлі асабістыя зборы Ядкоўскага 1907–1914 гг. і зборы Камісіі апекі над помнікамі мастацтва і культуры (існавала з сакавіка 1920 па чэрвень 1922 г.) пры гродзенскім павятовым упраўленні, сакратаром і ініцыятарам стварэння якой быў Ядкоўскі [14, с. 18-19].

Вядома, што інтарэс да археалогіі ўзнік у Ядкоўскага яшчэ падчас вучобы ў гродзенскай гімназіі. Далей была праца ў варшаўскім археалагічным музеі ў праф. Э.Маеўскага і ў Таварыстве аховы помнікаў (з 1906 г.), вучоба ў Маскоўскім археалагічным інстытуце. З 1907 г. ён праводзіў археалагічныя разведкі, вандруючы па Гродзеншчыне: на поўнач ад Гродна ўніз па цячэнню Нёмана ў ваколіцах вёсак Беражаны (Аўгустоўскі пав. Сувалкскай губ.), або ў напрамку Друскенік да в.Лішкі (знаходзілася ў Сейненскім пав., на левым высокім беразе Нёмана), дзе адзначаў стаянкі каменнага веку з крэмнеапрацоўчымі майстэрнямі [21, с. 24]. На жаль, захаваліся толькі скупыя звесткі аб археалагічных разведках Ядкоўскага да І сусветнай вайны. У Кнізе паступленняў (далей КП), якая была напісана ў 1940–41 гг. на падставе не захаваўшыхся да нашага часу ўліковых дакументаў музея, пазначаны назвы населеных пунктаў, гады перадачы археалагічных знаходак ў музей і прозвішчы дарыцеляў, часта з памылкамі, звязанымі з перакладам невядомых геаграфічных назваў і прозвішч з польскай на рускую мову. У 1910 г. на тэрыторыі Гродзенскага ўезда Ядкоўскім была сабрана калекцыя крамянёвых прылад працы і рэштак вытворчасці на стаянках эпохі каменнага веку каля вёсак Пальніца, Гожа, Пералом і інш. У музеі захаваліся яго зборы за 1908–1910 гг. з тэрыторыі сучаснай Літвы (у КП пазначаны р.Мерач і в.Янінцы Сейненскага уезда) і памежных населеных пунктаў на паўночны ўсход ад Парэчча: з р-на Салацкага паазер'я, вёсак Ліхачы, Запурье, а ў 1914 г. ім былі абследаваны ваколіцы вёсак Бершты і возера Берштанскае Гродзенскага ўезда, вёсак Кабеляй, Кашэты і Рудня (тэрыторыя Літвы на мяжы з РБ) [12].

Пасля заканчэння ў 1912 г. інстытута археалогіі і працы ў Румянцаўскім музеі, Ядкоўскі выконваў абавязкі кансерватара археалагічных помнікаў па Гродзенскай, Мінскай, Віленскай губерніям ад Маскоўскага

археалагічнага таваыства, даследаваў руіны Трокскага замка (1913 г.), замкаў ў Міры (1912 г.), Медніках, Лідзе [21, с.29]. На жаль, сабраная ім калекцыя кафлі не захавалася. Да І сусветнай вайны Ядкоўскі ўдзельнічаў у раскопках могільнікаў, праводзімых Вандалінам Шукевічам у сваім маёнтку Нача ва ўрочышчы Ланкішкі, а яшчэ цікавіўся там стаянкамі каменнага веку [2, с.31].

Другі этап 1920–1930-я гг.

Адной з галоўных сваіх задач Ю.Ядкоўскі лічыў стварэнне «першага на ўсходніх крэсах музея». Урачыстае адкрыццё экспазіцыі гродзенскага музея адбылося 8 снежня 1922 г. у будынку Староства [14, с. 21-22]. Матэрыялы «аддзела археалогіі дагістарычнай і сярэдневяковай» экспанаваліся ў першай з трох залаў, дзе акрамя сабранай Ядкоўскім калекцыі кафлі, дэманстравалася калекцыя шкляных упрыгажэнняў з «гарадзішча Рурыка», прывезеная з Ноўгарада членам камісіі апекі нумізматам Леонам Вільконскім і перададзеная ў музей на дэпазіт (256 фрагментаў бранзалетаў, пярсцёнкаў, пацерак, размешчаных на трох планшэтах), фр-ты бранзалетаў з бронзы, слязніца з Пантыкапеі [14, с. 35]. У 20-я гг. калекцыі археалогіі музея папаўняліся шляхам дароў ад прыватных асоб і перш за ўсё дзякуючы ўменню Ядкоўскага пераконваць перадаваць прыватныя зборы ў музей. Сярод найбольш каштоўных набыткаў 1923 года – зброя XI–XII стст. з раскапанага Генрыхам Цяцерскім могільніка ў яго маёнтку Бацікі Бельскага павета і пломбы са знакамі (XII ст.) з раскопак самаго Ядкоўскага ў 1907 г. у Драгічыне над Бугам. На жаль, апякун расфарміраванага драгічынскага музея З.Шміт не задаволіў просьбу Ядкоўскага перадаць усю калекцыю ў Гродна [16, с.10].

У 1925 г. з мэтай збора інфармацыі аб помніках археалогіі і ўкладання археалагічнай карты Беластокскага ваяводства, Ядкоўскім была складзена спецыяльная анкета. Ён дасылаў яе кіраўнікам школ з просьбай прысылаць малюнкі, карты і фатаздымкі, звестакі аб месцазнаходжанні і гісторыі населенага пункта, паходжанні яго назвы, помніках архітэктуры, абарончых збудаваннях, крыжах, паданнях і інш. Ядкоўскі прасіў дакладна паведаміць: «1) калі паблізу ёсць старыя могільнікі або курганы (іх назвы), акрэсліць тып могільніка, якія пахаванні, колькі іх; 2) ці былі знойдзены каменныя сякеры, косці, бронза, жалеза; 3) ці ёсць сляды стаянак (ці знаходзілі наканечнікі стрэл, нажы, гліняныя начынні і інш.);4) пахаванні па абраду трупапалажэння або трупаспалення; 5) ці сустракаюцца каменныя магілы; 6) што і калі знаходзілі; 7) ці ўдаецца заўважыць ў старых лясах, на палях сляды даўніх гарадзішчаў і валоў; 8) якія знаходзілі манеты і колькі. 9) кім і дзе праводзіліся раскопкі» [2, аркуш 91].

Як кусташ музея Ядкоўскі прыкладаў вялікія намаганні, каб «узбагаціць зборы музея здабыткамі краю, тым больш, што рэгіён паміж Нёманам і Бугам менш даследаванны з пункту гледжання археалогіі» [16, с.10]. У 1924 г. Ядкоўскі прыбыў у Ваўкавыск, дзе пад Замчышчам адкапалі каменную бабу, і з 1925 г. ім быў пакладзены пачатак археалагічных раскопак на дзядзінцы старажытнага Ваўкавыска («Шведскай гары») [25]. У

1934-35 гг. раскопкі працягваў Г.І.Пех, які перадаў у гродзенскі музей 170 артэфактаў. Пазней матэрыялы раскопак ў Ваўкавыску ўвайшлі ў зборы створанага дзяржаўнага краязнаўчага музея (1940г.) [12].

Калекцыі археалогіі гродзенскага музея папаўняліся дзякуючы грамадскай ініцыятыве прадстаўнікоў інтэлігенцыі горада, з якімі Ядкоўскі асабіста сябраваў. Гэта ў першую чаргу члены Таварыства аматараў прыроды: заснавальнік гродзенскага заалагічнага парка Ян Каханоўскі (1894–1942 гг.) і натураліст, стваральнік музея прыроды (1926 г.) Станіслаў Жыўна. Так, вялікая калекцыя наканечнікаў дроцікаў і стрэл з Паўночнай Амерыкі была перададзена Жыўнай музею пасля вяртання з эміграцыі ў ЗША ў 1924 г. [12]. Ю.Ядкоўскі і Я.Каханоўскі праводзілі сумесныя гістарычныя і археалагічныя даследаванні Гродна, Аўгустова, Сувалак, распрацавалі адзін з першых на Беларусі турыстычных даведнікаў «Гродна і ваколіцы. Аўгустоўскія азёры». З вандровак Каханоўскага па р.Ула, прытоку Мерачы паміж вёскамі Кашэты і Рудня Лідскага уезда, каля в.Дубічы (недалёка ад Начы і Рудні) у 1931–36 гг. музей атрымаў калекцыю крамянёвых вырабаў мезаліта-неаліта, толькі за 1931–32 гг. звыш 1,6 тыс. адзінак захавання (далей а. з.). Ёсць знаходкі,перададзеныя Каханоўским крэмневых вырабаў з в.Шандубра,што на поўднёвы захад ад Друскенік, у 0,5 км ад знакамітага «Райграда»– старога русла Нёмана, дзе па легендзе праваліўся пад зямлю горад. Бадай, самая вялікая калекцыя эпохі каменага веку – пачатку эпохі бронзы паходзіць з тэрыторыі абмялеўшага ў 1841 г. «Салацкага паазер'я» з «астравамі» Ліхацкім і Запур'янскім, і з вёскі Запур'е, што ў 2 км на поўнач. Гэта калекцыя сфарміравалася ў выніку сумесных экспедыцый Каханоўскага і Ядкоўскага ў 1931–1936 гг. [12].

Асаблівую цікавасць, як археалагічныя крыніцы, прадстаўляюць неапублікаваныя матэрыялы раскопак пахавальных помнікаў Гродзеншчыны, даследаваныя Ю.Ядкоўскім у 1934 і 1935 гадах. Гэта курганны могільнік у Вялікай Бераставіцы, які яшчэ ў 1932 г. пачаў раскопваць уладальнік зямлі граф Станіслаў Касакоўскі, а інвентар (64 адзінкі – кераміка, упрыгажэнні) перадаў у музей [1, арк. 112-127], і могільнік X–XII ст. каля в.Мігова Гродзенскага ўезда [2, арк. 190-192]. Могільнік у Мігова, амаль разбураны ў выніку гаспадарчай дзейнасці, быў выяўлены гімназістамі лагера перадавой аховы, што дзіслацыраваўся на правабярэжжы Нёмана ў в.Коматава (р.Котра). У аддзеле РКіС ГДГАМ захоўваецца архіў Ядкоўскага, у якім аўтарам гэтых радкоў былі знойдзены дакументы, што тычацца хода і вынікаў раскопак. Гэта перыядычны друк, планы могільнікаў, аб'ектныя фатаздымкі і малюнкі, фатаздымкі пахавальнага інвентара, перапіска з удзельнікамі прац. Так, «Kurjer Poranny» ад 16.08.1935 г. у артыкуле «Археалагічнае адкрыццё каля Гродна» паведамляе наступнае: «Адкрытыя пахаванні размяшчаліся радамі, былі абнесены вялікімі валунамі з адным або двума слаямі вымасткі па абраду трупаспалення, а таксама трупапалажэння. У раскапаных пахаваннях знаходзілася па адной урне, аздобленых лінейным арнаментам або без яго. У жаночых пахаваннях знаходзіліся скроневыя колцы, бронзавыя пярсцёнкі, шкляныя пацеркі

і прасліцы з шыфера або бурштыну; у мужчынскіх – брускі, крэсіва і жалезныя зашпількі». У публікацыі змешчана і пачутае журналістам меркаванне Ю.Ядкоўскага наконт этнічнага паходжання насельніцтва рэгіёна: «...матэрыял важнага значэння для гістарычнай навукі, які даказвае, што гэта славянскія пахаванні X–XII стст. Гэта адкрыццё абвяргае прапагандуемую Літоўскую версію, якая адмаўляе рассяленне славян над Нёманам вышэй Гродна ў раннім сярэднявеччы...»[13]. У выданні «Pod prond» журналіст В.Чыстоўскі асвятляе ход прац і, ў некаторай ступені, методыку на прыкладзе раскопак двух пахаванняў: «Мясцовыя жыхары называлі гэта месца «скапцы»....Шкляныя пацеркі сведчаць, што гэта славянскае пахаванне, паколькі ў яцвяжскіх пахаваннях пацеркі не сустракаюцца....-пасля зняцця камянёў, ўтвараючых кола дыяметрам 3 м, можна яго раскопваць. Тры лапаты здымаюць зямлю слой за слоям. Нарэшце ёсць. Што? Попел. Дзе-нідзе відаць у слоі пяску нешта белае. Але, акрамя попелу, нічога не аказалася. Лёгкае расчараванне.

У наступны дзень тэрыторыю разбілі трыянгуляцыйнай сеткай. Пахаванні не круглыя, як першапачаткова здавалася, а амаль прамавугольныя з вялікіх цэлых валуноў, пастаўленых проста, памерамі пераважна каля 4 на 2 м, цела пакладзена разам з прадметамі,...урна пастаўлена пры ступнях нябожчыка, пахаванне пакрыта слоям камянёў, брукам. Для славянскіх пахаванняў характэрны адзін слой бруку, для яцвяжскіх – некалькі. Звычайна на самым пахаванні адбывалася трызна, бо побач з чалавечымі касцямі можна заўважыць косці жывёл. Пахаванне ўтварала ўзгорак, які з цягам часу рабіўся ніжэйшым; цяпер відны толькі вяршыні бакавых камянёў. Пры раскопках здымаецца спачатку толькі слой зямлі, каб адкрыць камяні, потым фатаграфуюць пахаванне. Далей здымаецца брук і слой зямлі аж да «martwicy» (слоя на якім быў збудаваны), не даставаючы аднак з яго нічога. Пасля поўнай ачысткі, яшчэ некалькі разоў фатаграфуецца, а далей урна, аздабленні, прылады, начынне (добрай захаванасці) перадаюцца ў музей; рэшткі касцей акуратна засыпаюцца.З усяго шкілета лепш за ўсё захаваліся чэрап і косці ног» [1, арк. 172].

Ядкоўскі планаваў грунтоўную навуковую публікацыю па выніках раскопак вышэй згаданых могільнікаў і, можна меркаваць, што частка дакументаў была перавезена ім у Варшаву на новае месца працы (1940 г). Матэрыялы раскопак і дакументы, якія засталіся ў Гродна, пасля адпаведнай апрацоўкі будуць у хуткім часе апублікаваны супрацоўнікамі аддзела археалогіі ГДГАМ.

Дырэктар гродзенскага музея вёў інтэнсіўную перапіску з мэтай акумуліраваць усе звесткі аб выпадковых археалагічных знаходках. Ядкоўскі правяраў атрыманую інфармацыю, дабіваўся перадачы матэрыялаў ў музей, кантраляваў або забараняў раскопкі мясцовых энтузіястаў на тэрыторыі Беластоксага ваяводства. Напрыклад, пісьмом ад 6.05.1930 г. ён патрабуе ад магістрата Індуры спыніць раскопкі гарадзішча (так званай «гары каралевы Боны») згодна з распараджэннем ад 6 марта 1928 г., арт. 35, 36, 37, 43 [2, арк. 11]. Аднак перапыніць усе самачынныя раскопкі,

відаць, было не магчыма. З другога боку, аматары археалогіі самі звярталіся па дапамогу да Ядкоўскага. Так, у 1932 г. каля в.Курашова Бельск-Падляскага павета настаўнікам М.Давідзюком былі раскапаныя тры кургана, інвентар з двух пахаванняў і іх апісанне, фатаздымкамі і малюнкамі аб'ектаў ён па просьбе Ядкоўскага даслаў у музей [2, арк.28-38]. У археалагічнай калекцыі ГДГАМ захоўваюцца матэрыялы з г.Суража Беластоцкага ваяводства з раскопак, якія праводзіў Ю.Ядкоўскі ў 1936 г. Арганізаваць і правесці даследаванні дапамог краязнаўца, вучыцель агульнаадукацыйнай школы А.Стафиньскі [10, с.89-90]. Уладальнік «Шведскай гары» ў Ваўкавыску Л.Радомскі ў 1926–1932 гг. перадаў у музей звыш 50 знаходак вырабаў з крэменю і прадметы XII–XIII стст. [12].

Калекцыі археалогіі музея папаўняліся і выпадковымі знаходкам з горада Гродна: двуручны меч XIV–XV стст. даўж. 107 мм, знойдзены на агародзе Генрыка Залеўскага пры вул.Пілсудскага №19, на глыбіні 2 м (гэты меч павінен быў стаць выдатным экспанатам запланаванай Ядкоўскім збраёўні ў Каралеўскім Замку); праселка з вул.Замкавай; наканечнік дзіды XIII ст. са Старога замка з боку вул.Св.Казіміра (1933 г.); праселка і каменная сякера з левабярэжжа Немана па вул. Крывой, што побач са старымі яурэйскімі могілкамі, дзе ў 1933 г. пракладвалі водаправод, і г.д. [2, арк. 2-8, 17, 104-105].

У жніўні 1924 г. нарэшце было прынята рашэнне аб перадачы значных плошчаў Старога замка музею. Падчас правядзення ў верасні-кастрычніку 1924 г. агульных абмераў замка, з вонкавага боку, побач з уяздной брамай Ядкоўскі заклаў шурф глыб. 0,5 – 1,5 м, шыр. 60–80 см, дзе былі знойдзены фрагменты дэкаратыўнага аздаблення фасадаў палаца, капітэль з выявай льва, некалькі дзесяткаў фрагментаў паліхромнай кафлі, сграфіці з часоў перабудовы замка пры Яне III Сабескім [16, с.7]. У 1935 г. Ядкоўскі правёў археалагічныя даследаванні інтэр'ера і абследаваў падмуркі гродзенскай Барысаглебскай царквы. Были ўскрыты пахаванні пад падлогай у алтарнай частцы і пахаванне каля паўднёва- ўсходняй апсіды. Менавіта дзякуючы напружанай працы Ядкоўскага як археолага ў 30-х гг. фактычна сфарміраваліся ўсе калекцыі раздзела археалогіі Гродзенскага дзяржаўнага музея. У выніку земляных прац і археалагічных раскопак (вясна 1931–1936 гг.) было канчаткова вырашана спрэчнае пытанне аб лакалізацыі летапіснага Городно. Аб гэтым сенсацыйным адкрыцці напісана шмат. Да сённяшняга часу добра захавалася планы, справаздачная і інш. дакументацыя [22]. Пазней археолагамі і гісторыкамі на падставе гэтых крыніц былі зроблены высновы па пытаннях гісторыі Гродна, якія часта не супадалі са сцвярджэннямі Ядкоўскага. Гэта тлумачыцца як іншай методыкай правядзення археалагічных даследаванняў Ядкоўскім (без увагі на стратыграфію культурных напластаванняў, з метадычнымі памылкамі), так і іншымі канцэптуальнымі падыходамі [24, с.9]. Раскопкі Здзіслава Дурчэўскага на Старым замку ў 1937–1939 г. праводзіліся на высокім для таго часу навуковым узроўні [5]. У выніку, атрыманыя археалагічныя матэрыялы і па сённяшні дзень з'яўляюцца бясцэннымі крыніцамі для дас-

ледаванняў. Агульная колькасць даваенных збораў з раскопак Гродна ў 1932–1939 гг. складала 11 тыс. а. д. [3, с.15].

Пасля Вялікай Айчыннай вайны пачаўся новы этап у археалагічным даследаванні Гродзеншчыны, якому адпавядае II этап камплектавання археалагічных калекцый ГДГАМ 1949–1989 гг. У рамках артыкула ўяўляецца магчымым толькі назваць найбуйнейшыя паступленні ў фонды – большасць з іх агульнавядомы па публікацыях даследчыкаў. Яны звязаны з раскопкамі маскоўскага археолага М.М.Вароніна на тэрыторыі гродзенскага Старога Замка (1949 г. – 4,717 тыс. а. з.) [18], разведкамі археолагаў Ленінградскага аддзялення Інстытута гісторыі матэрыяльнай культуры АН СССР С.А.Тараканавай (1951 г. – 717 а. з.), Ф.Д.Гурэвіч (1955–1956 гг. – 1766 а. з.) [4], раскопкамі К.В.Паўлавай (1965 г.), археалагічнымі раскопкамі беларускіх даследчыкаў К.Т.Кавальскай, Г.І.Пеха ў 1950-я гг. і інш.

Цікавымі археалагічнымі крыніцамі валодае ГДГАМ з раскопак гарадзішч: Індура XI – XIII стст. (кіраўнік– навуковы супрацоўнік музея К.Т.Кавальская, 1955-1956 гг.), з гарадзішча старажытнарускага горада Турыйска (сумесныя раскопкі Кавальскай і Пеха ў 1961–1962 г г.), Гальшанскага гарадзішча XII – XIV стст. (раскопкі Я.Г.Звяругі, 1970 г. – 238 а. з.). Так атрымалася, што негледзячы на вялікае значэнне гэтых матэрыялаў для гістарычных даследаванняў нашага рэгіёну, яны пачалі публікавацца ў поўным аб'ёме толькі нядаўна [19, с.123 – 137].

У 70–80-я гг. значна папоўніліся калекцыі археалогіі ГДГАМ, дзякуючы маштабным і працяглым раскопкам на гродзенскім Старым Замку археолагаў Я.Г. Звяругі ў 1971–73 гг., М.А.Ткачова ў 1971, 1985–88 г.г, А.А.Трусава ў 1977, 1981, 1983–89 гг., А.К.Краўцэвіча ў 1986–89 г.г. [24, с.15-16], а таксама раскопкам Мірскага і Крэўскага замкаў у 1980-е гг. [23].

На сучасным этапе, для забеспячэння дынамічнага мэтанакіраванага камплектавання археалагічных калекцый ГДГАМ, былі вызначаны асноўныя напрамкі гэтай дзейнасці. У 1987–1989 гг. дырэкцыяй ГДГАМ былі заключаны дагаворы аб правядзенні археалагічных даследаванняў каля в.Плёткі, і ў в.Ражанка Шчучынскага р-на Гродзенскай вобл. пад кіраўніцтвам супрацоўніка інстытута гісторыі НАН канд. гістарычных навук А.В.Квяткоўскай з удзелам навук. супрацоўнікаў аддзела археалогіі музея Р.М.Акінчыца, Н.А.Пачобут. У красавіку 1998 г. былі праведзены разведачныя працы ў в.Ражанка на левым беразе р.Тур'і, дзе па звестках жыхароў у 60-я гг. знаходзіліся курганы. У той жа час быў абследаваны маёнтак Пацаў, што прыкладна ў 1 км ад мястэчка на высокім ўзгорку, які ўзнімаецца ад р.Тур'і. У верасні 1998 г., верасні – кастрычніку 1999 г. праводзіліся раскопкі сярэдневяковага паселішча на месцы «Курганы» ў Ражанке. Калекцыя ўтрымлівае фрагменты паліванага, непаліванага, моранага посуду, гаршковую і каробкавую кафлю XIV–XVII ст.ст. З раскопак селішча і могільніка X ст. каля Плётак у фонды паступіла 256 а. з. [9].

У 1996 г. ад археолага Я.Г.Звяругі былі набыты калекцыі са старажытных Слоніма, Турыйска, Ваўкавыска, з гарадзішча Гарані і інш. помнікаў Верхняга Панямоння [17]. Калекцыю маёлікавага посуду з раско-

пак ганчарнай майстэрні ў Гродна перадаў у музей археолаг Р. М. Акінчыц [7]. Цікавыя матэрыялы трапілі ў музей з раскопак па вул. В.Траецкая пад кіраўніцтвам Г.М.Семянчука з ўдзелам навуковага супрацоўніка музея Н.А.Лявусік [20, с. 347 – 356]. У 2001-2002, 2004 – 2005 гг., дзякуючы актыўнаму супрацоўніцтву музея з археолагамі В.С.Абухоўскім і В.Л.Лакізай, значна папоўніліся фонды музея калекцыямі археалагічных матэрыялаў пераважна неаліта-бронзы (X – I тыс. да н.э.) з вядомых помнікаў Пархуты-1, Пархуты-2 у Дзятлаўскім р-не, Бершты-2, Бершты-4 у Шчучынскім р-не, Жылічы-1, Хамуты ў Гродзенскім р-не. Зараз у фондах археалогіі ГДГАМ захоўваецца каля 33 тыс. а. з. асноўнага фонду (лічба будзе ўдакладняцца па выніках апошняй інвентарызацыі.)

Такім чынам, разгледжаны асноўныя этапы камплектавання археалагічных калекцый аднаго са старэйшых музеяў Беларусі. Археалагічныя калекцыі – нязменная крыніца для вывучэння старажытных эпох гісторыі чалавецтва. Разам з тым яны з'яўляюцца неабходным звяном і ў вывучэнні многіх бакоў гісторыі і культуры перыяда сярэднявечча. Археалагічныя крыніцы застаюцца навуковым фактам, захоўваюцца пасля знішчэння археалагічных помнікаў, выкарыстоўваюцца ў гістарычных даследаваннях [6, с.51]. Навуковая каштоўнасць іх залежыць ад многіх фактараў. Зразумела, найбольшую каштоўнасць прадстаўляюць менавіта археалагічныя калекцыі, атрыманыя ў выніку навуковых археалагічных даследаванняў.

Гісторыя фарміравання археалагічных калекцый ГДГАМ дазваляе зрабіць некалькі высноў. У 20-я – пач. 30-х гадоў яны фарміраваліся ў асноўным дзякуючы энтузіязму краязнаўцаў і аматараў старажытнасцяў, а дзейнасць прафесіянала часта абмяжоўвалася кантролям, магла заключацца ў дапамозе правядзення распачатых раскопак, а таксама ў прыцягненні да музея рэчаў, якія знаходзіліся ў прыватных руках. Гэта было абумоўлена найперш недастатковым развіццём археалагічнай навукі і музейнай справы на Гродзеншчыне ў той час. У пасляваенны перыяд пачынаецца планамернае і мэтанакіраванае даследаванне Гродзеншчыны прафесіяналамі. Матэрыялы, якія паступалі ў музей у гэты час, у большасці, паходзілі з экспедыцый АН СССР, Інстытута гісторыі АН БССР, Архітэктурна-археалагічнай экспедыцыі Беларускага рэстаўрацыйна-праектнага інстытута, ГДГАМ. З гэтага часу археалагічныя калекцыі носяць больш поўны і сістэмны характар.

Літаратура і крыніцы

1. Архіў Ю. Ядкоўскага., справа №2.

2. Архіў Ю. Ядкоўскага., справа №3.

3. Голубович В. И., Цегак-Голубович Е. В. Новые материалы по истории Гродно // Архив ГГИАМ.

4. Гуревич Ф. Д. Древности Белорусского Понеманья. – М., 1962.; Отчёты о работах Славяно-литовского отряда Прибалтийской экспедиции за 1955 и 1956 гг. // Архив ГГИАМ.

5. Durczewski. Z. Stary zamek w Grodne w swetle wykopalisk dokonanych w latach 1937-1938. – Grodno, 1939.

6. Ісаенка У.Ф. Археалагічныя крыніцы / Энц. Археалогія і нумізматыка Беларусі. – Мн.,с. 51.

7. Калекцыйны вопіс на калекцыю маёлікавага посуду з раскопак майстэрні ганчара ў г. Гродна ў 1989-1990 гг. з раскопак Р. М. Акінчыца. // Архив ГГИАМ.

8. Калекцыйны вопіс кафлі XIV-XVIII ст.ст. з раскопак Старога замка ў Гродне. Аб'ект № 0-95. Інв. № 1. – Мн., 1995 // Архіў ГДГАМ.

9. Квятковская А. В. Отчёты о проведении археологических исследований в м. Рожанке, д. Ельне, д. Аздобичи Щучинского р-на Гродненской обл. в 1998г.; 1999г. – Мн., 1999; 2000; Отчёты о проведении археологических исследований у д. Плётки Щучинского р-на Гродненской обл. в 1997г.; 1998г.; 1999г. – Мн., 1998; 1999; 2000.

10. Кізюкевіч Н., Пачобут Н. Археалагічныя матэрыялы з даследаванняў г.Суража ў 1936г. у фондах ГДГАМ // Podlaskie zeszyty archeologichne. – Biaiystok, 2005. – № 1. – С. 89-120.

11. Клейн Л. С. Археологические источники. – Ленинград, 1978.

12. Кніга паступленняў ГДГАМ 1940-1941 г.г..

13. Odkrycia arheologiczne pod Grodnem // Kurjer Poranny. – 16 sierpnia, 1935.

14. Muzeum w Grodnie. Sprawazdanie z czynnoci za roki 1920-1922. – Grodno, 1923.

15. Muzeum w Grodnie. Sprawazdanie z czynnoci za 1923. – Grodno, 1924.

16. Muzeum w Grodnie. Sprawazdanie z czynnoci za 1924. Rocznik II. – Grodno, 1925.

17. Описи находок из раскопок Слонима в 1968г.; селища близ г. п. Красносельский Волковыского р-на в 1984 г.; селища близ д. Хведевичи Слонимского р-на в 1979 г.; городища близ д. Горани Смаргоньского р-на за 1978, 1980, 1981 гг. // Архив ГГИАМ.

18. Опись коллекции из раскопок Нижней церкви гродненской экспедиции 1949 г. под руководством Н. Н. Воронина.; Опись коллекции северного раскопа.; Опись коллекции южного раскопа.

19. Семянчук Г., Лявусік Н., Юркавец Ю. Матэрыялы з даследаванняў Індурскага гарадзішча 1955-1956 гг. // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – Мн., 2003. – №7. – С. 123-137.

20. Семенчук Г., Леусик Н., Юркавец Ю. Результаты археологических исследований в Гродно в 2001 году.// Badania arheoiogichne w Polsce pylnocnowschodniej i na zohodniej Biaiorusi. – Мн., 2002. – С. 347 – 356.

21. Ньneïko A. Wydobyi z zemi gryd o ktyrym nikt nie wiedziai. Wspomnie o Jyzefie Jodkowskim. Biaiystok, 2000.

22. Sprawazdanie Kuratorjum Zamkowego w Grodnie za lata 1932 i 1933 гг.

23. Трусов О. А. Отчёты о проведении археологических раскопок на территории Старого замка в г. Гродно в мае-июне 1985, Кн.1-3; апреле – июле 1986 г.; июле-октябре 1987 г. // Архив ГГИАМ.

24. Трусаў А. А., Собаль В. Е., Здановіч Н. І. Стары замак у Гродне XI – XVIII стст. – Мн., 1993.

25. Jodkowski J. Grodzisko Woikowyskie. – Grodno, 1925.

Ю.В. Юркавец, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ГАРАДЗІШЧА ЛЯ в. ШАДЗІНЦЫ ГРОДЗЕНСКАГА РАЁНА

На дадзены момант у Гродзенскім раёне вядома некалькі такіх археалагічных помнікаў як гарадзішчы. Гэта гарадзішча ў г.Гродна, Індурскае, Жылічскае, Адэльскае гарадзішчы. Дзякуючы наяўнасці добра бачных на паверхні земляных умацаванняў амаль усе гарадзішчы Гродзенскага раёна вядомы яшчэ з XIX ст. [2, с.154, 155, 149].

У 1999 г. студэнты Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Я.Купалы Ян Лялевіч і Дзяніс Нарэль ля в.Шадзінцы (Васілевіцкі с/с) выявілі раней невядомыя земляныя ўмацаванні. Абследаванне знойдзеных умацаванняў і навакольных мясцін праводзілася аўтарам ў 2004 – 2005 г.

Гарадзішча размешчана за 150 м на паўднёвы ўсход ад в.Шадзінцы (мал. 1: 1). Знаходзіцца сярод поля на схіле (мае нахіл ў паўднёвы бок). Схілы і пляцоўка гарадзішча моцна параслі дрэвамі і кустамі, так што вала амаль не бачна. З паўднёвага ад гарадзішча боку праз 20–25 м у нізіне цячэ безыменны ручай.

Мясцовая назва гарадзішча – «Касцельная гара». Мясцовыя жыхары расказалі легенду аб тым, што калісьці на гэтым месцы існаваў касцёл, які знік пад зямлёй.

Помнік вылучаецца вельмі маленькімі памерамі: унутраная пляцоўка авальнай формы, з вельмі няроўнай паверхняй, памерам 20Ч16 м. Дыяметр гарадзішча па грэбні вала 27 м па лініі захад-усход і 29 м па лініі поўнач-поўдзень (мал.2). Амаль такія ж памеры мае Верхаўлянскае гарадзішча – свяцілішча, якое знаходзіцца ў Бераставіцкім раёне [1, с. 124].

Вал размешчаны па краі пляцоўкі. Вышыня вала са знешняга боку з поўначы і з усходу складае 2 м, з поўдня – 2,5 м, і з захаду – 3 м. Вельмі

Мал. 1. Сітуацыйны план гарадзішча ля в.Шадзінцы.
(1 – гарадзішча, 2 – камень- следавік)

добра захаваліся валы з паўночнага і заходняга бакоў, паўднёвы вал – аплыты. Сляды рова не прасочваюцца. Уезд на гарадзішча адсутнічае.

Даследаванні, праведзеныя на гарадзішчы летам 2005 г. паказалі, што ўнутраная пляцоўка гарадзішча не мае культурнага слоя, адразу пад дзірваном пачынаецца мацярык, а ўсе няроўнасці пляцоўкі маюць прыроднае паходжанне.

Вал быў насыпаны з зямлі інтэнсіўнага шэрага колеру, у якой было знойдзена некалькі невялікіх кавалкаў керамічнага ганчарнага посуду і некалькі фрагментаў костак. У падножжа вала з унутранага боку знаходзілася вялікая колькасць сярэдніх і мелкіх валуноў. Амаль ля падножжа паўночнага вала з унутранага боку была выяўлена яма, глыбінёй каля 40 см, на дне якой бачныя некалькі камянёў. Мяркуючы па гэтаму факту, каменная вымастка ў падножжа вала маецца, як мінімум, з захаднягa і поўночнага бакоў.

Валы, таксама ўмацаваныя камянямі, маюць гарадзішчы Касцянёва і Кульбачына Шчучынскага раёна [3, с. 104]. Вялікая колькасць камянёў сярэдніх памераў зафіксавана пры прарэзцы вала гарадзішча Збочна Слонімскага раёна [4, с. 394].

З мэтай пошуку селішча, якое магло б адносіцца да гарадзішча, былі абследаваны навакольныя палі, але станоўчых вынікаў гэта не прынесла.

Адзіным выяўленым археалагічным помнікам, які мог быць звязаны з гарадзішчам стаў камень – следавік. Ён знаходзіцца прыкладна за 100 м. на поўнач ад гарадзішча (мал. 1: 2). Камень мае памеры каля 1,8?1Ч0,8 ? роўную паверхню, на якой маюцца 2 невялікіх паглыблення. На адным з яго бакоў прадрапаны крыж.

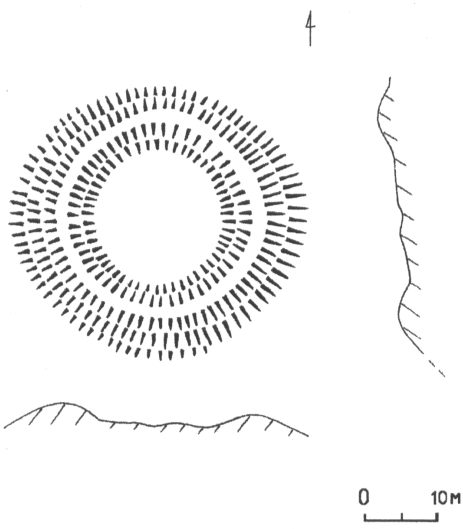

Мал. 2. План гарадзішча ля в.Шадзінцы

Такім чынам, знойдзеныя на помніку фрагменты керамікі вельмі маленькія і не даюць магчымасці датавання. Мяркуючы па малым памерам і адсутнасці культурнага слоя, гарадзішча магло выконваць абарончыя функцыі і з'яўляцца гарадзішчам – сховішчам, але зусім не выключаны варыянт, што гэта гарадзішча – свяцілішча.

1. Зайкоўскі Э.М. Верхаўлянскае свяцілішча // Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. – Мн.,1993. – С.124

2. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; Рэд. кал.: С.В.Марцэлеў (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелСЭ, 1986. – 371 с., іл.

3. Піваварчык С.А. Сацыяльна – гістарычная тыпалогія гарадзішч Панямоння X – XIII ст. // Гістарычна – археалагічны зборнік. – Мн., 1992. – С. 93 – 108.

4. Піваварчык С.А. Археалагічныя даследаванні помнікаў фартыфікацыі ў Беларускім Панямонні // Badania archeologiczne w Polsce pyinocno – wschodnej i na zachodniej Biaiorusiw latach 2000 – 2001. – Biaiystok, 2002. – S. 393-399.

Е.Т. Колендо, БГУ, г. Минск

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ МОНУМЕНТАЛЬНОГО ЗОДЧЕСТВА В ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

Монументальное зодчество получило широкое распространение в Гродненской области. Область занимает лидирующую позицию в республике по количеству существовавших и сохранившихся памятников. Это объясняется рядом исторических факторов, основным из которых выступает северо-западное направление угрозы для Беларуси со стороны крестоносцев. Поэтому именно в западном регионе возникли предпосылки к развитию оборонного зодчества. Кроме того, принадлежность Западной Беларуси к Польше до 1939 года сократило пагубное влияние разрушительных тенденций 20 – 30-х гг. на памятники культуры.

В середине XIII века на территории, где граничат Гродненская, Минская и Брестская области, начало формироваться Великое княжество Литовское, столица которого располагалась первоначально в Новогрудке. С укреплением и расширением молодого государства начали появляться новые города, которые обзаводились оборонительными сооружениями, призванными защищать ВКЛ от внешних врагов. Таким образом, постепенно создавалась разветвленная сеть каменных замков и укрепленных городищ. В их расположении просматривается определенная закономерность. Они размещены не хаотично, а представляют упорядоченною структуру.

При детальном исследовании данного аспекта можно заметить, что оборонительные сооружения выстраиваются дугообразно вокруг столицы ВКЛ с ориентацией дуги на запад. Подобный полукруг напоминает собой половину многоугольника, в узлах которого находились замки. В

свою очередь вокруг этих узлов формировались многоугольники поменьше, которые были призваны защищать прилегающие территории. Исследования на топическом уровне, вероятно, могут обнаружить многогранники еще более низкого порядка. В общем виде получается сложная картина кольцеобразных структур нескольких уровней, выходящих из одной точки и направленных на запад.

Такое построение хорошо укладывается в рамки теории графов – теории Кристаллера – Леша. Суть ее состоит в том, что населенные пункты возникают не сами по себе, а стремятся занять наиболее благоприятное положение по отношению к окружающим объектам в зависимости от своего ранга. Вокруг крупных населенных пунктов формируется сетка меньших, причем по форме они напоминают правильные многоугольники (графы). К каждому крупному тяготеют одновременно 5 – 6 меньших поселений. Любому таксономическому уровню присуща своя сетка населенных пунктов.

Законы этой теории вполне логично должны были в особенности проявиться в монументальном зодчестве. Ведь если размещение простых поселений подчинялось получению экономической выгоды, то строительство оборонительных сооружений преследовало гораздо более важную цель – защиту от врагов. Поэтому учитывались не только выгоды конкретного места, но и положение его по отношению к другим замкам.

В нашем случае центром первого порядка в начале выступает первая столица ВКЛ – Новогрудок. До перенесения столицы в Вильно в 1316 году он представлял политический центр, вокруг которого концентрировалась военная сила того времени. Он контролировал земли Понемонья и мешал продвижению крестоносцев вглубь ВКЛ. С потерей своего статуса Новогрудок по-прежнему имел большое значение в плане обороны. Что подтверждается непрерывной перестройкой замка в XIII – XIV веках, в результате чего он стал, пожалуй, самым сильным городом Беларуси. Этому способствовали выстроенные позднее Костельная, Посадская, Колодезная башни, «Щитовка» и Дозорец, Малые и Меские ворота, соединенные каменными стенами и окруженные еще линией деревянных укреплений.

На расстоянии 50 – 100 км от Новогрудка появились замки второго порядка, к которым можно отнести Кревский, Лидский, Волковысский и Слонимский замки. Первоначально они охраняли подходы к Новогрудку и вглубь страны с севера, запада и юга. Первые два имели общегосударственное значение, сохранились до наших дней, а два последних имели укрепления более слабые и сведения о них дошли до нас только в документальных источниках. Их возникновение и реконструкция датируются приблизительно одним и тем же временем – первой половиной XIII столетия. Причем замки Лиды и Крева послужили основой, вокруг которой только позднее появились поселения.

С изменением политической ситуации формирующийся вокруг Новогрудка граф постепенно утратил свое влияние. Сам город потерял статус центрального места первого порядка. В новых условиях все большее значение начинает набирать Вильно. Геополитический вектор сместился от старой столицы к новой, тем самым, заложив основу складывания нового графа. Для его построения были использованы уже имеющиеся замки, то есть старый и новый многоугольники получили общую сторону в виде фортификаций Лиды и Крева. Но новая цепь, находясь на расстоянии 80 – 150 км от Вильно, уходила дальше на запад в сторону Гродно, а не на юг, как было раньше. В итоге замки Волковыска и Слонима, утратив былое значение, постепенно ушли в небытие, а замки северной части области, получив новый импульс, начали укрепляться с еще большей силой (сейчас большая часть сохранившихся памятников монументального зодчества находится на севере Гродненской области). Особая роль при этом отводилась Гродненскому замку, который должен был принимать на себя первые удары внешних агрессоров. И действительно он осаждался крестоносцами в 1284, 1296, 1306, 1311, 1312, 1328, 1361, 1363, 1373, 1376, 1393 годах.

В зоне «притяжения» крупных замков размещались оборонительные постройки третьего порядка, куда входили меньшие по размерам в основном деревянные замки, укрепленные городища и бастионные сооружения. Среднее расстояние между центром и местными укреплениями составляла 20 – 40 км, что равно многограннику с диаметром 40 – 80 км. Сейчас мало сохранилось памятников данного порядка. Наиболее хорошо они идентифицируются в Литве. Это – построенные для защиты Вильно – замки в Троках (Тракай) и Медниках (Медининкай). Исключением является сохранившийся на территории Гродненской области замок в Гераненах, расположенный приблизительно посередине между Лидой и Кревом. В остальных случаях единственным следом остаются земляные укрепления, встречающиеся в Гродненской области повсеместно. Вокруг Слонима следы земляных укреплений встречаются в деревнях Особняки, Збочно; вокруг Волковыска – Мстибово, Лысково; вокруг Гродно – Одельск; вокруг Лиды – Костенево, Кульбачина, Турийск, Городище, Трабы; вокруг Новогрудка – Дятлово, Осташин, Городище. Размещаются они неравномерно: иногда охватывая замок со всех сторон (Новогрудок), иногда прикрывая только одно направление (Слоним).

В принципе не следует исключать и узлы четвертого порядка, которые могли формироваться вокруг отдельных городищ. Но если они существовали, то у них были небольшие укрепления, и они имели местное значение. Исследование таких графов следует вести на топическом уровне и скорее уведет нас от монументального зодчества к археологическим памятникам.

Параллельно защитным цепям, организованных для обороны ВКЛ, формировалась фортификационная цепь для осуществления агрессивных целей. Она выстраивалась соседними государствами для борьбы с ВКЛ, но поскольку во многом повторяла белорусские границы, то ее можно включить в общую оборонительную систему. Основная часть этой линии находится за пределами Беларуси и поэтому не рассматривается. Ее след проявляется на территории Беларуси в виде Каменецкой башни (1276 – 1288), которая была выстроена галицко–волынскими князьями в целях обороны от молодого соседа.

Сложная система граф вышеизложенной схемы вовсе не предполагает строгое соответствие теории. Она вовсе не отменяет иные закономерности распространения памятников монументального зодчества, а скорее стремится включить их в себя. В рассматриваемый период большая роль отводилась природному фактору, а теория граф применима в первую очередь к густозаселенным территориям (В.Кристаллер вывел свою теорию на примере густозаселенных районов юга Германии). Существенным остается стремление разместить укрепления на берегах, в местах слияния рек (Гродно, Слоним, Волковыск); на господствующих высотах (Новогрудок, Крево). Но, претерпевая значительные отклонения от теоретических построений в силу различных факторов, это всего лишь подтверждает общее правило. Освоение какой-либо территории представляет собой социально-культурный процесс, и поэтому всегда будет подчиняться социальным законам.

Таким образом, налицо существование сложной взаимосвязанной системы размещение оборонительных конструкций. Ее условно можно назвать «Новогрудско-Виленской системой оборонного зодчества». Она полностью сформировалась приблизительно в XIII – XV веках в рамках романского и готического архитектурных стилей из-за постоянной угрозой внешнего вторжения. На основании вышеописанной системы при районировании культурного наследия нашей страны целесообразно выделять Новогрудско-Виленского района оборонного зодчества, включающего Гродненскую область, север Брестской и выходящий за пределы Беларуси.

Литература и источники

1. Архітэктура Беларусі: Энцыкл. Давед / Беларус. энцыкл.; Рэдкал.: А. А. Воінаў і інш. – Мн.: БелЭн, 1993. – 620 с.: іл.

2. Самусік А.Ф. Помнікі гісторыі і культуры Беларусі: Вучэб. дапаможнік / А.Ф.Самусік. Мн.: БДЭУ, 2004. – 209 с.

3. Ткачоў М.А. Замкі Беларусі. – Мн.: Полымя, 1977. – 84 с.

4. Гродненская область. Общегеографический атлас. – Мн.: РУП «Белкартография», 2002. – 24 с.

У.П. Серпухаў, БДУ, г.Мінск

БЕЛАРУСЫ Ў ЭТНІЧНАЙ СТРУКТУРЫ ВІЛЕНШЧЫНЫ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX СТАГОДДЗЯ НА АСНОВЕ ЛІТОЎСКІХ І ПОЛЬСКІХ КРЫНІЦ

Першыя працы, якія прадстаўлялі рассяленне насельніцтва, распаўсюджанне мовы і культуры, з'яўляюцца на пачатку XIX стагоддзя. Мелі яны спачатку апісальны характар і канцэнтравалі шчвагу на пэўных фальклярыстычных рысах. Трэба адзначыць працы С.Плятэра (1825), І.Словачыньскага (1833–1839), а таксама грунтоўнўю працу аўтараў пачатку XIX ст.: М.Баліньскага і Е.Ліпіньскага (1846) [2, с. 25]. У гэтых працах адлюстравана тагачасная лінгвістычная граніца паміж вескамі, у якіх сяляне размаўлялі па-літоўску, і тымі, у якіх карысталіся т.зв. славянскім дыялектам. Праца мае вялікую пазнаваўчую каштоўнасць, бо адлюстроўвае ўжо даўно існую сітуацыю. Аўтары выразна акрэслілі змены, якія адбываліся на літоўска-беларускім паграніччы. Эвалюцыя была вялікая і асноўвалася на перанясенні славянска-літоўскай граніцы на Захад. Вёскі, насельніцтва якіх у сваёй большасці было каталікамі, паступова паддавалася працэсам дэлітуанізацыі. На аснове старых дакументаў М.Баліньскі і Т.Ліпіньскі сцвярджалі, што да шведскіх войн у XVII ст. цэлы Віленскі павет быў літоўскамоўны. Пасля ваенных знішчэнняў пачаўся наплыў з усходу беларусаў [1, с. 58]. У вёсках на ўсход ад Вільні ў той час па-літоўску ўжо не гавораць. Ва ўсіх раёнах Віленшчыны па правы бок Віліі (Neris), а таксама ў многіх вёсках па леваму боку ракі яшчэ дамінавала ў 30-я гады літоўская мова. Аднак па ўсходняй частцы Віліі людзі размаўлялі па-польску і па-беларуску.

На падставе сур'езных даследванняў, заснаваных на багатай лінгвістычнай літаратуры, П.Гаўчас і А.Відугірыс прадставілі працэсы моўнай дэлітуанізацыі наступным спосабам: «Па аб'ектыўных прычынах ва ўсіх сферах жыцця на месцы літоўскай мовы ўсе больш і больш узмацнялася беларуская мова і часткова польская. Працэс моўнай змены паступова займаў асноўныя цэнтры, аколіцы гарадоў, найважнейшых дарог і г.д. Усе гэта прыводзіла да таго, што ў сярэдзіне XIX ст. узмацнілася славянізацыя літоўскамоўнай частцы насельніцтва. У сувязі з гэтым з'яўляецца новая форма славянізацыі вяскоўцаў – масавы пераход на польскую мову. У другой палове XIX стагоддзя щ месцах ужывання літоўскай мовы пачынае распаўсюджвацца польская мова, а не беларуская» [2, с. 25].

На тэрыторыях, якія ўваходзілі ў склад Расійскай Імперыі, праводзіліся т.зв. «рэвізіі». Гэта былі дастаткова прымітыўныя спісы насельніцтва. Выкарыстоўвалі іх у ваенных і падаткавых мэтах. Дакладнасць іх была не вельмі высокая. На некаторых тэрыторыях лічба насельніцтва была завышанай, на іншых, наадварот, заніжанай. Не толькі агульная лічба

насельніцтва насцярожвае, але і дадзеныя адносна нацыянальнага складу не дакладныя. Справа ў тым, што калі вёўся ўлік, нацыянальная свядомасць сялянскай масы, а гэта была большасць на тэрыторыі Імперыі, была нізкай. Чыноўнікі ўпісвалі нацыянальнасць, не пытаючы людзей прыватна, а толькі групова згодна ўласнага погляду ці нават інтуітыўна. Першая рэвізія, якая закранула землі былой І Рэчы Паспалітай, а таксама паўночна-ўсходнія літоўска-беларускія крэсы, была V рэвізія (1796 г.). Вынікі былі выдадзены толькі ў 1808 годзе. На літоўска-беларускіх землях (можна прыняць прыблізна абшар сучасных Беларусі і Літвы) апытана 5159,7 тыс. жыхароў, у тым ліку літоўцаў было 624,0 тыс, ці 12,1 % агульнага засялення. Трэба адзначыць, што пераважала на гэтай тэрыторыі беларускае насельніцтва – 3220,0 тыс. Польскага насельніцтва запісана 280,3 тыс. [2, с. 26].

Чарговая IX рэвізія была праведзена на падставе царскага маніфеста з 1850 года. Падобна як і ў папярэдніх перапісах, пад увагу ўзяты літоўска-беларускія землі, на якіх пражывала 6315,5 тыс жыхароў, у тым ліку 877,2 тыс. літоўцаў (13,9 % ад агульнай заселенасці). На тэрыторыі Польскага Каралеўства налічвалася 251,8 тыс. літоўцаў. Разам – 1129,0 тыс. насельніцтва літоўскай нацыянальнасці. Трохі пазней праведзена X рэвізія (1859 г.), якая ахапіла Расійскую Імперыю разам, у тым ліку і Польскае Каралеўства. Вынікі перапісу на літоўска-беларускай тэрыторыі добра паказаны ў табліцы 1.

Табліца 1.

Вынікі перапісу 1859 г. на літоўска-беларускай тэрыторыі.

Беларусы	**3 598,9 тыс.**	**ці 55,0 % агульнага нас-ва**
Літоўцы	931,7 тыс.	14,2 %
Рускія	644,7 тыс.	9,9 %
Яўрэі	551,9 тыс.	8,4 %
Палякі	338,5 тыс.	5,2 %
Украінцы	278,5 тыс	4,3 %
Латышы	155,4 тыс.	2,4 %
Немцы	21,6 тыс.	0,3 %
Іншыя нацыянальнасці	19,1 тыс.	0,3 %
Р а з а м	6 540,3 тыс.	100,0 %

Крыніца: Eberhardt P. Przemiany narodowosciowe na Litwie. – Warszawa, 1997. – S.27.

З табліцы добра відаць, якая этнічная сітуацыя назіралася ў другой палове XIX ст. на літоўска-беларускіх землях. Нават калі і ёсць хіба, пераважная колькасць беларусаў відавочна. Пётр Эберхардт, каменціруючы вынікі перапісу, адзначыў, што тут заніжана колькасць палякаў і завыша-

на колькасць рускіх. А колькасць літоўцаў на аналізаванай тэрыторыі набліжаецца да 1,0 млн. жыхароў.

На тэрыторыі ўсёй Расійскай Імперыі пасля Х рэвізіі адзначана 1203,8 тыс. літоўскага насельніцтва. У працы В.Кабузана ў месцы, дзе ўпамінаецца аб колькасці літоўскага насельніцтва ў граніцах Расіі, адначасова прадстаўлены на аснове працы П.Кеппена дадзеныя аб колькасці літоўцаў ва Усходняй Прусіі [2, с. 27]. Згодна з гэтай інфармацыяй, у 40-х гадах XIX ст. у Гомбіньскім раёне (Gumbinl) 191,9 ?ыс.літоўцаў, у тым ліку ў павеце Нізіны (Nemunymas) 25,3 тыс., у павеце Тыльжа 22,8 тыс., у павеце Рагнета 21,1 тыс. і г.д. Разам на гэтых тэрыторыях на сярэдзіну XIX ст. пражывалі каля 1,4 млн. літоўцаў. У гэты час распаўсюджанне літоўскай мовы было адносна моцным. У наступныя дзесяцігоддзі, ажно да пачатку XX ст. этнічныя літоўскія тэрыторыі змяншаюцца. З аднаго боку, у выніку інтэнсіўных працэсаў германізацыі пачалі скарачацца тэтыторыі, на якіх жылі літоўцы, ва Усходняй Прусіі. А з Усходу назіраецца ўплыў беларускай і польскай моў, што прыводзіць да славянізацыі літоўскай масы, якая пражывае між сярэднім Неманам і сярэдняй Дзвіной.

Можна сцвердзіць, што скарачэнне літоўскіх этнічных абшараў хутчэй праходзіла ў частцы Усходняй Прусіі. У пачатку XIII ст. сяляне яшчэ карысталіся літоўскай мовай [3, с. 79]. На працягу наступных 200 гадоў моўная граніца набліжаецца да Нёмана. У выпадку Усходняй Прусіі ўлады праводзілі палітыку германізацыі. А праз нямецкамоўную школу і адміністрацыю і наплыў нямецкіх каланістаў адбываўся паступовы працэс знікнення літоўскай мовы. Пачынае ўплываць польскі двор і польскамоўны касцёл. У заходнім напрамку адбываецца экспансія беларускай мовы. Такім чынам, паступова адбывалася славянізацыя сялянскага насельніцтва і знікненне літоўскай мовы. Беларусізацыя часта звязвалася з адначасовым выкарыстаннем двух або трох моў. Пазней сярод літоўскамоўнага насельніцтва нацыянальная палярызацыя адбывалася пад уплывам веравызнанёвай прыналежнасці. Католікі выразна далучалі сябе да палякаў. Праваслаўныя ж, якія карысталіся беларускай мовай, атаясамлялі сябе спачатку з рускімі, а потым з беларускай этнічнай групай. Да сярэдзіны XIX ст. не вялося ў гэтым накірунку ніякіх навуковых даследаванняў. Таму інфармацыя і погляды часам пазбаўлены навуковай сілы. Этнічныя пагранічча, на якія пранікалі ўплывы розных культур, рэлігій ці моў, узбуджалі большае зацікаўленне даследчыкаў. Гэта тычыцца ўсяго літоўска-беларускага пагранічча, а больш канкрэтна Віленшчыны [4, с. 45].

Літоўскі дэмограф П.Гаўчас, у дзвюх сваіх апрацоўках (1983, 1993), зрабіў некалькі статыстычных XIX-вечных прац, якія спрабавалі акрэсліць этнічную структуру літоўска-беларускага пагранічча. Даследчыкі абапіраліся на ўжо ўпамянутыя раней рэвізіі і касцельныя матэрыялы. Але ў гэтых крыніцах шмат памылак. У сярэдзіне XIX ст. грамадская свядомасць сялянскай масы не была яшчэ дастаткова высокай. Адзіным вызначальным крытэрыем была мова, аднак сяляне часта карысталіся мясцовымі дыялектамі ці адначасова дзвюма мовамі.

Першая інфармацыя, якая заслугоўвае ўвагі ў справе падліку этнічнага складу насельніцтва, тычыцца 1857-1858 гадоў і была апублікавана ў 60-я гады XX ст. Тут вялікі ўклад зрабілі даследчыкі, якія знаходзіліся на службе ў расійскіх улад. Статыстычныя аналізы ахоплівалі частку былога Вялікага княства Літоўскага, у тым ліку Віленскую губерню. На іншых літоўска-беларускіх губернях этнічны склад больш стабільны і не падлягаў зменам. Сялянскае насельніцтва Ковенскай і заходняй частцы Віленскай губерні ў пераважнай большасці карысталася літоўскай мовай. Губерні, якія знаходзіліся больш на ўсход, былі заселены праваслаўным беларускамоўным насельніцтвам [2, с. 30].

На аснове звестак, прадстаўленых П.Гаўчасам, польскі гісторык Пётр Эберхардт прадставіў этнічную структуру Віленскай губерні. Статыстычны аналіз рабіўся ў адзін і той час, у 1857-1858 гг., але вынікі вельмі розныя. Працэнтная колькасць літоўцаў вагаецца між 50,0 % (М.Лебедкін) і 23,6 % (П.Бацюшкаў і М.Янжуль), палякаў – паміж 12,3 % (А.Корава) і 24,7 % (Р. дэ Эркерт). Істотная розніца пры падліку беларусаў, якіх паміж 20,2 % налічыў М.Лебедкін і 46,9 % у П.Бацюшкава і М.Янжуля. Р. дэ Эркерт увогуле не выдзяляў беларусаў, бо каталікоў ён далучыў да палякаў, а праваслаўных – да рускіх. Погляд Р. дэ Эркерта аб вялікай сувязі паміж каталіцтвам і ідэнтыфікацыяй сябе палякамі сярод славянскамоўнага сялянства на польска-беларуска-ўкраінскім пагранічча стаіць пад пытаннем, а расійскія этнографы ўвогуле лічаць яго памылковым [2, с. 30].

Такім чынам, этнічны склад разглядаемай Віленскай губерні вельмі супярэчлівы. Этнічная сітуацыя была неўстабілізавана, а будучая эвалюцыя змен яшчэ складаная для акрэслення. Дадзеныя перапісу паказваюць, што на тэрыторыі Віленскай губерні існуе вялікая група палякаў. Губерню можна нават вобразна падзяліць на дзве часткі: літоўскую (заходнюю) і беларускую (усходнюю). Але гэта ўсяго толькі спроба зрабіць аналіз этнічнага складу насельніцтва Віленшчыны ў другой палове XIX стагоддзя на аснове пераважна польскіх і літоўскіх крыніц.

Літаратура і крыніцы

1. Appelebaum A. Mikdzy Wschodem a Zachodem. Przez pogranicza Europy. – Warszawa, 2001.

2. Eberhardt P. Przemiany narodowoњžiowe na Litwie. – Warszawa, 1997.

3. Kurzowa Z. O mowie Poliakyw na kresach wschodnich. – Krakyw, 1993.

4. Stoczewska B. Litwa, Biaioruњ, Ukraina w muњli politycznej Leona Wasilewskiego. – Krakyw, 1998.

С.В. Донских, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродна

ЗАПАДНОБЕЛОРУССКИЙ РЕГИОН В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ: ОПЫТ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ ДЕКОНСТРУКЦИИ

Попытка осмысления феномена западно-белорусского региона в контексте постмодернистских понятий-метафор это не просто дань интеллектуальной моде. В основе данного опыта лежит гипотеза об эвристическом потенциале рассмотрения прошлого/настоящего Западной Беларуси сквозь призму политически детерминированных смыслопорождающих топонимов.

Понятие деконструкции было предложено французским философом Жаком Деррида (1930 – 2004) в рамках его известного проекта «Грамматологии» и получило широкое распространение в различных современных интеллектуальных течениях с приставкой «пост...». Демонстрируя возможности деконструкции, сам мыслитель сознательно не пытался давать ей традиционную «рационализированную» дефиницию. Это вынуждены были сделать исследователи Дерриды, которые породили целый ряд определений деконструкции:

- «В целом деконструкция – это разборка концептуальных оппозиций, поиск «апорий», моментов напряженности между логикой и риторикой, между тем, что текст «хочет сказать», и тем, что он принужден означать»;

- «Деконструкция – это не критика, не анализ и не метод, но художественная транскрипция философии на основе данных эстетики, искусства и гуманитарных наук, метафорическая этимология философских понятий...» [1].

В данном контексте опыт культурно-исторической деконструкции западно-белорусского региона можно рассматривать как попытку выявления тех сознательных и неосознанных смыслопорождающих моментов (связанных с неизбежной интертекстуальностью любого понятия), которые связаны с региональным определением и самоопределением Западной Беларуси. При деконструкции понятия Западной Беларуси нас интересует не означаемая им реальность, но детерминированные самим понятием смыслы и подтексты, которые задают исследовательские подходы и парадигмы.

Понятие Западной Беларуси продукт политических реалий XX века. Его «золотое время» – первая половина этого столетия, точнее 20 – 50-е годы прошлого века. При первом приближении это классический неологизм, результат исторически сложившегося равновесия сил на полпути между Варшавой и Москвой в результате Рижского мира 1921 г. По его итогам и появляется в советской науке понятие «Западной Белоруссии» [2, с.166-167].

Географическая «привязка» с западом позволяет не только локализовать данный регион в пространстве, но связывает его в советском сознании с враждебным Западом – главным противником грядущего коммунизма. Но в словосочетании с Белоруссией это имплицитно закладывает возможность/необходимость «выхода» за существующую границу, ибо за «западно-белорусским» – захваченным/угнетаемым/полонизированным, просматривается идеологический конструкт XIX века – «западнорусский» – отторгнутый/окатоличенный/ополяченный [3]. В обоих случаях вектор актуализации понятия направлен на воссоединение со «своим», исконным – Западной Русью/Западной Белоруссией. Различие лишь в том, что для «западнорусизма» центр тяжести воссоединения лежал в области внутренней политики (польское землевладение, костел, русская школа и т.д.), а для «западнобелорусизма» воссоединение мыслилось как внешняя задача, да еще и с реваншистским подтекстом. В межвоенный период в СССР хорошо помнили, что поход Красной Армии на Берлин был остановлен под Варшавой, похоронив надежды на мировую революцию.

При этом борьба советской власти за воссоединение Западной Белоруссии с БССР выглядит для своего времени достаточно легитимно, учитывая широкое распространение идеи права наций на самоопределение в рамках Версальской системы, и позволяет избежать обвинений в имперских амбициях. Ведь Советское государство борется за «лучшую жизнь» для одного из «малых народов» – белорусов. В то же время Белоруссия фонетически ассоциируется с Россией, что делает задачу «воссоединения Западной Белоруссии» не просто локальной задачей, но почти «общесоюзным» делом. Наконец, понятие Западной Белоруссии позволило окончательно развести эту территорию с Польшей и что особенно важно, Литвой. Ведь еще в 1918 г. для Советской власти граница Литвы и Беларуси не была чем-то самоочевидным (Литовско-Белорусская ССР). Тем самым понятие Западной Белоруссии надолго отсекало для белорусской интеллектуальной традиции возможности опоры/ идентификации с «литвинским/великолитовским» культурно-историческим наследием. Ведь для своего полноценного бытия «западное» неизбежно нуждается в «восточном». «Грамматологически» невозможно «западное западнее запада». Белорусское же «восточное» это БССР в «межвоенном треугольнике» Минск – Витебск – Гомель и своеобразным нормативным центром – Могилевом. Исторически в основе этого белорусского центра эпохи модерна лежало «Белорусское наместничество» 1772 г. [4, с. 306-308], в то время как большая часть Западной Белоруссии много веков соотносилось с полонизированной «исторической Литвой» [5].

После второй мировой войны широко распространенное понятие Западной Белоруссии уходит в тень, становится полуофициальным, но широко распространенным. «Ордодоминантное забвение» Западной Белоруссии не было абсолютным. Понятие признавалось лишь как историческое, ограниченное в своем бытии 20 – 30-ми годами XX века. О нем всегда вспоминали на ежегодных торжествах 17 сентября, посвященных

«воссоединению» трудящихся Западной Белоруссии с БССР и сразу же забывали на следующий день: «Мавр сделал свое дело – мавр может уходить». Акцент делался на нивелировке «западно-белорусского» и «восточно-белорусского». На официальном уровне бытия «здесь и сейчас» было принято говорить не о Западной Белоруссии в целом, но и двух белорусских краях: Гродненской области – «Панямонні» и Брестской области – «Пабужжы».

Однако понятие «Западной Белоруссии» оказалось востребованным на неофициальном, повседневном уровне. Оно оказалось востребованным для демаркации советской «зоны процветания», выгодно отличавшейся даже на фоне «образцово-показательной» советской республики БССР от всего советского пространства с его «хроническим дефицитом». По мере кризиса советской системы, когда все «западное» стало притягательно манящим и идеализированным, понятие «западно-белорусского» стало потенциально опасным. Оно ассоциировалось с более высоким уровнем жизни, культурными стандартами, зримыми свидетельствами «западного, но отнюдь не тлетворного влияния»: первой газетой, парком, железной дорогой, светским женским ученым заведением, каналом, театром, медицинской школой, замками и костелами, представительской демократией и даже возможностью приема иностранного (польского) телевидения!

Явно обнаружившаяся к концу 70-х годов XX века престижность «западно-белорусского» стала вызывать некоторые опасения. Конструкт «западно-белорусского» обнаружил в себе несомненный потенциал для региональной идентификации не только «исконного» белорусского и польского населения, но и русских «внутренних мигрантов». Для последних «западное» обладало притягательным ореолом престижности, а «белорусское»/«почти русское» позволяло успешно ассимилироваться на региональном уровне уже во втором поколении [6, с.26-37].

С превращением БССР в независимую Республику Беларусь понятие «Западной Белоруссии» трансформировалось в Западную Беларусь, а по мере укрепления белорусской государственности появилось и политически корректное для унитарного государства понятие «западного региона Беларуси». Здесь деконструкция обнажает новые аспекты «западнобелорусской» экзистенции. В своем классическом (советском) варианте Западная Белоруссия не имела собственного регионального измерения. Все ее качества определялись внешним образом по отношению к национальному центру. «Западно-белорусское» рассматривалось как деформированный вариант «исконно-белорусского».

В дефиниции «западного региона Беларуси» имплицитно заложен акцент на региональное своеобразие. Латинское «region» (район, область) не случайно этимологически предшествует средневековому «regnum» (королевство). Ведь для средневековой латинской мысли христианизированная, и потому «священная», Римская империя продолжала существовать, несмотря на политическую независимость своих регионов-королевств. Поэтому любой регионализм рано или поздно генетически предрасполо-

жен поставить вопрос о перераспределении властных полномочий. Свидетельством этому является политически активный и влиятельный современный регионализм в рамках Евросоюза.

В контексте современного регионализма модно рассматривать Западную Белоруссию как пограничье, что дает возможность «инокультурному» бытию обрести легитимный статус («свои чужие») [7, с.407-410]. Причем самоосмысление Западной Беларуси как региона-пограничья позволяет встраивать ее в более широкие культурно-исторические контексты, а не ограничиваться только национальными рамками. В рамках регионализма можно пытаться возродить «исконные», близкие к этнополитическим формы локальной идентификации, например – «великолитовской», что вообще выводит нас за рамки собственно «западно-белорусского» дискурса в «донациональный» контекст [8]. Впрочем, последнее пока воспринимается как откровенно маргинальное явление.

Таким образом, понятие Западной Белоруссии возникло в конкретной геополитической ситуации крушения континентальных империй и появления национальных государств по аналогии с понятием Западной Руси российского позднеимперского дискурса «западнорусизма». Первоначально это была лишь «утраченная/отторгнутая» территория. Наложенное на реальность посредством политических и идеологических рычагов понятие Западной Белоруссии стало основой своеобразного регионального самосознания на рубеже XX – XXI в., которое тяготеет к диалогу с популярным в объединенной Европе регионализмом.

Литература и источники

1. Гурко Е. Деконструкция: тексты и интрепретация. Деррида Ж. Оставь этот имя (Поскриптум), Как избежать разговора: денегации. – Мн., 2001; Деррида Ж. О грамматологии. – М., 2000; Маньковская Н.Б. Эстетика постмодерна. – СПб., 2000; Ильин И.П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996; Культурология. XX век Словарь. – СПб., 1997.

2. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мн., 2000.

3. Цьвікевіч А. «Западна-русізм»: Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. – Мн., 352; Черепица В.Н. Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества. – Гродно, 1998.

4. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края. – Мн., 2004.

5. В дискуссии после данного доклада Э.АМазько отметил существенный для понимания «генеалогия» понятия «Западная Белоруссия» факт: деятели белорусского национального движения на территории Западной Белоруссии в 20-30-х годах XX в. не употребляли этого понятия. Они рассматривали эти земли как собственно белорусскую, исконно белорусскую территорию – «Terra Sacrum» белорусской нации с городами-символами Вильно, Гродно, Новогрудком. Единственным социальным носителем этого понятия была КПЗБ – Коммунистическая партия Западной Белоруссии.

6. Разенфельд У.Д., Бяспамятных М.Н., Кабяк Г.М, Шчалбаніна Г.М. Сацыякультурныя дэтэрмінанты нацыянальнага развіцця (заходні рэгіён Беларусі) //

Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць: Мат-лы навук. канферэнцыі. – Гродна, 1998.

7. Донских С.В. Гродненщина в XXI веке: пограничье в условиях глобализации // 60-летие образования Гродненской области: Мат-лы науч. конф. – Гродно, 2004.

8. Куплевіч В. Асноўныя тэзы вялікалітоўскай дзяржаўніцкай ідэі // Yarrava Vвlikaa Litva. – 2001. – № 1.

С.П. Марозаў, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

МАРАЛЬНА-ПАЛІТЫЧНЫЯ ПОШУКІ СТУДЭНТАЎ ВІЛЕНСКАГА УНІВЕРСІТЭТА І СУДОВАЯ СПРАВА ПРАФЕСАРА ІГНАТА АНАЦЭВІЧА

Пасля разгрому ў Віленскім універсітэце, які ў першай трэці XIX ст. рыхтаваў кадры інтэлігенцыі для Беларусі і Літвы, тайнага студэнцкага таварыства філаматаў новы рэктар ураджэнец Слоніма Венцаслаў (Вацлаў) Пелікан пад эгідай куратара Віленскай навучальнай акругі сенатара Мікалая Навасільцава праводзіў рэформу навучальнай установы з мэтай выкаранення сярод студэнтаў апазіцыйных настрояў і прышчэплівання вернасці трону. Паколькі універсітэт адчувальна ўплываў на інтэлектуальнае і грамадска-палітычнае жыццё значнай часткі ўсходняй і цэнтральнай Еўропы, імператар Мікалай I і правіцель заходніх губерняў вялікі князь Канстанцін Паўлавіч надзялілі іх дзеля барацьбы з «паўсюдна існаваўшым сярод моладзі духам уяўнай свабоды» [1, арк. 102 адв.] шырокімі паўнамоцтвамі. Гэта быў час рэакцыі і пераследу прагрэсіўнай прафесуры і студэнцтва.

Ва універсітэцкае жыццё ўвялі жорсткія правілы і пакаранні за іх парушэнне. Забаранялася без асаблівай прычыны збірацца разам, без дазволу выходзіць за горад, уступаць у таварыствы – каб не распаўсюдзілася сярод студэнцкай моладзі вальнадумства. Да яе ставіліся як да школьнікаў. Практыкаваліся цялесныя пакаранні. За найменшыя правіны студэнтаў выдалялі з універсітэта. Укаранілі сістэму данасіцельства і правакатарства – і любыя «бунтоўныя» намеры студэнтаў адразу станавіліся вядомымі кіраўніцтву. За моладдзю ўстанаўліваўся паўсюдны нагляд: у класе, касцёле, на кватэры, у горадзе [2, арк. 38 адв. – 39, 44–45 адв.]. Універсітэцкая паліцыя не сядзела без справы. Сістэма пераследу, якая надзвычай развілася ў 1826–1827 г., зламала лёс дзесяткам юнакоў таго студэнцкага пакалення.

На змену выдаленай за вальнадумства перадавой, любімай студэнтамі прафесуры, якая адчувала сваю адказнасць за лёс краю і гэтай моладзі, прыйшлі выкладчыкі, невядомыя ў навуцы, абыякавыя да лёсу краю, якія замест павагі выклікалі ў студэнтаў толькі пагарду [3, с. 108–111].

Павел Кукальнік, напрыклад, узведзены на кафедру сусветнай гісторыі, выкладаў «пародыю гісторыі», без найменшага разумення прадмета і велічы свайго прызвання. Замест паказу духу і атмасферы стагоддзяў, народаў і вялікіх асоб ён абмяжоўваўся чытаннем пажоўклых папер або несусветным трызненнем з кафедры, з якой да яго вяшчаў знакаміты і ўсімі любімы Іаахім Лялевель. У сумным становішчы знаходзіўся той студэнт, які пад пагрозай зняволення або выгнання вымушаны быў слухаць П.Кукальніка пасля І.Лялевеля [4, с. 394].

Пагарду і нянавісць моладзі выклікала і новае універсітэцкае кіраўніцтва, якое, не перастаючы пры кожным выпадку дэманстраваць свой клопат пра маральнасць студэнтаў, само не вылучалася высокім маральным узроўнем. Шматлікія раманы В.Пелікана, п'яныя оргіі і карцёжныя гульні з удзелам сенатара М.Навасільцава, саветніка Байкова, прафесараў М.Мяноўскага, Беркмана, братоў Кукальнікаў ведала ўся Вільня. Атрымалі галоснасць фінансавыя злоўжыванні В.Пелікана і яго клікі, якую сучаснік Станіслаў Мараўскі назваў «генерацыяй нягоднікаў» [5, с. 347].

Настроі студэнтаў падтрымлівала віленская публіка, сярод якой увесь час кружылі дражлівыя анекдоты і колкія вершыкі на адрас універсітэцкага начальства. Аўтарам многіх з іх быў паэт Антон Гарэцкі – яго байкі з палітычнымі намёкамі паўтарала ўся Вільня.

Кожны новы факт пераследу студэнтаў – а яны заўсёды станавіліся набыткам галоснасці – ўзмацняў нянавісць да кіраўніцтва. Нябачная рука біла вокны рэктарскай кватэры, раскідвала па горадзе ўлёткі з памфлетамі на яго адрас. Сярод юнакоў знаходзіліся і такія, што, не ўдаючыся ў пралікі наступстваў, задумвалі звольніць моладзь ад праследуючага яе злога генія. Той навадніў вуліцу, на якой жыў, ахоўнікамі, якія сцераглі яго спакой [4, с. 396–397]. Ці не першы ў гісторыі прыклад утрымання аховы пры рэктары, чаго не практыкавалася ні ў адным з універсітэтаў.

У той атмасферы пераследу, нагляду і даносаў студэнтамі была прадпрынята спроба разгарнуць дзейнасць новага тайнага таварыства пад назвай «Патрыёты Айчыны», або «Племя сарматаў» з прэтэнзіяй на працяг справы філаматаў. Гэта быў час, калі псіхоз канспірацыі, здавалася, агарнуў усю Еўропу.

Заснавалі таварыства ў кастрычніку 1827 г. студэнты-першакурснікі Канстанцін Заха з Гродзенскай губерні і Адам Траскоўскі. Кіраўніком арганізацыі прызначылі Іосіфа Гранткоўскага, які быў старэйшым за іх, ужо чалавекам жанатым і карыстаўся даверам астатніх. Пачаўся пошук аднадумцаў. Фелікса Лісоўскага і Юльяна Фіжана першымі ўзмоцнена намаўлялі да сябе далучыцца. У бліжэйшай будучыні планавалася значнае пашырэнне кола змоўшчыкаў, у перспектыве – заснаванне філіялаў арганізацыі ў месцах канцэнтрацыі студэнцкай або вучнёўскай моладзі: гарадах Гродне, Мінску, Брэсце, Беластоку, Львове, Познані, Варшаве, Кракаве, Любліне, Сандаміры.

Галоўнай мэтай сваёй дзейнасці таварыства абвяшчала аднаўленне незалежнай Рэчы Паспалітай у межах да 1772 г. Для дасягнення гэтай

мэты вырашылі супрацоўнічаць з іншымі аналагічнымі таварыствамі. Быў распрацаваны ўстаў арганізацыі, клятва вернасці і клятва маўчання, уведзена сімволіка [6].

Але ў тых умовах студэнцкае таварыства было асуджана. Сістэма даносаў, прышчэпленая ва універсітэце, прывяла да абрыву дзейнасці «сарматаў», або «патрыётаў» – так называлі сябе члены арганізацыі – яшчэ на стадыі яе фарміравання. Яшчэ толькі рыхтаваліся праграмныя дакументы, а ужо правакатар Юльян Фіжан, якому Канстанцін Заха неасцярожна прапанаваў уступіць у саюз, данёс рэктару аб стварэнні новага таварыства і прынёс яго пракламацыю. Два месяцы ішло сакрэтнае назіранне за змоўшчыкамі, падслухоўванне.

К.Заха ў роспачы, што ўсё выкрыта, задумаў адчайны крок – забойства рэктара, а потым уцёкі ў Паўднёвую Амерыку [7, с. 485]. Гэта былі надзвычай дзіцячыя і безразважныя планы.

У пачатку 1828 г. пачаліся арышты і вобыскі. «Патрыётаў» спачатку ўтрымлівалі ва універсітэцкім будынку, пасля перавялі ў кармеліцкі манастыр. Спецыяльна створаная камісія на чале з Байковым вяла сакрэтнае следства. Яна адзначала, што ў падобныя тайныя таварыствы ўваходзяць большай часткай студэнты, «выдатнейшыя ў навуках» [1, арк. 100 адв.]. К.Заха трымаўся на допытах мужна. Не ўвільваў ад адказнасці і А.Траскоўскі. Затое І.Грантоўскі выдаваў ўсё і ўсіх.

Камісія прыгаварыла заснавальнікаў таварыства К.Заху і А.Траскоўскага да пакарання пяцідзесяццю ударамі розаг, Ф.Лісоўскага – дваццацюпяццю. Іх выключылі з універсітэта і аддалі ў салдаты з высылкай ў дзеючую армію на Каўказ. Яшчэ двух студэнтаў, І.Грантоўскага і Ігнатовіча, аддалі на пакаянне ў манастыр, пасля чаго першага выслалі на радзіму, у Валынскую губерню, пад нагляд паліцыі, а другога вярнулі ва універсітэт [1, арк. 4 адв. – 5, 97 адв.].

Выкрыццё «Племя сарматаў» стала фармальнай зачэпкай для расправы з віленскім прафесарам беларускага паходжання, ураджэнцам Малой Бераставіцы Ігнатам Анацэвічам, які цудам уцалеў у час разгрому юрыдычнага факультэта 1823–1824 г. Ён меў вялікі ўплыў на студэнцкую моладзь і быў «шкодным» сваім вальнадумствам і патрыятызмам.

Пры вобыску на кватэры К.Захі быў знойдзены пісаны яго рукой разарваны ліст, адрасаваны універсітэцкаму прафесару, без указання яго прозвішча, з запрашэннем прыняць кіраўніцтва над тайным таварыствам. На допытах «сарматы» паказалі, што да ідэі аднавіць саюз філаматаў іх падштурхнулі лекцыі І.Анацэвіча, прасякнутыя гарачай любоўю да айчыны [4, с. 391], што збіраліся яго праінфармаваць аб закладанні свайго саюза і прапанаваць яму кіраўніцтва арганізацыяй [7, с.484]. На яго пала падазрэнне ў падбухторванні студэнтаў да стварэння тайнага таварыства.

Прафесара ўзялі пад хатні арышт, правялі вобыск на кватэры, канфіскавалі паперы. Следства не знайшло доказаў сувязі Ігната Анацэвіча са студэнцкім таварыствам. Падазрэння, якое заслугоўвала бы ўвагі камісіі, ён не выклікаў. Аднак сумненні наконт яго «добранадзейнасці» засталіся.

Моцна ўражаны, зняважаны хатнім арыштам і вобыскам і, відаць, натхнёны апраўданнем, прафесар кінуў выклік некаторым людзям з універсітэцкага начальства: дэкану медыцынскага факультэта М.Мяноўскаму, сакратару універсітэцкага праўлення Мержаеўскаму, рэктару. І.Анацэвіч западозрыў іх у змове з мэтай пазбавіцца ад яго, бо ён занадта шмат ведаў пра іх фінансавыя злоўжыванні. Абураны прафесар расказваў пра ўжытыя адносна яго рэпрэсіўныя меры ўсім сябрам і знаёмым. Па Вільні пайшлі чуткі пра суд над студэнтамі, які да выканання прыгавору павінен быў трымацца ў сакрэце. Грамадская думка чарговы раз апалчылася супраць рэктара.

Аддаленых вынікаў гэтага свайго кроку Ігнат Анацэвіч, канешне, прадбачыць не мог. Распачаўшы барацьбу, ён наклікаў на сябе такія сілы, перад якімі ён з усёй сваёй эрудыцыяй, аўтарытэтам, энергіяй і сувязямі, аказаўся на першым этапе безабаронным. Распачаўшы як абвінаваўца, ён не толькі развітаўся з універсітэцкай кар'ерай, але і быў кінуты на лаву падсудных.

Абвінавачаны ў нацыяналізме, «заганным ладзе думак» і «шкодным уплыве» на моладзь, І.Анацэвіч быў адхілены ад пасады. 14 мая пад паліцэйскім канвоем яго выдалілі з Вільні і выслалі на радзіму, у Малую Бераставіцу, дзе быў святаром яго брат Міхаіл, пад строгі паліцэйскі нагляд.

Вядомы вучоны, першы беларускі даследчык гісторыі Вялікага княства Літоўскага застаўся без працы і сродкаў існавання. А за спробу абараніць сябе і высланых на Каўказ студэнтаў хадайніцтвам перад высокімі саноўнікамі імперыі яго яшчэ і аддалі пад суд. Гродзенскі гарадскі суд і крымінальная палата апраўдалі прафесара. Віленскі генерал-губернатар іх рашэнне ўхваліў. Але сенатар М.Навасільцаў і вялікі князь Канстанцін Паўлавіч, які глядзеў на справы вачамі М.Навасільцава, з гэтым рашэннем не захацелі згадзіцца. Справа прафесара прайшла шматлікія інстанцыі і з 1832 г. разглядалася ў Пецярбургу: міністрам адукацыі, сенатам, міністрам юстыцыі, Дзяржаўным саветам, імператарам. Толькі ў пачатку 1836 г. сенат вызваліў яго ад адказнасці, фактычна прызнаўшы невінаватым [8, с. 82–96].

Шматгадовая апала, у якую папаў І.Анацэвіч, выбіла яго з жыццёвай каляіны, пазбавіла умоў для навуковай працы. Гэта, разам з канфіскацыяй падчас арышту яго навуковых матэрыялаў, не дало вучонаму магчымасці стварыць капітальную гісторыю Вялікага княства Літоўскага, над даследаваннем якой ён працаваў усё жыццё. Апала вучонага пазбавіла беларусаў і літоўцаў магчымасці ўжо ў першай палове XIX ст. займець сваю уласную раннюю нацыянальную гісторыю.

Літаратура і крыніцы

1. Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Ф. 378, 1828 год, спр. 644 «Следственное дело о тайном обществе Сармацкое племя или Приверженцы Отечества, здесь же о магистре Онацевиче, Горецком, Лисовском, Заборовском, Жемойтеле, Цехановиче. Началось 25 марта 1828 года». – 267 арк.

2. Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Ф. 721, воп. 1, спр. 775 «О полиции, учрежденной в Виленском университете для надзора за студентами с 1822 по 1833 год». – 222 арк.

3. Onacewicz I. Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na гкск generaia Rosen // Nowosilcyw w Wilnie w roku szkolnym 1823/4. Dol№czona Nota o kuratorii Nowosilcowa, podana na гкск generaia Rosen przez Onacewicza. Wyd. J.Lelewel. – Warszawa, 1831. – S. 93–115.

4. Iwaszkiewicz J. Z pamiкtnikyw H.Klimaszewskiego // Ksiкga pami№tkowa ku uczczeniu 350 rocznicy zaioїenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wilecskiego. – T. 1. – Wilno: Nakiadem Uniwersyteta Stefana Batorego, 1929. – S. 384–403.

5. Morawski S. Kilka lat miodoњci mojej w Wilnie (1818–1825). – Warszawa: Pacstwowy Instytut Wydawniczy, 1959. – 641 s.

6. Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі. Ф. 109. І экспедыцыя. Вопіс 3, 1828 год. Спр. 164 «О студентах Виленского университета Захе, Тржасковском, Гронтовском, Лисовском и других, учредивших тайное общество под названием «Племя сарматов или общество приверженцев Отечества» и о ректоре университета Пеликане и прочих должностных лицах». – 198 арк.

7. Iwaszkiewicz J. «Plemiк sarmatyw». Kartka z dziejyw tajnych zwi№zkyw na Uniwersytecie Wilecskim // Ateneum Wilecski. – 1923. – № 3–4. – S. 481–505.

8. Iwaszkiewicz J. Ignacy Їegota Onacewicz – historyk Litwy: Z dziejyw dawnego Uniwersytetu Wilecskiego / Wydai L.Їytkowicz // Studia i materiaiy z dziejyw nauki polskiej. – Warszawa.1961. – Seria A, zeszyt 4. – S. 41–126.

М.А. Ступакевич, ГрГУ им. Я.Купалы, г. Гродно

СРЕДНЕЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ЖЕНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.

Вторая половина XX в. стала временем кардинальных перемен в экономической и общественно-политической жизни Беларуси и всей Российской империи. Это оказало влияние и на развитие народного образования и педагогической мысли. Широкий размах приобрело движение за всесословное женской образование. Важным событием в жизни женской школы всей Российской империи стало открытие в 1858 г. в Петербурге женского училища ведомства императрицы Марии (жены императора Павла I) для приходящих девиц. Мариинское ведомство – это особое ведомство, которое существовало в России с конца XVIII в. и заведовало женскими заведениями (институтами благородных девиц, училищами, сиротскими приютами). Открытие в Петербурге Мариинского училища обратило на себя внимание Виленского военного губернатора В.И. Назимова. 9 августа 1858 г. он подал в Главный совет женских учебных заведений ходатайство об открытии в губернских городах Северо-Западного края, по примеру Петербурга, женских Мариинских училищ. Главный совет дал

согласие, и в начале января 1860 г. после двух лет подготовки Мариинские семиклассные училища для приходящих девиц почти одновременно открылись в трех губернских городах: 7 января – в Гродно, 9-го – в Вильно и 12-го – в Ковно [3, с.28]. Гродненское училище стало первым государственным женским учебным заведением на территории Беларуси. Во время его открытия в четырех классах занималось 59 воспитанниц. В 1862 г. Мариинские женские училища, в том числе и Гродненское, были переименованы в гимназии.

В первые годы своего существования гимназии развивалась слабо и медленно. Они не были популярны в среде польско-белорусского дворянства. Оно относилось к женским гимназиям с недоверием и предубеждением, как к заведениям от правительства. Но постепенно гимназии стали наполняться ученицами, среди которых находились дети состоятельных и бедных родителей различных вероисповеданий. Если в Гродненской гимназии в 1867 г. было 95 учениц, то в 1877 г. – 268, в 1886 г. – 293, в 1882 г. – 352, в 1899 г. – 472, в 1900 г. – 498 учениц [8, д.565, л.22; 14, с. 46-47].

Вопрос развития среднего женского образования был поднят с новой силой общественно-педагогическим движением конца XIX – начала XX в. В начале XX в. количество женских гимназий в Беларуси увеличивается большими темпами. В 1906 г. в Гродно была открыта частная женская гимназия Е.Н.Барковской, в 1909 г. – Волковысская гимназия, в 1910 г. – Слонимская женская гимназия (преобразована из частного учебного заведения). Учреждались также еврейские гимназии и прогимназии (неполные гимназии). На 1909 г. в Гродненской губернии функционировали 1 женская еврейская гимназия (Гродненская Вальдман) и 3 прогимназии [4, с.215].

Учебный курс женских гимназий был рассчитан на семь классов и включал в себя Закон Божий, русский язык и словесность, историю, географию, естествоведение, арифметику, геометрию, физику и космографию, чистописание, рукоделие. Эти предметы считались обязательными. За отдельную плату желающие обучались иностранным языкам (немецкому и французскому), рисованию, пению, танцам, музыке (игре на фортепиано) [5, д. 1152, л. 26]. В начале XX в. в женских гимназиях было введено преподавание латинского языка, домоводства, гимнастики и гигиены. По окончании гимназии выдавался аттестат, на основании которого гимназистка получала свидетельство на звание домашней учительницы тех предметов, по которым имела хорошие успехи. В начале XX в. при женских гимназиях открываются дополнительные педагогические 8-е классы. В Гродненской гимназии он был открыт в 1912 г. После прохождения курса дополнительного класса ученицы получали звание домашней наставницы.

По уставу женских гимназий в данные учебные заведения принимались «девицы всех сословий и вероисповеданий». При нехватке мест, однако, предпочтение должно было отдаваться дочерям лиц, состоящих на

государственной службе и принадлежащих к православному вероисповеданию, хотя их экзаменационные оценки могли быть ниже, чем у других конкуренток. Однако часто это предписание нарушалось, и в гимназии поступало большое число девочек нехристианского вероисповедания. Анализируя сословный и конфессиональный состав учениц гимназий Гродненской губернии, нужно отметить высокий процент учениц из третьего сословия, большинство из которых были еврейками. В Гродненской женской гимназии в 1882 г. обучалось 352 девочки. Из них православных – 122, католичек – 47, лютеранок – 12, магометанок – 2, иудеек –169, учениц из городского сословия 190. В Волковысской гимназия на 1912 г. из 280 учениц православных было 67, католичек – 55, иудеек – 156, магометанок – 2 [10, д.21, л.14]. Аналогичная ситуация наблюдалась и в Слонимской гимназии.

Источниками содержания женских гимназий были пособия из ведомства императрицы Марии или из государственной казны, плата за учение, пожертвования частных лиц, местные пособия. Одним из главнейших источников дохода ведомства учреждений императрицы Марии был сбор с публичных зрелищ и увеселений [9, д.7, л.45]. Размер оплаты за обучение в гимназиях устанавливался по местным условиям попечительскими советами гимназий. В середине XIX в. размер оплаты в Гродненской гимназии составлял 15–20 руб. в год. На протяжении второй половины XIX в. он планомерно повышался, и на начало XX в. обучение стоило в среднем 70–80 руб. [9, д.14, л.53] Плата вносилась за полгода вперед, в случае ее задержки в течение месяца следовало исключение не уплатившей ученицы из гимназии.

Главная цель женских гимназий заключалась, преимущественно, в нравственном воспитании – приучении к «уважению религии, как основе жизни и доброй нравственности, к порядку, законности и честному исполнению долга, чтобы таким образом подготовить их на служение обществу и сделать верными слугами Государя и Отечества». Воспитательным делом в женских гимназиях занимались главные и классные надзирательницы [5, д.1152, л.192].

Наиболее распространенной формой трудового и профессионального обучения девочек на территории Беларуси, в том числе и в Гродненской губернии, было преподавание рукоделия и ремесел при общеобразовательных школах, открытие профессиональных классов. Непосредственно к профессиональным женским учебным заведением в Гродненской губернии можно отнести Гродненскую повивальную школу, открытую 1 октября 1876 г. Основной задачей повивальной школы было «дать местному населению разумную акушерскую помощь в лице опытных, сведущих повивальных бабок» [6, д.633, л.5]. Школа находилась в специально устроенном для нее доме с родильным отделением и содержалась за счет суммы, ежегодно ассигнуемой на содержание сельской врачебной части в губернии. Заведование школой осуществлял Приказ общественного призрения. Высший и общий надзор как за ходом учения, так и за заняти-

ями воспитанниц в родильном отделении больницы нес губернский врачебный инспектор.

В повивальную школу принимались девушки не моложе 18 и не старше 30 лет, умеющие читать и писать по-русски [7, д.79, л.7]. Обучение было бесплатным для запланированного числа «казенных» учениц-пансионерок. В школе обучались также пансионерки от общества или частных лиц. Допускались и «вольноприходящие» девушки при условии оплаты, которая вносилась вперед за каждое полугодие и, если ученицы выбывали со школы раньше этого срока, деньги им не возвращались. Выбор казенных учениц производился врачебным отделением губернского правления по предоставлению местных сельских врачей того уезда, где кандидатки проживали. Кандидатуры учениц утверждались губернатором. Казенные воспитанницы жили в пансионах при школах, где получали полное содержание (пищу, одежду, белье, обувь, учебные и медицинские пособия и др.). Иногородние из приходящих учениц проживали на частных квартирах [7, д.79, л.6].

Большинство учениц повивальной школы принадлежали к крестьянскому и мещанскому сословиям. Обучались также дочки чиновников, священников, дворян и др. По вероисповеданию подавляющие число воспитанниц являлось православными, часть были иудейками и католичками.

Курс обучения в Гродненской повивальной школе длился 2 года, для необразованных девушек существовал подготовительный класс. Учебные занятия в школе начинались 1 сентября и заканчивались 1 июня, учебная неделя длилась 6 дней с четырьмя уроками ежедневно (3 – до обеда и 1 – после обеда). В подготовительном классе Гродненской повивальной школы ученицы обучались чтению, молитвам, понятию о числах и исчислении, устному счету, четырем правилам арифметики, чистописанию, а также первоначальным знаниям по медицине (понятие об акушерских перевязочных материалах, приготовление компрессов, бинтов, пеленок, свивальников, корпии). Во втором и третьем классах изучались непосредственно предметы специализации. Курс акушерства в 1-м классе включал анатомию, изучение беременности, правильных родов, сведения о правильном послеродовом состоянии. Во 2-м акушерском классе ученицы изучали патологию анатомического строения таза и половых органов, болезни матери и ребенка [7, д.79, л.7].

При Гродненской повивальной школе существовало родильное отделении (на 6 кроватей), где воспитанницы получали практические навыки. Со 2-го класса они несли там ежедневное дежурство (а также в женских отделениях больницы). По правилам для учениц Гродненской повивальной школы, девушки были обязаны обходиться с вниманием и заботой с женщинами, принимаемыми в родильное отделение. Во время дежурства ученицы должны были избегать громких разговоров, смеха и всего, что могло мешать роженицам. При уходе за ними ученицы не должны были позволять себе никаких резких слов, крика и т.п., а вести себя кротко и почтительно [6, д.687, л.150-151].

После окончания учебного курса ученицы получали звание сельских повивальных бабок, при выпуске они обеспечивались медицинскими инструментами и некоторыми лекарствами, необходимыми для дальнейшей работы. Выпускницы приводились к присяге и подписывали инструкцию. Казенные воспитанницы распределялись на отработку полутора лет за каждый год обучения в сельскую местность по назначению губернского правления или земства. Для работы в городе выпускницы были обязаны сдать дополнительный экзамен для получения диплома [7, д.79, л.8].

С целью более успешного развития медицинской помощи населению было решено заменить просто акушерок фельдшерицами-акушерками, которые бы больше общались с людьми. В связи с этим в 1910 г. Гродненская повивальная школа была преобразована в фельдшерско-акушерскую школу. Воспитанницы должны были проходить совместный курс с учениками фельдшерской школы и получать вместе аттестаты фельдшериц, после еще годичного курса по акушерству – звание фельдшериц-акушерок. Была расширена учебная программа, введено обучение оспопрививанию, массажу, врачебной гимнастике, помощи при «некоторых внезапных случаях, угрожающих жизни или здоровью», практические занятия в аптеке и др. [11, д.2, л.13].

Гродненская повивальная школа играла важную роль: во-первых, она способствовали обеспечению населения грамотной медицинской помощью, во-вторых, была единственным в Гродненской губернии (и в западном регионе Беларуси) учебным заведением, где девушки могли получить медицинское образование.

Таким образом, вторая половина XIX – начало XX в. стало временем зарождения и развития всесословного среднего и профессионального женского образования на территории Беларуси, в том числе и в Гродненской губернии.

Литература и источники

1. Абраменко М. Н. Низшая профессиональная школа в дореволюционной Белоруссии. – Мн.: «Вышэйшая школа», 1975. – 64 с.

2. Асвета і педагагічная думка ў Беларусі: Са старажытных часоў да 1917 г. / М.А.Ткачоў, У.С.Пасэ, Г.Р.Сянькевіч і інш. – Минск: Нар. асвета, 1985. – 464 с.

3. Киприанович Г.Я. К истории женского образования в Западной России: историческая записка ко дню 50-летия Виленской, Гродненской и Ковенской гимназий. 1860 – 1910. – Вильна: Губернская типография, 1910. – 69 с.

4. Мятельский М.С. Школа и педагогическая мысль в Белоруссии с 1895 г. до Великой Октябрьской Социалистической революции: Дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / МГПИ им. А..Горького. – Минск,1982. – 215 с.

5. НИАБ в г. Гродно. Ф.1. Оп.13.

6. Там же. Ф.9. Оп. 1.

7. Там же. Ф. 9. Оп. 2.

8. Там же. Ф.14. Оп.1.

9. Там же. Ф. 39. Оп. 1.

10. Там же. Ф. 370. Оп. 1.

11. Там же. Ф. 666. Оп. 1.
12. Новік Н.Я. З гісторыі прафесійнай адукацыі на Беларусі (другая палова XIX – пачатак XX стст.) // Беларускі гістарычны часопіс. – 1998. – №2. – С.80–86.
13. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: Конец XIX – начало XX вв. / Под ред. Э.Д. Днепрова, С.Ф. Егорова, Ф.Г. Паначина. – М.: Педагогика, 1991. – 448 с.
14. Памятная книжка Гродненской губернии за 1882 г. Адрес-календарь. Изд. гродн. статистич. комитета. – Гродно: Тип. губерн. правлен., 1883.

І.І. Шаўчук, БрДУ, г.Брэст

АБ КАДРАВЫМ ПАТЭНЦЫЯЛЕ ГУМАНІТАРНЫХ НАВУК БЕЛАРУСІ (1919–1928 гг.)

Да Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. на тэрыторыі Беларусі ніякай сістэматычнай арганізаванай навуковай работы не вялося. Тут мелі месца толькі пошукі асобных вучоных. Гуманітарныя даследаванні ажыццяўляліся навукоўцамі, як правіла, з Расіі і Полыпчы. Прычым плён іх работы меў далёка не заўсёды аб'ектыўны вынік. Тлумачыцца гэта і нацыянальным паходжаннем, і палітычнымі поглядамі прадстаўнікоў навукі, і грамадска-палітычнай сітуацыяй у тагачаснай Расіі, дзе заўсёды мелі месца вельмі моцныя дзяржаўныя (нацыянальныя) уплывы на навуковую дзейнасць. Неспрыяльная сітуацыя ў Беларусі ўзмацнялася яшчэ і тым, што беларуская нацыянальная інтэлігенцыя складала амаль незаўважны працэнт у структуры грамадства. Не палепшылі сітуацыю і наступствы першай сусветнай і грамадзянскай войнаў. Значыць, практычна адсутнічала асноўная крыніца росту шэрагаў навуковых работнікаў. Адсюль на пачатку 20-х гадоў XX ст. ставілася задача стварэння арганізацыйных умоў развіцця навукова-кадравага патэнцыялу рэспублікі. У гэтым рэчышчы праводзілася актыўная работа: пачынаюць сваю працу Беларускі дзяржаўны універсітэт, Камуністычны універсітэт Беларусі, першая комплексная навуковая ўстанова – Інстытут беларускай культуры. Адначасова прадпрымаюцца спробы забяспечыць іх кваліфікаванымі работнікамі. Для гэтага выбіраюць наступныя шляхі: па-першае, прыцягненне на працу даследчыкаў з іншых рэгіёнаў, перадусім з Расіі і Украіны, па-другое, падрыхтоўка сваіх маладых спецыялістаў.

Значны ўклад прыезджымі навуковымі работнікамі быў зроблены ў арганізацыю Беларускага дзяржаўнага універсітэта, пры распрацоўцы статута Інстытута беларускай культуры. Сярод гуманітарыяў назавем толькі некаторыя найбольш вядомыя прозвішчы: М.Доўнар-Запольскі, І.Замоцін, М.Нікольскі, У.Перцаў, М.Байкоў, У.Пічэта, А.Ясінскі, М.Дурнаво, Ф.Турук, М.Янчук і інш. Да канца 1922 г., толькі па дадзеных Беларускай камісіі па паляпшэнні быта вучоных (створаная ў верасні 1922 г.),

налічваліся 107 навукоўцаў. Астатнія былі зарэгістраваныя за адпаведнай Цэнтральнай камісіяй. Колькасць гэтых «астатніх» дакумент не згадвае, але дае магчымасць убачыць тагачасныя кваліфікацыйныя крытэры і адпаведна падзел на ступені кваліфікацыі, чым і займалася Камісія: 0. (ніжэйшая) – 19 чалавек; 1. (пачынаючыя, маюць хаця б адну навуковую работу) – 36; 2. (маюць багата навуковых прац) – 36; 3. (буйныя вучоныя) – 9; 4. (маюць свае навуковыя школы) – 4; 5. (сусветнага маштаба) – 1 [1, арк. 20]. Такім чынам, амаль 50 % зарэгістраваных чалавек мелі ўжо даволі неблагі вопыт працы ў навуцы. І, можна меркаваць, большасць з іх на сталую працу ў БССР прыехала з іншых рэгіёнаў будучага СССР.

І ўсё ж выкладчыкаў, навуковых супрацоўнікаў, у т.л. гуманітарнага профіля, перманентна не хапала. Для 1920-х гадоў сітуацыя зразумелая: Віцебскі вышэйшы педагагічны інстытут ліквідаваны ў 1924 г.; Камуністычны універсітэт, створаны ў 1925 г., быў маламоцным і арыентаваўся галоўным чынам на падрыхтоўку партработнікаў і спецыялістаў па гісторыі партыі, дарэчы, пры яго арганізацыі ЦК КП(б)Б прасіў прыслаць ва універсітэт работнікаў камуністаў з падпольным стажам, паколькі ў Беларусі такіх падабраць было немагчыма [2, арк. 350]; БДУ першы свой выпуск зрабіў толькі ў 1925 г.

У сувязі з такім становішчам, у ЦК ВКП(б) бесперапынна ідуць заяўкі аб прысылцы кадраў, галоўным чынам, у вышэйшыя навучальныя ўстановы. Так, у сакавіку 1925 г. М.Галадзед прасіў накіраваць 13 чалавек, у т.л. 7 гісторыкаў, у тым жа годзе – яшчэ 20 асоб, у т.л. 7 па гуманітарных і сацыяльных навуках [3, арк. 526; арк. 146]. Але нават ў другой палове 1920-х гадоў ехалі навукоўцы ў БССР, напрыклад, з Расіі і Украіны не вельмі ахвотна (адсутнасць архіваў, багатых бібліятэк, лабараторый і г.д., нізкія стаўкі аплаты высокакваліфікаваным работнікам). Так, на Украіне ў 1927 г. аплата ніжэйшым катэгорыям навуковых работнікаў складала 180 рублёў, а ў Беларусі – 65-75 [4, арк. 19-20]. Праз два гады зарплата прафесара ў Беларусі, пры нагрузцы большай у два разы, раўнялася зарплаце прафесара ў РСФСР [5, с. 55].

Каб нейкім чынам зняць кадравую напружанасць, вельмі шырока практыкавалася праца па сумяшчэнні. Па інфармацыі старшыні Галоўнавукі С.Некрашэвіча, толькі ў канцы 1928/29 г. навукова-даследчыя ўстановы на 80 % былі ўкамплектаваныя работнікамі ВНУ [6, арк. 13]. Карціна гэтая, з пэўнымі адхіленнямі, характэрная, як для 1920-х, так і для 1930-х гадоў. Ясна, такая масавая праца па сумяшчэнню адмоўна адбівалася на яе выніках. Меркавалася, нават, усталяванне персанальных акладаў для тых, хто рабіў толькі ў адной установе. У 1927 г. С.Вальфсон зусім слушна заклапочана пісаў, што вялікая нагрузка не дазваляе выкладчыкам займацца навуковай работай, адцягвае ад яе іх увагу, а гэта вядзе да дэкваліфікацыі [7, с. 43].

Кадравы дэфіцыт (на 1928 г. ва ўсім Савецкім Саюзе не было замешчана больш 200 кафедраў [8, арк. 60]) з'яўляўся характэрнай рысай навукова-арганізацыйнай сітуацыі і для БССР, асабліва што тычылася сферы

гуманітарных навук. Тым не менш, з другой паловы 1925 г. усё больш з'яўляецца магчымасцяў запаўняць вакантныя месцы выпускнікамі беларускіх ВНУ, якія, аднак, маглі займаць у той час толькі ніжэйшыя прыступкі навуковай лесвіцы – асістэнтаў і аспірантаў.

Навукова-педагагічныя кадры БССР[51]

Год	1 925/26 н.г.		1 926/27 н.г.		1 927/28 н.г.		1 928/29 н.г.	
Кваліфікацыя	лік	%	лік	%	лік	%	лік	%
Прафесары	82	26,8	86	28,0	93	29,7	90	28,1
Дацэнты	82	26,8	76	24,8	93	29,7	89	27,8
Асістэнты	142	46,4	145	47,2	127	40,6	141	44,1
Усяго	306	100	307	100	313	100	320	100

*НАРБ. Ф.7. Воп.1. Спр.386. Арк.110; Ф.4. Воп.7. Спр.156. Арк.12.

Агульная колькасць навукова-педагагічных работнікаў, як мы бачым, у акрэсленыя гады была стабільнай. Абумоўлівалася гэта і згаданымі вышэй прычынамі і тым, што кіраўнічымі органамі БССР у 1924 г. быў узяты курс не на экстэнсіўнае пашырэнне вышэйшай адукацыі, а на паляпшэнне яе якасці. У 1926 г. прадугледжвалася нават памяншэнне колькасці студэнтаў на 13 % [9, с. 156; арк. 30]. Да такога рашэння прымусілі тагачасныя матэрыяльна-тэхнічныя, фінансавыя магчымасці і, ясна, наяўныя кадры. Разам з тым з табліцы мы бачым пэўныя хвалепадобныя працэсы: узаемазалежнае адначасовае павелічэнне і памяншэнне колькасці асістэнтаў і дацэнтаў (выкладчыкаў). Выклікалася такая карэляцыя прасоўваннем першых у дацэнты пры дасягненні нейкай дастатковай іх колькасці і «якасці». Таму можна зрабіць выснову пра адносна невысокі ўзровень навуковай падрыхтоўкі работнікаў у сілу малога навукова-педагагічнага стажа, асабліва дацэнтаў. Сітуацыя турбавала дырэктыўныя органы ўжо ў 1926 г., калі ўказвалася на тое, што 46 % навуковых работнікаў мелі невялікі паслярэвалюцыйны стаж [10, арк. 150]. Менавіта таму і патрабавалася стабілізацыя колькаснага росту – для павышэння кваліфікацыйнага ўзроўня. Да 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі Беларусь мела 403 навуковых работніка (зарэгістраваных у Секцыі навуковых работнікаў). Удзельная вага прадсаўнікоў г.зв. сацыяльна-гістарычных навук складала 15 % – каля 60 чалавек – што ўяўляецца даволі нязначнай, паколькі ў 1920-я гады акцэнт у вывучэнні Беларусі рабіўся менавіта на згаданыя навукі. Для параўнання: на медыцыну прыпадала 35 %, прыкладныя навукі – 28 % усіх навукоўцаў [11, с. 29]. Параўноўваючы дзве вышэй прыведзеныя крыніцы, можна меркаваць аб тым, што ўдзельная вага навукоўцаў-гуманітарыяў да 1928 г. складала прыблізна 15 – 17 % агульнай колькасці навуковых кадраў.

Асноўная маса спецыялістаў па гуманітарных навуках канцэнтравалася ў Белдзяржуніверсітэце і Інстытуце беларускай культуры. Імі закла-

даліся асновы сістэматычнага навуковага вывучэння гісторыі, мовы, літаратуры і г.д. Выдадзеныя былі сборнікі беларускай навуковай тэрміналогіі, даволі грунтоўна даследаваліся гісторыя беларускага мастацтва, гарадоў, фальклор і г.д.

Разам з тым, наколькі важную ролю адыгрывалі іх навуковыя пошукі, гаворыць факт абрання ў ліку першых членаў Беларускай Акадэміі навук (з тых, хто стала працаваў у БССР) 13 гуманітарыяў з 21 вучонага. Прычым, як вядома, і БелАН узначаліў гісторык У.Ігнатоўскі [12, с. 5].

Літаратура і крыніцы

1. НАРБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 130.
2. Тамсама. Ф. 4. Воп. 3. Спр. 5.
3. НАРБ. Ф. 4. Воп. 3. Спр. 5.; Воп. 7. Спр. 44.
4. Тамсама. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 381.
5. Канчеев А.А. Материальное положение научных работнников СССР и система их оплаты за два года // Научный работник. – 1929. – №2.
6. НАРБ. Ф. 4. Воп. 7. Спр. 156.
7. Вольфсон С. Белорусская секция научных работников// Научный работник. – 1927. – № 9.
8. НАРБ. Ф. 4. Воп. 7. Спр. 156.
9. Праграма працы НКА (Тэзісы дакладу намНКА т.Баліцкага на пленуме ЦК КП(б)Б, верасень 1924 г. // Асьвета. 1924. №3.; НАРБ. Ф. 42. Воп. 1. Спр. 319.
10. НАРБ. Ф. 4. Воп. 7. Спр. 141.
11. Вольфсон С.Я. Культурная рэвалюцыя ў дзянні: нацыянально-культурнае будаўніцтва БССР да XV-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі. – Мн., 1932.
12. Национальная Академия наук Беларуси. Персональный состав. 1928 – 1998. – Мн., 1999. – 288 с. У тэксце прыведзена колькасць тых акадэмікаў, якія стала працавалі ў Беларусі.

А.В. Трофимчик, БарГУ, г. Барановичи

ПОДГОТОВКА КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ РАБОЧИХ КАДРОВ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ БССР В 1939 – 1941 гг.

Присоединение в 1939 г. к БССР Западной Беларуси повлекло за собой оперативные и кардинальные изменения во всех ее общественных сферах. В контексте советизации новых земель развитие профессионального обучения позволяет проследить приоритеты политики советского просвещения.

В польской системе образования на землях «крэсов северо-восточных» существовала довольно плотная сеть специальных ремесленных школ из 75 учебных заведений с 10400 учащимися [1]. На этой основе

после 17 сентября 1939 г. начали создаваться учебные заведения советского типа.

Становление советской системы подготовки квалифицированных рабочих кадров в новых областях БССР произошло достаточно успешно. В первом полугодии 1940 г. начали работать 14 таких заведений, в которых проходили обучение 2365 учащихся [2]. Продолжительность обучения в профессиональных школах не превышала двух лет, но и такие сроки являлись тяжким бременем для их организаторов и не удовлетворяли запросы промышленности. Многие заведения уже изначально испытывали серьезные проблемы с организацией учебного процесса по причине отсутствия необходимого оборудования, учебно-методического материала, ощущалась нехватка преподавателей [2]. Однако проводимая индустриализация требовала увеличения ресурса квалифицированной рабочей силы. Поэтому летом 1940 г. изучались потенциальные возможности значительного роста контингента учащихся имеющихся профессиональных школ и открытия новых учебных заведений, а уже 16 августа 1940 г. СНК БССР и ЦК КП(б)Б принимают совместное постановление «О расширении и организации новых школ фабрично-заводского ученичества», согласно которому число учащихся в республике должно было вырости до 22 тыс. человек [3, с. 351-353].

Однако ни интенсивное, ни экстенсивное уплотнение сети профессиональных школ не помогло достичь необходимых результатов, не удовлетворило потребности индустриализации. Как потом утверждалось советскими исследователями, «школы ФЗУ не справлялись с подготовкой квалифицированных рабочих в новых условиях» [4], но о самих этих условиях историки особо не распространялись, хотя они лежали на поверхности: страна готовилась к войне, поэтому надо было создавать надежный потенциал квалифицированной рабочей силы для промышленности, откуда в скором времени возможен был отток мужчин. Увеличение контингента учащихся профессиональных школ было невозможным без ужесточения законодательства и применения командно-административных методов. И 2 октября 1940 г. Президиум Верховного Совета СССР выдает указ «О Государственных Трудовых Резервах СССР». Согласно ему постановлялось:

- Создать три типа учебных заведений: 1) ремесленные училища с двухлетним сроком обучения, 2) железнодорожные училища с двухлетним сроком обучения, 3) школы фабрично-заводского обучения (ФЗО) с шестимесячным сроком обучения.

- Обучение установить бесплатным. Учащихся в период обучения взять на иждевение государства.

- Обеспечить учащимся бронь и отсрочку от армии во время учебы и до окончания обязательного беспрерывного четырехлетнего срока работы после окончания учебного заведения и др. [5]

При призыве в ремесленные и железнодорожные училища устанавливался образовательный ценз не ниже начальной школы или 4-х классов

средней. В школы ФЗО призывались вне зависимости от общеобразовательной подготовки. Устанавливался строгий режим дня, напоминающий армейский [6].

Сразу после принятия общесоюзных решений СНК БССР выпускает ряд постановлений. Согласно им утверждалась сеть учебных заведений и контингенты учащихся в них, создавалась материальная и учебная база. Определялось обязательное количество призываемых для каждой области республики.

План призыва колхозной и городской молодежи в ремесленные и железнодорожные училища и в школы фабрично-заводского обучения по западным областям БССР [7]

Области	Всего призывается	В том числе колхозной молодежи			В том числе городской молодежи (включая учащихся реорганизуемых ФЗУ)		
		Всего	Из них		Всего	Из них	
			в ремесл. и ж/д училища	в школы ФЗО		в ремесл. и ж/д училища	в школы ФЗО
Барановичская	1100	900	200	700	200	100	100
Белостокская	1085	685	275	410	400	300	100
Брестская	1160	910	400	510	250	200	50
Вилейская	200	200	–	200	–	–	–
Пинская	1625	1325	525	800	300	200	100
Всего по западным областям	5170	4020	1400	2620	1150	800	350
Всего по БССР	33660	26660	14060	12600	7000	4000	3000
В том числе для обучения в БССР	16160	9835	2485	7350	6325	3675	2650

Меньшее число призываемых по западным областям объясняется как меньшей плотностью сети учебных заведений на этих территориях, так и неполной адаптированностью советской, командно-административной методики набора в учебные заведения, которая была непонятна населению и вызывала нежелательные для советской власти настроения.

Ответственность за коммунально-бытовое обслуживание учебных заведений, их учебно-методическую базу, организацию производственного обучения возлаживалась на целый ряд инстанций, начиная с самых высоких. Соответствующей была и пропаганда мобилизации трудовых резервов в средствах массовой информации. Однако сам процесс призыва протекал весьма сложно, существенно отличаясь от приукрашенных газетных сообщений о большом перевыполнении наборов.

По западным областям БССР план по призыву формально был выполнен. Однако уже в первые же дни эта цифра заметно сократилась по причине неявки призывников на учебу (только из Белостока не прибыли 27 человек) и, как сказано в архивном документе, массового ухода их из учебных заведений [8, л. 163-164]. Поэтому уже 28 декабря 1940 г. издается Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об ответственности учащихся ремесленных, железнодорожных училищ и школ ФЗО за нарушение дисциплины и за самовольный уход из училища» [9].

Несмотря на опеку каждого учебного заведения несколькими наркоматами и предприятиями, возникали большие трудности в организации учебного процесса и обеспечении учащихся жильем, одеждой и питанием. Помещения во многих училищах не отвечали требованиям; не хватало необходимого для обучения оборудования; медицинское и санитарное обслуживание находилось не на должном уровне; не поступали выделенные средства, запланированные по бюджету, финансирование со стороны предприятий также было слабым [8, л. 165; 10; 11]. Однако такие недостатки не могли воспрепятствовать началу функционирования профессиональных школ, ибо это повлекло бы за собой обвинения в препятствовании проведению государственной политики.

Несмотря на неустроенность учебного процесса, в профессиональных школах с 1 января 1941 г. было решено ввести политическое воспитание и институт заместителей директоров по политической части [12]. Такие действия порождают мнение, что руководство трудовых резервов было более заинтересовано прежде всего в повышении идейного воспитания учащихся училищ и школ ФЗО, а уже потом в их профессиональной подготовке, что подтверждает также введение курса военного дела, осуществление военизированных мероприятий, которые уже к началу 1941 г. приобрели широкий размах [13; 14].

Вскоре организацию обучения решено было преобразовать в экстенсивном (расширить сеть школ ФЗО) и интенсивном порядке (сроки обучения сократить до трех месяцев, усилив подготовку учащихся). Масштабы призыва в 1941 г. планировались гораздо бо?льшие [3, с. 386].

Сведения о подготовке рабочих кадров для сельского хозяйства весьма фрагментарны, но, с другой стороны, многочисленны, из чего можно сделать вывод о переводе в скором времени в массовом порядке всей западнобелорусской деревни на «социалистические рельсы». Огромное внимание уделялось подготовке специалистов из женского населения, особенно трактористов, которое с течением времени только возрастало. О военно-стратегических целях такого обучения официально сообщалось в советских газетах: говорилось, что женщина «в любую минуту сможет заменить брата, мужа, друга, когда их позовет родина с оружием в руках защищать завоевания социализма» [15], т. е. шла подготовка не только к коллективизации, но и к военным действиям.

Таким образом, подготовка квалифицированной рабочей силы в предвоенный период получила стремительное развитие, веским подтвержде-

нием чему является полное гособеспечение школ ФЗО и профучилищ в то время, когда в других учебных заведениях, включая старшие классы средней школы, была введена плата за обучение. Уже в самой дефиниции при организации подготовки квалифицированной рабочей силы подразумевалось то, что молодым рабочим в скором времени придется выйти из «резерва», заменив тех, кто уйдет на фронт.

Литература и источники

1. Национальный архив Республики Беларусь (далее – НАРБ). Ф. 4. Оп. 27. Д. 158. Л. 23.

2. НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2022. Л. 21, 24, 30-31.

3. Народное образование в БССР. Сборник документов и материалов. Т. 2. 1928 – 1941 гг. – Минск: Народная асвета, 1980.

4. Народное образование в СССР. – М.: Просвещение, 1967. – С. 247.

5. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О Государственных Трудовых Резервах СССР» // Правда. – 1940. – 3 октября. – С. 1.

6. Ньleszycski W. Okupacja sowiecka na Biaiostocczyцnie w latach 1939 – 1941. Propaganda i indoktrynacja. – Biaiystok: Agencja Wydawnicza Benkowski, Biaiostockie Towarzystwo Naukowe, 2001. – S. 465.

7. Собрание постановлений и распоряжений правительства Белорусской Советской Социалистической Республики. 1940. – С. 756.

8. Государственный архив общественных организаций Гродненской области (далее – ГАОО ГО). Ф. 2. Оп. 50. Д. 4.

9. Сборник законодательных актов и документов. – М., 1989. – С. 18.

10. ГАОО ГО. Ф. 6195. Оп. 1. Д. 376. Л. 44-45.

11. НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2030. Л. 16-17.

12. Политическое воспитание учащихся школ ФЗО, Ремесленных и Железнодорожных училищ // Правда. – 1940. – 28 декабря. – С. 1.

13. Дрозд І. У Навагрудскай школе ФЗА // Чырвоная звязда. – 1940. – 27 снежня. – С. 3.

14. Чыгрынаў П. Да абароны Радзімы. Дзейнасць камсамола Беларусі па ваенна-патрыятычнаму выхаванню моладзі ў гады трэцяй пяцігодкі (1938 – чэрвень 1941 гг.). – Минск: Беларусь, 1973. – С. 108.

15. Усилить подготовку девушек-трактористок // Сталинская молодежь. – 1940. – 10 декабря. – С. 1.

Д.А. Крывашэй, Інстытут гісторыі НАНБ, г. Мінск

НЯМЕЦКІЯ ШКОЛЫ г.ГРОДНА ПЕРЫЯДУ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

У перыяд нямецкай акупацыі ў Заходняй Беларусі пачалі з'яўляцца новыя віды школаў. Асаблівую ўвагу нямецкія акупацыйныя ўлады надавалі адкрыццю і апецы школаў для дзяцей грамадзян Германіі (райхсдойчэ) і дзяцей з сям'яў этнічных немцаў (фольксдойчэ).

8 чэрвеня 1942 г. была адкрыта школа для дзяцей фольксдойчэ ў Гародні, якія да гэтага часу атрымоўвалі прыватныя ўрокі нямецкай мовы ў настаўнікаў польскага паходжання ці фольксдойчэ. Школа размясцілася ў будынку былой прыватнай гімназіі і ліцэя польскага школьнага саюза «Polska Macierz Szkolna» па адрасу Танненбергстрасе, 6. Школа знаходзілася збоку ад вуліцы. Да яе прылягала вялікая пляцоўка, «якой цалкам дастаткова для знаходжання дзяцей падчас школьных перапынкаў, яна выкарыстоўваецца і як пляцоўка для гімнастыкі і адпавядае ўсім іншым патрабаванням. Канструктыўны стан будынку быў бездакорны. У наяўнасці мелася 8 класных памяшканняў на першым і другім паверхах, да гэтага неабходна дадаць яшчэ 2 дапаможных класа ў мансардзе. Да гэтага ж зямельнага ўчастку адносіліся 2 наступных будынкі, якія маглі быць выкарыстаны ў якасці кватэр для выкладчыкаў ці інтэрната для вучняў». [1; арк. 223]. Усяго ў школу першапачаткова былі запісаны 62 вучня ад 6 да 14 гадоў – 26 хлопчыкаў і 36 дзяўчынак. 49 з іх наведвалі раней польскую школу, 13 чалавек толькі ў 1942 г. дасягнулі ўзросту, «магчымага для прыёму ў школу», і з іх быў створаны «падрыхтоўчы клас». Па веравызнанню сярод вучняў было 52 рымскіх каталікі, 6 – праваслаўных і 4 лютэраніна. Аднак на ўроках Закона Божага дзеці не дзяліліся.

Акрамя падрыхтоўчага класа быў створаны I клас (26 вучняў 8–10 гадоў) і II клас (23 вучня 11–14 гадоў). Неабходна адзначыць, што I клас падзяляўся на 1-4 гады навучання, а II клас – на 5–8 гады навучання. Такім чынам, вучыцца ў школе неабходна было 9 гадоў (улічваючы падрыхтоўчы клас). Адным з асноўных патрабаванняў да кандыдатаў на навучанне ў такіх школах было нямецкае паходжанне. Як заўважаў інспектар школьнага савета гродзенскай акругі «дакладнае ўстанаўленне нямецкага паходжання дзяцей, бяспрэчна неабходна. Мэтазгодна выдаліць са школы ўсіх дзяцей, у якіх гэта ўмова адсутнічае». [1; арк. 223 – 223 зв.].

Запіс у класы праводзіўся адпаведна ўзроўню валодання нямецкай мовай, падрыхтаванасці да ўрокаў на нямецкай мовы і ўзроўнем ведаў па тэматыцы школьнай праграмы. Як заўважаў інспектар школьнага савета Д.Рымер, «узровень ведаў нямецкай мовы болынай часткі дзяцей усё яшчэ нязначны, толькі адносна некаторых дзяцей можна дапусціць той факт, што яны дома таксама размаўляюць па-нямецку».

Побач з існаваннем школы для фольксдойчэ ўлетку 1942 г. абмяркоўвалася пытанне аб адкрыцці нямецкай народнай школы ў Гродне. Бургамістр горада ў сваім лісце вярхоўнаму прэзідэнту Грамадзянскага кіравання раёна Беласток адзначаў: «адкрыццё нямецкай народнай школы ў Гродна – неадкладная неабходнасць». У муніцыпалітэт часта прыходзілі бацькі, якія цікавіліся датай адкрыцця такой школы ў горадзе. Яны былі «вельмі заклапочаны школьнай адукацыяй для сваіх дзяцей». З магчымасцю добрага навучання дзяцей (наяўнасцю базавай і сярэдняй школаў) звязвалася канчатковае рашэння аб перасяленні нямецкіх сем'яў у Грод-

на. Улетку 1942 г., па дадзеных бургамістра, у горадзе налічвалася 19 дзяцей, якія па ўзросту і па адукацыі маглі наведваць народную школу. З іх падрыхтоўчы клас – 3 чал., 1 клас – 3 чал., 2 клас – 2 чал., 3 клас – 3 чал., 5 клас – 1 чал., 8 клас – 1 чал., дзяўчынка 13 гадоў школы-надбудовы (для падрыхтоўкі выпускнікоў народных школаў да экзамену на атэстат сталасці), два навучэнца другога класа сярэдняй школы [1; арк. 224]. Да агульнай лічбы бургамістр дадаваў трох вучняў сярэдняй школы, якія не былі ўнесены ў агульны спіс.

Акрамя гэтага, «шэраг дзяцей рэгістраваліся таксама вусна». У іншым лісце (раённага камісара вярхоўнаму прэзідэнту ў Беласток) называлася лічба ад 30 да 40 чалавек толькі з гарадскога раёна Гродна і да 10 чалавек – з сельскай часткі раёна. Да агульнай колькасці неабходна дадаць «ад 20 да 30 дзяцей фольксдойчэ, якія наведваюць цяпер школу для фольксдойчэ і цікавяцца магчымасцю прыняцця ў нямецкую народную школу». [1; арк. 222]. Аднак іх прыняцце «будзе залежаць ад іх поспехаў у вывучэнні нямецкай мовы». Самыя добрыя ўмовы складваліся для самых маленькіх дзяцей, якія, па меркавання бургамістра, «дома, наўрад ці чуюць добрую нямецкую мову, аднак, у школе дэманструюць хуткі рост».

У якасці памяшкання для школы прапаноўваўся той самы будынак па Танненбергштрасе, 6, у якім размяшчалася школа (бургамістр называе не «школа», а «курсы") для фольксдойчэ.

Мэтай школаў для народных немцаў было аб'яднанне дзяцей і садзейнічанне набыццю імі нямецкай самабытнасці» [1, арк. 224]. У будучым прадугледжвалася перавесці ў народную школу ці на вышэйшую ступень народнай школы таксама і дзяцей фольксдойчэ. Аднак падставай для заснавання гэтай школы павінна была быць наяўнасць «сабрыных разам, улічаных і існуючых у дастатковай колькасці дзяцей райхсдойчэ» [1, арк. 225]. Пытанне ў хуткім часе было вырашана. У 1943 г. у Гродне ўжо існавалі народная і прыватная школы для райхсдойчэ [1, арк. 39 зв.]. Прычым аднакласная народная школа для райхсдойчэ знаходзілася ў тым жа будынку, што і двухкласная народная школа для дзяцей фольксдойчэ. Абодва аддзяленні былі разлічаны на 4 гады навучання.

Гродзенская прыватная школа для райхсдойчэ налічвала прыкладна 25 навучэнцаў (вясна 1943 г.). Ёй неадкладна патрабаваліся настаўніцкія кадры. Заняткі ў ёй праводзіла настаўніца-фольксдойчэ. Кіраўніцтву школы быў абяцаны нямецкі выкладчык. У якасці аднаго са шляхоў вырашэння праблемы прапаноўвалася накіраваць у яе для працы школьную памочніцу – дзяўчыну, якая скончыла трохмесячныя педагагічныя курсы Саюза Нямецкіх дзяўчат [1, арк. 39].

Арганізоўвалася пастаўка для школаў навучальных дапаможнікаў для ўсіх прадметаў і класаў. Для школьных памяшканняў набываліся «добрыя партрэты фюрэра і яго саратнікаў. Самыя вядомыя нямецкія казкі прадстаўлены мастацка бездакорнымі малюнкамі» [1, арк. 224].

Для выхаваўчых мэтаў рэкамендавалася «клапаціцца аб вывучэнні звычайных дзіцячых песняў, пры гэтым асабліва ўдзяляць увагу нямецкай нацыянал-сацыялістычнай маладзёжнай песні. Школьныя прадметы павінны запаўняць нямецкія дзіцячыя гульні. У школе для фольксдойчэ, неабходна прадухіліць любое выкарыстанне не нямецкай мовы. Так як у школе выкладаюць выключна жанчыны, урок фізкультуры для хлопчыка павінен аказваць выхаваўчае ўздзеянне і стаць падрыхтоўкай да ўступлення іх у шэрагі імперскага нямецкага рабочага класа» [1, арк. 224].

Асобую ўвагу гродзенскі школьны інспектар звяртаў на «імкненне да ўзрастаючага беспамылковага ўжывання нямецкай мовы». Для гэтага рэкамендавалася павялічыць колькасць вучэбных гадзін з 24 да 28 у тыдзень. «Выкладчыкі павінны па меры магчымасці ўласным прыкладам пабуджаць дзяцей да заўзятай моўнай практыкі, каб прывучыць дзяцей да пастаяннай размовы з захаваннем правільных моўных формаў і па магчымасці больш чыстага вымаўлення» [1, арк. 224].

Падчас інспекцыі дзеці былі праверaны на навыкі вуснай мовы, чытання і ліку. Дзеці райхсдойчэ пры гэтым «дэманстравалі неістотныя памылкі, дзеці фольксдойчэ прадэманстравалі ў размове і чытанні на нямецкай мове пакуль яшчэ недастатковыя навыкі, што можна растлумачыць». [1, арк. 30].

Пастаянныя інспекцыі школ выяўлялі разнастайныя недахопы ў працы. Праблемай заставалася набыццё букваroў, кніг для чытання і падручнікаў па арыфметыцы, дапаможнікаў для выкладчыкаў [1, арк. 224]. Інспекцыя гродзенскай школы выявіла адсутнасць гадавой праграмы навучання, якая б дзяліла вучэбны матэрыял памесячна, а таксама штотыднёвых справаздач па вучэбнай рабоце, недастатковае метадычнае афармленне заняткаў.

Сярод недахопаў навучання адзначалася адсутнасць уніфікаваных навучальных дапаможнікаў для ўсіх дзяцей. Перад кіраўніцтвам школаў ставілася задача імкнуцца да таго, каб у кожнага дзіцяці быў як мінімум адзін уніфікаваны буквар ці кніга для чытання. У якасці замены апошніх рэкамендаваліся лісты для чытання выдавецтваў Хірт, Босл ці Бельц, Ландгензальц.

Інспектары звярталі ўвагу на той факт, што пасля канікулаў у дзяцей гродзенскай школы пачнецца 5 навучальны год. Для яго паспяховага правядзення неабходна было «падумаць аб дастаўцы падручнікаў, якія прадназначаны па крайняй меры для выкладчыкаў гісторыі, геаграфіі, прыродазнаўства і ліку» [1, арк. 30].

У сувязі з тым, што дзеці фольксдойчэ дрэнна размаўлялі па-нямецку прапаноўвалася задзейнічаць кадры, якія могуць размаўляць па-нямецку і па-польску. Настаўнікамі ў гродзенскай школе для фольксдойчэ працавалі 5 жанчын, якія паходзілі з Гродна. Да вайны яны ці працавалі ў польскіх школах, ці давалі прыватныя ўрокі нямецкай мовы. Агульнае

кіраўніцтва школай было ўкладзена на фройляйн Сук – «падрыхтаваную і здольную», якая таксама вяла заняткі па чытанню і пісьму ў класе для пачынаючых і нямецкую мову ў 1 класе. Заняткі па арыфметыцы ў абодвух класах праводзіла пані Дамброўская, якая да пачатку «праўлення балыпавікоў» кіравала гарадской польскай народнай школай для дзяўчатаў. Пані Немчыновіч, полька, былая выкладчыца нямецкай мовы ў польскіх школах, цяпер выкладала прыродазнаўства. Рускай фройляйн Польнер былі даручаны заняткі па геаграфіі, а пані Азімінскай (карэннай аўстрыячцы) – выкладанне музыкі.

Вышэйпералічаным настаўніцам было ад 40 да 62 гадоў. Побач з імі на асобым палажэнні знаходзілася 18-гадовая фройляйн Саваліш, якая вяла ўрокі рукадзелля і ліку ў падрыхтоўчым класе. 3-за яе бездакорнай прыналежнасці да нямецкай народнасці планавалася заняць яе ў якасці выкладчыцы ў нямецкім дзіцячым садзе, які планавалася арганізаваць.

У школе таксама даваў урокі па вывучэнню дзяржавазнаўства інспектар Алцінгер з муніцыпалітэта. Ён жа ажыццяўляў кантроль за школай па даручэнню бургамістра.

Па меркаванню школьнага інспектара, «для школы дастаткова такіх работнікаў, як фройляйн Сук і фройляйн Саваліш у якасці памочніцы настаўніка. Апошняй мэтазгодна папрацаваць некалькі тыдняў у нямецкай школе і дзіцячым садзе. Пані Дамброўскую, пані Немчыновіч, фройляйн Польнер і пані Азімінскую са школы лепей паступова выдаліць. Аднак у сённяшні час яны не могуць прынесці ніякай шкоды, таму што даюць дзецям веды ў галіне нямецкай мовы. Тым не менш, у далейшым для выхавання з дзяцей сапраўдных немцаў, гэтыя кадры з'яўляюцца зусім непадыходзячымі».

Праца настаўнікаў аплачвалася ў памеры 1,50 маркі за кожны ўрок. Школьны інспектар рэкамендаваў прызначыць нямецкага выкладчыка дырэктарам школы. Ён павінен «навучыць выкладчыц вядзенню вучэбнага працэсу (верагодна, ужо падчас канікулаў) з пункту бачання светапогляду і методыкі, а яны ўжо будуць назіраць за уніфікаваным афармленнем вучэбнай праграмы і ўвогуле будуць адказныя за ўсю школу» [1, арк. 30].

Падчас адступлення фашысціх войскаў у 1943–44 гг. амаль усё нямецкае насельніцтва было вывезена ў Полыпчу, а затым у Германію. Апошнія звесткі аб іх адносяцца ды вясны – лета 1944 г. з Беластоку і Гродна. У Гродне фольксдойчэ знаходзіліся на карантыне, пасля чаго іх адсылалі ў Лодзь ці Кёнігсберг.

Крыніцы

1. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. Ф.1. Воп.1. Спр.58

Ю.Г. Бушик, г.Барановичи

ВОЗРОЖДЕНИЕ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В БССР НА ПРИМЕРЕ БАРАНОВИЧСКОЙ ОБЛАСТИ (1944 – 1946 гг.)

Восполнить образовавшуюся брешь в системе народного образования в виде кадровой проблемы частично планировалось благодаря первым послевоенным выпускам учебных заведений по подготовке учителей для различных типов школ. В первую очередь следует отметить восстановление работы Барановичского учительского института. Совет Народных Комиссаров БССР 20 сентября 1944 г. принял соответствующее постановление. Согласно ему предусматривалось функционирование отделений языка и литературы, а также исторического отделения с общим контингентом приема в 180 человек. Бесспорно, один институт не разрешал остро стоящих проблем. Поэтому на территории области также были открыты сразу после войны Новогрудское и Несвижское педагогические училища. Кроме того, СНК БССР, в дополнение к первому постановлению принимает 29 октября 1944 г. новое (№655), в котором предусматривалась подготовка учителей, не имевших педагогического образования. Более того, примерно тогда же утверждается целая сеть заочных отделений как при педагогическом, так и при учительском институтах и педагогических училищах.

Поскольку кадровая проблема была первоочередной, вводилась следующая раскладка подготовки учителей. Так, учителя 1 – 4-х классов должны были быть подготовлены педагогическими училищами до 1 августа 1947 г., учителя 5 – 7-х классов – учительскими институтами до 1 августа 1946 г., а учителя 8 – 10-х классов – педагогическим институтом и университетом, размещены за пределами территории Барановичской области, до 1 августа 1948 г.

Однако, как показывает анализ архивных документов, эти заведения, как и вообще общереспубликанские и общесоюзные заведения по подготовке педагогических кадров, не справились с задачей оперативной подготовки оных для пополнения остро нуждающихся в учителях школ. Квалифицированных педагогических кадров, специалистов с законченным педагогическим образованием по-прежнему не хватало.

Отчет о результатах вступительных экзаменов в высшие учебные заведения, техникумы и другие средние специальные учебные заведения по подготовке специалистов для учреждений Барановичской области за сентябрь 1945 г. свидетельствует о низких наборах и малочисленном составе учащихся по отношению к требованиям государственного плана. Так, в Барановичском учительском институте функционировало уже на то время три факультета, однако на каждом из них наблюдался недобор студентов:

- историко-филологический: на первый курс на запланированных 40 мест поступил лишь 21 человек;

- естественно-географический: соответственно – на 35 мест 24 студента;

- физико-математический: на 40 мест 16 поступивших (таблица 1).

В тяжелом положении находились также заново созданные средние специальные учебные заведения, школы ФЗО, ремесленные и железнодорожные училища. В отчете о результатах вступительных экзаменов в высших учебных заведениях, техникумах и других средних специальных заведениях по подготовке специалистов Барановичской области за сентябрь 1945 г. содержатся сведения о приеме в средние специальные учебные заведения (таблица 2). По сравнению с развитием высшей школы восстановить работу средних специальных учебных заведений было проще. Для набора в них ресурс был богаче, ведь требования при поступлении в последние предъявлялись несравнимо меньшие, чем к абитуриентам вузов.

Слабым по уровню образования был и преподавательский состав в учебных заведениях, о чем свидетельствует уже один факт: высшее законченное образование имели до 42 % преподавателей.

Архивные материалы содержат сведения оперативных донесений о призыве учащихся школ ФЗО, ремесленных и железнодорожных училищ Барановичской и Гродненской областей за март 1946 г. Согласно тем данным, на указанное время всего обучалось 1597 учащихся, а по плану предполагалось 2055 человек. В Барановичской области только Новогрудское ремесленное училище наркомата трудовых резервов превысило план набора учащихся (202 человека при плане в 200), остальные значительно отставали от запланированных показателей. Например, в Березовке Новогрудского района ремесленное училище наркомата легкой промышленности выполнило план только на 47 % (таблица 3).

В целом послевоенное развитие системы профессионального образования происходило довольно неоднозначно. Именно в этой сфере наиболее чередовались успехи и недостатки. Время стабильности здесь наступило нескоро.

Таблица 1

Прием студентов на первый курс Барановичского учительского института в 1946/47 учебном году

Наименование факультета	План набора	Держали вступительные экзамены	Из них выдержало экзамены	Всего зачислены на первый курс
Историко-филологический	40	23	21	21
Естественно-географический	35	27	24	24
Физикоматематический	40	17	16	16

Таблица 2

Прием студентов в 1946/47 учебном году
в средних специальных заведениях Барановичской области

Наименование учебного заведения	Держали вступительные экзамены	Из них выдержали экзамены	Всего зачислены		Из общего количество зачисленных на 1-й курс		Всего учащихся на всех курсах обучения
			На 1-й курс	На старшие курсы	Без вступительных экзаменов	Из них отличников	
Барановичская фельдшерско-акушерская школа	200	136	134	24	18	12	178
Новогрудское педучилище	112	104	23	89	11	11	315
Новогрудский финансовый техникум	31	30	30				185
Новогрудская медицинская школа	69	63	76	3	13	4	140
Слонимская школа медицинских сестер	136	113	114	4	5	5	360
Несвижское педагогическое училище	17	14	31	2	17		60

Таблица 3

Сведения оперативных донесений о движении учащихся школ ФЗО, ремесленных училищ и железнодорожных училищ Барановичской области за март 1946 г.

Наименование заведения	Местонахождение	Комиссариат или ведомство	Количество учащихся	План приема учащихся
ФЗО строителей	Барановичи	НК жилграждстроя	104	120
ФЗО	Слоним	НК комхоз	127	150
ФЗО	Барановичи	НК путей сообщения	122	150
ФЗО	Волковыск	НК путей сообщения	77	120
ФЗО	Волковысский район	НК стройматериалов	75	150
ФЗО строителей	Лида	НК жилграждстроя	70	125
Ремесленное училище	Лида	НК Местпром	144	200
Ремесленное училище	Новогрудок	ГУ Трудовых резервов	202	200
Ремесленное училище	Новогрудский район, м. Березовка	НК легпром	47	100

Н.Л. Ягнешка, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ПАДРЫХТОЎКА НАВУКОВЫХ КАДРАЎ ГІСТОРЫКАЎ У ГРОДЗЕНСКІМ ДЗЯРЖАЎНЫМ УНІВЕРСІТЭЦЕ ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ Ў 1994 – 2004 ГАДАХ (статыстычны агляд)

Дасягненні ў любой сферы жыццядзейнасці грамадства ў значнай меры залежаць ад кадравага патэнцыялу, які вызначаецца не толькі колькасцю работнікаў, але і іх адукацыйнай і прафесійнай падрыхтоўкай, асабовымі якасцямі, творчай актыўнасцю і г.д. Менавіта таму ў нашай краіне вялікая ўвага надаецца падрыхтоўцы кадраў. Не выключэннем з'яўляецца і Гродзенскі дзяржаўны універсітэт імя Янкі Купалы.

Асноўная форма падрыхтоўкі навуковых і навукова-педагагічных кадраў –аспірантура. Яна з'яўляецца састаўной часткай адзінай нацыянальнай сістэмы бесперапыннай адукацыі і сучаснай формай планамернай падрыхтоўкі кадраў вышэйшай навуковай кваліфікацыі, якая ўключае паглыбленае вывучэнне агульнанавуковых дысцыплін, агульнатэарэтычных курсаў, здачу вызначаных кандыдацкіх экзаменаў і залікаў, авалоданне метадамі і сродкамі навуковых даследаванняў, выкананне навуковых даследаванняў у адпаведнасці з выбранай спецыяльнасцю адпаведнай галіны навукі па актуальнай тэме, сістэматызацыю і абагульненне атрыманых вынікаў з мэтай падрыхтоўкі і абароны дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата навук [4, с.32].

Агульная колькасць аспірантаў-гісторыкаў у Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы на 1 студзеня 2004 года складала 28 чалавек, з іх 9 чалавек навучаліся з адрывам ад вытворчасці. У папярэднія гады колькасць гісторыкаў у аспірантуры была наступнай: на 1 студзеня 1995 г. – 12 чал., 1996 г. – 17 чал., 1997 г. – 21 чал., 1998 г. – 22 чал., 1999 г. – 22 чал., 2000 г. – 21 чал., 2001 г. – 24 чал., 2002 г. – 24 чал., 2003 г. – 27 чал. З іх з адрывам ад вытворчасці навучаліся: у 1995 г. – 3 чал., 1996 г. – 4 чал., 1997 г. – 6 чал., 1998 г. – 6 чал., 1999 г. – 11 чал., 2000 і 2001 гг. – па 10 чал., 2002 г. – 8 чал., 2003 г. – 9 чал. Як бачна, толькі з 1995 па 2004 год аб'ём аспірантуры павялічыўся больш чым у 2,3 разы, а навучанне з адрывам ад вытворчасці – у 3 разы.

Прыём у аспірантуру на гістарычныя спецыяльнасці (07.00.02. «Айчынная гісторыя» і 07.00.09. «Гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады гістарычнага даследавання") у 1994 г. складаў 4 чал. (з іх 1 – з адрывам ад вытворчасці), 1995 г. – 9 чал. (з іх 2 – з адрывам ад вытворчасці), 1996 г. – 10 чал. (з іх 4 – з адрывам ад вытворчасці), 1997 г. – 6 чал. (з іх 2 – з адрывам ад вытворчасці), 1998 г. – 5 чал. (з іх 3 – з адрывам ад вытворчасці), 1999 г. – 8 чал. (з іх 4 – з адрывам ад вытворчасці), 2000 г. – 9 чал. (з іх 3 – з адрывам ад вытворчасці), 2001 г. – 5 чал. (з іх 2 – з адрывам ад вытворчасці), 2002 г. – 9 чал. (з іх 3 – з адрывам ад вытворчасці), 2003 г. –

6 чал. (з іх 3 – з адрывам ад вытворчасці), 2004 г. – 4 чалавекі (з іх 2 – з адрывам ад вытворчасці).

З 1994 па 2004 год аспірантуру Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы скончылі 48 чалавек: у 1995 г. – 3 чал., 1996 г. – 4 чал., 1997 г. – 1 чал., 1998 г. – 3 чал., 1999 г. – 9 чал., 2000 і 2001 гг. – адпаведна па 5 чал., у 2002 г. – 6 чал., 2003 г. – 5 чал., 2004 г. – 7 чал. З абаронай кандыдацкай дысертацыі аспірантуру скончылі 3 чалавекі – па аднаму чалавеку ў 1998, 1999 і 2002 гадах, што складае толькі 6,25 % ад агульнай колькасці выпускнікоў разглядаемага перыяду. Усяго за 1994 – 2004 гады аспірантамі было абаронена 23 кандыдацкія дысертацыі (падлік зроблены па матэрыялах часопіса «Атэстацыя» за 1994 – 2005 гады): у 1994 – 1997 гадах – ні аднай, у 1998 годзе – 1, 1999 годзе – 3, 2000 годзе – 4, 2001 годзе – 5, 2002 годзе – 1, 2003 годзе – 6, 2004 годзе – 3. Кіравалі аспірантамі Іван Платонавіч Крэнь, Іван Іванавіч Коўкель, Аляксандр Канстанцінавіч Краўцэвіч (кафедра гісторыі Беларусі), Валерый Мікалаевіч Чарапіца (кафедра славянскіх дзяржаў), Дзмітрый Уладзіміравіч Караў, Аляксандр Мікалаевіч Нечухрын (кафедра ўсеагульнай гісторыі). Затым да кіраўніцтва аспірантамі пры кафедры гісторыі Беларусі далучыліся дактары гістарычных навук Святлана Валянцінаўна Марозава і Святлана Яўгенаўна Сяльверстава [3, с.14].

Такім чынам, бачна, што працэс павелічэння колькасці кваліфікаванага ядра гістарычнай навукі ішоў нераўнамерна.

Яшчэ адной формай падрыхтоўкі кадраў гісторыкаў вышэйшай кваліфікацыі ў Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы – саіскальніцтва. Саіскальнікі прымацоўваюцца на два гады для здачы экзаменаў кандыдацкага мінімума, а затым на тры гады для напісання кандыдацкай дысертацыі. Мэтазгоднасць такой формы падрыхтоўкі гісторыкаў абгрунтоўваецца тым, што амаль палова саіскальнікаў, якія здалі экзамены кандыдацкага мінімума, паступаюць у аспірантуру [5, с.61].

Агульная колькасць саіскальнікаў на атрыманне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук на 1 студзеня 1995 г. – 15 чал., 1996 г. – 10, 1997 г. – 6, 1998 г. – 12, 1999 г. – 15, 2000 г. – 7, 2001 г. – 6, 2002 г. – 3, 2003 г. – 3, 2004 г. – 5 чал. Трэба адзначыць, што ні воднай кандыдацкай дысертацыі на працягу разглядаемага перыяду абаронена не было.

Дактарантура – таксама форма падрыхтоўкі навуковых кадраў. Нягледзячы на тое, што дактарантура на гістарычным факультэце адсутнічае, але ў ёй у розныя гады ў Мінску, Маскве, Польшчы стацыянарна вучыліся Тамара Барысаўна Блінова, Таццяна Мікалаеўна Мікуліч, Святлана Валянцінаўна Марозава, Святлана Яўгенаўна Сяльверстава (кафедра гісторыі Беларусі), Аляксандр Канстанцінавіч Краўцэвіч (кафедра Беларускай культуры), Вячаслаў Вітальевіч Швед (кафедра славянскіх дзяржаў). Аляксандр Мікалаевіч Нечухрын і Дзмітрый Уладзіміравіч Караў (кафедра ўсеагульнай гісторыі) у 90-я гады XX стагоддзя абаранілі доктарскія дысертацыі без вучобы ў аспірантуры [3, с.14].

Такім чынам, бачна, што ва універсітэце ўдзяляецца шмат увагі падрыхтоўцы навуковых кадраў гісторыкаў.

1. Матэрыялы архіва УА «Гродзенскі дзяржаўны універсітэт імя Янкі Купалы».

2. Матэрыялы бягучага архіва УА «Гродзенскі дзяржаўны універсітэт імя Янкі Купалы».

3. Крэнь І.П. Гістарычны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы: да 50-годдзя з дня заснавання і развіцця // Подготовка педагогических и научных кадров историков и развитие исторической науки в Беларуси: материалы респ. науч. – практ. конф., 30 сент. 2004 г., Гродно / Под ред. Е.А. Ровбы, А.Н.Нечухрина, И.П.Креня. – Гродно: ГрГУ, 2005. – 404 с.

4. Подготовка научных и научно-педагогических кадров в учреждениях Министерства образования (Информационно-аналитический справочник). – Мн., 2003. – 42 с.

5. Текущий архив УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы». Заключение комиссии по итогам аттестации Гродненского государственного университета имени Янки Купалы. – Мн., 2000. – 582 л.

Н.М. Мінаева, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

ДЗЕЙНАСЦЬ ГРАМАДСКІХ ДАБРАЧЫННЫХ АРГАНІЗАЦЫЙ У ЗАХОДНІМ РЭГІЁНЕ Ў 1991 – 2001 гг.

Пачатак 90-х гг. прынёс беларускай дзяржаве не толькі незалежнасць, але і шматлікія праблемы. Беларусь уступіла ў новы этап свайго развіцця – стала суверэннай дзяржавай. Змены, якія адбыліся ў краіне, закранулі ўсе сферы жыццядзейнасці грамадства. У мэтах сацыяльнай абароны сем'яў у пераходны да рыначных адносін перыяд у Беларусі былі створаны розныя дзяржаўныя органы, якія былі закліканы акрэсліваць і каардынаваць сацыяльную палітыку дзяржавы.

Адной з яскравых прыкмет акрэсленага перыяду з'яўляецца стварэнне шматлікіх няўрадавых арганізацый, дабрачынных фондаў, аб'яднанняў і інш. Іх дзейнасць, як і дзейнасць падобных утварэнняў у іншых краінах, была накіравана на аказанне дапамогі тым групам насельніцтва, якія ў гэтым мелі патрэбу. Як правіла, няўрадавыя арганізацыі дзейнічалі ў кантакце з органамі ўлады.

Заходні рэгіён, а дакладней, Гродзенская і Брэсцкая вобласці не быў выключэннем. На тэрыторыі Гродзеншчыны на працягу 1991–2001 гг. існаваў шэраг дабрачынных грамадскіх арганізацый. У 1995 г. у Гродзенскай вобласці дзейнічалі: Гродзенскі абласны фонд інвалідаў і пенсіянераў – вязняў нямецкіх лагераў 1941–1945 гг, Гродзенскае абласное аб'яднанне «Дзіцячы дыябет», Гродзенскае абласное аддзяленне Беларускага дзіцячага фонду, Гродзенская асацыяцыя маці дзяцей-інвалідаў «Вера», Гродзенскі абласны камітэт Беларускага таварыства Чырвонага Крыжа, Карытас, Фонд «Боль Чарнобыля – дзеці», Навагрудскае падраздзяленне Беларускай асацыяцыі дапамогі дзецям-інвалідам [1; 2].

У 1999 г. некаторыя з вышэйпералічаных арганізацый спынілі сваю дзейнасць, але з'явіліся новыя: Абласное грамадскае аб'яднанне «След Чарнобыля» (Навагрудак), Ваўкавыскае грамадскае аб'яднанне апекуноў і дзяцей-сірот «Надзея», Гродзенскае абласное прадстаўніцтва Грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд сацыяльнай падтрымкі дзяцей і падлеткаў «Мы – дзецям» [3].

У 2000 г. спіс дабрачынных арганізацый Гродзеншчыны зноў папоўніўся навічкамі: Ашмянская грамадская дабрачынная арганізацыя «Дзецям Чарнобыля», Ваўкавыскае гарадское грамадскае аб'яднанне бацькоў і дзяцей-інвалідаў, Ваўкавыская раённая арганізацыя Грамадскага аб'яднання «Беларуская асацыяцыя дапамогі дзецям-інвалідам і маладым інвалідам», Гродзенскае абласное аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд міласэрнасці і здароўя», Гродзенскае абласное пярвічнае аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларускі камітэт «Дзеці Чарнобыля», Смаргонскае грамадскае аб'яднанне шматдзетных бацькоў [3].

У 2001 г. у вобласці з'явіліся новыя арганізацыі: Гродзенскае грамадскае аб'яднанне шматдзетных бацькоў і сірот, Гродзенскае грамадскае аб'яднанне шматдзетных бацькоў «Сем Я», Гродзенская, Слонімская, Смаргоньская гарадскія арганізацыі Грамадскага аб'яднання «Беларуская асацыяцыя дапамогі дзецям-інвалідам і маладым інвалідам» [4]/

Самымі старэйшымі грамадскімі дабрачыннымі арганізацыямі на тэрыторыі Брэстчыны з'яўляліся: Асацыяцыя бацькоў дзяцей-інвалідаў (1994); Абарона дзяцей Чарнобыля (1995) (Пружаны); Баранавіцкая арганізацыя Беларускага таварыства Чырвонага Крыжа (1995), Баранавіцкая асацыяцыя былых непаўналетніх вязняў фашызму (1996); Брэсцкая гарадская асацыяцыя маці «У дапамогу дзецям Чарнобыля» (1996); Грамадскае аб'яднанне «Чарнобыль і дзеці» (Жабінка) (1996); Пінская гарадская арганізацыя Грамадскае аб'яднанне «Беларуская асацыяцыя дапамогі дзецям –інвалідам і маладым інвалідам» (1996), Брэсцкае абласное аддзяленне Рэспубліканскага грамадскага аб'яднання «Беларускі дзіцячы фонд» (1997); Баранавіцкае аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Міжнародная гуманітарная няўрадавая арганізацыя «Чарнобыль-дапамога» (1997) усе гэтыя арганізацыі дзейнічалі на працягу ўсяго акрэсленага перыяду [–4].

На пачатак 1997 г. былі зарэгістраваны наступныя арганізацыі: Брэсцкае аб'яднанне былых вязняў фашызму, Дабрачыннае таварыства «Дом Міласэрнасці» (1995), Дабрачынны фонд «Дзіцячы адпачынак» (1995), Карытас (Пінск), Міжнароднае грамадскае аб'яднанне «Свет і дзеці Чарнобыля» (1997), але яны праіснавалі нядоўгі час і да 2000 г. ліквідаваліся [1; 2]. У адрозненні ад вышэй пералічаны больш доўгі перыяд дзейнічалі: Грамадская арганізацыя «Рэха Чарнобыля» (1995), Брэсцкае абласное прадстаўніцтва Грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд сацыяльнай падтрымкі дзяцей і падлеткаў «Мы – дзецям» (1996) [1; 2].

У 1999 г. з'явіліся новыя арганізацыі, якія працягвалі сваю дзейнасць і ў пачатку 2002 г.: Баранавіцкае гарадское аддзяленне Грамадскага аб'яд-

нання «Беларуская асацыяцыя дапамогі дзецям-інвалідам і маладым інвалідам», Брэсцкае абласное аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд міласэрнасці і здароўя», Брэсцкае абласное аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд міру», Брэсцкая абласная арганізацыя Грамадскага аб'яднання «Беларуская асацыяцыя былых непаўналетніх вязняў фашызму», Брэсцкі абласны камітэт Беларускага таварыства Чырвонага Крыжа, Грамадскае аб'яднанне «Беларускае дабрачыннае таварыства «Эмануіл» (Кобрын), Грамадскае аб'яднанне «Бусляня надзеі» (Пінск), Грамадскае аб'яднанне «Дзеці і міласць» (Баранавічы), Грамадскае аб'яднанне «Клопат аб дзецях Чарнобыля» (Камянец), Пружанскае грамадскае аб'яднанне «Абарона дзяцей Чарнобыля», Столінскае аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларуская асацыяцыя дапамогі дзецям–інвалідам і маладым інвалідам» [3].

Самыя маладыя дабрачынныя аб'яднанні з'явіліся ў Брэсцкай вобласці ў 2000-2001 гг.: Баранавіцкае аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларускі дабрачынны фонд «Дзецям Чарнобыля» (2000), Лунінецкае раённае пярвічнае аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларускі камітэт «Дзеці Чарнобыля» (2000), Мікашэвіцкае аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларуская асацыяцыя дапамогі дзецям – інвалідам і маладым інвалідам» (2000), Камянецкае раённае грамадскае аб'яднанне бацькоў дзецей–інвалідаў і маладых інвалідаў (2001), Грамадскае аб'яднанне «Саюз шматдзетных сем'яў» (2001), Камянецкае грамадскае аб'яднанне «Дапамога дзецям Чарнобыля» (2001), Міжнароднае грамадскае аб'яднанне «Дабрачыннасць дзецям» (2001) [4].

Грамадскія дабрачынныя арганізацыі імкнуліся ахапіць клопатам усе самыя безабароненныя групы насельніцтва. Гродзенскі абласны фонд вязняў нямецкіх лагераў імкнуўся аказваць матэрыяльную, сацыяльна-бытавую і іншую дапамогу пенсіянерам і інвалідам – былым вязням фашысцкіх лагераў. Ён быў створаны 28 верасня 1991 г.

15 студзеня 1992 г. з мэтай выяўлення і рэгістрацыі былых вязняў нямецкіх лагераў, пражываючых на тэрыторыі Мінскай вобласці была вырашана адкрыцць ў г.Мінске аддзяленне Гродзенскага фонду [5;2]. 22 сакавіка 1992 г. – Слонімскае аддзяленне [5; 3]; 12 красавіка 1992 г. – Магілёўскае аддзяленне у г.Магілёве [5; 5]; 31 ліпеня 1992 г. – Віцебскага аддзялення ў г.Наваполацку [5; 15].

Падобныя фонды існавалі ў Брэсцкай вобласці. Гэта Баранавіцкая асацыяцыя былых непаўналетніх вязняў фашызму (1996–2001), Брэсцкае аб'яднанне былых вязняў фашызму (1997–1999), Брэсцкая абласная арганізацыя Грамадскага аб'яднання «Беларуская асацыяцыя былых непаўналетніх вязняў фашызму» (1999–2002),

У 2004 г. Гродзенскае абласное аддзяленне Беларускага Фонду міру адзначыла сваё трыдцацігоддзе [6; 2]. Актыўна дзейнічае Брэсцкае абласное аддзяленне Грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд міру» афіцыйна зарэгістраванае толькі ў 1999 г.

Беларускі дзіцячы фонд – адна з самых знакамітых і найстарэйшых арганізацый у Беларусі. Гродзенскае абласное аддзяленне Савецкага дзіця-

чага фонду імя У.І.Леніна было утворана 29 сакавіка 1988 г. [7, с. 66]. Брэсцкае абласное аддзяленне Рэспубліканскага грамадскага аб'яднання «Беларускі дзіцячы фонд» было афіцыйна зарэгістравана ў 1997 г.

У 1991-2001 гг. у заходнім рэгіёне актыўна дзейнічалі грамадскія дабрачынныя арганізацыі. Яны, наколькі маглі, імкнуліся дапамагчы самым безабаронным групам насельніцтва: дзецям, сіротам, інвалідам, пенсіянерам, пацярпеўшым ад ЧАЭС, малазабяспечаным і мнагадзетным сем'ям і інш.

Розныя формы работы дапамагалі аб'яднанням прынесці як мага больш пользы грамадству і кожнаму, хто звярнуўся да іх за дапамогай. Матэрыяльная і грашовая дапамога, лячэнне і адпачынак дзяцей і дарослых як у Беларусі, так і за мяжой, медыцынскія, юрыдычныя, псіхалагічныя паслугі – гэта невялікі пералік таго, чым займаюцца грамадскія дабрачынныя арганізацыі.

Некаторыя з фондаў карысталіся падтрымкай дзяржаўных органаў альбо былі імі створаны, што дапамагло ім праіснаваць даволі доўгі час і актыўна дзейнічаць. Частка дабрачынных арганізацый утварылася на базе былых савецкіх арганізацый. У заходнім рэгіёне вельмі мала арганізацый, створаных замежнымі спонсарамі, у асноўным гэта рэспубліканскія ці міжнародныя фонды.

У пачатку 90-х гг. дабрачынныя ахвяраванні грамадзян і арганізацый складалі большую частку прыбытку аб'яднанняў. З сяр. 90-х гг. з пераходам да рыначных адносін колькасць ахвяраванняў рэзка скарацілася, дабрачынныя арганізацыі пачалі самі зарабляць грошы. Некаторыя аб'яднанні не змаглі прыстасавацца да новых умоў існавання і былі вымушаны самаліквідавацца.

Некаторымі прычынамі скарачэння колькасць грамадскіх дабрачынных арганізацый сталі: асаблівасці менталітэту, неструктураванасць грамадства, адсутнасць шматлікага і уплывовага сярэдняга класу, недастатковае імкненне да самаарганізацыі ў сферы канкурэнтнага бізнесу, змяненне заканадаўства, узмацненне кантролю за дзейнасцю арганізацый, адсутнасць замежнага і іншых форм фінансавання. Колькасць грамадскіх дабрачынных арганізацый скарацілася, але павялічылася якасць дапамогі безабаронным слаям насельніцтва. Арганізацыі старога тыпу знікаюць, на змену ім прыйшлі новыя, якія прадоўжылі лепшыя традыцыі дабрачыннасці.

Літаратура і крыніцы

1. Справочник белорусских общественных объединений / Белорусская республиканская общественная организация «Объединённый путь» Сост.: А.Р.Шибицкая. – Мн.: Агентство САДИ, 1997. – 157 с.

2. Справочник белорусских общественных объединений / Белорусская республиканская общественная организация «Объединённый путь» Сост.: А.Р.Шибицкая. – Мн.: Агентство САДИ, 1998. – 358 с.

3. Даведнік беларускіх грамадскіх аб'яднанняў / Беларуская рэспубліканская грамадская арганізацыя «Аб'яднаны шлях»; Склад. Г.У.Глебка і інш. – 3-е выд., перапр. – Мн.: УП «Новік», 2000. – 339 с.

4. Даведнік беларускіх грамадскіх аб'яднанняў / Беларуская рэспубліканская грамадская арганізацыя «Аб'яднаны шлях»; Склад. І.М.Чырко і інш. – 4-е выд., перап. – Мазыр: ТАА ВД «Белы Вецер», 2002. – 500 с.

5. Дзяржаўны гістарычны архіў грамадскіх арганізацый Гродзенскай вобласці (далей ДГАГАГВ). Фонд 49. Вопіс 1. Справа 1.

6. Райко А.В. «Дело мира – это доброта, благородство и искренность наших сердец» // Гродзенская праўда. – 2004. – 25 лістапада. – С. 2.

7. ДГАГАГВ. Фонд 46. Вопіс 1. Справа 2.

Н.В. Смехович, Институт истории НАНБ, г. Минск

МЕТОДОЛОГИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ЗЕРКАЛЕ НАУЧНОЙ ДИСКУССИИ КОНЦА XX ВЕКА

В 90-е годы XX в. российские исследователи провели научную дискуссию по проблемам методологии научного исследования. В 1991 г. исследователи констатировали наличие общего кризиса исторической науки. Они попытались поднять назревшие на тот момент вопросы. Это были вопросы о цивилизации и формации, об отношении к материалистическому пониманию истории, к общеисторической теории (философии истории). Центральную роль, на наш взгляд, в начавшейся дискуссии сыграла статья академика И.Д.Ковальченко «Теорико-методологические проблемы исторических исследований». И.Д.Ковальченко констатировал, что:

• «развитие исторической мысли и исторической науки подошло к такому рубежу, когда их дальнейший прогресс требует преодоления резкой поляризации и поиска путей к синтезу философско-исторических и концептуальных подходов и построений»;

• «следует напрочь исключить какие бы то ни было претензии на возможность создания неких универсальных и абсолютных теорий и методов исторического познания»;

• «любая научная теория... содержит то или иное рациональное зерно и тем самым вносит определенный вклад в развитие общественно-научной мысли»;

• «любой социологической теории и конкретно-исторической концепции изначально присущи определенные ошибки и просчеты»;

• «задача историков, как и других обществоведов, состоит в том, чтобы на основании тщательного анализа выделить из совокупности имеющихся философско-исторических теорий и подходов все то, что позволяет углубить изучение мирового, и российского исторического процесса. Нужен синтез идей и методов» [1, с. 4-5].

Проанализировав данную философско-мировоззренческую тематику, И.Д.Ковальченко сделал следующие выводы:

• «центральной методологической проблемой в многомерной сущностной типологии и периодизации является в настоящее время вопрос о соотношении формационного и цивилизационного подходов в изучении общественно-исторического развития»;

• «основной принцип типизации и периодизации исторического развития должен исходить из того, что субстанциональным содержанием исторического развития является деятельность преследующего свои цели человека. Значит, основой в обобщенном выделении типов и этапов развития должен быть человеческий (антропологический) метод, учет того, каково было положение человека в основных сферах его деятельности в определенном пространстве или в то или иное время» [1, с. 23, 25-26].

Как только исследователь приходит к мысли о том, что любой теории или концепции изначально присущи ошибки или просчеты, он сразу же обозначает свои симпатии к методу фальсификации К.Поппера. Такой подход неизбежно приводит к философскому плюрализму, т.е. попытке примирить сторонников диалектического материализма со сторонниками разных форм идеализма. Идея примирения стала центральной, основополагающей идеей данной дискуссии.

В дискуссии приняли участие В.И.Овсянников, Б.Н.Кудрявцев, Б.Г.Могильницкий, Н.И.Смоленский, Г.Н.Севостьянов, В.Г.Федотова и другие известные российские историки и философы. Участники дискуссии высказали различные точки зрения. В.И.Овсянников в статье «В поисках новых подходов к историческим исследованиям» подчеркнул, что «задача исследователя мне видится в том, чтобы встать на почву того времени, когда происходили изучаемые события, хотя некоторые ученые считают иначе. Ряд ученых измеряет события и факты прошлого мерилом своего времени, поэтому с точки зрения науки, эти события и факты остаются не вскрытыми, а исследователи возвращаются к тем же заклинаниям, за которые критикуют охранительную школу. Иными словами, методически все остается на прежнем уровне» [2, с.83]. В.И.Овсяников школу коммунистической схоластики называет «официально охранительной школой». Он отмечает, что ее интересы были «ограничены сухой схемой социально-экономического развития, внутренней и внешней политикой, борьбой классов» [2, с. 85].

В.Н.Кудрявцев в статье «Об особенностях методологии социальных и гуманитарных наук» отметил, что «единой для всех ученых и тем более обязательной для них методологии науки не существует... Это, однако, не исключает того, что многие методологические приемы, принципы и аксиомы со временем становятся общепризнанными и общеупотребляемыми, закрепляются в исследовательской практике, освещаются в литературе и могут рассматриваться в качестве методологии научного исследования того или иного исторического времени, той или иной научной школы» [3, с. 3].

В.Н.Кудрявцев считает, что в СССР «стремление к истине было только лозунгом, но не действительной целью научного творчества». Он выделил несколько общих черт методологии всех наук:

1) стремление и борьба за достижение истины;

2) признание детерминизма и причинности;

3) проверка теоретических познаний практикой.

В.Н.Кудрявцев констатировал, что «непосредственная проверка практикой большей частью невозможна и в социальных науках, так как общественные события не повторяются. Но если практику понимать в широком смысле слова, как историческую практику, как человеческий опыт, то такого рода практика является, разумеется, достаточно хорошим инструментом проверки наших теоретических знаний» [3, с.4]. Специфика методологии гуманитарных наук, по мнению В.Н.Кудрявцева, заключается в следующем:

• в многофакторности явлений и процессов, изучаемых обществоведами;

• в изменчивости объекта изучения;

• в исключительной роли субъективного фактора;

• в значительном воздействии обратных связей на изучаемые явления и процессы.

«В сфере методологии надо опираться также на многофакторность сценариев развития, строить прогнозы, которые бы предусматривали не один, а несколько путей возможного изменения социальных процессов и событий. И здесь тоже есть новое направление, которое мало нами изучено и используется, так называемая виртуалистика (от латинского virtualis возможный)», – пишет В.Н.Кудрявцев [3, с. 4-7].

Н.И.Смоленский в статьях «Возможна ли общеисторическая теория», «Теоретический плюрализм и проблемы исторической теории», «Проблемы теоретического плюрализма» высказал мнение о том, что «общеисторическая теория (философия истории) возможна и необходима. Но общеисторическая теория, как представляется, в состоянии в качестве главной своей задачи выразить общую логику и направленность исторического процесса, определить стадии (ступени, этапы) этого процесса, выявить движущие факторы, определяющие его характер на каждой из стадий» [4, с. 78]. На взгляд Н.И.Смоленского «плюрализм является естественной формой развития научного исторического знания» [5, с. 9]. Н.И.Смоленский считает, что «в основе плюрализма может быть то, что в качестве предмета исследования избираются разные стороны одного и того же явления или процесса или же явление исследуется с разных позиций. Плюрализм конкурирующих интерпретаций... представляет собой как бы совокупность потоков, впадающих в одно общее русло... При этом научная ценность каждого варианта интерпретации определяется не столько исходя из его соотношения с другими, сколько – и, прежде всего – с предметом исследования... Теоретический плюрализм предполагает взаимодействие разных уровней теоретического осмысления действительности; речь

идет, прежде всего, об уровнях общеисторической и частной исторической теории» [5, с. 11]. Далее Н.И.Смоленский пишет, что «устойчивым признаком плюрализма как философско-исторической доктрины является признание множественности принципиально равнозначных, независимых и несводимых друг к другу факторов исторического развития; в гносеологическом плане это означает признание равноценности любой системы анализа, что подразумевает отрицание единства научного знания как соответствия исторических представлений изучаемым явлениям и процессам... Плюрализм признает множественность действующих в истории факторов... Плюралистическое понимание истории отличается от монистического тем, что в его основе лежит многофакторный подход» [5, с. 13].

Н.И.Смоленский подчеркивает, что различные научные школы, главным образом тяготеющие к позитивизму, но не только они, например, другие направления персонализм, прагматизм, философия жизни стремились реализовывать идею многофакторности подхода к изучению истории, но были непоследовательны в теоретической формулировке основного тезиса доктрины, касавшегося идеи равноценности факторов. Здесь возникает вопрос о соотношении этих факторов. Разрешение этого противоречия Н.И. Смоленский видит в принципе взаимодействия всех факторов [5, с. 15-16].

Р.Г.Ланда в статье «Обновление методологии или откат назад?» выступил с критикой плюралистов. Он пишет: «Если вернуться к проблеме методологии исторических исследований, то совершенно очевидно, что надо прекратить разрушительную, деструктивную деятельность в этой сфере. Надо избегать унаследованной от прежних времен политизации и идеологизации науки... Поэтому бессмысленно отрицать прежнюю методологию истории и отказываться от старого инструментария историков. Еще никто не опроверг, да и вряд ли сможет сделать это, первичности события и вторичности сознания... Очевидно, выход из кризиса – не возврат к прошлому, к дореволюционным и домарксовым схемам и формулам, выход – в обновлении и обогащении нашей методологии истории,..-.основой которой вполне способна служить обновленная и обогащенная марксистская концепция, творчески дополненная достижениями смежных гуманитарных дисциплин» [6, с. 97-99].

В.И.Кузищин выступил в защиту марксистского монизма. Он говорит, что «материалистическое понимание истории, на мой взгляд, органически присуще любому историку, работающему с подлинными историческими фактами, с исторической реальностью. Поэтому уже Геродот и Фукидид, описавшие столь ярко и аргументировано события греко-персидских войн и пелопонесской войны, стояли на почве материалистического понимания истории, конечно, не сознавая этого. Основоположники марксизма придали этой стихийной концепции более определенную философскую форму, законченную структуру, включили ее в более широкий идеологический комплекс» [7, с. 84-85].

В.И.Кузищин считает, что «историк-исследователь имеет право выбирать приемлемую для него историческую теорию и с ее позиций приступать к изучению конкретного материала. Исследования, проведенные с разных позиций, обогащают и расширяют наши знания о конкретной исторической реальности» [7, с. 87].

Б.Г.Могильницкий в статье «Об исторической закономерности как предмете исторической науки» утверждает, что научная результативность исторической теории зависит от ее категориального аппарата. Поэтому задача исторической науки состоит в том, чтобы «найти такую фундаментальную категорию, которая бы характеризовала предмет истории как совокупный результат деятельности человека, мы должны попытаться обнаружить с ее помощью ту формообразующую клеточку, которая как бы стягивает разные концы расширяющейся «исторической вселенной» в единое содержательное целое. Такой категорией может служить категория исторической закономерности», – заключает Б.Г.Могильницкий [8, с. 5].

В дискуссии приняли участие и философы. В.Г.Федотова отметила некоторые проблемы современной методологии истории. Они состоят в том, что:

1. Стадиальные характеристики, выражающие степень развития общества или нахождения его на определенной стадии развития человечества, по-прежнему сохранились и признаны в мире.

2. Расщепленный образ исторической науки обусловлен постмодернизмом в целом. Социальные сдвиги требуют от историка установления связи времен, сохранения и установления идентичности. Кто мы? Куда идем? Как соотносимся со своим прошлым? Что нас ждет в будущем?

3. Историк должен следовать методам своей дисциплины, его интерпретации должны быть адекватными избранной методологии [9, с. 61-63].

Философ К.А.Зуев в статье «О некоторых проблемах методологии истории» показал, что основными методологическими проблемами сегодня являются:

1. Достоверность и полнота описания исторических фактов. Факт и интерпретация.

2. История: единство или множественность? Реальная жизнь человечества, развертывающаяся во времени, является сложной структурой. Ее можно представить в виде сети, каждый узел которой связан с другими множеством каузальных, ситуационных, смысловых связей. Историческая наука выделяет из этой сети отдельные упорядоченные во времени цепи событий, изучая их как истории цивилизаций, регионов, государств, религий, войн и т.п. Принципиальным в методологическом плане является вопрос о критериях выделения таких цепей, обоснование их существенности и значимости.

3. Чему учит история? Этот вопрос сохраняет свою актуальность и в методологическом, и в практическом плане [10, с. 71-72].

Дискуссия, на наш взгляд, позволяет выделить два направления в современных методологических воззрениях российских исследователей-

историков. Первое направление представлено историками, которые в той или иной форме ориентируются на материалистическое понимание истории, признают закономерности, свойственные деятельности людей и историческому процессу (Р.Г.Ланда, В.И.Кузищин, Б.Г.Могильницкий).

Второе направление представлено историками, которые пытаются создать новую методологическую базу исторических исследований (И.Д.Ковальченко, В.Н.Кудрявцев, Н.И.Смоленский). Центральной фигурой этого направления, которое можно определить в качестве **системно-функционального плюрализма**, является Н.И.Смоленский. Сторонники функционального плюрализма считают, что плюрализм как философско-историческая доктрина ориентируется на такие принципы исторического познания как **многофакторность, взаимодействие, разносторонность, интерпретационность, связь с практикой, принцип виртуальности**.

Однако в философском плане данная доктрина является неразработанной. В целом неясно, какая гносеологическая теория лежит в основе функционального плюрализма. Н.И.Смоленский не определил конкретную философскую основу данной доктрины. Ее принципы заимствованы из разных философских течений. Например, принципы интерпретационности, виртуальности, многофакторности уже давно лежат в основе критического рационализма, а принципы взаимодействия, связи с практикой, разносторонности активно используются сторонниками материалистической диалектики. На наш взгляд, функциональные плюралисты не ищут «третьей линии в философии», они пытаются наполнить новым содержанием, синтезировать и превратить в научную систему те методологические принципы и подходы, которые были в исследовательском арсенале историков-марксистов и историков-идеалистов. Для нас очевидно, что остаются открытыми и нерешенными вопросы о взаимоотношении плюрализма с такими факторами, как идеология и проблема истины.

Наряду с вышеизложенными принципами, плюралисты определили и некоторые конкретные методы исторического исследования. К ним они отнесли историко-ситуационныи и историко-ретроспективныи методы, опору на исторический опыт, накопленный обществом.

Выводы философов, принимавших участие в дискуссии, в целом совпадают с позицией историков в том плане, что и в прошлом, и в нынешней социальной реальности в центре внимания методологии исторического исследования были и находятся такие проблемы, как достоверность и полнота описания исторических фактов, объяснение и понимание исторических событий, поиск исторических закономерностей и причинной обусловленности, решение извечной проблемы «чему учит история».

Наше заключение о выводах философов в полной мере можно отнести к первой четверти XX века, времени, когда «гістарычная навука пра Беларусь вылучалася у самастойную галіну ведаў» [11, с.37]. Самостоятельность белорусской исторической науки была обусловлена, на наш взгляд, той теоретико-методологической базой, которую использовали

В.Ю.Ластовский, В.М.Игнатовский, М.В.Довнар-Запольский, В.И.Пичета – исследователи, положившие начало новому периоду в национальной историографии. П.Т.Петриков называет этот период «научно-диалектическим» [11, с. 37].

Такое определение он обосновывает тем, что в XX веке «падмуркам навуковасці станавіліся погляды на гістарычны працэс, філасофію гісторыю і гнасеалогію Карла Маркса, Фрыдрыха Энгельса, Уладзіміра Леніна» [11, с.38]. Мы полагаем, что классификация национальной историографии должна иметь четкие научно-обоснованные критерии, быть конкретно-исторической, а не философско-обобщающей. Классификация историографии должна принадлежать научной школе, а не философскому учению. Н.И.Кареев под исторической школой понимал «умственное взаимодействие между самими историками, читающими сочинения одни других, обменивающимися друг с другом своими мыслями, вступающими в полемику, предпринимающими коллективные работы» [12, с. 314].

Научных разработок по данной проблеме в национальной историографии нет. Мы считаем, что историография – это не простая сумма трудов историков, это прежде всего научный метод и исследовательская школа. Поэтому разговор о национальной историографической школе должен опираться на сравнительный анализ методов «умственного взаимодействия между самими историками».

Литература и источники

1. Ковальченко И.Д. Теоретико-методологические проблемы исторического исследования // Новая и новейшая история. – 1995. – №1.

2. Овсянников В.И. В поисках новых подходов к историческим исследованиям // Новая и новейшая история. – 1996. – №4.

3. Кудрявцев В.Н. Об особенностях методологии социальных и гуманитарных наук // Новая и новейшая история. – 1995. – №3.

4. Смоленский Н.И. Теоретический плюрализм и проблемы исторической теории // Новая и новейшая история. – 1996. – №3.

5. Смольский Н.И. Проблемы теоретического плюрализм // Новая и новейшая история. – 1998. – №1.

6. Ланда Р.Г. Обновление методологии или откат назад // Новая и новейшая история. – 1996. – №4.

7. Кузищин В.И. О некоторых принципиальных положениях методологии истории // Новая и новейшая история. – 1996. – №3.

8. Могильницкий Б.Г. Об исторической закономерности как предмете исторической науки // Новая и новейшая история. – 1997. – №2.

9. Федотова В.Г. Методология истории сегодня // Новая и новейшая история. – 1996. – №6.

10. Зуев К.А. О некоторых проблемах методологии истории//Новая и новейшая история. – 1996. – №6.

11. Петрыкаў П. Асноўныя этапы гістарыяграфіі Беларусі // Белар. гіст. часоп. – 2003. – №4.

12. Кареев Н.И. Историология. – Пг., 1915.

М.А. Петраўскас, ГрДУ імя Я.Купалы, г. Гродна

САЦЫЯЛІСТЫЧНЫЯ ПЕРАЎТВАРЭННІ Ў ВЕРАСНІ 1939 г.

Першыя сацыялістычныя пераўтварэнні на далучаных у верасні да БССР тэрыторыях карэнным чынам змянілі тыя асновы грамадскага жыцця, якія склаліся за дваццаць гадоў знаходжання пад уладай Польшчы. Савецкі ўрад ў сціслыя тэрміны павінен быў вырашаць праблемы заходнебеларускага рэгіёну ў гаспадарчай, культурна-асветніцкай, грамадска-палітычнай сферах жыцця. Ад гэтага залежалі не толькі тагачасны дабрабыт жыхароў гэтых тэрыторый, але і далейшы лёс беларускай краіны.

Важным этапам устанаўлення Савецкай улады ў Заходняй Беларусі і ў прыватнасці – на тэрыторыі Беласточчыны было наладжванне дзейнасці прафсаюзнай арганізацыі. Польскія прафсаюзы не маглі служыць асновай будучай структуры савецкіх органаў ні з ідэалагічных, ні з эканамічных меркаванняў. Таму перад прадстаўнікамі улады стаяла складаная задача стварэння прынцыпова новай арганізацыі.

Пачатак наладжванню новых прафсаюзаў у Заходняй Беларусі паклала пастанова ЦК КП(б)Б ад 19 лістапада 1939 года «Аб арганізацыі прафсаюзаў і выбараў прафсаюзных органаў Заходняй Беларусі» [1]. Іх стварэнне праходзіла ўжо пасля складвання паўнацэннай вертыкалі кіравання ў рэгіёне, г.зн. пасля заканадаўчага афармлення Савецкай улады. Час для стварэння прафсаюзных органаў быў выбраны не выпадкова. Менавіта тады найбольш інтэнсіўна праходзіў працэс нацыяналізацыі і рэарганізацыі прамысловых прадпрыемстваў, які ў сваю чаргу патрабаваў адпаведных зменаў у сістэме узаемаадносін дзяржавы і працоўных калектываў [2].

Згодна з Пастановай ЦК КП(б)Б ад 19 лістапада з 20 лістапада 1939 года пачалася рэгістрацыя членаў прафсаюза на прамысловых прадпрыемствах Беластоцкай вобласці. Яна праходзіла пад сцягам «выкрыцця ворагаў савецкай улады». Дакументы тых часоў багатыя на падобнага рода прыклады. На сходах рабочых, якія былі праведзены на кожным нацыяналізаваным прадпрыемстве, «разоблачали пепеэсовцев, эндековцев, фабрикантов и прислужников бывшей польской дефензивы, стремящихся пролезть в члены профсоюза...» [3]. Прычым аргументы супраць канкрэтных «ворагаў» былі, вачыма сучаснага нам чалавека, па меншай меры непераканаўчымі. Для прыкладу, «разоблачённый активный деятель фашистской организации» Эдуард Эдельвайн, як сведчыць дакладная запіска, абвінавачваўся ў тым, што пры яго дапамозе фабрыканты знізілі зарплату рабочым, а сам Эдельвайн «добился раскола союза текстильщиков на националистические секции, куда евреев не принимали» [4]. На жаль, падрабязнасцей «злачынства» дакумент не ўтрымлівае. Аднак, па таму, што «евреев не принимали», можна меркаваць, што Эдельвайна сапраў-

ды па нейкіх сюжэтах яго прафсаюзнай дзейнасці ў мінулым варта было б абвінаваціць у праяўленнях антысемітызму. Верагодна, гэтай плямы біяграфіі хапіла, каб не дапусціць яго членства ў савецкіх прафсаюзах. Праўда, былі прыклады, якія знаходзілі больш лаканічную трактоўку: «разоблачён бывший (?!) председатель союза текстильщиков М. как изменник и предатель рабочих» [5]. Не было даравання і тым, хто ў 20-я гады «активно боролся за создание польского государства» [6]. Што канкрэтна было за гэтымі словамі, застаецца толькі здагадвацца.

Такім чынам, рэгістрацыя была праведзена «при жестокой классовой борьбе на высоком политическом уровне» [7].

Актыўнасць рабочых была сапраўды высокай. Наступная табліца дае ўяўленне аб ахопе прафсаюзамі рабочых 15 галін народнай гаспадаркі Беластоцкай вобласці:

Прафарганізацыя (п.)	Ахоп прафсаюзамі
тэкстыльшчыкаў	97 %
лесапілення і дрэваапрацоўкі	85 %
будаўнікоў	78,5 %
гарбарнікаў	91 %
харчовай прамысловасці	74,5 %
пачатковых і сярэдніх школ	81 %
работнікаў сувязі	54,5 %
работнікаў металавырабаў	90,5 %
работнікаў медсантруда	86 %
друкарнай справы	87,5 %
швейнікаў	92 %
камунальнай гаспадаркі	70 %
дзяржустаноў	91 %
тытуньшчыкаў	91,5 %
работнікаў Беластоцкага чыгуначнага цэнтру	75 %
Усяго:	82 %

[8]

Аб высокай палітычнай актыўнасці сведчыць і наступны факт: звыш 3 тысяч рабочых Заходняй Беларусі ўступалі ў дыскусіі па пытанню асноўных накірункаў далейшай дзейнасці прафсаюзаў. «Прения являлись не только политически выдержанными по своему содержанию, но они были мобилизующими рабочих и служащих на выполнение государственных задач» [9]. Папулярным прыёмам ідэалагічнай кампаніі было разгортванне на прадпрыемствах сацыялістычных спаборніцтваў.

З 1 снежня 1939 года пачаліся выбары ў кіруючыя органы прафсаюзаў, г.зн. у ФЗМК (фабрычна-завадскія мясцовыя камітэты) і гаркамы. На правядзенне выбараў быў мабілізаваны ўвесь партыйны актыў вобласці [10]. Спецыяльным рашэннем Беластоцкага абкама ў пачатку снежня фар-

міруецца Аргбюро прафсаюзаў, якое кіравала ходам усяго працэсу. Было праведзена каля 1152 сходаў працоўных і служачых, у тым ліку 96 – на буйных прадпрыемствах. З 18 па 20 снежня адбыліся абласныя канферэнцыі па выбарах у абласныя камітэты працоўных вышэй згаданых галін гаспадаркі. Партыйны нагляд забяспечваўся асабістай прысутнасцю на кожнай з іх сакратароў Беластоцкага абкама. Былі створаны 15 прафсаюзных прафабкамаў, 363 ФЗМК [11].

Кіраўніцтва падкрэслівала, што ў адрозненне ад польскіх працоўных арганізацый, якія правацыравалі «нацыянальна-шавіністычную рознь», у склад ФЗМК і гаркамаў выбраны прадстаўнікі розных нацыянальнасцяў, дзякуючы чаму «расце класавая свядомасць і дружба ўсіх нацыяў» [12]. Важнай асаблівасцю справаводства разглядаемага перыяду з'яўляецца той факт, што большасць дакументаў па асабоваму складу членаў тых ці іншых кіруючых структур утрымліваюць асобныя звесткі па нацыянальнаму складу. З 2045 членаў фабрычна-завадскіх камітэтаў 36 % складалі беларусы, 31 % – яўрэі, 21 % – палякі і 10 % – рускія [13].

Як вынік працы па стварэнню прафструктур падкрэслівалася, што «выбары... з'явіліся палітычнай школай для працоўных і служачых, якая мабілізавала іх на выкрыццё і «выкарчёвывание» да канца ворагаў рабочага класа» [14].

28 снежня адбылася 1-я абласная межсаюзная канферэнцыя прафсаюзаў Беластоцкай вобласці, якая вызначыла мэты далейшай «большой практической работы советских профорганов». Важнай задачай канферэнцыі было выбранне дэлегатаў на 10-ы ўсесаюзны з'езд прафсаюзаў СССР. Ад Беластоцкай вобласці накіроўвалася 5 чалавек, актыўных дзеячаў рабочага рэвалюцыйнага руху са значным працоўным стажам. Пад канец быў выпрацаваны зварот на імя В.Молатава і К.Варашылава, у якім ад імя ўдзельнікаў канферэнцыі выказвалася абяцанне «показывать на производстве такие же чудеса трудового героизма в борьбе с костностью и отсталостью, с гнилым наследием капиталистического строя, за повышение производительности труда, какие показывали бойцы доблестной Красной Армии в борьбе за наше освобождение» [15]. Нягледзячы на відавочную ідэалагічную афарбоўку, 1-я абласная канферэнцыя стала важным этапам працэсу структурнай арганізацыі і цэнтралізацыі прафсаюзаў Беластоцкай вобласці. Магчымасць дэлегіраваць сваіх прадстаўнікоў на агульнасаюзны сход спрыяла наладжванню сувязі паміж працоўнымі калектывамі ўсёй краіны, што ў сваю чаргу дазваляла вырашаць многія вузкаспецыялізаваныя праблемы. Сувязь працоўных СССР яскрава праявілася ў такой з'яве, як сацыялістычнае спаборніцтва вытворчых прадпрыемстваў. Безумоўна, правядзенне іх было адным з пазаэканамічных метадаў выкарыстання кіраўніцтвам краіны працоўнага энтузіязму, аднак наладжванне вытворчых сувязей паміж прадпрыемствамі Беластока, Гродна з аднаго боку і, напрыклад, Масквы і Ленінграда з другога, меў станоўчыя вынікі не толькі ў эканамічнай, але і сацыяльнай плоскасці. Аб маштабнасці сацыялістычнага спаборніцтва гаворыць і той факт, што

толькі па г.Беластоку ў канцы 1939 года мелася да 2 тыс. так званых сацыялістычных дамоў на правядзенне спаборніцтваў працоўных [16].

Такім чынам, арганізацыя прафсаюзаў у Беластоцкай вобласці пасля ўз'яднання з БССР была праведзена ў кароткі тэрмін і пад поўным партыйным наглядам. Многія праблемы, якія па прызначэнню павінны былі вырашацца прафсаюзнымі структурамі (напрыклад, пытанні з выплатай зарплат), па-ранейшаму знаходзіліся ў кампетэнцыі мясцовых органаў улады [17]. Такое становішча ставіла пад сумненне самастойнасць дзейнасці прафсаюзаў, але не адмаўляла іх ролі ў нацыянальнай кансалідацыі беларускага народа.

Літаратура і крыніцы

1. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.5.
2. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.43.
3. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.34.
4. Тамсама
5. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.44.
6. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.43.
7. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.35.
8. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.8. А.275.
9. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.38.
10. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.1. А.7.
11. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.33.
12. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.39.
13. Тамсама
14. Тамсама
15. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.8. А.279.
16. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.5. А.45.
17. ДАГАГВ. Ф.6195. Воп.1. Спр.9. А.7.

А.П. Панцевич, лицей №1, г. Гродно

ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ И СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЦЕЯ КАК КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЦЕНТРА г.ГРОДНО

Гродненский многопрофильный лицей №1 – профессионально-ориентированное учебное заведение, обеспечивающее повышенный уровень общего среднего образования в соединении с профильной подготовкой по направлениям и специальностям высшей школы.

Лицей создан в 1996 году на базе средней общеобразовательной школы №27. Учредителями лицея стали Гродненский государственный университет им.Я.Купалы, отдел образования Гродненского горисполкома и отдел образования Администрации Ленинского района г.Гродно.

Исходя из образовательной сущности и целевого назначения лицея как учебного заведения нового типа, он призван решать целый комплекс функциональных задач:

• обеспечение соответствующего уровня образования в интеграции с последующим более высоким уровнем;

• профессиональное определение учащихся и дифференцированный подход к процессу обучения;

• развитие творческого потенциала учащихся;

• широкая общекультурная подготовка.

Лицей №1 г.Гродно занимает особое место в образовательном пространстве Гродненской области, он отличается не только по форме, но и по содержанию образования от обычных общеобразовательных школ. Одним из отличительных признаков является то, что здесь делается ставка на интеллектуальную насыщенность образования через повышенный и углубленный уровень изучения профильных предметов и систему дополнительного образования, представленную спецкурсами и курсами по выбору по различным направлениям. Другой признак – высокий уровень методики обучения. Здесь работают лучшие педагоги города, прошедшие конкурсный отбор, преподаватели вузов, методисты и психологи. Педагогическая культура в лицее оказывается выше, чем в обычных общеобразовательных школах. Третий признак – единая психолого-педагогическая направленность при всей многопрофильности лицея. Преподаватели стремятся качественно подготовить учащихся к обучению в вузе, к будущей профессии и к определению занятию активной позиции в конкретной сфере жизни. Лицей – открытые ворота в вуз. Свыше 90 % выпускников лицея становятся ежегодно студентами, поэтому пребыванием в лицее дорожат все: родители, учащиеся, педагоги. Высока мотивация учащихся: нет традиционных проблем кого-то заставлять учиться, а ответственность и требовательность лицеистов к себе ведет к высокой требовательности преподавателей к своему профессиональному уровню. Отсюда единая направленность усилий всех – стремление к высокому профессионализму, полная самоотдача сил и способностей каждого.

Четвертый отличительный признак деятельности лицея – новая система педагогических отношений между воспитанниками и воспитателями. Открытость позиции педагогов по отношению к учащимся, учащихся по отношению к учителю, нет жесткой необходимости в регламентации требований, в строжайшей дисциплине, своеобразна воспитывающая культурно-образовательная и духовная среда, которая приводит в движение внутренние учебные и познавательные ресурсы учащихся и учителей.

Лицей как перспективное образовательное учреждение должен решать не только вопросы обучения и воспитания в обычном смысле этого слова. Он становится своеобразным учебно-методическим и культурно-просветительским центром образования нашего города. Одной из ключевых задач, отраженных в Программе развития лицея, разработанной творческим коллективом педагогов и ученых ГрГУ им.Я.Купалы, стала задача

создания культурно-образовательного центра на базе лицея. С этой целью лицей осуществляет свою деятельность по следующим направлениям.

Экспериментальная и инновационная работа.

Коллектив лицея активно участвовал и участвует в экспериментальных и инновационных проектах различного статуса. Например, в республиканских экспериментах «Непрерывное экономическое образование», «Разработка системы оздоровления учащихся средствами физической культуры с применением компьютерных технологий в условиях радиационного загрязнения» (лицей принимал участие в качестве контрольной школы). Сейчас лицей находится в стадии апробации организационно-содержательной структуры допрофильной подготовки и профильного обучения на уровне региональных систем образования.

Под руководством ученых ГрГУ им.Я. Купалы в лицее осуществлялась апробация научного проекта «Образовательные технологии современного лицея» (руководитель – доцент В.В.Гринкевич), «Комплексная оценка и прогнозирование здоровья девушек 10–11-х классов» (руководитель – доцент А.И.Шпаков). Руководителем научного исследования по теме «Профессионально-личностное самосовершенствование учителей с различным уровнем профессионально-педагогической компетентности» являлась профессор С.В.Кондратьева. В Министерстве образования утверждена Программа для учащихся экономического профиля по информатике (автор – учитель лицея Н.И.Шалагинова). Результатами работы стали многочисленные публикации педагогов и ученых в сборниках материалов областных, республиканских, международных научно-практических конференций, республиканских научных журналах, средствах массовой информации. Например, опыт внедрения экспериментального проекта «Образовательные технологии современного лицея» представлен в журнале «Адукацыя і выхаванне» №8–10, 2005 г. (автор – В.В.Гринкевич).

За последние несколько лет для широкой педагогической общественности на основе образовательных технологий сконструирован 21 открытый урок, организовано и проведено следующее количество семинаров-практикумов для работников системы образования:

- для преподавателей ГрГУ им.Я.Купалы – 3;
- для директоров и зам.директоров школ Ленинского района – 4;
- для слушателей курсов ОИПК – 4;
- для учителей математики Свислочского района (на базе Свислочского отдела образования) – 1;
- для учителей предметников Ленинского района – 9.

Обобщение трансляция положительного опыта работы лицея по проблемам обучения и воспитания одаренной молодежи нашего края проводится педагогами лицея и учеными ГрГУ им.Я.Купалы на всевозможных семинарах, конференциях, круглых столах.

Экологическое образование и воспитание.

С сентября 1997 года коллектив лицея активно включился в республиканский эксперимент по апробации «Комплексной программы непре-

рывного экологического образования и воспитания учащихся». С этого момента задачи формирования экологического мышления, экологической культуры учащихся, распространение и пропаганда экологических знаний стали для нас еще более актуальны и значимы. В лицее создан Экологический совет (рук. С.Ч.Затейкина). За 9 лет работы накоплен большой опыт в образовательном, просветительском и научно-исследовательском аспекте экологической деятельности. Лицей активно участвует во всевозможных экологических акциях и мероприятиях. Есть и немалые успехи: от блестящих выступлений учащихся на секциях научно-практических конференций и семинаров до громких побед на республиканских экологических форумах. Опыт работы нашел отражение в 3-х сборниках творческих работ преподавателей и учащихся лицея на экологическую тематику «Экология и мы» (1999 г., 2001 г., 2005 г.), а также был представлен на областных экологических форумах (в г.Сморгони – 2004 г., в г.Новогрудке –2005г.), на 3-х республиканских экологических форумах (в г.Орша – 2003 г., в г.Горки – 2004 г., в г.Полоцке – 2005 г.).

Научно-методическая работа.

С целью научно-методического обеспечения высокого качества образования и создания условий для непрерывного профессионального роста педагогов осуществляли свою деятельность в 2004/2005 уч.году следующие научно-методические структурные подразделения лицея:

• научно-методический Совет лицея (в составе 18 чел., председатель – зам.директора по научно-методической работе Т.А.Ильина);

• совет научно-методического кабинета (в составе 4 чел.);

• творческие мастерские и проблемные семинары при НМС и предметных кафедрах (в количестве 5);

• предметные кафедры учителей лицея (в количестве 8);

• аттестационная комиссия (в составе 7 чел.).

Научно-методические структурные подразделения лицея реализовывали свою деятельность на двух основных уровнях – внутрилицейском и городском.

Внутрилицейский уровень деятельности научно-методических подразделений способствовал постоянному повышению качества образования. В рамках научно-методического обеспечения лицейского образования в 2004/2005 уч.году были разработаны и утверждены программы спецкурсов, курсов по выбору, по подготовке лицеистов к предметным олимпиадам, программы интегрирования курсов для профильных классов: экономических, филологических, педагогических, художественно-педагогических, историко-правовых.

Внутрилицейские методические издания в 2004/2005 уч. году представлены научно-методическими инструкциями и рекомендациями:

• по моделированию современного урока;

• по организации воспитательной работы в лицее;

• по организации идеологической работы;

• по работе Заочной школы лицея;

• по подготовке выпускных классов лицея к итоговой государственной аттестации;

• классификация педагогических тестов, используемых для проведения промежуточного и итогового оценивания знаний учащихся лицея;

• по организации дополнительного образования в многопрофильном лицее.

На городском уровне в 2004/2005 г. методический кабинет лицея значительно расширил контакты с УМК отдела образования Ленинского района, УМК отдела образования Гродненского горисполкома, методическим кабинетом кафедры педагогики ГрГУ им.Я.Купалы. В рамках расширенного сотрудничества лицей организовал и провел:

• открытое районное методическое заседание учителей истории и курса «Человек. Общество. Государство» (ноябрь 2004 г. форма проведения – педагогический совет-конференция с участием представителей государственных и общественных организаций по теме: «Современные подходы в патриотическом воспитании и гражданском становлении личности»);

• районное методическое объединение учителей математики (декабрь 2004 г., с участием учителей лицея Н.И.Шаповал, Н.А.Ткачевой, М.А.Болтрик);

• районное методическое объединение учителей физики (декабрь 2004г., апрель 2005 г., с участием учителей лицея Г.И.Болтрика, А.П.Гостева, П.П.Жука, Л.П.Гостевой);

• районное методическое объединение учителей ИЗО и ДПИ (январь 2005 г., с участием учителей лицея Н.Ф.Жевновой, А.П.Пивовара и преподавателей ГрГУ им.Я.Купалы В.Н.Покровского, А.Н.Бурчика);

• районное методическое объединение учителей географии (май 2005 г., с участием учителей Т.А.Ильиной, А.П.Гостева, Ю.М.Черненко, З.В.Сорокиной);

• расширенное заседание методического совета отдела образования по теме «Роль методического кабинета учебного заведения в обеспечении качества образования» (февраль 2005 г., с участием педагогов лицея Т.А.Ильиной, А.П.Гостева);

• практикум директоров учреждений образования Ленинского района по теме: «Роль методического кабинета учебного заведения в обеспечении качества образования» (март 2005 г., с участием педагогов лицея Т.А.Ильиной, А.П.Гостева, А.В.Болтрукевич, З.В.Сорокиной, Г.В.Никитевич, Н.И.Шаповал, С.К.Песняк).

Большой популярностью в городе и области пользуется ежегодная научно-практическая конференция «Миры моего Я». В апреле 2005 года в лицее прошла очередная VIII конференция, в которой приняли участие 167 человек, из них 95 – авторы научных сообщений из числа учащихся лицея и 72 – учащиеся школ города, области, республики. Активными участниками ежегодного праздника науки были в разные годы представители учреждений образования Гродно, Бреста, Барановичей, Добруша, Мозыря, Лиды, Сморгони, Новогрудка, Слонима и др. Особенностью про-

ведения является то, что наряду со школьниками в ней принимают участие студенты, учителя, сотрудники музеев и библиотек, ученые и представители органов образования и органов власти.

Лицей в 2005 году стал центром проведения областной олимпиады по правовым знаниям. Совместно с ОИПК и Управлением образования Гродненского облисполкома организацией и проведением данной олимпиады занимались Т.А.Ильина, Л.Е.Барановская.

13 педагогов лицея – авторы многих научных публикаций по актуальным проблемам обучения и воспитания молодежи в современных условиях.

Музейная и краеведческая работа.

Результатом творческого отношения к реализации одной из важнейших сторон образования (воспитания) стало создание собственной Комплексной программы воспитания в условиях двухгодичного обучения (опубликована в 2001г. в ОИПК и ПРР и СО). Логика развития воспитательной системы лицея вывела нас на создание школьного музея «История педагогики Гродненщины XII – XXI веков». Идея создания такого музея возникла в преподавательско-ученическом коллективе лицея ещё в 1996 году. Все последующие годы накапливался фактический материал, соответствующая информация, уточнялась и развивалась концепция музея, учащиеся и педагоги лицея проводили большую научно-исследовательскую работу, итоги которой периодически подводились на конференции «Миры моего Я». 30 сентября 2005 г. была открыта музейная комната.

В итоге выработалась следующая концепция музея: исследовать и отразить многовековой процесс развития образовательно-воспитательной парадигмы Гродненщины через личности педагогов и учащихся, рассказать об образовательных учреждениях самых различных типов, любых иных структурных составляющих многоликого и плодотворного педагогического пространства Принеманского края на фоне геополитических образований XII – XXI веков с центром в г.Гродно и их историко-культурных потерь и достижений.

Образовательно-воспитательный процесс через школьный музей условно разделяется на два направления:

• участие в создании, развитии и активной деятельности музея;

• постижение информационной насыщенности музея во время экскурсий, проведение тематических уроков по любому из школьных учебных предметов.

Первое направление предусматривает охват учащихся, способных к разнообразной творческой, исследовательской, архивной и любой иной музейной деятельности. Второе направление позволяет охватить практически неограниченный круг учащихся не только из учебных заведений Гродненской области, но и всей Республики Беларусь, а также иностранцев.

Таким образом, процесс создания и деятельности музейной комнаты, работа по превращению её в полноценный музей истории педагогики Гродненщины способствует тому, что это подразделение лицея становит-

ся для учащихся города и области полноценным связующим звеном в отношениях между личностью и обществом, личностью и семьёй, личностью и личностью, способствует формированию в региональном социуме моральных, общечеловеческих взаимоотношений на примере педагогических традиций Принеманского края.

Нравственно-эстетическое воспитание.

В лицее широко используются такие формы работы, которые способствуют формированию у учащихся представлений о себе как о субъекте национальной культуры, творце собственной индивидуальности: литературные гостиные, где происходят театрализованные представления, оживляемые дискуссиями, с присутствием большого количества желающих из числа лицеистов и школьников других школ; концерты, экскурсии, посещение театров, музеев, выставок, издаются журналы и брошюры с творческими работами учащихся и преподавателей. В лицее опубликовано 2 сборника творческих работ «Жемчужина» (2002 г., 2005 г.), выпускается лицейская газета «Думка», проводятся творческие выставки учащихся художественного профиля. За 9 лет работы подготовлено более 40 внутрилицейских выставок, 17 выставок районного, городского и областного уровней. Высоко оценена выставка творческих работ учащихся лицея, которая экспонировалась с мая по август 2005 года в Доме-музее А.Мицкевича в г.Новогрудке.

Международное сотрудничество.

Международные связи занимают важное место как фактор развития учебного заведения в УВП лицея в настоящее время, они предполагают сотрудничество педагогов и лицеистов с партнерами из других стран, что способствует взаимопониманию и взаимообогащению каждой стороны.

Такая работа ведется по нескольким направлениям:

• с педагогами – совместный поиск новых подходов в обучении и воспитании, обмен опытом работы;

• с учащимися – вовлечение в исследовательскую деятельность, практическая работа над совместными проектами, языковые обмены.

В практике сотрудничества с зарубежными партнерами осуществляется знакомство с системой управления школами, совместные мероприятия, обмен информацией, литературой, взаимопосещение уроков, помогающее выработке оптимальных вариантов в решении тех или иных задач учебно-воспитательного процесса.

Лицей активно сотрудничает с гимназией Ричарда Стеффана г.Висбю (Швеция), лицеем Гей-Люсак г.Лиможа (Франция), XIII общеобразовательным лицеем г.Гдыня (Польша), институтом им. Гете (Германия. Представительство в г.Минске), гимназиями Крынки, Шудилово Белостокского воеводства (Польша), а также осуществляет свою деятельность в рамках ассоциированных школ ЮНЕСКО Республики Беларусь.

Реальные потребности Гродненской области в высококвалифицированных кадрах в области сельского хозяйства определили для лицея новую сферу деятельности – подготовка образованных, конкурентоспо-

собных учащихся, ориентированных на обучение в Гродненском государственном аграрном университете. Руководствуясь областной целевой программой «Кадры», утвержденной решением Гродненского облисполкома от 16.11.1998 г., в 1998 году на базе нашего учебного заведения был открыт химико-биологический класс для учащихся из сельской местности Гродненской области. Тесное взаимодействие лицея с сотрудниками отделов и управлений образования большинства районов Гродненской области, директорами многих сельских школ дали возможность способным детям области получить достаточный запас знаний и умений, необходимый для успешной сдачи вступительных экзаменов в Гродненский государственный аграрный университет. Для учащихся отдельных районов Гродненской области (Ошмяны, Сморгонь, Ивье, Островец, Вороново) вступительные экзамены в лицей организовывались выездными экзаменационными комиссиями, в состав которых входили ученые ГрГАУ и педагоги лицея. Так несколько лет вступительные испытания проходили на базе СШ №2 г.Ошмяны.

В настоящее время в лицее в 22 классах-комплектах обучается 483 учащихся. Из них 123 – учащиеся из школ Гродненской области. В лицей приходят учащиеся в 10-й класс. Срок обучения – 2 года. По мнению части педагогов и ученых, этот срок явно недостаточен для качественной подготовки. Один год, т.е. 9-й класс, необходим как адаптационный. К обучению в лицее учащиеся тоже должны быть подготовлены. Эта подготовка заключается не только в получении определенной суммы знаний по тому или иному предмету. Учащиеся должны точно определить, какая отрасль науки их больше всего интересует, поэтому в 2000 году при лицее №1 г.Гродно была организована заочная школа для учащихся 9-х классов общеобразовательных школ Гродно и Гродненской области с целью:

• обеспечения учащимся дополнительного образования по любому из профильных направлений лицея;

• создания режима наибольшего благоприятствования для поступления на соответствующие факультеты ГрГУ им.Я.Купалы, ГрГАУ или ГрГМУ;

• расширения образовательного пространства через развитие у учащихся школ области познавательного интереса к предметам гуманитарного и естественно-научного циклов;

• совершенствования системы непрерывного образования;

• повышения качества отбора учащихся в лицей.

Популярность заочной школы среди школьников растет из года в год. Об этом свидетельствует динамика цифр:

• 2003-2004 уч. год – 98 человек (городских – 64, областных – 34);

• 2004-2005 уч. год – 149 человека (городских – 112, областных – 37);

• в этом учебном году – 208 человек (городских – 153, областных – 55).

Таким образом, осуществляя учебно-методическую и культурно-просветительскую работу, лицей активно интегрирует в образовательное пространство нашей республики посредством развития разнообразных свя-

зей с образовательными учреждениями города (школами, гимназиями, внешкольными центрами воспитательной работы), активного творческого сотрудничества с ведущими вузами Гродненщины: ГрГУ им.Я.Купалы, ГГАУ, ГГМУ, ОИПКи

ПРР, Белорусским институтом правоведения, Институтом биохимии и через создание привлекательного имиджа лицея для жителей Гродно и Гродненской области, что позволяет сделать вывод о функционировании лицея как своеобразного культурно-образовательного центра нашего региона.

Н.Л.Улейчик, ГрГУ им. Я.Купалы, г.Гродно

ВКЛАД Г.Р.ШИРМЫ В СОХРАНЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ В ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ

Особое место в пропаганде народной музыки, сохранении белорусского песенного творчества принадлежит фольклористам западнобелорусского региона межвоенной Польши. Среди них – хоровой дирижер, исследователь западнобелорусской песни, крупный общественный деятель Григорий Романович Ширма.

После возвращения в 1922 году из репатриации на родину Григорий Романович не смог приступить к преподавательской деятельности, т.к. отказался записаться поляком по национальности. Он работает слесарем на лесозаготовках, откуда вскоре был уволен «за плохое влияние на рабочих». В этих условиях Ширма, по собственному признанию, «обращается к самому мощному оружию – родной песне». По многочисленным просьбам горожан и протоирея собора Александра Невского он с 1923 по 1926 годы руководит хором в Пружанах. Ширма записывает народные песни, устраивает концерты, переносит на западнобелорусские земли «Белорусские вечерки».

В 1925 году Григорий Романович по приглашению руководителя БРКГ Б.Тарашкевича переезжает в Вильно. Он работает в секретариате Громады, воспитателем в интернате для мальчиков Виленской белорусской гимназии, преподает тут пение и организует хор. Вскоре хор устраивает «Вечера славянской песни», в программу включаются и польские народные песни. Значительно обогатилась белорусская часть программы, когда в коллектив пришел талантливый ученик Н.А. Римского-Корсакова и А. Глазунова композитор и аккомпаниатор Константин Галковский. «Вечера» стали почвой интернационального объединения национальных меньшинств и прогрессивной польской интеллигенции, средством борьбы против политики полонизации западнобелорусских земель. Чтобы сберечь Ширму для легальной культурно-просветительс-

кой деятельности Б.Тарашкевич рекомендует ему официально не вступать ни в Громаду, ни в КПЗБ. Ширма начинает работать в Товариществе Белорусской Школы. Став секретарем главной управы ТБШ в 1927году, он остается на этом посту более десяти лет.

Григорий Романович сделал тысячи записей белорусских народных песен с мелодиями, открыл много талантливых певцов, переложил многие песни на близкий человеческому голосу инструмент – скрипку, чем сберег богатое песенное наследие белорусов. К обработке народных песен Ширма привлекает видных мастеров музыкального искусства – русского композитора А. Гречанинова в Париже и украинских композиторов А.Кошица и М.Гайворонского в Нью-Йорке. Полученные от них и от К.Галковского обработки сразу проверялись в хорах гимназии. Выдержавшие проверку практикой лучшие обработки народных песен составили сборник «Беларускія народныя песні», вышедший в 1929 году. Белорусский фольклор в записях Ширмы – это целый мир образов, чувств, в которых всесторонне отражена жизнь народа, его эстетический идеал: смелость и искренность, решимость в призывах к борьбе, чуткость в проявлении самых сокровенных переживаний.

Работа Ширмы в Виленской белорусской гимназии – это начало его многолетней деятельности хормейстера. Григорий Романович был замечательным дирижером, систематически и настойчиво работал с хором. Основу репертуара гимназического хора всегда составляла белорусская народная песня, большей частью в профессиональных композиторских обработках. Ширма разучивал в хоре и русские народные песни, а также произведения русских композиторов. Весь репертуар исполняла капелла. Репетиции проводились два раза в неделю, были интересны, развивали духовный мир хористов. Занятия в хоре были общей школой воспитания. В перерывах хормейстер знакомил учащихся с новинками западнобелорусской литературы, читал стихи М.Василька, М.Машары, П.Пестрака и М.Танка. На этих же занятиях Ширма делился опытом фольклориста-краеведа, рассказывал о певцах из народа.

Однако он недолго работал в Виленской гимназии. В 1928 году дирекция гимназии отказалась пользоваться услугами учителя, который пропагандировал достижения культуры белорусского и русского народов.

С 1928 по 1937 годы Ширма руководил митрополитальным хором Пречистенского собора в Вильно. Величие церковной музыки он решил использовать как оружие в борьбе с полонизацией и окатоличиванием белорусского народа.

В 30-е годы Г.Р.Ширма стал руководителем хора Белорусского союза студентов в Виленском университете. Большой резонанс получил организованный 18 марта 1933 года этнографический концерт, в программу которого вошли лекция Ширмы «Белорусская народная песня» и выступление хора под его руководством. В газете «Беларуская крыніца» отмечалось, что концерт был проведен на высоком художественном уровне, подчеркнут организаторский талант Г.Р.Ширмы. Большое впечатление на

слушателей произвели купальские, свадебные и некоторые бытовые народные песни, которые раскрывали наиболее характерные черты белорусской национальной культуры.

Выдающимся явлением в музыкальной жизни Западной Беларуси стало сотрудничество с хором Белорусского союза студентов известного солиста-интерпретатора Михаила Забейды-Сумицкого. Песни хора вошли в сборник «Наша песня», изданный в 1938 году. Этот же хор принимал участие в концертах Виленского радио. Один из концертов состоялся 21 ноября 1933 году. Транслировали его все польские радиостанции. В программу были включены беседные песни, припевки и народные танцы. Информация о выступлении хора, статьи-отзывы в печати свидетельствовали о том, что хор Г.Р.Ширмы был важным фактором культурной жизни Западной Беларуси.

Для знакомства польской общественности с музыкальным творчеством своего народа западнобелорусская музыкальная интеллигенция организовывала «Вечера белорусской песни и поэзии», «Дни белорусской культуры». В них участвовали литераторы под руководством М.Танка, музыканты во главе с Г.Р.Ширмой и оперным певцом М.Забейдой-Сумицким. «Из белорусских народных источников, в большей мере из народной песни, складывается современная белорусская культура, – отмечалось 13 декабря 1936г. при открытии «Дней белорусской культуры». Поэтому неудивительно, что отмечаем этот день народной песней". Концерт открылся хором Г.Р.Ширмы, исполнялись белорусские народные песни и песни композиторов Советской Беларуси.

Дни белорусской культуры нашли отражение в демократической польской, еврейской, русской, литовской прессе в Вильно. Так, еврейская газета «Вильнэр тог» от 16 декабря 1936 г. писала: «Если официальная часть прошла как бы наполовину с открытым ртом, то концертная часть была дана от всего сердца: что недоговорили, то допели. Белорусские народные песни рассказали о белорусском народе, о его душе, терпении, радостях больше, чем все предыдущие выступления».

Публицистическая деятельность Г.Р.Ширмы – интересная страница не только его собственного творчества, но и всего западнобелорусского публицистического наследия, богатого и разнообразного. Его статьи публиковались в журналах «Летапіс ТБШ», «Беларускі летапіс», выходивших в 1933–1939 годах.

В статьях и устных выступлениях он призывал трудящихся Западной Беларуси бороться против политики полонизации. Он искренне радовался даже самому маленькому успеху в культурно-просветительской работе. Где-то самодеятельные артисты поставили белорусский спектакль, где-то со сцены прозвучала родная «Зязюленька», где-то возросла подписка на газету «Наша воля» и журнал «Летапіс», где-то прочитана лекция о творчестве Янки Купалы – все волновало его. «Значит, в народе бьют живые родники общественной жизни, – отмечал он, – значит, есть светлое оконце, через которое пробиваются лучи правды и долетают до крестьянской избы».

Григорий Романович увлеченно и страстно занимался вопросами литературы, был близко знаком с поэтами Западной Беларуси. Он помог М.Васильку издать два поэтических сборника. Деньги, предназначенные на издание сборника народных песен, Ширма отдал М.Танку, благодаря чему был опубликован первый сборник стихов поэта. Он пропагандировал творчество своих учеников А.Сологуба и В.Тавлая, сберег наследие талантливого поэта-самоучки Сергея Кривца.

Огромная популярность Ширмы беспокоила польскую санацию, которая даже прибегла к провокации, объявив Григория Романовича агентом дефензивы. Судебные акции и преследования продолжались вплоть до сентябрьских дней 1939 года.

М.Танк вполне обоснованно назвал Григория Романовича Ширму фактическим министром образования и культуры Западной Беларуси, неустанно сберегавшим самобытную белорусскую культуру.

ЗМЕСТ

Уступнае слова сустаршыні аргкамітэта канферэнцыі прафесара *І.П. Крэня* 3

Пленарнае пасяджэнне 5

Ладысеў У.Ф. Станаўленне беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці ў XX стагоддзі (метадалагічны аспект) 5

Кавaленя А.А. Моладзь заходніх абласцей Беларусі напярэдадні і ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны 10

Навіцкі У.І. Дзяржаўная палітыка да Рымска-каталіцкай царквы ў Заходняй Беларусі (1945 – 1955 гг.) 17

Карев Д.В. Социально-экономическое развитие западного региона Беларуси в историко-экономической мысли XVI – XX вв. 22

Габрусевіч С.А. Прафесар Ігнат Анацэвіч – пачынальнік айчыннай гістарыяграфіі 31

Кушнер В. Беларуская гістарычная навука: дасягненні і новыя міфы .. 40

Літвін А.М. Заходні рэгіён ў адлюстраванні дакументаў Беларускай акругі Унутраных войскаў НКУС СССР (красавік 1944 – чэрвень 1946 гг.) 49

Корзенко Г.В. Состояние и подготовка кадров историков в Республике Беларусь 67

Выступленні ў секцыях 76

Белозорович В.А. Аграрное развитие западного региона Беларуси в середине 40 – 90-е гг. XX ст. 76

Крень И.П. Индустриальное развитие западного региона Беларуси в 1985 – 2005 гг. 86

Коўкель І.І. Дзейнасць беларускіх палітычных партый і арганізацый па стварэнню беларускай арміі (1917 – 1920 гг.) 97

Чарнякевіч А.М. Гістарыяграфія беларускага нацыянальнага руху на Гродзеншчыне ў першай палове XX стагоддзя 106

Паўшок А.У. Дзейнасць польскіх палітычных партый у Беларусі на пачатковым этапе першай расійскай рэвалюцыі (студзень – снежань 1905 г.) 113

Сківіцкі Д.В. Палітыка беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў ва ўмовах савецка-польскай вайны і акупацыі Заходняй Беларусі 116

Фядзечка С.А. Беларусы як нацыянальная меншасць у кантэксце версальскай сістэмы 120

Черняк Ю.В. Украинские националистические организации на территории Западной Белоруссии накануне Великой Отечественной войны 123

Новік А.А. Вытокі Арміі Краёвай 127

Рыбак Н.А. Беларускае антысавецкае падполле ў заходніх абласцях БССР у пасляваенныя гады 131

Елизаров С.А. Административно-территориальное деление западных областей БССР 1944 – 1953 гг. 135

Дорняк И.И. Приграничное сотрудничество в системе белорусско-польских отношений: проблемы и пути их решения (1991 – 2004 гг.) 139

Будько Г.Г. Деятельность польских террористических организаций на территории Беларуси в период первой русской революции 145

Кулевіч І.Р. Сутнасць усходняй палітыкі ўрада II Рэчы Паспалітай: гістарыяграфія праблемы 154

Борка А.І. Дзейнасць гарадскіх радаў у Заходняй Беларусі ў 20–30 гг. XX ст. 156

Борка А.І. Мясцовыя органы ўлады і самакіравання на тэрыторыі Заходняй Беларусі (1921 – 1939 гг.) 161

Егорычев В.Е. Звонкая песня Громады 165

Пашкевіч А.В. КПЗБ і Беларускі сялянска-работніцкі пасольскі клуб «Змаганне» ў 1928 – 1930 гг.: некаторыя аспекты супрацоўніцтва ... 168

Дзмітрук А.П. Асаблівасці фарміравання польскага грамадска-палітычнага руху ў Навагрудскім ваяводстве ў 20 – 30-я гг. 175

Стецкевич П.Т. Идеологические платформы еврейских политических партий во II Речи Посполитой, действовавших на территории Западной Беларуси в 1921 – 1926 гг. 178

Гецевич А.К. Деятельность польских политических партий на территории г. Лиды и Лидского повета (март 1921– май 1926 гг.) ... 183

Сарочык В.Л. Яўрэйскія палітычныя партыі ў Заходняй Беларусі ў 1921 – 1939 гг. 188

Украинец И.А. Сентябрь 1939 года – судьбоносный момент в истории Западной Беларуси 197

Саракавік І.А. Міліцыя ў Заходняй Беларусі: станаўленне і дзейнасць (1939 – 1941 гг.) 199

Васілючак М.В. Аб некаторых негатыўных момантах у Заходняй Беларусі напярэдадні вайны (верасень 1939 – чэрвень 1941 гг.) 204

Вожckowski Daniel. Zachodnia Biaioruń w ньwietle raportyw ZWZ do czerwca 1941 r. 208

Микульчик П.В. Роль и место Коммунистической партии Беларуси в построении гражданского общества 212

Голубеў В.Ф. Сялянская грамада на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў XVI –XVIII ст. (паводле новых крыніц з архіваў Беларусі і Польшчы) 214

Кітурка І.Ф. Заходнееўрапейскі вопыт у мадэрнізацыі сельскай гаспадаркі ВКЛ у другой палове XVIII ст.: ідэі і рэалізацыя (на прыкладзе Гарадзенскай эканоміі) 218

Соркіна І.В. Асаблівасці урбанізацыі заходняга рэгіёна Беларусі ў часы Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) 223

Нестерович Н.Б. Характер западнобелорусской экономики в 1921 – 1939 гг. 228

Вырастка А.Ф. Выпрацоўка заканадаўства аб асадніцтве ў II Рэчы Паспалітай і яго рэалізацыя 232

Юрыс С.А. Развіццё спажыўкааперацыі заходняга рэгіёну Беларусі ў першыя пасляваенныя гады (1945 – 1949) 238

Морозова Н.Н. Воспроизводство трудовых ресурсов Беларуси: пространственные аспекты 242

Кривощекий Г.М. Основные приоритеты социально-экономического развития Гродненщины в начале XXI в. 246

Иванов Ю.Н. Социально-экономическое развитие Волковысского повета в 20 – 30 годы XX века 250

Шпакаў А.С. Леў Сапега і Берасцейская царкоўная унія 255

Вашкевіч А.Ф. Барацьба уніяцкага насельніцтва Сапоцкінскага краю супраць прымусовага пераводу ў праваслаўе 259

Проценко О.Э. Этноконфессиональные и социальные особенности развития местечек западного региона Беларуси во второй половине XIX в. 264

Черепица В.Н. Участие православного духовенства Гродненской епархии в выборах в IV Государственную Думу 269

Слешиньский В. Политика польской власти в отношении к католическому Костёлу славяно-византийского обряда (неоуния) в 1924 – 1939 годах 293

Загідулін А.М. Рэакцыя праваслаўнага духавенства на распаўсюджанне неаўніі ў Заходняй Беларусі (1921 – 1939) ... 300

Ярмусик Э.С. Связь католического Костёла в Беларуси с литовским Костёлом в 1944 – 1990 годах 304

Сілава С.У. Адносіны Праваслаўнай Царквы і дзяржавы на прыкладзе Гродзеншчыны ў 1985 – 2005 гг. 310

Рагимов А.Н. Миграции и особенности этнокультурной адаптации представителей народов Кавказа в Республике Беларусь (западный регион) 315

Пушкін І.А. Праявы нацыянальнага экстрэмізму ў дзейнасці грамадскіх аб'яднанняў на Брэстчыне ў 1990-я гады 321

Шиптенко С.А. Распространение сатанизма в Брестской области 324

Кобылинский Н.В., Цвилик М.В. Конфессиональная ситуация в Гродненской области в постсоветский период 329

Можейко П.П. Влияние христианских ценностей на европейскую интеграцию 333

Гончаров Н.Н. Религиозный фактор в восточной стратегии Польского государства в межвоенные годы 336

Чарнякевіч І.С. Юзаф Абрэмбскі і яго даследаванні Заходняга Палесся 340

Пачобут Н.А. Камплектаванне археалагічных калекцый Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея 344

Юркавец Ю.В. Гарадзішча ля в. Шадзінцы Гродзенскага раёна 353

Колендо Е.Т. Территориальные особенности распространения памятников монументального зодчества в Гродненской области 355

Серпухаў У.П. Беларусы ў этнічнай структуры Віленшчыны ў другой палове XIX стагоддзя на аснове літоўскіх і польскіх крыніц 359

Донских С.В. Западнобелорусский регион в исторической ретроспективе: опыт культурно-исторической деконструкции 363

Марозаў С.П. Маральна-палітычныя пошукі студэнтаў Віленскага універсітэта і судовая справа прафесара Ігната Анацэвіча 367

Ступакевич М.А. Среднее и профессиональное женское образование в Гродненской губернии во второй половине XIX – начале XX в. ... 371

Шаўчук І.І. Аб кадравым патэнцыяле гуманітарных навук Беларусі (1919 – 1928 гг.) 376

Трофимчик А.В. Подготовка квалифицированных рабочих кадров в западных областях БССР в 1939 – 1941 гг. 379

Крывашэй Д.А. Нямецкія школы г.Гродна перыяду Вялікай Айчыннай вайны 383

Бушик Ю.Г. Возрождение системы профессионального образования в БССР на примере Барановичской области (1944 – 1946 гг.) 388

Ягнешка Н.Л. Падрыхтоўка навуковых кадраў гісторыкаў у Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы ў 1994 – 2004 гадах (статыстычны агляд) 391

Мінаева Н.М. Дзейнасць грамадскіх дабрачынных арганізацый у заходнім рэгіёне ў 1991 – 2001 гг. 393

Смехович Н.В. Методология исторического исследования в зеркале научной дискуссии конца XX века 397

Петраўскас М.А. Сацыялістычныя пераўтварэнні ў верасні 1939 г. 404

Панцевич А.П. Опыт организации и становления лицея как культурно-образовательного центра г.Гродно 407

Улейчик Н.Л. Вклад Г.Р.Ширмы в сохранение и развитие национальной музыки в Западной Беларуси 415

Навуковае выданне

ЗАХОДНІ РЭГІЁН БЕЛАРУСІ ВАЧЫМА ГІСТОРЫКАЎ І КРАЯЗНАЎЦАЎ

Зборнік навуковых артыкулаў

Рэдактар Н.М.Красніцкая
Камп'ютарная вёрстка: В.І.Карасік

Здадзена ў набор 07.07.2006. Падпісана да друку 18.08.2006.
Фармат 60x84/16. Папера афсетная.
Друк RISO. Гарнітура Таймс.
Ум.друк.арк. 24,59. Ул.-выд.арк. 31,75. Тыраж 100 экз. Заказ .

Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт імя Янкі Купалы».
ЛВ № 02330/0133257 ад 30.04.2004. Вул. Пушкіна, 39, 230012, Гродна.

Надрукавана на тэхніцы выдавецкага цэнтра Установы адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны універсітэт імя Янкі Купалы».
ЛП № 02330/0056882 ад 30.04.2004. Вул. Пушкіна, 39, 230012, Гродна.